

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000200672

92

Καρδαράς Γεώργιος

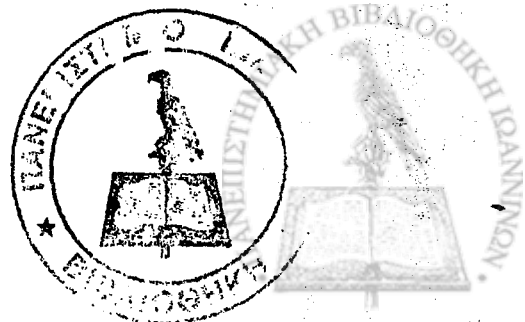
Το Βυζάντιο και οι Άβαραι, ΣΤ'-Θ' αι.

Διδακτορική Διατριβή

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2007

2. 210:.....2317.....27

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η πραγμάτευση των σχέσεων του Βυζαντίου με τους Αβάρους αποτέλεσε μία πραγματική ερευνητική πρόκληση για τον γράφοντα αφενός γιατί η ιστορία των Αβάρων μετά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626 απουσιάζει από την ελληνική βιβλιογραφία και αφετέρου διότι η διερεύνηση αυτών των σχέσεων εισήλθε σε πολύπλευρα επιστημονικά πεδία πέρα από το πλαίσιο των διπλωματικών επαφών και των συγκρούσεων. Κατά συνέπεια, κατεβλήθη η μέγιστη δυνατή προσπάθεια για την εξοικείωση με ζητήματα που αφορούν κυρίως τα πολυάριθμα αρχαιολογικά ευρήματα και τη σχετική ορολογία, καθώς και με ζητήματα που αφορούν την πολεμική τέχνη.

Η ιδέα για το θέμα της διδακτορικής διατριβής ανήκει στον επόπτη μου, αναπλ. Καθηγητή Βυζαντινής Ιστορίας κ. Π. Αντωνόπουλο τον οποίο ευχαριστώ θερμά. Τις ευχαριστίες μου εκφράζω επίσης στους επιβλέποντες της διδακτορικής διατριβής κ. Τ. Κόλια (Καθηγητή Βυζαντινής Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών) και Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου (Ομότιμη Καθηγήτρια Βαλκανικής Ιστορίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), οι οποίοι παρακολούθησαν με ιδιαίτερο ενδιαφέρον την πορεία της έρευνάς μου και συνέβαλαν με τις παρατηρήσεις τους στη σαφέστερη διατύπωση και πληρέστερη σύνθεση του κειμένου.

Για την ολοκλήρωση της ερευνητικής προσπάθειας, ουσιαστικές ήταν οι υποδείξεις και άλλων επιστημόνων, οι οποίοι συνέβαλαν στη διευκρίνιση ορισμένων ζητημάτων αλλά και στη συγκέντρωση του απαραίτητου υλικού. Θα ήθελα για τον λόγο αυτό να ευχαριστήσω τον Καθηγητή Βυζαντινής Ιστορίας κ. Ε. Χρυσό και τους Καθηγητές W. Pohl (Αυστριακή Ακαδημία των Επιστημών), V. Vanĕínek (Τσεχική Ακαδημία των Επιστημών), M. Hardt (Πανεπιστήμιο Λειψίας) και J. Zábajnik (Σλοβακική Ακαδημία των Επιστημών). Οφείλω επίσης να ευχαριστήσω πρόσωπα και φορείς που ενίσχυσαν την εκπόνηση της διδακτορικής διατριβής και κυρίως τους γονείς μου, στους οποίους αφιερώνεται η παρούσα εργασία.

Αθήνα, Δεκέμβριος 2006.

Το Βυζάντιο και οι Άβαραι, ΣΤ΄-Θ΄ αι.**ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ**

σελ.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

4

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A. Τα ερευνητικά δεδομένα για τους Αβάρους και τις σχέσεις τους με το Βυζάντιο.	8
B. Το Βυζάντιο και οι Άβαραι μέσα από τις πηγές.	14
Γ. Η έλευση των Αβάρων στην Ευρώπη.	19

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ**Το Βυζάντιο και οι Άβαραι από το 558 έως το 626.****A. Το Βυζάντιο και οι Άβαραι από το 558 έως το 582.**

1. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός και οι Άβαραι.	24
2. Η πολιτική του Ιουστίνου Β΄ στα Βαλκάνια.	29
3. Οι συγκρούσεις του Ιουστίνου με τους Αβάρους.	35
4. Η βυζαντινοαβαρική συνεργασία εναντίον των Σλάβων (578).	44
5. Η πολιορκία και η πτώση του Σιρμίου (579-582).	48

B. Το Βυζάντιο και οι Άβαραι από το 582 έως το 602.

1. Ο αυτοκράτορας Μαυρίκιος και οι Άβαραι έως το 591.	52
2. Η βυζαντινή αντεπίθεση στα Βαλκάνια. Η πρώτη φάση των επιχειρήσεων (592-594).	58
3. Η δεύτερη φάση των επιχειρήσεων (595-598).	66
4. Η τρίτη φάση των επιχειρήσεων (599-602).	72

Γ. Το Βυζάντιο και οι Άβαραι από το 602 έως το 626.

1. Η εποχή του Φωκά (602-610).	79
2. Οι αβαρικές και σλαβικές επιθέσεις στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου.	82
3. Η ενέδρα σε βάρος του Ηρακλείου.	85
4. Η αβαροπερσική πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626.	89

Δ. Τα αρχαιολογικά ευρήματα της πρώιμης αβαρικής εποχής (568-665).

1. Γενικά χαρακτηριστικά.	96
2. Βυζαντινά ευρήματα της πρώτης φάσης της πρώιμης αβαρικής εποχής (568-626).	100

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ**Το Βυζάντιο και οι Άβαραι μετά το 626.**

A. Οι μαρτυρίες των πηγών.	104
B. Τα αρχαιολογικά ευρήματα.	
1. Δεύτερη φάση πρώιμης αβαρικής εποχής (626-665).	107
2. Τα ευρήματα της μέσης αβαρικής εποχής (665-710).	108
3. Τα ευρήματα της ύστερης αβαρικής εποχής (710-810).	111
4. Τα νομισματικά ευρήματα.	116
5. Τα χριστιανικά σύμβολα στο αβαρικό χαγανάτο.	118
Γ. Ιστορική ερμηνεία των βυζαντινών ευρημάτων στο αβαρικό χαγανάτο μετά το 626.	
1. Δεύτερη φάση πρώιμης αβαρικής εποχής (626-665).	122
2. Μέση αβαρική εποχή.	125
3. Ύστερη αβαρική εποχή.	126
I. Η ίδρυση του πρωτοβουλγαρικού χαγανάτου (681).	127
II. Η βυζαντινοβουλγαρική συνθήκη του 716.	130
III. Η βυζαντινή Ιστρία.	133
IV. Η βυζαντινή Κριμαία.	138

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ**Οι εξεγέρσεις στην περιφέρεια του αβαρικού χαγανάτου την εποχή του αυτοκράτορα Ηρακλείου (610-641) και η βυζαντινή εξωτερική πολιτική.**

A. Η εξέγερση του Σάμο.	143
1. Η “ανατολική πολιτική” των Φράγκων τον ΣΤ΄ και Ζ΄ αιώνα και η αποστολή του Σάμο στους Σλάβους.	144
2. Ο χώρος της εξέγερσης του Σάμο.	148
I. Η “βοημική-τσεχική θεωρία”.	150
II. Η “θεωρία της Καραντανίας”.	154
3. Η δυνατότητα παρέμβασης του Βυζαντίου στην εξέγερση του Σάμο.	159
B. Η κάθοδος των Κροατών και των Σέρβων στα Βαλκάνια.	162
1. Η μετανάστευση των Κροατών και των Σέρβων και η “αβαρική” πολιτική του Ηρακλείου.	163
2. Το Βυζάντιο και οι Άβαραι στο πλαίσιο της εγκατάστασης των Κροατών και των Σέρβων στα Βαλκάνια.	167
Γ. Η εξέγερση του Κουβράτου.	172

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Οι επιδράσεις μεταξύ Βυζαντίου και Αβάρων στην πολεμική τέχνη.

A. Ζητήματα οπλισμού.

1. Το “σχήμα των Αβάρων” στο <i>Στρατηγικόν</i> του Μαυρικού.	178
2. Ο οπλισμός του αβάρου και του βυζαντινού ιππέα.	180
3. Οι νομάδες μισθοφόροι στον βυζαντινό στρατό.	182
4. Οι σασσανιδικές επιδράσεις στον βυζαντινό στρατό.	185
5. Συμπεράσματα για το “σχήμα των Αβάρων” του <i>Στρατηγικού</i> .	189

B. Ζητήματα πολεμικής τακτικής. 194

Γ. Η πολιορκητική τέχνη. 199

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 206

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 212

ΕΙΚΟΝΕΣ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ**A) Πηγές, περιοδικά**

AAASH = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

AOH = Acta Orientalia Hungarica

BZ = Byzantinische Zeitschrift

CAJ = Central Asiatic Journal

CFHB = Corpus Fontium Historiae Byzantinae

CRAI = Comptes rendus de l' Akadémie des Inscriptions et Belles Lettres

CSHB = Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae

CSCO = Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium

DOP = Dumbarton Oaks Papers

JAOS = Journal of the American Oriental Society

JÖB = Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik

Θαύματα Αγίου Δημητρίου (Lemerle, Miracles I, II) = P. Lemerle, Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans, τόμ. I, Le Texte, Παρίσι 1979. Τόμ. II, Commentaire, Παρίσι 1981.

MGH = Monumenta Germaniae Historica

MGH, SS I = Monumenta Germaniae Historica, Scriptores I, έκδ. G. H. Pertz, Αννόβερο 1826.

MGH, SS II = Monumenta Germaniae Historica, Scriptores II, έκδ. G. H. Pertz, Αννόβερο 1829.

MGH, AA V/ 1 = Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi V/1, έκδ. Th. Mommsen, Βερολίνο 1882.

MGH, AA XI/1 = Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi XI/1, έκδ. Th. Mommsen, Βερολίνο 1894.

MIÖG = Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung

Poetae Latini aevi Carolini I = *MGH, Poetae Latini aevi Carolini I*, έκδ. E. Dümmler, Βερολίνο 1881.

PG = Patrologia Graeca

Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, Προς τόν ίδιον υίόν 'Ρωμανόν (DAI) = Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, Προς τόν ίδιον υίόν 'Ρωμανόν, έκδ. G. Moravcsik-R. J. H. Jenkins (De Administrando Imperio, Dumbarton Oaks Texts, CFHB I), Ουάσιγκτον 1967.

REB = Revue des Études Byzantines

SHS = Studia Historica Slovaca

SSCI = Settimane di studio del Centro italiano di studi sull' alto medioevo

WdS = Die Welt der Slawen

ZRVI = Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta

B) Μελέτες, σειρές, τόμοι, συλλογές

Awaren in Europa = Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh, έκδ. W. Meier-Arendt, Φρανκφούρτη-Νυρεμβέργη 1985.

Awarenforschungen I = Awarenforschungen I, έκδ. F. Daim (Archaeologia Austriaca Monographien τόμ. 1, Studien zur Archäologie der Awaren 4), Βιέννη 1992.

Awarenforschungen II = Awarenforschungen II, έκδ. F. Daim (Archaeologia Austriaca Monographien τόμ. 2, Studien zur Archäologie der Awaren 4), Βιέννη 1992.

BBA = Berliner Byzantinistische Arbeiten

Byzantine Diplomacy = Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Καίμπριτζ, Μάρτιος 1990, έκδ. J. Shepard-S. Franklin, Λονδίνο 1992.

Byzantium on the Balkans = Byzantium on the Balkans. Studies on the Byzantine Administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth Centuries, έκδ. J. Ferluga, Άμστερνταμ 1976.

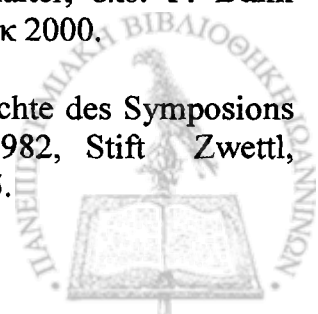
Byzanz im 7. Jahrhundert = Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus, έκδ. F. Winkelmann-H. Kōpstein (BBA 48), Βερολίνο 1978.

Cambridge Medieval History = The Cambridge Medieval History, τόμ. IV, έκδ. J. M. Hussey, Καίμπριτζ 1966.

Croatia in the Early Middle Ages = Croatia in the Early Middle Ages. A Cultural Survey, έκδ. I. Supić, Ζάγκρεμπ 1999.

Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt = Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zur Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter, έκδ. F. Daim (Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7), Τνσμπρουκ 2000.

Die Bayern und ihre Nachbarn I = Die Bayern und ihre Nachbarn I. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung 25. bis 28. Oktober 1982, Stift Zwettl, Niederösterreich, έκδ. H. Wolfram-A. Schwarcz (DÖAW 179), Βιέννη 1985.

Disputationes Salonitanae = Disputationes Salonitanae 2. Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku 77 (1984).

DÖAW = Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

Frühzeit zwischen Ostsee und Donau = Frühzeit zwischen Ostsee und Donau. Ausgewählte Beiträge zum geschichtlichen Werden im östlichen Mitteleuropa vom 6. bis zum 13. Jahrhundert, έκδ. L. Kuchenbuch-W. Schich (Berliner Historische Studien 6, 1982).

Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία* = H. Hunger, Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών, τόμ. Β', Αθήνα 1992. Τόμ. Γ', Αθήνα 1994.

Katalog Hunnen+Awaren = Reitervölker aus dem Osten. Hunnen+Awaren. Katalog der Burgenländische Landesausstellung 1996, (Schloß Halbturn 26. April-31. Oktober 1996).

L' armée romaine et les barbares = L' armée romaine et les barbares du IVe au VIIe s. Colloque international organisé par le Musée des Antiquités Nationales et l' URA 880 du CNRS, du 24 au 28 février 1990, έκδ. F. Valet-M. Kazanski, Παρίσι 1993.

Metallkunst = Metallkunst von der Spätantike bis zum ausgehenden Mittelalter, έκδ. A. Effenberger (Schriften der Frühchristlich-byzantinischen Sammlung I), Βερολίνο 1982.

Mitteleuropa im 8.-10. Jahrhundert = Central Europe in 8th-10th Centuries. Mitteleuropa im 8.-10. Jahrhundert. International Scientific Conference, Bratislava October 2-4, 1995, έκδ. Ministry of Culture of the Slovak Republic in the cooperation with the Slovak Academy of Sciences, Μπρατισλάβα 1997.

New Cambridge Medieval History II = The New Cambridge Medieval History II, c. 700-c.900, έκδ. R. McKitterick, Καίμπριτζ 1995.

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Βυζάντιο και Σλάβοι = Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Βυζάντιο και Σλάβοι-Ελλάδα και Βαλκάνια (6ος-20ός αι.), Θεσσαλονίκη 2001.

Opuscula Byzantina III = Acta universitatis de Attila József nominatae, Opuscula Byzantina III (Acta antiqua et archaeologica 19), Σέγκεντ 1975.

Origins of Central Europe = Origins of Central Europe, έκδ. P. Urbančzyk, Βαρσοβία 1997.

Rapports 1 = Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14 Septembre 1975, τόμ. 1, Μπρατισλάβα 1979.

Rapports 2 = Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave, Bratislava 7-14 Septembre 1975, τόμ. 2, Μπρατισλάβα 1980.

Regna et Gentes = Regna et Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World, έκδ. H. W. Goetz-J. Jarnut-W. Pohl, Λάιντεν-Βοστώνη 2003.

Sciences Préhistoriques et Protohistoriques = Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava, 1-7 Septembre 1991, έκδ. J. Pavuk, Μπρατισλάβα 1993.

Σκοτεινοί Αιώνες = Οι Σκοτεινοί Αιώνες του Βυζαντίου, έκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Διεθνή Συμπόσια 9), Αθήνα 2001.

Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz = Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus, έκδ. H. Köpstein-F. Winkelmann (BBA 47) Βερολίνο 1976.

Symposion Tutzing = Die Völker Sudosteuropas im 6.bis 8. Jahrhundert, Symposion Tutzing 1985, έκδ. B. Hänsel (Südosteuropäisches Jahrbuch 17, 1987).

Študijné Zvesti 16 = Symposium über die Besiedlung des Karpatenbeckens im VII.-VIII. Jahrhundert, Nitra-Malé Vozokany 28. August-1. September 1966, έκδ. A. Točík (Študijné Zvesti 16), Νίτρα 1968.

Typen der Ethnogenese I = Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern I. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich, έκδ. H. Wolfram-W. Pohl (DÖAW, phil.-hist. Klasse 201), Βιέννη 1990.

Typen der Ethnogenese II = Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern II. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl Niederösterreich, έκδ. H. Friesinger-F. Daim (DÖAW, phil.-hist. Klasse 204), Βιέννη 1990.

Untersuchungen zu Handel und Verkehr II = Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Bericht über ein Kolloquium der Kommission für die Altertumskunde Mitte-und Nordeuropas im Jahre 1980, τόμ. II, (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Klasse, dritte Folge, 144), Γκέτινγκεν 1985.

Untersuchungen zu Handel und Verkehr IV = Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Bericht über ein Kolloquium der Kommission für die Altertumskunde Mitte-und Nordeuropas in der Jahren 1980 bis 1983, τόμ. IV, Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit, έκδ. K. Düwel (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Klasse, dritte Folge, 156), Γκέτινγκεν 1987.

Welt der Slawen = Welt der Slawen. Geschichte, Gesellschaft, Kultur, έκδ. J. Herrmann, Λειψία 1986.

Zbornik posveten = Zbornik posveten na B. Babić, έκδ. M. Apostolski, Πρίλαπος 1986.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A. Τα ερευνητικά δεδομένα για τους Αβάρους και τις σχέσεις τους με το Βυζάντιο.

Η ιστορία του αβαρικού χαγανάτου, παρά το γεγονός ότι αυτό επιβίωσε για σχεδόν δύομισυ αιώνες στην κεντρική Ευρώπη, δεν ήταν ιδιαίτερα γνωστή ως τις τελευταίες δεκαετίες. Το 1963 ο Γάλλος ιστορικός D. Sinor υποστήριξε ότι “δεν έχει γραφεί ακόμη η ιστορία των Αβάρων”.¹ Η θέση του Sinor ήταν απόλυτα δικαιολογημένη, καθώς η ιστορία των Αβάρων αποτελούσε κατά κανόνα ένα μεμονωμένο κεφάλαιο σε έργα που αφορούσαν ευρύτερα τους λαούς της στέπας. Απουσίαζαν ακόμη οι μονογραφίες, οι οποίες θα εξέταζαν συνολικά την ιστορία και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα του αβαρικού χαγανάτου και θα αποτελούσαν σημείο αναφοράς για τη σφαιρική προσέγγιση της παρουσίας των Αβάρων στην κεντρική Ευρώπη.

Σημαντική παράμετρος της σχετικής με τους Αβάρους έρευνας είναι το γεγονός ότι η μελέτη της ιστορίας και του πολιτισμού τους αφορούσε κυρίως τις χώρες οι οποίες γεωγραφικά συνδέονται με το κέντρο του αβαρικού χαγανάτου, όπως η Ουγγαρία και, κατά δεύτερο λόγο, η Σλοβακία. Στις υπόλοιπες χώρες, το ενδιαφέρον για τους Αβάρους περιοριζόταν σε επιμέρους ζητήματα που σχετίζονταν με την ιστορία του σύγχρονου εθνικού τους χώρου, όπως οι επιθέσεις, οι εγκαταστάσεις και οι πολιτισμικές επιδράσεις από τους Αβάρους ή τους λαούς που ήταν άμεσα ή έμμεσα συνδεδεμένοι μαζί τους, όπως οι Σλάβοι. Εξαιτίας της διαφορετικής εθνικής καταγωγής των Ούγγρων και των σλαβικών λαών, διαμορφώθηκαν στην κεντρική Ευρώπη δύο διαφορετικές ιστορικές “σχολές” ως προς την προσέγγιση της ιστορίας των Αβάρων. Στη σλαβική ιστοριογραφία, με επίκεντρο τη Σλοβακία, κύριο ζητούμενο ήταν οι σχέσεις του σλαβικού στοιχείου με τους Αβάρους και η διάκριση του “σλαβικού” χαρακτήρα σε τμήμα του υλικού πολιτισμού του αβαρικού χαγανάτου. Από την άλλη πλευρά, η ουγγρική ιστοριογραφία απέδιδε συνήθως τον χαρακτήρα του “αβαρικού” πολιτισμού στα ευρήματα από τα μέσα του ΣΤ΄ ως τις αρχές του Θ΄ αιώνα που απαντούν στον χώρο του αβαρικού χαγανάτου, τα οποία αποτελούσαν απόδειξη για την αδιάσπαστη συνέχεια του νομαδικού χαρακτήρα της περιοχής από τους Ούννους στους Αβάρους και μετέπειτα στους Ούγγρους.

Σε ό,τι αφορά την ελληνική ιστοριογραφία, η ιστορία των Αβάρων περιορίζεται στην περίοδο από το 558 ως το 626, για την οποία υπάρχουν και οι σχετικές μαρτυρίες στις βυζαντινές πηγές. Επίκεντρο του ενδιαφέροντος αποτελούν οι αβαρικές επιδρομές στις βυζαντινές επαρχίες, οι συνθήκες της αυτοκρατορίας με τους Αβάρους καθώς και το ζήτημα των σλαβικών

¹ D. Sinor, *Introduction à l'étude de l'Eurasie centrale*, Βισμπάντεν 1963, σελ. 265.

εγκαταστάσεων στον ελληνικό χώρο, που συνδέεται με την επιθετική δραστηριότητα των Αβάρων εναντίον του Βυζαντίου. Επίσης, δεν παρατηρείται ευρύτερο ενδιαφέρον για τα αρχαιολογικά ευρήματα της αβαρικής εποχής, με εξαίρεση τα ευρήματα στον ελληνικό χώρο που σχετίζονται με τις αβαροσλαβικές επιδρομές.

Ανατρέχοντας στη σχετική με τους Αβάρους ιστοριογραφία, εντοπίζουμε αρχικά τον ΙΗ΄ αιώνα το τετράτομο έργο του M. Deguignes για τους λαούς της στέπας.² Στο δεύτερο μέρος του πρώτου τόμου, ο Deguignes παρέθεσε τα κυριότερα γεγονότα της ιστορίας των Αβάρων (των Γεου-γεν όπως τους ονομάζει), από το 310 ως το 799, τα οποία αφορούν την παρουσία των Αβάρων στην κεντρική Ασία, όπως αυτή καταγράφεται στις κινεζικές πηγές, καθώς και την ιστορία τους στην Ευρώπη από το 558 ως το 626 και από το 791 ως το 799, για την οποία ο Deguignes χρησιμοποίησε μέρος των βυζαντινών και των λατινικών πηγών. Δίχως να δίνει ολοκληρωμένη καταγραφή της ιστορίας των Αβάρων, ο Deguignes παρέμεινε σημείο αναφοράς στην έρευνα λόγω της ταύτισης των Αβάρων με τους Γιουάν-Γιουάν των κινεζικών πηγών (βλ. παρακάτω).

Αρκετά πληρέστερο συγκριτικά με τον Deguignes ήταν το εκτενές άρθρο για την ιστορία των Αβάρων που δημοσιεύθηκε προς το τέλος του ΙΘ΄ αιώνα από τον H. H. Howorth,³ ο οποίος πραγματεύθηκε την ιστορία των Αβάρων από την μετανάστευσή τους στην Ευρώπη μέχρι την υποταγή τους στους Φράγκους, δίχως χρονικά κενά. Ο Howorth χρησιμοποίησε όλες τις βυζαντινές, λατινικές και συριακές πηγές που πληροφορούν για τους Αβάρους, αλλά οι αναφορές του σε αρχαιολογικά ευρήματα είναι ελάχιστες. Αν και περιορισμένο στην πολιτική ιστορία, χωρίς να εμβαθύνει σε επιμέρους ζητήματα, το άρθρο του αποτέλεσε έναν “γενικό οδηγό” για τη μετέπειτα έρευνα. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1919, ο Γερμανός ιστορικός E. Stein μελέτησε συστηματικά τις βυζαντινοαβαρικές σχέσεις κατά την εποχή του Ιουστίνου Β΄ και του Τιβέριου (565-582).⁴ Την επόμενη δεκαετία, ο L. Hauptmann κάλυψε συγκριτικά με τον προηγούμενο την εποχή τόσο του Ιουστινιανού όσο και του Μαυρικού, δίνοντας μία πρώτη λεπτομερή καταγραφή των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων από το 558 ως το 602.⁵

Τη δεκαετία του 1930, η ανακάλυψη όλο και περισσότερων αρχαιολογικών ευρημάτων στην Παννονία, έστρεψε το ενδιαφέρον των ερευνητών και προς τον υλικό πολιτισμό των Αβάρων. Σε μία από τις πρώτες αξιόλογες προσεγγίσεις του αρχαιολογικού υλικού, ο Ούγγρος ιστορικός A.

² M. Deguignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres Tartares occidentaux*, Παρίσι 1756-1758.

³ H. H. Howorth, *The Avars*, *Journal of the Royal Asiatic Society* 21 (1889), σελ. 721-810.

⁴ E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornemlich unter den Kaizern Justinus II. und Tiberius Constantinus*, Στουτγάρδη 1919.

⁵ L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle*, *Byzantion* 4 (1927-1928), σελ. 137-170.

Alföldi επιχείρησε να διακρίνει πιθανές βυζαντινές επιδράσεις στη χρυσοχοΐα, τις πόρπες και τα χριστιανικά σύμβολα που χρησιμοποιήθηκαν ως διακοσμητικά θέματα από τους Αβάρους.⁶

Η έρευνα γύρω από τους Αβάρους γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση κατά τη δεκαετία του 1950, κυρίως στην Ουγγαρία και στη Σλοβακία, η οποία συνεχίσθηκε τις επόμενες δεκαετίες. Σημαντικοί αρχαιολόγοι, όπως η I. Kovrig, ο D. Csállany και ο J. Eisner εξέτασαν διεξοδικά τα ευρήματα των αβαρικών κοιμητηρίων και έδωσαν ουσιαστική ώθηση στην έρευνα. Για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους, άξια μνείας είναι τα άρθρα των G. Labuda για τη χρονολόγηση των βυζαντινοαβαρικών συγκρούσεων (ζήτημα το οποίο έχει πλέον ως σημείο αναφοράς τη σχετική εργασία της M. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου),⁷ και του F. Barišić για την ‘‘αβαροσλαβική’’ πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626.⁸

Ιδιαίτερης σημασίας έργα κατά την δεκαετία του 1950 αποτέλεσαν αφενός το αναθεωρημένο δίτομο έργο του G. Moravcsik *Byzantinoturcica* (το οποίο είχε αρχικά εκδοθεί το 1942-1943 στη Βουδαπέστη)⁹ και αφετέρου το άρθρο του Αυστριακού ιστορικού A. Kollautz για το αβαρικό χαγανάτο.¹⁰ Στον πρώτο τόμο της *Byzantinoturcica*, ο Moravcsik παρέθεσε μία περιληπτική ιστορία των Αβάρων με τη σχετική βιβλιογραφία και στη συνέχεια κατέγραψε όλες τις βυζαντινές πηγές και τις εκδόσεις τους, οι οποίες αναφέρονται στην ιστορία των τουρανικών λαών, μεταξύ των οποίων και οι Άβαροι. Από την άλλη πλευρά, ο Kollautz επιχείρησε με κάπως συνοπτικό τρόπο να δώσει μία σφαιρική εικόνα των Αβάρων, καταγράφοντας τις σχέσεις τους με το Βυζάντιο, τη Δύση, την εσωτερική οργάνωση του αβαρικού χαγανάτου, καθώς και τα σημαντικότερα αρχαιολογικά ευρήματα. Η θεματική διάρθρωση της εργασίας του αποτέλεσε σε μεγάλο βαθμό το πρότυπο των μετέπειτα εκτενών μονογραφιών για τους Αβάρους. Ο Kollautz παρουσίασε την επόμενη δεκαετία (1965) την πληρέστερη ως τότε βιβλιογραφία σχετικά με τους Αβάρους,¹¹ η οποία αποτελούσε συμπλήρωμα μίας παλαιότερης εργασίας του D. Csállany.¹² Για τα ιστορικά και αρχαιολογικά ζητήματα της αβαρικής εποχής, σημαντικές υπήρξαν αρκετές

⁶ A. Alföldi, Zur historischen Bestimmung der Awarerfunde, *Eurasia Septentrionalis Antiqua* 9 (1934), σελ. 285-307.

⁷ G. Labuda, Chronologie des guerres de Byzance contre les Avars et les Slaves à la fin du VIe siècle, *Byzantinoslavica* 11 (1950), σελ. 166-173. M. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή εις την χρονολόγηση των αβαρικών και σλαβικών επιδρομών επί Μαυρικίου (582-602) (μετ' επιμέτρου περί των Περσικών Πολέμων), *Σύμμεικτα* 2 (1970), σελ. 145-206.

⁸ F. Barišić, Le siège de Constantinople par les Avars et les Slaves en 626, *Byzantion* 24 (1954), σελ. 371-395.

⁹ G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*. Τόμ. I, Die byzantinischen Quellen über die Geschichte der Türkvolker. Τόμ. II. Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen, Βερολίνο 1958.

¹⁰ A. Kollautz, Die Awaren. Die Schichtung in einer Nomadenherrschaft, *Saeculum* 5 (1954), σελ. 129-178.

¹¹ A. Kollautz, *Bibliographie der historischen und archäologischen Veröffentlichungen zur Awarerzeit Mitteleuropas und des Fernen Ostens*, Κλάγκενφουρτ 1965.

¹² D. Csállany, *Archäologische Denkmäler der Awarerzeit in Mitteleuropa. Schriftum und Fundorte*, Βουδαπέστη 1956.

ανακοινώσεις στο συμπόσιο της Νίτρα το 1966,¹³ ιδιαίτερα για τις σχέσεις των Σλάβων με τους Αβάρους.

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, παρά την πρόοδο της έρευνας γύρω από τους Αβάρους, απουσίαζε ακόμη και τη δεκαετία του 1960 ένα εκτεταμένο και συνολικό έργο για το αβαρικό χαγανάτο, το οποίο θα κάλυπτε όλες τις πτυχές της ιστορίας και του πολιτισμού του. Ένα τέτοιο έργο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1970 από τους A.Kollautz και H.Miyakawa.¹⁴ Οι Kollautz και Miyakawa εξέτασαν τόσο την πολιτική ιστορία, όσο και τον υλικό πολιτισμό, την εσωτερική οργάνωση, την εθνολογική σύνθεση, τις θρησκευτικές δοξασίες και πολλά ακόμη ζητήματα σχετικά με το αβαρικό χαγανάτο. Το πρότυπο των Kollautz και Miyakawa ακολούθησαν κατά τη δεκαετία του 1970 και άλλοι ιστορικοί όπως ο Σλοβάκος A. Avenarius¹⁵ και ο Σέρβος J. Kovačević.¹⁶

Εκτός από τα παραπάνω έργα, η δεκαετία του 1970 χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση σε ιστορικά και αρχαιολογικά ζητήματα της αβαρικής εποχής καθώς και τη συστηματικότερη κατάταξη των ερευνητικών δεδομένων. Η παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων για τους Αβάρους το 1971 από τον I. Bóna¹⁷ αποτέλεσε μία εξαιρετικά μεθοδική προσπάθεια ως προς τη δομή τους. Ο Bóna διαχώρισε τα αρχαιολογικά ευρήματα των Αβάρων σε τρεις φάσεις (πρώιμη, μέση και ύστερη αβαρική εποχή) και παρέθεσε πλήθος θεματικών ενοτήτων, όπως τα βυζαντινά τεχνολογικά θέματα, ο πολιτισμός του Keszthely, τα τουρανικά φύλα και οι Σλάβοι στο αβαρικό χαγανάτο, η επιβίωση των Αβάρων στην Παννονία κατά τον Θ' αιώνα κτλ. Ο επίσης Ούγγρος S. Szadeczky-Kardoss κατέγραψε τις βυζαντινές και μέρος των λατινικών, ανατολικών και σλαβικών πηγών και παρέθεσε με χρονολογική σειρά τα σημαντικότερα γεγονότα της ιστορίας των Αβάρων, παραπέμποντας στις αντίστοιχες πηγές.¹⁸ Ένα πραγματικό corpus πηγών για την ιστορία των Αβάρων εκδόθηκε στη Γερμανία από τους J.Ferluga-M.Hellmann-H.Ludat με την παράθεση όλων των αποσπασμάτων από τις λατινικές πηγές για τους Αβάρους.¹⁹ Λίγο αργότερα, ακολούθησε από τους ίδιους η παράθεση όλων των αποσπασμάτων από τις βυζαντινές πηγές.²⁰ Ως προς την εξέταση ειδικότερων ζητημάτων, πολύ σημαντική υπήρξε η

¹³ Βλ. *Študijné Zvesti* 16.

¹⁴ A.Kollautz -H. Miyakawa, *Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jou-Jan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa*. Τόμ. I (Die Geschichte). Τόμ. II (Die Kultur) Κλάγκενφουρτ 1970.

¹⁵ A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Άμστερνταμ-Μπρατισλάβα 1974.

¹⁶ J. Kovačević, *Avarski Kaganat*, Βελιγράδι 1977.

¹⁷ I. Bóna, Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn, *AAASH* 23 (1971), σελ. 265-336.

¹⁸ S. Szadeczky-Kardoss, Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte. *Acta universitatis de Attila Jozsef nominatae, Opuscula Byzantina* I Σέγκεντ 1972.

¹⁹ J. Ferluga-M. Hellmann-H. Ludat, *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*, Serie A, Lieferung 5-6, Βισμπάντεν 1975-1976.

²⁰ *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*, Serie B, Lieferung 4-7, Βισμπάντεν 1977-1979.

συμβολή του A. Kollautz για τα χριστιανικά σύμβολα στον χώρο του μέσου Δούναβη²¹ και της Τσέχας B. Zástěroná για τους Αβάρους και τους Σλάβους στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού.²²

Κατά τη δεκαετία του 1980, η σχετική με τους Αβάρους έρευνα συνέχισε να γνωρίζει άνθηση στην Ουγγαρία και στη Σλοβακία χάρη στις μελέτες μίας νεότερης γενιάς ιστορικών και αρχαιολόγων, όπως ο A. Kiss, ο Cs. Bálint, η É. Garam, η T. Štefanovičová, η D. Bialecová, η Z. Čilinská, ο J. Dekan κτλ., το πλούσιο έργο των οποίων παρατίθεται στα κεφάλαια της παρούσας εργασίας. Ακόμη, σε μία σειρά διεθνών συνεδρίων για την ιστορία της κεντρικής Ευρώπης κατά τη δεκαετία του 1980 παρατηρούνται αρκετές ανακοινώσεις γύρω από τους Αβάρους.²³ Στα μέσα της δεκαετίας επίσης, εκδόθηκε ένας αξιόλογος τόμος για τους αβαρικούς θησαυρούς με άρθρα ιστορικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος.²⁴

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 υπήρξε μία νέα προσέγγιση της ιστορίας του αβαρικού χαγανάτου, η οποία εκφράσθηκε μέσα από το έργο του Αυστριακού ιστορικού W. Pohl.²⁵ Το έργο του Pohl αντανακλά τη νεότερη αντίληψη της λεγόμενης “σχολής της Βιέννης”, η οποία διαφοροποιήθηκε από την παλαιότερη θεώρηση των εθνικών ιστοριογραφιών, καθώς έδωσε έμφαση στην πολυεθνικότητα του αβαρικού χαγανάτου, στα ετερογενή στοιχεία που συνδιαμόρφωσαν τον πολιτισμό του και στις πολιτισμικές επαφές των Αβάρων με τη Δύση, τη Μεσόγειο και την Ανατολή. Ακόμη, έθεσε ζητήματα που αφορούν τις εθνογενέσεις στο πλαίσιο του αβαρικού χαγανάτου, όπως π.χ. η εθνογένεση των Κροατών. Τα αρχαιολογικά ευρήματα δεν χαρακτηρίζονται με τη στενή έννοια “αβαρικά”, αλλά “ευρήματα της αβαρικής εποχής”, ως αποτέλεσμα της συνδιαμόρφωσης του αβαρικού πολιτισμού από διαφορετικούς λαούς υπό την εξουσία των Αβάρων.

Εκτός από τον Pohl, το επιστημονικό έργο του οποίου αποτελεί σημείο αναφοράς για τους λαούς του μέσου Δούναβη κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα, ιδιαίτερα σημαντική στη σύγχρονη έρευνα για τους Αβάρους είναι η συμβολή του Αυστριακού αρχαιολόγου F. Daim. Ο Daim εξέτασε διεξοδικά τόσο τα αβαρικά αρχαιολογικά κατάλοιπα στον χώρο της σημερινής Αυστρίας όσο και τα βυζαντινά θέματα στην αβαρική τέχνη. Επίσης, εξέδωσε δύο συλλογικά έργα τα οποία αποτελούν σήμερα τη βάση για τον ερευνητή της αρχαιολογίας των Αβάρων.²⁶ Αρκετά σημαντικό είναι το έργο και άλλων αρχαιολόγων της “σχολής της Βιέννης”, όπως του

²¹ A. Kollautz, *Denkmäler Byzantinischen Christentums aus der Awarzeit der Donauländer*, Άμστερνταμ 1970.

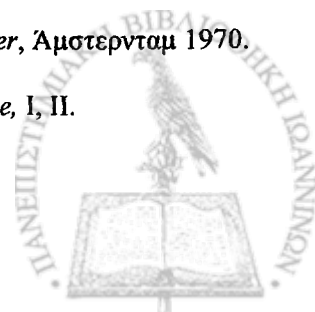
²² B. Zástěroná, *Les Avars et les Slaves dans la Tactique de Maurice*, Πράγα 1971.

²³ Βλ. α) *Die Bayern und ihre Nachbarn*, 1. β) *Symposion Tutzing*. γ) *Typen der Ethnogenese*, I, II.

²⁴ Βλ. *Awaren in Europa*.

²⁵ W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, Μόναχο 1988.

²⁶ Βλ. α) *Awarenforschungen* I, II. β) *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*.

P. Stadler, ο οποίος κατέταξε χρονολογικά τα αβαρικά ευρήματα σε επιμέρους υποπεριόδους για κάθε εποχή (πρώιμη, μέση και ύστερη).²⁷

Στη διάρκεια των τελευταίων δέκα χρόνων, άξια μνείας είναι ακόμη ο τόμος για τους Ούννους και τους Αβάρους που οφείλεται σε μία μοναδική έκθεση για τους δύο νομαδικούς λαούς στην Αυστρία,²⁸ η έκθεση για τους αβαρικούς θησαυρούς στο Μιλάνο²⁹ και το έργο του P. Somogyi για τα βυζαντινά νομίσματα στο αβαρικό χαγανάτο.³⁰ Τέλος, μία συνοπτική παρουσίαση της ιστορίας των Αβάρων και μία διεξοδικότερη για τα αρχαιολογικά ευρήματα παρατίθενται από τους Pohl³¹ και Daim³² αντίστοιχα στον συλλογικό τόμο *Regna et Gentes*.³³

Η παρούσα διδακτορική διατριβή φιλοδοξεί να αποτελέσει μία ερευνητική συμβολή στις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους, ιδιαίτερα μετά το 626, όπου οι πληροφορίες των γραπτών πηγών για τις βυζαντινοαβαρικές σχέσεις είναι ελάχιστες. Η μέχρι τώρα έρευνα έχει καλύψει σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους από το 558 ως το 626. Για αυτή την περίοδο, θα επιχειρηθεί η κριτική προσέγγιση ή η ανάδειξη ορισμένων ζητημάτων, όπως π.χ. εάν οι Άβαροι είχαν καθεστώς υποσπόνδων (φοιδεράτων) με το Βυζάντιο από το 558 ως το 574, οι προεκτάσεις της βυζαντινοαβαρικής συνεργασίας εναντίον των Σλάβων το 578, η ύπαρξη φιλειρηνικής “τάσης” στους Αβάρους αξιωματούχους μετά το 582 καθώς και οι λόγοι για τους οποίους απέτυχαν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του Μαυρικού εναντίον των Αβάρων από το 592 ως το 602.

Για την αποκατάσταση των επαφών μεταξύ του Βυζαντίου και των Αβάρων μετά το 626, η κύρια προσπάθεια επικεντρώθηκε στο πλούσιο αρχαιολογικό υλικό των αβαρικών κοιμητηρίων. Τα προερχόμενα από το Βυζάντιο θέματα στην αβαρική τέχνη, ιδιαίτερα κατά τον Η΄ αιώνα, αλλά και τα νομίσματα βυζαντινών αυτοκρατόρων μετά την εποχή του Ηρακλείου έχουν οδηγήσει δικαιολογημένα πολλούς ερευνητές στο συμπέρασμα ότι το Βυζάντιο και οι Άβαροι συνέχισαν να έχουν επαφές και μετά το 626. Δεν υπάρχει όμως μέχρι σήμερα μία ολοκληρωμένη καταγραφή αυτών των σχέσεων αλλά και των πιθανών διόδων επικοινωνίας μεταξύ των δύο πλευρών. Για τις διόδους επικοινωνίας, αν και έχουν διατυπωθεί λογικές υποθέσεις, όπως οι βυζαντινές κτήσεις στην Ιταλία ή ο βαλκανικός χώρος μετά την εγκατάσταση των Βουλγάρων, δεν έχει διευκρινιστεί για πόσο μεγάλο χρονικό διάστημα τον Ζ΄ και τον Η΄ αιώνα το οδικό

²⁷ P. Stadler, *Archäologie am Computer: Awarische Chronologie mit Hilfe der Seriation von Grabkomplexen. Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 456-461.

²⁸ Βλ. *Katalog Hunnen+Awaren*.

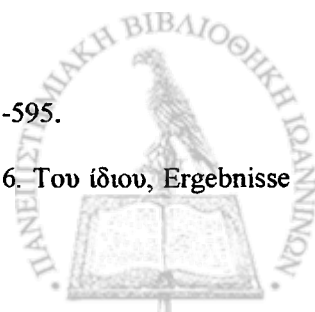
²⁹ *L'oro degli Avari. Popolo delle steppe in Europa, Catalogo della mostra*, Μιλάνο 2000.

³⁰ P. Somogyi, *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*, Ίνσμπρουκ 1997.

³¹ W. Pohl, *A Non-Roman Empire in Central Europe. The Avars. Regna et Gentes*, σελ. 571-595.

³² F. Daim, *Avars and Avar Archaeology. An Introduction. Regna et Gentes*, σελ. 463-569.

³³ Για τα ερευνητικά δεδομένα ως προς τους Αβάρους βλ. επίσης Pohl, *Awaren*, σελ. 10-16. Του ίδιου, *Ergebnisse und Probleme der Awarforschung, MIOG 96/3-4 (1988)*, σελ. 251-256.

δίκτυο αυτών των περιοχών μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την επικοινωνία, την εμπορική δραστηριότητα και τις πολιτισμικές επαφές ανάμεσα στο Βυζάντιο και το αβαρικό χαγανάτο. Αυτό το κενό είναι ίσως το ουσιαστικότερο από όσα η παρούσα ερευνητική προσπάθεια φιλοδοξεί να καλύψει, σε συνδυασμό με τη διατύπωση μίας τρίτης υπόθεσης για τα μέσα του Η' αιώνα.

Εκτός από τα παραπάνω, παρουσιάζεται μία σειρά ζητημάτων τα οποία έχουν συνδεθεί από ορισμένους ερευνητές με την πολιτική που ακολούθησε ο αυτοκράτορας Ηράκλειος απέναντι στους Αβάρους. Τα ζητήματα αυτά είναι η εξέγερση του Σάμο εναντίον των Αβάρων, η εγκατάσταση των Κροατών και των Σέρβων στα Βαλκάνια και η εξέγερση του Κουβράτου. Στο τρίτο μέρος της εργασίας προσεγγίζονται κριτικά οι θέσεις που αποδίδουν ενεργό ρόλο της βυζαντινής διπλωματίας σε αυτά τα ζητήματα, λαμβάνοντας υπόψη αφενός τις γραπτές πηγές και αφετέρου τα γεωπολιτικά δεδομένα της εποχής. Κύριος στόχος είναι η διάκριση της πραγματικής διάστασης του αβαρικού παράγοντα στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής του Ηρακλείου.

Το τελευταίο μέρος της διδακτορικής διατριβής αφορά την πολεμική τέχνη και τις εκατέρωθεν επιδράσεις μεταξύ του Βυζαντίου και των Αβάρων. Το κύριο ερευνητικό πρόβλημα είναι ο βαθμός της επίδρασης των Αβάρων στον οπλισμό και την τακτική του βυζαντινού στρατού, όπως αυτός εμφανίζεται στο λεγόμενο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού. Η συμβολή της διατριβής συνίσταται στη διάκριση των πραγματικών επιδράσεων από τους Αβάρους, και για τον λόγο αυτό εξετάζονται συγκριτικά οι πηγές που αναφέρονται σε προγενέστερες επιδράσεις στον βυζαντινό στρατό από τους λαούς της στέπας και τη σασσανιδική Περσία. Ακόμη, σχετικά με τη γνώση των πολιορκητικών μηχανών από τους Αβάρους, αναθεωρείται η αξιοπιστία της πληροφορίας του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη για τη μεταφορά της συγκεκριμένης τεχνολογίας στο αβαρικό χαγανάτο από τους Βυζαντινούς και αποδίδεται στους νομαδικούς λαούς που είχαν ήδη υποτάξει οι Άβαροι.

B. Το Βυζάντιο και οι Άβαροι μέσα από τις πηγές.

Οι πληροφορίες των βυζαντινών πηγών και, κατά δεύτερο λόγο, των ανατολικών και των λατινικών πηγών, για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους είναι εκτενείς για την περίοδο από το 558 ως το 626. Αντίθετα, είναι ελάχιστες μετά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626, καθώς αναφέρεται μόνο μία βυζαντινή πρεσβεία στους Αβάρους το 634 και μία αβαρική στο Βυζάντιο το 678.

Η εξέλιξη των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων από το 558 ως το 582 περιγράφεται κυρίως από τον Μένανδρο Προτήκτορα,³⁴ το ιστορικό έργο του οποίου αποτελεί στο σύνολό του μία αρκετά αξιόπιστη πηγή, αν και έχει διασωθεί σε αποσπάσματα. Από τον Μένανδρο προέρχονται ως επί το πλείστον οι πληροφορίες για τις αβαρικές πρεσβείες στην Κωνσταντινούπολη, τις αβαρικές επιθέσεις στα εδάφη της αυτοκρατορίας και τις συνθήκες που ακολούθησαν μέχρι την πτώση του Σιρμίου το 582, καθώς και τα δώρα που οι βυζαντινοί αυτοκράτορες έστελναν στον χαγάνο Βαϊανό. Επίσης, ο πανηγυρικός λόγος του Corippus για την άνοδο στον θρόνο του αυτοκράτορα Ιουστίνου Β' (565-578) πληροφορεί για την αβαρική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη το 565.³⁵

Συνέχεια του ιστορικού έργου του Μενάνδρου αποτελεί η *Ιστορία* του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη,³⁶ η οποία καλύπτει την περίοδο από το 582 ως το 602. Καθώς συμπίπτει με τα χρόνια της βασιλείας του Μαυρικού, κατά τα οποία ο βυζαντινός αυτοκράτορας διεξήγαγε εκτεταμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον των Αβάρων και των Σλάβων, η *Ιστορία* του Σιμοκάττη αποτελεί ένα είδος πολεμικού ημερολογίου, όπου περιγράφονται, συχνά με πολλές λεπτομέρειες, οι συγκρούσεις των Βυζαντινών με τους Αβάρους. Αντίστοιχα με τον Μένανδρο Προτήκτορα, ο Σιμοκάττης πληροφορεί για τις πρεσβείες και τις συνθήκες μεταξύ των δύο πλευρών και διασώζει ονόματα Αβάρων πρέσβεων. Αν και είναι αξιόπιστη πηγή, η *Ιστορία* του Σιμοκάττη παρουσιάζει αρκετά προβλήματα χρονολόγησης, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται διαφορετικές απόψεις μεταξύ των ιστορικών στη χρονολόγηση των βυζαντινοαβαρικών συγκρούσεων (βλ. παρακάτω, σελ. 59). Για τις αβαρικές και σλαβικές επιθέσεις στα Βαλκάνια από την εποχή του Ιουστινιανού ως τις αρχές της βασιλείας του Μαυρικού, πληροφορούν επίσης η *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Ευάγριου,³⁷ το όχι ιδιαίτερα αξιόπιστο *Περί κτίσεως της Μονεμβασίας Χρονικόν*³⁸ και τα *Θαύματα Αγίου Δημητρίου*.³⁹

Τα *Θαύματα Αγίου Δημητρίου* είναι σημαντική πηγή και για τις βυζαντινοαβαρικές σχέσεις μεταξύ 602 και 626, καθώς πληροφορούν για τις πολιορκίες της Θεσσαλονίκης από τους Αβάρους και τους Σλάβους την εποχή του Φωκά (604) και του Ηρακλείου (615/16, 617/18).

³⁴ Μένανδρος Προτήκτορ, *Ιστορία*, έκδ. R. C. Blockley (*The History of Menander the Guardsman*), Λίβερπουλ 1985. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β'*, σελ. 102-106.

³⁵ Flavius Cresconius Corippus, *In Laudem Iustini Augusti Minoris* lib. IV, έκδ. A. Cameron, Λονδίνο 1976.

³⁶ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, *Ιστορία*, έκδ. C. de Boor, Λειψία 1887. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β'*, σελ. 107-115. Για τα προβλήματα χρονολόγησης στο έργο του Σιμοκάττη βλ. παρακάτω, Μέρος Πρώτο, Β 2, υποσ. 229.

³⁷ Ευάγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, έκδ. J. Bidez-L. Parmentier, Αμστερνταμ 1964.

³⁸ *Περί κτίσεως τής Μονεμβασίας Χρονικόν*, έκδ. I. Dujčev (*Cronaca di Monemvasia. Introduzione, Testo critico e Note*), Παλέρμο 1976. Βλ. επίσης P. Lemerle, *La chronique improprement dite de Monemvasie*, *REB* 21 (1963), σελ. 5-49.

³⁹ Βλ. Lemerle, *Miracles* I, II.

Ακόμη, σύγχρονες με τα γεγονότα πηγές, όπως ο Θεόδωρος Σύγκελλος,⁴⁰ ο Γεώργιος Πισίδης⁴¹ και το *Πασχάλιον Χρονικόν*,⁴² αναφέρονται στην αποτυχημένη ενέδρα των Αβάρων εναντίον του Ηρακλείου (πιθανότατα το 623) και την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626. Για την κατάληψη της βυζαντινής Δαλματίας από τους Αβάρους και τους Σλάβους αντλούμε πληροφορίες από το έργο του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου *Πρός τόν ίδιον υιόν Ῥωμανόν*,⁴³ που γράφτηκε στα μέσα του Ι΄ αιώνα. Οι μαρτυρίες των βυζαντινών πηγών για αυτή την περίοδο συμπληρώνονται από τη *Χρονογραφία* του Θεοφάνη,⁴⁴ όπου καταγράφονται οι επιδρομές των Αβάρων στις βυζαντινές επαρχίες και οι συνθήκες του Φωκά και του Ηρακλείου με τους Αβάρους, καθώς και από την *Ιστορία σύντομος* του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου.⁴⁵

Πληροφορίες για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους από το 558 ως το 626 παρέχει επίσης το *Λεξικόν της Σούδας*⁴⁶ (τέλη του Ι΄ αιώνα), το οποίο διασώζει, εκτός από ορισμένα αποσπάσματα του Μενάνδρου Προτήκτορα, και μαρτυρίες από άγνωστες πηγές σχετικά με τους Αβάρους. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί η σπουδαιότητα του λεγόμενου *Στρατηγικού* του Μαυρικού,⁴⁷ το οποίο στο β΄ κεφάλαιο του ΙΑ΄ βιβλίου αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στην πολεμική τέχνη των Αβάρων και τον τρόπο που πρέπει να αντιμετωπίζονται από τους Βυζαντινούς.

Οι μαρτυρίες των βυζαντινών πηγών για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους μετά το 626 περιορίζονται στην πληροφορία του Πατριάρχη Νικηφόρου για τη βυζαντινή πρεσβεία στους Αβάρους το 634 και του Θεοφάνη για την αβαρική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη το 678. Αυτές οι ελάχιστες μαρτυρίες δεν συμπληρώνονται από άλλες μη βυζαντινές πηγές, γεγονός που καθιστά αρκετά δύσκολη την αποκατάσταση των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων από το 626 ως την υποταγή του αβαρικού χαγανάτου στους Φράγκους το 796.

⁴⁰ Θεόδωρος Σύγκελλος, *Ὀμιλία*, έκδ. F. Makk (Traduction et commentaire de l' homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626), *Acta universitatis de Attila József nominatae, Opuscula Byzantina III*, Σέγκεντ 1975, σελ. 74-96. Του ίδιου, *Ἱστορία σύντομος περί τῆς ἐλεύσεως τῶν Περσῶν καί Ἀβάρων*, έκδ. F. Makk, ὄπ. παραπ., σελ. 110-111.

⁴¹ *Carmi di Giorgio di Pisidia*, έκδ. L. Tartaglia, Τορίνο 1998. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, σελ. 515.

⁴² *Πασχάλιον Χρονικόν*, έκδ. L. Dindorf (CSHB), Βόννη 1832. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, σελ. 128-130.

⁴³ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, *Πρός τόν ίδιον υιόν Ῥωμανόν (DAI)*, έκδ. G. Moravcsik-R. J. H. Jenkins (*Dumbarton Oaks Texts, CFHB I*), Ουάσιγκτον 1967. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, σελ. 174-175.

⁴⁴ Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, Λειψία 1883. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, σελ. 136-142.

⁴⁵ Νικηφόρος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία σύντομος*, έκδ. C. Mango (*Dumbarton Oaks Texts X, CFHB XIII*), Ουάσιγκτον 1990. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, σελ. 148-152.

⁴⁶ *Λεξικόν τῆς Σούδας*, έκδ. A. Adler, τόμ. I, Λειψία 1928. II, 1931. III, 1933. IV, 1935. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, σελ. 417-419.

⁴⁷ Μαυρικός, *Στρατηγικόν*, έκδ. G. T. Dennis-E. Gamillscheg, (*CFHB XVII, Series Vindobonensis*), Βιέννη 1981. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Γ΄*, σελ. 166-168.

Εκτός από τις βυζαντινές πηγές, πληροφορίες για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους παρέχουν σε μικρότερο βαθμό ανατολικές και δυτικές πηγές. Η σημαντικότερη ανατολική πηγή είναι η *Εκκλησιαστική Ιστορία* του μονοφυσίτη επισκόπου Ιωάννη Εφέσου.⁴⁸ Οι πληροφορίες της *Εκκλησιαστικής Ιστορίας* σχετίζονται με τις αβαρικές πρεσβείες και τις αβαρικές ή σλαβικές επιθέσεις στα εδάφη της αυτοκρατορίας από το 565 έως το 585 και σε κάποιες περιπτώσεις συμπληρώνουν τις μαρτυρίες των βυζαντινών πηγών. Το *Χρονικόν* του Ιωάννη Νικίου,⁴⁹ πληροφορεί για τις πιθανότατα αβαρικές επιθέσεις στις βαλκανικές επαρχίες του Βυζαντίου το 609. Ακόμη, η *Αρμενική Ιστορία* του Σεβαίου αναφέρεται στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626.⁵⁰

Εξίσου περιορισμένες με τις ανατολικές πηγές εμφανίζονται οι μαρτυρίες των δυτικών πηγών για τις βυζαντινοαβαρικές σχέσεις. Ο Ισίδωρος Σεβίλλης⁵¹ αναφέρει την ενέδρα των Αβάρων εναντίον του Ηρακλείου το 623, ενώ ο Victor Tonnensis⁵² πληροφορεί για την πρώτη αβαρική πρεσβεία στον Ιουστινιανό, την οποία χρονολογεί λανθασμένα το 563. Πιο αξιόλογες είναι οι μαρτυρίες του Ιωάννη Βικλαρένσις,⁵³ ο οποίος αποτελεί και τη μοναδική πηγή για τη νίκη του Τιβερίου επί των Αβάρων το 570. Τέλος, ο Παύλος Διάκονος⁵⁴ αναφέρει επιθέσεις των Αβάρων σε συνεργασία με τους Λογγοβάρδους εναντίον των Βυζαντινών.

Οι βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι χρησιμοποίησαν για τους Αβάρους τα ονόματα *Αβαροί*, *Σκύθες* και *Ούννοι*,⁵⁵ ενώ ο χώρος εγκατάστασής τους ονομάζεται από τον Θεοφάνη ως *Αβαρία*.⁵⁶ Στις δυτικές πηγές, οι Άβαροι απαντούν ως *Anari*, *Hunni* ή *Ugri* και ο χώρος εγκατάστασής τους ως *Anaria*, *Marcha Avarica*, *Provincia Avarorum* και *terra Avarorum*.⁵⁷

⁴⁸ Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, έκδ. E. W. Brooks (CSCO 106, *Scriptores Syri* 55), Λουβαίν 1964.

⁴⁹ Ιωάννης Νικίου, *Χρονικόν*, έκδ. R. H. Charles (*The Chronicle of John, Coptic Bishop of Nikiu, c. 690 A.D.*), Άμστερνταμ 1916.

⁵⁰ Σεβαίος, *Αρμενική Ιστορία*, αγγλ. μτφρ. R. W. Thomson (*The Armenian History attributed to Sebeos*), Λίβερπουλ 1999.

⁵¹ Isidorus Hispalensis, *Chronica*, (MGH, AA XI/1), σελ. 241-481. Του ίδιου, *Additamenta ad Chronica Maiora*, όπ. παραπ., σελ. 489-490.

⁵² Victoris Episcopi Tonnensis *Chronica*, όπ. παραπ., σελ. 178-206.

⁵³ Ioannes Biclairensis Abbas, *Chronica*, όπ. παραπ., σελ. 207-223.

⁵⁴ Παύλος Διάκονος, *Historia Langobardorum*, έκδ. L. Bethmann-G. Weitz (MGH, *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-LX*), Αννόβερο 1878, σελ. 12-187. Για τις πηγές βλ. επίσης G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Α', Αθήνα 1978, σελ. 79-83, 155-158. Τόμ. Β', Αθήνα 1989, σελ. 88. Pohl, *Awaren*, σελ. 7-10.

⁵⁵ Pohl, *Awaren*, σελ. 4-5. Του ίδιου, *Non-Roman Empire*, σελ. 575.

⁵⁶ Θεοφάνης, σελ. 357, 23-27: "ὁ δὲ τέταρτος καὶ ὁ πέμπτος τῶν Ἰστρον ἦτοι Δανούβιν λεγόμενον περαιωθέντες ποταμόν, ὁ μὲν εἰς Πανονίαν τῆς Ἀβαρίας ὑποταγεῖς τῷ Χαγάνῳ τῶν Ἀβάρων ἐμεινεν ἐκεῖ μετὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ὁ δὲ τὴν πρὸς τῇ Ῥαβέννη Πεντάπολιν καταλαβὼν ὑπὸ τὴν βασιλείαν τῶν Χριστιανῶν γέγονεν". σελ. 359, 12-17: "κυριευσάντων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαυνῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σέβερεις κατώκισαν ἀπὸ τῆς ἐμπροσθεν κλεισοῦρας Βερεγάβαν ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δύσιν μέχρις Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεάς ὑπὸ πάκτων ὄντας".

A. Kollautz, *Abaria. Reallexikon der Byzantinistik I*, έκδ. P. Wirth, Άμστερνταμ 1969, στ. 2-4.

⁵⁷ Kollautz, *Abaria*, στ. 9-16. D.A. Tarr, *The Attitude of the West towards the Avars*, *AAASH* 28 (1976), σελ. 112-113. Pohl, *Awaren*, σελ. 5.

Αναφορικά με τους ηγεμόνες των Αβάρων, στις πηγές διασώθηκε μόνο το όνομα του Βαϊανού, που ήταν και ο σπουδαιότερος χαγάνος στην ιστορία των Αβάρων. Όλοι οι υπόλοιποι Άβαροι ηγεμόνες αναφέρονται στις πηγές μόνο με τον τίτλο τους (χαγάνος), τον οποίο έφεραν οι περισσότεροι ηγεμόνες των τουρανικών λαών.⁵⁸ Διασώζονται επίσης ονόματα Αβάρων απεσταλμένων (Κανδίχ, Ταργίτιος, Αψίχ κτλ.) καθώς και ο όρος *λογάδες*,⁵⁹ που υποδήλωνε πιθανότατα ανώτατους αξιωματούχους στο αβαρικό χαγανάτο. Ακόμη, χρησιμοποιούνται βυζαντινοί όροι, οι οποίοι δεν αντιστοιχούν σε αβαρικούς τίτλους, για να δηλωθούν ανώτατοι αξιωματούχοι, όπως οι *άρχοντες*⁶⁰ και οι *έξαρχοι*.⁶¹ Αντίθετα, αβαρικοί ήταν οι τίτλοι *Iugurrus*, *Tudun*, *Tarkhan* κτλ. που απαντούν σε δυτικές πηγές των καρολίγγειων χρόνων.⁶²

Στις περιγραφές των πηγών για τους Αβάρους απαντούν χαρακτηρισμοί που αποδίδονται ευρύτερα στους νομαδικούς λαούς, όπως άγριοι, άπιστοι, άπληστοι, άσχημοι, απάνθρωποι, κακόβουλοι, καταστροφείς, ειδωλολάτρες, κτλ. Οι αρνητικοί χαρακτηρισμοί για τα ήθη και τον τρόπο ζωής των νομάδων εμφανίζονται ως *κοινοί τόποι* στην ιστοριογραφία της Αρχαιότητας και του Μεσαίωνα, όπου παρατηρείται μίμηση πολλών στοιχείων από την περιγραφή του Ηροδότου για τους Σκύθες. Οι νομαδικοί λαοί αντιμετωπίζονταν υπό το πρίσμα της αντίθεσης του “πολιτισμένου” κόσμου και των “βαρβάρων”, οι οποίοι ζούσαν έξω από τα γεωγραφικά και πολιτισμικά όρια του χριστιανικού ρωμαϊκού κόσμου.⁶³ Χαρακτηριστικός για την εικόνα των Αβάρων στο Βυζάντιο είναι ο λόγος του αυτοκράτορα Ιουστίνου Β΄ στην αβαρική πρεσβεία

⁵⁸ H. W. Haussig, *Theophylakt's Exkurs über die skythischen Völker*, *Byzantion* 23 (1953), σελ. 300, 317. Του ίδιου, *Die Quellen über die Zentralasiatische Herkunft der Europäischen Awaren*, *CAJ* 2 (1956), σελ. 42. Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 138. Pohl, *Awaren*, σελ. 17. Α. Σαββίδης, *Some notes on the terms khan and khagan in Byzantine sources*. *Βυζαντινά-Τουρκικά-Μεσαιωνικά. Ιστορικές Συμβολές*, Αθήνα 2002, σελ. 425-437.

⁵⁹ Σιμοκάττης, VI.11, σελ. 242, 24-26: “ὁ μὲν οὖν Ταργίτιος οἷ τε τῶν βαρβάρων λογάδες τῷ Χαγάνῳ παρήνουν παραλύειν τὸν πόλεμον· ἔφασκον γὰρ μὴ ἐνδίκως αὐτὸν χαλεπαίνειν Ῥωμαίοις”. Σύγκελλος, *Ὀμιλία*, X, σελ. 78, 4-5: “Ταῦτα μὲν γὰρ ἐπὶ σπονδαῖς δῆθεν εἰρηνικαῖς εκομίσατο καὶ ὄρκους πατρίους διὰ τῶν παρ’ αὐτῷ λογάδων τὰ τῶν σπονδῶν ἐπιστώσατο”. Pohl, *Awaren*, σελ. 186-188. του ίδιου, *Awarenforschung*, σελ. 271.

⁶⁰ Μένανδρος, απ. 15.1, σελ. 148, 12-15: “Τιβεριῷ δὲ οὐ ταῦτα ἐδόκει· ἐγνωμάτευε γὰρ ὡς, εἴ γε τῶν παρὰ Σκύθαις ἀρχόντων λήψονται τοὺς παῖδας, οἷα εἰκός, βουλευομένου τοῦ Χαγάνου τὰ ξυντεθειμένα παρῶσασθαι, οὐ συγχωρήσειν ποτὲ τῶν ἡμερῶν τῶν πατέρων”. Pohl, *Awaren*, σελ. 186.

⁶¹ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 724, 2-7: “ἦλθεν δὲ Ἐρμίτζις ἔξαρχος τῶν Ἀβάρων εἰς τὴν πόρταν λέγων ὅτι Βαρὺ πρᾶγμα ἐποιήσατε τοὺς χθῆς μετὰ τοῦ Χαγάνου ἀριστήσαντας, ὅτι ἔφονεύσατε, καὶ πρὸς τοῦτοις ἐπέμψατε αὐτῷ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν ἄλλον ἀποκεχειρισμένον. καὶ εἶπαν ὅτι Ἡμεῖς οὐ προσέχομεν αὐτῷ”. Pohl, *Awaren*, σελ. 188.

⁶² Βλ. Μέρος Δεύτερο, Β 5, υποσ. 493. Ο τίτλος του *Τουδοῦνον* παραδίδεται από τον Θεοφάνη και τον Πατριάρχη Νικηφόρο για τους Χαζάρους. Βλ. Θεοφάνης, σελ. 378, 3-5: “Τουδοῦνον δέ, τὸν ἄρχοντα Χερσῶνος ὡς ἐκπροσώπου τοῦ Χαγάνου ὄντα...” σελ. 379, 1-12. Νικηφόρος, 45, σελ. 108. 16-110. 50. Pohl, *Awaren*, σελ. 293-306.

⁶³ Σιμοκάττης, I.3, σελ. 44, 19-20: “Οὔνοι δ’ οὗτοι, προσοικούντες τῷ Ἰστροῦ, ἀπιστότατον ἔθνος καὶ ἀπληστότατον τῶν νομάδων βιούντων”. Μαυρίκιος, XI, β΄, σελ. 360. 16-362. 20: “Περίεργα δὲ καὶ κρυψίβουλα ἄφιλα τε καὶ ἄπιστα ὄντα καὶ τῇ ἀπληστῆ τῶν χρημάτων κρατούμενα, ὄρκον περιφρονοῦσι, μὴδὲ συνθήκας φυλάττοντα, μὴδὲ δώροις ἀρκούμενα, ἀλλὰ πρὶν τὸ δοθῆν δέξονται, ἐπιβουλήν μελετῶσι καὶ ἀνατροπὴν τῶν δοκούντων”. Τιπ, *Attitude*, σελ. 111-112. I. Ecsedy, *Nomads in History and Historical Research*, *AOH* 35 (1981), σελ. 204. K. Czeglédy, *From East to West: The Age of Nomadic Migrations in Eurasia*, *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 3 (1983), σελ. 44, 77. Pohl, *Awaren*, σελ. 1-6, 16. Του ίδιου, *Awarenforschung*, σελ. 248-249.

του 568 ότι “με τους νομάδες και περιπλανώμενους Αβάρους είναι δυσκολότερο να έχει κανείς φιλία από το να τους θεωρεί εχθρούς του εξαιτίας της απιστίας τους”.⁶⁴

Οι βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι ενδιαφέρονταν κυρίως για τις πολιτικές και στρατιωτικές παραμέτρους των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων και όχι για την οικονομική και πολιτισμική πλευρά τους. Οι μαρτυρίες των πηγών αφορούν ως επί το πλείστον επιδρομές, πολέμους, ανταλλαγές πρεσβειών και συνθήκες. Στους Βυζαντινούς πάντως φαίνεται ότι προκάλεσε ιδιαίτερη εντύπωση η περίτεχνη κόμμωση των Αβάρων, όταν η πρώτη αβαρική πρεσβεία έφθασε το 558 στην Κωνσταντινούπολη.⁶⁵

Γ. Η έλευση των Αβάρων στην Ευρώπη.

Η εμφάνιση των Αβάρων στον ευρωπαϊκό χώρο είναι αποτέλεσμα μίας σταδιακής μετακίνησής τους από το ανατολικά προς τα δυτικά από τα μέσα του Ε΄ ως τα μέσα του ΣΤ΄ αιώνα και συνδέεται με τις ανακατατάξεις στους συσχετισμούς δυνάμεων στην κεντρική Ασία. Το όνομα των Αβάρων αναφέρεται για πρώτη φορά από τον Πρίσκο, με αφορμή την αποστολή μίας πρεσβείας στο Βυζάντιο από τρεις νομαδικούς λαούς που είχαν μετακινηθεί προς την Ευρώπη. Σύμφωνα με τον Πρίσκο, οι Σαράγουροι, οι Ούρογοι (Ογουροι), και οι Ονόγουροι, κεντροασιατικοί λαοί που εκδιώχθηκαν από τους Σαβείρους, έστειλαν γύρω στο 463 απεσταλμένους στην Κωνσταντινούπολη όταν έφθασαν στον χώρο βορείως του Καυκάσου. Ο Πρίσκος, παραθέτοντας έναν σκυθικό μύθο, αναφέρει ότι οι Άβαροι, πριν επιτεθούν στους Σαβείρους, είχαν εγκαταλείψει την πατρίδα τους εξαιτίας των γρυπών του ωκεανού, οι οποίοι μετανάστευσαν στην περιοχή των Αβάρων.⁶⁶

⁶⁴ Μένανδρος, *απ.* 12. 6, σελ. 140. 73-142. 76: “Αβάρων γάρ τῶν νομάδων τε καὶ ἐπηλύδων καθεστάναι φίλους τῆς ὡς αὐτοὺς δυσμενείας βαρύτερον, ἄλλως τε καὶ φιλίας ὑπούλου καθεστάσης. κρείσσον ἐν τοῖς σώμασιν καὶ οὐχὶ ταῖς ψυχαῖς φέρειν τὰ τραύματα”.

⁶⁵ Θεοφάνης, σελ. 232, 6-10: “τῷ δ’ αὐτῷ χρόνῳ εἰσῆλθεν ἔθνος ἐν Βυζαντίῳ παράδοξον τῶν λεγομένων Ἀβάρων, καὶ πᾶσα ἡ πόλις συνέτρεχεν εἰς τὴν θεὰν αὐτῶν, ὡς μηδέποτε ἐωρακότες τοιοῦτον ἔθνος. εἶχον γὰρ τὰς κόμας ὀπισθεν μακρὰς πάνυ, δεδεμένας πρηνδίοις καὶ πεπλεγμένας, ἡ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὁμοία τῶν λοιπῶν Οὐννων”. Αγαθίας, *Ἱστοριῶν*, ἐκδ. R. Keydel (*CFHB, Series Berolinensis II*), Βερολίνο 1967, A I. σελ. 13, 3-9. Ιωάννης Εφέσου, XXIV, σελ. 246, 21. P. Goubert, *Les Avars d'après les sources grecques du VIe siècle. Akten des vierundzwanzigsten Internationalen Orientalisten-Kongresses, Μόναχο 28. August bis 4. September 1957*, ἐκδ. H. Franke (Βιζμπάντεν 1959), σελ. 214. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 155-156. Pohl, *Awaren*, σελ. 18. Του ίδιου, *Awarenforschung*, σελ. 248, 262. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικοί Λαοί κατά τους Μέσους Χρόνους*, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 47-48.

⁶⁶ Πρίσκος, *Ἀποσπάσματα*, ἐκδ. R.C. Blockley (*The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Τόμ. II, Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*), Λίβερπουλ 1983, *απ.* 40. 1-2, σελ. 344. *Λεξικόν τῆς Σούδας I*, A 18, σελ. 4, 6-14. Haussig, *Quellen*, σελ. 21-22. Του ίδιου, *Über die Bedeutung der Namen Hunnen und Awaren, Ural-altaische Jahrbuch 47 (1975)*, σελ. 97. Czeglédy, *Migrations*, σελ. 36-37, 97-98. Blockley, *Menander*, σελ. 252-253 (υποσ. 19). Avenarius, *Europa*, σελ. 42. W. Pohl, *Verlaufsformen der Ethnogenese-Awaren und Bulgaren. Typen der Ethnogenese I*, σελ. 116. Του ίδιου, *Awaren*, σελ. 24, 38.

Το μυθολογικό υπόβαθρο της περιγραφής του Πρίσκου για τους γρύπες και τους λαούς κοντά στον ωκεανό ανάγεται στον Ηρόδοτο. Ο *Άβαρις* του Ηροδότου ήταν ένας από τους Υπερβόρειους, οι οποίοι ήταν γείτονες των γρυπών και ζούσαν στον βόρειο ωκεανό.⁶⁷ Το όνομα των Υπερβορείων απαντά στις βυζαντινές πηγές και σχετίζεται με τους λαούς της στέπας.⁶⁸ Οι πληροφορίες του Πρίσκου συνδέονται ιστορικά με τη μετανάστευση νομαδικών φύλων (Σάβειροι, Ονόγουροι, Όγουροι και Σαράγουροι) προς τα δυτικά, η οποία προήλθε από την επέκταση των Αβάρων στην κεντρική Ασία γύρω στο 460.⁶⁹

Οι Άβαροι θεωρήθηκαν λανθασμένα στην *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Ζαχαρία Ρήτορος (550-555) ως ένας από τους λαούς που ζούσαν στον ευρύτερο χώρο της Μαύρης Θάλασσας μετά τις παραπάνω ανακατατάξεις στην κεντρική Ασία.⁷⁰ Η έλευση των Αβάρων στην Ευρώπη τοποθετείται το 557, όταν εμφανίσθηκαν βορείως του Καυκάσου, στον χώρο των Αλανών (Λαζική). Οι Άβαροι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την κεντρική Ασία, όταν νικήθηκαν από τους Τούρκους, πρώην υποτελείς τους, μεταξύ 552 και 555.⁷¹

Η διάσπαση των Αβάρων μετά τη διάλυση της ηγεμονίας τους και οι διαφορετικές κατευθύνσεις που ακολούθησαν τα αβαρικά φύλα, αποδόθηκε από τον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη ως φυγή διαφορετικών μεταξύ τους λαών. Με αφορμή την επιστολή του χαγάνου των δυτικών Τούρκων στον αυτοκράτορα Μαυρίκιο το καλοκαίρι του 598, όπου ο χαγάνος ανέφερε τις μέχρι τότε νίκες του που τον κατέστησαν “άρχοντα των επτά κλιμάτων”, ο Σιμοκάττης χαρακτηρίζει τους Αβάρους που μετανάστευσαν στην Ευρώπη ως “Ψευδαβάρους”, καθώς ήταν δύο ογουρικά

⁶⁷ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, έκδ. J. Feix, τόμ. I, Μόναχο-Ζυρίχη 1988, IV.13, σελ. 512. IV 36, σελ. 528: “Καὶ ταῦτα μὲν Ὑπερβορέων περὶ εἰρήσθω. Τὸν γὰρ περὶ Ἀβάριας λόγον τοῦ λεγομένου εἶναι Ὑπερβορέου οὐ λέγω, λέγοντα ὡς τὸν δῖστον περιέφερε κατὰ πᾶσαν γῆν οὐδὲν σιτεόμενος. Εἰ δὲ εἰσι ὑπερβόρειοι τινες ἄνθρωποι, εἰσι καὶ ὑπερνότιοι ἄλλοι”. K. U.-Köhalmi, Griechisch-sibirische mythologische Parallelen, *Acta Orientalia Hungarica* 25 (1972), σελ. 145-147. H. Haussig, Zur Lösung der Awarfrage, *Byzantinoslavica* 34 (1973), σελ. 184-187. Czeglédý, *Migrations*, σελ. 98, 102. Pohl, *Verlaufsformen*, σελ. 117. Του ίδιου, *Awaren*, σελ. 29.

⁶⁸ *Λεξικόν τῆς Σούδας* I, A 18, σελ. 4, 3-5: “πρεσβευομένων δὲ πολλῶν ἐθνῶν πρὸς αὐτοὺς, καὶ Ἀβαριν ἐξ Ὑπερβορέων πρεσβευτὴν ἀφικέσθαι λέγουσι κατὰ τὴν γ’ Ὀλυμπιάδα”. IV, Y 248, σελ. 651: “Ὑπερβόρειοι: ἔθνος ἀρκτικώτερον, καὶ ἐνδότερον τῶν Σκυθῶν”. Ανδρέας Καισαρείας, *Εἰς τὴν ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου*, έκδ. J.-P. Migne (PG 106), Παρίσι 1863, στ. 416 B: “τίνες μὲν Σκυθικὰ ἔθνη νομίζουσιν ὑπερβόρεια, ἄπερ καλοῦμεν Οὐννικά, πάσης ἐπιγείου βασιλείας [καὶ ἔθνους], ὡς ὀρώμεν, πολυανθρωπότερά [τε] καὶ πολεμικότερα”. Lemerle, *Miracles* I, 165, σελ. 158, 18-21.

⁶⁹ Czeglédý, *Migrations*, σελ. 100-103. Cs. Bálint, *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Wolga und Donau vom 6. bis zum 9. Jahrhundert*, Βιέννη-Κολωνία 1988, σελ. 147.

⁷⁰ Ζαχαρίας Ρήτωρ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, έκδ. E. W. Brooks (CSCO, *Scriptores Syri* 6/II), Λουβαίν 1924, XII, 7, σελ. 144. 29-145. 3: “Unaghur populus qui in tabernaculis habitant, Oghor, Sabhir, Burgar, Kortrighar, Abhar, KSR, DYRMR, Sarargur, B’GRSYQ, KWLS, Abhdel, Ephthalita, hi populi tredecim in tabernaculis habitantes, et carne pecorum et piscibus vivunt et feris et armis;” K. Czeglédý, Pseudo-Zacharias Rhetor on the Nomads. *Studia Turcica*, έκδ. L. Ligeti, Βουδαπέστη 1971, σελ. 133-148. Haussig, *Quellen*, σελ. 21-22. Pohl, *Awaren*, σελ. 22.

⁷¹ Ευάγγριος, E 1, σελ. 196, 6-12: “Ἔθνος δὲ Σκυθικόν οἱ Ἀβαροι τῶν ἀμαξοβίων τῶν ὑπὲρ τὸν Καυκάσον τὰ ἐπέκεινα πεδία νεμομένων· οἱ τοὺς γεινιῶντας Τούρκους πασοῦδι πεφευγότες, ἐπεὶ κακῶς πρὸς αὐτῶν ἐπέπνθησαν, ἐπὶ τὸν Βόσπορον ἀφίκοντο· καὶ τὴν ἥϊονα τοῦ Εὐξείνου καλουμένου Πόντου καταλιπόντες-ἐνθα συχνὰ μὲν ἔθνη βαρβαρικά;” Goubert, *Les Avars*, σελ. 214. I. Bóna, Die Awaren. Ein asiatisches Reitervolk an der Mittleren Donau. *Awaren in Europa*, σελ. 8. Η ἀφιξη των Αβάρων στους Αλανούς χρονολογείται από τον Blockley (*Menander*, σελ. 253, υποσ. 19) το 559/60.

φύλα, οι Ουάρ και οι Χουννί, τα οποία αυτοονομάστηκαν “Άβαροι.” Αναφέρει επίσης ότι οι Βαρσήλτ, οι Ονόγουροι, οι Σάβειροι και άλλα ουνικά φύλα, όταν είδαν ότι ένα μέρος των Ουάρ και των Χουννί κατέφυγε στις περιοχές τους, ένοιωσαν φόβο, γιατί υπέθεσαν ότι οι εισβολείς ήταν οι πραγματικοί Άβαροι. Τα ουνικά φύλα τίμησαν τους φυγάδες με μεγαλοπρεπή δώρα, πιστεύοντας ότι σε αντάλλαγμα θα διατηρούσαν την ακεραιότητά τους. Βλέποντας αυτή την εξέλιξη, οι Ουάρ και οι Χουννί προτίμησαν να φέρουν το όνομα των Αβάρων, καθώς αυτό προκαλούσε τρόμο στους υπόλοιπους λαούς.⁷² Για την τύχη των “πραγματικών” Αβάρων, ο Σιμοκάττης πληροφορεί ότι μετά την διάλυση της ηγεμονίας τους κατέφυγαν στο Ταυγάστ και στη χώρα των Μούκρι, περιοχές που εντοπίζονται στη βόρεια Κίνα (Μαντζουρία) και τη βόρεια Κορέα αντίστοιχα.⁷³

Η περιγραφή του Σιμοκάττη αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης σχετικά με το εάν οι Άβαροι που μετανάστευσαν στην Ευρώπη ταυτίζονται με τους Γιουάν-Γιουάν, οι οποίοι, σύμφωνα με τις κινεζικές πηγές, ηττήθηκαν από τους Τούρκους. Οι περισσότεροι ερευνητές θεωρούν ότι στην Ευρώπη ήλθε τμήμα των “πραγματικών” Αβάρων, καθώς τα ονόματα Άβαροι και Ουαρχωνίτες (Ουάρ και Χουννί) δηλώνουν τον ίδιο λαό και κατ’ επέκταση ταυτίζονται με τους Γιουάν-Γιουάν.⁷⁴ Αντίθετα, άλλοι ερευνητές εκλαμβάνουν ως αξιόπιστη την περιγραφή του Σιμοκάττη για τους Ψευδαβάρους και υποστηρίζουν ότι οι Άβαροι (Γιουάν-Γιουάν) κατέφυγαν προς τα ανατολικά.

Η συστηματικότερη προσπάθεια για την απόδειξη της αξιοπιστίας του Σιμοκάττη έγινε από τον H. W. Haussig. Σύμφωνα με τις θέσεις του, οι “ευρωπαϊοί” Άβαροι δεν ταυτίζονται με τους Γιουάν-Γιουάν αλλά με τα ονόματα *Apar*, *Abar*, *Ben* (Χουν ή Χιον) και *Βου-Χουάν* που απαντούν είτε στις παλαιoturκικές επιγραφές του Orchon στην κεντρική Ασία είτε στις

⁷² Σιμοκάττης, VII, 7-8, σελ. 257. 16-259. 9: “ψευδωνύμως γάρ Άβάρων προσηγορίαν οί περί τόν Ίστρον περιβάλλοντο βάρβαροι ... Ίουστινιανού τοίνυν τού αυτοκράτορος τὸ βασιλείον κράτος επέχοντος, εκ τούτων τῶν Ουάρ καί Χουννί ὀλίγη ἀποδράσασα μοῖρα τοῦ ἀρχηγόνου φύλου ἐκείνου ἐνδημεῖ τῇ Εὐρώπῃ. οὗτοι Ἀβάρους ἑαυτοὺς ὀνομάσαντες τὸν ἡγεμόνα τῆ τοῦ Χαγάνου προσηγορία φαιδρύνουσιν...οἱ τοίνυν Ουάρ καί Χουννί ὡς εἶδον τὴν τῆς ἀποφυγῆς ἐπιδέξιον ἑναρξίν, τὴν πλάνην τῶν πρεσβευσαμένων οἰκειωσάμενοι Ἀβάρους ἑαυτοὺς λέγεται γάρ ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς Σκυθικοῖς τὸ τῶν Ἀβάρων ὑπεῖναι ἐντρεχέστατον φύλον. ἀμέλει τοι καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῶν καθ’ ἡμᾶς οἱ Ψευδάβαροι (λέγειν γάρ οὕτως αὐτοὺς οἰκειότερον) ταῖς γενεαρχαῖαις διήρηνται, καὶ οἱ μὲν Ουάρ ἀρχαιοπρεπῶς ὀνομάζονται, οἱ δὲ Χουννί προσαγορεύονται”. Haussig, *Awarenfrage*, σελ. 179-184. Του ίδιου, *Hunnen und Awaren*, σελ. 96-97. Czeplédy, *Migrations*, σελ. 107-108. Avenarius, *Europa*, σελ. 41-43. Pohl, *Awaren*, σελ. 29-31. Του ίδιου, *Awarenforschung*, σελ. 261-262. Του ίδιου, *Non-Roman Empire*, σελ. 575-577.

⁷³ Σιμοκάττης, VII.7, σελ. 257.25-258.2: “ἕτεροι τῶν Ἀβάρων διὰ τὴν ἦταν πρὸς ταπεινότεραν ἀποκλίναντες τὴν παραγίνονται πρὸς τοὺς λεγομένους Μουκρί. τούτο δὲ τὸ ἔθνος πλησιέστατον πέφυκε τῶν Ταυγάστ,..” Haussig, *Quellen*, σελ. 22. Του ίδιου, *Awarenfrage*, σελ. 182, 191. Pohl, *Awaren*, σελ. 30. Czeplédy, *Migrations*, σελ. 38, 105-108, ο οποίος προσδιορίζει το Ταυγάστ στις περιοχές γύρω από τη Σογδιανή και τη Βακτρία.

⁷⁴ Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 132-135. Czeplédy, *Migrations*, σελ. 34, 77, 102-106. Blockley, *Menander*, σελ. 276 (υποσ. 223). Βόνα, *Reitervolk*, σελ. 8. Του ίδιου, *Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen*, *SSCI* 35/2 (1988), σελ. 443. Pohl, *Awaren*, σελ. 31-37, 221-222. Του ίδιου, *Verlaufsformen*, σελ. 115-117. Την ταύτιση των Αβάρων με τους Γιουάν-Γιουάν (Geou-gen) υποστήριξε αρχικά ο M. Deguignes (*Histoire générale*, τόμ. A/1, σελ. 188, A/2, σελ. 334, 352).

κινεζικές πηγές. Αυτά τα ονόματα δήλωναν έναν λαό που μετανάστευσε από τη Μαντζουρία στο δυτικό Τουρκεστάν και τη Σογδιανή και ακολούθως στην Ευρώπη. Ακόμη, εξετάζοντας τις κινεζικές πηγές, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι Γιουάν-Γιουάν, που ζούσαν στη νότια Μογγολία, υποτάχθηκαν μεταξύ 552 και 555 στους Τούρκους χαγάνους T'u-men, K'o-lo και Mu-han, ενώ οι “ευρωπαίοι” Άβαροι νικήθηκαν στο δυτικό Τουρκεστάν από τον Τούρκο χαγάνο Σιζάβουλο (Ιστάμι). Ο Haussig υποστήριξε ότι η περιγραφή του Σιμοκάττη επιβεβαιώνει τις πληροφορίες των κινεζικών πηγών για την ήττα των Γιουάν-Γιουάν, αφού αναφέρει τη φυγή των τελευταίων προς τη βόρεια Κίνα, και επισημαίνει ότι οι κινεζικές πηγές δεν κάνουν λόγο για φυγή των Γιουάν-Γιουάν στη Δύση. Ως προς τα παραδιδόμενα ονόματα *Ουάρ* και *Χουννί*, ο Haussig θεώρησε ότι σχετίζονται με το όνομα *Εφθαλίτες*.⁷⁵

Το ζήτημα της ταύτισης των “ευρωπαίων” Αβάρων με τους Γιουάν-Γιουάν εμφανίζεται εξαιρετικά πολύπλοκο, εξαιτίας των συγχύσεων που παρατηρούνται συχνά στα ονόματα των κεντροασιατικών λαών στις κινεζικές πηγές αλλά και τις παρεμβολές μυθικών στοιχείων στις βυζαντινές πηγές. Φαίνεται πάντως, εκτός από την ταύτιση των *Ουαρχωνιτών* με τους Αβάρους που απαντά στον Μένανδρο Προτήκτορα,⁷⁶ ότι στην περιγραφή του Σιμοκάττη για τους Ψευδαβάρους υπάρχει ένας κοινός τόπος, τον οποίο οι Czeglédy και Pohl συνέδεσαν με μία αντίστοιχη περιγραφή του Τάκιτου στη *Germania*. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις τους, ο Σιμοκάττης δίνει δύο εκδοχές ως προς το όνομα των Αβάρων: αφενός αναφέρει ότι τους εξέλαβαν οι γείτονές τους ως τους πραγματικούς Αβάρους, και αφετέρου ότι οι “ευρωπαίοι” Άβαροι είχαν αυτοονομαστεί έτσι προκειμένου να προκαλούν φόβο στους άλλους λαούς. Στην αρχή του ιστορικού του έργου για τους Γερμανούς, ο Τάκιτος ανέφερε ότι “η ονομασία *Γερμανία* έχει νεότερη προέλευση και διαδόθηκε σχετικά πρόσφατα. Οι άνθρωποι, που πέρασαν αρχικά τον Ρήνο και έδιωξαν τους Γαλάτες, τους σημερινούς *Tungri*, ονομάζονταν τότε Γερμανοί: αυτό ήταν το όνομα ενός μεμονωμένου φύλου και όχι ενός ολόκληρου λαού, το οποίο επιβλήθηκε σταδιακά με τέτοιο τρόπο ώστε το σύνολο των Γερμανών, εξαιτίας του φόβου που προκαλούσε το όνομα των νικητών, ασπάσθηκε το ίδιο όνομα”.⁷⁷

Αν και η πληροφορία του Σιμοκάττη για την αυθεντικότητα του ονόματος των “ευρωπαίων” Αβάρων θα πρέπει να θεωρηθεί αναξιόπιστη, εν τούτοις είναι γεγονός ότι οι τέως κυρίαρχοι της

⁷⁵ Haussig, *Quellen*, σελ. 21-43. Του ίδιου, *Awarenfrage*, 173-192. Του ίδιου, *Exkurs*, 275-436. Του ίδιου, *Hunnen und Awaren*, σελ. 95-103. W. Samolin, Some Notes on the Avar Problem, *CAJ* 3 (1957-1958), σελ. 62.

⁷⁶ Βλ. παρακάτω, Α 4, υποσ. 166.

⁷⁷ Τάκιτος, *Germania*, έκδ. A. Mauersberger, Φρανκφούρτη 1980, II, σελ. 26: “Ceterum Germaniae vocabulum recens et nuper additum, quoniam, qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sunt: Ita nationis nomen, non gentis evaluisse paulatim, ut omnes primum a victore ob metum, mox etiam a se ipsis invento nomine Germani vocarentur”. Czeglédy, *Migrations*, σελ. 117-118, 124. Pohl, *Verlaufsformen*, σελ. 116-117. Του ίδιου, *Awaren*, σελ. 32. Του ίδιου, *Non-Roman Empire*, σελ. 577.

κεντρικής Ασίας έφθασαν στην Ευρώπη ως φυγάδες, καταδιωκόμενοι από τους πρώην υποτελείς τους. Σύμφωνα με τον λόγο του Τούρκου χαγάνου Σιζαβούλου το 576 στους βυζαντινούς απεσταλμένους, οι Τούρκοι θεωρούσαν τους Αβάρους φυγάδες από την κυριαρχία τους και ήθελαν να τους εκδικηθούν, όταν θα τερμάτιζαν τον πόλεμο με τους Εφθαλίτες.⁷⁸ Ο κοινός τόπος των “φυγάδων Αβάρων”, οι οποίοι βρήκαν φιλοξενία σε βυζαντινό έδαφος, παρατηρείται και στους λόγους των Βυζαντινών, όταν έρχονταν σε διαπραγματεύσεις μαζί τους.⁷⁹

⁷⁸ Μένανδρος, απ. 4.2, σελ. 44-46 : “Ότι ο Σιλζιβούλος ο των Τούρκων ηγεμών, ηκηκεί γάρ ηδη των 'Αβάρων τής φυγής πέρι και ως τα Τούρκων διαδηλησάμενοι ᾤχοντο, οία φύσει φρονήματι έπεται βαρβάρω, άπανθαδισάμενος έφη ως "οὔτε ὄρνεις πεφύκασιν, ὅπως τῆ πτήσει ανά τόν αἰθέρα διαφύγοιεν τῶν Τούρκων τὰ ξίφη οὔτε μήν ἰχθύες, ὡς ἂν ὑποβρύχιοι γενόμενοι ἐς τὰ κατώτατα τοῦ θαλαττίου ἀφανισθῆσονται κλύδωνος, ἀλλ' ὑπερθε περινοστοῦσι τῆς γῆς και ἡνίκα μοι ὁ κατά τῶν 'Εφθαλιτῶν διανυσθῆσεται πόλεμος, ἐπιθήσομαι και 'Αβάρους και τὰς ἐμὰς ἤκιστα φευξοῦνται δυνάμεις". ταῦτα λέγεται ἐπικομπάσαντα τόν Σιλζιβούλον ἔχεσθαι τῆς ἐπ' 'Εφθαλίτας ὁρμῆς". Pohl, *Awaren*, σελ. 29.

⁷⁹ Corippus, *Laudem* III, σελ. 70, 320-322 : “quae fortia regna subegit, effera gens Avarum proprias defendere terras non potuit, sedesque suas fugitiva reliquit”. Σμοκάττης, I, 5, σελ. 50, 2-6: “αἰδέσθητι πρό τῆς σῆς κορυφῆς τὸ 'Ρωμαϊκόν τουτί και ἡμέτερον ἔδαφος: τοῦτό σοι σωτήριο γέγονε και μετανάστην ἐνηγκαλίσατο και ξένον και ἐπηλυν εἰσφκίσατο, ὅτε τῆς ἔω τοῦ τε ἀρχεγόνου φύλου ὁ σὸς ἀποδασμὸς ἀπερρωγῶς διεσχίζετο. μή τὸν καλὸν τῆς φιλοξενίας διαλύσης θεσμόν,...”. VII, 7, σελ. 256, 21-25: “ἔφασκε τοίνυν ὁ Πρίσκοσ 'Ρωμαϊκόν ὑπεῖναι τὸ ἔδαφος,... τοῦ τοίνυν Χαγάνου ζυγομαχοῦντος και διαμφιβάλλοντος περὶ τούτων τῶν τοπων, φασὶ τὸν Πρίσκον τὴν ἐκ τῆς ἔω ἀπόδρασιν ὄνειδίσαι Χαγάνω”. Σύγκελλοσ, 'Ομιλία, σελ. 77, IX 15-17. Cameron, *Corippus*, σελ. 193, υποσ. 319. Pohl, *Awaren*, σελ. 28.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Το Βυζάντιο και οι Άβαροι από το 558 έως το 626.

A. Το Βυζάντιο και οι Άβαροι από το 558 έως το 582.

1. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός και οι Άβαροι.

Η απαρχή των σχέσεων της βυζαντινής αυτοκρατορίας με τους Αβάρους χρονολογείται τον Ιανουάριο του 558, όταν οι Άβαροι έστειλαν την πρώτη τους πρεσβεία στον Ιουστινιανό από τον χώρο βόρεια του Καυκάσου. Σύμφωνα με τον Μένανδρο Προτήκτορα, ο ηγεμόνας των Αλανών Σαρώσιος ήταν εκείνος που μεσολάβησε για την αποστολή της αβαρικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη. Ο επικεφαλής της αβαρικής πρεσβείας, που ονομαζόταν Κανδίχ, ζήτησε από τον Ιουστινιανό γη για εγκατάσταση, ετήσιες χορηγίες και δώρα, υποσχόμενος ότι οι Άβαροι θα πολεμούσαν τους εχθρούς της αυτοκρατορίας. Ο Ιουστινιανός, αφού συμβουλευθήκε τους αξιωματούχους του, απέρριψε το αίτημα των Αβάρων να εγκατασταθούν μέσα στα όρια της αυτοκρατορίας. Από την άλλη όμως, δέχθηκε την πρόταση συμμαχίας και έστειλε δώρα στον χαγάνο των Αβάρων, όπως χρυσοποίκιλτες αλυσίδες, ανάκλιντρα και μεταξωτά υφάσματα.⁸⁰

Για την επιβεβαίωση της συμμαχίας, ο Ιουστινιανός απέστειλε στους Αβάρους τον σπαθάριο Βαλεντίνο προκειμένου να τους στρέψει εναντίον των λαών που ζούσαν βόρεια του Καυκάσου και της Μαύρης Θάλασσας.⁸¹ Η τακτική του Ιουστινιανού σχετιζόταν ευρύτερα με την προστασία των βορείων συνόρων της αυτοκρατορίας, καθώς στα Βαλκάνια αντιμετώπιζε ήδη τις επιδρομές των Σλάβων αλλά και βουλγαρικών φύλων. Ο Μένανδρος δικαιολογεί τη σύναψη της συμμαχίας με τους Αβάρους, λέγοντας ότι ο Ιουστινιανός ήταν ήδη μεγάλος σε ηλικία, είχε χάσει τη διάθεσή του για περαιτέρω πολέμους και επιζητούσε να αποκρούσει τους αντιπάλους του με άλλα μέσα.⁸² Όμως, τα πραγματικά αίτια της προσέγγισης του Ιουστινιανού με τους

⁸⁰ Μένανδρος, απ. 5. 1-2, σελ. 48-50. Θεοφάνης, σελ. 232, 11-13. Ευάγγριος, E 1, σελ. 196, 12-18. Hauptmann, *Rapports*, σελ. 148. Goubert, *Les Avars*, σελ. 214. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 155. Avenarius, *Europa*, σελ. 44. A. Kollautz, *Völkerbewegungen an der unteren und mittleren Donau im Zeitraum von 558/562 bis 582 (Fall von Sirmium)*. *Studien zur Völkerwanderungszeit im östlichen Mitteleuropa*, έκδ. G. Mildenerger, Μάρμπουργκ 1980, σελ. 448. Σ. Πατούρα, Συμβολή στην ιστορία των βορείων επαρχιών της αυτοκρατορίας (4ος-6ος αι.), *Σύμμεικτα* 6 (1985), σελ. 343. Pohl, *Awaren*, σελ. 18, 180. Του ίδιου, *Non-Roman Empire*, σελ. 573.

⁸¹ Μένανδρος, απ. 5. 2, σελ. 50, 5-10: "πρὸς τοῖς καὶ πρεσβευσόμενον Βαλεντίνον (εἰς δὲ οὗτος τῶν βασιλικῶν μαχαιροφόρων), προὔτρεπέ τε τὸ φύλον ὀμαιχμίαν ἐσάγειν Ῥωμαίοις καὶ κατὰ τῶν ἀντιπάλων ὀπλίζεσθαι, ἔμφρονέστατα, ὄμαι, προμηθευσάμενος ὁ βασιλεὺς, ὡς ἦ νικῶντες οἱ Ἄβαροι ἢ καὶ ἡσώμενοι ἐξ ἀμφοῖν πορίσασσι Ῥωμαίοις τὸ συνοῖσον". Blockley, *Menander*, σελ. 253, υποσ. 22. Pohl, *Awaren*, σελ. 19.

⁸² Μένανδρος, απ. 5. 1, σελ. 48, 16-23. Pohl, *Awaren*, σελ. 19-20.

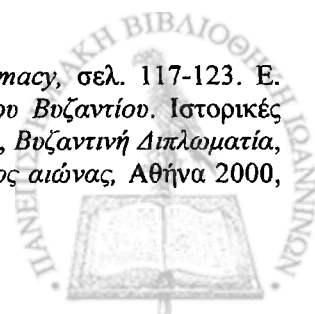
Αβάρους θα πρέπει να αναζητηθούν στην πολιτική της αυτοκρατορίας απέναντι στους λαούς της στέπας, η οποία υπαγόρευε τη δεδομένη στιγμή την ένταξη των Αβάρων στην υπηρεσία της Κωνσταντινούπολης.

Στη διάρκεια του ΣΤ΄ αιώνα, η εξωτερική πολιτική των Βυζαντινών προσέδιδε μεγάλη σημασία στις σχέσεις με τους βόρειους γείτονες της αυτοκρατορίας. Εξαιτίας των συχνών και μακροχρόνιων συγκρούσεων με τους Πέρσες στα ανατολικά του σύνορα, το Βυζάντιο προσπαθούσε με διπλωματικά μέσα να διασφαλίσει την ειρήνη στα βόρεια σύνορά του προκειμένου να αποφύγει τη διεξαγωγή πολέμου σε δύο μέτωπα. Στο επίκεντρο της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής στον βορρά βρίσκονταν τρεις αλληλοεξαρτώμενες περιφέρειες: ο Καύκασος, η Μαύρη Θάλασσα και ο Δούναβης. Η σπουδαία γεωγραφική και στρατηγική τους θέση καθιστούσε αναγκαία την πολιτική και οικονομική επιρροή του Βυζαντίου στον χώρο των τριών αυτών περιφερειών.

Η περιοχή βόρεια του Καυκάσου, στις στέπες ανάμεσα στον κάτω Βόλγα και την Αζοφική θάλασσα, ως ακρογωνιαίος λίθος αυτού του συστήματος, είχε ιδιαίτερη βαρύτητα για τη βυζαντινή διπλωματία. Έχοντας ως άξονα της πολιτικής της τις βυζαντινές κτήσεις στην Κριμαία, η αυτοκρατορία επεδίωκε τον έλεγχο αυτής της γεωγραφικής έκτασης, η οποία παρείχε εύκολη πρόσβαση στους νομάδες εισβολείς από την κεντρική Ασία προς τη Μαύρη Θάλασσα, τον κάτω Δούναβη αλλά και, μέσω του Καυκάσου, στη Μικρά Ασία. Από τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους λαούς που ζούσαν στις νοτιορωσικές στέπες εξαρτιόταν εάν αυτοί θα προστάτευαν στον λεγόμενο “αχανή διάδρομο” τα πολιτικά, στρατιωτικά και οικονομικά συμφέροντα της αυτοκρατορίας και κατ’ επέκταση εάν θα βοηθούσαν στη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων κατά μήκος του βορείου μετώπου της.

Για την επίτευξη των στόχων του στον “αχανή διάδρομο”, το Βυζάντιο έπρεπε να αναζητήσει στον κάτω Βόλγα και στον Καύκασο τοπικούς συμμάχους ή να θέσει υπό τον έλεγχό του λαούς της περιοχής, οι οποίοι θα είχαν τον ρόλο ενός ιδιόμορφου προκαλύμματος εναντίον των νομαδικών επιδρομών προς τα βυζαντινά εδάφη. Η διπλωματία των Βυζαντινών χρησιμοποιούσε αρκετά συχνά ορισμένα μέσα, όπως ήταν ο εκχριστιανισμός, οι εμπορικές σχέσεις, η παρακίνηση ενός λαού εναντίον κάποιου άλλου, η σύναψη συμφωνιών με όρους συμμαχίας ή υποτέλειας, η αποτροπή συμμαχιών εναντίον της αυτοκρατορίας κτλ.⁸³ Ιδιαίτερα δραστήρια προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η πολιτική του Ιουστινιανού, ο οποίος, θέλοντας να

⁸³ Th. S. Noonan, Byzantium and the Khazars: a special relationship? *Byzantine Diplomacy*, σελ. 117-123. Ε. Κυριάκης, *Βυζάντιο και Βούλγαροι (7ος-10ος αι.) Συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου*. Ιστορικές Μονογραφίες 13, Αθήνα 1993, σελ. 45-46. Ζ. Ουνταλτσόβα- Γ. Λιτάβριν- Ν. Μεντβέντιεφ, *Βυζαντινή Διπλωματία*, Αθήνα 1995, σελ. 51-54, 60-61. Χ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική 6ος-11ος αιώνας*, Αθήνα 2000, σελ. 65-66, 105-108.

προστατεύσει τα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας από τις επιδρομές των νομάδων, επιχείρησε να δημιουργήσει μία αλυσίδα συμμάχων ή υποτελών λαών στον χώρο της Μαύρης Θάλασσας και του Καυκάσου. Αυτοί οι λαοί ήταν οι Ονόγουροι, που ζούσαν μεταξύ της Βεσσαραβίας και του Δνειστέρου, οι Κουτρίγουροι (από τον Δνειστέρο ως τον Δον), οι Ουτίγουροι (στον χώρο του Κουμπάν), καθώς και οι σλαβικής καταγωγής Άντες, ανάμεσα στο Δέλτα του Δούναβη και τον Δνειπέρο. Η επιρροή του Βυζαντίου ενισχύθηκε σημαντικά και με τον εκχριστιανισμό άλλων λαών, όπως οι Αβασγοί, οι Τζάνοι, οι Λαζοί και οι Σάβειροι Ούννοι.⁸⁴

Η μαχητική ικανότητα των Αβάρων ήταν αρκετά υπολογίσιμη για τους Βυζαντινούς, παρά το γεγονός ότι οι Άβαροι δεν ήταν μεγάλος αριθμητικά λαός. Σύμφωνα με τη μαρτυρία ενός Τούρκου πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, οι Άβαροι που διέφυγαν από την κυριαρχία του Σιζαβούλου και μετανάστευσαν προς τα δυτικά ήταν ένας λαός είκοσι χιλιάδων ανθρώπων, ενώ ένα μέρος τους παρέμεινε υπό την εξουσία του Τούρκου χαγάνου.⁸⁵

Αν και η νικηφόρα πορεία των Αβάρων μετά τη συμμαχία με τον Ιουστινιανό δεν μπορεί να αποκατασταθεί με ακρίβεια, φαίνεται ότι οι Άβαροι κατόρθωσαν σε μικρό χρονικό διάστημα να υποτάξουν αρκετούς λαούς και να δημιουργήσουν προσωρινά μία νέα ισορροπία δυνάμεων βορείως του Καυκάσου. Ο Μένανδρος αναφέρει ότι στους Αβάρους υποτάχθηκαν οι Ονόγουροι, οι ουννικής καταγωγής Ζάλοι, οι Σάβειροι και οι Άντες,⁸⁶ ενώ η αφετηρία της εκστρατείας τους εντοπίζεται στον ποταμό Δνειπέρο.⁸⁷ Κατά την αβαρική προέλαση δεν αναφέρεται υποταγή και των Κουτριγούρων, οι οποίοι αποτελούσαν τότε τον πιο επικίνδυνο εχθρό του Βυζαντίου ανάμεσα στους λαούς της στέπας. Το 558/59, και λίγο πριν από την επίθεση των Αβάρων, οι Κουτρίγουροι του Ζαβεργάν μαζί με σλαβικά φύλα, πέρασαν τον Δούναβη και έφθασαν ως την Κωνσταντινούπολη, απ' όπου αποσύρθηκαν όταν αποκόμισαν ετήσιο φόρο.⁸⁸ Ο χρόνος της

⁸⁴ Σ. Πατούρα, Το Βυζάντιο και ο εκχριστιανισμός των λαών του Καυκάσου και της Κριμαίας (6ος αι.), *Σύμμεικτα* 8 (1989), σελ. 405-435. Ο. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit*, Κολωνία-Βαϊμάρη-Βιέννη 2001, σελ. 182-193, 244-251. Α. Κραλίδης, *Οι Χάζαροι και το Βυζάντιο. Ιστορική και θρησκευτική προσέγγιση*, Αθήνα 2003, σελ. 190-193.

⁸⁵ Μένανδρος, απ. 10. 1, σελ. 114. 79-116. 83: "καὶ μάλα, ἔφασαν. ὁ βασιλεὺς ἄρα ἡμᾶς ἀναδιδάξετε ὅση τῶν Ἀβάρων πληθὺς τῆς τῶν Τοῦρκων ἀφηνίασεν ἐπικρατείας, καὶ εἰ τινες ἐτι παρ' ὑμῖν. εἰσι μὲν, ὃ βασιλεῦ, οἱ γε τὰ ἡμέτερα στέργουσιν ἐτι, τοὺς δὲ δῆπουθεν ἀποδράσαντας οἶμαι ἀμφὶ τὰς εἴκοσιν εἶναι χιλιάδας". Goubert, *Les Avars*, σελ. 214. W. Fritze, *Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter. Frühzeit zwischen Ostsee und Donau*, σελ. 61. Βόνα, *Reitervolk*, σελ. 12. Pohl, *Awaren*, σελ. 37.

⁸⁶ Μένανδρος, απ. 5. 2, σελ. 50, 10-14: "τοῦ δὲ Βαλεντίνου ἐκεῖσε ἀφικομένου καὶ τὰ δῶρα παρασχομένου καὶ ὅσα ἐσήμηνεν ὁ βασιλεὺς ἐξειπόντος, πρῶτον μὲν ἐξεπολεμώθησαν Οὐνιγούροις, εἶτα Ζάλοις, Οὐννικῶ φύλῳ καὶ Σαβήρους δὲ καθεῖλον". απ. 5. 3, σελ. 50, 1-20: "Ὅτι ἐπεὶ οἱ ἄρχοντες Ἀντῶν ἀθλίως διετέθησαν καὶ παρὰ τὴν σφῶν αὐτῶν ἐλπίδα ἐπεπτώκεσαν, αὐτίκα οἱ Ἀβαροι ἐκείρον τε τὴν γῆν καὶ ἐληίζοντο τὴν χώραν... ἐξ ἐκείνου πλέον ἢ πρότερον ἔτεμνον τὴν γῆν τῶν Ἀντῶν καὶ οὐκ ἀνέσαν ἀνδραποδιζόμενοι ἄγοντές τε καὶ φέροντες". Blockley, *Menander*, σελ. 253 (υποσ. 23-24), 276, υποσ. 225. Hauptmann, *Rapports*, σελ. 148-149. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 157-158. Avenarius, *Europa*, σελ. 46-51. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 61-62. Pohl, *Awaren*, σελ. 39-40.

⁸⁷ *Λεξικόν τῆς Σούδας* II, I 355/2, σελ. 634: "οἱ δὲ Ἀβαροι ἐχώρουν ἵνα ὁ Δάναπρις ἔρρει ποταμός". Blockley, *Menander*, σελ. 276, υποσ. 224. Pohl, *Awaren*, σελ. 32, 39. Βλ. επίσης παρακάτω, Α 4, υποσ. 166.

⁸⁸ P. Lemerle, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l' époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, *Revue Historique* 211 (1954), σελ. 286. D. Simonyi, *Die Bulgaren des 5. Jahrhunderts im Karpatenbecken*, *AAASH*

υποταγής των Κουτριγούρων στους Αβάρους έχει αμφισβητηθεί, καθώς ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ότι υποτάχθηκαν ταυτόχρονα με τους παραπάνω λαούς μεταξύ 558 και 561/62⁸⁹ ενώ άλλοι υποστηρίζουν ότι οι Κουτρίγουροι διατήρησαν μία σχετική αυτονομία τουλάχιστον ως το 568, όταν εκστράτευσαν κατόπιν εντολής του Βαϊανού εναντίον της Δαλματίας.⁹⁰

Η παρουσία των Αβάρων βόρεια του Καυκάσου ήταν βραχύβια και, παρά το γεγονός ότι είχαν καταστεί κύριοι μίας πολύ μεγάλης περιοχής, μετακινήθηκαν το 562 προς τον κάτω Δούναβη και εγκαταστάθηκαν στα βορειοανατολικά του ποταμού. Η γρήγορη μετακίνησή τους οφείλεται στο γεγονός ότι αντιμετώπιζαν ακόμη στα νότια τους την απειλή των δυτικών Τούρκων.⁹¹ Πιθανότατα, μετά την εγκατάστασή τους πραγματοποίησαν επιδρομή εναντίον της αυτοκρατορίας, καθώς για το έτος 562 ο Θεοφάνης αναφέρει επιδρομή “Ούννων” στη Θράκη.⁹²

Μετά από την επιδρομή τους στη Θράκη, οι Άβαροι έστειλαν το 562 νέα πρεσβεία στους Βυζαντινούς. Το αίτημα των Αβάρων απεσταλμένων ήταν εκ νέου η παραχώρηση εδαφών για εγκατάσταση μέσα στα όρια της αυτοκρατορίας, υπό καθεστώς υποσπόνδων. Ο στρατηγός Ιουστίνος δέχθηκε τους Αβάρους στη Σιγγηδόνα και τους πρότεινε το τμήμα της Pannonia Secunda (ή Pannonia Sirmiensis), όπου πριν ζούσαν οι Έρουλοι, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί εκεί το 512 από τον αυτοκράτορα Αναστάσιο ως υπόσπονδοι της αυτοκρατορίας. Η περιοχή αυτή περιελάμβανε έναν όχι ιδιαίτερα μεγάλο χώρο μεταξύ του Σάβου, του Δούναβη και της οροσειράς της Fruška Gora. Οι Άβαροι αρνήθηκαν τις προτάσεις του Ιουστίνου, καθώς επιθυμούσαν να εγκατασταθούν στη Μικρά Σκυθία (σημ. Δοβρουτσά), νότια του Δέλτα του Δούναβη.⁹³ Η θέση αυτή παρείχε αρκετά πλεονεκτήματα, αφού θα επέτρεπε στους Αβάρους να

10 (1959), σελ. 238. M. Comşa, Einige Betrachtungen über die Ereignisse im 6.-7. Jh. an der unteren Donau, *Slavia antiqua* 21 (1974), σελ. 65. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 47. Mazal, *Justinian I*, σελ. 192-193.

⁸⁹ Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 133. Zástěrová, *Maurice*, σελ. 34. Avenarius, *Europa*, σελ. 49-51. L. Waldmüller, *Die erste Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom 6. bis 8. Jahrhundert. Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland*, Άμστερνταμ 1976, σελ. 85. I. Bóna, Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken, *Studia Turco-Hungarica* 5 (1981), σελ. 103. Mazal, *Justinian I*, σελ. 193.

⁹⁰ G. Moravcsik, Zur Geschichte der Onoguren, *Ungarische Jahrbücher* 10, 1/2 (1930) σελ. 78. Simonyi, *Karpatenbecken*, σελ. 238. Blockley, *Menander*, σελ. 268, υποσ. 159. Pohl, *Awaren*, σελ. 39, 62. Για την επίθεση των Κουτριγούρων στη Δαλματία βλ. παρακάτω, Α 3, υποσ. 123.

⁹¹ Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 147. Της ίδιας, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 48. Comşa, *Betrachtungen*, σελ. 71. Czeglédy, *Migrations*, σελ. 39, 105. Pohl, *Awaren*, σελ. 40, 43.

⁹² Θεοφάνης, σελ. 236. 28-237. 1: “τῷ δὲ Ἀπριλλίῳ μηνὶ παρελήφθη καὶ ἡ Ἀναστασιούπολις τῆς Θράκης ὑπὸ τῶν αὐτῶν Οὐννων”. Lemerle, *Invasions*, σελ. 288. Goubert, *Les Avars*, σελ. 214. Pohl, *Awaren*, σελ. 62. A. Madgearu, The Province of Scythia and the Avaro-Slavic Invasions (576-626), *Balkan Studies* 37 (1996), σελ. 36, ο οποίος θεωρεῖ πως πρόκειται για βουλγαρική και όχι αβαρική επίθεση.

⁹³ Μένανδρος, απ. 5. 4, σελ. 50. 1-52. 8: “Ὅτι ἐδέξατο Ἰουστινιανὸς παρὰ Ἀβάρων πρέσβεις, ἐφ’ ᾧ σφᾶς περιθρήσαι γῆν, ὅποι τὸ φύλον θήσονται τὰς οἰκῆσεις. καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς, Ἰουστίνου τοῦ στρατηγοῦ σημήνα-ντός οἱ, ἐν βουλῇ ἐποιήσατο ἐς τὴν Ἐλοῦρων χώραν κατοικίσαι τὸ ἔθνος, ἐνθα πρὸ τοῦ ᾧκου οἱ Ἐλοῦροι δευτέρᾳ δὲ προσαγορεύεται Παιονία· καὶ εἰ γε θυμῆρες αὐτοῖς ἐγένετο, καὶ κατένευσεν ἂν ὁ βασιλεὺς. ἀλλ’ ἐκείνοι Σκυθίας οὐτὶ ᾧντο δεῖν ἔσσεσθαι ἐκτός· αὐτῆς γὰρ δῆπουθεν ἐσσίτι ἐφίεντο”. Blockley, *Menander*, σελ. 253, υποσ. 26-28. Hauptmann, *Rapports*, σελ. 148-149. Goubert, *Les Avars*, σελ. 214. Comşa, *Betrachtungen*, σελ.

επιβλέπουν τον χώρο της Μαύρης Θάλασσας και από την άλλη να βρίσκονται κοντά στο κέντρο της αυτοκρατορίας. Το έδαφος της περιοχής επίσης ήταν κατάλληλο για την εκτροφή των αλόγων τους, γεγονός που αποτελούσε προϋπόθεση για τη σύσταση ενός αβαρικού χαγανάτου στον κάτω Δούναβη. Στη διάρκεια αυτών των άκαρπων διαπραγματεύσεων, ο Άβαρος πρέσβης Κουνίμων ανέφερε στον Ιουστίνο ότι απώτερος στόχος των Αβάρων ήταν να περάσουν τον Δούναβη και να διεξάγουν πόλεμο εναντίον του Βυζαντίου. Ο Ιουστίνος ενημέρωσε τον αυτοκράτορα για τις προθέσεις των Αβάρων και έστειλε την πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, ζητώντας από τον Ιουστινιανό να τους κρατήσει όσο γίνεται περισσότερο. Ταυτόχρονα, διέταξε τον στρατηγό Βόνο να μεριμνήσει για τη βυζαντινή άμυνα στον Δούναβη.⁹⁴

Γνωρίζοντας τις μακροπρόθεσμες επιδιώξεις των Αβάρων μετά από ενδεχόμενη εγκατάστασή τους στο Δέλτα του Δούναβη, ο αυτοκράτορας απέρριψε με τη σειρά του τις αβαρικές αξιώσεις. Μετά τις διαπραγματεύσεις, οι Άβαροι πρέσβεις παρέτειναν την παραμονή τους στη βυζαντινή πρωτεύουσα προκειμένου να αγοράσουν όπλα και ενδύματα. Ο Ιουστινιανός όμως διέταξε τον Ιουστίνο να τους αφαιρέσει τα όπλα κατά την επιστροφή τους, γεγονός που προκάλεσε τη δυσαρέσκεια των Αβάρων.⁹⁵ Αντίθετα με τις πληροφορίες του Μενάνδρου Προτήκτορα, το πολύ μεταγενέστερο *Περί κτίσεως της Μονεμβασίας Χρονικόν* πληροφορεί εσφαλμένα ότι ο Ιουστινιανός επέτρεψε στους Αβάρους να εγκατασταθούν στη Μυσία, στην περιοχή της Σιλίστριας (Δορόστολον).⁹⁶

Η νέα άρνηση του Ιουστινιανού να επιτρέψει την εγκατάσταση των Αβάρων στα εδάφη της αυτοκρατορίας, απάλλαξε προσωρινά το Βυζάντιο από την παρουσία τους στον κάτω Δούναβη. Οι Άβαροι στράφηκαν προς τη Δύση και το 562 βρέθηκαν για πρώτη φορά αντιμέτωποι με το φραγκικό βασίλειο, όταν πραγματοποίησαν επιδρομή στη Θουριγγία. Ο Φράγκος βασιλεύς Σιγιβέρτος Α΄ (561-575) κινήθηκε εναντίον τους και νίκησε τους Αβάρους, αναγκάζοντάς τους

71. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 448-449. Pohl, *Awaren*, σελ. 44. Mazal, *Justinian I*, σελ. 193-194. Πατούρα, *Βόρειες επαρχίες*, σελ. 343.

⁹⁴ Μενάνδρος, *απ. 5. 4*, σελ. 52, 8-26. Blockley, *Menander*, σελ. 253-254, υποσ. 29. Goubert, *Les Avars*, σελ. 214. Pohl, *Awaren*, σελ. 44-45.

⁹⁵ Μενάνδρος, *απ. 5. 4*, σελ. 52, 26-35: “οἱ δὲ πρέσβεις τῶν Ἀβάρων, ἐπεὶ οὐδὲν τι ὤνησαν ὧν περ αἰτοῦντες πρὸς βασιλέα ἀφίκοντο, δῶρα ὡς περ σὺνηθες ἦν αὐτοῖς παρ’ αὐτοῦ εἰληφότες, καὶ μὲν οὖν ὤνησάμενοι τὰ ὅσα χρεῶν, τοῦτο μὲν ἐσθῆτος, τοῦτο δὲ καὶ ὄπλων, ἀφέθησαν μὲν, ὅμως δ’ οὖν Ἰουστίνῳ λάθρα ἐνεκελεύσατο ὁ βασιλεὺς τρόπῳ τῷ τὰ ὄπλα ἀφελεῖσθαι παρὰ σφῶν. καὶ οὖν ὁ στρατηγός, ἐπεὶ ἐδέξατο γὰρ ἀθῆς ἐπανιόντας τοὺς πρέσβεις, κατὰ ταῦτα ἐποίησε. ἐντεῦθεν ἤρξατο ἡ δυσμένεια Ῥωμαίων τε καὶ Ἀβάρων ἤδη ἐκ πολλοῦ ὑποτυφομένη, καὶ μάλιστα τῷ μὴ ὡς θάττον ἀφεθῆναι τοὺς πρέσβεις”. Pohl, *Awaren*, σελ. 45, 195. Του ίδιου, *Zur Dynamik barbarischen Gesellschaften: Das Beispiel der Awaren*, *Klio* 73/2 (1991), σελ. 598.

⁹⁶ Duičev, *Cronaca*, σελ. 4.19-6.4: “Ἐκεῖθεν δὲ ἀπάραντες διήλθον τόπους πολλῶν ἐθνῶν, καὶ πρὸς Ἰουστινιανόν ἐπρεσβεύσαντο, αἰτοῦντες δεχθῆναι αὐτούς. Τοῦ δὲ βασιλέως φιλανθρώπως αὐτοῦ προσδεξαμένου, ἔλαχον παρ’ αὐτοῦ ἔχειν τὴν κατοίκησιν ἐν χώρᾳ Μυσίας ἐν πόλει Δωροστόλῳ, τῇ νῦν καλουμένη Δρίστρα”. Lemerle, *Monemvasie*, σελ. 8-9, 11-12, ο οποίος επισημαίνει την ύπαρξη αναχρονισμῶν στα παραδιδόμενα ονόματα των πόλεων και χρονολογεί την πηγή πιθανότατα τον Ι΄ αἰώνα. Pohl, *Awaren*, σελ. 45. F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Καίμπριτζ 2001, σελ. 90. Για τη σύγχυση των Αβάρων με τους Σλάβους στο *Χρονικόν*, βλ. παρακάτω, Β 1, υποσ. 220.

να αποσυρθούν από τον χώρο του Έλβα.⁹⁷ Η επίθεση των Αβάρων στη Δύση έχει συνδεθεί με την εξωτερική πολιτική του Ιουστινιανού στην Ιταλία, όπου οι Φράγκοι έγιναν απειλητικοί για τις βυζαντινές κτήσεις την εποχή του Σιγβέρτου Α'.⁹⁸ Μετά την ήττα τους στη Θουριγγία, οι Άβαροι επέστρεψαν στον κάτω Δούναβη. Για τις δραστηριότητές τους στα επόμενα τρία χρόνια δεν γνωρίζουμε τίποτα, καθώς οι πηγές σιωπούν για τους Αβάρους μέχρι την άνοδο στον βυζαντινό θρόνο του Ιουστίνου Β' (14 Νοεμβρίου του 565).⁹⁹

2. Η πολιτική του Ιουστίνου Β' στα Βαλκάνια.

Μόλις μία εβδομάδα μετά την άνοδο του Ιουστίνου στον θρόνο, έφθασε στην Κωνσταντινούπολη νέα αβαρική πρεσβεία υπό τον Ταργίτιο.¹⁰⁰ Ο Ιουστίνος προσπάθησε να εντυπωσιάσει τους Αβάρους επιδεικνύοντας τον πλούτο και την πολυτέλεια των ανακτόρων του, με τρόπο που οι απεσταλμένοι “νόμιζαν ότι το αυτοκρατορικό παλάτι ήταν ένας δεύτερος ουρανός”.¹⁰¹ Ο Άβαρος πρέσβης ανέφερε ότι ο Βαϊανός είχε ήδη νικήσει του εχθρούς των Βυζαντινών και ζήτησε αύξηση των ετήσιων δώρων που παρείχε στους Αβάρους ο Ιουστινιανός με τη συμμαχία του 558, η οποία φαίνεται ότι διατηρήθηκε παρά την πρόσκαιρη κρίση του 562.¹⁰² Ο Ιουστίνος απέρριψε το αίτημα του Ταργίτιου, λέγοντας ότι οι Άβαροι είχαν αποθρασυνθεί με τα δώρα του Ιουστινιανού, τα οποία είχαν χαρακτήρα εθελοντικό, και ότι ο ίδιος δεν επρόκειτο να τους δώσει τίποτα διότι δεν χρειαζόταν τη βοήθειά τους.¹⁰³ Για τα δώρα που ο Ιουστινιανός έστελνε στους Αβάρους, ο Μένανδρος Προτήκτορ πληροφορεί ότι ήταν χρυσές αλυσίδες, ανάκλιντρα και άλλα πολυτελή αντικείμενα.¹⁰⁴ Ως αποτέλεσμα των

⁹⁷ Γρηγόριος Τυρς, *Historiarum*, έκδ. B. Krusch-W. Levison (*Scriptores Rerum Merovingicarum I/1*), Αννόβερο 1951, IV, 23, σελ. 155, 8-10: “Nam post mortem Chlothari regis Chuni Gallias appetunt, contra quos Sigyberthus exercitum dirigit, et gestum contra eos bellum, vicit atque fugavit. Sed postea rex eorum amicitias cum eodem per legatus meruit”. Παύλος Διάκονος, II, 10, σελ. 78. 16-79. 2. (562): “Eo quoque tempore comperta Hunni, qui et Avars, morte Chlotharii regis, super Sigisbertum, eius filium, inruunt. Quibus ille in Turingia occurrens, eos iuxta Albem fluvium potentissime superavit, eisdemque petentibus pacem dedit”. Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 133. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 165, 228. Avenarius, *Europa*, σελ. 57-58. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 77-78. Pohl, *Awaren*, σελ. 45-46.

⁹⁸ W. Fritze, *Untersuchungen zur frühslawischen und frühfränkischen Geschichte bis ins 7. Jahrhundert*, Φρανκφούρτη 1994, σελ. 73-74. Του ίδιου, *Bedeutung*, σελ. 80-81.

⁹⁹ Fritze, *Bedeutung*, σελ. 82. Pohl, *Awaren*, σελ. 48.

¹⁰⁰ Μένανδρος, απ. 8, σελ. 92-96. Corippus, *Laudem III*, σελ. 67. 231-72. 401. Blockley, *Menander*, σελ. 261, υποσ. 90, 93. Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 141.

¹⁰¹ Corippus, *Laudem III*, σελ. 68, 237-244. Pohl, *Awaren*, σελ. 48-49.

¹⁰² Μένανδρος, απ. 8, σελ. 94, 20-28: “καὶ γὰρ πατέρα τὸν σὸν δώροις ἡμᾶς φιλοφρονούμενον ἀντεδωρούμεθα ...πεπεισμεθα δὴ οὖν ὡς ἐν τούτῳ μόνῃ καινοτομήσεις ἡμᾶς τῷ πλέον παρέχειν ἡμῖν ἢ ὁ σὸς ἐδίδου πατῆρ”. Corippus, *Laudem III*, σελ. 69. 271-70. 307. Blockley, *Menander*, σελ. 261, υποσ. 94. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 459-461.

¹⁰³ Μένανδρος, απ. 8, σελ. 94, 43-56. Βλ. επίσης παρακάτω, Α 3, υποσ. 149.

¹⁰⁴ Μένανδρος, απ. 8, σελ. 92, 1-6: “Ὅτι ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ νέου οἱ τῶν Ἀβάρων πρέσβεις παρεγένοντο ἐν Βυζαντίῳ τὰ συνήθη δῶρα ληψόμενοι, ἅπερ τῷ κατ' αὐτοὺς ἔθνεϊ Ἰουστινιανός ὁ πρὸ τοῦ βασιλεῦς ἐδίδου ἦσ-

διαπραγματεύσεων προέκυψε πιθανότατα η διακοπή της συμμαχίας των δύο πλευρών και της καταβολής των δώρων του Ιουστινιανού, δίχως όμως να υπάρξει ταυτόχρονη διακοπή των σχέσεών τους.¹⁰⁵

Η στάση του Ιουστίνου απέναντι στην πρεσβεία του Ταργίτιου παρουσιάζεται στις πηγές ως ιδιαίτερα δυναμική, καθώς ο νέος αυτοκράτορας επεδίωξε από την αρχή να επιβάλει τους δικούς του όρους στις διαπραγματεύσεις με τους Αβάρους. Ο Ιουστίνος ανέφερε στην αβαρική πρεσβεία ότι ο φόβος για την αυτοκρατορία θα ήταν η καλύτερη εγγύηση για τη ζωή τους,¹⁰⁶ ενώ δεν δίστασε να τους απειλήσει με πόλεμο, εάν οι αξιώσεις τους υπερέβαιναν τα όσα η αυτοκρατορία ήταν διατεθειμένη να τους παραχωρήσει.¹⁰⁷ Ακόμη πιο σκληρός απέναντι στους Αβάρους φαίνεται ο Ιουστίνος στην περιγραφή του Ιωάννη Εφέσου, σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτορας αποκάλεσε τους Αβάρους απεσταλμένους “σκύλους”, απείλησε ότι θα τους έκοβε τα μαλλιά και τους φυλάκισε για μισό χρόνο στη Χαλκηδόνα, ζητώντας τους να μην εμφανιστούν ξανά μπροστά του.¹⁰⁸

Για την θέση του Ιουστίνου απέναντι στην αβαρική πρεσβεία πρέπει να ληφθεί υπόψη η νέα πραγματικότητα που διαμορφώθηκε στον χώρο βόρεια της Μαύρης Θάλασσας και του Καυκάσου μετά τις νίκες των Αβάρων επί των νομαδικών λαών της περιοχής και των Αντών από το 558 ως το 562. Οι Άβαροι θα αποτελούσαν για τη βυζαντινή αυτοκρατορία έναν ισχυρό σύμμαχο που θα προστάτευε τα συμφέροντά της στον “αχανή διάδρομο”. Η αποχώρηση όμως των Αβάρων από αυτόν τον χώρο το 562 διέλυσε ουσιαστικά το σύστημα συμμάχων και υποτελών ηγεμονιών που είχε δημιουργήσει ο Ιουστινιανός. Κατά συνέπεια, η απάντηση του Ιουστίνου Β΄ στην αβαρική πρεσβεία ότι “δεν τους χρειαζόταν” ανταναικλά τον ρεαλισμό της βυζαντινής διπλωματίας, η οποία δεν μπορούσε πλέον να υπολογίζει τους Αβάρους ως υπερασπιστές των βορείων συνόρων του Βυζαντίου.

Η αρνητική αντιμετώπιση των Αβάρων από τον Ιουστίνου οφειλόταν επίσης στη συμμαχία των Βυζαντινών με τους δυτικούς Τούρκους, οι οποίοι αποτελούσαν μία διαρκή απειλή στα νότια

αν δὲ καλῶδιά τε χρυσῶ διαπεποικιλμένα, ἐς τὸ εἶργειν τι τῶν ἀποδιδρασκόντων ἐπινενομημένα, καὶ κλῖναι ὁμοίως καὶ ἄλλα τινὰ ἐς τὸ ἄβρότερον ἀνεμμένα”. Blockley, *Menander*, σελ. 261, υποσ. 91, ο οποίος ερμηνεύει τα *καλῶδια* ως μικρά σκοινιά για τη μακριά κόμη των Αβάρων, σε αντίθεση με τον Pohl (*Awaren*, σελ. 49), που τα εκλαμβάνει ως χρυσές αλυσίδες.

¹⁰⁵ Goubert, *Les Avars*, σελ. 214, 216. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 62, 83. Pohl, *Awaren*, σελ. 206.

¹⁰⁶ Μένανδρος, *απ.* 8, σελ. 94, 51-53: “ἅπιτε τοιγαροῦν πλείστου πριάμενοι παρ’ ἡμῶν κἄν γοῦν ἐν ζῶσι τελεῖν καὶ ἀντὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρημάτων τὸν καθ’ ἡμᾶς φόβον εἰς σωτηρίαν εἰληφότες”.

¹⁰⁷ Corippus, *Laudem III*, σελ. 71, 339-340: “quisquis amat pacem, tutus sub pace manebit: et qui bella volunt, bellorum clade peribunt”. σελ. 72, 395-398: “Caganque timeri se putat, et bello mea signa lacessere temptat? ite, licet. campos acies et castra parate, signorumque duces certo sperate meorum”. Hauptmann, *Rapports*, σελ. 149. Blockley, *Menander*, σελ. 261, υποσ. 96. Pohl, *Awaren*, σελ. 48-49.

¹⁰⁸ Ιωάννης Εφέσου, XXIV, σελ. 247, 10-18: “Vos canes mortui regno Romanorum minitamini? Scitote me crines omnium vestrum tonsurum, itaque vos detruncaturum”. Et iussit, et comprehensi sunt et in carabos impositi, eosque urbe expulit, et mari trajecto eos Chalcedone incluserunt, qui viri erant circiter trecenti.... Sic quos vestrum hic videbo, vel in tota republica mea, vita vobis amplius non erit”. Pohl, *Awaren*, σελ. 49.

των Αβάρων. Η απαρχή της προσέγγισης του Βυζαντίου με τον Τούρκο ηγεμόνα Σιζάβουλο (552-576) χρονολογείται το 562/63, όταν έφθασε στην Κωνσταντινούπολη η πρώτη τουρκική πρεσβεία. Πρόθεση των Τούρκων, οι οποίοι ζούσαν ανατολικά του Δον (Τάναϊς), ήταν αφενός να ενισχύσουν τους δεσμούς τους με την αυτοκρατορία και αφετέρου να αποτρέψουν την προσέγγιση των Βυζαντινών με τους Αβάρους. Η συμμαχία του Ιουστινιανού με τον Σιζάβουλο υπήρξε, σύμφωνα με τον Θεοφάνη Βυζάντιο, καθοριστική για την απόρριψη των αβαρικών αιτημάτων από τον Ιουστίνο.¹⁰⁹ Ο Ιουστίνος Β΄ ενίσχυσε αργότερα τους δεσμούς της αυτοκρατορίας με το τουρκικό χαγανάτο, όπως προκύπτει τόσο από την τουρκική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 568 (ή αρχές του 569), η οποία αφορούσε και το εμπόριο της μετάξης από τους Τούρκους προς το Βυζάντιο,¹¹⁰ όσο και από τη βυζαντινή πρεσβεία στους δυτικούς Τούρκους τον Αύγουστο του 569 υπό τον Ζήμαρχο, *magister militum* της Ανατολής.¹¹¹ Από την προσέγγιση του Ιουστίνου Β΄ με τους δυτικούς Τούρκους προκύπτει σαφώς ότι οι προσανατολισμοί του Βυζαντίου για την προάσπιση του “αχανούς διαδρόμου” είχαν στραφεί προς την πλευρά του Σιζαβούλου και οι Άβαροι, ως εχθροί των δυτικών Τούρκων, δεν μπορούσαν να έχουν θέση στους εκεί γεωπολιτικούς σχεδιασμούς του Βυζαντίου.

Η απόρριψη των αβαρικών αιτημάτων από τον Ιουστίνο ανάγκασε τον Βαϊανό να στραφεί για δεύτερη φορά προς τη Δύση.¹¹² Έναν χρόνο αργότερα, το 566, οι Άβαροι επιτέθηκαν ξανά στη Θουριγγία και νίκησαν τον στρατό του Σιγιβέρτου. Μετά τη συνθήκη που ακολούθησε, οι Άβαροι, αφού αποκόμισαν τρόφιμα και πολλά ζώα, αποσύρθηκαν από τον Έλβα.¹¹³ Για την

¹⁰⁹ Θεοφάνης Βυζάντιος, *Αποσπάσματα*, έκδ. C. Müller (*Fragmenta Historicorum Graecorum*, τόμ. 4), Παρίσι 1851, απ. 2, σελ. 270: “Ὅτι τὰ πρὸς εὐρον ἄνεμον τοῦ Τανάϊδος Τούρκοι νέμονται, οἱ πάλοι Μασσαγέται καλούμενοι, οὗς Πέρσαι οἰκεία γλώσση Κερμιχλιώνας φασι. Καὶ αὐτοὶ δὲ ἐν τῷ τότε δῶρα καὶ πρέσβεις πρὸς βασιλέα Ἰουστίνον ἔστειλαν, δεόμενοι μὴ ὑποδέξασθαι αὐτὸν τοὺς Ἀβάρους. Ὁ δὲ τὰ δῶρα λαβὼν καὶ ἀντιφιλοφρονησάμενος ἀπέλυσεν εἰς τὰ οἰκεία. Τοῖς δὲ Ἀβάροις ὕστερον ἐλθοῦσι, καὶ Παννονίαν οἰκῆσαι καὶ εἰρήνης τυχεῖν δεόμενοις, διὰ τὸν πρὸς τοὺς Τούρκους λόγον καὶ τὰς συνθήκας οὐκ ἔσπεισατο”. Θεοφάνης, σελ. 239, 20-23. Blockley, *Menander*, σελ. 263, υποσ. 123. Pohl, *Awaren*, σελ. 40-41.

¹¹⁰ Μένανδρος, απ. 10. 1, σελ. 110-116. Θεοφάνης, σελ. 245, 14-16. Blockley, *Menander*, σελ. 262, υποσ. 110. Avenarius, *Europa*, σελ. 41, 87. Czeglédy, *Migrations*, σελ. 106. Pohl, *Awaren*, σελ. 42. Μ. Κορδώσης, *Ιστορικογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, Αθήνα 1996, σελ. 153-154.

¹¹¹ Μένανδρος, απ. 10, 2-3, σελ. 116-122. Θεοφάνης Βυζάντιος, απ. 3, σελ. 270-271. Blockley, *Menander*, σελ. 263, υποσ. 126. Pohl, *Awaren*, σελ. 42-43, 179. W.-E. Scharlipp, *Die frühen Türken in Zentralasien: eine Einführung in ihre Geschichte und Kultur*, Ντάρμστατ 1992, σελ. 26-27. Κορδώσης, *Ιστορικογεωγραφικά*, σελ. 337-338.

¹¹² Μένανδρος, απ. 8, σελ. 96, 66-68: “καὶ τούτοις ἐνωθέντες ἐς τὴν τῶν Φράγγων χώραν ἀφίκοντο τοῦ βασιλέως τὴν ἀπολογίαὶν θαυμάσαντες”.

¹¹³ Γρηγόριος Τυρς, IV. 29, σελ. 15-162. 7: “Chuni vero iterum in Gallias venire conabantur. Adversum quos Sigibertus cum exercitu dirigit, habens secum magnam multitudinem virorum fortium. Cumque configere deberent, isti magicis artibus instructi, diversas eis fantias ostendunt et eos valde superant. Fugiente autem exercitu Sigiberti, ipsi inclusus a Chunis retenebantur, nisi postea, ut erat elegans et versutus, quos non potuit superare virtute proelii, superavit arte donandi. Nam, datis muneribus, foedus cum rege iniit, ut omnibus diebus vitae suae nulla inter se proelia commoverint; idque ei magis ad laudem quam ad aliquid pertinere opproprium iuxta ratione pensatur. Sed et rex Chunorum multa munera regi Sigybertho dedit”. Μένανδρος, απ. 11, σελ. 126-128. Παύλος Διάκονος, II, 10, σελ. 79, 4-5. Blockley, *Menander*, σελ. 267, υποσ. 151. Hauptmann, *Rapports*, σελ. 150. Kollautz-Miyakawa,

επίθεση των Αβάρων στη Δύση το 566, οι Avenarius, Fritze και Schreiner υποστήριξαν ότι αυτή υποκινήθηκε από τους Βυζαντινούς, που πιθανόν ενίσχυσαν τους Αβάρους με χρήματα και με όπλα.¹¹⁴ Διαφορετική ως προς τους λόγους της νέας επίθεσης των Αβάρων στη Δύση είναι η προσέγγιση του Pohl, ο οποίος δεν την αποδίδει στην ισχύ της αυτοκρατορίας και στη στάση του Ιουστίνου αλλά στο πρόβλημα επισιτισμού που αντιμετώπισαν οι Άβαροι τον χειμώνα του 565/66 και, πιθανόν, στην απειλή που αντιμετώπιζαν από τους Τούρκους στα ανατολικά. Ενδεικτικό για το επισιτιστικό πρόβλημα του αβαρικού στρατού είναι το γεγονός ότι οι Φράγκοι μετά την ήττα τους από τους Αβάρους το 566 υποχρεώθηκαν να τους προμηθεύσουν τρόφιμα, ενώ την επόμενη χρονιά οι Λογγοβάρδοι, στο πλαίσιο της συμμαχίας τους με τους Αβάρους για την εξουδετέρωση των Γεπιδών (βλ. παρακάτω), παρέδωσαν στους Αβάρους μέρος των ζώων τους.¹¹⁵

Μετά την εκστρατεία τους στη Θουριγγία, οι Άβαροι επέστρεψαν στον προσωρινό χώρο εγκατάστασής τους. Όμως, κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ του 566 και του 568 επήλθαν ριζικές αλλαγές στα βόρεια σύνορα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, οι οποίες κατέστησαν τους Αβάρους, από περιπλανώμενους φυγάδες, κυρίαρχους στον μέσο Δούναβη. Στον χώρο μεταξύ της κάτω Αυστρίας και των Καρπαθίων, με επίκεντρο την Παννονία, ζούσαν οι Γεπίδες στα ανατολικά και οι Λογγοβάρδοι στα δυτικά. Η επικράτεια των Γεπιδών, οι οποίοι είχαν καθεστώς υποσπόνδων του Βυζαντίου, περιελάμβανε την Τρανσυλβανία, τις πεδιάδες μεταξύ του Δούναβη και του Τισσού, καθώς και την περιοχή μεταξύ του Σάβου και του Δούναβη, όπου βρισκόταν το Σίρμιο, έδρα του βασιλιά των Γεπιδών Κουνιμούνδου. Το υπόλοιπο τμήμα της Παννονίας, δυτικά του Δούναβη, ελεγχόταν από τους Λογγοβάρδους, οι οποίοι είχαν καταλύσει από το 508 την κυριαρχία των Ερούλων στη νότια Μοραβία και τη βορειοανατολική κάτω Αυστρία.

Οι Βυζαντινοί, επιδιώκοντας τον έλεγχο στην περιοχή, υποκινούσαν συγκρούσεις μεταξύ των δύο γερμανικών φύλων. Το 566 η Κωνσταντινούπολη βοήθησε τους Γεπίδες να νικήσουν τους Λογγοβάρδους και αποκατέστησε την ισορροπία δυνάμεων στην Παννονία μετά την αρχική νίκη των Λογγοβάρδων. Έχοντας ηττηθεί από τους Γεπίδες, οι Λογγοβάρδοι αναζήτησαν υποστήριξη στους Αβάρους, οι οποίοι είδαν σε αυτή την προσέγγιση την ευκαιρία να εγκατασταθούν με έμμεσο τρόπο σε αυτοκρατορικό έδαφος, παρακάμπτοντας τις αντιδράσεις της

Geschichte und Kultur I, σελ. 165, 228. Avenarius, *Europa*, σελ. 57-58. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 78-79, 82. Pohl, *Awaren*, σελ. 49-50.

¹¹⁴ Avenarius, *Europa*, σελ. 59. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 84. P. Schreiner, Eine merowingische Gesandtschaft in Konstantinopel (590?), *Frühmittelalterlichen Studien* 19 (1985), σελ. 200.

¹¹⁵ Pohl, *Awaren*, σελ. 50. Σχετικά με τον χειμώνα εκείνης της χρονιάς, ο Marius Avensis πληροφορεί ότι στη Βουργουνδία χιόνιζε για πέντε μήνες. Βλ. Marii Episcopi Aventicensis, *Chronica* (MGH, AA XI/1), σελ. 238, a. 566, 3: "Eo anno hiems valentissimus fuit, ut quinque aut eo amplius mensibus propter nivis magnitudinem terra videri non posset, ipsaque asperitas multa animalia necavit".

Κωνσταντινούπολης. Ο χαγάνος Βαϊανός και ο βασιλεύς των Λογγοβάρδων Alboin συμάχησαν εναντίον των Γεπιδών. Ο Βαϊανός ζήτησε από την αρχή το δέκα τοις εκατό από τα ζώα των Λογγοβάρδων και σε περίπτωση νίκης να καταλάβει όλα τα γεπιδικά εδάφη και να αποκτήσει το ήμισυ της λείας. Ο Alboin, έχοντας ήδη αποφασίσει τη μετανάστευση στην Ιταλία, δέχθηκε την πρόταση των Αβάρων, προτείνοντας μάλιστα στον Βαϊανό να του παραχωρήσει και τη δική του επικράτεια στην Παννονία, εφόσον κατόρθωνε να εγκατασταθεί στην ιταλική χερσόνησο. Η προσφορά του ήταν δελεαστική για τους Αβάρους, καθώς τα εδάφη τόσο των Γεπιδών όσο και των Λογγοβάρδων αποτελούσαν σε έκταση έναν χώρο ανάλογο με τις φιλοδοξίες του χαγάνου αλλά και κατάλληλο για τον νομαδικό τρόπο ζωής των Αβάρων χάρη στις πολύ μεγάλες πεδιάδες του.

Η μόνη ελπίδα που είχε ο Κουνιμούνδος για να αποτρέψει την διάλυση του βασιλείου του από τους Αβάρους και τους Λογγοβάρδους ήταν η βυζαντινή αυτοκρατορία, από την οποία ζήτησε βοήθεια με αντάλλαγμα την παράδοση του Σιρμίου. Ο Ιουστίνος Β΄ όμως δεν έδειξε διάθεση να αποτρέψει την καταστροφή των Γεπιδών. Το 567 οι Λογγοβάρδοι επιτέθηκαν στους Γεπίδες και νίκησαν τον στρατό του Κουνιμούνδου, ο οποίος έπεσε στο πεδίο της μάχης. Το γεπιδικό βασίλειο διαλύθηκε και οι Άβαροι, που είχαν ελάχιστη συμμετοχή στις εχθροπραξίες, κατέλαβαν τα γεπιδικά εδάφη, όπως προέβλεπε η συμφωνία τους με τον Alboin. Εξαιρέση αποτέλεσαν τα εδάφη στην περιοχή του Σιρμίου, τα οποία κατέλαβαν εγκαίρως οι Βυζαντινοί με τον στρατηγό Βάνο και δέχθηκαν στο Σίρμιο πολλούς Γεπίδες φυγάδες. Στις 2 Απριλίου του 568, οι Λογγοβάρδοι έφυγαν προς την Ιταλία, ακολουθούμενοι από Γεπίδες, Σαρμάτες, Σουηβούς, Παννονίους, Νορικούς, Σάξωνες και πιθανόν Βουλγάρους. Τα γεγονότα αυτά άλλαξαν τους συσχετισμούς δυνάμεων στην κεντρική Ευρώπη και σηματοδότησαν ταυτόχρονα το τέλος της μετανάστευσης των λαών. Με τη διάλυση των Γεπιδών και την αποχώρηση των Λογγοβάρδων, ολόκληρη η Παννονία βρέθηκε πλέον υπό τον έλεγχο των Αβάρων, που λίγο νωρίτερα ζητούσαν από το Βυζάντιο πολύ μικρότερα εδάφη για εγκατάσταση. Δέκα χρόνια μετά την πρώτη αβαρική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, η βυζαντινή αυτοκρατορία είχε ως μόνους γείτονες βόρεια του Δούναβη τους Αβάρους, που έμελλε να αποδειχθούν περισσότερο επικίνδυνοι και από τους Γεπίδες και από τους Λογγοβάρδους.¹¹⁶

¹¹⁶ Για τα γεγονότα των ετών 566-568 στην Παννονία βλ. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 166-167. I. Bóna, *Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken*, Βουδαπέστη 1976, σελ. 28-31, 97-103. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 451. H. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*, Βιέννη 1987, σελ. 347-348. Pohl, *Awaren*, σελ. 50-57. Κ. Χρήστου, *Byzanz und die Langobarden. Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500-680)*, Ιστορικές Μονογραφίες 11, Αθήνα 1991, σελ. 98-106. A. Kiss, *Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. Awarenforschungen I*, σελ. 36-37.

Ένα καίριο ερώτημα που θα μπορούσε να τεθεί σχετικά με τη διπλωματική δραστηριότητα των αντιμαχομένων, είναι η ουδετερότητα, στην ουσία αποδοχή, της Κωνσταντινούπολης στο ενδεχόμενο διάλυσης του γεπιδικού βασιλείου. Η θέση του Ιουστίνου Β΄ μπορεί να ερμηνευθεί ως μία προσπάθεια επίλυσης του αβαρικού ζητήματος, στο πλαίσιο όμως της αυτοκρατορικής πολιτικής στον Δούναβη. Πιθανότατα, η νίκη των Αβάρων επί του Σιγιβέρτου Α΄ το 566 θορύβησε την Κωνσταντινούπολη, η οποία προσδοκούσε ίσως από αυτή τη σύγκρουση την εξασθένιση των Αβάρων. Η αποφυγή νέων προστριβών με τους Αβάρους θα ήταν δυνατόν να αποφευχθεί εάν οι Άβαροι αποκτούσαν εδάφη για εγκατάσταση, στην προκειμένη περίπτωση τα εδάφη των Γεπιδών. Από την άλλη πλευρά, η παρουσία των Λογγοβάρδων στην περιοχή επέτρεπε στο Βυζάντιο να ελέγχει τους συσχετισμούς δυνάμεων, όπως συνέβαινε με τους Γεπίδες. Η φυγή των Λογγοβάρδων στην Ιταλία ανέτρεψε τις ισορροπίες που το Βυζάντιο είχε διαμορφώσει από την εποχή του Αναστασίου Α΄ στον μέσο Δούναβη, αφού δεν υπήρχε κάποια άλλη δύναμη στην περιοχή ως αντιστάθμισμα στην ισχύ των Αβάρων.

Έχοντας επωφεληθεί στο έπακρο από αυτές τις εξελίξεις, οι Άβαροι δημιούργησαν μία μεγάλη ηγεμονία στον μέσο Δούναβη, σε έναν χώρο κατάλληλο για τον νομαδικό τρόπο ζωής τους, όπως είχε συμβεί παλαιότερα με τους Ούννους. Πάντως, η εξάπλωσή τους στα εδάφη που κατέλαβαν υπήρξε σταδιακή. Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα, ο αρχικός χώρος εγκατάστασής τους περικλειόταν από τους ποταμούς Δούναβη και Τισσό, ενώ στη δυτική Ουγγαρία οι αβαρικές εγκαταστάσεις ήταν σχετικά περιορισμένες. Οι Άβαροι ήλεγχαν ορισμένα σλαβικά φύλα στον κάτω Δούναβη, ενώ θεωρείται πιθανό ότι η Μοραβία, η Βοημία και τμήμα της κάτω Αυστρίας τέθηκαν μετά το 568 υπό αβαρικό έλεγχο, δίχως όμως να υπάρχουν ασφαλείς μαρτυρίες από τις γραπτές πηγές. Ακόμη, στα τέλη του ΣΤ΄ αιώνα δημιουργήθηκε ένα αβαρικό “προτεκτοράτο” στην κοιλάδα του Δραύου όπου ζούσαν σλαβικά φύλα που μετακινήθηκαν προς τα δυτικά.¹¹⁷ Η πληθυσμιακή σύνθεση του χαγανάτου ήταν αρκετά ετερογενής, αφού περιελάμβανε υπό την εξουσία των Αβάρων ρωμανικούς πληθυσμούς, Γεπίδες, βουλγαρικά φύλα (Κουτρίγυρους, Ουτίγυρους κτλ.) καθώς και πολυάριθμα σλαβικά φύλα.¹¹⁸

¹¹⁷ H. Preidel, *Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens*, τόμ. I, Μόναχο 1954, σελ. 95. Goubert, *Les Avars*, σελ. 216. F. Dvornik, *Les Slaves. Histoire et Civilisation de l' Antiquité aux débuts de l' époque contemporaine*, Παρίσι 1970, σελ. 44, 63. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 63-64. Για την επέκταση των αβαρικών εποικισμών τον Ζ΄ και Η΄ αιώνα βλ. Μέρος Δεύτερο, Β 2, υποσ. 440.

¹¹⁸ Α. Σπράτος, *Το Βυζάντιον στον Ζ΄ αιώνα*, τόμ. Β΄ (626-634), Αθήνα 1966, σελ. 794-795. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 181-199. Czeglédy, *Migrations*, σελ. 118. Pohl, *Awaren*, σελ. 225-236. Του ίδιου, *Das awarische Khaganat und die anderen Gentes im Karpatenbecken (6.-8.Jh.)*, *Symposium Tutzing*, σελ. 41-52. Του ίδιου, *Non-Roman Empire*, σελ. 579-580.

3. Οι συγκρούσεις του Ιουστίνου με τους Αβάρους.

Η κατάληψη του Σιρμίου από τον Βώνο αμέσως μετά την καταστροφή του γεπιδικού βασιλείου, δημιούργησε ένα διαρκές πεδίο έντασης στις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους. Η σημαντική πόλη-φρούριο για την άμυνα των Βαλκανίων περιήλθε ξανά υπό βυζαντινή κυριαρχία ύστερα από 125 χρόνια, αφού είχε πέσει αρχικά στα χέρια των Ούννων το 442 και αργότερα των Γεπιδών. Όταν οι Βυζαντινοί ανακατέλαβαν το Σίρμιο, ο αστικός βίος της πόλης άκμαζε, καθώς ήταν η πολιτική και εκκλησιαστική έδρα του γεπιδικού βασιλείου.¹¹⁹

Αμέσως μετά την εγκατάστασή τους στην Παννονία, οι Άβαροι στράφηκαν εναντίον του Σιρμίου, το οποίο θεωρούσαν ότι τους ανήκε ως πρώην κτήση των Γεπιδών. Για την εξέλιξη της πρώτης πολιορκίας του Σιρμίου από τους Αβάρους, εκτός από τον τραυματισμό του στρατηγού Βώνου και την αβαρική έφοδο με δυνατές τυμπανοκρουσίες, δεν σώζονται πληροφορίες παρά μόνο για τις μετέπειτα διαπραγματεύσεις. Γνωρίζουμε επίσης ότι πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών ο χαγάνος είχε αιχμαλωτίσει τους δύο απεσταλμένους του αυτοκράτορα Κόμιτα και Βιταλιανό.¹²⁰

Η πρώτη πολιορκία του Σιρμίου από τους Αβάρους υπήρξε σύντομη και ανεπιτυχής. Παρόλα αυτά, οι απεσταλμένοι των Αβάρων, με τους οποίους ο Βώνος διαπραγματεύτηκε τους όρους της ειρήνης, διατύπωσαν ένα πλαίσιο αιτημάτων, το οποίο θα χαρακτήριζε την πολιτική των Αβάρων απέναντι στην αυτοκρατορία τα επόμενα χρόνια. Οι Άβαροι πρόβαλλαν διαρκώς το επιχείρημα ότι εφόσον είχαν κατακτήσει τα εδάφη των Γεπιδών, το Σίρμιο έπρεπε να περιέλθει υπό την κυριαρχία τους. Η κατάληψή του από τους Βυζαντινούς αποτελούσε για τον χαγάνο αιτία πολέμου, όπως και το άσυλο που παρείχαν οι Βυζαντινοί στον Ουσδίβαδο, Γεπίδα διοικητή του Σιρμίου. Οι Άβαροι θεωρούσαν τον Ουσδίβαδο υποτελή τους και το ζήτημα της παράδοσής του αποτέλεσε αρκετές φορές αντικείμενο διαπραγματεύσεων. Αντίθετα, δεν ζήτησαν την παράδοση του Ρεπτίλα, ανιψιού του Κουνιμούνδου, και του επίσκοπου Θρασαρίχου.

Ο Βώνος αρνήθηκε τα αιτήματα των Αβάρων, θεωρώντας ότι είχαν εισβάλει σε αυτοκρατορικό έδαφος. Οι Άβαροι ισχυρίστηκαν επίσης ότι ο Ιουστίνος είχε προσβάλει αρκετές φορές τον Βαϊανό και δεν εκπλήρωνε τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από τη συμμαχία τους με τον Ιουστινιανό. Ο Βώνος απάντησε ότι ο αυτοκράτορας είχε δώσει χρήματα στους Αβάρους και πρότεινε στον χαγάνο να στείλει πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη για τη σύναψη ειρήνης.¹²¹

¹¹⁹ Blockley, *Menander*, σελ. 267, υποσ. 154. Pohl, *Awaren*, σελ. 56-58.

¹²⁰ Μένανδρος, απ. 12. 3-5, σελ. 130-132. Blockley, *Menander*, σελ. 267, υποσ. 155. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 464. Pohl, *Awaren*, σελ. 58. Για τις επιμέρους θέσεις γύρω από την χρονολόγηση της πρώτης πολιορκίας του Σιρμίου (567 ή 568) βλ. Pohl, *Awaren*, σελ. 354, κεφ. 3.1, υποσ. 1.

¹²¹ Μένανδρος, απ. 12. 5, σελ. 134. 26-136. 83. Pohl, *Awaren*, σελ. 58-59. Του ίδιου, *Awarenforschung*, σελ. 264.

Οι Άβαροι αναγκάστηκαν τελικά να αποσυρθούν δίχως να εξασφαλίσουν όχι μόνο κάποια οφέλη υπό μορφή ετήσιου φόρου αλλά ούτε και “ένα αργυρό πιάτο, μία μικρή ποσότητα χρυσού και έναν σκυθικό χιτώνα”,¹²² τα οποία ο χαγάνος ζήτησε από τον βυζαντινό στρατηγό για να αποχωρήσει. Ταυτόχρονα όμως, πραγματοποιώντας την απειλή του για εισβολή στα βυζαντινά εδάφη, έστειλε δέκα χιλιάδες Κουτριγούρους να περάσουν τον Σάβο και να ερημώσουν τη Δαλματία. Το φύλο των Κουτριγούρων αναφέρεται σε αυτή την εισβολή για τελευταία φορά στις πηγές. Η μετέπειτα ιστορία τους είναι άγνωστη και θεωρείται ως πιθανότερο ότι απομοιώθηκαν από τους Αβάρους ή ότι αναφέρονται δίχως να διακρίνονται από άλλα συγγενικά τους φύλα υπό το γενικό όνομα “Βούλγαροι”.¹²³

Αν και οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών δεν οδήγησαν σε νέα συνθήκη, η παύση των εχθροπραξιών είχε θετικές συνέπειες και για τους δύο αντιμαχόμενους. Οι Άβαροι, που ακόμη δεν ήταν σε θέση να διεξάγουν μακροχρόνιο πόλεμο, εκμεταλλεύθηκαν την ειρήνη με το Βυζάντιο για να σταθεροποιήσουν την εξουσία τους επάνω στους λαούς που εξουσίαζαν και να επεκτείνουν τους εποικισμούς τους. Από την άλλη πλευρά, ο Ιουστίνος, διατηρώντας το Σίρμιο και διακόπτοντας την καταβολή των προγενέστερων “δώρων” στους Αβάρους, είχε ισχυροποιήσει τη θέση της αυτοκρατορίας στον Δούναβη. Η ειρήνη με τους Αβάρους επέτρεψε ακόμη στον Ιουστίνο να ανανεώσει αφενός τη συμμαχία με τους Τούρκους και αφετέρου την καταβολή του ετήσιου φόρου στους Πέρσες από το 569 έως το 572, αποφεύγοντας προσωρινά τον πόλεμο στο ανατολικό μέτωπο.¹²⁴

Η επίτευξη της ειρήνης ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Αβάρους δεν διέκοψε τις διπλωματικές προσπάθειες για την επίλυση των ζητημάτων που η μία ή και οι δύο πλευρές θεωρούσαν εκκρεμή. Λίγους μήνες μετά την ανεπιτυχή πολιορκία του Σιρμίου, οι Άβαροι έστειλαν πρεσβεία υπό τον Ταργίτιο στον Βάνο για να ζητήσουν σύναψη συνθήκης με το Βυζάντιο. Το μόνο που αποκόμισαν από τον βυζαντινό στρατηγό ήταν 800 χρυσά νομίσματα για την απελευθέρωση του Βιταλιανού από τη φυλακή, με την προϋπόθεση να μην διενεργούν επιδρομές όσο διαρκούσε η ειρήνη.¹²⁵ Ο Βιταλιανός συνόδευσε τον Ταργίτιο στην

¹²² Μένανδρος, απ. 12.5, σελ. 136, 64-83 (66-68): “οὐδὲ γὰρ πλείστα ἐβούλετο κομίσασθαι, ἀλλ’ ἄχρι δίσκου ἐνὸς ἀργυροποιήτου καὶ ὀλίγου χρυσοῦ, ἔτι γε μὴν καὶ ἀμπεχονίου Σκυθίου”. Blockley, *Menander*, σελ. 267, υποσ. 158. Avenarius, *Europa*, σελ. 85-86. Pohl, *Awaren*, σελ. 60, 180, 205.

¹²³ Μένανδρος, απ. 12.5, σελ. 136, 90-94: “καὶ δὴ παρεκελεύσατο δέκα χιλιάδας τῶν Κοτριγούρων λεγομένων Οὐννων διαβῆναι τὸν Σάον ποταμὸν καὶ δηῶσαι τὰ ἐπὶ Δελματιαν, αὐτὸς δὲ ξὺν πάσῃ τῇ κατ’ αὐτὸν πληθῶι διελθὼν τὸν Ἴστρον ἐς τὰ τῶν Γηπαίδων διέτριβεν ὄρια”. A. Kollautz, *Die Ausbreitung der Awaren auf der Balkanhalbinsel und die Kriegszüge gegen die Byzantiner. Študijské Zvesti* 16, σελ. 135. Του ἴδιου, *Völkerbewegungen*, σελ. 467. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 239-240. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 62. Pohl, *Awaren*, σελ. 39, 60.

¹²⁴ Pohl, *Awaren*, σελ. 60-61.

¹²⁵ Μένανδρος, απ. 12. 6, σελ. 138, 1-6: “Ὅτι ὁ Βαϊανὸς ὁ τῶν Ἀβάρων ἡγεμὼν ἐν βουλῇ ἐποιήσατο πρεσβεύσασθαι καὶ περὶ σπονδῶν λόγους προσαγαγεῖν. τὸν δὲ Βιταλιανὸν ἐζήτει χρυσίον οἱ παρασχεῖν, ὡς ἂν μὴ

Κωνσταντινούπολη, όπου ο πρέσβης των Αβάρων έθεσε ξανά τα ίδια αιτήματα ενώπιον του Ιουστίνου: παράδοση του Σιρμίου, παράδοση του Ουσδιβάδου και της ακολουθίας του, καθώς και τον ετήσιο φόρο που ο Ιουστινιανός κατέβαλε στους Κουτριγούρους και τους Ουτιγούρους πριν αυτοί υποταχθούν στους Αβάρους, καθώς είχαν πλέον περιέλθει υπό την εξουσία του Βαϊανού. Ως υποτελείς του χαγάνου θεωρούσε επίσης και όλους τους Γεπίδες.¹²⁶

Τα αιτήματα που έθεσε ο Ταργίτιος στον Ιουστίνο διαφωτίζουν σε μεγάλο βαθμό τη διπλωματική τακτική του Βαϊανού απέναντι στο Βυζάντιο όσο ακόμη οι Άβαροι δεν ήταν έτοιμοι για μία συνολική στρατιωτική αναμέτρηση με την Κωνσταντινούπολη. Σε αυτή τη φάση, ο Βαϊανός προτιμούσε να μην απαιτεί εξ αρχής από τους Βυζαντινούς ένα καθορισμένο χρηματικό ποσό αλλά να παραθέτει απέναντί τους “κεκτημένα δικαιώματα”, επιδιώκοντας πιθανόν καθεστώς συμμάχου με την αυτοκρατορία. Οι αβαρικές πρεσβείες στην Κωνσταντινούπολη το 568 και το 569 δείχνουν την πρόθεση των Αβάρων για την επίτευξη κάποιας συμφωνίας, ενώ οι επιθέσεις τους στις αυτοκρατορικές επαρχίες χρησιμοποιήθηκαν πιθανόν ως μέσο πίεσης για αυτόν τον σκοπό. Η απάντηση του Ιουστίνου στα αιτήματα των Αβάρων δεν άφηνε περιθώρια περαιτέρω διαπραγματεύσεων. Ο αυτοκράτορας απέρριψε όλα τα αιτήματα των Αβάρων, και, επισημαίνοντας στον Ταργίτιο ότι η αυτοκρατορία ήταν έτοιμη για πόλεμο, απέπεμψε την πρεσβεία και έδωσε εντολή στον Βάνο να προετοιμαστεί για ενδεχόμενη αβαρική επίθεση.¹²⁷

Την επόμενη χρονιά, το 569, ο Ταργίτιος ξαναπήγε στην Κωνσταντινούπολη και επανέλαβε τις αξιώσεις του Βαϊανού, αντιμετώπισε όμως την ίδια αδιάλλακτη στάση του Ιουστίνου. Ο αυτοκράτορας δεν επιθυμούσε τη συνέχιση των συνομιλιών με τον Ταργίτιο και έστειλε τον Άβαρο πρέσβη να διαπραγματευτεί με τον κόμη των Εξκουβιτόρων Τιβέριο.¹²⁸ Δίχως να πετύχει κάτι περισσότερο, ο Ταργίτιος έφυγε από την Κωνσταντινούπολη. Το 570, ο Βαϊανός έστειλε νέα πρεσβεία με επικεφαλής τον Αψίχ, προκειμένου να πετύχει τη σύναψη συνθήκης με το Βυζάντιο.¹²⁹ Ιδιαίτερη σημασία για αυτή την πρεσβεία έχει η πληροφορία του Μενάνδρου ότι ο Αψίχ επιζητούσε γη για εγκατάσταση από τον αυτοκράτορα, ενώ ολόκληρη η Παννονία

ληλασία χρήσιτο κατά δή τόν τῆς ἐκεχειρίας καιρόν. ὁ δὲ ἰδιοβουλῆσας καὶ εἰληφῶς ἐκ τοῦ τῆς Ἰλλυριδος ὑπάρχου νομίσματα οὐ μείον ἢ ὀκτακόσια παρέσχετο τῷ Βαϊανῷ”. Blockley, *Menander*, σελ. 268, υποσ. 161. Pohl, *Awaren*, σελ. 61, 63.

¹²⁶ Μένανδρος, απ. 12. 6, σελ. 138, 6-29. Blockley, *Menander*, σελ. 268, υποσ. 162. Goubert, *Les Avars*, σελ. 215. Avenarius, *Europa*, σελ. 86. Pohl, *Awaren*, σελ. 61. Του ίδιου, *Non-Roman Empire*, σελ. 578.

¹²⁷ Μένανδρος, απ. 12. 6, σελ. 138. 30-142. 86. Pohl, *Awaren*, σελ. 62-63, 207.

¹²⁸ Μένανδρος, απ. 12. 7, σελ. 142. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 473. Pohl, *Awaren*, σελ. 63.

¹²⁹ Μένανδρος, απ. 15. 1, σελ. 148, 1-7: “Ὅτι αὖθις οἱ Ἄβαροι πρεσβείαν ἔστειλαν ὡς Ῥωμαίους καί, περὶ ὧν πολλάκις, περὶ τῶν αὐτῶν ἐπρεσβεύοντο. ὡς δὲ οὐδὲν ὑπήκουον οἱ Ῥωμαῖοι, (οὐ γὰρ Ἰουστίνον τὸν αυτοκράτορα ἤρεσκε) τὸ τελευταῖον τοῦ Ἀψίχ ἐς πρεσβείαν ἐληλυθὸς ξυνήρесе Τιβερίῳ καὶ τοῖς περὶ τὸν Ἀψίχ παρασχεθῆναι γῆν τοῖς Ῥωμαίοις, ἵνα κατοικίεσθαι μέλλοιεν οἱ Ἄβαροι, εἴ γε τῶν παρὰ σφίσι ἀρχόντων λήψονται τοὺς παῖδας ὁμηρεύοντας”. Blockley, *Menander*, σελ. 270, υποσ. 173 (το 570/71). Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 473-474. Pohl, *Awaren*, σελ. 63.

βόρεια του Δούναβη είχε ήδη περιέλθει υπό αβαρικό έλεγχο. Η επιδίωξη του Αψίχ έχει ερμηνευθεί ως αίτημα για παραχώρηση της Pannonia Secunda, η οποία τους είχε προσφερθεί και παλαιότερα από τον Ιουστινιανό,¹³⁰ ουσιαστικά για τα εδάφη στην περιοχή του Σιρμίου που οι Άβαροι θεωρούσαν ότι τους ανήκαν μετά τη διάλυση του γεπιδικού βασιλείου. Πιθανόν όμως το αίτημα παραχώρησης γης για εγκατάσταση να αφορούσε την de jure αναγνώριση από το Βυζάντιο τόσο της κατάληψης των παλαιών γεπιδικών εδαφών, όσο και του καθεστώτος συμμάχου για τους Αβάρους, το οποίο απολάμβαναν οι Γεπίδες πριν από τη διάλυση του βασιλείου τους.

Αν και ο Ιουστίνος δεν αντιμετώπισε από την αρχή θετικά τις νέες αβαρικές αξιώσεις, φαίνεται ότι οι δύο πλευρές συμφώνησαν για την παραχώρηση των παραπάνω εδαφών εκτός από την πόλη του Σιρμίου. Ενώ όμως η σύναψη μίας συνθήκης έδειχνε ότι ήταν θέμα χρόνου να επιτευχθεί, υπήρξε διάσταση απόψεων μεταξύ του Τιβέριου και του Ιουστίνου ως προς τους όρους της διασφάλισής της. Ο Τιβέριος επιθυμούσε ως ομήρους στην Κωνσταντινούπολη γιους επιφανών Αβάρων, ενώ ο αυτοκράτορας γιους του ίδιου του χαγάνου. Ο Ιουστίνος άλλαξε τελείως προσανατολισμούς και προτίμησε, αντί να συνάψει συνθήκη, να αναμετρηθεί στρατιωτικά με τους Αβάρους.¹³¹ Η μόνη πληροφορία που διαθέτουμε για τον πόλεμο που ακολούθησε, προέρχεται από το *Χρονικόν* του Ιωάννη Biclaensis, ο οποίος αναφέρει για το έτος 570 νίκη του Τιβέριου επί των Αβάρων και ως χώρο σύγκρουσης τη Θράκη.¹³²

Το αίτημα του Ιουστίνου για τους γιους του χαγάνου αποτελούσε μάλλον έναν διπλωματικό ελιγμό του αυτοκράτορα, προκειμένου να οδηγήσει σε αδιέξοδο τις διαπραγματεύσεις. Ο Ιουστίνος επεδίωκε τη δεδομένη στιγμή ένα αιφνιδιαστικό και αποφασιστικό χτύπημα στους Αβάρους, ώστε να εξασφαλίσει τα νώτα του πριν μεταφέρει από τα Βαλκάνια τις στρατιωτικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας για τον πόλεμο εναντίον των Περσών. Αν και θα ήταν υποχρεωμένος να αντιμετωπίζει τόσο τους Αβάρους όσο και τους Πέρσες, ο αυτοκράτορας προσπάθησε να περιορίσει χρονικά τον διμέτωπο αγώνα, αφού μία στρατιωτική επιτυχία εναντίον των Αβάρων θα απέτρεπε για κάποιο διάστημα τις αβαρικές αξιώσεις για καταβολή ετήσιου φόρου και παραχώρησης βυζαντινών εδαφών. Επίσης, μία συνθήκη με τους Αβάρους, αντίστοιχης με εκείνη του Ιουστινιανού το 558, δεν θα είχε κάποιο ουσιαστικό περιεχόμενο για

¹³⁰ I. Kovrig, Contribution au problème de l'occupation de la Hongrie par les Avars, *AAASH* 6 (1955), σελ. 178. Pohl, *Awaren*, σελ. 63.

¹³¹ Μένανδρος, απ. 15. 1, σελ. 148, 7-23. Blockley, *Menander*, σελ. 270, υποσ. 174. Hauptmann, *Rapports*, σελ. 155. Pohl, *Awaren*, σελ. 64.

¹³² Ιωάννης Biclaensis, σελ. 212, 570? (Anno IV Iustini imp.) 3: "Iustinus imp. per Tiberium excubitorum comitem in Thracia bellum genti Avarum ingerit et victor Tiberius Constantinopolim redit". Hauptmann, *Rapports*, σελ. 154-155. Lemerle, *Invasions*, σελ. 289. Avenarius, *Europa*, σελ. 87. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 475. Pohl, *Awaren*, σελ. 64. Madgearu, *Scythia*, σελ. 36.

τον Ιουστίνου. Αφενός δεν υπήρχε κάποιος λαός εναντίον του οποίου θα μπορούσε να στρέψει τους Αβάρους καταβάλλοντας δώρα ή χρηματικές χορηγίες και αφετέρου, μετά την αποχώρηση των Λογγοβάρδων, δεν υπήρχε κάποια δύναμη στον μέσο Δούναβη η οποία θα στρεφόταν εναντίον των Αβάρων εάν οι τελευταίοι αποτελούσαν πρόβλημα για την αυτοκρατορία. Σε κάθε περίπτωση, η στρατιωτική αντιμετώπιση του αβαρικού προβλήματος θα έπρεπε να προέλθει από το ίδιο το Βυζάντιο και προς αυτή την απόλυτα πραγματιστική κατεύθυνση φαίνεται ότι στράφηκε η πολιτική του Ιουστίνου μετά το 568.

Η στρατιωτική επιτυχία του Ιουστίνου έφερε πράγματι σε δυσχερή θέση τους Αβάρους, οι οποίοι δεν ανέλαβαν καμία επιθετική ή διπλωματική πρωτοβουλία κατά τα επόμενα τέσσερα χρόνια (570-574).¹³³ Ο Ιουστίνος όμως, βρέθηκε σύντομα σε μειονεκτική θέση στα Βαλκάνια, καθώς, με την έναρξη του εικοσαετούς περσικού πολέμου το 572, αναγκάστηκε να αποσύρει μεγάλο μέρος των δυνάμεών του από τις βαλκανικές επαρχίες. Οι Άβαροι είδαν σε αυτή την εξέλιξη την ευκαιρία να ανατρέψουν τα δεδομένα που δημιούργησε η ήττα τους το 570. Μη έχοντας πολύ ισχυρές δυνάμεις απέναντί τους, επιτέθηκαν το 574 στο Βυζάντιο και κατάφεραν να νικήσουν τον αυτοκρατορικό στρατό, ενώ ο Τιβέριος μόλις που απέφυγε την αιχμαλωσία. Οι Άβαροι κέρδισαν εδάφη στην περιοχή της Pannonia Secunda, αλλά απέτυχαν να καταλάβουν το Σίρμιο, το οποίο αποτελούσε μόνιμο στόχο τους από το 568.¹³⁴ Ως νικητές, ειρωνεύθηκαν τον Τιβέριο για τον άπειρο στρατό που έστειλε εναντίον τους και τον ρωτούσαν εάν δεν γνωρίζει ότι τα “σκυθικά φύλα” δεν είναι εύκολο να ηττηθούν στη μάχη.¹³⁵

Η νίκη των Αβάρων άλλαξε τα μέχρι τότε δεδομένα καθώς και τη στάση του βυζαντινού αυτοκράτορα προς τον Βαϊανό. Τον Δεκέμβριο του 574, ο Τιβέριος απέκτησε τον τίτλο του καίσαρα και έγινε συναυτοκράτορας δίπλα στον άρρωστο Ιουστίνου, ασκώντας ουσιαστικά τη διακυβέρνηση του κράτους.¹³⁶ Ο Τιβέριος προχώρησε στη σύναψη συνθήκης με τους Αβάρους, οι όροι της οποίας δεν είναι γνωστοί, παρά μόνο το ύψος του ετήσιου φόρου. Η συνθήκη του 574 ήταν η πρώτη μεταξύ του Βυζαντίου και των Αβάρων που προέβλεπε καταβολή συγκεκριμένου χρηματικού ποσού με τη μορφή ετήσιου φόρου, ο οποίος ανερχόταν σε 80.000

¹³³ Goubert, *Les Avars*, σελ. 216.

¹³⁴ Ευάγριος, Ε 11, σελ. 207, 24-32: “Διόκει δὲ τὸ πολίτευμα Τιβέριος, Θράξ μὲν γένος, τὰ πρωτεία δὲ παρὰ Ἰουστίνῳ φέρων· ὃν καὶ κατὰ τῶν Ἀβάρων πρώην ἐπελόμφει, πολὺ ἀγείρας πλήθος στρατοῦ. Ὅς καὶ μικροῦ ἐάλω, τῶν στρατιωτῶν μὴδὲ τὴν θέαν τῶν βαρβάρων ὑπενεγκάντων, εἰ μὴ θεία πρόνοια παραδόξως τοῦτον διέσωσε καὶ εἰς τὴν Ῥωμαίων βασιλείαν ἐφύλαξε, κινδυνεύσασαν τοῖς Ἰουστίνου παραλόγοις ἐγχειρήμασι σὺν καὶ τῷ ὅλῳ πολιτεύματι διαρρηθῆναι, καὶ βαρβάροις τῆς τοσαύτης ἀρχῆς ἐκστήναι”. Θεοφάνης, σελ. 246. 32-247. 3. Hauptmann, *Rapports*, σελ. 155 (το 573). Lemerle, *Invasions*, σελ. 289. Avenarius, *Europa*, σελ. 87 (το 573). Blockley, *Menander*, σελ. 270, υποσ. 176 (το 571). Pohl, *Awaren*, σελ. 64. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 48. Πατούρα, *Βόρειες επαρχίες*, σελ. 344.

¹³⁵ Μένανδρος, απ. 15. 3, σελ. 148-150. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 475. Pohl, *Awaren*, σελ. 64-65.

¹³⁶ Μένανδρος, απ. 18. 1, σελ. 156, 1-4. Ευάγριος, Ε' 11, σελ. 207, 20-23. Blockley, *Menander*, σελ. 272, υποσ. 191.

χρυσά νομίσματα.¹³⁷ Στην επιστροφή της από την Κωνσταντινούπολη, η αβαρική πρεσβεία δέχθηκε επίθεση από τη ληστρική φυλή των Σκαμάρων και ο Τιβέριος αναγκάστηκε να αποδώσει στους Αβάρους τους ίππους και μέρος από τα αντικείμενα που απέσπασαν οι ληστές.¹³⁸

Ο ετήσιος φόρος που προέβλεπε η συνθήκη του 574 αποδίδονταν από τη βυζαντινή αυτοκρατορία για την εξαγορά της ειρήνης με τους Αβάρους και δεν σχετιζόταν με προηγούμενες καταβολές δώρων και, πιθανόν, χρημάτων στο αβαρικό χαγανάτο από το 558 ως το 574. Η απόδοση δώρων στους Αβάρους, η οποία άρχισε το 558 με τη συμμαχία ανάμεσα στον Ιουστινιανό και τον Βαϊανό, έχει εκληφθεί από ορισμένους ερευνητές ως ένταξη των Αβάρων στην υπηρεσία του Βυζαντίου υπό καθεστώς υποσπόνδων (φοιδεράτων).¹³⁹ Οι Άβαροι αναφέρονται στις πηγές ως φοιδεράτοι μόνο από τον Ιωάννη Εφέσου, ο οποίος προφανώς αποδίδει τον χαρακτήρα του *foedus* στη συμμαχία του 558.¹⁴⁰ Για την αποδοχή της συγκεκριμένης θέσης θα πρέπει να δούμε αφενός τα ισχύοντα στο καθεστώς των υποσπόνδων και αφετέρου εάν όντως υπήρξε τέτοιου είδους συμμαχία ανάμεσα στο Βυζάντιο και τους Αβάρους με βάση τα όσα αναφέρονται στις πηγές κατά τις διαπραγματεύσεις των δύο πλευρών από το 558 ως το 574.

Σύμφωνα με τις παλαιότερες συνθήκες (*foedus*) του Κωνσταντίνου Α' και του Θεοδοσίου Α' με τους Γότθους το 332 και το 382 αντίστοιχα, στους υποσπόνδους αποδιδόταν τακτικός ετήσιος μισθός (ο οποίος αναφέρεται με τους τεχνικούς όρους *συντάξεις, σιτήσεις, annonae foederaticae* κτλ., και καταβαλλόταν κατά το πρότυπο του μισθού των *limitanei* της Ρώμης) καθώς και γη για εγκατάσταση. Ο Θεοδόσιος Α' παραχώρησε στους Γότθους και *δωρεές*, που ήταν μάλλον προσωπικά δώρα στους ηγεμόνες τους. Αυτές οι παραχωρήσεις αποτελούσαν όρους μίας και της

¹³⁷ Μένανδρος, *απ.* 15. 5, σελ. 150: “Ότι μετά την νίκην τῶν Ἀβάρων, ἠττηθέντος Τιβερίου τοῦ στρατηγοῦ, μετὰ τὰς ξυνηθήκας συνήρесе πρεσβεῦσασθαι ὡς τὸν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα...καὶ ἐσπείσαντο τελῶς Ῥωμαῖοί τε καὶ Ἀβαροι”. Η πληροφορία για το ύψος του ετήσιου φόρου προέρχεται από μία μεταγενέστερη πρεσβεία των Αβάρων στην Κωνσταντινούπολη υπό τον Ταργίτιο το 579, βλ. Μένανδρος, *απ.* 25. 1, σελ. 216. 3-218. 8: “...ἀλλὰ γὰρ καὶ κατὰ τὸδε ὁμοίως τὸ ἔτος Ταργίτιον πρὸς βασιλέα στείλας, ὡς τὰ συνταχθέντα κομίσαιτο τῶν χρημάτων (ὄγδοῆκοντα δὲ χιλιάδες ὑπῆρχον εἰς ἔτος ἕκαστον νομισμάτων), ἐπειδὴ τὸν τε ἄλλον φόρτον, ὃν ἐκ τῶν χρημάτων ἐνεπορεύσατο, καὶ τὸ χρυσίον ἔχων ἐπανῆκεν ὡς αὐτόν,...” Blockley, *Menander*, σελ. 283, υποσ. 294-295. Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 144. Goubert, *Les Avars*, σελ. 215. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 147-148. Pohl, *Awaren*, σελ. 65.

¹³⁸ Μένανδρος, *απ.* 15. 6, σελ. 150: “Ότι τῶν Ἀβάρων σπεισαμένων καὶ ἐς τὰ οἰκεία ἀπερχομένων, οἱ Σκαμάρεις ἐγχωρίως ὀνομαζόμενοι ἐνεδρεύσαντες ἀφείλοντο ἵππους τε καὶ ἄργυρον καὶ ἑτέραν ἀποσκευὴν. τούτου ἕνεκα πρεσβείαν ἐστειλαν αὐθις ὡς Τιβέριον,...μοῖράν τινα ἀπεκατέστησε τοῖς Ἀβάροις”. Blockley, *Menander*, σελ. 270-271, υποσ. 178-179. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 104. Pohl, *Awaren*, σελ. 65. Την υπόθεση για μυστική συμφωνία του Τιβερίου με τους Σκαμάρους διατυπώνει ο Goubert (*Les Avars*, σελ. 216).

¹³⁹ Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 133. Avenarius, *Europa*, σελ. 44-45. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 61. Mazal, *Justinian I*, σελ. 193. Οι Pohl (*Awaren*, σελ. 210-212) και Goubert (*Les Avars*, σελ. 216), αν και δεν αποδέχονται το καθεστώς των υποσπόνδων, θεωρούν ότι οι Άβαροι εισέπρατταν από τον Ιουστινιανό ετήσιο φόρο.

¹⁴⁰ Ιωάννης Εφέσου, XXIV, σελ. 246, 20: “de populo foedo qui vocantur Avars”. XLV-XLIX, σελ. 259, 20-22: “Et stimulus rursus contra Romanos surrexit a populo barbarorum foedorum crines tortos gerentium qui vocantur Avars, qui a finibus orientis migraverant et exierant,...”

αυτής συνθήκης, οι οποίοι χαρακτήριζαν το καθεστώς των υποσπόνδων. Από την άλλη πλευρά, οι υπόσπονδοι αναλάμβαναν έναντι της αυτοκρατορίας στρατιωτικές υποχρεώσεις και οι δυνάμεις τους αποτελούσαν τμήμα του αυτοκρατορικού στρατού.¹⁴¹

Οι Άβαροι φαίνεται ότι γνώριζαν εξ αρχής τους παραπάνω όρους, καθώς ήδη από την πρώτη τους πρεσβεία το 558 τους έθεσαν ως αίτημά τους στον Ιουστινιανό.¹⁴² Ο βυζαντινός αυτοκράτορας αρνήθηκε την παραχώρηση γης για εγκατάσταση αλλά και τον ετήσιο φόρο, δίνοντάς τους μόνο δώρα.¹⁴³ Το γεγονός ότι οι Άβαροι στράφηκαν αμέσως εναντίον κάποιων λαών δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να υπήρξε εκ μέρους του Ιουστινιανού και καταβολή χρημάτων, όμως αυτή δεν αναφέρεται ως *συντάξεις* ή *ετήσια χρήματα*, όπως διατυπώθηκε ως αίτημα από τον Άβαρο πρέσβη Κανδίχ.

Κατά τη δεύτερη πρεσβεία τους στον Ιουστινιανό το 562, οι Άβαροι διεκδίκησαν και πάλι γη για εγκατάσταση σε αυτοκρατορικό έδαφος.¹⁴⁴ Καθώς το αίτημά τους αφορούσε μόνο την παραχώρηση γης, ανεξάρτητα από το εάν αυτή δεν τους παραχωρήθηκε, ο Pohl το ερμήνευσε ως το λογικό “δεύτερο βήμα” του χαγάνου, θεωρώντας ότι είχε εξασφαλίσει ήδη τις ετήσιες χρηματικές χορηγίες και είχε ενταχθεί στην υπηρεσία της αυτοκρατορίας.¹⁴⁵ Όμως, καταβολή ετήσιων χορηγιών δεν αναφέρεται από τον Μένανδρο στην πρεσβεία του 558, ενώ, όπως είδαμε παραπάνω, οι τρεις παραχωρήσεις (ετήσια χορηγία, γη και δώρα) αποδίδονταν ταυτόχρονα στους υποσπόνδους και δεν αποτελούσαν αντικείμενο σταδιακών παροχών. Και σε αυτή την πρεσβεία, το μόνο που παραχώρησε ο Ιουστινιανός ήταν δώρα.¹⁴⁶

Στην πρώτη τους πρεσβεία στον Ιουστίνιο Β΄ το 565, ο πρέσβης των Αβάρων Ταργίτιος ζήτησε από τον αυτοκράτορα να συνεχίσει την καταβολή των δώρων του Ιουστινιανού, προσθέτοντας κάτι περισσότερο σε αυτά.¹⁴⁷ Στο σχετικό απόσπασμα δεν αναφέρονται *συντάξεις* αλλά μόνο *δώρα*. Αντίθετα, ο ετήσιος φόρος ήταν μάλλον ο αντικειμενικός στόχος της

¹⁴¹ Ε. Χρυσός, *Το Βυζάντιον και οι Γότθοι. Συμβολή εις την εξωτερικήν πολιτικήν του Βυζαντίου κατά τον Δ΄ αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 57-68, 151-168. H. Wolfram, *Zur Ansiedlung reichsangehöriger Föderaten. Erklärungsversuche und Forschungsziele*, *MIÖG* 91 (1983), σελ. 5-35, ιδ. 27-35. Του ίδιου, *Das Reich und die Germanen*, Βιέννη 1998, σελ. 104, 144-145.

¹⁴² Μένανδρος, *απ. 5. 1*, σελ. 48, 12-16: “...καί ὡς προσήκόν ἐστι τῷ βασιλεῖ ἐξ ὁμαιμιᾶν σφᾶς ἐταιρίσασθαι ἀλεξητήρας τε ἔχειν ἀγαθοῦς, καί ὡς οὐκ ἄλλως εὐνοῦστατοι ἔσονται τῇ Ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ ἢ δῶροις ἐς τὰ μάλιστα τιμιωτάτοις καὶ χρήμασιν ἐτησίοις καὶ γῆς εὐφορωτάτης οἰκήσει”.

¹⁴³ Μένανδρος, *απ. 5. 2*, σελ. 48. 1-50. 4: “Ὅτι δημηγορήσας ὁ βασιλεὺς, τοῦ τε ἱεροῦ ξυλλόγου τὸ ἀγγίνουν τε καὶ βουλευτικόν τοῦ βασιλέως ἐπαινέσαντος, παραχρήμα τὰ τε δῶρα ἔστελλεν, σειράς τε χρυσῶ διαπεποικιλμένας καὶ κλίνας ἐσθῆτάς τε σηρικὰς καὶ ἕτερα πλείστα...” Victor Tonnensis, σελ. 205, 563. 2: “Eo anno Iustinianus princeps legatos gentis Avarorum primus primos suscepit et cum donis maximis remeare unde venerant facit”, ο οποίος χρονολογεί λανθασμένα την πρώτη αβαρική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη το 563. Βλ. Avenarius, *Europa*, σελ. 44. Pohl, *Awaren*, σελ. 46.

¹⁴⁴ Βλ. παραπ., A 1, υποσ. 93.

¹⁴⁵ Pohl, *Awaren*, σελ. 206.

¹⁴⁶ Βλ. παραπ., A 1, υποσ. 95.

¹⁴⁷ Βλ. παραπ., A 2, υποσ. 102.

πρεσβείας του Ταργίτιου.¹⁴⁸ Ο Ιουστίνος αρνήθηκε κάθε σχέση συμμάχου μαζί τους και επεσήμανε ότι, εάν επρόκειτο να προβεί σε παραχωρήσεις, αυτό θα ήταν ανταμοιβή για ενδεχόμενες υπηρεσίες τους (*έρανος*) και όχι ετήσιος φόρος, όπως εκείνοι επιθυμούσαν.¹⁴⁹ Στην ίδια πρεσβεία, ο Μένανδρος αναφέρει τα δώρα που συνήθιζε να δίδει στους Αβάρους ο Ιουστινιανός, δίχως να υπάρχουν σε αυτά χρηματικές χορηγίες.¹⁵⁰ Σε αντιστοιχία με τις πληροφορίες του Μενάνδρου βρίσκεται και η μαρτυρία στον λόγο του Corippus.¹⁵¹ Από τους ισχυρισμούς του Ταργίτιου, προκύπτει ότι οι Άβαροι είχαν εκλάβει τα ετήσια δώρα του Ιουστινιανού ως απόδοση φόρου. Αντίθετα, ο Ιουστίνος ρώτησε τους Αβάρους εάν θα προχωρούσαν σε πόλεμο εφόσον δεν συνήπτε μαζί τους συνθήκη (*pacta*) και χρησιμοποίησε τον όρο *dona* (δώρα) για τις προηγούμενες παραχωρήσεις του Ιουστινιανού στους Αβάρους.¹⁵²

Κατά τις διαπραγματεύσεις μετά την πολιορκία του Σιρμίου το 568, σύμφωνα με τον λόγο του Βώνου, οι απεσταλμένοι των Αβάρων φαίνεται ότι ζήτησαν από τον βυζαντινό στρατηγό “σπονδές” (*συμμαχία, foedus*), προκειμένου να τερματισθούν οι μεταξύ τους εχθροπραξίες.¹⁵³ Οι Άβαροι εξακολουθούσαν να επιθυμούν καθεστώς υποσπόνδων με την αυτοκρατορία και αυτό αποδεικνύεται κατά την επόμενη αβαρική πρεσβεία το 568, όπου οι Άβαροι επεδίωξαν εκ νέου “σπονδές” με το Βυζάντιο.¹⁵⁴

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τις αξιώσεις των Αβάρων παρουσιάζει ο λόγος του Ταργίτιου στην πρεσβεία του 568 προς τον Ιουστίνo. Οι Άβαροι, προφανώς επειδή οι ίδιοι δεν αποκόμιζαν ετήσιο φόρο, θεώρησαν ως κεκτημένο δικαίωμα την είσπραξη των χρημάτων που το Βυζάντιο κατέβαλε στους Κουτριγούρους και τους Ουτιγούρους, οι οποίοι είχαν περιέλθει υπό αβαρική

¹⁴⁸ Μένανδρος, *απ.* 8, σελ. 94, 35-39: “Οι μὲν τῶν Ἀβάρων πρέσβεις τοιαῦτα διεξήλθον... ὤφοντο γὰρ ὡς ταύτη δεδίξονταί τε καὶ ἐκφοβήσουσι τὸν βασιλέα, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀναγκασθήσονται Ῥωμαῖοι ὡσπερ ὑπόφοροι εἶναι Ἀβάρων”.

¹⁴⁹ Μένανδρος, *απ.* 8, σελ. 94, 54-56: “οὔτε γὰρ δεηθεῖν ποτὲ τῆς καθ’ ὑμᾶς συμμαχίας, οὔτε τι λήψεσθε παρ’ ἡμῶν ἢ καθ’ ὅσον ἡμῖν δοκεῖ, ὡσπερ δουλείας ἔρανον, καὶ οὐχ, ὡς οἴεσθε, φορολογίαν τινά”. Pohl, *Awaren*, σελ. 49, 211. Η αρνητική στάση του Ιουστίνου απέναντι στους Αβάρους το 565 εκλαμβάνεται από τους Fritze (*Bedeutung*, σελ. 62, 83) και Mazal (*Justinian I*, σελ. 194) ως διακοπή της συμμαχίας (*foedus*) των Αβάρων με τον Ιουστινιανό.

¹⁵⁰ Βλ. *παραπ.*, A 2, υποσ. 104.

¹⁵¹ Corippus, *Laudem III*, σελ. 70, 303-307: “annua praelargi patris solacia vestri sumere tempus adest. sanctus quae praebuit ille, vos etiam praebere decet. si foedera pacis intemerata tibi, si mavis pacta manere, debita quaerenti transmittes munera regi”. Cameron, *Corippus*, σελ. 192, υποσ. 303.

¹⁵² Corippus, *Laudem III*, σελ. 71, 345-349: “ergo signa meis Cagan contraria signis ferre parat, lituosque mihi camposque minatur gens Avarum, ni pacta damus? terrore putatis id nostrum fecisse patrem, miseratus egenis et profugis quod dona dedit?”. Σχετικά με τους τεχνικούς όρους *πάκτα, foedus, σπονδές* και *φόρος*, βλ. Κ. Συνέλλη, *Die Entwicklung der Bedeutung des Terminus “πάκτον” im Rahmen der Entwicklung der “Internationalen” Beziehungen von Byzanz vom 4. bis zum 10. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der römischen Spätantike. Festgabe für Professor Johannes Straub*, έκδ. Ε. Χρυσός, Αθήνα 1989, σελ. 234-250.

¹⁵³ Μένανδρος, *απ.* 12. 5, σελ. 134, 39-42: “καὶ νῦν οὖν, εἴ γε βούλεσθε περὶ σπονδῶν τε καὶ εἰρήνης ἡμῖν θέσθαι λόγους, ἐτοιμότητα ἔχομεν, ἐν ὑμῖν τε κείσθω προτιμῆσαι τὸ συνοῖσον καὶ τὰ εἰρηναῖα πρὸ τοῦ πολέμου ἐλέσθαι”.

¹⁵⁴ Μένανδρος, *απ.* 12. 6, σελ. 138, 1-2: “Ὅτι ὁ Βαϊανός ὁ τῶν Ἀβάρων ἡγεμῶν ἐν βουλῇ ἐποιήσατο πρεσβεύσασθαι καὶ περὶ σπονδῶν λόγους προσαγαγεῖν”.

κυριαρχία. Ο Ταργίτιος μιλά σαφέστατα για “*χρήματα κατ’ έτος*” ενώ, σε ό,τι αφορά τον χαγάνο των Αβάρων, αναφέρει ότι αποκόμιζε *δώρα*.¹⁵⁵ Εξετάζοντας ακόμη την ορολογία του Μενάνδρου, είναι εμφανής η διαφοροποίηση ανάμεσα στα “*συνήθη χρήματα*” των Κουτριγούρων και των Ουτιγούρων με τα “*συνήθη δώρα*” των Αβάρων στην πρεσβεία του 565. Ο Ιουστίνος από την πλευρά του υποστήριξε ότι αυτές οι χρηματικές καταβολές στους Κουτριγούρους και στους Ουτιγούρους είχαν εθελοντικό χαρακτήρα.¹⁵⁶ Σε κάθε περίπτωση όμως, επρόκειτο για *συντάξεις*. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται με τη χρήση του σχετικού τεχνικού όρου από τον Μενάνδρο κατά την επόμενη πρεσβεία του Ταργίτιου το 569, όταν ο Άβαρος πρέσβης ζήτησε αναδρομικά τις *ενιαυσιαίας συντάξεις* που εισέπρατταν *ἐφ’ ἐκάστῳ ἐνιαυτῷ* τα δύο βουλγαρικά φύλα, πριν υποταγούν στους Αβάρους.¹⁵⁷ Στη συνέχεια, ο Μενάνδρος πληροφορεί για την αβαρική πρεσβεία υπό τον Αψίχ το 570, όπου τέθηκε μόνο ζήτημα εγκατάστασης των Αβάρων,¹⁵⁸ και ακολούθως για τη συνθήκη του 574, η οποία προέβλεπε για πρώτη φορά καταβολή συγκεκριμένου ετήσιου φόρου στους Αβάρους.

Η μόνη εξαίρεση στις μαρτυρίες των πηγών για καταβολή χρημάτων από τον Ιουστίνο στον Βαϊανό απαντά στον λόγο του Βώνου προς τους Αβάρους απεσταλμένους στο Σίρμιο το 568.¹⁵⁹ Όπως φάνηκε από την εξέταση όλων των σχετικών αποσπασμάτων, ο Ιουστίνος όχι μόνο δεν δέχθηκε να καταβάλει ετήσιες χρηματικές χορηγίες στους Αβάρους αλλά διέκοψε ακόμη και τα δώρα που έστελνε στον χαγάνο ο Ιουστινιανός. Τα χρήματα που αναφέρει ο Βώνος πρέπει να δόθηκαν για κάποιον λόγο που προέκυψε σε μία δεδομένη στιγμή (κατ’ αναλογία με εκείνα που πιθανόν κατέβαλε ο Ιουστινιανός το 558), δίχως να συνιστούν τακτικές ετήσιες εισφορές. Αποτελούσαν δηλαδή, σύμφωνα και με τα λεγόμενα του Ιουστίνου το 565, *δουλείας έρανον* και όχι *φορολογίαν*. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο ενισχύει την υπόθεση των Avenarius, Fritze και

¹⁵⁵ Μενάνδρος, απ. 12. 6, σελ. 138, 19-26: “οὕτω τοίνυν ἐχόντων ἡμῶν, τάχα δὲ σοῦ καὶ ἡμῶν, ἄρα οὐχὶ παραωρήσεις αὐτῷ τῶν γερῶν;...εἴ γε παράσχοις αὐτῷ τὰ ἐφ’ οἷς ἤκω, τήν τε πόλιν τὸ Σίρμιον καὶ τὰ χρήματα κατ’ ἔτος, ὅσα βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς τοῖς Κοιτραγήροις καὶ Οὐτιγούροις ἐδίδου, ὅσα Βαϊανοῦ τήμερον δεσπόζοντος τούτων γε δήπου τῶν ἐθνῶν.”

¹⁵⁶ Μενάνδρος, απ. 12. 6, σελ. 138, 32-36: “εἰ γάρ, ὡς φατε, δοίημεν ὑμῖν τὰ ὅσα τοῖς πρώην Οὐννοις, οἰκτῶ μᾶλλον καὶ οὐ φόβῳ, τῷ μὴ ἐθέλειν αἷμα ἐκχεῖν, Ἰουστινιανὸς ἐδίδου, γελοῖόν γε ἂν εἶη, καὶ οἷς τὸ φιλόανθρωπον ἀπονέμειν δεῖ καὶ οἷς ἀντιτάττεσθαι...”

¹⁵⁷ Μενάνδρος, απ. 12. 7, σελ. 142, 1-9: “Ὅτι αὖθις ἦλθε Ταργίτιος βουλόμενος πρεσβεύσασθαι ὡς βασιλέα... ἔτι τε καὶ τὰ χρήματα, ἅπερ Ἰουστίνος τοῖς Οὐννοις ἐφ’ ἐκάστῳ ἐνιαυτῷ ἐδίδου· καί, ὅσα μηδὲν εἰληφότων αὐτῶν ἐκ τῶν παροιχομένων ἐτῶν, ἅπαντα ὁμοῦ Ταργίτιος εἰσπράττειν ἤξιον οὕτω τε λοιπὸν τὰς ἐνιαυσιαίας συντάξεις ἐρωτώμενας κατατιθέναι Ῥωμαίοις”. Σε ό,τι αφορά τους Κουτριγούρους και τους Ουτιγούρους πρέπει να σημειωθεί πως δεν υπήρξαν υπόσπονδοι του Βυζαντίου, καθώς δεν απέκτησαν γη για εγκατάσταση σε αυτοκρατορικά εδάφη.

¹⁵⁸ Βλ. παραπ., υποσ. 129.

¹⁵⁹ Μενάνδρος, απ. 12. 5, σελ. 134, 45-47: “...λοιπὸν δέ, ὅτι καὶ ὁ βασιλεὺς ἐν βουλῇ ἐποίησατο χρήματά σοι ἐπιδοῦναι· τοιγαροῦν καὶ παρέσχε τοῖς κατὰ σὲ πρέσβεσιν”.

Schreiner για υποκίνηση και χρηματική ενίσχυση των Αβάρων από τους Βυζαντινούς προκειμένου να επιτεθούν στη Δύση το 566.¹⁶⁰

Συνοψίζοντας τις μαρτυρίες των πηγών ως προς τις αξιώσεις των Αβάρων και τις παραχωρήσεις των Βυζαντινών, δεν προκύπτει σε καμία περίπτωση ταυτόχρονη καταβολή *συντάξεων*, γης και δώρων, ώστε να χαρακτηριστούν οι Άβαροι ως υπόσπονδοι του Βυζαντίου. Ακόμη και στην περίπτωση που γίνει αποδεκτό ότι ο Ιουστινιανός κατέβαλε κάποιες χρηματικές χορηγίες (παρά το ότι δεν είναι σαφές κατά την πρεσβεία του 558), αυτές θα συμπεριλαμβάνονταν στα *δώρα*, τα οποία είχαν εθελοντικό χαρακτήρα και δεν αποτελούσαν ετήσιες *συντάξεις*. Κατά συνέπεια, δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτές οι θέσεις που αποδέχονται το καθεστώς των υποσπόνδων για τους Αβάρους ούτε ακόμη η θέση που διατυπώθηκε από τον Pohl, ότι αρχικά δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για μία τέτοια σχέση με την άφιξη της αβαρικής πρεσβείας του 558 (για την οποία θεωρεί ότι εξασφάλισε ετήσιες χορηγίες), και την αποστολή του σπαθάριου Βαλεντίνου στους Αβάρους.¹⁶¹ Τέλος, πέρα από τις όποιες αξιώσεις του Βαϊανού, είναι γεγονός ότι οι Άβαροι παρέμειναν πολύ μακριά από τον βυζαντινό κόσμο, καθώς δεν αποδόθηκαν ποτέ βυζαντινοί αυλικοί τίτλοι στους ηγεμόνες των Αβάρων, όπως συνέβη με άλλους ηγεμόνες νομαδικών ή γερμανικών φύλων, που απέκτησαν τον τίτλο του πατρικίου ή του *magister militum*.¹⁶²

4. Η βυζαντινοαβαρική συνεργασία εναντίον των Σλάβων (578).

Η συνθήκη του 574 είχε ως αποτέλεσμα την παύση των εχθροπραξιών ανάμεσα στους Αβάρους και τους Βυζαντινούς ως το 579, και επέτρεψε στον Τιβέριο να συγκεντρώσει όλες τις δυνάμεις του εναντίον των Περσών, που παρέμεναν ο κύριος αντίπαλος της αυτοκρατορίας.¹⁶³ Παρά τη στρατιωτική αδυναμία του Βυζαντίου στα Βαλκάνια, ο χαγάνος επιθυμούσε να έχει καλές σχέσεις με τον αυτοκράτορα Τιβέριο,¹⁶⁴ καθώς δεν ήταν ακόμη αρκετά ισχυρός για έναν μακροχρόνιο πόλεμο με το Βυζάντιο. Οι καλές σχέσεις του Βαϊανού με τον Τιβέριο ήταν επιβεβλημένες και από το γεγονός ότι η ηγεμονική θέση των Αβάρων βόρεια του Δούναβη εξακολουθούσε να κινδυνεύει από τους Τούρκους του Τουρξάνθου, γιου του Σιζαβούλου, οι οποίοι είχαν επεκταθεί ως τις στέπες βόρεια του Εύξεινου Πόντου. Επίσης, υπήρχαν στον κάτω

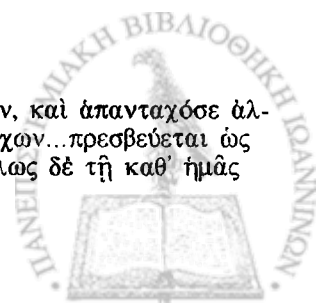
¹⁶⁰ Βλ. παραπ., Α 2, υποσ. 114.

¹⁶¹ Pohl, *Awaren*, σελ. 19, 206.

¹⁶² Pohl, *Awaren*, σελ. 215.

¹⁶³ Goubert, *Les Avars*, σελ. 216. Pohl, *Awaren*, σελ. 65.

¹⁶⁴ Μένανδρος, απ. 21, σελ. 192, 1-9: “Οτι κεραϊζομένης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Σκλαβηνῶν, καὶ ἀπανταχόσε ἀλλεπαλλήλων αὐτῆ ἐπηρτημένων τῶν κινδύνων, ὁ Τιβέριος οὐδαμῶς δύναντιν ἀξιόμαχον ἔχων... πρεσβεύεται ὡς Βαϊανὸν τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἀβάρων τηνικαῦτα οὐ δυσμενῶς ἔχοντα πρὸς Ῥωμαίους, ἀλλῶς δὲ τῆ καθ’ ἡμᾶς πολιτεία χαίρειν ἐθέλοντα δῆθεν εὐθὺς ἐκ προομιῶν τῆς αὐτοῦ Τιβερίου βασιλείας”.

Δούναβη σλαβικά φύλα τα οποία δεν έδειχναν διατεθημένα να υποταγούν στον χαγάνο και να αποτελέσουν κατ' επέκταση τμήμα του αβαρικού στρατού. Ώς προς τον έλεγχο των Σλάβων του κάτω Δούναβη, η πορεία των γεγονότων έδειξε ότι τα ενδιαφέροντα των Βυζαντινών και των Αβάρων συνέπιπταν.¹⁶⁵

Οι Τούρκοι, αν και δεν επιτέθηκαν εναντίον των Αβάρων, αντιμετώπισαν αρνητικά τη βυζαντινοαβαρική προσέγγιση, γεγονός που φάνηκε καθαρά στον λόγο του Τουρξάνθου προς τη βυζαντινή πρεσβεία υπό τον Βαλεντίνο, η οποία έφθασε στο τουρκικό χαγανάτο το 576. Ο Τούρξανθος, που διαδέχθηκε τον Σιζάβουλο γύρω στο 576, κατηγορήσε τους Βυζαντινούς για υποκριτική συμπεριφορά, αφού έκαναν συνθήκη με τους Ουαρχωνίτες (Αβάρους), τους “σκλάβους” των Τούρκων.¹⁶⁶ Όπως η αποδοχή του Γεπίδα Ουσδιβάλδου για τον Βαϊανό, έτσι και η συνθήκη του Τιβέριου με τους Αβάρους θεωρήθηκε από τον Τούρξανθο ως ενέργεια που στρεφόταν εναντίον του. Για να εκδικηθεί τον Τιβέριο, έστειλε στρατεύματα στην Κριμαία τα οποία, μαζί με το στρατό του ηγεμόνα των Ουτιγούρων Αναγαίου κατέλαβαν την πόλη του Βοσπόρου (σημ. Κερτζ).¹⁶⁷

Στον βαλκανικό χώρο, η ανεξέλεγκτη δράση των σλαβικών φύλων δεν ήταν ανεκτή ούτε στον χαγάνο, εξαιτίας του περιορισμού στον έλεγχο του κάτω Δούναβη, ούτε στον Τιβέριο. Οι Σλάβοι του κάτω Δούναβη αποτελούσαν πρόβλημα για την αυτοκρατορία ήδη από την εποχή του Ιουστίνου Α' (518-527). Αν και ερήμωναν συχνά τις βαλκανικές επαρχίες, ο βυζαντινός στρατός απωθούσε τους επιδρομείς με τη βοήθεια ενός εκτεταμένου συστήματος οχυρώσεων που δημιούργησε ο Ιουστινιανός Α'.¹⁶⁸ Μετά το 558, πολλά σλαβικά φύλα πέρασαν σταδιακά υπό τον έλεγχο των Αβάρων και διενεργούσαν από κοινού επιδρομές στα εδάφη της αυτοκρατορίας.¹⁶⁹

Οι επιθέσεις των Σλάβων έγιναν εντονότερες κατά την περίοδο της συμβασιλείας του Ιουστίνου Β' με τον Τιβέριο (574-578) αλλά και στα χρόνια της μονοκρατορίας του τελευταίου

¹⁶⁵ Pohl, *Awaren*, σελ. 65-66.

¹⁶⁶ Μένανδρος, απ. 19. 1, σελ. 174, 55-82: “καί ταύτη μὲν ἐμὲ ἀπατᾶτε, τῇ δὲ ἄλλῃ τὰ κατ' ἐμὲ ἀνδράποδα τοὺς Οὐαρχωνίτας... ὁ δὲ καθ' ὑμᾶς βασιλεὺς ἐκτίσει μοι δίκας ἐν δέοντι, ἐμοὶ μὲν φιλίας ἐχόμενα διαλεγόμενος, τοῖς δὲ δὴ Οὐαρχωνίταις τοῖς ἡμετέροις δούλοις (ἐδήλου δὲ τοὺς Ἀβάρους) ἀποδράσασι τοὺς δεσπότας γενόμενος ἐνσπονδος... πλὴν ἐγώ γε ἐξεπίσταμαι μάλα ἀκριβῶς ὅποι τε ὁ Δάναπρις ποταμὸς... ὁπόθεν τε ἐπεραιώθησαν ἐς τὴν Ῥωμαϊκὴν τὸ ἡμέτερον δουλικὸν οἱ Οὐαρχωνίται”. Czeglédy, *Migrations*, σελ. 106. Pohl, *Awaren*, σελ. 66, 213. Scharlipp, *Zentralasien*, σελ. 27.

¹⁶⁷ Για την επίθεση του Τουρξάνθου εναντίον των βυζαντινών κτήσεις στην Κριμαία βλ. Μέρος Τρίτο, Γ', υποσ. 772.

¹⁶⁸ Hauptmann, *Rapports*, σελ. 143-148. Lemerle, *Invasions*, σελ. 285-286. Comşa, *Betrachtungen*, σελ. 62. Πατούρα, *Βόρειες επαρχίες*, σελ. 336-339. V. Velkov, *Der Donaulimes in Bulgarien und das Vordringen der Slawen. Symposion Tutzing*, σελ. 152-161. Curta, *Slavs*, σελ. 74-89.

¹⁶⁹ Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 105-106. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 62. J. Fine, *The Early Medieval Balkans*, Μίτσιγκαν 1983, σελ. 28-29. Velkov, *Donaulimes*, σελ. 161. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 47-49, 55. Madgearu, *Scythia*, σελ. 35-36. Για τον ρόλο των Αβάρων στην εξάπλωση των Σλάβων βλ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 45-46. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 67.

(578-582).¹⁷⁰ Η μονομερής αντιμετώπιση των Σλάβων από τους Βυζαντινούς ήταν αρκετά δυσχερής μετά την έναρξη του περσικού πολέμου το 572 και τη μεταφορά μεγάλου μέρους των βυζαντινών στρατευμάτων στην Ανατολή. Εκμεταλλευόμενος τις ειρηνικές σχέσεις με τους Αβάρους, αλλά και την επιθυμία του χαγάνου να υποτάξει τα σλαβικά φύλα του κάτω Δούναβη, ο Τιβέριος αποφάσισε το 578 τη διεξαγωγή στρατιωτικών επιχειρήσεων εναντίον των Σλάβων σε συνεργασία με τους Αβάρους.¹⁷¹ Ο Βαϊανός αποδέχτηκε το σχέδιο του Τιβέριου, αφού πρώτα επιχείρησε ανεπιτυχώς να πείσει τους Σλάβους που ζούσαν στη σημερινή Βλαχία και νότια Μολδαβία να γίνουν εκούσια φόρου υποτελείς των Αβάρων. Οι Σλάβοι μάλιστα δολοφόνησαν τους απεσταλμένους του χαγάνου.¹⁷²

Οι Άβαροι ανέλαβαν το κύριο βάρος της επιχείρησης εναντίον των Σλάβων, σε συνεργασία με τον βυζαντινό έπαρχο του Ιλλυρικού Ιωάννη, ο οποίος διευκόλυνε με πλοία 60.000 Αβάρους (αριθμός μάλλον υπερβολικός) να περάσουν τον Δούναβη.¹⁷³ Στη συνέχεια, κατευθύνθηκαν προς την επαρχία της Μικράς Σκυθίας, στο Δέλτα του ποταμού. Παρά τη μεγάλη επιχείρηση όμως, δεν υπήρξε σύγκρουση με τους Σλάβους. Οι τελευταίοι αποσύρθηκαν μέσα σε πυκνά δάση και οι Άβαροι περιορίστηκαν στην καταστροφή κάποιων σλαβικών οικισμών.¹⁷⁴ Επίσης, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των Αβάρων, απελευθερώθηκαν πολλοί βυζαντινοί αιχμαλώτοι που κρατούσαν οι Σλάβοι.¹⁷⁵

Με τη σύντομη στρατιωτική συνεργασία των Βυζαντινών και των Αβάρων το 578 έχει συνδεθεί η πληροφορία του Θεοφάνη για τους 15.000 εθνικούς (ο Ζωναράς αναφέρει 12.000) που στάλθηκαν από τον Τιβέριο στο περσικό μέτωπο για να ενισχύσουν τις δυνάμεις του τότε στρατηγού και μετέπειτα αυτοκράτορα Μαυρικού.¹⁷⁶ Σύμφωνα με την παλαιά θέση του Ε.

¹⁷⁰ V. Popović, *Témoins archéologiques des invasions Avaro-slaves dans l' Illyricum byzantin, Mélanges de l' École Française de Rome* 87/1 (1975), σελ. 450. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 106-108. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 49-50, 64. Madgearu, *Scythia*, σελ. 36-38. Curta, *Slavs*, σελ. 91-92.

¹⁷¹ Μένανδρος, απ. 21, σελ. 192, 9-14: "ταύτη τοι και πείθει γε αὐτὸν κατὰ Σκλαβηνῶν ἄρασθαι πόλεμον, ὡς ἂν ὀπόσοι τὴν Ῥωμαίων δροῦσι τοῖς οἰκείοις ἀνθελκόμενοι κακοῖς ἐπαρκέσαι τε βουλόμενοι τῇ πατρίδι κατὰ τὸ μᾶλλον παύσαιντο μὲν τοῦ τὴν Ῥωμαϊκὴν λεηλατεῖν, οἱ δὲ περὶ τῆς οἰκείας τὸν κίνδυνον ἀναδέξονται". Blockley, *Menander*, σελ. 280, υποσ. 260. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 107. Pohl, *Awaren*, σελ. 68. Για τη χρονολόγηση της εκστρατείας βλ. Pohl, *Awaren*, σελ. 357, κεφ. 3. 3, υποσ. 16.

¹⁷² Μένανδρος, απ. 21, σελ. 194, 31-57. Avenarius, *Europa*, σελ. 87-88. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 108. Pohl, *Awaren*, σελ. 68. Madgearu, *Scythia*, σελ. 37-38. Curta, *Slavs*, σελ. 91.

¹⁷³ Μένανδρος, απ. 21, σελ. 192, 15-23: "τοῦ Καίσαρος τοῖνον τὴν τοιάνδε ὡς αὐτὸν στείλαντος πρεσβείαν, οὐτὶ ἠπειθήσεν ὁ Βαϊανός...καὶ λέγεται ἀμφὶ τὰς ἑξ ἑξακλιῶν ἰππέων θωρακοφόρων ἐς τὴν Ῥωμαίων διαπορθμευθῆναι". Blockley, *Menander*, σελ. 280-281, υποσ. 262. Comşa, *Betrachtungen*, σελ. 72 (το 579). Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 107. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 62 (το 576). Pohl, *Awaren*, σελ. 69. Curta, *Slavs*, σελ. 91.

¹⁷⁴ Μένανδρος, απ. 21, σελ. 192, 23-194. 30. Zástěrová, *Maurice*, σελ. 62, 77, υποσ. 143. Avenarius, *Europa*, σελ. 88-89. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 107-108. Pohl, *Awaren*, σελ. 69. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 48.

¹⁷⁵ Μένανδρος, απ. 25. 1, σελ. 218, 39-42: "τοῦτο γὰρ δὴ καὶ πρότερον πρὸς χάριν τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως πρᾶξει καὶ πολλὰς αἰχμαλώτων μυριάδας ἐκ τῆς Ῥωμαίων γῆς Σκλαυηνοῖς δεδουλωμένων ἐλευθέρως αὐτῆς Ῥωμαίοις ἀποδοῦναι". Avenarius, *Europa*, σελ. 89. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 108.

¹⁷⁶ Βλ. Θεοφάνης, σελ. 251, 24-28: "ὁ δὲ βασιλεὺς Τιβέριος ἀγοράσας σώματα ἐθνικῶν κατέστησε στρατεύματα εἰς ὄνομα ἴδιον, ἀμφιάσας καὶ καθοπλίσας αὐτοὺς χιλιάδας ἑ', δεδωκὼς αὐτοῖς στρατηγὸν Μαυρῖκιον, τὸν κό-

Stein, επρόκειτο για αβαρικά στρατεύματα, ως αντάλλαγμα για τη βυζαντινή βοήθεια εναντίον των Σλάβων.¹⁷⁷ Αντίθετα, ο Pohl θεωρεί πως πρόκειται για κάποια μη αβαρικά ελαφρά οπλισμένα στρατεύματα που ήταν υποτελή του χαγάνου.¹⁷⁸ Και οι δύο θέσεις όμως είναι αμφίβολες, καθώς ο Θεοφάνης δεν αναφέρει παραχώρηση στρατευμάτων στον Τιβέριο αλλά “*ἀγοράσας σώματα ἔθνικῶν*”, που σημαίνει μάλλον εξαγορά μισθοφόρων πολεμιστών ανεξάρτητα από το εάν προέρχονταν από το αβαρικό χαγανάτο. Ακόμη, το περιστατικό χρονολογείται από τον Θεοφάνη το 581/82, στο δ’ έτος της βασιλείας του Τιβέριου, γεγονός που συνέπιπτε με την πολιορκία του Σιρμίου από τους Αβάρους. Για την ερμηνεία της παραπάνω πληροφορίας θα πρέπει να λάβουμε υπόψη την μαρτυρία του Ευάγριου, ότι ο Τιβέριος στρατολόγησε για τις ανάγκες του περσικού πολέμου έναν μεγάλο αριθμό μισθοφόρων. Αν και η αξιοπιστία ως προς τον αριθμό (150.000 άνδρες) μπορεί να αμφισβητηθεί, στον νέο στρατό του Τιβέριου υπήρχαν μισθοφόροι από τις Άλπεις, τον Ρήνο, την Παννονία, τη Μυσία, Σλάβοι, “Σκύθες”, Ιλλυριοί και Ίσαυροι,¹⁷⁹ οι οποίοι δεν θα μπορούσαν να είχαν παραχωρηθεί από τον χαγάνο στους Βυζαντινούς.

Παρά τη μεγάλη και καλά οργανωμένη επιχείρηση εναντίον των Σλάβων, η εκστρατεία δεν επέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα τόσο για τον Τιβέριο όσο και τον Βαϊανό. Το ότι η κατάσταση στα βορειοανατολικά Βαλκάνια παρέμενε συγκεχυμένη αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ένα χρόνο αργότερα μία αβαρική πρεσβεία, επιστρέφοντας από την Κωνσταντινούπολη, έπεσε σε ενέδρα Σλάβων και εξοντώθηκε.¹⁸⁰ Η στρατιωτική συνεργασία των δύο πλευρών υπήρξε ένα περιστασιακό γεγονός και ταυτόχρονα το τέλος της σύντομης ειρηνικής περιόδου στις σχέσεις τους, καθώς οι Άβαροι έστρεψαν ξανά το ενδιαφέρον τους στην κατάληψη του Σιρμίου.

μητα τῶν φοιδηράτων, καὶ ὑποστράτηγον αὐτοῦ Ναρσήν· καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κατὰ Περσῶν. Ἰωάννης Ζωνα-
ράς, *Επιτομή Ἱστοριῶν*, τόμ. III, ἐκδ. Th. Büttner-Wobst, Βόννη 1897, 14.11, σελ. 181.14-182.5: “ἐξ ἔθνικῶν
δὲ πλήθος ἐς χιλιάδας δώδεκα συνιστάμενον ἀθροίσας νέων καὶ σφριγῶντων ἀνδρῶν, ... ἐκπέπομφε κατὰ τῶν
Περσῶν”.

¹⁷⁷ Stein, *Studien*, σελ. 71-72, 85-86, υποσ. 15.

¹⁷⁸ Pohl, *Awaren*, σελ. 69-70.

¹⁷⁹ Ευάγριος, Ε' 14, σελ. 209. 27-210. 5: “Τοῖς τοίνυν κακῶς συλλεγεῖσι χρήμασι ἐς δέον χρησάμενος, τὰ
πρὸς τὸν πόλεμον ἐξηρτύετο· καὶ τοσοῦτον ἀγείρει στρατὸν ἀνδρῶν ἠρώων, ἐκ τε τῶν ὑπὲρ τὰς Ἄλπεις ἔθνῶν
τὰ ἀμφὶ τὸν Ρῆνον ἀριστίνδην στρατολογήσας, τὰ τε ἐντὸς τῶν Ἄλπεων, Μασσαγετῶν τε καὶ ἐτέρων Σκυθι-
κῶν γενῶν, καὶ τὰ περὶ Παιονίαν, καὶ Μυσούς, καὶ Ἰλλυριοῦς, καὶ Ἰσαύρους, ὡς σύνεγγυς πεντήκοντα καὶ
ἑκατὸν χιλιάδων ἴλας ἰπέων ἀρίστων ἐγκαταστήσασθαι, ἐξῶσαι τε τὸν Χοσρόην, μετὰ τὴν Δάρας ἄλωσιν εὐ-
θύς ἀνὰ τὸ θέρος ἐπὶ τὴν Ἀρμενίαν ἐλάσαντα, ἐκεῖθεν τε τὰς ὀρμάς ἐπὶ τὴν Καίσαρος ἔχοντα, ἢ τῶν Καππα-
δοκῶν ἄρχει καὶ τῶν αὐτόσε πόλεων προκάθηται”.

¹⁸⁰ Μένανδρος, απ. 25. 2, σελ. 224, 32-36: “καὶ οὗτος μὲν δῶρα ἐφ’ οἷς ὑπέσχετο πολλὰ κομισάμενος ἐξώρ-
μησε τῆς βασιλίδος· καὶ συνέβη κατὰ τὴν Ἰλλυριῶν αὐτὸν διοδεύοντα μετὰ τῶν προπεμπόντων ὀλίγων Ῥω-
μαίων πρὸς τῶν κατατρεχόντων τὴν χώραν Σκλαυηνῶν ἀναιρεθῆναι”. Curta, *Slavs*, σελ. 92, 96. Βλ. ἐπίσης
παρακάτω, υποσ. 184.

5. Η πολιορκία και η πτώση του Σιρμίου (579-582).

Παρά το γεγονός ότι η πολιτική του αυτοκράτορα Τιβέριου απέναντι στους Αβάρους διέφερε από εκείνη του Ιουστίνου Β΄, καθώς ήταν αρκετά διαλακτικότερη, έδειχνε ότι δεν μπορούσε να εξασφαλίσει για μεγάλο χρονικό διάστημα την ειρήνη στα Βαλκάνια. Η στρατιωτική αδυναμία των Βυζαντινών σε συνδυασμό με τις φιλοδοξίες του Βαϊανού είχαν ήδη δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την αμφισβήτηση της βυζαντινής κυριαρχίας νότια του Δούναβη. Μετά από μία περίοδο είκοσι χρόνων (558-578), όπου οι δύο πλευρές είχαν εμπλακεί ελάχιστες φορές σε πολεμικές αναμετρήσεις, οι Άβαροι είχαν ισχυροποιηθεί αρκετά για να διεκδικήσουν περισσότερα εδάφη από την αυτοκρατορία. Το 579, και αφού είχαν μεσολαβήσει πέντε χρόνια ειρήνης με το Βυζάντιο, ο χαγάνος οδήγησε δίχως κάποια αφορμή τον στρατό του στον Σάβο, μεταξύ Σιρμίου και Σιγγηδόνας, με σκοπό να κατασκευάσει μία γέφυρα.¹⁸¹

Η απόφαση του Βαϊανού το 579 να επιτεθεί στο Σίρμιο σηματοδοτεί μία νέα φάση στις βυζαντινοαβαρικές σχέσεις. Κύριος στόχος της αβαρικής πολιτικής στα πρώτα δέκα χρόνια της παρουσίας τους στην Παννονία (568-578) ήταν η εδραίωση του αβαρικού χαγανάτου στον κόσμο των “βαρβάρων” και επίσης η απόλυτη κυριαρχία του χαγάνου στα βουλγαρικά, γερμανικά και σλαβικά φύλα που εξουσίαζε. Η επιθετική πολιτική απέναντι στο Βυζάντιο από την πρώτη στιγμή θα ήταν επιζήμια για αυτόν τον στόχο και ενδεχόμενη αποτυχία θα εξασθενούσε τη θέση του. Ο Βαϊανός περιορίστηκε αρχικά σε μεγάλες αξιώσεις και μικρές στρατιωτικές εμπλοκές και με αυτή την προσεκτική τακτική έθεσε τις βάσεις για τη δυναμικότερη στρατιωτική παρουσία των Αβάρων τα επόμενα χρόνια. Η τακτική του Βαϊανού δείχνει ότι η επιθετική πολιτική δεν ήταν πάντα η καλύτερη επιλογή για τη δημιουργία ενός ισχυρού χαγανάτου. Για να επιβληθεί στους “βαρβάρους” ανταγωνιστές του, η συνεργασία με το Βυζάντιο πρόσφερε αρχικά περισσότερα πλεονεκτήματα, καθώς θα διασφάλιζε τη θέση του και το κύρος του στην κεντρική Ευρώπη. Προς το τέλος της δεκαετίας του 570 ο χαγάνος έκρινε ότι η ειρήνη με το Βυζάντιο δεν του πρόσφερε πια πλεονεκτήματα, καθώς η θέση του είχε ήδη ισχυροποιηθεί τόσο στο εσωτερικό του χαγανάτου όσο και στον περίγυρό του. Η αποφασιστικότητα με την οποία ο Βαϊανός επεδίωξε την κατάληψη του Σιρμίου αποδεικνύει ότι

¹⁸¹ Μένανδρος, απ. 25. 1, σελ. 218, 10-13: “...καὶ πανστρατιᾷ κινήσας ἀφικνεῖται κατὰ δὴ τὸν Σάον ποταμὸν μεταξύ Σιρμίου πόλεως καὶ Σιγγηδόνας. καὶ γεφυροῦν ἐπεχείρει τὸν ῥοῦν, ἐπιβουλεύων μὲν Σιρμίῳ τῇ πόλει καὶ παραστήσασθαι ταύτην βουλόμενος...” *Λεξικὸν τῆς Σούδας* III, Κ 2690, σελ. 212, 5-9. (Κυμοτόμος). Ιωάννης Εφέσου, XXX, σελ. 255, 3-5, σύμφωνα με τον οποίο οι Άβαροι κατασκεύασαν δύο γέφυρες: “Cum igitur populus barbarus Avarum collecti essent et hos duo pontes quos fecerunt tenerent, et regionibus Romanorum bellum et vastationem minantes considerent...” Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 111-113. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 467-469. Blockley, *Menander*, σελ. 284, υποσ. 296. Pohl, *Awaren*, σελ. 70-71, 194. Βλ. επίσης παρακάτω, Δ 2, υποσ. 418.

ήταν πλέον έτοιμος να συγκρουστεί επί ίσοις όροις με το Βυζάντιο και να κατακτήσει αυτοκρατορικά εδάφη.¹⁸²

Η απρόσμενη ενέργεια του χαγάνου θεωρήθηκε από τον Τιβέριο ως κίνηση αμφισβήτησης της βυζαντινής κυριαρχίας στην περιοχή του Σιρμίου. Ο βυζαντινός στρατηγός Σήθος, που είχε έδρα τη Σιγγηδόνα, ζήτησε εξηγήσεις από τους Αβάρους για τον λόγο της κατασκευής της γέφυρας. Ο χαγάνος απάντησε ότι επιθυμούσε να συνεχίσει τις επιχειρήσεις του εναντίον των Σλάβων προκειμένου να αποκομίσει φόρους που του όφειλαν οι Σλάβοι και να εκδικηθεί τη δολοφονία των απεσταλμένων του, και ότι αν εμποδιζόταν από τους Βυζαντινούς, αυτό θα σήμαινε διακοπή της συνθήκης του 574. Για να δείξει μάλιστα ότι δεν είχε καμία πρόθεση να επιτεθεί στο Βυζάντιο, έδωσε όρκο τόσο με το ξίφος του, κατά το αβαρικό τυπικό, όσο και επάνω στη Βίβλο.¹⁸³ Στη συνέχεια, μία αβαρική πρεσβεία πήγε στην Κωνσταντινούπολη για να επιβεβαιώσει τις καλές προθέσεις του χαγάνου και επανέλαβε στον Τιβέριο ότι ο Βαϊανός επιθυμούσε να εκστρατεύσει εναντίον των Σλάβων. Οι ισχυρισμοί των Αβάρων απεσταλμένων δεν έπεισαν τον Τιβέριο, ο οποίος αφενός τους διαβεβαίωσε ότι ήταν σύμφωνος με την επίθεση του χαγάνου στους Σλάβους και αφετέρου προσπάθησε να τους εμψύσει τον φόβο για ενδεχόμενη επίθεση των Τούρκων εναντίον τους. Σύμφωνα με τον Μένανδρο Προτήκτορα, ο Άβαρος πρέσβης που στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη παρακινούσε τον χαγάνο σε πόλεμο εναντίον των Βυζαντινών και μετά την αποχώρησή του δολοφονήθηκε μαζί με την ακολουθία του από τους Σλάβους.¹⁸⁴

Λίγο αργότερα, μία δεύτερη πρεσβεία υπό τον Σόλαχο φανέρωσε τις πραγματικές προθέσεις του χαγάνου. Ο Άβαρος πρέσβης, αφού ανακοίνωσε στον αυτοκράτορα ότι η γέφυρα είχε ήδη ολοκληρωθεί με στόχο την κατάληψη του Σιρμίου, ζήτησε την παράδοση της πόλης και εγγυήθηκε την απρόσκοπτη φυγή των κατοίκων με τα υπάρχοντά τους. Ο Σόλαχος υποστήριξε ακόμη πως όταν ο αυτοκράτορας θα τερμάτιζε τον πόλεμο με τους Πέρσες θα στρεφόταν εναντίον τους, ότι στόχος της αυτοκρατορίας ήταν να τους υποτάξει με τον ετήσιο φόρο και τα δώρα, όπως συνέβη με άλλους λαούς, και επανέλαβε τους ισχυρισμούς του Βαϊανού για τα δικαιώματά του επί του Σιρμίου ως πρώην κτήσης των Γεπιδών.¹⁸⁵

Η σπουδαιότητα του Σιρμίου για την προστασία των βαλκανικών επαρχιών του Βυζαντίου δεν άφηνε κανένα περιθώριο για την παραχώρησή του στους Αβάρους. Η απάντηση του Τιβέριου

¹⁸² Pohl, *Awaren*, σελ. 48, 207. Του ίδιου, *Awarenforschung*, σελ. 262.

¹⁸³ Μένανδρος, απ. 25. 1, σελ. 218. 27-222. 87. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 113-114. Pohl, *Awaren*, σελ. 72. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 488.

¹⁸⁴ Μένανδρος, απ. 25. 2, σελ. 222. 1-224. 36. Blockley, *Menander*, σελ. 270-271, υποσ. 178-179. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 114-115. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 477. Pohl, *Awaren*, σελ. 72, 178.

¹⁸⁵ Μένανδρος, απ. 25. 2, σελ. 224. 37-226. 77. Blockley, *Menander*, σελ. 284, υποσ. 301. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 115-116. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 477-479. Pohl, *Awaren*, σελ. 72-73, 212-213.

ότι προτιμούσε “να δώσει μία από τις κόρες του στον Βαϊανό παρά να του παραδώσει αμαχητί την πόλη”¹⁸⁶ απηχούσε την πρόθεση του αυτοκράτορα να το υπερασπίσει με κάθε τρόπο, αφού η κατάληψη του Σιρμίου θα πρόσφερε μεγάλα πλεονεκτήματα στους Αβάρους για τις δικές τους μακροπρόθεσμες επιδιώξεις. Ο Τιβέριος απέπεμψε τον Σόλαχο και προσπάθησε με τις δυνάμεις που διέθετε να οργανώσει την άμυνα της πόλης.¹⁸⁷ Ακόμη, αναζήτησε την τελευταία στιγμή βοήθεια από άλλους λαούς, όμως οι προσπάθειές του τόσο προς την πλευρά των Λογγοβάρδων όσο και των Τούρκων δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα.¹⁸⁸

Για την εξέλιξη της πολιορκίας του Σιρμίου οι πληροφορίες των πηγών είναι ελάχιστες. Στη διάρκεια της πολιορκίας, πιθανόν το 580, υπήρξαν διαπραγματεύσεις μεταξύ του χαγάνου και του στρατηγού Θέογνη, ο οποίος υπεράσπιζε το Σίρμιο. Ο Βαϊανός έκανε επιβλητική εμφάνιση καθισμένος σε χρυσό θρόνο και προστατευόμενος από ασπίδες, κάτω από μία μεγάλη σκηνή. Οι διαπραγματεύσεις οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο, αφού ο χαγάνος ζήτησε την παράδοση της αποκλεισμένης πόλης ενώ οι Βυζαντινοί την αποχώρηση των Αβάρων.¹⁸⁹

Οι Άβαροι απέκοψαν γρήγορα τον ανεφοδιασμό της πόλης από τον Σάβο με τη γέφυρα που κατασκεύασαν ενώ είχαν επίσης τον έλεγχο του δρόμου μεταξύ της Σιγγηδόνας και του Σιρμίου. Το τμήμα του αβαρικού στρατού με επικεφαλής τον Αψίχ, που ήλεγχε την επικοινωνία του Σιρμίου με τη Δαλματία, εγκατέλειψε τις θέσεις του και ενώθηκε με τον κύριο όγκο των Αβάρων, κάνοντας τον κλοιό της πόλης ασφυκτικό. Η πτώση του Σιρμίου ήταν ζήτημα χρόνου, αφού ο ανεφοδιασμός του είχε καταστεί ανέφικτος και ο πληθυσμός είχε αρχίσει να υφίσταται τις συνέπειες του μακροχρόνιου αποκλεισμού.¹⁹⁰ Η απόγνωση των κατοίκων εκφράζεται σε μία επιγραφή που βρέθηκε στο Σίρμιο, η οποία χρονολογείται λίγο πριν από την πτώση του.¹⁹¹ Ο

¹⁸⁶ Μένανδρος, απ. 25. 2, σελ. 226, 83-85: “πλέον δὲ ὅμως οὐδὲν αὐτῷ τὴν ἀπιστίαν οἶμαι παρέξειν θάπτον γὰρ ἂν αὐτῷ μίαν τῶν θυγατέρων κατεγγυήσω, δύοϊν ὑπαρχουσῶν, ἢ τὸ Σίρμιον τὴν πόλιν ἐκὼν παραδώσω”. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 135-138. Του ίδιου, *Völkerbewegungen*, σελ. 465. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 116. F. E. Shlosser, *The Reign of the Emperor Maurikios (582-602). A Reassessment*, Ιστορικές Μονογραφίες 14, Αθήνα 1994, σελ. 45. Η μεγάλη στρατηγική σημασία του Σιρμίου για την άμυνα της Βαλκανικής αμφισβητείται από τους Pohl (*Awaren*, σελ. 73) και Fine (*Balkans*, σελ. 30).

¹⁸⁷ Μένανδρος, απ. 25. 2, σελ. 226, 89-93: “ἐπὶ τούτοις τὸν πρεσβευτὴν ἀποπεμφθᾶμενος παρεσκευάζετο ἐκ τῶν ἐνότων τῇ πόλει ἀμύνειν, στρατιὰν μὲν, ὡς ἔφθην εἰρηκῶς, οὐδὲ βραχεῖάν τινα ἔχων, στρατηγούς δὲ καὶ ἡγεμόνας καὶ λοχαγούς στέλλων, τοὺς μὲν διὰ τῆς Ἰλλυριῶν, τοὺς δὲ διὰ Δαλματίας, ὡς ἂν τὴν πόλιν διὰ φρουρῶς ἔχοιεν”. Blockley, *Menander*, σελ. 284, υποσ. 302. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 116-117. Pohl, *Awaren*, σελ. 74.

¹⁸⁸ Ιωάννης Εφέσου, XXX-XXXI, σελ. 255. 8-256. 2. Blockley, *Menander*, σελ. 284, υποσ. 302. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 118-119. Pohl, *Awaren*, σελ. 74.

¹⁸⁹ Μένανδρος, απ. 27. 2, σελ. 238. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 117-118. Pohl, *Awaren*, σελ. 74.

¹⁹⁰ Μένανδρος, απ. 27. 3, σελ. 240, 1-16. Blockley, *Menander*, σελ. 286, υποσ. 318. Lemerle, *Invasions*, σελ. 290. Του ίδιου, *Miracles II*, σελ. 181. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 147. Avenarius, *Europa*, σελ. 90-91. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 63, 88. Πατούρα, *Βόρειες επαρχίες*, σελ. 345. Pohl, *Awaren*, σελ. 74.

¹⁹¹ J. Brunsmid, Eine griechische Ziegelinschrift aus Sirmium, *Eranos Vindobonensis* 1893, σελ. 332. “Χριστέ) Κ(ύρι)ε. Βοήτι τῆς πόλεος, κ' ἔρυσον τὸν Ἄβαριν - Κέ πύλαξον τὴν Ρωμανίαν κέ τὸν γράψαντα. Ἄμην”. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 118. Titt, *Attitude*, σελ. 120. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 49. Εκτός από την παραπάνω επιγραφή, δεν έχουν εντοπιστεί άλλα αρχαιολογικά ευρήματα που να

Τιβέριος, καθώς αδυνατούσε πλέον να ενισχύσει την πόλη, διέταξε τον Θέογνη να διαπραγματευτεί την παράδοσή της.¹⁹² Ο χαγάνος εγγυήθηκε την ειρηνική αποχώρηση των κατοίκων, δίχως όμως τα υπάρχοντά τους. Δεν ζήτησε αύξηση των ετήσιων φόρων (80.000 χρυσά νομίσματα), αλλά την καταβολή των χρημάτων για τα τρία τελευταία χρόνια (580, 581 και 582) καθώς και την παράδοση του Βουκολάβρα, του σαμανιστή αρχιερέα των Αβάρων, ο οποίος, αφού αποπλάνησε μία από τις γυναίκες του χαγάνου, κατέφυγε στους Βυζαντινούς.¹⁹³ Για τα παρεπόμενα της πολιορκίας του Σιρμίου, ο Ιωάννης Εφέσου πληροφορεί ότι οι Άβαροι, όταν εισήλθαν στο Σίρμιο, μετέφεραν τρόφιμα για να ανακουφίσουν τους κατοίκους από την πείνα, και ότι ένα χρόνο μετά την παράδοσή της στους Αβάρους, η πόλη καταστράφηκε από μεγάλη πυρκαγιά.¹⁹⁴ Σε αντίθεση με τον Μένανδρο Προτήκτορα, ο Ιωάννης Εφέσου αναφέρει ότι η πολιορκία του Σιρμίου είχε διάρκεια δύο χρόνων.¹⁹⁵

Η κατάληψη του Σιρμίου σήμαινε την ολοκλήρωση της αβαρικής εγκατάστασης στην Παννονία και την κατάκτηση όλων των εδαφών που κατείχαν οι Γεπίδες μέχρι το 567.¹⁹⁶ Όπως θα φανεί στη συνέχεια, μετά την πτώση του Σιρμίου οι Άβαροι δεν έθεταν πλέον εδαφικές αξιώσεις, αλλά διενεργούσαν συνεχείς επιθέσεις στα βυζαντινά εδάφη, καταλάμβαναν πόλεις και αποχωρούσαν έχοντας συνάψει ειρήνη, η οποία αύξανε τον ετήσιο φόρο των Βυζαντινών.¹⁹⁷ Μετά τον θάνατο του Βαϊανού και του Τιβέριου το 582, η κλιμάκωση των συγκρούσεων ήταν αναπόφευκτη καθώς τόσο ο Μαυρίκιος, που διαδέχθηκε τον Τιβέριο, όσο και ο διάδοχος του Βαϊανού, που κληρονόμησε ένα ισχυρό χαγανάτο, δεν επιθυμούσαν ειρηνική συνύπαρξη των δύο πλευρών αλλά λύσεις μέσω των πολεμικών αναμετρήσεων.¹⁹⁸

συνδέονται με την τριετή πολιορκία του Σιρμίου από τους Αβάρους. Βλ. σχετικά Ρορονιέ, *Temoins*, σελ. 464. Pohl, *Awaren*, σελ. 75.

¹⁹² Μένανδρος, απ. 27. 3, σελ. 240, 16-21. Ευάγριος, E 12, σελ. 208, 17-20. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σελ. 479-480. Pohl, *Awaren*, σελ. 75. Ο Ιωάννης Εφέσου (XXXII, σελ. 256, 6-8) αναφέρει σε αυτή την αποστολή έναν έπαρχο του πραιτωρίου με το όνομα Καλλίστερος: "...rex alium quendam cui nomen Callisterus praefectum praetorii ad ipsos Avars mittere coactus est, qui itinere facto urbem illam eis tradidit;" Βλ. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 138. Pohl, *Awaren*, σελ. 359, κεφ. 3.4, υποσ. 34.

¹⁹³ Μένανδρος, απ. 27. 3, σελ. 240, 21-33. Blockley, *Menander*, σελ. 286, υποσ. 320-321. P. Goubert, *Les Guerres sur le Danube à la fin du VIe siècle d'après Ménandre le Protecteur et Théophylacte Simokatta. Actes du XII Congrès International d'Études Byzantines*, τόμ. Β', Αχρίδα 1961 (Βελιγράδι 1964), σελ. 115. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 120. Pohl, *Awaren*, σελ. 75. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 49.

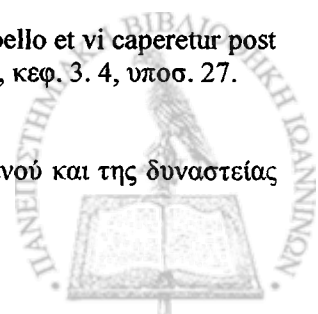
¹⁹⁴ Ιωάννης Εφέσου, XXXII-XXXIII, σελ. 256, 19-35. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 138. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 245. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 121. Tirt, *Attitude*, σελ. 112. Pohl, *Awaren*, σελ. 75. Του ίδιου, *Awarenforschung*, σελ. 249.

¹⁹⁵ Ιωάννης Εφέσου, XXXII, σελ. 256, 8-10: "quoniam hoc magis prodesse statuit quam ut bello et vi caperetur post duo annos quibus pressuram et famem acerbam sustinuerat,..." Βλ. Pohl, *Awaren*, σελ. 359, κεφ. 3. 4, υποσ. 27.

¹⁹⁶ Wolfram, *Geburt*, σελ. 347.

¹⁹⁷ Pohl, *Awarenforschung*, σελ. 262-264.

¹⁹⁸ Pohl, *Awaren*, σελ. 76. Για τις απόψεις σχετικά με τη διάρκεια της ηγεμονίας του Βαϊανού και της δυναστείας του, βλ. T. Olajos, *La chronologie de la dynastie de Bajan*, *REB* 34 (1976), σελ. 151-158.

B. Το Βυζάντιο και οι Άβαροι από το 582 έως το 602.

1. Ο αυτοκράτορας Μαυρίκιος και οι Άβαροι ως το 591.

Στις 14 Αύγουστου του 582 ο στρατηγός Μαυρίκιος έγινε αυτοκράτορας του βυζαντινού κράτους. Μετά την πτώση του Σιρμίου, ο Μαυρίκιος είχε να αντιμετωπίσει μία ιδιαίτερα δυσχερή κατάσταση στα Βαλκάνια. Η άμυνα της αυτοκρατορίας είχε εξασθενήσει σημαντικά, ενώ ταυτόχρονα έπρεπε να καταβάλει ως ετήσιο φόρο στους Αβάρους 80.000 χρυσά νομίσματα καθώς και δώρα για τον χαγάνο. Ο Μαυρίκιος αναγνώρισε τη συνθήκη που συνήψε ο Τιβέριος με τον Βαϊανό, όταν ήλθε στην Κωνσταντινούπολη μία αβαρική πρεσβεία αμέσως μετά την άνοδό του στον θρόνο.¹⁹⁹

Παρά το γεγονός ότι το αβαρικό ζήτημα είχε αποκτήσει αρκετά επικίνδυνες διαστάσεις μετά το 582, ο Μαυρίκιος δεν διέθετε κατά την πρώτη δεκαετία της βασιλείας του τη δυνατότητα να ακολουθήσει μία διαφορετική πολιτική από τον Τιβέριο απέναντι στους Αβάρους. Έχοντας και αυτός ως προτεραιότητα τον πόλεμο με τους Πέρσες, έπρεπε να κερδίσει τον απαιτούμενο χρόνο στα Βαλκάνια με τις μικρότερες δυνατές απώλειες. Από την άλλη πλευρά, οι Άβαροι, ακολουθώντας τη δική τους τακτική, επεδίωκαν διαρκώς μεγαλύτερο ετήσιο φόρο έχοντας ως μέσο πίεσης τις επιθέσεις τους στις βαλκανικές επαρχίες. Η πρώτη συνθήκη του Μαυρικίου με τους Αβάρους διατηρήθηκε για δύο χρόνια,²⁰⁰ από το 582 έως το 584, όταν ο διάδοχος του Βαϊανού ζήτησε επιπλέον δώρα από τον αυτοκράτορα. Αν και ο Μαυρίκιος ικανοποίησε τα αιτήματα του χαγάνου στέλνοντάς του τα δώρα που επιθυμούσε (έναν ελέφαντα και μία χρυσή κλίνη) ο χαγάνος επέστρεψε τα δώρα, ζητώντας επιπλέον 20.000 χρυσά νομίσματα ως ετήσιο φόρο.²⁰¹

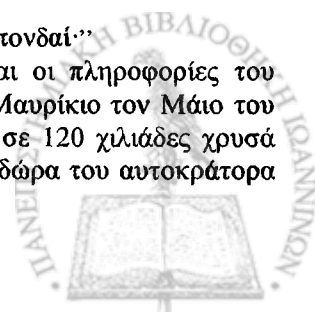
Η αρνητική στάση του Μαυρικίου στις αβαρικές αξιώσεις οδήγησε σε νέα σύγκρουση των Βυζαντινών με τους Αβάρους, καθώς οι Άβαροι επιτέθηκαν σε βυζαντινές πόλεις στα Βαλκάνια το καλοκαίρι του 584. Πρώτος στόχος των Αβάρων έγινε η Σιγγηδόνα, η οποία έπεσε στα χέρια τους έπειτα από σκληρές μάχες μέσα στην πόλη. Στη συνέχεια κατέλαβαν το Βιμινάκιο

¹⁹⁹ Σιμοκάττης, I. 3, σελ. 44. 21-45. 13: “οἱτοὶ πρεσβεύονται πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον οὐχ ἥκιστα τοῦ μεγίστου πολιέματος γενόμενοι κάτοχοι...μετὰ γὰρ τηλικούτον κολοφῶνα κακοῦ, οἷά πως ἀγωνοθέται καθήμενοι, ὡσπερ ἄθλον εὐδοξίας δῶρα λαμπρὰ τοῖς βαρβάροις παρείχοντο ὀγδοήκοντά τε χιλιάδας χρυσῶν καθωμολόγουν ἂν ἔτος ἕκαστον τοῖς βαρβάροις ἐγκαταβάλλεσθαι δι' ἐμπορίας ἀργύρου τε καὶ ποικίλης ἐσθῆτος”.

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 146-148. Pohl, *Awaren*, σελ. 76.

²⁰⁰ Σιμοκάττης, I. 3, σελ. 45, 13-14: “οὐ περαιτέρω δὲ διήρκεσαν τῶν δύο ἐνιαυτῶν αἱ σπονδαί”.

²⁰¹ Σιμοκάττης, I. 3, σελ. 45. 16-46. 12. Διαφορετικές από τον Σιμοκάττη εμφανίζονται οι πληροφορίες του Θεοφάνη (σελ. 252. 29-253. 7) που αφενός χρονολογεί την πρεσβεία των Αβάρων στον Μαυρίκιο τον Μάιο του 583 και αφετέρου αναφέρει ότι ο χαγάνος ζήτησε αύξηση του ετήσιου φόρου από 100 σε 120 χιλιάδες χρυσά νομίσματα. Pohl, *Awaren*, σελ. 76-77, 212, ο οποίος θεωρεί ότι η περιφρόνηση προς τα δώρα του αυτοκράτορα αποσκοπούσε στο να καταδείξει την αμφισβήτηση της υπεροχής του.

(Κόστολατς) και την Αυγούστα (Ογκοστ) στις εκβολές του Μοράβα. Οι Άβαροι συνέχισαν την πορεία τους προς τα νοτιοανατολικά και έφθασαν στη Μαύρη Θάλασσα, όπου λεηλάτησαν τα περίχωρα της Αγχιάλου.²⁰² Ο Σιμοκάττης δεν αναφέρει κατάληψη της πόλης, σε αντίθεση με τον Ευάγριο, ο οποίος πληροφορεί ότι οι Άβαροι κατέλαβαν μαζί με τη Σιγγηδόνα και την Αγχιάλο και στη συνέχεια έφθασαν μέχρι την Κωνσταντινούπολη και τον ελληνικό χώρο, εκμεταλλευόμενοι την απουσία του βυζαντινού στρατού στα Βαλκάνια.²⁰³ Σύμφωνα με τον Ιωάννη Εφέσου, στις αυτοκρατορικές θέρμες έξω από την Αγχιάλο, οι Άβαροι βρήκαν την πορφύρα της αυτοκράτειρας Αναστασίας, συζύγου του Τιβέριου, και ο χαγάνος αναφώνησε ότι ανεξάρτητα από τη θέληση του Μαυρικού, η αυτοκρατορία πλέον του ανήκε.²⁰⁴

Η ταχύτατη προέλαση των Αβάρων ανάγκασε τον αυτοκράτορα να προετοιμάσει την Κωνσταντινούπολη για πολιορκία και, ελλείψει επαρκών δυνάμεων, να επιστρατεύσει ακόμη και κληρικούς.²⁰⁵ Οι Άβαροι εγκατέλειψαν την Αγχιάλο και υποχώρησαν στο Σίρμιο, όταν δέχθηκαν απροσδόκητη επίθεση στα νώτα τους από τους δυτικούς Τούρκους το φθινόπωρο του 584. Η επίθεση των Τούρκων στους Αβάρους οφείλεται ίσως σε υποκίνηση του Μαυρικού, ο οποίος είχε βελτιώσει τις σχέσεις του Βυζαντίου με το τουρκικό χαγανάτο. Οι Άβαροι αποσύρθηκαν στο Σίρμιο και εξαγόρασαν την αποχώρηση των Τούρκων με οκτώ κεντηνάρια χρυσού.²⁰⁶ Με την επίθεση των Τούρκων εναντίον των Αβάρων συνδέεται και η προσχώρηση στους Αβάρους τριών νομαδικών φύλων, των Ταρνιαχ, των Κοτζαγίρων και των Ζαβενδών, η δύναμη των οποίων ανερχόταν σε 10.000 άνδρες. Η μετανάστευσή τους στην Παννονία οφειλόταν στην επιθυμία τους να απαλλαγούν από την κυριαρχία των Τούρκων.²⁰⁷

²⁰² Σιμοκάττης, I. 3-4, σελ. 46. 12-47. 6: “καὶ δὴτα δυσανασχετοῦντος τοῦ αὐτοκράτορος, περιφρονεῖ τὰς συνθήκας...καὶ τὴν Σιγγηδόνα τὴν πόλιν ἐξαπινάϊως ἀφρακτον οὖσαν ἐλάμβανε...ἀνελὼν τε Αὐγούστας καὶ τὸ Βιμινάκιον (πόλεις δ' αὐταὶ λαμπραὶ ὑπὸ τὸ Ἰλλυρικὸν φορολογούμεναι) παραντικά στρατοπεδεύεται καὶ τὴν Ἀγχιάλον περιτέμνεται, τὰς τε περιοικίδας κόμας ἐδῆωσεν” Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 138-140. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 245-246. Ρορονιό, *Témoins*, σελ. 452, 468. Fine, *Balkans*, σελ. 31-32 (το 593). Velkon, *Donaulimes*, σελ. 161 (το 583). Pohl, *Awaren*, σελ. 77-78. Curta, *Slavs*, σελ. 96. Για τη χρονολόγηση της επίθεσης βλ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 148. Pohl, *Awaren*, σελ. 360, κεφ 3.5, υποσ. 10.

²⁰³ Ευάγριος, ΣΤ' 10, σελ. 228, 21-26: “Τούτων ὡδε χωρούντων, οἱ Ἄβαρεις δις μέχρι τοῦ καλουμένου μακροῦ τείχους ἐλάσαντες, Σιγγηδόνα Ἀγχιάλὸν τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πάσαν καὶ ἑτέρας πόλεις τε καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο, ἀπολλύντες ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες, τῶν πολλῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν ἐφάν ἐνδιατριβόντων”. Θεοφάνης, σελ. 253, 7-11.

²⁰⁴ Ιωάννης Εφέσου, XLV-XLIX, σελ. 260, 21-28. Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 136. Pohl, *Awaren*, σελ. 78.

²⁰⁵ Ιωάννης Εφέσου, XLV-XLIX, σελ. 260, 1-5. Pohl, *Awaren*, σελ. 79.

²⁰⁶ Ιωάννης Εφέσου, XLV-XLIX, σελ. 260, 28-32: “Et statim famae etiam eum terruerunt populum Turciorum eum iam insequi; et Sirmium profecti sunt, cum timuissent ne eius ipsius familiam et impedimenta eius omnia diriperent; et cum octo centenaria auri ei misissent ab eo reversi sunt”. Hauptmann, *Rapports*, σελ. 148, 157 (το 583). Lemerle, *Invasions*, σελ. 290. Pohl, *Awaren*, σελ. 79-81. Για την επέκταση του τουρκικού ελέγχου βόρεια της Μαύρης Θάλασσας βλ. Μέρος Τρίτο, Γ, υποσ. 771-775.

²⁰⁷ Σιμοκάττης, VII. 8, σελ. 260, 18-25: “κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον οἱ Ταρνιαχ καὶ οἱ Κοτζαγῆροι (καὶ οὗτοι δὲ ἐκ τῶν Οὐάρ καὶ Χουννί) ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀποδιδράσκουσι καὶ πρὸς τὴν Ἑβρώπην γενόμενοι τοῖς περὶ τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνάπτονται. λέγεται δὲ καὶ τοὺς Ζαβενδέρ ἐκ τοῦ γένους πεφυκέναι τῶν Οὐάρ καὶ Χουννί. ἡ δὲ γεγονυῖα ἐπίθετος δύναμις τοῖς Ἀβάροις εἰς δέκα χιλιάδας ἠκρίβωτο”. Haussig, *Exkurs*, σελ. 381-

Το φθινόπωρο του 584, και πριν οι Άβαροι αποχωρήσουν από την Αγκιάλο, ο Μαυρίκιος έστειλε πρεσβεία στους Αβάρους με τον συγκλητικό Ελπίδιο και τον στρατηγό Κομεντίολο. Οι βυζαντινοί απεσταλμένοι ζήτησαν την αποχώρηση των Αβάρων, επισημαίνοντας ταυτόχρονα ότι ο ετήσιος φόρος θα καταβαλλόταν κανονικά και ότι εξακολουθούσαν να τους θεωρούν ως φυγάδες από τα ανατολικά, οι οποίοι φιλοξενήθηκαν σε βυζαντινό έδαφος όταν κινδύνευαν. Ο χαγάνος εξοργίστηκε με τους απεσταλμένους και διέταξε να φυλακιστεί ο Κομεντίολος. Η φυλακιστή του απετράπη με την παρέμβαση ανώτατων Αβάρων αξιωματούχων και οι βυζαντινοί απεσταλμένοι επέστρεψαν άπρακτοι στην Κωνσταντινούπολη.²⁰⁸ Την άνοιξη του 585 ο Ελπίδιος στάλθηκε ξανά στους Αβάρους και επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη μαζί με τον Ταργίτιο για να καθορίσουν τους όρους νέας βυζαντινοαβαρικής συνθήκης, με την οποία ο ετήσιος φόρος αυξήθηκε σε 100.000 χρυσά νομίσματα. Η νέα συνθήκη ίσχυσε για λίγους μήνες, ώς το καλοκαίρι του ίδιου έτους.²⁰⁹

Η βραχύβια ειρήνη του 585 δεν επέτρεψε στους Βυζαντινούς να ανασυντάξουν τις δυνάμεις τους στα Βαλκάνια καθώς, εκτός από τους Αβάρους, αντιμετώπιζαν και τις σλαβικές επιδρομές. Η μεγαλύτερη από αυτές χρονολογείται το καλοκαίρι του 585, όταν οι Σλάβοι έφθασαν έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης και εκδιώχθηκαν από τον στρατηγό Κομεντίολο.²¹⁰ Η νέα κρίση στις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους, η οποία οδήγησε στην επανέναρξη των εχθροπραξιών, οφειλόταν στο γεγονός ότι οι Βυζαντινοί εξακολουθούσαν να παρέχουν άσυλο στον Βουκολάβρα. Το καλοκαίρι του 585, ο Άβαρος πρέσβης Ταργίτιος βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη για να εισπράξει τον ετήσιο φόρο και έθεσε στον Μαυρίκιο ζήτημα παράδοσης του Βουκολάβρα. Ο Μαυρίκιος, αντί να παραδώσει τον αρχιερέα, προτίμησε να φυλακίσει τον Ταργίτιο στη Χαλκηδόνα.²¹¹ Η φυλάκιση του Ταργίτιου έδωσε στον χαγάνο την αφορμή που ζητούσε για να επιτεθεί. Το φθινόπωρο του 585, μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, οι Άβαροι κατέλαβαν στην περιοχή του Δούναβη την Άκου (Πράχοβο), τη Βονώνεια

388 (το 583/84). Zástěroná, *Maurice*, σελ. 34 (γύρω στο 590). Avenarius, *Europa*, σελ. 124, 152 (το 598). Czeglédy, *Migrations*, σελ. 108. Pohl, *Awaren*, σελ. 29, 80. Του ίδιου, *Non-Roman Empire*, σελ. 578 (το 583/84).

²⁰⁸ Σμοκάττης, I. 4-6, σελ. 47. 12-51. 16. Pohl, *Awaren*, σελ. 81-82. Madgearu, *Scythia*, σελ. 43. Για τον χαρακτηρισμό των Αβάρων ως "φυγάδων" από τους Βυζαντινούς βλ. Εισαγωγή Γ, υποσ. 79.

²⁰⁹ Σμοκάττης, I. 6, σελ. 51. 17-52. 7: "Τού δ' επίοντος έτους πάλιν ό 'Ελπίδιος επί τῆ αὐτῆ πρεσβεία χειροτονηθεὶς ἀποστέλλεται... ό δὲ Χαγάνος τούς λόγους εἰσεποιήσατο Ταργίτιόν τε, τῶ τῶν Ἀβάρων φύλῳ ἄνδρα περιβλεπτον, ὡς τόν Καίσαρα σὺν Ἐλπιδίῳ παρέπεμπεν. ἦκον δ' ἄμφω ἐς βασιλέα, ρήτρα τε καὶ ὁμολογία ἐγένετο ἡ μὴν εἴκοσι χιλιάδας πρὸς ταῖς ὀγδοήκοντα καταθεῖναι Ῥωμαίους χρυσῶν, ἡ πόλεμον ἀντιλαμβάνειν παραμελήσαντας, τοιγάρτοι αἱ συνθήκαι δοκοῦσι πως ἀναθάλπεσθαι, καὶ ὁ πόλεμος ἐκεχειρίαν ἐλάμβανεν". Θεοφάνης, σελ. 253, 11-14. Lemerle, *Invasions*, σελ. 290 (το 584). Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 144. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 148 (το 584). Pohl, *Awaren*, σελ. 82. Madgearu, *Scythia*, σελ. 43. Curta, *Slavs*, σελ. 96.

²¹⁰ Σμοκάττης, I. 7, σελ. 52. 10-53. 11. Θεοφάνης, σελ. 254, 3-13. Avenarius, *Europa*, σελ. 95-96 (το 584). Pohl, *Awaren*, σελ. 82-84. Madgearu, *Scythia*, σελ. 42-43, 48. Curta, *Slavs*, σελ. 95-96.

²¹¹ Σμοκάττης, I. 8, σελ. 53. 14-54. 23. Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 138. Zástěroná, *Maurice*, σελ. 35. Pohl, *Awaren*, σελ. 84-85. Του ίδιου, *Non-Roman Empire*, σελ. 587.

(Βιδίνιο), τη Ρατιάρια (Αρτσερ), το Δορόστολον, το Τρόπαιον, τη Μαρκιανούπολη (Ντέβνια), τα Ζάλδαπα και τα Πάνασσα στον ποταμό Πάνυσο (Καμτσάγια), κομβικό σημείο στον δρόμο Μαρκιανούπολης-Αγχιάλου.²¹²

Ο Μαυρίκιος, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις αβαρικές επιθέσεις, ανέθεσε στον νικητή των Σλάβων Κομεντίολο την ηγεσία των στρατευμάτων στα Βαλκάνια. Οι Βυζαντινοί συγκέντρωσαν στην Αγχιάλο 10.000 στρατιώτες, οι οποίοι κατανεμήθηκαν μεταξύ του Κομεντίολου και των ταξίαρχων Κάστου και Μαρτίνου. Μετά την πτώση των οχυρών του Δούναβη, οι Άβαροι παραχείμασαν κοντά στην Αγχιάλο, προετοιμάζοντας τη συνέχεια των επιχειρήσεών τους προς τα νότια, οι οποίες άρχισαν την άνοιξη του 586. Έχοντας όμως διασπάσει τις δυνάμεις τους σε πολλά τμήματα, έδωσαν στους Βυζαντινούς ένα στρατηγικό πλεονέκτημα, όταν οι τελευταίοι κινήθηκαν εναντίον τους. Η πρώτη επίθεση των Βυζαντινών πραγματοποιήθηκε από τον Κάστο, ο οποίος κινήθηκε προς τα Ζάλδαπα και αιφνιδίασε ένα τμήμα των Αβάρων. Ο Μαρτίνος ακολούθησε τον παράκτιο δρόμο που οδηγούσε από την Οδησό στην Τόμιν (σημ. Κωνσταντζα). Κοντά στην Τόμιν παρέσυρε σε ενέδρα και νίκησε τον αβαρικό στρατό που είχε επικεφαλής τον χαγάνο, ο οποίος όμως κατόρθωσε να διαφύγει.²¹³

Τα δύο τμήματα του βυζαντινού στρατού επέστρεψαν προσωρινά στη Μαρκιανούπολη, όπου βρισκόταν ο Κομεντίολος. Ο βυζαντινός στρατός έσπευσε να προστατεύσει ένα από τα σημαντικότερα περάσματα του Αίμου, την κοιλάδα Σαβουλέντε Κανάλιον, κομβικό σημείο στον δρόμο Μαρκιανούπολης-Αγχιάλου. Ο Κάστος και ο Μαρτίνος διατάχθηκαν να παρακολουθούν τις κινήσεις των Αβάρων, οι οποίοι είχαν ήδη ανασυνταχθεί. Ο Κάστος, αν και νίκησε την αβαρική εμπροσθοφυλακή στον Πάνυσο, παρασύρθηκε στην καταδίωξη των Αβάρων και τελικά, αφού παγιδεύτηκε μέσα σε δάση και έλη, συνελήφθη αιχμάλωτος. Οι Άβαροι παρέκαμψαν τις δυνάμεις του Κομεντίολου, καθώς ακολούθησαν τον δρόμο Οδησσού-Μεσημβρίας και πέρασαν τον Αίμο από αφύλακτα περάσματα βόρεια της Μεσημβρίας (Νέσεμπαρ). Έξω από τη Μεσημβρία συνάντησαν ένα τμήμα 500 Βυζαντινών, το οποίο και εξόντωσαν. Παρά την εξόντωση της φρουράς, δεν αναφέρεται στη συνέχεια κατάληψη της Μεσημβρίας. Ο στρατός του βυζαντινού ταξίαρχου Ανσιμούθ που στάθμευε στην περιοχή

²¹² Σιμοκάττης, I, 8, σελ. 54. 24-55. 1: “οἱ δ’ ἀμφὶ τὸν Χαγάνον τῶν τε Σκυθῶν καὶ Μυσῶν τοὺς περιοίκους ἐλυμήναντο πάντας εἰλὸν τε πόλεις πολλὰς, τὴν τε Ῥατηρίαν καὶ Βονώνειαν καὶ Ἄκυς καὶ Δορόστολον καὶ Ζαλδαπά καὶ τὰ Παννασὰ καὶ Μαρκιανούπολιν καὶ Τρόπαιον”. Θεοφάνης, σελ. 257, 11-14. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 140 (το 586). V. Beševliev, *Bemerkungen über die antiken Heerstrassen im Ostteil der Balkanhalbinsel*, *Klio* 51 (1969), σελ. 485-486. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 246-248. Avenarius, *Eurora*, σελ. 96 (το 584). Πατούρα, *Βόρειες επαρχίες*, σελ. 345. Velkov, *Donaulimes*, σελ. 161 (το 586). Pohl, *Awaren*, σελ. 85. Madgearu, *Scythia*, σελ. 43. Για τη χρονολόγηση της εισβολής βλ. επίσης Pohl, *Awaren*, σελ. 363, κεφ. 3. 6, υποσ. 21.

²¹³ Σιμοκάττης, II, 10, σελ. 90. 5-91. 1. Θεοφάνης, σελ. 257, 14-24. Beševliev, *Heerstrassen*, σελ. 492. P. Schreiner, *Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*. *Miscellanea Bulgarica* 2 (1986), σελ. 66 (το 587). Pohl, *Awaren*, σελ. 85-86. Madgearu, *Scythia*, σελ. 44.

διέφυγε προς την Κωνσταντινούπολη, ο ίδιος όμως αιχμαλωτίστηκε κατά τη σύγκρουση της οπισθοφυλακής του με τους Αβάρους.²¹⁴

Μη έχοντας κανένα λόγο να βρίσκεται στο Σαβουλέντε Κανάλιον, ο Κομεντίολος συγκάλεσε πολεμικό συμβούλιο, έχοντας στη διάθεσή του μόλις 4.000 αξιόμαχους άνδρες. Παρά τις διαφωνίες που εκφράστηκαν, ο βυζαντινός στρατηγός αποφάσισε να υποχωρήσει μαζί με τον Μαρτίνο προς τη Θράκη. Στη διάρκεια της πορείας του πληροφορήθηκε ότι ο χαγάνος βρισκόταν ήδη στη Θράκη και οι στρατιώτες του είχαν διασκορπιστεί για λεηλασία. Ο Κομεντίολος επιχείρησε να αιφνιδιάσει τους Αβάρους, όμως η σύγχυση που προκλήθηκε στις τάξεις των Βυζαντινών επέτρεψε στον χαγάνο να διαφύγει την αιχμαλωσία, παρά το γεγονός ότι έχασε το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεών του.²¹⁵ Στη συνέχεια, οι Άβαροι κατέλαβαν την Αππίαρεια, οχυρό στον Δούναβη κοντά στη σημερινή Ρούσε. Η πολιορκία της Αππίαρειας έχει συνδεθεί με την χρήση για πρώτη φορά από τους Αβάρους πολεμικών μηχανών, τις οποίες, σύμφωνα με τον Σιμοκάττη, γνώρισαν από τον βυζαντινό αιχμάλωτο Βουσά.²¹⁶ Οι πολεμικές μηχανές διευκόλυναν τους Αβάρους να αλώσουν και άλλες πόλεις, οι οποίες όμως δεν κατονομάζονται από τον Σιμοκάττη.²¹⁷ Προελαύνοντας νότια του Αίμου, οι Άβαροι συνάντησαν ισχυρή αντίσταση στη Βερόη (Στάρα Ζαγορά) και αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν. Αποτυχημένες επίσης ήταν οι προσπάθειές τους να αλώσουν τη Διοκλητιανούπολη (στα τείχη της οποίας οι υπερασπιστές είχαν τοποθετήσει καταπέλτες και άλλες πολεμικές μηχανές), τη Φιλιπούπολη και την Αδριανούπολη.²¹⁸

Η είδηση για την αιχμαλωσία του Κάστου και του Ανσιμούθ προκάλεσε αναταραχή στην Κωνσταντινούπολη, καθώς μέρος του πληθυσμού θεώρησε υπαίτιο τον Μαυρίκιο και αποδοκίμασε τον αυτοκράτορα. Για να αντιστρέψει τις διαθέσεις του πλήθους, ο Μαυρίκιος εξαγόρασε την ελευθερία του Κάστου και προχώρησε σε αλλαγές στην ηγεσία του στρατού, τοποθετώντας στη θέση του Κομεντίολου τον στρατηγό Ιωάννη Μυστάκωνα, που είχε ήδη επιτυχίες στο περσικό μέτωπο, και δίπλα του τον λογγοβαρδικής καταγωγής υποστράτηγο Δρόκωνα. Οι δύο άνδρες στάλθηκαν στην Αδριανούπολη, όπου νίκησαν τους Αβάρους και τους

²¹⁴ Σιμοκάττης, II. 11-12, σελ. 91. 22-94. 26. Θεοφάνης, σελ. 257. 25-258.-9. Beševliev, *Heerstrassen*, σελ. 486-489, 492 (το 587). Pohl, *Awaren*, σελ. 86.

²¹⁵ Σιμοκάττης, II. 12-15, σελ. 94. 29-101. 6. Θεοφάνης, σελ. 258, 9-21. Pohl, *Awaren*, σελ. 87.

²¹⁶ Σιμοκάττης, II. 15, σελ. 101, 7-10: “Ἐπεὶ δὲ τῶν δισσῶν τούτων θορύβων ὁ Χαγάνος ἀνέπνευσεν, τὴν ἐκ τῶν ἐφόδων σπιλάδα διακρουσάμενος, τὸ βαρβαρικὸν συναθροίσας ταῖς Ῥωμαϊκαῖς προσέβαλλε πόλεσι τὸ τε φρούριον τὴν Ἀππίαρειαν ἐχειρώσατο”. Velkov, *Donaulimes*, σελ. 162 (το 587). Pohl, *Awaren*, σελ. 87 (το 585). Για τη χρονολόγηση της πολιορκίας βλ. Pohl, *Awaren*, σελ. 363, κεφ. 3.7, υποσ. 2. Για το επεισόδιο του Βουσά κατά την πολιορκία της Αππίαρειας και τη χρήση πολιορκητικών μηχανών από τους Αβάρους βλ. Μέρος Τέταρτο, Γ, υποσ. 892-894.

²¹⁷ Σιμοκάττης, II. 16, σελ. 103, 4-6: “ἐντεῦθεν γὰρ πλείστας λοιπὸν τῶν Ῥωμαϊκῶν πόλεων ἀμογητὶ τὸ πολέμιον παρεστήσατο τῷ ἀρχετύπῳ σοφίσματι προσχρησάμενον”. Θεοφάνης, σελ. 259, 3-5.

²¹⁸ Σιμοκάττης, II. 16-17, σελ. 103, 6-26. Beševliev, *Heerstrassen*, σελ. 489. Pohl, *Awaren*, σελ. 88.

ανάγκασαν να υποχωρήσουν. Ο Σιμοκάττης δεν αναφέρει τη σύναψη κάποιας συνθήκης, ενώ για τα επόμενα πέντε χρόνια (586-591) δεν παρέχει καμία πληροφορία για τους Αβάρους.²¹⁹

Το χρονικό διάστημα από το 586 ως το 591 υπήρξε περίοδος έντονης δραστηριότητας των Σλάβων στη βαλκανική χερσόνησο, οι οποίοι επέδραμαν αρκετές φορές εναντίον της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Σε ό,τι αφορά τις σχετικές πηγές, αρκετά αμφιλεγόμενες είναι οι πληροφορίες του λεγόμενου ‘*Περί κτίσεως της Μονεμβασίας Χρονικού*’, το οποίο αναφέρει επιδρομές και εγκατάσταση Αβάρων στον ελληνικό χώρο, καθώς και ότι οι Άβαροι κυριάρχησαν στην Πελοπόννησο για 218 χρόνια. Η αξιοπιστία της πληροφορίας έχει ορθά αμφισβητηθεί, καθώς ο γραφέας συγχέει τους Αβάρους με τους Σλάβους σχετικά με τις εγκαταστάσεις πληθυσμών.²²⁰ Επιπλέον, μακρόχρονη κατάληψη της Πελοποννήσου από τους Αβάρους δεν τεκμηριώνεται και από τα λιγοστά αβαρικά ευρήματα που απαντούν στην Πελοπόννησο αλλά και στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο.²²¹

Ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός υπήρξε και η πρώτη πολιορκία της Θεσσαλονίκης από τους Αβάρους με τη συνδρομή υποτελών σε αυτούς σλαβικών φύλων, η οποία χρονολογείται τον Σεπτέμβριο του 586²²² (κατά μία άλλη άποψη το 597).²²³ Ως αφορμή για την επίθεση αναφέρεται η επιθυμία του χαγάνου να εκδικηθεί τον Μαυρίκιο για την απόρριψη κάποιων αιτημάτων του.²²⁴ Τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου* πληροφορούν ότι έξω από τα τείχη της

²¹⁹ Σιμοκάττης, Π. 17, σελ. 103. 27-105. 7. Θεοφάνης, σελ. 259, 5-7. Lemerle, *Invasions*, σελ. 290. Avenarius, *Europa*, σελ. 96 (το 585). Pohl, *Awaren*, σελ. 88-89.

²²⁰ Dujčev, *Cronaca di Monemvasia*, σελ. 8. 65-16. 140. Lemerle, *Monemvasie*, σελ. 17, 32-35. Π. Χαράνης, *The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlement in Greece*, *DOP* 5 (1950) σελ. 141-160. P. Schreiner, *Note sur la fondation de Monemvasie en 582/83*, *Travaux et Memoires* 4 (1970), σελ. 471-475. Pohl, *Awaren*, σελ. 99-101.

²²¹ Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 197, 213, 287-289. Ρορονιό, *Témoins*, σελ. 454-457, 471-475. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Σλαβικές εγκαταστάσεις στη Μεσαιωνική Ελλάδα. Γενική επισκόπηση, Βυζάντιο και Σλάβοι*, σελ. 86. Α. Λαμπροπούλου-Η. Αναγνωστάκης-Β. Κόντη-Α. Πανοπούλου, *Συμβολή στην ερμηνεία των αρχαιολογικών τεκμηρίων της Πελοποννήσου κατά τους “Σκοτεινούς Αιώνες”*. *Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 189-229, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

²²² Π. Χαράνης, *Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century*, *DOP* 13 (1959), σελ. 37. A. Avenarius, *Die Awaren und die Slaven in den Miracula Sancti Demetrii*, *Βυζαντινά* 5 (1973), σελ. 18. Του ίδιου, *Europa*, σελ. 98. Lemerle, *Miracles* II, σελ. 56, 69 (σε αντίθεση με την προηγούμενη θέση του υπέρ του 597, βλ. *La composition et la chronologie des deux premières livres des Miracula S. Demetrii*, *BZ* 46 (1953) σελ. 364 και *Invasions*, σελ. 290 (υποσ. 3), 292, 294). Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 249. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 172-174. V. Ρορονιό, *Aux origines de la slavisation des Balkans: La constitution des premières sklavines macédoniennes vers la fin du VIe siècle*, *CRAI* 1980, σελ. 244-245, 254. Του ίδιου, *Témoins*, σελ. 451, 463.

²²³ Dvornik, *Civilisation*, σελ. 46. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 172-173. V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, *Αμστερνταμ* 1977, σελ. 56. Σ. Βρυώνης, *The Evolution of Slavic Society and the Slavic Invasions in Greece. The First Major Attack on Thessaloniki, A. D 597*, *Hesperia* 50 (1981), σελ. 389. Βλ. επίσης Pohl, *Awaren*, σελ. 370, κεφ. 4. 3, υποσ. 20. Curta, *Slavs*, σελ. 97-98.

²²⁴ Lemerle, *Miracles* I, 117, σελ. 134, 3-7: “Λέγεται περί τινος πράγματος ήξιωκέναι τόν τό τηνικαῦτα τῶν Ἀβάρων ήγούμενον, στείλαντα πρέσβεις πρὸς τόν τῆς εὐσεβοῦς λήξεως καί τά σκῆπτρα τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς κατέχοντα τότε Μαυρίκιον. Ὡς δέ η̅στούχησε τῆς αἰτήσεως, ὀργῆ ἀκατασχέτῳ φλεχθείς καί τῷ παρακούσαντι μηδέν ποιῆσαι δυνάμενος, τρόπον ἐπινοεῖ δι’ οὐ μάλιστα τοῦτον ὀδυνῆσαι τά μέγιστα ὑπετόπαζεν, ὅπερ ἦν καί πανάλγητος”. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 172. Βρυώνης, *Evolution*, σελ. 381. Pohl, *Awaren*, σελ.

πόλης έφθασε ένας μεγάλος αριθμός πολιορκητών (100.000 Άβαροι και Σλάβοι), οι οποίοι διέθεταν πολεμικές μηχανές. Η σωτηρία της πόλης αποδίδεται στην παρέμβαση του Αγίου Δημητρίου, ο οποίος ανάγκασε τους επιτιθέμενους να λύσουν την πολιορκία και να αποχωρήσουν. Αν και η κοινή επιχείρηση των Αβάρων και των Σλάβων απέτυχε εξαιτίας των ισχυρών οχυρώσεων της Θεσσαλονίκης, η απρόσκοπτη κάθοδος τόσο μεγάλου τμήματος επιδρομέων μέχρι τη Μακεδονία είναι ενδεικτική για την στρατιωτική αδυναμία της αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια όσο διαρκούσε ο πόλεμος του Μαυρικού με τους Πέρσες.²²⁵ Πάντως, μέχρι την εποχή του Τιβέριου οι Σλάβοι περιοριζόνταν μόνο σε επιδρομές και όχι μόνιμες εγκαταστάσεις στη βαλκανική χερσόνησο. Στα χρόνια της βασιλείας του Μαυρικού, οι επιδρομές των Σλάβων στην Ελλάδα, όπως και σε ολόκληρα τα Βαλκάνια, συνοδεύονταν από μικρές ή μεγαλύτερες εγκαταστάσεις σλαβικών φύλων, γεγονός που προκάλεσε για πολλές δεκαετίες έντονη συζήτηση γύρω από την έκταση και τις συνέπειες των σλαβικών εγκαταστάσεων στον ελληνικό χώρο.²²⁶

2. Η βυζαντινή αντεπίθεση στα Βαλκάνια. Η πρώτη φάση των επιχειρήσεων (592-594).

Η δεύτερη περίοδος της βασιλείας του Μαυρικού (592-602) χαρακτηρίζεται από την διαρκή προσπάθεια του αυτοκράτορα να ανακόψει το κύμα των εισβολών από τους Αβάρους και τους Σλάβους στα Βαλκάνια και να τους απωθήσει βόρεια του Δούναβη. Σε αντίθεση με τους προκατόχους του, που δεν ανέλαβαν συστηματικές πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον τους, ο Μαυρικός ακολούθησε μετά το 591 επιθετική πολιτική απέναντι στους Αβάρους και τους Σλάβους προκειμένου να αποκαταστήσει τη βυζαντινή κυριαρχία στην κεντρική και βόρεια βαλκανική χερσόνησο. Στην κατάσταση που επικρατούσε στα Βαλκάνια κατά το πρώτο ήμισυ της βασιλείας του Μαυρικού, η οποία ανάγκαζε τον αυτοκράτορα να εξαγοράζει την ειρήνη με τους Αβάρους, ανταποκρίνεται μάλλον η πληροφορία του Ισιδώρου Σεβίλλης ότι “την εποχή

105, ο οποίος θεωρεί πως πρόκειται για την πρεσβεία του Ταργίτιου (όπ. παραπ. υποσ. 211) που κατέληξε με τη φυλάκισή του στα Πριγκιπόνησα και τη συνδέει με τις επιχειρήσεις του 585/86.

²²⁵ Lemerle, *Miracles* I, 116-165, σελ. 133-158. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 50. Pohl, *Awaren*, σελ. 102-106. Βλ. επίσης παραπ. υποσ. 222-223.

²²⁶ Για τις σλαβικές επιδρομές, εγκαταστάσεις και το λεγόμενο “σλαβικό ζήτημα” στην Ελλάδα βλ. M. Weithmann, *Die slawische Bevölkerung auf der griechischen Halbinsel. Ein Beitrag zur historischen Ethnographie Südoeuropas*, Μόναχο 1978. J. Koder, *Zur Frage der slavischen Siedlungsgebiete im mittelalterlichen Griechenland*, *BZ* 71 (1978), σελ. 315-331. Φ. Μαλιγκούδης, *Frühe slawische Elemente im Namensgut Griechenlands. Symposium Tutzing*, σελ. 53-68. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 55-91. Της ίδιας, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σελ. 69-86. Α. Αβραμέα, *Les Slaves dans le Péloponnèse, Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 293-302.

Μαυρικήου οι Άβαροι, που πολεμούσαν εναντίον των Ρωμαίων, αποκρούονταν πιο πολύ με το χρυσάφι παρά με τα όπλα”.²²⁷

Το τέλος του εικοσαετούς πολέμου με τους Πέρσες το φθινόπωρο του 591²²⁸ επέτρεψε στον Μαυρίκιο να μεταφέρει ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις στα Βαλκάνια προκειμένου να διεξάγει επιχειρήσεις εναντίον των Αβάρων και των Σλάβων. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι η δεκαετής αντεπίθεση του Βυζαντίου στα Βαλκάνια (592-602), η οποία περιγράφεται λεπτομερώς από τον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη, παρουσιάζει αρκετά προβλήματα σε ό,τι αφορά τη χρονολόγηση των εκστρατειών. Ο Σιμοκάττης συνήθως δεν χρονολογεί τα γεγονότα τα οποία εξιστορεί λεπτομερώς. Περιστασιακά μόνο αναφέρει κάποιες μεμονωμένες χρονολογικές ενδείξεις, όπως φυσικά φαινόμενα, έτη βασιλείας ενός αυτοκράτορα, εορτές κτλ. Αντίθετα, μνημονεύει συχνά τις εποχές του έτους και το διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ των γεγονότων. Το μόνο που δεν αμφισβητείται χρονολογικά είναι ότι οι πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Αβάρων και των Σλάβων τερματίστηκαν με την πτώση του Μαυρικήου τον Νοέμβριο του 602.²²⁹

Η απαρχή της βυζαντινής αντεπίθεσης στα Βαλκάνια τοποθετείται από την πλειοψηφία των ερευνητών είτε την άνοιξη του 592²³⁰ είτε στα τέλη του 591.²³¹ Πρόβλημα χρονολόγησης παρουσιάζει επίσης η φραγκική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, η οποία έφθασε στην αρχή της εκστρατείας του Μαυρικήου σχεδόν ταυτόχρονα με μία περσική πρεσβεία, και ανάγκασε τον Μαυρίκιο να επιστρέψει από την Αγγίαλο στην Κωνσταντινούπολη.²³² Ο Σιμοκάττης αναφέρει ότι οι Φράγκοι πρέσβεις Βόσος και Βέτος ήταν απεσταλμένοι του βασιλέως Θεωδέριχου Β΄, ο

²²⁷ Isidorus Hispalensis *Chronica*, σελ. 478, 5.800. 409: “Eodem etiam tempore Auares aduersus Romanos dimicantes auro magis quam ferro pelluntur”. Pohl, *Awaren*, σελ. 128.

²²⁸ F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, τόμ. I (565-1025), Μόναχο-Βερολίνο 1924, σελ. 13/ 104 (άνοιξη του 591). Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 155, 194. Schreiner, *Gesandtschaft*, σελ. 196-197.

²²⁹ Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 149-182, η χρονολόγηση της οποίας είναι σήμερα ευρύτατα αποδεκτή και ακολουθείται στην παρούσα εργασία. Της ίδιας, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 50. Για το πρόβλημα της χρονολόγησης και όλες τις επιμέρους θέσεις βλ. επίσης G. Labuda, *Chronologie des guerres de Byzance contre les Avars et les Slaves à la fin du VIe siècle*, *Byzantinoslavica* 11 (1950), σελ. 166-173. Goubert, *Guerres*, σελ. 116-118. Πορονιός, *Témoins*, σελ. 475-476. Pohl, *Awaren*, σελ. 128-130. J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture*, Καίμπριτζ 1990, σελ. 35.

²³⁰ Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 160. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 249. Schreiner, *Gesandtschaft*, σελ. 197. Pohl, *Awaren*, σελ. 129, 131.

²³¹ Dölger, *Regesten* I, σελ. 12-13/ 102. Α. Στράτος, *Το Βυζάντιον στον Ζ΄ αιώνα*, τόμ. Α΄ (602-626), Αθήνα 1965, σελ. 79. Avenarius, *Europa*, σελ. 102-103, 219.

²³² Σιμοκάττης, VI. 3, σελ. 225, 8-22: “τῆ δὲ ὑστεραία πρὸς τῆ Ἀγγιάλω διαγράφει τὸν χάρακα... τούτους ὁ τοῦ ἔθνους δυνάστης (ὄνομα δὲ Θεοδῶριχος αὐτῶ) ἐς βασιλεῖα ἐξέπεμπεν ἡξίου τε συνθήκαις φορολογίας τῶ Ῥωμαϊκῶ συμμαχῆσαι καὶ δῶροις ἀνελέσθαι πρὸς τὸν Χαγάνον τὸν πόλεμον. ὁ μὲν οὖν αὐτοκράτωρ τοὺς πρέσβεις φιλοφρονησάμενος δῶροις ἀπόμισθον τὴν ξυμμαχίαν ἐκέλευσε Φράγγοις παρέχεσθαι, ἀργυρολογεῖσθαι τὸ Ῥωμαϊκὸν ὑπὸ τῶν βαρβάρων οὐκ ἀνεχόμενος”. Θεοφάνης, σελ. 269, 8-10. Lemerle, *Invasions*, σελ. 291. Goubert, *Guerres*, σελ. 122. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 154-155. Pohl, *Awaren*, σελ. 132.

οποίος όμως ανέβηκε στον θρόνο την άνοιξη του 596, όταν πέθανε ο Χιλδεβέρτος Β'.²³³ Ως εκ τούτου, ως χρονολογία για την άφιξη της πρεσβείας προτείνεται είτε το 592²³⁴ είτε το 595/96.²³⁵ Το πιθανότερο είναι ότι ο Σιμοκάττης συγγέει στην περιγραφή του δύο φραγκικές πρεσβείες, του Χιλδεβέρτου το 592 και του Θευδέριχου το 596, οι οποίες είχαν ως σκοπό να ανακοινώσουν κάποια αλλαγή στον φραγκικό θρόνο αλλά και πρόταση για συμμαχία κατά των Αβάρων.²³⁶

Μετά την αποχώρηση της φραγκικής πρεσβείας, ο Μαυρίκιος δεν επέστρεψε στην Αγχιάλο και στη θέση του όρισε τον Πρίσκο ως στρατηγό της Ευρώπης. Ο χαγάνος αρχικά δεν στράφηκε ο ίδιος εναντίον των Βυζαντινών, αλλά διέταξε υποτελή σλαβικά φύλα να επιτεθούν νότια του Δούναβη και ταυτόχρονα επεδίωξε την αύξηση του ετήσιου φόρου.²³⁷ Παρά την πτώση αρκετών παραδουνάβιων φρουριών στους Αβάρους το 584 και το 585, οι Βυζαντινοί είχαν μάλλον αποκαταστήσει τον έλεγχο στο σύνορο του Δούναβη. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι η επίθεση των Σλάβων το 592 είχε ως κύριο στόχο τη Σιγγηδόνα, την οποία οι Βυζαντινοί υπεράσπισαν επιτυχώς και κατάφεραν να καταστρέψουν τον σλαβικό στόλο στον Σάβο. Ο χαγάνος απέσυρε τους Σλάβους από την πολιορκία της Σιγγηδόνας, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα 2.000 χρυσά νομίσματα, ένα επίχρυσο τραπέζι και μία εσθήτα.²³⁸

Οι Άβαροι, οι οποίοι είχαν συγκεντρωθεί στο Σίρμιο, δεν πτοήθηκαν από την καταστροφή του σλαβικού στόλου αλλά επιτέθηκαν οι ίδιοι στους Βυζαντινούς. Αφού πέρασαν τον Σάβο, έστειλαν ένα τμήμα ιππικού μέσα στα βυζαντινά εδάφη, το οποίο έφθασε ως τη Βονώνεια. Ο Πρίσκος τοποθέτησε φρουρά υπό τον Σαλβιανό στα ορεινά περάσματα της Προκλιάνια στον

²³³ Φρεδεγάριος, *Χρονικόν*, έκδ. A. Kusternig (Chronicarum quae dicuntur Fredegarii libri quattor), *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* 4a, Ντάρμστατ 1982, IV.16, σελ. 172-174. "Quarto anno, post quod Childebertus regnum Guntramni acciperat, defunctus est; regnumque eius filii sui Teudebertus et Teudericus adsumunt. Teudebertus sortitus est Auster, sedem habens Mittensem; Teudericus accipit regnum Gunthramni in Burgundia, sedem habens Aurilianes". Βλ. επίσης Kusternig, *οπ. παραπ.*, σελ. 173, υποσ. 70.

²³⁴ P. Goubert, *Byzance avant l' Islam*, τόμ. II (*Byzance et l' Occident*), Παρίσι 1955, σελ. 90. του ίδιου, *Guerres*, σελ. 124. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 227.

²³⁵ Fritze, *Bedeutung*, σελ. 94. Του ίδιου, *Untersuchungen*, σελ. 79 (το 595-597). Τ. Λουγγής, *Les ambassades Byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu' aux Croisades (407-1096)*, Αθήνα 1980, σελ. 104 (το 598). K. Bertels, Carantania. Beobachtungen zur politisch-geographischen Terminologie und zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung im frühen Mittelalter, *Carinthia* I 177 (1987), σελ. 94. Pohl, *Awaren*, σελ. 131-132. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 153.

²³⁶ Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 80. Pohl, *Awaren*, σελ. 132. Σύμφωνα με τον Schreiner (*Gesandtschaft*, σελ. 198-200), ο Θεοφύλακτος συγγέει τρεις διαφορετικές πρεσβείες (590, 596 και 602). Η Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου (*Συμβολή*, σελ. 155), ακολουθώντας τον Goubert (*Byzance avant l' Islam*, τόμ. II/1, *Byzance et les Francs*, Παρίσι 1956, σελ. 90), θεωρεί ότι συγγέονται οι πρεσβείες του 592 και του 602.

²³⁷ Σιμοκάττης, VI. 3, σελ. 225. 23-226. 3: "Ο δὲ Χαγάνος επενθήκας λαμβάνειν τὰς συνθήκας ἐξήτει τὸν Καίσαρα...καὶ οὖν ὁ Χαγάνος τοῖς Σκλαυηνοῖς προστάττει ἀκατίων πλήθη τεκταίνεσθαι, ὅπως πρὸς διάβασιν σχοίη τὸν Ἰστρον πειθῆνιον". Z. Čilinská, Avaro-slawische Beziehungen und ihre Spiegelung in der archäologischen und historischen Quellen. *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany* 3.-7. Oktober 1983, έκδ. P. Salkovský (Νίτρα 1984), σελ. 50. Pohl, *Awaren*, σελ. 133.

²³⁸ Σιμοκάττης, VI. 4, σελ. 226, 8-12: "ἐβδόμη δὲ ἡμέρα, καὶ ὁ Χαγάνος τοῖς βαρβάροις προσέτατε τῆς πολιορκίας ἀπέχεσθαι γενέσθαι τε ὡς αὐτόν. ἐπεὶ δὲ τὸ βάρβαρον τούτων αὐτήκοον γέγονεν, ἀπολιμπάνει τὸ πόλισμα χρυσῶν δαρεικῶν χιλιάδας ἀπενεγκάμενον δύο τράπεζάν τε χρυσόπαστον καὶ στολήν". Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 161-162. Avenarius, *Europa*, σελ. 103 (το 596). Pohl, *Awaren*, σελ. 133.

Αίμο, απ' όπου περνούσε ο δρόμος Αγγιάλου-Μαρκιανούπολης, προκειμένου να εμποδίσει τους Αβάρους να τα διασχίσουν. Ο Σαλβιανός απέκρουσε αρχικά την αβαρική εμπροσθοφυλακή και στη συνέχεια την επίθεση 8.000 Αβάρων υπό τον Σαμούρ. Όταν όμως πλησίασε ο χαγάνος με τον υπόλοιπο στρατό, ο Πρίσκος διέταξε υποχώρηση και οι Βυζαντινοί διέφυγαν στη διάρκεια της νύκτας δίχως να αναμετρηθούν με τον χαγάνο. Τέσσερις ημέρες αργότερα, οι Άβαροι διέσχισαν τα αφύλακτα περάσματα και πλησίασαν στην Αγγιάλο. Από εκεί συνέχισαν την προέλασή τους μέχρι τα Δριζίπαρα (Καριστιράν, κοντά στο σημ. Λουλέ Μπουργκάς), που απείχαν 150 χιλιόμετρα από την Κωνσταντινούπολη. Αφού πολιορκήσαν ανεπιτυχώς τα Δριζίπαρα, κατευθύνθηκαν προς την Ηράκλεια (σημ. Ερεγλί), στη θάλασσα του Μαρμαρά.²³⁹

Ενώ ο αβαρικός στρατός είχε πλησιάσει στην πρωτεύουσα, ο Πρίσκος αποφάσισε να αντεπιτεθεί, επιδιώκοντας να αιφνιδιάσει τους Αβάρους. Η αντεπίθεση του Πρίσκου κατέληξε σε αποτυχία, καθώς οι Άβαροι αιφνιδίασαν με μία νυκτερινή έφοδο το βυζαντινό ιππικό, το οποίο ηττήθηκε και υποχώρησε στη Τζουρουλό. Τη δύσκολη κατάσταση των Βυζαντινών έσωσε ένα τέχνασμα του Μαυρικίου, ο οποίος συνέταξε μία παραπλανητική επιστολή που έπρεπε να πέσει στα χέρια των Αβάρων. Σε αυτή την επιστολή, ο αυτοκράτορας έδινε εντολή στον Πρίσκο να στείλει στόλο για αντιπερισπασμό στον Δούναβη προκειμένου να επιτεθεί στην ανυπεράσπιστα από τους Αβάρους Παννονία. Το τέχνασμα του Μαυρικίου πέτυχε και ο χαγάνος επέστρεψε εσπευσμένα στην Παννονία, αφού αποκόμισε λίγα δώρα και μικρή ποσότητα χρυσού. Πιθανότατα, οι δύο πλευρές συνήψαν μία νέα συνθήκη, για την οποία δεν υπάρχουν πληροφορίες σχετικά με κάποια μεταβολή στο ύψος του ετήσιου φόρου.²⁴⁰

Μετά την αποχώρηση του χαγάνου δεν αναφέρονται εχθροπραξίες μεταξύ των Βυζαντινών και των Αβάρων για τα επόμενα δύο χρόνια, μέχρι το 595. Ο Μαυρίκιος εκμεταλλεύθηκε την ειρήνη με τον χαγάνο και επιτέθηκε εναντίον των Σλάβων του κάτω Δούναβη. Όπως συνέβη με τους Αβάρους, η πολιτική του Μαυρικίου ήταν εξίσου επιθετική απέναντι στους Σλάβους, οι οποίοι για δεκαετίες επέδραμαν στις βαλκανικές επαρχίες και είχαν ήδη αρχίσει να εγκαθίστανται σε αυτές.²⁴¹ Τα μεγάλα οχυρωματικά έργα της εποχής του Ιουστινιανού δεν

²³⁹ Σιμοκάττης, VI. 4-5, σελ. 226. 12-228. 25. Θεοφάνης, σελ. 269. 12-270. 1. Avenarius, *Europa*, σελ. 103-104 (το 596). Pohl, *Awaren*, σελ. 133-134. Madgearu, *Scythia*, σελ. 47-48 (το 593).

²⁴⁰ Σιμοκάττης, VI. 5, σελ. 228. 25-230. 12 (230, 7-12): “ὁ δὲ Χαγάνος τὰ ἐμφορόμενα ἐν αὐταῖς ὑπὸ ἐρμηνέως τῆ πατρίῳ φωνῇ διαγνοὺς ὑπὸ τῶν λόγων ἀλωπεκίζεται, καὶ περιδεῆς γεγινώς, συνθήκας πρὸς τὸν Πρίσκον διαθέμενος ἐπ’ ὀλιγίστῳ χρυσίῳ ἐς τὴν ἑαυτοῦ ὡς τάχιστα ἐπανέζευξεν. ἡ γὰρ τῆς φενάκης ἰσχύς λίαν ἐγκρατῶς ἀπεβουκόλει τὸν βάρβαρον”. Θεοφάνης, σελ. 270, 1-18 (16-18): “καὶ συνθήκας πρὸς τὸν Πρίσκον διαθέμενος καὶ εἰρηνεύσας ἐπὶ δώροις ὀλίγοις καὶ ἀναξιολόγοις εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐπανέζευξε γῆν μετὰ φυγῆς κραταιᾶς”. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 140. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 162. Avenarius, *Europa*, σελ. 104. Pohl, *Awaren*, σελ. 135.

²⁴¹ Βλ. παραπ., Β 1, υποσ. 226.

μπορούσαν πλέον να προσφέρουν καμία προστασία και ο Μαυρίκιος ήταν αναγκασμένος να διεξάγει στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον των Σλάβων του κάτω Δούναβη.²⁴²

Την άνοιξη του 593²⁴³ ο Πρίσκος συγκέντρωσε ισχυρές δυνάμεις στην Ηράκλεια και τα Δριζίπαρα για τις επιχειρήσεις εναντίον των Σλάβων που ζούσαν στη σημερινή Βλαχία, και έπειτα από είκοσι μέρες πορεία έφθασε στο Δορόστολον. Πριν από την επίθεσή του, δέχθηκε πρεσβεία των Αβάρων υπό τον Κοχ, ο οποίος θέλησε να πληροφορηθεί τον σκοπό αυτής της εκστρατείας, υπενθυμίζοντας στους Βυζαντινούς τη μεταξύ τους συνθήκη.²⁴⁴ Ο λόγος του Κοχ προς τον Πρίσκο αποτελεί σημαντική μαρτυρία για την αρνητική εικόνα των Βυζαντινών στους Αβάρους, καθώς χαρακτήρισε τους Βυζαντινούς ως διεφθαρμένους και αναξιόπιστους.²⁴⁵

Ο βυζαντινός στρατηγός, αφού διαβεβαίωσε τον απεσταλμένο του χαγάνου ότι ο στόχος του δεν ήταν οι Άβαροι, πέρασε τον Δούναβη και επιτέθηκε εναντίον των Σλάβων φυλάρχων Αρδάγαστου και Μουσώκιου. Ο Πρίσκος, αν και πέτυχε διαδοχικές νίκες σε βάρος των Σλάβων, αντιμετώπισε την έντονη αντίδραση των στρατιωτών εξαιτίας της εντολής του Μαυρικίου να παραχειμάσει ο στρατός βόρεια του Δούναβη και διέκοψε τις επιχειρήσεις.²⁴⁶

Την επόμενη χρονιά (594) και ενώ ο Πρίσκος βρισκόταν νότια του Δούναβη, δέχτηκε ξανά πρεσβεία των Αβάρων, η οποία επιθυμούσε να πληροφορηθεί τις μετέπειτα κινήσεις των Βυζαντινών. Ο βυζαντινός στρατηγός προσπάθησε ανεπιτυχώς να καθησυχάσει τους Αβάρους και ο χαγάνος έδωσε εντολή σε υποτελή του σλαβικά φύλα να εισέλθουν στα βυζαντινά εδάφη. Όπως προκύπτει από την πληροφορία του Σιμοκάττη, ο χαγάνος ήταν αφενός ανήσυχος μετά τις επιτυχίες του Πρίσκου σε βάρος των Σλάβων και είχε αφετέρου να αντιμετωπίσει στο εσωτερικό την αντίδραση μέρους των Αβάρων αξιωματούχων με επικεφαλής τον Ταργίτιο, που δεν επιθυμούσαν νέες εχθροπραξίες με το Βυζάντιο.²⁴⁷ Η πληροφορία του Σιμοκάττη δείχνει ότι η επιλογή του χαγάνου για διαρκή σύγκρουση με τη βυζαντινή αυτοκρατορία δεν ήταν αποδεκτή από το σύνολο των Αβάρων. Σχετικά με τον Ταργίτιο, ο Σιμοκάττης πληροφορεί ότι κατείχε

²⁴² Pohl, *Awaren*, σελ. 135-136. Curta, *Slavs*, σελ. 99-100.

²⁴³ Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 163. Avenarius, *Europa*, σελ. 104 (άνοιξη του 597). Velkov, *Donaulimes*, σελ. 162 (το 594). Madgearu, *Scythia*, σελ. 48 (το 594). Βλ. επίσης Pohl, *Awaren*, σελ. 136, 382, κεφ. 5. 3, υποσ. 3.

²⁴⁴ Σιμοκάττης, VI. 6, σελ. 230. 15-232. 4. Θεοφάνης, σελ. 270, 21-25. Schreiner, *Wegenetz*, σελ. 66. Pohl, *Awaren*, σελ. 136.

²⁴⁵ Σιμοκάττης, VI. 6, σελ. 231, 18-20: "ὁμοίως τοῖς βαρβάροις ἐπολιτεύσατε τὴν φαυλότητα. τὸ παρασπονδεῖν οὐκ ἐγνώκαμεν, εἰ μὴ διδασκάλους ἡμᾶς τοῦ ψεύδους εὗρήκαμεν".

²⁴⁶ Σιμοκάττης, VI. 6-10, σελ. 232. 4-239. 15. Θεοφάνης, σελ. 270. 25-272. 19. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 140. Zástěroná, *Maurice*, σελ. 78-79 (το 594). Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 163-164. Avenarius, *Europa*, σελ. 104-105 (το 596/97). Pohl, *Awaren*, σελ. 136-138. Curta, *Slavs*, σελ. 100-103.

²⁴⁷ Σιμοκάττης, VI. 11, σελ. 242, 15-26. Pohl, *Awaren*, σελ. 139. Βλ. επίσης Εισαγωγή Β, υποσ. 59.

εξέχουσα θέση στο αβαρικό χαγανάτο.²⁴⁸ Πιθανότατα, ήταν ένας από τους “δυνατώτατους” των Αβάρων που αντέδρασαν το 584 στη φυλάκιση του βυζαντινού απεσταλμένου Κομεντιόλου.²⁴⁹

Ο Ταργίτιος εκπροσωπούσε ίσως την τάση φιλειρηνικής επίλυσης των διαφορών με το Βυζάντιο, σε αντίθεση με μία άλλη τάση που παρότρυνε τον χαγάνο σε συγκρούσεις με την αυτοκρατορία.²⁵⁰ Αν και θα ήταν παρακινδυνευμένο να υποστηρίξει κανείς την ύπαρξη φιλοβυζαντινής “παράταξης” ανάμεσα στους ανώτατους Αβάρους αξιωματούχους, μπορούμε να προσδιορίσουμε ως χρονικό σημείο για τη διαμόρφωση αυτών των δύο τάσεων το 582, μετά την πτώση του Σιρμίου. Η διαφοροποίηση μεταξύ τους συνίστατο στην διατήρηση των κεκτημένων, καθώς οι Άβαροι είχαν κυριεύσει όλα τα πρώην εδάφη των Γεπιδών, και στην επιλογή της στρατιωτικής αναμέτρησης με το Βυζάντιο προκειμένου να αυξάνεται ο ετήσιος φόρος της αυτοκρατορίας στους Αβάρους. Άγνωστο είναι επίσης εάν η διαφωνία του Ταργίτιου με τον χαγάνο το 594 οδήγησε στον παραγκωνισμό του πρώτου, αφού δεν αναφέρεται το όνομά του σε κάποια μεταγενέστερη πρεσβεία. Πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη ότι ο Ταργίτιος ήταν ήδη μεγάλος σε ηλικία, αφού η πρώτη του αποστολή στους Βυζαντινούς συνδέεται με την άνοδο του Ιουστίνου Β΄ στον θρόνο το 565.

Θέλοντας να αποτρέψει το ενδεχόμενο νέων συγκρούσεων, ο Πρίσκος έστειλε πρεσβεία στους Αβάρους. Ο βυζαντινός απεσταλμένος, που ονομαζόταν Θεόδωρος, προσπάθησε να μετριάσει τις αξιώσεις του χαγάνου φέρνοντας ως παράδειγμα στον λόγο του την αλαζονεία του Αιγύπτιου βασιλέως Σέσωστρη Γ΄. Ο χαγάνος, δείχνοντας διάθεση συμβιβασμού, ζήτησε από τον βυζαντινό απεσταλμένο μέρος από τη λεία που έπεσε στα χέρια των Βυζαντινών κατά τις τελευταίες επιχειρήσεις εναντίον των Σλάβων, καθώς θεωρούσε ότι ο Πρίσκος διεξήγαγε πόλεμο σε εδάφη της αβαρικής δικαιοδοσίας και εναντίον υπηκόων του χαγάνου. Δίχως πιθανόν να εξετάσει προσεκτικά την αξίωση του χαγάνου, ο Πρίσκος αποδέχθηκε τη διανομή της λείας με τον χαγάνο. Η απόφαση του Πρίσκου αποτέλεσε στην πραγματικότητα μία διπλωματική επιτυχία για τους Αβάρους, αφού με την παράδοση μέρους της λείας οι Βυζαντινοί αναγνώριζαν έμμεσα τον σλαβικό χώρο βόρεια του Δούναβη ως σφαίρα επιρροής του χαγάνου. Με τον τρόπο αυτό αναιρούνταν και οι διαβεβαιώσεις του Πρίσκου στον Κοχ ότι η βυζαντινή εκστρατεία βόρεια του Δούναβη δεν έβλαπτε τα αβαρικά συμφέροντα. Ακόμη, σε ενδεχόμενη επανάληψη των βυζαντινών επιχειρήσεων, ο χαγάνος θα μπορούσε να επικαλεστεί την ικανοποίηση του

²⁴⁸ Σιμοκάτης, I. 6, σελ. 51. 21-52. 2: “ὁ δὲ Χαγάνος τοὺς λόγους εἰσεποιήσατο Ταργίτιόν τε, τῷ τῶν Ἀβάρων φύλῳ ἄνδρα περιβλεπτον...” Pohl, *Awaren*, σελ. 186-187.

²⁴⁹ Σιμοκάτης, I. 6, σελ. 51, 10-14: “τῇ δ’ ὑστεραία τὰ τοῦ θυμοῦ κατηνάζετο, λόγοις τε πιθανοῖς παρηγοροῦντο οἱ τῶν Ἀβάρων δυνατώτατοι τὸν ἡγεμόνα ὑποπειθόντες ὅπως μὴ δογματίσῃσι κατὰ Κομεντιόλου τὸν θάνατον, καὶ πείθουσι μέχρι τῶν δεσμῶν ἀποχρήσειν ἀδικεῖσθαι τοὺς πρέσβεις”.

²⁵⁰ Μένανδρος, απ. 25. 2, σελ. 224, 31-32: “ἦν δὲ οὗτος ὁ μάλιστα ἐνάγων αὐτὸν ἀεὶ καὶ παροτρύνων ἐς τὸν κατὰ Ῥωμαίων πόλεμον”. Βλ. επίσης παραπ., A 5, υποσ. 184.

αιτήματός του από τον Πρίσκο και να προβάλλει εκ νέου τις ίδιες αξιώσεις ως νόμιμος επικυρίαρχος των σλαβικών πληθυσμών βόρεια του Δούναβη.²⁵¹

Η απόφαση του Πρίσκου να παραδώσει μέρος της λείας από τους Σλάβους στον χαγάνο και να απελευθερώσει τους 5.000 αιχμαλώτους των επιχειρήσεων προκάλεσε αντιδράσεις στο βυζαντινό στράτευμα, το οποίο επέστρεψε στα Δριζίπαρα. Ο Μαυρίκιος, δυσαρεστημένος από τις αποφάσεις του Πρίσκου, τον αντικατέστησε με τον Πέτρο, που ήταν αδελφός του αυτοκράτορα.²⁵² Ο Πέτρος, έπειτα από την ανάληψη των καθηκόντων του, στρατοπέδευσε στην Οδησσό (σημ. Βάρνα) και προετοιμάστηκε για τη νέα επίθεση εναντίον των Σλάβων. Ένα σημαντικό πρόβλημα που αντιμετώπισε η εκστρατεία του ήταν η αρνητική διάθεση των βυζαντινών στρατιωτών να πολεμήσουν ξανά βόρεια του Δούναβη. Στο γεγονός αυτό συνετέλεσε και η απόφαση του Μαυρικίου να καταβάλει μόλις το ένα τρίτο του μισθού τους σε χρήματα, ενώ το υπόλοιπο θα πληρωνόταν με παροχή πολεμικού υλικού και ενδυμασίας. Ο στρατός ήταν έτοιμος να στασιάσει και οι διαμαρτυρίες των στρατιωτών κόπασαν μόνο όταν πήραν την υπόσχεση πως θα υπάρξει πρόνοια για τους μη ικανούς από τραύματα να πολεμήσουν και ότι οι γιοι των πεσόντων στον πόλεμο θα πάρουν τη θέση των πατέρων τους στο στράτευμα.²⁵³

Μετά το πέρας των διενέξεων στις τάξεις των Βυζαντινών, ο Πέτρος ανέλαβε επιχειρήσεις εναντίον των Σλάβων. Οι Βυζαντινοί, ακολουθώντας τον δρόμο Οδησσού-Μεσημβρίας, συνάντησαν σλαβικά τμήματα που είχαν λεηλατήσει τα Ζάλδαπα, τη Σκόπιν, μεταξύ Οδησσού και Δορόστολου, και την Άκου. Η επίθεση των Βυζαντινών εναντίον τους ήταν επιτυχής, όμως την επόμενη μέρα ο Πέτρος τραυματίστηκε στη διάρκεια ενός κυνηγιού. Παρά το ατυχές περιστατικό, ο Μαυρίκιος ζήτησε από τον Πέτρο τη συνέχεια των επιχειρήσεων αλλά και την αποτελεσματική προστασία της Θράκης, καθώς είχε πληροφορίες για επικείμενη σλαβική επίθεση στην Κωνσταντινούπολη.²⁵⁴ Ο Πέτρος κινήθηκε προς βορρά και περνώντας από την Πίστο, τα Ζάλδαπα και την Ίατρο έφθασε στην πόλη Νόβαι (σημ. Σβιστόφ) του Δούναβη, όπου

²⁵¹ Σιμοκάττης, VI. 11, σελ. 242. 26-245. 7. Θεοφάνης, σελ. 273. 27-274. 4. Pohl, *Awaren*, σελ. 139-140. Curta, *Slavs*, σελ. 103.

²⁵² Σιμοκάττης, VI. 11-VII. 1, σελ. 245, 7-23. Θεοφάνης, σελ. 273, 1-3. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 140. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 164-165. Avenarius, *Europa*, σελ. 106 (άνοιξη του 598). Velkov, *Donaulimes*, σελ. 162 (το 596). Pohl, *Awaren*, σελ. 141. Shlosser, *Emperor Maurikios*, σελ. 105.

²⁵³ Σιμοκάττης, VII. 1-2, σελ. 245. 23-247. 9. Θεοφάνης, σελ. 274, 6-17. Dölger, *Regesten I*, σελ. 14/114-115 (χειμώνας του 592/93.) Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 166. Pohl, *Awaren*, σελ. 141. P. Schreiner, *Der brennende Kaiser. Zur Shaffung eines positiven und eines negativen Kaiserbildes in den Legenden um Maurikios. Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémoire de G. Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance*, έκδ. T. Olajos (*Acta Universitatis de Attila József Nominatae, Opuscula Byzantina IX*), Σέγκεντ 1994, σελ. 26. Του ίδιου, *Wegenetz*, σελ. 66. Shlosser, *Emperor Maurikios*, σελ. 94, 99-100.

²⁵⁴ Σιμοκάττης, VII. 2, σελ. 247. 10-249. 4. Θεοφάνης, σελ. 274, 17-30. Besevliev, *Heerstrassen*, σελ. 489 (το 595). Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 166-167. Velkov, *Donaulimes*, σελ. 162. Pohl, *Awaren*, σελ. 141-142. Madgearu, *Scythia*, σελ. 47, 49 (το 595). Curta, *Slavs*, σελ. 103.

γιόρτασε με τους κατοίκους τη γιορτή του μάρτυρα Λούππου. Στη συνέχεια, τον Αύγουστο του 594, πήγε στην πόλη Άσημο. Η παραμονή του Πέτρου στην Άσημο υπήρξε επεισοδιακή, καθώς ήλθε σε προστριβές με τους κατοίκους και τον τοπικό επίσκοπο, όταν θέλησε να πάρει μαζί του τη φρουρά της πόλης. Τελικά αναγκάστηκε να αποχωρήσει υπό τις έντονες αντιδράσεις των κατοίκων.²⁵⁵

Τον Σεπτέμβριο του 594, η συνθήκη των Βυζαντινών με τους Αβάρους κινδύνευσε, καθώς ένα τμήμα του βυζαντινού στρατού είχε αιμαχίες στη νότια όχθη του κάτω Δούναβη με βουλγαρικά στρατεύματα, που ανήκαν στον αβαρικό στρατό. Οι Άβαροι θεώρησαν υπαίτιους για το επεισόδιο τους Βυζαντινούς και διαμαρτυρήθηκαν στον Πέτρο. Ο βυζαντινός στρατηγός ισχυρίστηκε ότι δεν γνώριζε τίποτε για το συμβάν και κατέβαλε δώρα και ένα χρηματικό ποσό στους Αβάρους για να κατευνάσει τις αντιδράσεις τους.²⁵⁶

Έχοντας αντιπαρέλθει αυτή την προσωρινή κρίση, ο Πέτρος συνέχισε την εκστρατεία του και κατευθύνθηκε εναντίον του Σλάβου φυλάρχου Πειράγαστου. Αν και οι κατάσκοποί του έπεσαν στα χέρια των Σλάβων και η προφυλακή του εξοντώθηκε, ο Πέτρος αιφνιδίασε τον στρατό του Πειράγαστου, ο οποίος έχασε τη ζωή του στη μάχη. Κατά την προέλαση όμως των Βυζαντινών, και ενώ οι στρατιώτες υπέφεραν από έλλειψη νερού, έπεσαν σε ενέδρα των Σλάβων κοντά στον ποταμό Ηλιβακία, με αποτέλεσμα οι Βυζαντινοί να υποστούν βαριές απώλειες. Αυτή η ήττα, που κατέδειξε ότι η δύναμη των Σλάβων δεν είχε συντριβεί, είχε ως αποτέλεσμα την αντικατάσταση του Πέτρου και την επιστροφή του Πρίσκου στη θέση του στρατηγού της Ευρώπης.²⁵⁷

Η προσεκτική εξέταση της πρώτης φάσης της βυζαντινής αντεπίθεσης μπορεί να οδηγήσει σε ορισμένα συμπεράσματα ως προς τις προϋποθέσεις που είχε ο βυζαντινός στρατός για να εκδιώξει τους Αβάρους και τους Σλάβους βόρεια του Δούναβη. Όταν ο Μαυρίκιος ανέβηκε στον θρόνο το 582, είχε διαμορφωθεί στα Βαλκάνια μία δυσμενής κατάσταση η οποία ήταν δύσκολο να ανατραπεί. Εξαιτίας των πολέμων με τους Πέρσες, στους οποίους ο Μαυρίκιος έστρεψε το ενδιαφέρον του κατά το πρώτο ήμισυ της βασιλείας του, η θέση των Βυζαντινών στη χερσόνησο του Αίμου επιδεινώθηκε ως την απαρχή της εκστρατείας το 592. Επιπλέον, ο αγώνας του Μαυρικίου έπρεπε να είναι διμέτωπος, τόσο εναντίον των Αβάρων όσο και εναντίον των ανεξάρτητων σλαβικών φύλων του κάτω Δούναβη. Ο βυζαντινός στρατός έδειξε ότι δεν είχε την

²⁵⁵ Σιμοκάττης, VII. 2-3, σελ. 249. 4-251. 8. Θεοφάνης, σελ. 274. 30-275. 13, ο οποίος συγγράφει την Άσημο με την πόλη Νόβαι. Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 167. Velkon, *Donaulimes*, σελ. 162. Schreiner, *Wegenetz*, σελ. 62-63. Shlosser, *Emperor Maurikios*, σελ. 94-95 (το 596). Curta, *Slavs*, σελ. 104. Pohl, *Awaren*, σελ. 142, 209, ο οποίος υποστηρίζει ότι το επεισόδιο στην Άσημο φανερώνει την αδυναμία της αυτοκρατορικής εξουσίας στις επαρχίες.

²⁵⁶ Σιμοκάττης, VII. 4, σελ. 251. 9-252. 8. Θεοφάνης, σελ. 275, 13-28. Zástěrová, *Maurice*, σελ. 41. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 167. Velkon, *Donaulimes*, σελ. 162. Pohl, *Awaren*, σελ. 142, 228.

²⁵⁷ Σιμοκάττης, VII. 4-5, σελ. 252. 9-254. 20. Θεοφάνης, σελ. 275. 29-276. 11. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 250. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 167-168. Avenarius, *Europa*, σελ. 106. Pohl, *Awaren*, σελ. 143. Madgearu, *Scythia*, σελ. 49 (φθινόπωρο του 595). Curta, *Slavs*, σελ. 104-105.

απαιτούμενη δύναμη για ένα τέτοιο εγχείρημα, καθώς δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει ούτε ταυτόχρονα ούτε αποτελεσματικά τους δύο αντιπάλους του.

Εκτός από την έλλειψη δυνάμεων, φαίνεται ότι η κατάσταση στον βυζαντινό στρατό από πλευράς πειθαρχίας δεν ήταν η καλύτερη δυνατή. Σε αρκετές περιπτώσεις εμφανίσθηκαν κρούσματα απειθαρχίας, όπως με την αντίδραση των στρατιωτών να παραχειμάσουν βόρεια του Δούναβη το 593 και τη συνακόλουθη άρνηση του Πρίσκου να υπακούσει στην εντολή του Μαυρικού. Έντονη ήταν ακόμη η δυσαρέσκεια του στρατού για τη διανομή της λείας με τους Αβάρους το 594. Την ίδια χρονιά επίσης, η απόφαση του Μαυρικού να περικόψει τους μισθούς των στρατιωτών, εκτός από την αναταραχή που προκάλεσε, δείχνει ότι ο αυτοκράτορας δεν διέθετε τα απαραίτητα χρήματα για έναν μακροχρόνιο αγώνα στα Βαλκάνια. Σε αυτά τα κρούσματα πρέπει να προστεθούν και οι προστριβές με τον τοπικό πληθυσμό, όπως του Πέτρου στην Άσημο το 594, εξαιτίας της επιθυμίας του βυζαντινού στρατηγού να πάρει μαζί του τη φρουρά της πόλης.

Εκτός από τα παραπάνω, πρέπει να επισημανθούν και οι λανθασμένες επιλογές του ίδιου του Μαυρικού, ο οποίος δεν μετείχε ποτέ στις βαλκανικές επιχειρήσεις. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας έδειξε ότι δεν εκτιμούσε ορθά τις ιδιαίτερες συνθήκες της εκστρατείας με την εντολή του να παραχειμάσει ο στρατός βόρεια του Δούναβη τον χειμώνα του 593. Ακόμη, αντικατέστησε τον Πρίσκο από την ηγεσία του στρατού το 594 με πρόσχημα τη διανομή της λείας με τους Αβάρους. Πιθανότατα, το τελευταίο περιστατικό φανερώνει διάσταση απόψεων του στρατηγού με τον αυτοκράτορα και ταυτόχρονα μία έμμεση αποδοχή εκ μέρους του Πρίσκου ότι δεν μπορούσε να πολεμήσει ταυτόχρονα τους Αβάρους και τους Σλάβους. Οι βυζαντινές επιχειρήσεις στα Βαλκάνια μεταξύ του 592 και του 594 κατέδειξαν στο σύνολό τους μία σειρά εγγενών αδυναμιών του βυζαντινού στρατού (έλλειψη δυνάμεων, πειθαρχίας, χρημάτων και λανθασμένων επιλογών του Μαυρικού), οι οποίες διαμόρφωσαν ένα μη ευνοϊκό πλαίσιο για τους στόχους της βυζαντινής αντεπίθεσης. Οι αδυναμίες αυτές εμφανίσθηκαν εντονότερα στην μετέπειτα πορεία των επιχειρήσεων και υπήρξαν καθοριστικές για το τελικό αποτέλεσμά τους.

3. Η δεύτερη φάση των επιχειρήσεων (595-598).

Την άνοιξη του 595 ο χαγάνος παραβίασε τη συνθήκη ειρήνης με το Βυζάντιο και επιτέθηκε ξανά στην αυτοκρατορία. Η αφορμή για τη νέα επίθεση των Αβάρων δόθηκε, όταν ο Πρίσκος πέρασε τον Δούναβη και στρατοπέδευσε στη βόρεια όχθη του ποταμού. Ακολουθώντας τη γνωστή του τακτική, ο χαγάνος έστειλε πρεσβεία στον Πρίσκο για να μάθει τον λόγο της άφιξης

του βυζαντινού στρατού. Οι προφάσεις του Πρίσκου, ότι η περιοχή ήταν πλούσια σε νερό και κατάλληλη για κυνήγι δεν έπεισαν τον χαγάνο, ο οποίος θεώρησε ότι οι Βυζαντινοί παραβίαζαν τη μεταξύ τους συνθήκη καθώς είχαν εισέλθει σε περιοχή που δεν τους ανήκε. Αντίθετα, ο Πρίσκος υποστήριξε τα δικαιώματα της αυτοκρατορίας στην περιοχή, και επανέλαβε στους Αβάρους ότι ήταν φυγάδες από την κυριαρχία των Τούρκων.²⁵⁸

Δέκα ημέρες αργότερα, βυζαντινοί αγγελιαφόροι ανήγγειλαν στον Πρίσκο ότι οι Άβαροι είχαν εισέλθει στη Σιγγηδόνα, κατέστρεψαν τα τείχη της και επιχειρούσαν να μεταφέρουν τον πληθυσμό της.²⁵⁹ Ο Πρίσκος κινήθηκε αμέσως προς τη Σιγγηδόνα και στρατοπέδευσε λίγο έξω από αυτή, στη νήσο Σίνγκα του Δούναβη. Πολύ σύντομα, ο βυζαντινός στρατηγός είχε συνάντηση με τον χαγάνο στις όχθες του Δούναβη. Ο ηγεμόνας των Αβάρων επανέλαβε ότι οι Βυζαντινοί δεν είχαν κανένα δικαίωμα στον χώρο του Δούναβη και αξίωσε την αποχώρηση των βυζαντινών στρατευμάτων από την περιοχή ως προϋπόθεση για τη σύναψη ειρήνης. Ακόμη, στο αίτημα του Πρίσκου για την επιστροφή της Σιγγηδόνας στους Βυζαντινούς, ο χαγάνος απάντησε ότι θα συνέχιζε τον πόλεμο για την κατάληψη ακόμη περισσότερων πόλεων.²⁶⁰

Αφού εξάντλησε κάθε περιθώριο συμβιβασμού, ο Πρίσκος έστειλε με πλοία τα στρατεύματά του προς τη Σιγγηδόνα με τον στρατηγό Γουδούη. Οι Άβαροι και οι Βούλγαροι σύμμαχοί τους επιχειρήσαν να προβάλουν αντίσταση, γρήγορα όμως τράπηκαν σε φυγή, καθώς ο πληθυσμός της πόλης κινήθηκε εναντίον τους. Ο Σιμοκάττης αποδίδει στον Πρίσκο τη σωτηρία των κατοίκων της Σιγγηδόνας και την άμεση αποκατάσταση των τειχών της πόλης.²⁶¹ Έχοντας απωλέσει τη Σιγγηδόνα, ο χαγάνος ανακοίνωσε στον Πρίσκο το τέλος της συνθήκης και στράφηκε προς τη Δαλματία, όπου κατέλαβε μετά από πολιορκία τις Βόγκεις και άλλα σαράντα βυζαντινά φρούρια.²⁶² Ο Πρίσκος δεν κινήθηκε εναντίον των Αβάρων, αλλά έστειλε ένα τμήμα

²⁵⁸ Σιμοκάττης, VII. 7, σελ. 256, 6-25. Θεοφάνης, σελ. 276, 22-29. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 169-170. Avenarius, *Europa*, σελ. 106 (άνοιξη του 599). Schreiner, *Wegenetz*, σελ. 67. Pohl, *Awaren*, σελ. 144. Βλ. επίσης Εισαγωγή, Γ, υποσ. 79.

²⁵⁹ Σιμοκάττης, VII. 10, σελ. 262, 15-20: “Δεκάτη δὲ ἡμέρα (πρὸς γὰρ τὰ περὶ Πρίσκον παλινδρομήσομεν), καὶ ἄγγελοι εἰς τὸ τοῦ στρατηγοῦ σκηνοπηγίον γίνονται. ἠκηκόει τοίνυν ὁ Πρίσκος τὰ τείχη καταβαλεῖν τῆς Σιγγηδόνας τὸν βάρβαρον, καταναγκάζειν τε τοὺς λαοὺς τὰ οἴκοι καταλιπόντας εἰς τὴν πολεμίαν τὰς ἀποικίας ποιήσασθαι”. Θεοφάνης, σελ. 276, 29-31. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 140-142. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 250 (το 596). Βρυώνης, *Evolution*, σελ. 389. Fine, *Balkans*, σελ. 32 (το 596). Pohl, *Awaren*, σελ. 145, 192.

²⁶⁰ Σιμοκάττης, VII. 10-11, σελ. 262. 20-264. 20. Θεοφάνης, σελ. 276. 31-277. 8. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 140-142 (το 596). Ρορονιέ, *Témoins*, σελ. 477. Pohl, *Awaren*, σελ. 144-146, 208.

²⁶¹ Σιμοκάττης, VII. 11, σελ. 264. 21-265. 1: “οὕτω μὲν οὖν ὁ Πρίσκος ἀτυχοῦντα λαὸν διεσώσατο. δευτέρα δὲ ἡμέρα περιβάλλουσι τείχη Ῥωμαῖοι τῆ πόλει”. Θεοφάνης, σελ. 277, 8-10. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 142. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 170. Avenarius, *Europa*, σελ. 106. Ρορονιέ, *Témoins*, σελ. 476-477 (το 596). Velkov, *Donaulimes*, σελ. 162 (το 598). Pohl, *Awaren*, σελ. 146. Madgearu, *Scythia*, σελ. 50 (το 596).

²⁶² Σιμοκάττης, VII. 11-12, σελ. 265, 1-9: “ὁ δὲ Χαγάνος ἐπὶ τούτοις παρεδριμύττετο, τὴν τε καρδίαν σφακελιζόμενος ἀγγέλους πρὸς τὸν Πρίσκον ἐξέπεμπεν, ἐς τὸ φανερόν τὰς σπονδὰς διαλύων. δεκάτη δὲ ἡμέρα, καὶ τὰς περὶ αὐτὸν δυνάμεις συναθροίσας ὁ βάρβαρος ἐπὶ τὸν Ἰόνιον κόλπον στρατεύει τὴν σάλπιγγα. περὶ τούτους τοὺς τόπους ἡ Δελματία χώρα καθέστηκεν. τοίνυν ἱκανοὺς χάρακας ὁ βάρβαρος ποιησάμενος εἰς τὰς λεγομένας Βόγκεις ἐχώρησεν, καὶ δὴ παραστησάμενος τὴν πόλιν τοῖς μηχανήμασι τεσσαράκοντα ἐξεπόρησε φρού-

2.000 ανδρών να παρακολουθεί την πορεία τους. Το βυζαντινό απόσπασμα πέτυχε να εξοντώσει σε ορεινά περάσματα αβαρικά τμήματα που μετέφεραν λεία, η οποία παραδόθηκε στον Πρίσκο.²⁶³ Μετά από την επιχείρηση των Αβάρων στη Δαλματία, ο Σιμοκάττης αναφέρει ότι επικράτησε παύση των εχθροπραξιών για ενάμισι χρόνο.²⁶⁴

Η παύση των εχθροπραξιών με το Βυζάντιο συνδέεται μάλλον με την επιθυμία του χαγάνου να παρέμβει στη διένεξη μεταξύ των Σλάβων και των Βαυαρών στην κοιλάδα του Δραύου και να ισχυροποιήσει τη θέση του στα δυτικά όρια του χαγανάτου. Το 595 οι Άβαροι επιτέθηκαν εναντίον των δυτικών γειτόνων τους Βαυαρών και κατάφεραν να τους νικήσουν. Αφορμή για την επίθεση αποτέλεσε το αίτημα των σλαβικών φύλων της Καρινθίας (σημ. Αυστρία) και της Κράινα στην κοιλάδα του άνω Δραύου για βοήθεια από τους Αβάρους, εξαιτίας της πίεσης που δέχονταν από τον δούκα της Βαυαρίας Τάσιλο Α'.²⁶⁵ Την επόμενη χρονιά, το 596, ακολούθησε νέα επίθεση των Αβάρων στη Θουριγγία, αλλά η βασίλισσα των Φράγκων Μπρουνχίλδη εξαγόρασε την αποχώρησή τους δίχως να συγκρουστεί με τον χαγάνο.²⁶⁶ Με την αβαρική επίθεση στη Θουριγγία έχει συνδεθεί και η φραγκική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη το 596, η οποία πρότεινε στον Μαυρίκιο τη συμμαχία των Φράγκων και των Βυζαντινών εναντίον των Αβάρων.²⁶⁷

Στο διάστημα από το 595 ως το 597, όταν οι Άβαροι είχαν στρέψει το ενδιαφέρον τους στη Δύση, οι Βυζαντινοί είχαν τη δυνατότητα να ανασυντάξουν τις δυνάμεις τους στα Βαλκάνια. Η επιθετική δραστηριότητα των Βυζαντινών σταμάτησε, παρά το γεγονός ότι δεν υπήρξε καμία

ρια". Θεοφάνης, σελ. 277, 19-21. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 170. Ρορονιό, *Témoins*, σελ. 486 (το 597). Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 154. Fine, *Balkans*, σελ. 32 (το 597). Pohl, *Awaren*, σελ. 125, 146.

²⁶³ Σιμοκάττης, VII. 12, σελ. 265. 9-266. 9. Θεοφάνης, σελ. 277. 21-278. 2. Besevliev, *Heerstrassen*, σελ. 483. Pohl, *Awaren*, σελ. 146-147, ο οποίος εντοπίζει το θέατρο των επιχειρήσεων στα ορεινά περάσματα μεταξύ Σιρμιού και Σαλώνων.

²⁶⁴ Σιμοκάττης, VII. 12, σελ. 266, 10-13: "ἐπὶ μῆνας τοιγαροῦν ὀκτωκαίδεκα καὶ περαιτέρω Ῥωμαίοις τε καὶ βαρβάρους τοῖς ἀνά τὸν Ἰστρον ἀβλιζομένοις οὐδὲν ἄξιον συγγραφῆς διαπέπρακται". Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 145 (το φθινόπωρο του 598). Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 254 (το 598). Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 171. Avenarius, *Europa*, σελ. 106, 221 (άνοιξη του 599 με φθινόπωρο του 600). Pohl, *Awaren*, σελ. 147. Madgearu, *Scythia*, σελ. 50 (άνοιξη του 596 με φθινόπωρο του 597).

²⁶⁵ Παύλος Διάκονος, IV. 10, σελ. 120, 20-22: "Isdem ipsis diebus Baiarii usque ad duo milia virorum dum super Sclavos inruunt, superveniente cacano omnes interficiuntur. Tunc primum cavalli silvatici et bubali in Italiam delati, Italiae populis miracula fuerunt". A. Kollautz, *Awaren, Langobarden und Slawen in Noricum und Istrien, Carinthia I* 155 (1965), σελ. 634. Avenarius, *Europa*, σελ. 117-118. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 64, 70, 90-91. Pohl, *Awaren*, σελ. 150-152. H. Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, Βιέννη-Κολωνία-Βαϊμάρη 1992, σελ. 38.

²⁶⁶ Παύλος Διάκονος, IV, 11, σελ. 120, 23-27: "Hac etiam tempestate Childepertus rex Francorum aetatis anno vigensimo quinto cum uxore propria, sicut fertur, in veneno extinguitur. Hunni quoque, qui et Abares dicuntur, a Pannonia in Turingam ingressi, bella gravissima cum Francis gesserunt. Brunichildis tunc regina cum nepotibus adhuc puerulis Theudeperto et Theudericum regebat Gallias, a quibus accepta Hunni pecunia revertuntur ad propria". Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 171. Avenarius, *Europa*, σελ. 58, 119 (το 595). Fritze, *Bedeutung*, σελ. 90. Του ίδιου, *Untersuchungen*, σελ. 76. Βόνα, *Reitervolk*, σελ. 11. Pohl, *Awaren*, σελ. 120, 150.

²⁶⁷ Fritze, *Bedeutung*, σελ. 94. Του ίδιου, *Untersuchungen*, σελ. 79. Pohl, *Awaren*, σελ. 132, 150-151. Βλ. επίσης παραπάνω, Β 2, υποσ. 236.

νέα συνθήκη με τους Αβάρους. Η έλλειψη επιθετικής πρωτοβουλίας, ακόμη και προς την πλευρά των Σλάβων, επιβεβαιώνει τη μειονεκτική θέση που είχε εξ αρχής ο βυζαντινός στρατός, παρά τις φιλοδοξίες του Μαυρικού για την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας ως τον Δούναβη. Μετά την πρώτη σύγκρουση των Βυζαντινών με τους Αβάρους το 592 η οποία κατέληξε σε ήττα, όπως και η αντεπίθεση που ακολούθησε στη Τζουρουλό, η τακτική των Βυζαντινών είχε περισσότερο αμυντικό παρά επιθετικό χαρακτήρα, με εξαίρεση την τελευταία φάση των επιχειρήσεων από το 599 ως το 602. Δείγματα αυτής της τακτικής αποτελούν τόσο η επιφυλακτικότητα μετά την ανακατάληψη της Σιγγιδόνας το 595 όσο και το γεγονός ότι οι Βυζαντινοί συνέχιζαν να διαβεβαιώνουν τους Αβάρους ότι δεν είχαν πρόθεση να τους επιτεθούν.

Μετά το πέρας της εκστρατείας του στη Δύση, ο χαγάνος επιτέθηκε ξανά στους Βυζαντινούς το φθινόπωρο του 597. Ακολουθώντας τον δρόμο κατά μήκος του Δούναβη προς τη Μυσία και τη Θράκη, έφθασε με τον στρατό του στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, στα περίχωρα της Τόμεως. Ο Πρίσκος έσπευσε από τη Σιγγιδόνα σε βοήθεια της πόλης, και παρέμεινε στην περιοχή της καθ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα.²⁶⁸ Την άνοιξη του 598 οι Βυζαντινοί και οι Άβαροι βρίσκονταν ακόμη στην περιοχή της Τόμεως, αναμένοντας ο ένας τις κινήσεις του άλλου. Οι Βυζαντινοί, καθώς η περιοχή της Μικράς Σκυθίας δεν επαρκούσε πλέον για τον ανεφοδιασμό τους, αντιμετώπιζαν πρόβλημα επισιτισμού. Την ημέρα του Πάσχα, στις 30 Μαρτίου, συνέβη ένα αξιοσημείωτο γεγονός: ο χαγάνος έστειλε τρόφιμα για τους Βυζαντινούς στρατιώτες, ενώ ο Πρίσκος ζήτησε ανακωχή για πέντε μέρες και έστειλε ως ανταπόδοση στον χαγάνο ινδικά καρυκεύματα και αρώματα.²⁶⁹ Τα κίνητρα για την ενέργεια του χαγάνου είναι δύσκολο να ερμηνευθούν, καθώς η αποκοπή του ανεφοδιασμού του αντιπάλου εθεωρείτο ως μία από τις κύριες επιδιώξεις της πολεμικής τακτικής των Αβάρων.²⁷⁰

Μετά τη σύντομη ανάπαυλα, οι δύο πλευρές επανήλθαν στις πολεμικές επιχειρήσεις. Μία βυζαντινή στρατιά υπό τον Κομεντίολο έφθασε στη Νικόπολη του Δούναβη και ο χαγάνος κινήθηκε αμέσως εναντίον της, ώστε να αποτρέψει την ένωσή της με τις δυνάμεις του Πρίσκου. Σε αυτό το σημείο της περιγραφής του, ο Σιμοκάττης κατηγορεί τον Κομεντίολο για εσχάτη

²⁶⁸ Σιμοκάττης, VII. 13, σελ. 267, 1-7. Θεοφάνης, σελ. 278, 13-17. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 172-174. Velkov, *Donaulimes*, σελ. 162 (το 599). Pohl, *Awaren*, σελ. 152. Madgearu, *Scythia*, σελ. 50.

²⁶⁹ Σιμοκάττης, VII. 13, σελ. 267. 7-268. 9. Θεοφάνης, σελ. 278, 17-28, ο οποίος πληροφορεί ότι χρειάστηκαν 400 άμαξες για τη μεταφορά των αβαρικών εφοδίων: "τετρακοσίας τοίνυν άμαξας πληρώσας τούτοις εξέπεμψεν". Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 175. Avenarius, *Europa*, σελ. 106 (το Πάσχα του 601). T. Olajos, *Quelques remarques sur les événements des dernières années de la guerre byzantine sous l' empereur Maurice. From Late Antiquity to Early Byzantium. Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference*, έκδ. V. Vanřínek, Πράγα 1985, σελ. 161. Πατούρα, *Βόρειες επαρχίες*, σελ. 348-349. Pohl, *Awaren*, σελ. 152.

²⁷⁰ Μαυρίκιος, XI, β', σελ. 362, 20-23: "Καί τούς έπιτηδείους καιρούς δεινώς στοχαζόμενα τούτοις άνυπερθέτως κέχρηται, σπουδάζοντα ού τοσοούτον τούς έχθρους χειρί καταγωνίσασθαι, όσον άπάταις και αίφνιδιάσματος και ταίς τών άναγκαίων στενώσεσιν".

προδοσία, καθώς αναφέρει ότι ο βυζαντινός στρατηγός απέστειλε κρυφά πρεσβεία στον χαγάνο προκειμένου να του παραδώσει τον στρατό του.²⁷¹ Δίχως να δώσει κάποια μάχη, ο Κομεντίολος υποχώρησε, προκαλώντας την οργή των στρατιωτών του με την συμπεριφορά του αλλά και τις συνεχείς μεταβολές που επέφερε στην παράταξη του στρατού. Ο χαγάνος, βλέποντας την ασύντακτη υποχώρηση των Βυζαντινών, επιτέθηκε εναντίον τους και εξόντωσε μεγάλο μέρος των βυζαντινών δυνάμεων στον ποταμό Ιατρό (Γιάντρα). Όταν ο βυζαντινός στρατηγός έφθασε στα Δριζίπαρα, οι κάτοικοι δεν τον δέχτηκαν στην πόλη και τον ανάγκασαν να συνεχίσει την πορεία του μέχρι την Κωνσταντινούπολη, όπου εισήλθε με βαριές κατηγορίες εναντίον του και έχοντας υποστεί ταπεινώσεις.²⁷²

Μία διαφορετική περιγραφή από τον Σιμοκάττη σχετικά με την υπόθεση της προδοσίας δίνει ο Ιωάννης Αντιοχέας. Σύμφωνα με τη δική του εκδοχή, πίσω από την ενέργεια του Κομεντίολου βρισκόταν ο ίδιος ο Μαυρίκιος, ο οποίος, επειδή ο στρατός έτρεφε μίσος και είχε στασιάσει εναντίον του, διέταξε τον στρατηγό να παραδώσει τις δυνάμεις του στους Αβάρους. Όταν όμως η σχετική επιστολή του φανερώθηκε, έπρεπε να θυσιάσει τον Κομεντίολο και στη θέση του τοποθέτησε τον Φιλιππικό, που ήταν συγγενής του αυτοκράτορα.²⁷³ Το όνομα του Φιλιππικού αναφέρει και ο Μιχαήλ Σύρος, κάνοντας λόγο για “βουλγαρικές” επιδρομές στη Θράκη, τις οποίες αναχαίτησε ο Φιλιππικός. Από τις παραπάνω πληροφορίες φαίνεται πιθανό ότι ο Φιλιππικός είχε αναλάβει για έναν χρόνο τη θρακική διοίκηση, ως το καλοκαίρι του 599, όταν ο Μαυρίκιος επανέφερε σε αυτή τη θέση τον Κομεντίολο.²⁷⁴ Σε ό,τι αφορά την πληροφορία του Ιωάννη Αντιοχέα, θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί σε φήμες που υπήρχαν μέσα στο βυζαντινό στράτευμα, ως αποτέλεσμα της δυσφορίας για τον Μαυρίκιο. Ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να διακινδυνεύσει ένα τέτοιο εγχείρημα, καθώς έδειχνε αποφασισμένος να συνεχίσει τον πόλεμο και προφανώς διατηρούσε την ελπίδα ότι κάποια στρατιωτική επιτυχία θα μετέβαλε και τη διάθεση του στρατού απέναντί του.

²⁷¹ Σιμοκάττη, VII.13, σελ. 268, 10-20 (16-20): “νυκτὸς δὲ μεσοῦσης ἐν ἀπορρήτῳ πρὸς τὸν Χαγάνον ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατηγὸς ἐξέπεμψεν ἄγγελον. εἶτα τὸ Ῥωμαϊκὸν προσέταξεν ἐξοπλίσασθαι, ὡς ἐκ τοῦ παρήκοντος τὸν λόγον ποιούμενος· οὐ γὰρ ἔφησε Ῥωμαίοις ἐξ ἐσθινοῦ ποιήσασθαι παράταξιν”. Θεοφάνης, σελ. 278, 28-31. Pohl, *Awaren*, σελ. 153. Shlosser, *Emperor Maurikios*, σελ. 111.

²⁷² Σιμοκάττη, VII. 13-14, σελ. 268. 20-270. 23. Θεοφάνης, σελ. 278. 34-279. 10. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 175. Velkov, *Donaulimes*, σελ. 162. Olajos, *Guerre byzantine*, σελ. 161. Pohl, *Awaren*, σελ. 153. Madgearu, *Scythia*, σελ. 50.

²⁷³ Ιωάννης Αντιοχέας, *Ιστορία*, έκδ. C. De Boor (*Excerpta de insidiis*), Βερολίνο 1905, κεφ. 106, σελ. 147, 26-32: “Ὅτι σκανδαλισθεὶς ὁ Μαυρίκιος ἐπὶ τῷ μισηθῆναι διὰ τὸ προδοῦναι τὴν αἰχμαλωσίαν γράφει πρὸς τὸν στρατηγὸν Κομεντιόλον κρυφὰ προδοῦναι τὸν λαὸν τῆς Θράκης εἰς τοὺς βαρβάρους. ἔγνω οὖν ὁ λαὸς τὸν δόλον· τὸν γὰρ στρατηγὸν κρατήσαντες, ὑπέδειξεν αὐτοῖς τὰ γράμματα. ἀπὸ τότε οὖν ἐζήτουν φονεῦσαι Μαυρίκιον. γνοὺς δὲ ὁ Μαυρίκιος διεδέξατο Κομεντιόλον ποιήσας Φιλιππικόν. ἐπεμψαν οὖν ἐντολικαρίους διὰ Κομεντιόλον”. Olajos, *Guerre byzantine*, σελ. 161-162. Pohl, *Awaren*, σελ. 153. Shlosser, *Emperor Maurikios*, σελ. 74. Η υπόθεση για την εντολή του Μαυρικίου να παραδοθεί ο στρατός στους Αβάρους απαντά επίσης στους Θεοφάνη (σελ. 278, 31-34), Γεώργιο Μοναχό (σελ. 658. 18-659. 20) και Ζωναρά (14. 13, σελ. 192, 2-5).

²⁷⁴ Μιχαήλ Σύρος, *Χρονικόν*, έκδ. J.-B. Chabot, Παρίσι 1901, σελ. 374-375. Pohl, *Awaren*, σελ. 153-154.

Έχοντας ακολουθήσει τον Κομεντίολο καθώς υποχωρούσε, οι Άβαροι κατέλαβαν τα Δριζίπαρα, όπου κατέστρεψαν τον ναό του μάρτυρα Αλεξάνδρου και σύλησαν τον τάφο του. Σύντομα όμως ξέσπασε επιδημία πανώλης στον αβαρικό στρατό, η οποία ανέστειλε την προέλασή του. Από την επιδημία έχασε τη ζωή του μεγάλος αριθμός Αβάρων, ανάμεσά τους και επτά γιοι του χαγάνου. Ο Κομεντίολος, προφανώς για να ενισχύσει τη θέση του, είχε σπείρει τον πανικό στην Κωνσταντινούπολη για τη δύναμη των Αβάρων και πολλοί κάτοικοι, φοβούμενοι την έλευσή τους, μετακινήθηκαν προς την ασιατική πλευρά της πρωτεύουσας. Ο Μαυρίκιος προετοίμαζε την Κωνσταντινούπολη για πολιορκία και ταυτόχρονα, ακολουθώντας τις συμβουλές της συγκλήτου, έστειλε πρεσβεία στα Δριζίπαρα όπου βρίσκονταν οι Άβαροι.²⁷⁵

Ο βυζαντινός πρέσβης, που ονομαζόταν Αρμάτων, χρειάστηκε να περιμένει δώδεκα ημέρες ως ότου ο χαγάνος τον δεχθεί σε ακρόαση. Ο χαγάνος αρνήθηκε αρχικά τα δώρα του αυτοκράτορα και τον κατηγόρησε για παραβίαση της προηγούμενης συνθήκης. Μετά τις διαπραγματεύσεις με τον Αρμάτωνα όμως, αποδέχθηκε τη σύναψη μίας νέας συνθήκης, σύμφωνα με την οποία *“διομολογείται δέ Ῥωμαίοις καὶ Ἀβάροις ὁ Ἰστρος μεσίτης, κατὰ δὲ Σκλαυηγῶν ἐξουσία τὸν ποταμὸν διανήξασθαι. ἐπεντίθενται δὲ καὶ ἄλλαι εἴκοσι χιλιάδες χρυσῶν ταῖς σπονδαῖς. ἐν τούτοις δῆτα Ἀβάροις καὶ Ῥωμαίοις ὁ πόλεμος πέρας ἐλάμβανεν”*. Αυτή η συνθήκη αύξανε τον ετήσιο φόρο στα 120.000 χρυσά νομίσματα, καθόριζε ρητά ότι ο Δούναβης ήταν το σύνορο ανάμεσα στους δύο αντιπάλους και έδινε το δικαίωμα στους Βυζαντινούς να περνούν τον ποταμό για να καταδιώξουν τους Σλάβους, όταν αυτοί επέδραμαν εναντίον της αυτοκρατορίας. Με αυτούς τους όρους, οι Βυζαντινοί αφενός αποκαθιστούσαν το σύνορο του Δούναβη και αφετέρου αποκτούσαν μεγαλύτερη ευχέρεια στις επιχειρήσεις τους εναντίον των Σλάβων.²⁷⁶

Για τις διαπραγματεύσεις στα Δριζίπαρα, ο Θεοφάνης και ο Γεώργιος Μοναχός παρέχουν κάποιες επιπλέον πληροφορίες συγκριτικά με τον Σιμοκάττη. Σύμφωνα με τους δύο χρονογράφους, στο τέλος των διαπραγματεύσεων οι Άβαροι, που κρατούσαν 12.000 αιχμαλώτους (ο αριθμός αναφέρεται μόνο από τον Γεώργιο Μοναχό), ζήτησαν ως λύτρα αρχικά ένα και στη συνέχεια μισό χρυσό νόμισμα για τον καθένα. Ο Μαυρίκιος αρνήθηκε να τους

²⁷⁵ Σιμοκάττης, VII. 14-15, σελ. 270. 25-272. 11. Θεοφάνης, σελ. 279, 10-30. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 144 (το 596). Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 253 (το 596). Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 176. Avenarius, *Europa*, σελ. 106. Fine, *Balkans*, σελ. 32 (το 599). Velkov, *Donaulimes*, σελ. 163. Pohl, *Awaren*, σελ. 154.

²⁷⁶ Σιμοκάττης, VII. 15, σελ. 272. 11-273. 11. (273, 7-11). Θεοφάνης, σελ. 280, 9-10: *“καὶ τὸν Ἰστρον ποταμὸν μὴ διαβαίνειν ὠμολόγησαν”*. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 145. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 176-177. Avenarius, *Europa*, σελ. 106-107 (το 601). E. Χρυσός, *Die Nordgrenze des byzantinischen Reiches im 6. bis 8. Jahrhundert. Symposion Tutzing*, σελ. 36. Pohl, *Awaren*, σελ. 154-155, 207. Shlosser, *Emperor Maurikios*, σελ. 138-139 (το 600). Curta, *Slavs*, σελ. 105.

εξαγοράσει και οι Άβαροι εξόντωσαν τους αιχμαλώτους.²⁷⁷ Η άρνηση του Μαυρικού να καταβάλει τα λύτρα, η οποία μείωσε σημαντικά τη δημοτικότητα του τόσο στον στρατό όσο και στον λαό, ήταν ακόμη μία ένδειξη της οικονομικής εξάντλησης του κράτους από τους συνεχείς πολέμους και τη διαρκή αύξηση του ετήσιου φόρου προς τους Αβάρους.

4. Η τρίτη φάση των επιχειρήσεων (599-602).

Όταν οι Άβαροι υποχώρησαν βόρεια του Δούναβη εξαιτίας της επιδημίας, ο Μαυρίκιος θεώρησε ότι ήταν η κατάλληλη στιγμή για να παραβιάσει τη συνθήκη του 598 και να επιτεθεί στους Αβάρους. Ταυτόχρονα αποκατέστησε τον Κομμεντίολο στη θέση του στρατηγού μη δεχόμενος τις κατηγορίες εναντίον του για προδοσία και τον έστειλε να ενισχύσει τον Πρίσκο, που βρισκόταν ήδη στη Σιγγηδόνα. Η βυζαντινή αντεπίθεση πραγματοποιήθηκε πιθανότατα το καλοκαίρι του 599,²⁷⁸ λίγο μετά τη διευθέτηση μίας προσωρινής κρίσης με τους Πέρσες, η οποία προήλθε από επιδρομή αραβικών φύλων, συμμάχων του Βυζαντίου, στα περσικά εδάφη.²⁷⁹

Αφού ανακοινώθηκε επίσημα στον στρατό το τέλος της ειρήνης με τους Αβάρους, ο Πρίσκος κατευθύνθηκε προς το Βιμινάκιο. Οι Άβαροι, βλέποντας τις κινήσεις των Βυζαντινών, προσπάθησαν ανεπιτυχώς να εμποδίσουν τις δυνάμεις του Πρίσκου να περάσουν τον Δούναβη. Ο Πρίσκος απέκρουσε την πρώτη μεγάλη επίθεση των Αβάρων βόρεια του Βιμινάκιου και στη συνέχεια απέκλεισε τους Αβάρους σε ελώδεις περιοχές, όπου κατέστρεψε μεγάλο τμήμα του στρατού τους. Ο χαγάνος υποχώρησε προς τα βόρεια και ο Πρίσκος εισήλθε μέσω του Βανάτου στον κάτω Τισσό, κοντά στο κέντρο του αβαρικού χαγανάτου, όπου πέτυχε μία ακόμη νίκη εναντίον των Αβάρων.²⁸⁰

Σχετικά με τις στρατιωτικές επιτυχίες των Βυζαντινών, ο Παύλος Διάκονος αναφέρει στην *Ιστορία των Λογγοβάρδων* ότι οι Άβαροι φοβούνταν τον Μαυρίκιο.²⁸¹ Καθώς όμως ο

²⁷⁷ Θεοφάνης, σελ. 280, 1-9. Γεώργιος Μοναχός, σελ. 659, 1-9. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 148. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 256. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 176, υποσ. 3. Fine, *Balkans*, σελ. 32 (το 599). Pohl, *Awaren*, σελ. 155, 196. Schreiner, *Brennende Kaiser*, σελ. 26-27.

²⁷⁸ Σιμοκάττης, VIII. 1, σελ. 284. 20-285. 8. Θεοφάνης, σελ. 280, 13-19. Dölger, *Regesten I*, σελ. 15/132 (καλοκαίρι του 600). Hauptmann, *Rapports*, σελ. 168 (το 600). Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 145-146 (άνοιξη του 600). Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 177-178. Avenarius, *Europa*, σελ. 108 (το 601). Pohl, *Awaren*, σελ. 156. Για την έναρξη της εκστρατείας βλ. επίσης Pohl, *Awaren*, σελ. 388, κεφ. 5. 8, υποσ. 1.

²⁷⁹ Σιμοκάττης, VIII. 1, σελ. 283. 11-284. 19.

²⁸⁰ Σιμοκάττης, VIII. 2-3, σελ. 285. 8-288. 18. Θεοφάνης, σελ. 281. 24-282. 12. Hauptmann, *Rapports*, σελ. 169. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 146, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο Σιμοκάττης συγχέει τον ποταμό Τισσό με τον Τέμες. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 254. (το 600). Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 179. Velkov, *Donaulimes*, σελ. 163 (το 601). Pohl, *Awaren*, σελ. 156-157.

²⁸¹ Παύλος Διάκονος, IV. 26, σελ. 125, 10-13: "Igitur Mauritius augustus, postquam uno et viginti annis rexit imperium, cum filiis Theodosio et Tiberio et Constantino a Focate, qui fuit strator Prisci patricii, occiditur. Fuit autem utilis rei publicae; nam saepe contra hostes dimicans victoriam obtenuit. Hunni quoque, qui et Avars appellatur, eius virtute devicti sunt". Pohl, *Awaren*, σελ. 237.

αυτοκράτορας δεν μετείχε στις πολεμικές επιχειρήσεις, η πληροφορία του Παύλου Διάκονου θα μπορούσε να εκτιμηθεί ως αναγνώριση των στρατιωτικών ικανοτήτων του Πρίσκου, ο οποίος εξουδετέρωσε τα στρατηγικά πλεονεκτήματα των Αβάρων σε ό,τι αφορά τον χώρο των συγκρούσεων. Σύμφωνα με το *Στρατηγικόν* του Μαυρικίου, ο βυζαντινός στρατός έπρεπε να αποφεύγει εχθροπραξίες με τους Αβάρους σε περιοχές όπου υπήρχαν ποταμοί, λίμνες, έλη και κάθε είδους φυσικά εμπόδια εξαιτίας του ενδεχόμενου να παγιδευτούν σε ενέδρα.²⁸² Ο Πρίσκος εκμεταλλεύθηκε με τις τακτικές του κινήσεις τις εδαφολογικές συνθήκες και παγίδευσε ο ίδιος τους Αβάρους σε χώρους όπου δεν είχαν δυνατότητα διαφυγής.²⁸³

Παρά τις νίκες του, ο Πρίσκος δεν συνέχισε την προέλασή του προς το κέντρο του χαγανάτου (στον χώρο μεταξύ Δούναβη και Τισσού), αλλά έστειλε 4.000 στρατιώτες να παρακολουθούν τις κινήσεις των Αβάρων. Το βυζαντινό στρατιωτικό τμήμα επιτέθηκε αιφνιδιαστικά σε τρία γεπιδικά χωριά, εξόντωσε τους 30.000 κατοίκους τους και συνέλαβε πολλούς αιχμαλώτους, τους οποίους οδήγησε στον Πρίσκο.²⁸⁴ Ο χαγάνος, όντας σε εξαιρετικά δύσκολη θέση, κινητοποίησε όλους τους Σλάβους που μπορούσε να στρατολογήσει και τους έστειλε εναντίον των Βυζαντινών, μαζί με αβαρικά, γεπιδικά και άλλα “βαρβαρικά” στρατεύματα. Ο Πρίσκος επικράτησε ξανά κατά την τελευταία μάχη που δόθηκε στον Τισσό και συνέλαβε χιλιάδες αιχμαλώτους, οι οποίοι στάλθηκαν στην Τόμιν.²⁸⁵ Ο χαγάνος έστειλε πρεσβεία στον Μαυρίκιο ζητώντας την επιστροφή των αιχμαλώτων, και κατάφερε να ανακτήσει μόνο τους Αβάρους στρατιώτες.²⁸⁶

Με την έλευση του χειμώνα του 599/600, ο βυζαντινός στρατός αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Ο Πρίσκος δεν μπορούσε να προελάσει και να εκμεταλλευτεί περισσότερο τις μέχρι τότε

²⁸² Μαυρίκιος, XI, β', σελ. 366, 95-97: “σπουδάξιν δὲ ἐν γυμνῶ καὶ ἀναπεπταμένῳ τόπῳ κατὰ τὸ δυνατόν τὴν παράταξιν ἐκτάσσειν, ἔνθα μὴδὲ ὕλαι, μὴδὲ τέλματα, μὴδὲ κοιλάδες ἐνοχλοῦσι, διὰ τὰς παρ' αὐτῶν ἐνέδρας”.

²⁸³ Σιμοκάττης, VIII, 3, σελ. 287, 24-27: “ἐπεὶ δὲ λίμνη ὑπεστόρητο τοῖς τόποις ἐκείνοις, ἐπὶ τὰ ὕδατα ἐξωθεῖ τὸν βάρβαρον. διὰ τοῦτο περὶ τὸ βόθιον ἀποκρουσθέντες οἱ βάρβαροι καὶ τὴν λίμνην ἀντιμέτωπον δυστυχήσαντες λίαν σφοδρῶς ἀπεπνίγοντο”. VIII, 3, σελ. 289, 2-7: “διὰ τοῦτο ὁ Πρίσκος παλιννοστεῖ περὶ τὸν Τισσὸν τὸν ποταμὸν...οἱ μὲν οὖν βάρβαροι καταπολεμηθέντες ὡς ἔπος εἰπεῖν ἐγκρατῶς κατὰ ταύτην δὴ τὴν ἡμέραν ἐπὶ τὰ ρεῖθρα τοῦ ποταμοῦ ἀποπνίγονται...”

²⁸⁴ Σιμοκάττης, VIII, 3, σελ. 288, 18-30. Θεοφάνης, σελ. 282, 12-18. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 179. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 255. K. Horedt, *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. Probleme und Ergebnisse. Symposium Tutzing*, σελ. 12. Του ίδιου, *Das Fortleben der Gepiden in der frühen Awarenzeit, Germania 63/1 (1985)*, σελ. 164. Pohl, *Awaren*, σελ. 157-158, 230.

²⁸⁵ Σιμοκάττης, VIII, 3, σελ. 289, 1-13: “ἡμέρα δὲ εἰκοστή,.....ἐξωγρεῖτο δὲ μετὰ τὴν ἦτταν τὸ βάρβαρον, καὶ ἤλωσαν Ἄβαροι μὲν τρισχίλιοι, ἄλλοι δὲ βάρβαροι πρὸς ταῖς τέτρασι χιλιάσι δισχίλιοι τε καὶ διακόσιοι, καὶ Σκλαυηνῶν χιλιάδες ὀκτώ. οὕτω μὲν οὖν ζωγρηθέντες δεσμοῖς παρεδίδοντο, ὁ δὲ στρατηγὸς ἐν Τόμει τῇ πόλει τοὺς λαφυραγωγηθέντας βαρβάρους ἐξέπεμπεν”. Διαφορετικοί είναι οι αριθμοί των αιχμαλώτων σύμφωνα με τον Θεοφάνη (σελ. 282, 21-23): “...συναπόλλυνται δὲ τούτοις καὶ Σκλαυινοὶ πολλοί. ζῶντας δὲ ἐκράτησαν Ἄβαρους μὲν τρισχιλίους, <Σκλαυινοὺς δὲ ὀκτακοσίους καὶ Γῆπαιδας τρισχιλίους> διακοσίους καὶ βαρβάρους δισχιλίους”. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 146. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 255. Avenarius, *Europa*, σελ. 108. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 62, 71. Olajos, *Guerre byzantine*, σελ. 162. Pohl, *Awaren*, σελ. 158, 216.

²⁸⁶ Σιμοκάττης, VIII, 4, σελ. 289, 13-20. Θεοφάνης, σελ. 282, 23-27. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 179. Olajos, *Guerre byzantine*, σελ. 162. Pohl, *Awaren*, σελ. 158. Shlosser, *Emperor Maurikios*, σελ. 138.

επιτυχίες του, ενώ ο Κομεντίολος, που δεν συμμετείχε στις επιχειρήσεις και παρέμενε στο Βιμινάκιο εξαιτίας της υγείας του,²⁸⁷ επιθυμούσε να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη. Έπειτα από κοπιαστική πορεία, και αφού έχασε ένα μέρος του στρατού του από το κρύο στα ορεινά περάσματα του Αίμου, ο Κομεντίολος έφθασε στη Φιλιππούπολη ακολουθώντας τη λεγόμενη “τρίβον του Τραϊανού” η οποία, σύμφωνα με τον Σιμοκάττη, δεν είχε χρησιμοποιηθεί για 90 χρόνια. Ο Κομεντίολος πέρασε τον χειμώνα στη Φιλιππούπολη και επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη την άνοιξη του 600. Παρά τη μη συμμετοχή του στις επιχειρήσεις, ο Μαυρίκιος τον όρισε ξανά στρατηγό έναν χρόνο αργότερα.²⁸⁸

Η υποχώρηση του Πρίσκου νότια του Δούναβη επέφερε μία προσωρινή ανάπαυλα στο βαλκανικό μέτωπο για 11 μήνες (Σεπτέμβριος 600-Αύγουστος 601).²⁸⁹ Σε αυτό το διάστημα, ο χαγάνος προσπάθησε να καλύψει διπλωματικά τις απώλειες του 599 και συμμάχησε με τους Λογγοβάρδους και τους Φράγκους. Οι σχέσεις μεταξύ Αβάρων και Λογγοβάρδων στα τέλη του ΣΤ΄ και στις αρχές του Ζ΄ αιώνα αναπτύχθηκαν στη βάση της επιθετικής πολιτικής εναντίον του Βυζαντίου, με κοινές στρατιωτικές επιχειρήσεις των δύο συμμάχων. Ο Λογγοβάρδος βασιλεύς Αγιλούλφος (591-616) ακολουθούσε την παραδοσιακή πολιτική της προσέγγισης των Λογγοβάρδων με τους Αβάρους μετά την αποχώρηση των πρώτων από την Παννονία το 568. Η συμμαχία των Αβάρων και των Λογγοβάρδων το 600 διευρύνθηκε με τη συμμετοχή και των Φράγκων. Οι Λογγοβάρδοι αναγνώρισαν ως αβαρική σφαίρα επιρροής την κοιλάδα του άνω Δραύου και τις σλαβικές περιοχές ανατολικά του Φρίουλι, ενώ οι Άβαροι έπαυσαν να θεωρούν την βόρεια Ιταλία ως στόχο των επιδρομών τους ή της πολιτικής τους επιρροής.²⁹⁰

Στο πλαίσιο της επιθετικής δραστηριότητας των Αβάρων εναντίον του Βυζαντίου, ο Παύλος Διάκονος πληροφορεί ότι ο χαγάνος ζήτησε τη βοήθεια των Λογγοβάρδων για την κατασκευή στόλου, με τον οποίο “κατέλαβε ένα νησί στη Θράκη”, περιστατικό το οποίο παραμένει αδιευκρίνιστο ως προς τον χρόνο και τον τόπο της επίθεσης.²⁹¹ Στα τέλη του 601 η βυζαντινή

²⁸⁷ Σιμοκάττης, VIII. 2, σελ. 285. 25-286. 1. Θεοφάνης, σελ. 281, 30-31.

²⁸⁸ Σιμοκάττης, VIII. 4, σελ. 289. 21-290. 27 (290, 9-10: “τούτων ἐπίστασθαι τὴν λεγομένην τρίβον Τραϊανὸν τοῦ αὐτοκράτορος κατισχυρίζοντο”). Θεοφάνης, σελ. 282. 27-283. 6. Besevliev, *Heerstrassen*, σελ. 484-485. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 179. Avenarius, *Europa*, σελ. 108 (άνοιξη του 602). Velkov, *Donaulimes*, σελ. 163. Olajos, *Guerre byzantine*, σελ. 162. Schreiner, *Wegenetz*, σελ. 67-68. Pohl, *Awaren*, σελ. 158.

²⁸⁹ Σιμοκάττης, VIII. 4, σελ. 290, 28-29: “Ἐννεακαίδεκάτῳ ἐνιαυτῷ τῆς βασιλείας Μαυρικίου τοῦ αὐτοκράτορος οὐδὲν Ῥωμαίους καὶ βαρβάρους ἐπράχθη”. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 180. Pohl, *Awaren*, σελ. 159.

²⁹⁰ Παύλος Διάκονος, IV. 24, σελ. 125, 1-4. Βόνα, *Reitervolk*, σελ. 11. Pohl, *Awaren*, σελ. 159. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 146.

²⁹¹ Παύλος Διάκονος, IV. 20, σελ. 123, 12-16: “His diebus capta est filia regis Agilulfi cum viro suo Gudescalco nomine de civitate Parmensi ab exercitu Gallicini patricii, et ad urbem Ravennatium sunt deducti. Hoc quoque tempore misit Agilulf rex cacano regi Avarorum artifices ad faciendas naves, cum quibus isdem cacanus insulam quandam in Thracia expugnavit”. Avenarius, *Europa*, σελ. 121 (το 602). Tirr, *Attitude*, σελ. 117. Pohl, *Awaren*, σελ. 159. Ο Pohl (*Awaren*, σελ. 389, κεφ. 5. 9, υποσ. 4), σημειώνει ότι το γεγονός αναφέρεται από τον Παύλο

Ιστρία δέχτηκε επίθεση από Αβάρους, Σλάβους και Λογγοβάρδους,²⁹² ενώ συνέχεια της συνεργασίας τους αποτέλεσε η αβαρική και σλαβική βοήθεια στους Λογγοβάρδους κατά την κατάληψη της Κρεμόνας τον Αύγουστο του 603.²⁹³

Ο Μαυρίκιος, που αντιμετώπιζε διαρκώς αυξανόμενη δυσαρέσκεια εναντίον του, είχε ως μόνη διέξοδο τη συνέχεια των επιχειρήσεων εναντίον των Αβάρων. Διέπραξε όμως το σφάλμα να ορίσει ξανά τον αδελφό του Πέτρο ως “στρατηγός της Ευρώπης”, στη θέση του Πρίσκου.²⁹⁴ Τον Σεπτέμβριο του 601 ο Πέτρος βρισκόταν ήδη στο Παλάστολον του Δούναβη, όταν πληροφορήθηκε ότι οι Άβαροι, με επικεφαλής τον Αψίχ, είχαν συγκεντρώσει τον στρατό τους στις Σιδηρές Πύλες του Δούναβη, ανατολικά της Σιγγηδόνας. Ο Πέτρος ήλθε σε διαπραγματεύσεις με τον Αψίχ και ζήτησε από τους Αβάρους να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους στις Σιδηρές Πύλες. Παρά το αδιέξοδο των διαπραγματεύσεων, ο Πέτρος επέστρεψε στη Θράκη, ενώ ο αβαρικός στρατός κατευθύνθηκε στην Κωνσταντιόλα.²⁹⁵

Το καλοκαίρι της επόμενης χρονιάς (602), ο Μαυρίκιος πληροφορήθηκε ότι οι Άβαροι προετοίμαζαν επίθεση εναντίον των Βυζαντινών. Εντούτοις, αντί να διαθέσει τις δυνάμεις του για άμυνα ή επίθεση προς αυτή την κατεύθυνση, ο αυτοκράτορας διέταξε τον Πέτρο να επιτεθεί εναντίον των Σλάβων. Ο Πέτρος έστειλε βόρεια του Δούναβη τον στρατηγό Γουδούη, με σκοπό να διεξάγει εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στη σλαβική ενδοχώρα.²⁹⁶ Από την άλλη πλευρά, οι Άβαροι δεν εξαπέλυσαν καμία επίθεση στα βυζαντινά εδάφη αλλά εκστράτευσαν εναντίον των Αντών, συμμάχων του Βυζαντίου. Ο Αψίχ πιθανότατα υπέταξε τους Άντες, οι οποίοι αναφέρονται στην Ιστορία για τελευταία φορά το 602.²⁹⁷ Παρά τη νίκη του επί των Αντών,

Διάκονο σε συνάρτηση με γεγονότα του έτους 601 και απορρίπτει τις απόψεις για την ταύτιση της νήσου με την Τόμιν κατά την πολιορκία του 597/98 ή με ένα μικρό νησί στον Δούναβη κοντά στο Βιμινάκιο κατά τις επιχειρήσεις του 599. Κατά τη γνώμη μου, και πέρα από το χρονολογικό ζήτημα, αυτές οι θέσεις δεν τεκμηριώνονται είτε από το γεγονός της κατάληψης μιας νήσου είτε από τον αναφερόμενο γεωγραφικό χώρο (Θράκη).

²⁹² Παύλος Διάκονος, IV. 24, σελ. 125, 4-5: “Inter haec Langobardi cum Avaribus et Sclavis Histrorum fines ingressi, universa ignibus et rapinis vastavere”. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 152. Avenarius, *Europa*, σελ. 121. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 64. Bertels, *Carantania*, σελ. 96-97. Pohl, *Awaren*, σελ. 159-160. N. Christie, *The Lombards*, Οξφόρδη 1998, σελ. 91.

²⁹³ Παύλος Διάκονος, IV. 28, σελ. 125. 19-126. 8. Στράτος, *Βυζάντιον Α΄*, σελ. 164. Avenarius, *Europa*, σελ. 121. Turr, *Attitude*, σελ. 117. Pohl, *Awaren*, σελ. 160. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 156. Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 39. Curta, *Slavs*, σελ. 99.

²⁹⁴ Σιμοκάττης, VIII. 4, σελ. 290. 29-291. 2: “ἔτει δὲ εἰκοστῷ τὸν ἀπτάδελφον ὁ αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος Πέτρον στρατηγὸν προεστῆσατο τῆς Εὐρώπης”. Θεοφάνης, σελ. 284, 6-8. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 148. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 180. Pohl, *Awaren*, σελ. 160.

²⁹⁵ Σιμοκάττης, VIII. 5, σελ. 292, 9-23. Θεοφάνης, σελ. 284, 8-13. Hauptmann, *Rapports*, σελ. 169. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 180. Avenarius, *Europa*, σελ. 108. Ρορονιό, *Témoins*, σελ. 474. Pohl, *Awaren*, σελ. 160, 187.

²⁹⁶ Σιμοκάττης, VIII. 5, σελ. 292. 24-293. 14. Θεοφάνης, σελ. 284, 13-18. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 181. Pohl, *Awaren*, σελ. 160.

²⁹⁷ Σιμοκάττης, VIII. 5, σελ. 293, 14-17: “ἀτάρ τὰς Ῥωμαίων ἐφόδους ὁ Χαγάνος μεμαθηκῶς τὸν Ἀψίχ μετὰ στρατοπέδων ἐξέπεμπεν, ὅπως τὸ τῶν Ἀντῶν διολέσειεν ἔθνος, ὃ σύμμαχον Ῥωμαίοις ἐτύγχανεν ὄν”. Θεοφά-

φαίνεται ότι ένα τμήμα του αβαρικού στρατού είχε χάσει το ηθικό του, καθώς σημειώθηκαν λιποταξίες Αβάρων στρατιωτών προς τους Βυζαντινούς. Ο χαγάνος επεδίωξε μάταια αυτή τη φορά να επανακτήσει τους στρατιώτες του.²⁹⁸ Πιθανότατα, οι λιποταξίες των στρατιωτών είχαν μεγάλο ηθικό αντίκτυπο για τον χαγάνο, εάν δεχθούμε ως ορθή τη σχετική πληροφορία στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού.²⁹⁹

Αν και ότι ο αβαρικός στρατός παρουσίαζε δείγματα αποσύνθεσης, ο Μαυρίκιος προτίμησε να συνεχίσει τον πόλεμο εναντίον των Σλάβων. Η εντολή του όμως να παραχειμάσει ο στρατός στη σλαβική ενδοχώρα οδήγησε σε απρόσμενες και ραγδαίες εξελίξεις, καθώς ο στρατός στασίασε.³⁰⁰ Οι προσπάθειες του Μαυρικού και των στρατηγών του να επιβληθούν στο στράτευμα δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα. Ο έλεγχος είχε ξεφύγει πλέον από τα χέρια του Μαυρικού και είχε περάσει στον στρατό, ο οποίος ανακήρυξε ως νέο αυτοκράτορα τον εκατόνταρχο Φωκά (602-610). Ο Φωκάς οδήγησε τον στρατό στην πρωτεύουσα και ανήλθε στον θρόνο τον Νοέμβριο του 602, αφού δολοφόνησε τον Μαυρίκιο και την οικογένειά του.³⁰¹ Η εξέλιξη αυτή σήμανε ταυτόχρονα και το τέλος της δεκαετούς εκστρατείας του Μαυρικού στα Βαλκάνια, καθώς ο νέος αυτοκράτορας δεν ανέλαβε νέες επιχειρήσεις εναντίον των Αβάρων και των Σλάβων.

Εκτός από τους λόγους που ήδη αναφέρθηκαν για την αποτυχία της βυζαντινής αντεπίθεσης στα Βαλκάνια από το 592 ως το 602 (έλλειψη δυνάμεων, πειθαρχίας, χρημάτων και ορισμένες λανθασμένες επιλογές του Μαυρικού) αρκετά καίριο είναι επίσης το ερώτημα των προτεραιοτήτων αυτής της εκστρατείας και η ιεράρχηση των αντικειμενικών της στόχων. Σύμφωνα με την άποψη του Curta, οι επιχειρήσεις του Μαυρικού είχαν ως πρωταρχική επιδίωξη την εξάλειψη του σλαβικού κινδύνου και κατά δεύτερο λόγο τους Αβάρους.³⁰² Από την εξέταση του συνόλου των συγκρούσεων, προκύπτει το συμπέρασμα ότι οι Βυζαντινοί ανέλαβαν επιθετική πρωτοβουλία εναντίον των Σλάβων ενώ από την άλλη πλευρά, με εξαίρεση την

νης, σελ. 284, 18-20. Zástěroná, *Maurice*, σελ. 35. Avenarius, *Europa*, σελ. 109. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 73. Olajos, *Guerre byzantine*, σελ. 163. Pohl, *Awaren*, σελ. 160-161. Curta, *Slavs*, σελ. 105.

²⁹⁸ Σμολκάρτης, VIII. 6, σελ. 293, 17-22. Θεοφάνης, σελ. 284, 20-21. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 181-182. Pohl, *Awaren*, σελ. 161.

²⁹⁹ Μαυρίκιος, XI, β', σελ. 366, 74-75: "Λυπεῖ δὲ αὐτοὺς σφόδρα καὶ ἡ τῶν αὐτομολούντων ἀναχώρησις."

³⁰⁰ Σμολκάρτης, VIII. 6, σελ. 293, 23-294. 2. Θεοφάνης, σελ. 286, 14-22. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 182. Avenarius, *Europa*, σελ. 109. Pohl, *Awaren*, σελ. 161. Shlosser, *Emperor Maurikios*, σελ. 94, 102. Curta, *Slavs*, σελ. 105-106. Όπως παρατηρεί ο Pohl (*Awaren*, σελ. 208), κάθε φορά μετά από επίθεση εναντίον των Σλάβων υπήρχε τάση για ανταρσία στον βυζαντινό στρατό, καθώς ήταν "ένας επίπονος πόλεμος με ελάχιστη λεία αλλά και δόξα".

³⁰¹ Σμολκάρτης, VIII. 6-11, σελ. 294, 2-305. 24. Θεοφάνης, σελ. 286, 23-290. 12. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 93-124. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 255. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σελ. 182. Fine, *Balkans*, σελ. 33. Pohl, *Awaren*, σελ. 161-162. Schreiner, *Brennende Kaiser*, σελ. 29-30. Madgearu, *Scythia*, σελ. 51-52.

³⁰² Curta, *Slavs*, σελ. 100.

εκστρατεία του 599, ανέμεναν τις κινήσεις των Αβάρων. Όμως, από τις μαρτυρίες των πηγών κατά την έναρξη των επιχειρήσεων δεν τεκμηριώνεται ότι αυτό οφειλόταν στον αρχικό σχεδιασμό του Μαυρικού. Τόσο ο Σιμοκάττης όσο και ο Θεοφάνης αναφέρουν ότι ο Μαυρίκιος μετέφερε τα στρατεύματά του στα Βαλκάνια για πόλεμο εναντίον των Αβάρων.³⁰³ Οι Άβαροι ήταν αναμφίβολα πιο ισχυροί από τα σλαβικά φύλα του κάτω Δούναβη και προς αυτή την κατεύθυνση θα στρεφόταν πρωτίστως η αντεπίθεση των Βυζαντινών.

Οι Σλάβοι αποτελούσαν πιθανόν στην αρχική εκτίμηση του Μαυρικού μία παράμετρο του κύριου προβλήματος, του αβαρικού. Ο αυτοκράτορας, αν και αναγκασμένος να τους πολεμήσει, ήλπιζε ότι θα απαλασσόταν γρήγορα από τις σλαβικές επιδρομές, ώστε να επικεντρώσει την προσπάθειά του στους Αβάρους. Η εξέλιξη των πραγμάτων όμως ήταν τελείως διαφορετική, καθώς οι Βυζαντινοί ενεπλάκησαν σε έναν ανέλπιστα χρονοβόρο πόλεμο με τους Σλάβους, ο οποίος δεν οφειλόταν σε αρχικό σχεδιασμό αλλά προέκυψε εκ των πραγμάτων. Ο βυζαντινός στρατός υπέστη ακόμη και ήττα, όπως το 594 στον ποταμό Ηλιβακία, ενώ οι αντίξοες κλιματολογικές συνθήκες βόρεια του κάτω Δούναβη δυσχέραιναν τις προσπάθειές του και προκαλούσαν ταραχές. Το επιθυμητό αποτέλεσμα δεν επετεύχθη ακόμη και με σκληρά μέτρα, όπως η καταστροφή οικισμών και η εξόντωση ή η μεταφορά μεγάλου αριθμού αιχμαλώτων στα βυζαντινά εδάφη.

Η φαινομενική προτεραιότητα στους Σλάβους, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των συγκρούσεων, δεν αντικατοπτρίζει τον κύριο αντικειμενικό στόχο αλλά την αδυναμία εκπλήρωσης κάποιων απαραίτητων προϋποθέσεων για την ανάληψη συστηματικών επιχειρήσεων εναντίον των Αβάρων. Αυτές οι προϋποθέσεις ήταν οι άριστες συνθήκες επικοινωνίας και ανεφοδιασμού από τη Θράκη ως τον Δούναβη, οι οποίες δεν μπορούσαν να υπάρχουν όσο οι σλαβικές επιδρομές συνεχίζονταν στις βαλκανικές επαρχίες. Ακόμη, τα σλαβικά φύλα που ήλεγχαν οι Άβαροι στον κάτω Δούναβη αποτελούσαν μία εφεδρεία για τον αβαρικό στρατό, η οποία έπρεπε να εξαλειφθεί. Υποχρεωμένος να διεξάγει διμέτωπο αγώνα, ο Μαυρίκιος δεν εκτίμησε ορθά το μέγεθος του σλαβικού προβλήματος για αυτό και η αντεπίθεσή του αναλώθηκε περισσότερο σε επιχειρήσεις εναντίον τους. Από παράμετρος, έστω η σημαντικότερη, κατέληξε κύριο ζητούμενο και οδήγησε σε παρέκλιση από τον αρχικό στόχο. Δίχως να έχει επιλύσει το σλαβικό πρόβλημα και με διαρκώς αυξανόμενη την αντίδραση εναντίον του, ο Μαυρίκιος χρειαζόταν μία στρατιωτική επιτυχία μετά την προδοσία και την ήττα του Κομμεντίου το 598 και την άρνηση του ίδιου να εξαγοράσει τους 12.000 αιμαλώτους των

³⁰³ Σιμοκάττης, V.16, σελ. 218, 12-15: "... τὰς δυνάμεις ὁ αὐτοκράτωρ ἐς τὴν Εὐρώπην ὡς τάχιστα μετεβίβαζεν ἐπὶ τὴν Ἀγγιᾶλον τὴν ἐκδημίαν παρασκευάζεται· διεγνώκει γὰρ τὸ Ἀβαρικὸν αὐτὸς ἐθέλειν φοιτᾶν". Θεοφάνης, σελ. 267, 31-34: "εἰρήνης δὲ βαθείας τὴν ἀνατολὴν καταλαβούσης, Ἀβαρικὸς ἐπὶ τὴν Εὐρώπην ἐκὺμαινε πόλεμος. διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος τὰς δυνάμεις ἀπὸ ἀνατολῆς ἐπὶ τὴν Θράκην μετήγαγεν".

Αβάρων. Η παραβίαση της συνθήκης του 598, η οποία ήταν ευνοϊκή για τους Βυζαντινούς και ρύθμιζε επίσης το θέμα της μεθορίου στον Δούναβη, ήταν ίσως η μόνη δυνατότητα που δόθηκε στον Μαυρίκιο για να αιφνιδιάσει τους Αβάρους και να βρεθεί σε πλεονεκτική θέση, καθώς οι παραπάνω αναγκαίες προϋποθέσεις δεν επετεύχθησαν ποτέ. Αντίθετα, προκάλεσαν λίγο αργότερα την πτώση του Μαυρικίου.

Γ. Το Βυζάντιο και οι Άβαροι από το 602 έως το 626.

1. Η εποχή του Φωκά (602-610).

Η νέα κατάσταση που διαμορφώθηκε στα Βαλκάνια το 602 έφερε τους Αβάρους σε θέση ισχύος, καθώς η βυζαντινή μεθόριος στον Δούναβη βρέθηκε ανυπεράσπιστη εξαιτίας της αποχώρησης των βυζαντινών στρατευμάτων. Η ανατροπή του Μαυρικού συνδέεται με την κατάρρευση του βυζαντινού αμυντικού συστήματος στον Δούναβη, με αποτέλεσμα οι Άβαροι και οι Σλάβοι να εισέρχονται δίχως να αντιμετωπίζουν αντίσταση στις βαλκανικές επαρχίες της αυτοκρατορίας.³⁰⁴

Από την αρχή της βασιλείας του ο Φωκάς, εκτός από τις ισχυρές αντιδράσεις στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας εναντίον του και την επιθετικότητα των Περσών στην Ανατολή, είχε να αντιμετωπίσει την έντονη δραστηριότητα των Αβάρων και των Σλάβων. Οι Σλάβοι του κάτω Δούναβη, παρά τις εκτεταμένες επιχειρήσεις του Μαυρικού, φαίνεται ότι παρέμεναν αρκετά ισχυροί. Μόλις δύο χρόνια μετά την τελευταία εκστρατεία των Βυζαντινών εναντίον τους, ήταν σε θέση να αντεπιτεθούν και εμφανίσθηκαν έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης. Τη νύκτα της εορτής του πολιούχου της Αγίου Δημητρίου, την 26η Οκτωβρίου του 604, ένα τμήμα 5.000 Σλάβων επιχείρησε να επιτεθεί αιφνιδιαστικά στην πόλη, έγινε όμως εγκαίρως αντιληπτό και αποκρούστηκε σε ανοικτή μάχη.³⁰⁵ Η χρονολόγηση της σλαβικής επίθεσης το 604 έχει αμφισβητηθεί από μέρος ερευνητών, οι οποίοι την τοποθετούν σε διαφορετικές μεταξύ τους χρονικές περιόδους όπως το 581/84³⁰⁶ και το 609/10.³⁰⁷ Φαίνεται πάντως, σύμφωνα με την επισήμανση του Pohl, ότι η χρονολόγησή της το 604, μετά από τη συνθήκη του Φωκά με τους Αβάρους, δικαιολογεί την έκκληξη των κατοίκων για την απροσδόκητη εμφάνιση των Σλάβων.³⁰⁸

Την ίδια χρονιά, στα ανατολικά σύνορα του Βυζαντίου, άρχισε ένας νέος πόλεμος με τους Πέρσες, ο οποίος προκάλεσε σημαντικές εδαφικές απώλειες στην αυτοκρατορία.³⁰⁹ Ακολουθώντας την τακτική των προκατόχων του, όταν αντιμετώπιζαν ταυτόχρονες επιθέσεις

³⁰⁴ Comşa, *Betrachtungen*, σελ. 79. Ρορονιέ, *Témoins*, σελ. 445. Fine, *Balkans*, σελ. 33-34. Pohl, *Awaren*, σελ. 237. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 51, 56. Της ίδιας, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σελ. 73.

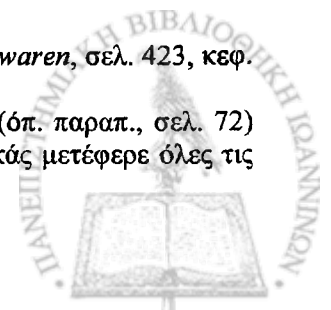
³⁰⁵ Lemerle, *Miracles I*, 106-108, σελ. 126. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 51. Της ίδιας, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σελ. 74. Curta, *Slavs*, σελ. 94.

³⁰⁶ Ρορονιέ, *Témoins*, σελ. 450-451. Curta, *Slavs*, σελ. 93-94.

³⁰⁷ Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 161-162. Βλ. επίσης Lemerle, *Miracles II*, σελ. 72-73. Pohl, *Awaren*, σελ. 423, κεφ. 7.1, υποσ. 27.

³⁰⁸ Pohl, *Awaren*, σελ. 240-241. Διαφορετική ήταν η παλαιότερη προσέγγιση του Lemerle (όπ. παραπ., σελ. 72) υπέρ του 604, την οποία συνέδεε με την έλλειψη στρατευμάτων στον Δούναβη, αφού ο Φωκάς μετέφερε όλες τις διαθέσιμες στρατιωτικές δυνάμεις στην Ανατολή.

³⁰⁹ Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 144-149. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, Αθήνα 1978, σελ. 151.

στο βαλκανικό και το ανατολικό μέτωπο, ο Φωκάς εξαγόρασε το 604 την ειρήνη με τους Αβάρους αυξάνοντας τον ετήσιο φόρο σε 140.000 χρυσά νομίσματα, και μετέφερε στην Ανατολή τις στρατιωτικές δυνάμεις που στάθμευαν στα ευρωπαϊκά εδάφη.³¹⁰ Αυτή είναι η μοναδική συνθήκη που συνήψε ο Φωκάς με τους Αβάρους και συνδέεται πιθανότατα με μία επίθεση των Αβάρων στη Θράκη, η οποία εξουδετέρωσε τις μικρές βυζαντινές δυνάμεις που υπήρχαν εκεί.³¹¹

Η νέα συνθήκη με τους Αβάρους, παρά τον βαρύ ετήσιο φόρο, δεν εμπόδισε τις επιθέσεις των Αβάρων αλλά και τη διείσδυση των Σλάβων, με επακόλουθο την εγκατάσταση πολλών σλαβικών φύλων νότια του Δούναβη, η οποία οδήγησε μακροπρόθεσμα στον εκσλαβισμό μεγάλου μέρους των Βαλκανίων. Στις αρχές της βασιλείας του Φωκά, εκτός από την ύπαιθρο χώρα, έπεσαν στα χέρια των εισβολέων οι σημαντικότερες βυζαντινές πόλεις και οχυρά στον Δούναβη, όπως η Σιγγηδόνα, οι Νόβαι, το Δορόστολον, η Άσημος και η Τόμις στη Μαύρη Θάλασσα. Ουσιαστικά, η συνθήκη του 604 προστάτευε από τις αβαρικές επιθέσεις μόνο μικρό αριθμό πόλεων στο εσωτερικό των Βαλκανίων, αφού η ύπαιθρος χώρα στην κεντρική και βόρεια Βαλκανική ήταν ήδη στα χέρια σλαβικών φύλων.³¹² Παρά τη σύναψη της συνθήκης, οι Άβαροι επιτέθηκαν πιθανόν μαζί με τους Σλάβους στις βαλκανικές επαρχίες το 609/10. Στις επιθέσεις τους, σύμφωνα με τον Ιωάννη Νικίου, αντιστάθηκε επιτυχώς μόνο η Θεσσαλονίκη.³¹³

Σε αντίθεση με τα αποτελέσματα της πολιτικής του στα Βαλκάνια και στην Ανατολή, η πολιτική του Φωκά στη Δύση ήταν περισσότερο επιτυχής. Με τη μεσολάβηση του πάπα Γρηγορίου Α' (590-604), η βασίλισσα της Αυστρασίας Μπρουνχίλδη (+613) και ο εγγονός της

³¹⁰ Θεοφάνης, σελ. 292, 11-14: “ὁ δὲ Φωκάς τὰς δυνάμεις ἀπὸ τῆς Ἑβρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν μετέφερε τῷ Χαγάνῳ τὰ πάκτα ἐπαυξήσας, νομίζων ἡρεμεῖν τῶν Ἀβάρων τὸ ἔθνος”. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 160-161. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 151. Fine, *Balkans*, σελ. 33. Madgearu, *Scythia*, σελ. 52. Pohl, *Awaren*, σελ. 238. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 51.

³¹¹ Θεοφάνης, σελ. 290, 14-16: “ὁ τε γὰρ Χοσρόης, ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς, τὴν εἰρήνην διέλυσεν, καὶ οἱ Ἄβαρεις τὴν Θράκην διώλεσαν, καὶ ἄμφω τὰ στρατεύματα τῶν Ῥωμαίων διεφθάρησαν...”. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 162. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 148. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 256. Avenarius, *Europa*, σελ. 110. Pohl, *Awaren*, σελ. 237.

³¹² H. Ditten, Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen. *Byzanz im 7. Jahrhundert*, σελ. 95. Pohl, *Awaren*, σελ. 238. Haldon, *Seventh Century*, σελ. 35. Σύμφωνα με τους R.-J. Lilie (Kaiser Herakleios und die Ansiedlung der Serben. Überlegungen zum Kapitel 32 des De Administrando Imperio, *Südostforschungen* 44 (1985), σελ. 17-20, 42-43), Curta (*Slavs*, σελ. 106-107) και Ostrogorsky (*Ιστορία Α'*, σελ. 160-161), το Βυζάντιο έχασε τον έλεγχο των σημαντικότερων πόλεων στα Βαλκάνια στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου. Ανεξάρτητα από την ορθότητα της άποψης, πρέπει να σημειωθεί ότι οι θέσεις του Lilie στο σύνολό τους επιχειρούν μάλλον αδικαιολόγητα να αποκαταστήσουν την εικόνα του Φωκά και να αποδώσουν στον Ηράκλειο τόσο την κατάρρευση του αμυντικού συστήματος στα Βαλκάνια όσο και την αποσύνθεση του κρατικού μηχανισμού.

³¹³ Ιωάννης Νικίου, κεφ. 109. 18, σελ. 175-176: “Και σε ό,τι αφορά τη Ρώμη, λέγεται ότι οι βασιλείς εκείνης της εποχής είχαν ερημώσει με τη βοήθεια των βαρβάρων των ξένων εθνών και των Ιλλυριών χριστιανικές πόλεις και οδήγησαν τους κατοίκους στην αιχμαλωσία και ότι καμία πόλη δεν ξέφυγε από αυτούς εκτός από τη Θεσσαλονίκη, καθώς τα τείχη της ήταν ισχυρά και με τη βοήθεια του Θεού τα ξένα έθνη δεν μπορούσαν να την καταλάβουν. Όμως όλη η ύπαιθρος χώρα καταστράφηκε και ερημώθηκε”. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 162. Avenarius, *Europa*, σελ. 110. Ρορονιέ, *Témoins*, σελ. 489-490. Lilie, *Herakleios*, σελ. 19. Pohl, *Awaren*, σελ. 237-238.

Τιερό Β' (595-613) συνήψαν συμμαχία με το Βυζάντιο το 602/03. Αν και το περιεχόμενο της συνθήκης δεν είναι γνωστό, θεωρείται πιθανό ότι κοινός στόχος των δύο πλευρών ήταν η αντιμετώπιση των Αβάρων.³¹⁴ Το 607 ο Φωκάς αναγνώρισε τα πρωτεία της παπικής εκκλησίας έναντι της Κωνσταντινούπολης, και προς τιμήν του στήθηκε μία μνημειακή στήλη στο Forum Romanum, η οποία έφερε στην κορυφή της το άγαλμά του.³¹⁵ Επίσης, το 603, το 605 και το 606 ο Φωκάς πέτυχε τη σύναψη ειρήνης με τους Λογγοβάρδους.³¹⁶

Το 610, και λίγο πριν από την πτώση του Φωκά, επήλθε αλλαγή στην ηγεσία των Αβάρων, όταν ο νεότερος γιος του Βαϊανού διαδέχθηκε τον μεγαλύτερο αδελφό του.³¹⁷ Ο νέος χαγάνος ακολούθησε από την αρχή μία δυναμική εξωτερική πολιτική. Παρεμβαίνοντας στην έριδα του βασιλέως των Λογγοβάρδων Αγιλούφου με τον Λογγοβάρδο δούκα του Φρίουλι Γιζούλφο Β', εισέβαλε το 610/11 στο Φρίουλι και, αφού συνέτριψε τον στρατό του Γιζούλφου Β', κατέστρεψε το Forum Iulii (σημ. Κιβιντάλε).³¹⁸ Οι Άβαροι δεν συνέχισαν την επιθετική τους δραστηριότητα στην Ιταλία, καθώς έστρεψαν ξανά το ενδιαφέρον τους στις βαλκανικές επαρχίες. Από την άλλη πλευρά, η τυραννική διακυβέρνηση του Φωκά είχε οδηγήσει από νωρίς μεγάλο μέρος του λαού εναντίον του. Μία μεγάλη εξέγερση το 604/05 καταπνίγηκε γρήγορα από τον Φωκά. Το 609 όμως, η κακή συγκομιδή, σε συνδυασμό με τις στρατιωτικές αποτυχίες, έδωσαν το έναυσμα για την συνολική εξέγερση εναντίον του. Το αποτέλεσμα της ήταν η πτώση του Φωκά το φθινόπωρο του 610 και η άνοδος στον βυζαντινό θρόνο του Ηρακλείου, γιου του ομώνυμου εξάρχου της Καρχηδόνας.³¹⁹

³¹⁴ Gregorii I Papae, *Registrum Epistolarum* II, αρ. XIII/7, σελ. 372, 14-16: "Nam nos, quicquid possibile, quicquid est utile et ad ordinandam pacem inter vos et rempublicam pertinet, summa Deo auctore cupimus devotione compleri". αρ. XIII/9, σελ. 375, 11-14: "Et valde laudavimus, quia et praesentia sapientes, sicut decet, attenditis et sic munire futura sempiternae pacis interventu inter vos et rempublicam festinatis, ut unum facti regni vestri firmitatem in perpetuum salubriter extendatis". Dölger, *Regesten* I, σελ. 17/150. Goubert, *Byzance* II, σελ. 86-92. Λουγγής, *Ambassades*, σελ. 104, 111. Schreiner, *Gesandtschaft*, σελ. 199-200.

³¹⁵ Haldon, *Seventh Century*, σελ. 42. J. Herrin, Constantinople, Rome and the Franks in the seventh and eighth centuries. *Byzantine Diplomacy*, σελ. 91.

³¹⁶ Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 164-165. Avenarius, *Europa*, σελ. 122. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 150-151. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 158. T. Λουγγής, Die byzantinischen Gesandten als Vermittler materieller Kultur vom 5. bis ins 11. Jahrhundert. *Kommunikation zwischen Orient und Okzident, Alltag und Sachkultur. Internationaler Kongress Krems an der Donau, 6. bis 9. Oktober 1992* (Βιέννη 1994), σελ. 58. Του ίδιου, *Ambassades*, σελ. 105. Christie, *Lombards*, σελ. 91.

³¹⁷ Olajos, *Bajan*, σελ. 158. Pohl, *Awaren*, σελ. 238.

³¹⁸ Παύλος Διάκονος, IV, 37, σελ. 128-132. Kollautz, *Noricum*, σελ. 626. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 266. Avenarius, *Europa*, σελ. 122. H. Wolfram, Ethnogenesis im frühmittelalterlichen Donau- und Ostalpenraum (6. bis 10. Jahrhundert), *Nationes* 5 (1985), σελ. 126. Christie, *Lombards*, σελ. 93-94. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 160. Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 39-40.

³¹⁹ Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 194-225. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 151-152. Haldon, *Seventh Century*, σελ. 41-42.

2. Οι αβαρικές και σλαβικές επιθέσεις στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου.

Ο Ηράκλειος, ο οποίος έγινε δεκτός με ενθουσιασμό στην Κωνσταντινούπολη, βρέθηκε αντιμέτωπος με μία χαώδη κατάσταση στο εσωτερικό, ενώ είχε να αντιμετωπίσει τόσο στα Βαλκάνια όσο και στην Ανατολή τους εχθρούς της αυτοκρατορίας, από τους οποίους υπέστη στα πρώτα δέκα χρόνια της βασιλείας του αρκετές ήττες.³²⁰ Σε αυτό το διάστημα, οι πλουσιότερες επαρχίες του κράτους υποτάχθηκαν σταδιακά στους Πέρσες, καθώς το 613/14 κατελήφθη η Συρία, το 614 η Παλαιστίνη και γύρω στο 619 η Αίγυπτος.³²¹ Από την άλλη πλευρά, οι βαλκανικές επαρχίες παρέμεναν ανυπεράσπιστες και δέχονταν διαρκώς επιθέσεις από τους Αβάρους και τους Σλάβους. Η οικονομία του κράτους είχε υποστεί ισχυρά πλήγματα από τις εμφύλιες συγκρούσεις και ο στρατός είχε σχεδόν διαλυθεί. Χαρακτηριστική για τον βαθμό αποσύνθεσης του βυζαντινού στρατού είναι η συμβολικού χαρακτήρα πληροφορία του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη ότι ο Ηράκλειος όταν ανέβηκε στον θρόνο βρήκε μόνο δύο στρατιώτες από τον στρατό του Φωκά.³²²

Παρά την έλλειψη επαρκών πληροφοριών για την κατάσταση στη Βαλκανική, φαίνεται ότι στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου έπεσαν τα τελευταία βυζαντινά οχυρά στο εσωτερικό των Βαλκανίων. Η χρονολόγηση της πτώσης τους γίνεται κατά προσέγγιση με τη βοήθεια νομισματικών ευρημάτων.³²³ Ο Ισιδώρος Σεβίλλης πληροφορεί για το έτος 614 την κατάληψη από τους Σλάβους της “Ελλάδας”, όρος γενικός που στο έργο του Ισιδώρου, σύμφωνα με τον Π. Χαράνη, ταυτίζεται με το Ιλλυρικό και δεν αφορά την ηπειρωτική Ελλάδα.³²⁴ Πιθανότατα για το 613/14, αναφέρονται και σε άλλες πηγές επιδρομές των Αβάρων

³²⁰ Θεοφάνης, σελ. 299, 32-33: “‘Ηράκλειος δὲ ὁ βασιλεὺς εὗρε παραλελυμένα τὰ τῆς πολιτείας Ῥωμαίων πράγματα”. Στράτος, *Βυζάντιον Α΄*, σελ. 236-263. Ostrogorsky, *Ιστορία Α΄*, σελ. 159. Haldon, *Seventh Century*, σελ. 36-37. Για τις αντιδράσεις στη σταθεροποίηση της εξουσίας του Ηρακλείου στη Μ. Ασία βλ. W. E. Kaegi, *New Evidence on the Early Reign of Heraclius*, *BZ* 66/2 (1973), σελ. 308-330.

³²¹ Στράτος, *Βυζάντιον Α΄*, σελ. 263-283. Ostrogorsky, *Ιστορία Α΄*, σελ. 161-162. Haldon, *Seventh Century*, σελ. 42-43. J. Russell, *The persian Invasions of Syria/Palestine and Asia Minor in the Reign of Heraclius: Archaeological, Numismatic and Epigraphic Evidence*. *Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 41-71.

³²² Σιμοκάττης, VIII. 12, σελ. 308, 15-19: “ὄπηνίκα πρὸς τὸν Ῥαζάτην τὸν πόλεμον ἐποιήσατο ὁ αὐτοκράτωρ Ῥαράκλειος, ἐξέτασιν τοῦ ὀπλιτικοῦ ἀνακρίνας δύο καὶ μόνους στρατιώτας τῆς φιλοτυράννου πληθὸς ὑπολελειμμένους ἐξεῦρεν, καίτοι μὴ πολλῶν μεσολαβησάντων τῶν χρόνων”. Θεοφάνης, σελ. 290, 16-20. 300, 4-6. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 148. Avenarius, *Europa*, σελ. 109. Lilie, *Herakleios*, σελ. 20. Η πληροφορία του Σιμοκάττη αποδίδεται από τους Kollautz-Miyakawa (*Geschichte und Kultur I*, σελ. 256) σε παράφραση βιβλικῆς ρήσης. Βλ. Σαμουήλ, Α΄ 11: “καὶ οἱ ἐναπολειφθέντες διεσκορπίσθησαν, ὥστε οὐδὲ δύο ἐξ αὐτῶν δὲν ἔμειναν ἠνωμένοι”.

³²³ Popović *Témoins*, σελ. 491-504. Lemerle, *Miracles II*, σελ. 100-101. Madgearu, *Scythia*, σελ. 54. Haldon, *Seventh Century*, σελ. 43. Pohl, *Awaren*, σελ. 242.

³²⁴ Isidorus Hispalensis, *Chronica*, σελ. 479 (5813/414): “Eraclius dehinc sextum decimum agit imperii annum. cuius initio Sclavi Graeciam Romanis tulerunt, Persi Syriam et Aegyptum plurimasque provincias”. Π. Χαράνης, *Graecia in Isidore of Seville*, *BZ* 64 (1971), σελ. 24. Avenarius, *Europa*, σελ. 111 (το 615). Ditten, *Einwanderung*, σελ. 96. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 69. Lilie, *Herakleios*, σελ. 20.

και των Σλάβων στα Βαλκάνια ταυτόχρονα με τις περσικές επιθέσεις στην Ανατολή.³²⁵ Από τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου* επίσης γνωρίζουμε για τις σλαβικές επιθέσεις στον ελληνικό χώρο και την πολιορκία της Θεσσαλονίκης μεταξύ του 614 και του 616.³²⁶

Αφού απέτυχαν να κυριεύσουν τη Θεσσαλονίκη, οι Σλάβοι συγκέντρωσαν δώρα, χρυσό και αιχμαλώτους και έστειλαν πρεσβεία στους Αβάρους ζητώντας τους στρατιωτική βοήθεια. Ο χαγάνος αποδέχθηκε την πρόταση των ανεξάρτητων σλαβικών φύλων να επιτεθεί εναντίον της Θεσσαλονίκης. Μετά από δύο χρόνια προετοιμασίας, οι Άβαροι έφθασαν το 617/18 έξω από την πόλη μαζί με τα υποτελή σε αυτούς σλαβικά και βουλγαρικά φύλα. Παρά τη μεγάλη δύναμη των επιτιθέμενων και τις πολιορκητικές μηχανές που διέθεταν, οι Άβαροι δεν πέτυχαν να κάμψουν την αντίσταση των κατοίκων της πόλης, οι οποίοι κατάφεραν να ανεφοδιαστούν από τη θάλασσα. Μετά 33 μέρες αποκλεισμού, ο χαγάνος αναγκάστηκε να λύσει την πολιορκία, εξαιτίας της έλλειψης τροφίμων, και αποχώρησε αποκομίζοντας ένα χρηματικό ποσό. Οι Άβαροι έκαψαν τους ναούς στα ερημωμένα περίχωρα της πόλης, ενώ πολλοί κάτοικοι της Θεσσαλονίκης εξαγόρασαν αιχμαλώτους που κρατούσαν οι Άβαροι.³²⁷

Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου, οι επιθέσεις των Αβάρων και των Σλάβων στη δυτική Βαλκανική είχαν ως αποτέλεσμα την πτώση της βυζαντινής Δαλματίας. Για την κατάληψη της Δαλματίας και της πρωτεύουσάς της, των Σαλώνων, δεν υπάρχουν πληροφορίες από κάποια σύγχρονη πηγή, παρά μόνο από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, στα μέσα του Ι΄ αιώνα. Στα κεφάλαια 29 και 30 του έργου του *Πρός τόν ίδιον υιόν Ρωμανόν* δίνονται δύο διαφορετικές εκδοχές για την πορεία των γεγονότων. Στο κεφ. 29 ο Πορφυρογέννητος πληροφορεί ότι οι Άβαροι και οι Σλάβοι (ονόματα που στο κεφ. 29 αναφέρονται και ως συνώνυμα) ζούσαν βόρεια του Δούναβη και κυριεύσαν με κάποιο τέχνασμα τα Σάλωνα.³²⁸ Αντίθετα, στο κεφ. 30 δεν αναφέρονται οι Σλάβοι παρά μόνο οι

³²⁵ Θεοφάνης, σελ. 300, 1-3: "τήν τε γάρ Εὐρώπην οἱ Ἄβαροι ἠρήμωσαν, καὶ τὴν Ἀσίαν οἱ Πέρσαι πᾶσαν κατέστρεψαν καὶ τὰς πόλεις ἠχμαλώτευσαν καὶ τὸν τῶν Ῥωμαίων στρατὸν ἐν τοῖς πολέμοις ἀνήλωσαν". Ζωνάρας, 14, 15, σελ. 204, 5-6: "καὶ τὴν Εὐρώπην οἱ Ἄβαροι καὶ οἱ Σκύθαι ἠρήμωσαν".

³²⁶ Lemerle, *Miracles I*, 179-194, σελ. 175-179. Του ίδιου, *Miracles II*, σελ. 89-101, 177 (το 614). Avenarius, *Awaren und Slaven*, σελ. 20-21. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 258 (το 616). Ditten, *Einwanderung*, σελ. 99. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σελ. 74 (το 614/15). Της ίδιας, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 51. Curta, *Slavs*, σελ. 107-108.

³²⁷ Lemerle, *Miracles I*, 195-215, σελ. 184-189. Του ίδιου, *Miracles II*, σελ. 184-185. Στράτος, *Βυζάντιον Β΄*, σελ. 506-507. Avenarius, *Europa*, σελ. 112. Του ίδιου, *Awaren und Slaven*, σελ. 21. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 258-260. Fine, *Balkans*, σελ. 41-42. Pohl, *Awaren*, σελ. 242-243. Curta, *Slavs*, σελ. 108. Για τη χρονολόγηση της πολιορκίας βλ. Pohl, *Awaren*, σελ. 423, κεφ. 7. 1, υποσ. 36. Για την αύξηση του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης εξαιτίας της ερήμωσης πόλεων και επαρχιών στη Βαλκανική από τις επιθέσεις των Σλάβων και των Αβάρων βλ. Α. Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη. Χώρος και Ιδεολογία*, Ιωάννινα 1996, σελ. 62-63.

³²⁸ *DAI* 29, σελ. 122. 14-124. 49. I. Marović, Reflexions about the Year of the Destruction of Salona. *Disputationes Salonitanae*, σελ. 304. Στο ίδιο, N. Jakšić, Constantine Porphyrogenitus as the Source for the Destruction of Salona, σελ. 318-320. Pohl, *Awaren*, σελ. 243, ο οποίος θεωρεί μυθική την περιγραφή για την κατάληψη των Σαλώνων. K. Belke-P. Soustal, *Bie Byzantiner und Ihre Nachbarn. Die De Administrando Imperio genannte Lehrschrift des*

Άβαροι. Σύμφωνα με την εκδοχή του κεφ. 30, ενώ οι Άβαροι έλειπαν σε κάποια εκστρατεία, οι Δαλματοί επιτέθηκαν στις γυναίκες και τα παιδιά τους. Όταν όμως την επόμενη χρονιά έκαναν το ίδιο, συνελήφθησαν αιχμάλωτοι από τους Αβάρους. Οι τελευταίοι, φορώντας τα ρούχα των αιχμαλώτων τους, εισήλθαν στα Σάλωνα και κατέλαβαν την πόλη. Στη συνέχεια κυριεύσαν το μεγαλύτερο μέρος της Δαλματίας και εγκαταστάθηκαν εκεί.³²⁹

Η ακριβής χρονολόγηση της πτώσης της βυζαντινής Δαλματίας έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης. Η μέχρι τώρα γενικά αποδεκτή θέση, στηριζόμενη σε νομισματικά δεδομένα, χρονολογούσε το 614 την πτώση των Σαλώνων, τα οποία έπεσαν στα χέρια των εισβολέων μαζί με άλλες σπουδαίες δαλματικές πόλεις, όπως η Scardona, η Narona, η Επίδαυρος και το Delminium, ενώ ο πληθυσμός κατέφυγε είτε στις οχυρωμένες πόλεις είτε στα νησιά κατά μήκος της ακτής.³³⁰ Νεότερα όμως αρχαιολογικά δεδομένα από ανασκαφές στα Σάλωνα επανέφεραν τη συζήτηση γύρω από αυτό το ζήτημα, καθώς η ανακάλυψη 51 χάλκινων βυζαντινών νομισμάτων έθεσε υπό αμφισβήτηση την παραπάνω άποψη. Τα τελευταία νομίσματα του θησαυρού χρονολογούνται μεταξύ 625 και 630/31, ενώ άλλα δύο το 614/15.³³¹ Με βάση αυτά τα δεδομένα, υποστηρίζεται η συνέχεια του αστικού βίου των Σαλώνων μετά το 614 και η πτώση τους χρονολογείται μεταξύ 622 και 626³³² ή, σύμφωνα με τον Μαρονιέ, ακόμη αργότερα (631 με 639), και συνδέεται με την κάθοδο των Κροατών στα Βαλκάνια.³³³

Από τις επιθέσεις των Αβάρων και των Σλάβων, διασώθηκαν κάποιες πόλεις στα παράλια της Αδριατικής και τα παρακείμενα νησιά. Ο Πορφυρογέννητος μάλλον δεν αναφέρει όλες τις

Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos, *Byzantinische Geschichtsschreiber* 19, Βιέννη 1995, σελ. 144-145.

³²⁹ DAI 30, σελ. 140. 11-142. 61. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 267, 270. Μαρονιέ, *Reflexions*, σελ. 304. Jakšić, *Constantine Porphyrogenitus*, σελ. 320-322. Ροπονιέ *Témoins*, σελ. 488. Pohl, *Awaren*, σελ. 243. Μωυσειδου, *Βυζάντιο*, σελ. 374-375. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 159-161. Fine, *Balkans*, σελ. 34-35, 50, ο οποίος θεωρεί ότι η Δαλματία κατελήφθη μόνο από τους Αβάρους, οι οποίοι στη συνέχεια επόικησαν τμήματα της περιοχής.

³³⁰ Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 296-297. Ροπονιέ *Témoins*, σελ. 465-466, 487-488. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 263-264. Μαρονιέ, *Reflexions*, σελ. 295-297. S. Gazi, *A History of Croatia*, Νέα Υόρκη 1993, σελ. 15. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 153, υποσ. 300.

³³¹ F. Oreb, *Archaeological Excavations in the Eastern Part of Ancient Salona. Disputationes Salonitanae*, σελ. 29. Μαρονιέ, *Reflexions*, σελ. 298-303. Pohl, *Awaren*, σελ. 244.

³³² Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 153-154. Jakšić, *Constantine Porphyrogenitus*, σελ. 325-326. W. Pohl, *Grundlagen der kroatischen Ethnogenese: Awaren und Slawen. Ethnogeneza Hrvata, Symposion Zagreb 1989*, έκδ. N. Budak (Ζάγκρεμπ 1985), σελ. 215. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 145, υποσ. 274.

³³³ Μαρονιέ, *Reflexions*, σελ. 302-306. Ως terminus ante quem στην υπόθεση του Μαρονιέ εκλαμβάνεται το έτος 639, καθώς το 640/41 χρονολογείται η αποστολή του ηγούμενου Μαρτίνου στη Δαλματία προκειμένου να εξαγοράσει τους αιχμαλώτους και να μεταφέρει τα λείψανα των μαρτύρων από την κατεστραμμένη πόλη των Σαλώνων στη Ρώμη. Βλ. σχετικά Μαρονιέ, *Reflexions*, σελ. 294. A. Vlasto, *The Entry of Slavs into Christendom*, Καίμπριτζ 1970, σελ. 188. R. Katičić, *Die Anfänge des kroatischen Staates. Die Bayern und ihre Nachbarn* I, σελ. 310. Του ίδιου, *Οι αρχές της κροατικής παρουσίας στην Αδριατική. Προβλήματα ιστορικά, φιλολογικά και γλωσσικά*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982), σελ. 37-38. Gazi, *Croatia*, σελ. 16-17. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 169, υποσ. 357.

πόλεις που παρέμειναν στα χέρια των Βυζαντινών³³⁴ και είναι δύσκολο να καταρτιστεί με ακρίβεια ένας κατάλογος με τα αστικά κέντρα, τα οχυρά και τα νησιά όπου διατηρήθηκε η βυζαντινή κυριαρχία. Εκτός από τη Δαλματία, αναφέρεται επίσης η κατάληψη από τους Αβάρους των περιοχών που αργότερα εποίκιστηκαν από τους Κροάτες³³⁵ καθώς και η ερήμωση των επαρχιών όπου εγκαταστάθηκαν οι Σέρβοι, οι Ζαχλούμοι, οι Τερβουνιάτες ή Καναλίτες, οι Διοκλητιανοί (ή Διοκλειάνοι) και οι Παγανοί (ή Αρεντανοί).³³⁶

3. Η ενέδρα σε βάρος του Ηρακλείου.

Εκτός από τις διαρκείς επιθέσεις των Αβάρων και των Σλάβων στις βαλκανικές επαρχίες της αυτοκρατορίας, το σημαντικότερο γεγονός που αναφέρεται στις πηγές μεταξύ του 617 και του 623 (βλ. παρακάτω) είναι μία καλά προετοιμασμένη ενέδρα, η οποία θα οδηγούσε τον βυζαντινό αυτοκράτορα αιχμάλωτο στα χέρια των Αβάρων. Μετά από μία αβαρική επίθεση στη Θράκη, ο χαγάνος επεδίωξε τη σύναψη ειρήνης και ο Ηράκλειος έστειλε ως διαπραγματευτές τον πατρίκιο Αθανάσιο μαζί με τον κυαίστορα Κοσμά. Ο χαγάνος, αφού διαβεβαίωσε τους απεσταλμένους για τις ειρηνικές του προθέσεις, ζήτησε να συναντηθεί προσωπικά με τον αυτοκράτορα. Ο Ηράκλειος δέχθηκε το αίτημα του χαγάνου και ως τόπος συνάντησης ορίστηκε η Ηράκλεια (σημ. Ερεγλί) στη θάλασσα του Μαρμαρά, περίπου 60 χιλιόμετρα δυτικά της Κωνσταντινούπολης. Ο αυτοκράτορας προετοιμάστηκε για τη συνάντηση με σκοπό να εντυπωσιάσει τους Αβάρους και να τους δώσει την εικόνα της ισχυρής και πολιτισμένης αυτοκρατορίας, πιθανόν όμως και να αποκρύψει με αυτό τον τρόπο την έλλειψη στρατιωτικών δυνάμεων. Ο Ηράκλειος συνοδευόταν από συγκλητικούς, κληρικούς, αξιωματούχους,

³³⁴ *DAI*, 29, σελ. 124, 49-53. "Οἱ δὲ λοιποὶ Ῥωμῆνοι εἰς τὰ τῆς παραλίας κάστρα διεσώθησαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν κρατοῦσιν αὐτά, ἅτινά εἰσιν τὰ Δεκάτερα, τὸ Ῥαούσιν, τὸ Ἀσπάλαθον, τὸ Τετραγγοῦριν, τὰ Διάδωρα, ἡ Ἄρβη, ἡ Βέκλα καὶ τὰ Ὀψαρα, ὧντινων καὶ οἰκήτορες μέχρι τοῦ νῦν Ῥωμῆνοι καλοῦνται". J. Ferluga, *Les îles dalmates dans l' Empire byzantin. Byzantium on the Balkans*, σελ. 103, 106-107. Του ἴδιου, *L' archontat de Dalmatie*, ὄπ. παραπ., σελ. 133-134. Του ἴδιου, *L' administration Byzantine en Dalmatie*, ὄπ. παραπ., σελ. 143. Fine, *Balkans*, σελ. 35. Gazi, *Croatia*, σελ. 15. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 145.

³³⁵ Βλ. Μέρος Τρίτο, Β 2, ὑποσ. 734.

³³⁶ *DAI* 32, σελ. 152, 21-25: "Καὶ ἐπειδὴ ἡ νῦν Σερβλία καὶ Παγανία καὶ ἡ ὀνομασθεῖσα Ζαχλούμων χώρα καὶ Τερβουνία καὶ ἡ τῶν Καναλιτῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων ὑπῆρχον, ἐγένοντο δὲ αἱ τοιαῦται χώραι ἔρημοι παρὰ τῶν Ἀβάρων (ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε γὰρ Ῥωμάνους τοὺς νῦν Δελματίαν καὶ τὸ Δυρράχιον οἰκοῦντας ἀπέλασαν)...". Βλ. ἐπίσης κεφ. 33-36, σελ. 160-164. R. J. H. Jenkins, *De Administrando Imperio II, Commentary*, Λονδίνο 1962, σελ. 137, 140-142. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 180 (ὑποσ. 392), 183, ὑποσ. 402. N. Budak, *Die südslawischen Ethnogenesen an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter. Typen der Ethnogenese I*, σελ. 129-130, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι τα ὄρια εγκατάστασης αὐτῶν τῶν φύλων καθορίστηκαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Οἱ θέσεις τοῦ Budak ἀπηχοῦν τὶς ἀπόψεις ὀρισμένων ἐρευνητῶν γιὰ τὸν ενεργὸ ρόλο τοῦ αυτοκράτορα Ηρακλείου στὴν εγκατάσταση τῶν Κροατῶν καὶ τῶν Σέρβων στὴ Βαλκανικὴ, βλ. σχετικὰ Μέρος Τρίτο, Β 2, ὑποσ. 728.

εκπροσώπους των δήμων και μουσικούς, είχε μαζί του πλούσια δώρα και μεγαλοπρεπή ενδύματα για τον χαγάνο και είχε προετοιμάσει ιππικούς αγώνες.³³⁷

Ενώ η πομπή κατευθυνόταν προς την Ηράκλεια, ανακοινώθηκε στον αυτοκράτορα ότι στις δασώδεις περιοχές προς τα Μακρά Τείχη ενέδρευαν Άβαροι ιππείς με σκοπό να αποτρέψουν την επιστροφή της ακολουθίας στην Κωνσταντινούπολη και να αιχμαλωτίσουν τον βυζαντινό αυτοκράτορα. Έχοντας πληροφορηθεί την απουσία στρατιωτικής φρουράς, οι Άβαροι επιτέθηκαν στην ακολουθία. Ο Ηράκλειος, όντας σε μεγάλο κίνδυνο, αντέδρασε εγκαίρως. Άλλαξε τα επίσημα ενδύματα με πολύ απλά ρούχα, έβγαλε το στέμμα του και κατευθύνθηκε προς την πρωτεύουσα. Παρά την καταδίωξη από τους Αβάρους, ο Ηράκλειος και η ακολουθία του κατάφεραν να φθάσουν στην Κωνσταντινούπολη, δίχως να εμπλακούν σε μάχη.³³⁸ Η φρουρά της πρωτεύουσας τέθηκε σε συναγερμό, καθώς οι Άβαροι έφθασαν έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Τα αυτοκρατορικά ενδύματα, τα δώρα, τα μουσικά όργανα και όλα όσα μετέφερε η πομπή έπεσαν στα χέρια των Αβάρων. Οι επιτιθέμενοι λεηλάτησαν τα περίχωρα της πρωτεύουσας, κατέστρεψαν ναούς και πήραν μαζί τους μεγάλο αριθμό αιχμαλώτων.³³⁹

Η ενέδρα στην Ηράκλεια χρονολογείται στο *Πασχάλιον Χρονικόν* το 623,³⁴⁰ ενώ στη *Χρονογραφία* του Θεοφάνη το 619.³⁴¹ Αντίστοιχα, ορισμένοι ερευνητές δέχονται ως ορθό το 623³⁴² και άλλοι το 619³⁴³ ή ακόμη και το 617.³⁴⁴ Υπέρ της μαρτυρίας του *Πασχάλιου Χρονικού* για το έτος 623 συνηγορεί το γεγονός ότι η απόπειρα των Αβάρων αναφέρεται και από τον Ισίδωρο Σεβίλλης, ο οποίος τη χρονολογεί στο 14ο έτος της βασιλείας του Ηρακλείου

³³⁷ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 712, 12-21. Σύγκελλος, *Όμιλία*, X, σελ. 77, 30-34. Νικηφόρος, 10, σελ. 50, 1-18. Θεοφάνης, σελ. 301, 26-31. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 366-368. Του ίδιου, *Le guet-apens des Avars, JÖB 30* (1981), σελ. 132-134. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 262. Pohl, *Awaren*, σελ. 245.

³³⁸ Νικηφόρος, 10, σελ. 50, 18-52. 30: "...τούτους Ἡράκλειος αἰσθόμενος καὶ οὐ μετρίως τῷ παραλόγῳ καταπλαγείς, τὸ ἀλουργὸν ἀπαμφέννυται ἐσθίμα· οἰκτρὸν δέ τι καὶ πενιχρὸν, ὡς ἂν ἰδιώτης τοῖς ἐντευξομένοις φαίνοιτο, περιβαλλόμενος ἐνδύμα τὸν τε στέφανον τὸν βασιλείου τῇ ὠλένῃ περιανάμενος, ἀγεννῶς παραχρήμα εἰς φυγὴν ἐτρέπετο καὶ μόλις πρὸς τὸ Βυζάντιον διεσώζετο". Θεοφάνης, σελ. 301.31-302.1. Pohl, *Awaren*, σελ. 245-246. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 368-372. Του ίδιου, *Guet-apens*, σελ. 129, 134-135.

³³⁹ Νικηφόρος, 10, σελ. 52, 30-41. *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 712, 21-713, 14. Θεοφάνης, σελ. 302, 1-4. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 372-373. Pohl, *Awaren*, σελ. 246.

³⁴⁰ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 712, 12-13. (Ἰνδ. ια'. ιγ'. μετὰ ὑπ. Ἡρακλείου Αβγούστου τὸ ιβ'. Καὶ ἀπὸ κβ' καὶ αὐτῆς τοῦ ἰανουαρίου μηνὸς γράφεται, τῆς βασιλείας Ἡρακλείου νέου Κωνσταντίνου ἔτος ια'): "Τούτῳ τῷ ἐνιαυτῷ μηνὶ δαισίῳ, κατὰ Ῥωμαίους ἰουνίου ε', ἡμέρα πρώτη..."

³⁴¹ Θεοφάνης, σελ. 301, 25-26: (θ'. λ'. ι'. ι'. ι'). "Τούτῳ τῷ ἔτει ἐστράτευσαν οἱ Ἄβαροι κατὰ τῆς Θράκης".

³⁴² Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 365, 372. Του ίδιου, *Guet-apens*, σελ. 127-135. Avenarius, *Europa*, σελ. 113. Pohl, *Awaren*, σελ. 245-246. Του ίδιου, *Awarenforschung*, σελ. 266.

³⁴³ F. Barišić, *Le siège de Constantinople par les Avars et les Slaves en 626, Byzantion 24* (1954) σελ. 391. Lemerle, *Miracles II*, σελ. 101-103. Fine, *Balkans*, σελ. 42.

³⁴⁴ Dölger, *Regesten I*, σελ. 19/171. D. Obolensky, *The Empire and its Northern Neighbours 565-1018. Cambridge Medieval History*, τόμ. IV, έκδ. J. M. Hussey, Καίμπριτζ 1966, σελ. 481. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 269. Avenarius, *Awaren und Slaven*, σελ. 19. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 262. P. Speck, *Zufälliges zum Bellum Avaricum des Georgios Pisides*, *Miscellanea Byzantina Monacensia 24*, Μόναχο 1980, σελ. 24, 42. Haldon, *Seventh Century*, σελ. 45. Βλ. επίσης Ditten, *Einwanderung*, σελ. 97, υποσ. 4.

(Οκτώβριος 623/24) και στο 40ο έτος της βασιλείας του Λοθαρίου των Φράγκων.³⁴⁵ Η επίθεση εναντίον του Ηρακλείου, δίχως να χρονολογείται, αναφέρεται και στο παλαιορωσικό *Χρονικόν του Νέστορα*.³⁴⁶ Το 623 επίσης, οι Σλάβοι επέδραμαν στα νησιά του Αιγαίου και έφθασαν με τον στόλο τους ως την Κρήτη.³⁴⁷

Παρά την ενέδρα των Αβάρων εναντίον του, ο Ηράκλειος, με δεδομένη την απόφασή του να διεξάγει πόλεμο με τους Πέρσες, θέλησε να διασφαλίσει τα νότια του στα Βαλκάνια. Έναν χρόνο μετά την ενέδρα στην Ηράκλεια (σύμφωνα με τον Θεοφάνη το 620), οι δύο πλευρές οδηγήθηκαν στη σύναψη ειρήνης, δίχως να αναφέρεται το ύψος του ετήσιου φόρου.³⁴⁸ Αντίθετα, ο Νικηφόρος, που δεν χρονολογεί τη συνθήκη (αναφέρει μόνο ότι έγινε πριν από την εκστρατεία εναντίον των Περσών), πληροφορεί ότι το ύψος του ετήσιου φόρου ανήλθε σε 200.000 χρυσά νομίσματα. Επιπλέον, ο αυτοκράτορας έστειλε ως ομήρους στον χαγάνο τον νόθο γιο του Ιωάννη, τον οποίο μετονόμασε σε Αταλάριχο, τον ανηψιό του Στέφανο, γιο της αδελφής του Μαρίας και του Ευτρόπιου, καθώς και ακόμη έναν όμηρο, που λεγόταν Ιωάννης και ήταν νόθος γιος του πατρικίου Βώνου.³⁴⁹

Το πρόβλημα που προκύπτει αναφορικά με τη χρονολόγηση της ενέδρας στην Ηράκλεια, σχετίζεται και με την παραπάνω συνθήκη μεταξύ του Ηρακλείου και των Αβάρων. Εφόσον γίνει αποδεκτή η χρονολόγηση της ενέδρας το 623, τότε η συνθήκη που ακολούθησε πρέπει να χρονολογηθεί τον χειμώνα του 623/24.³⁵⁰ Σύμφωνα με τον Θεόδωρο Σύγκελλο, ο χαγάνος

³⁴⁵ Isidorus Hispalensis, *Additamenta*, σελ. 490, 5: "Huni murum longum irrumpentes et ad menia Constantinopolis peraccedentes cum predicto imperatore in muro stante conlocuntur; qui acceptum precium ab eo pacis ad tempus recedunt".

³⁴⁶ *Χρονικόν του Νέστορα* (*Die Nestorchronik*, γερμ. μτφρ. L. Müller, Μόναχο 2001), κεφ. 11. 85, σελ. 11: "Εκείνη την εποχή ξεσηκώθηκαν επίσης οι Άβαροι και διεξήγαγαν πόλεμο εναντίον του αυτοκράτορα Ηρακλείου και παραλίγο θα τον είχαν αιχμαλωτίσει".

³⁴⁷ Θωμάς Πρεσβύτερος, *Χρονικόν*, έκδ. A. Palmer (*The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*), Λίβερπουλ 1993, σελ. 18: "Οι Σλάβοι επιτέθηκαν στην Κρήτη και στα άλλα νησιά". Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 160. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 299. Avenarius, *Awaren und Slaven*, σελ. 21. Του ίδιου, *Europa*, σελ. 111. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 264. Pohl, *Awaren*, σελ. 247. Η επίθεση των Σλάβων αποδίδεται από τον Στράτο (*Βυζάντιον Α'*, σελ. 364 και *Guet-apens*, σελ. 133) σε παρακίνηση του χαγάνου των Αβάρων.

³⁴⁸ Θεοφάνης, σελ. 302, 15-21: "Τούτω τῷ ἔτει Ἡράκλειος πρὸς τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων πρέσβεις ἀποστείλας ἐνεκάλει περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγονότων ἀθέσμων καὶ πρὸς εἰρήνην προετρέπετο. ἐπιστρατεύσαι γὰρ διανοούμενος κατὰ Περσίδος εἰρηνεύειν μετὰ τοῦ Χαγάνου ἠθέλεν. ὁ δὲ Χαγάνος αἰδεσθεὶς τὴν τοῦ βασιλέως ἀγάπην μετανοεῖν ἐπηγγέλλετο καὶ εἰρήνην ποιεῖν ὑπισχνεῖτο· καὶ στοιχήσαντες πάκτα ὑπέστρεψαν οἱ πρέσβεις ἐν εἰρήνῃ". Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 314. Του ίδιου, *Guet-apens*, σελ. 133.

³⁴⁹ Νικηφόρος, 13, σελ. 58, 1-9: "Οἱ δὲ Ἄβαροι ἐπεὶ τὰς σπονδὰς διέλυσαν (καὶ γὰρ Ἡράκλειος πρὶν Πέρσας ἐκστρατεύσαι δώροις πρὸς αὐτοὺς ταῦτα ἐβεβαίον, ὑποσχόμενος παρέχειν αὐτοῖς νομισμάτων μυριάδας εἰκοσιν, ὁμήρους αὐτοῖς δεδωκὼς ἓνα τῶν υἱῶν Ἰωάννην τούνομα, ὃν δὴ καὶ Ἀταλάριχον ἔκάλει, νόθος δὲ ἦν αὐτῷ ἐκ παλλακῆς, καὶ Στέφανον ἀνεψιὸν αὐτοῦ, υἱὸν Μαρίας τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ καὶ Εὐτρόπιου, ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννην ἕτερον, υἱὸν Βώνου τοῦ πατρικίου, καὶ αὐτὸν ἐκ παλλακῆς αὐτῷ γεγονότα),..." Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 314-315, 375. Του ίδιου, *Guet-apens*, σελ. 135. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 167-168. Fine, *Balkans*, σελ. 42.

³⁵⁰ Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 375. Του ίδιου, *The Avars' Attack on Byzantium in the Year 626. Polychordia. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, έκδ. P. Wirth (*Byzantinische Forschungen II*), Άμστερνταμ 1967, σελ. 371. Του ίδιου, *Guet-apens*, σελ. 133-135. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 269 (το 622). Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 168 (αρχές του 623). Pohl, *Awaren*, σελ. 247.

απειλούσε να καταστρέψει την Κωνσταντινούπολη, εάν δεν έπαιρνε το ήμισυ από τα αγαθά και τους θησαυρούς της πόλης. Τελικά αποδέχθηκε τη νέα συνθήκη και μέσω των αξιωματούχων του έδωσε όρκο πίστης σε αυτή.³⁵¹

Η συνθήκη του 623/24 φαίνεται ότι δεν ήταν η πρώτη που συνήψε ο Ηράκλειος με τους Αβάρους μετά από την άνοδό του στον θρόνο, αλλά αποτελούσε ανανέωση μιας προγενέστερης συνθήκης. Αυτό προκύπτει από την επιστολή που έστειλε στον χαγάνο ο βυζαντινός αυτοκράτορας πριν από την εκστρατεία του εναντίον των Περσών το 622. Στην επιστολή του, ο Ηράκλειος θύμιζε στον χαγάνο τις υποχρεώσεις του σύμφωνα με μία συνθήκη που είχαν ήδη συνάψει και ταυτόχρονα τον όριζε ως προστάτη του γιου του Κωνσταντίνου και ζητούσε τη συνδρομή του στις υποθέσεις της αυτοκρατορίας.³⁵² Από την άλλη πλευρά, ο χαγάνος ονόμαζε τον αυτοκράτορα πατέρα και ευεργέτη του.³⁵³ Η συνθήκη που επικαλέστηκε ο αυτοκράτορας πρέπει να χρονολογηθεί το 619/20, μετά την επίθεση των Αβάρων στη Θράκη που αναφέρει ο Θεοφάνης.³⁵⁴ Στηριζόμενος στη συνθήκη του 619/20, ο Ηράκλειος μετέφερε τα στρατεύματα της Ευρώπης στην Ασία για την εκστρατεία του εναντίον των Περσών, θεωρώντας ότι είχε εξασφαλίσει τα νότια του.³⁵⁵ Πιθανότατα, αυτή η συνθήκη επέφερε σημαντική αύξηση του ετήσιου φόρου από τα 140.000 χρυσά νομίσματα που κατέβαλε ο Φωκάς, στα 180.000, τα οποία το 623 αυξήθηκαν εκ νέου σε 200.000.³⁵⁶ Η συνθήκη του 619/20 παραβιάστηκε από τους Αβάρους μάλλον το 622, όταν ο Ηράκλειος εκστράτευσε εναντίον των Περσών, με αποτέλεσμα ο αυτοκράτορας να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη τον Μάρτιο του 623. Οι διαπραγματεύσεις με τους Αβάρους ανάγκασαν τον Ηράκλειο να παραμείνει στην Κωνσταντινούπολη μέχρι την επόμενη άνοιξη, όταν και επέστρεψε στο περσικό μέτωπο τον Μάρτιο του 624.³⁵⁷

³⁵¹ Σύγκελλος, *Όμιλία*, Χ, σελ. 77, 37–78. 5. Pohl, *Awaren*, σελ. 247. Βλ. επίσης Εισαγωγή Β, υποσ. 59.

³⁵² Θεοφάνης, σελ. 303, 6–8: “ἔγραψε δὲ καὶ πρὸς τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων παρακλήσεις τοῦ ἐπικουρεῖν τὰ τῶν Ῥωμαίων πράγματα, ὡς φιλίαν σπεισάμενον πρὸς αὐτόν, καὶ ἐπίτροπον τοῦ ἑαυτοῦ υἱοῦ τοῦτον ὠνόμασεν”. Σύγκελλος, *Όμιλία*, XI, σελ. 78, 13–15.

³⁵³ Σύγκελλος, *Όμιλία*, XI, σελ. 78, 19–21. “...ἀλλ’ ὅτε τὴν ἐπὶ Πέρσας τοῦ βασιλέως ἔμαθεν κίνησιν, ὅτε τὸν εὐεργέτην καὶ πατέρα, ὡς ἔλεγεν, ἐκδημήσαντα ἔγνω τῆς πόλεως, εὐθύς συναγωγὰ βαρβάρων ἐθνῶν...”

Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 136. Pohl, *Awaren*, σελ. 214, 247.

³⁵⁴ Βλ. παραπάνω, υποσ. 341.

³⁵⁵ Θεοφάνης, σελ. 302, 25–30: “Τούτω τῷ ἔτει ἐσκήρυνε Χοσρόης τὸν ζυγὸν αὐτοῦ...τότε Ἡράκλειος ζήλον θεοῦ ἀναλαβὼν καὶ μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰρηνεύσας, ὡς ἐνόμιζεν, μετήνεγκε τὰ στρατεύματα τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν καὶ διεννοεῖτο τῇ συνεργίᾳ τοῦ θεοῦ κατὰ Περσίδος χωρῆσαι”. Στράτος, *Βυζάντιον Α΄*, σελ. 322. Του ίδιου, *Guet-apens*, σελ. 129, 132. Avenarius, *Europa*, σελ. 114. Ostrogorsky, *Ιστορία Α΄*, σελ. 167. Fine, *Balkans*, σελ. 42 (το 621). Haldon, *Seventh Century*, σελ. 45 (το 619). Σύμφωνα με τον Lemerle (*Miracles II*, σελ. 103) η συνθήκη του 620 διατηρήθηκε μέχρι το 626.

³⁵⁶ Pohl, *Awaren*, σελ. 247, ο οποίος θεωρεί πιθανή την ανανέωση πολλών διαφορετικών συνθηκών από την εποχή του Φωκά ως το 623, με αφορμή είτε την εναλλαγή αυτοκράτορα στον βυζαντινό θρόνο είτε τις επιθέσεις των Αβάρων στις βαλκανικές επαρχίες και τη Θεσσαλονίκη.

³⁵⁷ Στράτος, *Βυζάντιον Α΄*, σελ. 362, 375. Του ίδιου, *Guet-apens*, σελ. 135.

4. Η αβαροπερσική πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626.

Παρά τη λεηλασία των βαλκανικών επαρχιών και τα μεγάλα χρηματικά ποσά που αποκόμισαν μετά την πτώση του Μαυρικού, οι Άβαροι δεν είχαν εγκαταλείψει την ιδέα της επίθεσης εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Την εποχή του Μαυρικού, οι Άβαροι έφθασαν τέσσερις φορές έξω από την Κωνσταντινούπολη (584/85, 585/86, 592, 598). Το καλοκαίρι του 626 ο χαγάνος αποφάσισε να επιτεθεί στην Κωνσταντινούπολη, η οποία αποκλείστηκε ταυτόχρονα και από τα ανατολικά, καθώς μία περσική στρατιά είχε φθάσει στον Βόσπορο για να ενισχύσει το εγχείρημα των Αβάρων. Εκτός από τους αναρίθμητους θησαυρούς της, η κατάληψη της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας, θα αποτελούσε ένα πολύ σημαντικό έρεισμα για την ισχυροποίηση του χαγάνου στο εσωτερικό της ηγεμονίας του, όπου είχαν ήδη αρχίσει να εκδηλώνονται αποσχιστικές τάσεις υποτελών σλαβικών φύλων.³⁵⁸

Αν και δεν γνωρίζουμε λεπτομέρειες για την προσέγγιση των Αβάρων με τους Πέρσες, οι μαρτυρίες των πηγών συνηγορούν ότι οι δύο πλευρές είχαν έλθει σε συμφωνία για ταυτόχρονη επίθεση από τα δυτικά και τα ανατολικά.³⁵⁹ Από την άλλη πλευρά, ο Ηράκλειος δεν αναζήτησε κάποια βοήθεια στη Δύση για την υπεράσπιση της πρωτεύουσάς του,³⁶⁰ ενώ στον αγώνα του εναντίον των Περσών είχε εξασφαλίσει την συμμαχία των δυτικών Τούρκων (που ταυτίζονται ενίοτε με τους Χαζάρους),³⁶¹ η οποία όμως μπορούσε να αξιοποιηθεί μόνο για τις επιχειρήσεις του στην Ανατολή.

Η συμμετοχή των Περσών στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης πρέπει να εκληφθεί ως μία κίνηση αντιπερισπασμού με στόχο την αποτροπή της περαιτέρω προέλασης του Ηρακλείου στα περσικά εδάφη. Μετά τις νίκες του Ηρακλείου τα προηγούμενα τέσσερα χρόνια σε βάρος των Περσών, ο Χοσρόης Β΄ είχε βρεθεί σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση. Θέλοντας να επιφέρει ένα αποφασιστικό κτύπημα στους Βυζαντινούς, έστειλε μέσω της Συρίας μία περσική στρατιά υπό τον στρατηγό Σαχρμπαράζ στη Χαλκηδόνα, στην ασιατική πλευρά του Βοσπόρου, για να

³⁵⁸ Pohl, *Awaren*, σελ. 208, 248. Για την εξέγερση υποτελών φύλων εναντίον των Αβάρων βλ. Μέρος Τρίτο, Α.

³⁵⁹ Γεώργιος Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἐφοδὸν τῶν βαρβάρων καὶ εἰς τὴν αὐτῶν ἀστοχίαν*, *Carmi di Giorgio di Pisidia*, σελ. 168, 197-203: “Σθλάβος γὰρ Οὐννω καὶ Σκύθης τῷ Βουλγάρῳ ἀθθῆς τε Μήδος συμφρονήσας τῷ Σκύθῃ γλωττῶν ἔχοντες καὶ τόπων μερίσματα καὶ χωρὶς ὄντες καὶ μακρὰν συνημμένοι μίαν καθ’ ἡμῶν ἀντεκίνησαν μάχην καὶ τὴν ἑαυτῶν ἡξίουν ἀπιστίαν ἔχειν καθ’ ἡμῶν πίστιν ἠκριβομένην”. Του ίδιου, *Ἡρακλειᾶς, Β΄*, ὄπ. παραπ., σελ. 214, 96-97. Νικηφόρος, 13, σελ. 58, 11-15. Θεοφάνης, σελ. 315, 7-11. *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 716. 17-717. 1. Σύγκελλος, *Ὀμιλία*, XLVI, σελ. 93, 34-36. Στράτος, *Βυζάντιον Α΄*, σελ. 432-433. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 371-372. Avenarius, *Europa*, σελ. 115. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 265. Pohl, *Awaren*, σελ. 249.

³⁶⁰ Βλ. Μέρος Τρίτο, Α 3, υποσ. 693-699.

³⁶¹ Θεοφάνης, σελ. 315, 14-16: “τὸ δὲ τρίτον μέρος αὐτὸς λαβὼν ἐπὶ Λαζικὴν ἐχώρει, καὶ ἐν ταύτῃ διατρίβων τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς ἐφας, οὗς Χάζαρεις ὀνομάζουσιν, εἰς συμμαχίαν προσεκαλέσατο”. 316, 4-16. Νικηφόρος, 12, σελ. 54. 16-56. 43. Noonan, *Khazars*, σελ. 109, 111. Scharlipp, *Zentralasien*, σελ. 79. Κραλίδης, *Χάζαροι*, σελ. 76-77.

υποβοηθήσει την επίθεση των Αβάρων.³⁶² Ο Ηράκλειος αποφάσισε να μην επιστρέψει από την Αρμενία στην πρωτεύουσά του για να την υπερασπιστεί και εμπιστεύθηκε τη διοίκησή της στον πατρίκιο Βόνο, τον νεαρό καίσαρα Κωνσταντίνο και τον πατριάρχη Σέργιο, στους οποίους έστειλε οδηγίες για την άμυνα της πρωτεύουσας.³⁶³ Η μόνη στρατιωτική δύναμη που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη ήταν ένα τμήμα ιππικού το οποίο, σύμφωνα με το *Πασχάλιον Χρονικόν*, ανερχόταν σε 12.000 ιππείς.³⁶⁴

Πριν από την άφιξη των Αβάρων έξω από τα τείχη της πρωτεύουσας, οι Βυζαντινοί έκαναν κάποιες τελευταίες διπλωματικές προσπάθειες για να αποτρέψουν την πολιορκία. Ο πατρίκιος Αθανάσιος, ως επικεφαλής μίας πρεσβείας, κατευθύνθηκε προς την Αδριανούπολη για να διαπραγματευτεί με τους Αβάρους. Ο χαγάνος απέπεμψε την πρεσβεία, λέγοντας ότι θα έπρεπε πλέον οι Βυζαντινοί να εξετάσουν με ποια δώρα θα μπορούσαν να τον σταματήσουν. Σε μία ακόμη προσπάθεια του πατρίκιου να αποτρέψει την αβαρική επίθεση, ο χαγάνος ζήτησε την παράδοση της πόλης και των κατοίκων της.³⁶⁵

Στις 29 Ιουνίου του 626, η εμπροσθοφυλακή των Αβάρων έφθασε στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης και στρατοπέδευσε στη Μελαντιάδα, στη θάλασσα του Μαρμαρά, σε μικρή απόσταση από τα Μακρά Τείχη. Κάποια αποσπάσματά της προωθήθηκαν μέχρι τις οχυρώσεις για να εμποδίζουν την έξοδο των κατοίκων.³⁶⁶ Δέκα ημέρες αργότερα, στις 8 Ιουλίου, μέρος του πληθυσμού και της φρουράς της πόλης βγήκαν από τα τείχη προκειμένου να ανεφοδιάσουν την Κωνσταντινούπολη. Οι Άβαροι επιτέθηκαν στους Βυζαντινούς και το γεγονός αυτό αποτέλεσε την πρώτη σύγκρουση στη διάρκεια της πολιορκίας. Την ίδια μέρα, περίπου 1.000 Άβαροι ιππείς κατευθύνθηκαν προς τις Συκεές (Γαλατά), κοντά στον ναό των Μακκαβαίων, και είδαν τους Πέρσες στην αντίπερα όχθη του Βοσπόρου.³⁶⁷ Στη συνέχεια, οι Άβαροι και οι Πέρσες λεηλάτησαν και πυρπόλησαν ναούς και οικοδομήματα στα προάστεια της Κωνσταντινούπολης.

³⁶² Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 434. Του ίδιου, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 498.

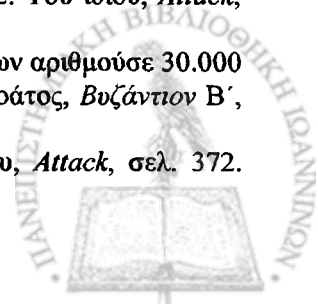
³⁶³ Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἐφοδον*, σελ. 172. 266-174. 301. Νικηφόρος, 12, σελ. 54, 7-14. Θεοφάνης, σελ. 303, 3-6. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 494. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 266.

³⁶⁴ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 718, 18-22: "εἶτα ἐπιζητήσαντος τοῦ αὐτοῦ ἐνδοξοτάτου Ἀθανασίου πρότερον ἐθέλειν θεωρῆσαι τὸν ἐν τῇ πόλει ὄντα στρατόν, ἄρμαστατιῶνος γενομένης ἠρέθησαν τῶν ἐνδημούντων ἐν τῇ πόλει καβαλλαρίων περὶ τὰς ἰβ' καὶ πρὸς χιλιάδας". Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἐφοδον*, σελ. 174, 278-281. Θεοφάνης, σελ. 315, 11-14. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 493-494, 511-512. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 373. Speck, *Zufälliges*, σελ. 44.

³⁶⁵ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 718. 4-719. 4. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 492-493, 509-512. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 372-373. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 265-267. Pohl, *Awaren*, σελ. 249.

³⁶⁶ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 717, 1-13, σύμφωνα με το οποίο η εμπροσθοφυλακή των Αβάρων αριθμούσε 30.000 άνδρες: "κατέλαβε πρόκουρσον τοῦ θεομισήτου Χαγάνου, ὡς ἄχρι χιλιάδων τριάκοντα," Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 508. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 372. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 265.

³⁶⁷ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 717. 13-718. 4. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 509. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 372. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 265. Pohl, *Awaren*, σελ. 249.

Πιθανότατα στη διάρκεια αυτών των επιθέσεων καταστράφηκε το υδραγωγείο του Ουάλεντα (364-378), το οποίο ξανακτίστηκε αργότερα από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ε'.³⁶⁸

Έναν μήνα μετά την άφιξη της εμπροσθοφυλακής, την Κυριακή της 29^{ης} Ιουλίου, εμφανίστηκε έξω από την Κωνσταντινούπολη ο κύριος όγκος του αβαρικού στρατού, ο οποίος ανερχόταν σε 80.000 άνδρες και περιελάμβανε Αβάρους, Σλάβους, Βουλγάρους και Γεπίδες. Ο χαγάνος κατευθύνθηκε προς την Πύλη του Φιλοξένου, η οποία βρισκόταν περίπου στο μέσον των Θεοδοσιανών Τειχών, και επεδείκνυε τη δύναμή του.³⁶⁹ Ο πατριάρχης Σέργιος προσπάθησε να ανυψώσει το ηθικό των πολιορκουμένων, περιφέροντας την θαυματουργή χειροποίητο εικόνα της Θεοτόκου στα τείχη.³⁷⁰ Οι πηγές αποδίδουν στη Θεοτόκο, ως προστάτιδα της Κωνσταντινούπολης, τη σωτηρία της πόλης από τους Αβάρους,³⁷¹ όπως είχε συμβεί νωρίτερα στη Θεσσαλονίκη με τον Άγιο Δημήτριο κατά την πολιορκία του 586.

Η βυζαντινή πρωτεύουσα ήταν πλέον αποκλεισμένη από όλες τις πλευρές και ο χαγάνος προετοίμαζε την επίθεσή του εναντίον της. Στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει τον επισιτισμό του στρατού του, δεν δίστασε να ζητήσει τρόφιμα ακόμη και από τους πολιορκούμενους, αίτημα το οποίο ικανοποίησε ο καίσαρας Κωνσταντίνος, ως κίνηση καλής θέλησης για την επίτευξη ειρήνης. Αφού ολοκλήρωσαν την προετοιμασία τους, οι Άβαροι επιτέθηκαν το πρωί της 31^{ης} Ιουλίου στην Κωνσταντινούπολη, ρίχνοντας το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεών τους στον τομέα μεταξύ των πυλών του Πέμπτου και του Πολυανδρίου, έκτασης περίπου ενός χιλιομέτρου. Στην υπόλοιπη έκταση των Θεοδοσιανών Τειχών είχαν παραταχθεί οι Σλάβοι σύμμαχοί τους.³⁷²

Την 1^η Αυγούστου εκδηλώθηκε η πρώτη μεγάλη επίθεση με χρήση πολεμικών μηχανών στον τομέα μεταξύ των πυλών Πολυανδρίου και Αγίου Ρωμανού. Οι υπερασπιστές των τειχών κατάφεραν χάρη στην επινόηση ενός ναύτη να πυρπολήσουν μερικές από αυτές.³⁷³ Εκτός από

³⁶⁸ Νικηφόρος, 85, σελ. 160, 5-8: "ἐκ τούτου βουλευέται Κωνσταντίνος τὸν τοῦ ὕδατος ὀλκὸν ἀνακαινίζειν ὃν Βαλεντινιανὸς ὁ βασιλεὺς κατεσκεύασεν, ὑπὸ δὲ Ἀβάρων ἐπὶ τῶν Ἡρακλείου χρόνων τοῦ βασιλέως καταστραφέντα". Σύγκελλος, *Ὁμιλία*, XVII, σελ. 80, 30-35. Του ίδιου, *Ἱστορία σύντομος*, σελ. 110, 11-13. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 498, 509. Pohl, *Awaren*, σελ. 249.

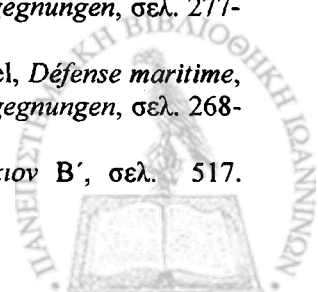
³⁶⁹ Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἐφοδὸν*, σελ. 170, 217-219: "καὶ πρὸς τὰ τείχη τῆς Φιλοξένου πύλης πλήθη προσῆλθεν, ὥσπερ ἦν εἰκασμένα ὀκτῶ συναθροίζοντα μυριαρχίας..." Σύγκελλος, *Ὁμιλία*, XII, σελ. 79, 26-27. XXIV, σελ. 84, 15-17. *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 719, 4-7. V. Grumel, *La défense maritime de Constantinople du côté de la corne d' or et le siège des Avars*, *Byzantinoslavica* 25/2 (1964), σελ. 218. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 512-513. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 267-268.

³⁷⁰ Σύγκελλος, *Ἱστορία σύντομος*, σελ. 110, 18-25. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 508, 514. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 266-267. Ostrogorsky, *Ἱστορία Α'*, σελ. 169. Speck, *Zufälliges*, σελ. 27-29.

³⁷¹ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 716, 9-16. Σύγκελλος, *Ὁμιλία*, XIX, σελ. 81, 37-82. 11. XXXV, σελ. 88, 19-31. Θεοφάνης, σελ. 316, 21-23. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 491-492, 531-532. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 277-282. Speck, *Zufälliges*, σελ. 53-56. Pohl, *Awaren*, σελ. 250.

³⁷² *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 719, 7-14. Σύγκελλος, *Ὁμιλία*, XVIII, σελ. 81, 29-33. Grumel, *Défense maritime*, σελ. 218. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 515-516. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 373. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 268-269. Pohl, *Awaren*, σελ. 250.

³⁷³ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 720, 4-9. Νικηφόρος, 13, σελ. 58, 17-19. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 517. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 269-270. Pohl, *Awaren*, σελ. 250.

την επίθεση στα τείχη, ο χαγάνος χρησιμοποίησε στη θάλασσα τα μικρά πλοία (μονόξυλα) των Σλάβων. Ο σλαβικός στολίσκος συγκεντρώθηκε στη γέφυρα του Καλλινίκου, η οποία είχε γύρω της πολλούς βράχους και τα βυζαντινά πλοία δεν μπορούσαν να πλησιάσουν.³⁷⁴

Στη διάρκεια αυτών των πρώτων συγκρούσεων, ο πατρίκιος Βάνος επεδίωξε νέες διαπραγματεύσεις με τον χαγάνο. Ο τελευταίος όμως επέμενε στο αίτημά του για την παράδοση της Πόλης και της αυτοκρατορίας.³⁷⁵ Παρόλα αυτά, στις 2 Αυγούστου, ο Βάνος έστειλε πρεσβεία στους Αβάρους.

Ο χαγάνος υποδέχτηκε την πενταμελή βυζαντινή πρεσβεία (ανάμεσά τους ήταν και ο Θεόδωρος Σύγκελλος) ταυτόχρονα με τρεις Πέρσες απεσταλμένους, στους οποίους επέτρεψε να καθίσουν, σε αντίθεση με τους βυζαντινούς πρέσβεις που στέκονταν όρθιοι. Ο ηγεμόνας των Αβάρων, αφού ανακοίνωσε στους Βυζαντινούς ότι οι Πέρσες θα του έστελναν 3.000 άνδρες ως ενίσχυση, επεσήμανε ότι οι πολιορκημένοι δεν είχαν καμία ελπίδα σωτηρίας, καθώς ο Ηράκλειος δεν μπορούσε να τους προσφέρει οποιαδήποτε βοήθεια. Πρότεινε μάλιστα να παραδοθεί σε αυτόν η Κωνσταντινούπολη και οι περιουσίες των κατοίκων, ενώ ο πληθυσμός να παραδοθεί στους Πέρσες. Οι Βυζαντινοί δεν πίστεψαν τα όσα ανέφερε ο χαγάνος για τον αυτοκράτορα, αφού είχαν ήδη πληροφορηθεί την πρόσφατη νίκη του Ηρακλείου επί του Πέρση στρατηγού Σαχίν. Η βυζαντινή πρεσβεία, μετά από λογομαχία με τους Πέρσες απεσταλμένους, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη δίχως να πετύχει τη σύναψη κάποιας συμφωνίας με τους Αβάρους και με τη βεβαιότητα ότι ο χαγάνος θα έστελνε τα σλαβικά μονόξυλα για την περαίωση του περσικού στρατού στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου.³⁷⁶

Καθώς οι τρεις Πέρσες απεσταλμένοι επιχείρησαν να περάσουν στο δικό τους στρατόπεδο από κάποιο στενό σημείο του Βοσπόρου στη Χρυσούπολη, δέχτηκαν επίθεση από το βυζαντινό ναυτικό και αιχμαλωτίστηκαν. Οι Βυζαντινοί αποκεφάλισαν τον έναν πρέσβη επιτόπου και τον δεύτερο τον έστειλαν στον χαγάνο με ακρωτηριασμένα χέρια, έχοντας δέσει στο λαιμό του το κεφάλι του πρώτου πρέσβη. Ο τρίτος πρέσβης οδηγήθηκε με πλοίο στη Χαλκηδόνα και αποκεφαλίστηκε μπροστά στους Πέρσες. Το κεφάλι του, μαζί με μία χλευαστική επιστολή,

³⁷⁴ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 720. 15- 721. 3. Θεοφάνης, σελ. 316, 16-21, ο οποίος πληροφορεί ότι τα πλοία είχαν μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη από τον Δούναβη: “καὶ εἰς σκάφη γλυπτὰ ἐκ τοῦ Ἰστροῦ πλήθος ἄπειρον καὶ ἀριθμοῦ κρείττον ἐνέγκαντες τὸν κόλπον τοῦ Κέρατος ἐπλήρωσαν”. Στράτος, *Βυζάντιον Β΄*, σελ. 517. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 373. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 270.

³⁷⁵ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 720, 10-15: “Ὁ δὲ αὐτὸς εὐκλεέστατος μάγιστρος μετὰ τὸ ἐγγίσει τὸν ἐχθρὸν τῷ τείχει οὐ διέλειπεν προτρέπων αὐτὸν λαβεῖν μὴ μόνον τὰ πάκτα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἕτερον στίχον ὑπὲρ τοῦ ἔλθειν αὐτὸν ἕως τοῦ τείχους. καὶ οὐ προσεδέξατο, ἀλλ’ ἔλεγεν ὅτι ἀναχωρήσατε τῆς πόλεως καὶ ἑάσατέ μοι τὰς ὑποστάσεις ὑμῶν, καὶ σώσατε ἑαυτοὺς καὶ τὰς φανιλίας ὑμῶν”. Pohl, *Awaren*, σελ. 250.

³⁷⁶ Σύγκελλος, *Ὀμιλία*, XXI, σελ. 82. 26-83. 7. *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 721. 4-722. 14. Grumel, *Défense maritime*, σελ. 218-219. Στράτος, *Βυζάντιον Β΄*, σελ. 518-519. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 373. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 270-271. Speck, *Zufälliges*, σελ. 44-45. Pohl, *Awaren*, σελ. 251.

ρίχθηκαν στη στεριά όπου βρίσκονταν τα περσικά στρατεύματα. Την επόμενη μέρα οι Άβαροι διαμαρτυρήθηκαν για το περιστατικό, όμως οι Βυζαντινοί απάντησαν ότι δεν γνώριζαν τίποτε.³⁷⁷ Στη διάρκεια εκείνης της ημέρας και των δύο επόμενων, της 4^{ης} και της 5^{ης} Αυγούστου, οι συγκρούσεις συνεχίστηκαν στα τείχη της Κωνσταντινούπολης, ενώ ταυτόχρονα διεξάγονταν επιχειρήσεις και στη θάλασσα. Πιθανότατα το βράδυ της Δευτέρας 4 Αυγούστου, τα σλαβικά μονόξυλα ανέλαβαν να μεταφέρουν στην ευρωπαϊκή πλευρά του Βοσπόρου περσικά στρατεύματα. Τα εβδομήντα βυζαντινά πλοία που κινήθηκαν εναντίον τους εμποδίστηκαν από ισχυρό άνεμο και οι Σλάβοι έφθασαν ανενόχλητοι στην ασιατική ακτή.³⁷⁸ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Σεβαίου, τα σλαβικά μονόξυλα επιβίβασαν 4.000 Πέρσες, οι οποίοι εξοντώθηκαν από την επέμβαση των βυζαντινών πλοίων κατά την επιστροφή του σλαβικού στολίσκου.³⁷⁹

Την Τετάρτη 6 Αυγούστου, οι επιθέσεις κλιμακώθηκαν σε όλη την έκταση των τειχών και οι συγκρούσεις διήρκεσαν μέχρι το βράδυ. Παρά το γεγονός ότι το σύνολο των αβαρικών δυνάμεων είχε ριφθεί στη μάχη, οι πολιορκητές δεν κατάφεραν να υπερνικήσουν την αντίσταση που συνάντησαν.³⁸⁰ Στη θάλασσα, ο σλαβικός στολίσκος, ενισχυμένος με βουλγαρικό πεζικό, είχε επικεντρώσει την προσπάθειά του στο Χρυσό Κέρας,³⁸¹ το οποίο ήταν το πλέον αδύναμο σημείο για την άμυνα της πρωτεύουσας εξαιτίας της έλλειψης παράκτιων οχυρώσεων.³⁸² Ο βυζαντινός στόλος κατευθύνθηκε εναντίον των σλαβικών μονόξυλων και την Πέμπτη 7

³⁷⁷ Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 722. 14-724. 7. Πισίδης, *Εις τήν γενομένην έφοδον*, σελ. 176. 328-178. 365. Grumel, *Défense maritime*, σελ. 219. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 519-521. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 271-272. Pohl, *Awaren*, σελ. 252.

³⁷⁸ Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 723, 15-21: “ἀπῆλθεν δὲ αὐτῇ τῇ κυριακῇ ὁ ἐπικατάρτος Χαγάνος εἰς Χαλάς, καὶ ἔβαλεν εἰς θάλασσαν μονόξυλα ὀφείλοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀντιπέραν καὶ ἀγαγεῖν πρὸς ἑαυτὸν τοὺς Πέρσας κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν αὐτῶν. τούτου δὲ γνωσθέντος, τῇ ἑσπέρᾳ ἐξ ἡμῶν ἀνέπλευσαν κἄν ο' κάραβοι ἐπὶ Χαλάς, τοῦ ἀνέμου ὄντος ἐναντίου, εἰς τὸ μὴ συγχωρῆσαι τὰ μονόξυλα ἀντιπερᾶσαι”. Σύγκελλος, *Ὀμιλία*, XXIV, σελ. 84, 1-8. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 520-521. Του ἰδίου, *Attack*, σελ. 373-374. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 271-272.

³⁷⁹ Σεβαίος, *Αρμενική Ιστορία*, I 38, σελ. 79: “Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν δέχθηκε τὰ δῶρα πού του ἔστειλε ὁ αυτοκράτορας ὁμως δὲν ἔστειλε πίσω τοὺς ἀπεσταλμένους. Διέταξε τὸν στρατὸ του νὰ κινηθεῖ με πλοία πρὸς τὸ Βυζάντιο. Ἐχοντας ἐξοπλίσει πλοία, ἄρχισε νὰ προετοιμάζεται γιὰ ναυμαχία με τὸ Βυζάντιο. Ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἦλθαν ναυτικές δυνάμεις ἐναντίον του καὶ ἔλαβε χώρα μιὰ ναυμαχία ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ περσικός στρατὸς ἐπέστρεψε ντροπιασμένος. Οἱ Πέρσες ἔχασαν 4.000 ἄνδρες με τὰ πλοία τους καὶ δὲν διακινδύνευσαν νὰ ἀναλάβουν παρόμοια ἐπιχείρηση”. Σύγκελλος, *Ὀμιλία*, XXIV, σελ. 84, 8-15. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 523-524. Του ἰδίου, *Attack*, σελ. 374. Pohl, *Awaren*, σελ. 252.

³⁸⁰ Σύγκελλος, *Ὀμιλία*, XXV, σελ. 84, 22-28. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 526. Του ἰδίου, *Attack*, σελ. 374. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 273. Pohl, *Awaren*, σελ. 253.

³⁸¹ Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἑφοδον*, σελ. 182, 409-412: “Σθλάβων τε πλήθη Βουλγάροις μεμιγμένα ὁ βαρβαρος νοὺς ἐμβαλὼν ταῖς ὀλκάσι -γλύψας γὰρ εἶχεν ἐσκουφωμένα σκάφη-, ἔμιξε τῇ γῆ τῆς θαλάττης τὴν μάχην”. Νικηφόρος, 13, σελ. 58, 19-26. Grumel, *Défense maritime*, σελ. 219-220. Στράτος, *Attack*, σελ. 374. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 272-273. Speck, *Zufälliges*, σελ. 51. Pohl, *Awaren*, σελ. 253.

³⁸² ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ ΠΟΥ ΠΑΡΟΥΣΙΑΞΕ Η ΑΜΥΝΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΣΤΟ ΧΡΥΣΟ ΚΕΡΑΣ βλ. V. Grumel, *Homélie de Saint Germain sur la délivrance de Constantinople*, *RÉB* 16 (1958), σελ. 195, 16: “...ἔτι γε μὴν πλήθος ἀτογλύφων νηῶν ἐπαγομένων, καὶ τούτων συμμάχων σκλάβων πληρώσαντος καὶ τῷ γείτονι κόλπω οὕτω λεγομένῳ τοῦ κέρατος ἐγκαθηλύσαντος, κἀντεῦθεν ἀμαχητὶ τὴν πόλιν αἰρήσειν νομίσαντος, ὡς ἄτε τείχους παραλίου χηρεύουσιν”. Του ἰδίου, *Défense maritime*, σελ. 223-233. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 525. ΓΙΑ ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΪΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΒΛΑΧΕΡΝΩΝ βλ. Speck, *Zufälliges*, σελ. 34-39.

Αυγούστου ακολούθησε ναυμαχία, η οποία έμελλε να κρίνει και την τύχη της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης. Η καταστροφή του σλαβικού στόλου ήταν ολοκληρωτική και στις πηγές απαντά ως κοινός τόπος ότι «η θάλασσα κοκκίνισε από το αίμα των Σλάβων».³⁸³ Ως προς τον αποφασιστικό παράγοντα για την τελική έκβαση της ναυμαχίας, στις πηγές απαντούν δύο διαφορετικές εκδοχές. Το *Πασχάλιον Χρονικόν* αποδίδει καθοριστικό ρόλο στους Αρμένιους ναύτες, οι οποίοι άναψαν συνθηματική φωτιά στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου. Οι Σλάβοι θεώρησαν λανθασμένα τη φωτιά ως σήμα των Αβάρων και, αφού κατευθύνθηκαν προς εκείνο το σημείο, έπεσαν στην ενέδρα των Αρμενίων και εξοντώθηκαν.³⁸⁴ Αντίθετα, ο Πατριάρχης Νικηφόρος αναφέρει ότι άναψαν τη φωτιά με εντολή του Βώνου, μαρτυρία που δείχνει ότι οι Βυζαντινοί είχαν πληροφορηθεί το σχέδιο επίθεσης των Αβάρων.³⁸⁵

Μετά την καταστροφή του σλαβικού στόλου, ο χαγάνος επέστρεψε στο στρατόπεδό του έχοντας αποφασίσει να λύσει την πολιορκία. Στη διάρκεια της νύχτας της 7^{ης} Αυγούστου, οι Άβαροι έκαψαν το στρατόπεδο και τις πολιορκητικές τους μηχανές, ενώ την επόμενη μέρα η οπισθοφυλακή των Αβάρων πυρπόλησε κάποιους ναούς, μεταξύ των οποίων και τον ναό των αγίων Κοσμά και Δαμιανού, τον οποίο είχαν λεηλατήσει το 623.³⁸⁶ Βλέποντας τις φωτιές οι Πέρσες, νόμισαν προς στιγμήν ότι η Κωνσταντινούπολη είχε κυριευθεί, και ανάμεσά τους κυριαρχούσε η ικανοποίηση αφενός για την πτώση της και ο φθόνος αφετέρου για την επιτυχία του χαγάνου. Μετά τη λύση της πολιορκίας, οι Πέρσες παρέμειναν για αρκετούς μήνες στην ασιατική πλευρά του Βοσπόρου, λεηλατώντας τα ανατολικά περίχωρα της Κωνσταντινούπολης.³⁸⁷

³⁸³ Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον*, σελ. 186. 488-188. 494: «πῆ μὲν γὰρ ἡ γῆ τῶν ἀθάπτων βαρβάρων ὕλην παρεβλάστησε τῶν δένδρων πλέον, πῆ δ' ἡ θάλαττα τῆ φορᾷ τῶν λειψάνων ὄχλουμένη τε καὶ κατεστορεσμένη ἐξ ἄλλοφύλων αἱμάτων φοινίσσεται· καὶ νῦν Ἐρυθρὰ κυρίως ἀκούεται καλῶς βαφεῖσα τῆ βαφῆ τῶν βαρβάρων». Του ίδιου, *Ἡρακλειάς*, Β', σελ. 214, 73-78. Σύγκελλος, *Ὀμιλία*, XXXII-XXXIII, σελ. 86-87. Νικηφόρος, 13, σελ. 60, 30-36. Speck, *Zufälliges*, σελ. 50.

³⁸⁴ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 724, 11-15: «Ἐξῆλθαν δὲ καὶ οἱ Ἀρμένιοι τὸ τεῖχος Βλαχερνῶν, καὶ ἔβαλαν πῦρ εἰς τὸν Ἐμβολὸν τὸν παρεκεῖ τοῦ ἁγίου Νικολάου. καὶ νομίσαντες οἱ ἐξειλήσαντες κολύμβω ἐκ τῶ μονοξύλων Σκλάβοι Ἀβάρους εἶναι τοὺς ἰσταμένους παρὰ θάλασσαν, ὡς ἐκ τοῦ πυρός, ἐκεῖ ἐξελθόντες ἐσφάγησαν ἀπὸ τῶν Ἀρμενίων». Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 527-528. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 274. Speck, *Zufälliges*, σελ. 30. Pohl, *Awaren*, σελ. 253.

³⁸⁵ Νικηφόρος, 13, σελ. 58. 26-60. 30: «δῆλα οὖν ταῦτα Βῶνων τῷ πατρικίῳ ἐγένοντο, καὶ αὐτὸς διήρεις μὲν καὶ τριήρεις ἁρμόσας, εἰς τὸν ἄνδρον ἐν τῷ σημείῳ ἐδέδοτο καθοπλίσας προσώρμισεν, ὡσαύτως καὶ πρὸς τὴν ἀντιπέρα ἄκτῃν τὰς διήρεις ἐπέλασεν διαφρυκτωρεῖσθαί τε εὐθὺς ἐπέτρεψεν». Grumel, *Defence maritime*, σελ. 221. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 526. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 374. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 273-274. Pohl, *Awaren*, σελ. 253, ο οποίος αμφισβητεῖ την αξιοπιστία της πηγῆς.

³⁸⁶ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 724. 20-726. 3. Σύγκελλος, *Ὀμιλία*, XXXIV-XXXV, σελ. 88-89. Νικηφόρος, 13, σελ. 60, 37-41. Grumel, *Défense maritime*, σελ. 221-222. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 529-530. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 375. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 274-276. Speck, *Zufälliges*, σελ. 32-33. Pohl, *Awaren*, σελ. 254.

³⁸⁷ Θεοφάνης, σελ. 316, 25-27: «ὁ δὲ Σάρβαρος τῆ Χαλκηδόνι παρακαθεζόμενος οὐ μετέστη, ἀλλ' αὐτόθι ἐχείμασε κουρσεύων καὶ πραιδεύων τὰ περατικά μέρη καὶ τὰς πόλεις αὐτῶν». Σύγκελλος, *Ὀμιλία*, XXXVII, σελ. 89, 14-20. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 499, 530. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 275. Pohl, *Awaren*, σελ. 254.

Ο χαγάνος, λίγο πριν αποχωρήσει, δέχτηκε άλλη μία πρεσβεία των Βυζαντινών, στην οποία ανακοίνωσε ότι δεν αποχωρούσε από φόβο αλλά από έλλειψη τροφίμων και θα επέστρεφε για να υλοποιήσει τον στόχο του, όταν θα μπορούσε να συντηρήσει για μακρύτερο χρονικό διάστημα τον στρατό του. Από την πλευρά του ο Βάνος αρνήθηκε οποιαδήποτε διαπραγμάτευση με τους Αβάρους, καθώς γνώριζε ότι πλησίαζε με τα στρατεύματά του στην Κωνσταντινούπολη ο Θεόδωρος, αδελφός του Ηρακλείου.³⁸⁸ Το εάν ακολούθησαν διαπραγματεύσεις μεταξύ του χαγάνου και του Θεόδωρου δεν είναι γνωστό. Το σημαντικότερο όμως για τους Βυζαντινούς ήταν ότι η αποτυχία των Αβάρων κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626 σήμανε ταυτόχρονα το οριστικό τέλος των εχθροπραξιών με το αβαρικό χαγανάτο, οι οποίες, σε διάστημα εξήντα περίπου χρόνων (568 με 626) είχαν στοιχίσει στο Βυζάντιο αρκετούς καταστροφικούς πολέμους και τεράστια χρηματικά ποσά.

³⁸⁸ Πασγάλιον Χρονικόν, σελ. 725, 11-726. 10. Στράτος, Βυζάντιον Β', σελ. 530-533. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 375. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 275. Speck, *Zufälliges*, σελ. 32, 43-44. Pohl, *Awaren*, σελ. 254. Του ίδιου, *Awarenforschung*, σελ. 266.

Δ. Τα αρχαιολογικά ευρήματα της πρώιμης αβαρικής εποχής (568-665).

1. Γενικά χαρακτηριστικά.

Εκτός από τις μαρτυρίες των γραπτών πηγών, πολύ σημαντικά για την εξέταση των σχέσεων του Βυζαντίου με τους Αβάρους είναι τα αρχαιολογικά ευρήματα στον χώρο του αβαρικού χαγανάτου. Τα περισσότερα από τα αβαρικά κοιμητήρια βρίσκονται στη σημερινή Ουγγαρία και τη Σλοβακία, ενώ άλλα έχουν εντοπιστεί στη Σερβία, τη Ρουμανία, την Αυστρία και την Τσεχία.³⁸⁹ Η παρουσία των Αβάρων στην κεντρική Ευρώπη χωρίζεται σε δύο ιστορικές περιόδους, γνωστές ως πρώτο και δεύτερο αβαρικό χαγανάτο.³⁹⁰ Το πρώτο αβαρικό χαγανάτο διαρκεί σχεδόν 100 χρόνια, από το 568 μέχρι το 670, ενώ το δεύτερο διαρκεί περίπου 130 χρόνια, από το 670 ως τα τέλη του Η΄/αρχές του Θ΄ αιώνα. Από την άλλη πλευρά, με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα, το πρώτο αβαρικό χαγανάτο ταυτίζεται με την πρώιμη αβαρική εποχή (568-665 μ.Χ.) ενώ το δεύτερο αβαρικό χαγανάτο με τη μέση (665-710 μ.Χ.) και την ύστερη αβαρική εποχή (710-810 μ.Χ.).³⁹¹

Τα αρχαιολογικά ευρήματα του πρώτου αβαρικού χαγανάτου παρουσιάζουν έντονα κεντροασιατικά στοιχεία, τα οποία είναι εμφανή από τον τρόπο ταφής των υπέων και τα κτερίσματα. Στις ταφές των υπέων απαντούν συχνά το άλογο με τα κύρια εξαρτήματα της υποσκευής (χαλινάρια, σέλα και αναβολέας), η ζώνη του υπέα, το “κοκκαλάκι” για την κόμη, ο εξοπλισμός του υπέα (παλίντονο τόξο, αιχμές βελών με τρεις πτέρυγες, φαρέτρα, φυλλοειδείς αιχμές ακοντίων, ξίφος με μία κόψη) καθώς και διάφορα εργαλεία καθημερινής χρήσης. Αυτά τα τυπικά κεντροασιατικά χαρακτηριστικά συμπληρώνονται από διακοσμητικά στοιχεία που προέρχονται από τον χώρο της Μαύρης Θάλασσας, τα οποία γνώρισαν οι Άβαροι κατά την εκεί παραμονή τους, όταν ήλθαν σε επαφή με πρωτοβουλγαρικά φύλα (Κουτριγούρους, Ουτιγούρους κτλ.), πριν εγκατασταθούν στην κεντρική Ευρώπη. Χαρακτηριστική είναι επίσης η χρήση πολύτιμων μετάλλων στις ζώνες των υπέων όπως και στους μάντες των αλόγων, που

³⁸⁹ Z. Vinski, Haut moyen âge. *Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie-Rescherches et résultats*. Comité National d'Organisation du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Βελιγράδι 1971, σελ. 391-392. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 467.

³⁹⁰ Z. Čilinská, Zur Frage des Zweiten awarischen Kaganats, *Slovenská Archeológia* 15/2 (1967), σελ. 447-454.

³⁹¹ Σχετικά με τη χρονολογική κατάταξη του αρχαιολογικού υλικού, που προέρχεται συνολικά από περίπου 50.000 ταφές, και των περιόδων του, βλ. É. Garam, Der awarische Fundstoff im Karpatenbecken und seine zeitliche Gliederung. *Symposion Tutzing*, σελ. 192-193. Bálint, *Steppe*, σελ. 150, 170. Bóna, *Archäologischen Quellen*, σελ. 440. F. Daim, *Archäologie der Awaren. Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 199-201. Stadler, *Archäologie am Computer*, σελ. 461.

κατασκευάζονταν συνήθως από αργυρά ελάσματα, διακοσμημένα είτε με σύμβολα είτε με γεωμετρικά θέματα.³⁹²

Σε ό,τι αφορά τα τεχνοτροπικά στοιχεία του πρώτου αβαρικού χαγανάτου, αρκετοί ερευνητές παρατηρούν βυζαντινές επιδράσεις, ιδιαίτερα στην πρώιμη αβαρική χρυσοχοΐα. Αυτές οι άμεσες ή έμμεσες επιδράσεις από το Βυζάντιο διαφαίνονται π.χ. στα χρυσά πυραμιδόσχημα ενώτια, στα βραχιόλια, στις επιστρώσεις ζώνης που φέρουν διακόσμηση με κοκκίδωση και σε κάποιους τύπους αμφορέων. Ακόμη, αρκετά κοσμήματα και διακοσμητικές επιστρώσεις που εντοπίστηκαν στον χώρο του αβαρικού χαγανάτου αποτελούν τμήμα ενός ευρύτερου συνόλου προϊόντων της πρωτοβυζαντινής χρυσοχοΐας, που απαντά από τον Εύξεινο Πόντο μέχρι τον Δούναβη. Η πρώιμη αβαρική εποχή χαρακτηρίζεται επίσης από τις επιστρώσεις ζώνης με εμπίεστα χρυσά, αργυρά ή χάλκινα ελάσματα, ενώ συνήθεις τεχνικές διακόσμησης είναι οι τελείες, η κοκκίδωση και η προσθήκη πέτρας ή γυαλιού.³⁹³ Τα κύρια χαρακτηριστικά των διακοσμητικών στοιχείων της πρώιμης αβαρικής εποχής μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

α) ανδρικές ταφές. Σημαντικό ρόλο για τους άνδρες στο αβαρικό χαγανάτο είχε η διακόσμηση της ζώνης, η οποία, εκτός από απαραίτητο στοιχείο της ενδυμασίας, δήλωνε ταυτόχρονα και την κοινωνική τους θέση. Στην πρώιμη αβαρική εποχή ήταν συνήθεις οι επιστρώσεις ζώνης από χρυσά, αργυρά ή χάλκινα ελάσματα, τα οποία είτε ήταν αδιακόσμητα είτε έφεραν έκτυπη διακόσμηση. Ως βυζαντινά πρότυπα στα διακοσμητικά θέματα μπορούν να θεωρηθούν τα ελάσματα σε σχήμα ασπίδας, διπλής ασπίδας και ημισελήνου, τα οποία ήταν διακοσμημένα με έλικες ή μικρούς φοίνικες, καθώς και διάφορα άλλα θέματα που υπήρχαν στους δευτερεύοντες ιμάντες και στις επιστρώσεις της ζώνης, όπως ζεύγη πτηνών, ιχθείς κτλ. Συχνά είναι ακόμη τα γεωμετρικά θέματα, ενώ διαδεδομένη ήταν και η διακόσμηση με τελείες ή προσωπίδες. Η διακόσμηση με κοκκίδωση είναι πιο περιορισμένη και απαντά στις πολυτελέστερες χρυσές επιστρώσεις της ζώνης.³⁹⁴ Οι πόρπες των ζωνών κατασκευάζονταν από σίδηρο ή από χαλκό. Συχνά απαντούν χυτές αργυρές και χάλκινες πόρπες με αντιστοιχίες στον

³⁹² Kovrig, *Contribution*, σελ. 178-184. Vinski, *Haut moyen âge*, σελ. 392. Cs. Bálint, Über einige östliche Beziehungen der Frühawarenzeit (568-circa 670/680). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10-11 (1980-1981), σελ. 132. É. Garam, Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awararenzeit. *Typen der Ethnogenese I*, σελ. 253-256.

³⁹³ Vinski, *Haut moyen âge*, σελ. 393. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 195. Bálint, *Steppe*, σελ. 152. H. Winter, Die Buntmetallbearbeitung bei den Awararen. *Katalog Hunnen+Awararen*, σελ. 355-356. Για τα κοσμήματα της πρώιμης βυζαντινής εποχής βλ. Αι. Γερούλιανου, *Διάτρητα. Τα διάτρητα χρυσά κοσμήματα από τον 3ο ως τον 7ο αιώνα μ. Χ.*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1999.

³⁹⁴ J. Dekan, Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts, *Slovenská Archeológia* 20/2 (1972), σελ. 323-329. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 194. Της ίδιας, Der byzantinische Anteil an der awarischen Kultur. *Katalog Hunnen+Awararen*, σελ. 258. Bálint, *Steppe*, σελ. 152-153. T. Vida-A. Pasztor, Der beschlagverzierte Gürtel der Awararen am Beispiel des Inventars von Budakalasz-Dunapart, Ungarn, Grab 696. *Katalog Hunnen+Awararen*, σελ. 342. J. Andrasi, A gold belt-end from the Ashmolean Museum, Oxford. *Die Awararen am Rand der byzantinischen Welt*, σελ 67-76.

βυζαντινό χώρο, ενώ βυζαντινή προέλευση είχαν επίσης οι πόρπες σε σχήμα καρδιάς, λύρας, σταυρού και κάποιες τριγωνικές πόρπες διακοσμημένες με μικρά στρογγυλά ελάσματα.³⁹⁵

β) Γυναικείες ταφές. Στις γυναικείες ταφές απαντούν ιδιαίτερα χρυσά, αργυρά ή χάλκινα ενώτια, στα οποία η εξάρτηση έχει σχήμα σφαίρας ή πυραμίδας και διακοσμείται με κοκκίδωση, περιδέραια από οφθαλμόσχημες γυάλινες πέρλες, καθώς και βραχιόλια από σιδερένιο σύρμα ή αργυρό έλασμα με απόληξη σε σχήμα χοάνης. Εκτός από τα κοσμήματα, απαντούν επίσης πολυάριθμα αντικείμενα καλλωπισμού και κοκκάλινες βελονοθήκες.³⁹⁶

γ) Κεραμική. Στα πρώιμα αβαρικά ευρήματα υπάρχουν δοχεία και προχές από λεπτό γκρίζο και καλά ψημένο πηλό (η λεγόμενη “γκρίζα κεραμική”) που κατασκευάζονταν σε τροχούς. Εμφανίζονται ακόμη χειροποίητα πήλινα δοχεία, εγχάρακτα ή με σφραγίδες στα άκρα, μεγάλες φιάλες με παχύ τοίχωμα, πήλινες στάμνες με βραχύ στόμιο, καθώς και μεταλλικά αγγεία (υδρίες, κρατήρες κτλ.), συνήθως χρυσά ή αργυρά.³⁹⁷

Ο βυζαντινός πολιτισμός επέδρασε στην τέχνη των Αβάρων ήδη από την εγκατάστασή τους στην κεντρική Ευρώπη. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι Άβαροι απλώς αντέγραψαν πρότυπα από το Βυζάντιο, αλλά προσάρμοσαν στην τέχνη τους στοιχεία των βυζαντινών θεμάτων, όπως παραπάνω με τη διακόσμηση της ζώνης, τα οποία ανταποκρίνονταν στον δικό τους πολιτισμό.³⁹⁸ Στο σύνολό τους, τα πρώιμα αβαρικά ευρήματα εμφανίζουν πλήθος επιδράσεων και αναλογιών (κεντροασιατικών, βυζαντινών, γερμανικών, νοτιορωσικής στέπας κτλ.), και δείχνουν ότι οι Άβαροι δεν δημιούργησαν στην κεντρική Ευρώπη έναν στενά περιορισμένο πολιτισμό. Κατά συνέπεια, η Αρχαιολογία δεν μπορεί να απομονώσει κάποια περιοχή προέλευσης του αβαρικού πολιτισμού, καθώς αυτός αποτελεί σύνθεση πολλών ετερογενών στοιχείων. Ο λαός που εγκαταστάθηκε στην Παννονία το 568 δεν περιελάμβανε μόνο Αβάρους αλλά διαφορετικά μεταξύ τους εθνολογικά στοιχεία, τα οποία ήταν ως επί το πλείστον φορείς του πολιτισμού της στέπας και προσέδωσαν στο αβαρικό χαγανάτο πολυμορφία ως προς τους εκφραστικούς τύπους. Όπως και στους προηγούμενους αιώνες, τον ΣΤ΄ αιώνα οι νοτιορωσικές στέπες και η Παννονία

³⁹⁵ J. Werner, *Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diergaardt, Kölner Jahrbuch* 1 (1955), σελ. 36-48. T. Štefanovičová, *Beitrag zu den byzantinischen Einflüssen in Mitteleuropa. Rapports* 2, σελ. 444. É. Garam, *Die münzdatierten Graber der Awarenzeit. Awarenforschungen* I, σελ. 153. V. Varsik, *Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donaauraum im 6.-7. Jahrhundert, Slovenská Archeológia* 40/1 (1992), σελ. 77-90. A. Avenarius, *Die byzantinische Kultur und die Slawen*, Βιέννη-Μόναχο 2000, σελ. 23.

³⁹⁶ H. Mitscha-Märheim, *Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren*, Βιέννη 1963, σελ. 146. Z. Čilinská, *Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken, Slovenská Archeológia* 23/1 (1975), σελ. 63-96. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 194. Της ίδιας, *Münzdatierten Graber*, σελ. 148-152. Bálint, *Steppe*, σελ. 152.

³⁹⁷ Vinski, *Haut moyen âge*, σελ. 393. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 195. Bálint, *Steppe*, σελ. 156, 178. T. Vida, *Zu einigen handgeformten frühawarischen Keramiktypen und ihren östlichen Beziehungen. Awarenforschungen* I, σελ. 517-577.

³⁹⁸ F. Daim, “Byzantinische” Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 78. Του ίδιου, *Avar Archaeology*, σελ. 469.

αποτελούσαν έναν σχετικά ενοποιημένο πολιτισμικό χώρο, στον οποίο αναπτύχθηκε, με τη συμβολή και των βυζαντινών επιδράσεων, ένας πολυεθνικός “βαρβαρικός” πολιτισμός των νομάδων πολεμιστών. Από την άλλη πλευρά, το ζήτημα των βυζαντινών επιδράσεων εμφανίζεται αρκετά σύνθετο, καθώς πολλά αντικείμενα κατασκευάστηκαν στο αβαρικό χαγανάτο από βυζαντινούς τεχνίτες, θέματα και τεχνικές έγιναν αποδεκτά και προσαρμόστηκαν στην αβαρική τεχνοτροπία, ενώ πολυάριθμα ήταν και τα αυθεντικά βυζαντινά αντικείμενα, όπως γυάλινα αγγεία και αμφορείς, που βρέθηκαν στον χώρο των Αβάρων πιθανότατα από το εμπόριο ή ως λεία από επιδρομές. Σε κάθε περίπτωση, τα στοιχεία του Βυζαντίου και της ύστερης Αρχαιότητας, συχνά δυσδιάκριτα, είχαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των αβαρικών εργαστηρίων και στη διαμόρφωση της τεχνοτροπίας του αβαρικού πολιτισμού.³⁹⁹

Ανάμεσα στα πλούσια σε ευρήματα κοιμητήρια της πρώιμης αβαρικής εποχής διακρίνεται μεγάλος αριθμός αντικειμένων βυζαντινής προέλευσης, όπως νομίσματα, αμφορείς, ζώνες, ζυγαριές και σταθμά, πόρπες, ενώτια και σταυροί.⁴⁰⁰ Οι Άβαροι έφεραν πιθανόν στην Παννονία κάποια βυζαντινά στοιχεία που είχαν γνωρίσει πριν από την εγκατάστασή τους εκεί, όπως για παράδειγμα τη ζώνη με “επίστρωση προσωπίδας” από χυτό άργυρο, η οποία ήταν διαδεδομένη τον ΣΤ΄ αιώνα στη Μαύρη Θάλασσα και στον χώρο του Καυκάσου.⁴⁰¹ Κατά το πρώτο ήμισυ του Ζ΄ αιώνα εμφανίζονται στους Αβάρους και οι διακοσμήσεις του τύπου *Aradae*. Πρόκειται για επιστρώσεις του κύριου μάντα της ζώνης σε σχήμα “3”, με διακόσμηση “κόμμα-τελεία”, η οποία αποδίδεται σε βυζαντινό εργαστήριο και απαντά μόνο στα Βαλκάνια και στην Παννονία. Στα διαδεδομένα πρότυπα της ζώνης στο Βυζάντιο ανταποκρίνονται και οι αβαρικές διακοσμήσεις ζώνης του τύπου *Kunágota-Mersin*, όπου οι κύριοι μάντες φέρουν διακοσμήσεις είτε με χριστιανικά σύμβολα είτε με μονογράμματα που αντικαταστάθηκαν αργότερα από γεωμετρική διακόσμηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ένας μεγάλος μάντας από την *Torokkanizsa* (*Novi Knezevac*) της Σερβίας, στη μέση του οποίου υπάρχει το βυζαντινό μονόγραμμα ΑΡΕΘΟΥ (γενική του ονόματος ΑΡΕΘΑΣ).⁴⁰²

³⁹⁹ É. Garam, *Über Halsketten, Halsschmucke mit Anhangern und Juvelenkragen byzantinischen Ursprungs aus der Awarenzeit*, *AAASH* 43/1-2 (1991), σελ. 177. Pohl, *Awaren*, σελ. 89-90.

⁴⁰⁰ Bálint, *Steppe*, σελ. 156.

⁴⁰¹ Cs. Bálint, *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üç Tepe (Azermaitzan) und der beschlagverzierte Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert*. *Awarensforschungen* I, σελ. 329-335. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 469-470, 477-478.

⁴⁰² Bálint, *Steppe*, σελ. 156. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 463-569, 470-471. Για τη διακόσμηση της βυζαντινής ζώνης βλ. Γερούλάνου, *Διάτρητα*, σελ. 55-58. Cs. Bálint, *Byzantinisches zur Herkunftsfrage des vielteiligen Gürtels*, *Varia Archaeologia Hungarica* 10 (2000), σελ. 99-162.

2. Βυζαντινά ευρήματα της πρώτης φάσης της πρώιμης αβαρικής εποχής (568-626).

Εξετάζοντας τα βυζαντινά ευρήματα της πρώτης φάσης της πρώιμης αβαρικής εποχής (568-626), μπορούμε να επισημάνουμε ορισμένα από αυτά σε αβαρικά κοιμητήρια της συγκεκριμένης περιόδου. Τα ευρήματα στο κοιμητήριο του Kunszentmárton (ανατολική Ουγγαρία) παρέχουν πληροφορίες για τις εμπορικές συναλλαγές με το Βυζάντιο, καθώς μέσα σε έναν σάκο, που ήταν ασφαλισμένος με μικρούς μάντες και μία βυζαντινή πόρπη, βρέθηκε μία ζυγαριά ακριβείας με σταθμά από πολύτιμα μέταλλα. Η χρήση της ζυγαριάς ακριβείας εξυπηρετούσε το εμπόριο των πολύτιμων μετάλλων, τα οποία συχνά αποτελούσαν και ένα μέσον συναλλαγής. Τέσσερα από τα σταθμά έφεραν επιγραφές ή μονογράμματα, όπως το μονόγραμμα της οικογένειας ενός βυζαντινού επάρχου ή την επιγραφή Pr[e]fecti Atanasi. Τα σταθμά χρονολογούνται τον ΣΤ΄ αιώνα και πιθανότατα προέρχονται από λεία, καθώς ανήκαν σε ανώτατους βυζαντινούς αξιωματούχους. Στο ίδιο κοιμητήριο βρέθηκαν επίσης πυραμιδόσχημα ενώτια βυζαντινής προέλευσης.⁴⁰³

Στο κοιμητήριο του Kőlked-Feketekapu (νότια Ουγγαρία), βυζαντινή προέλευση έχει το σιδερένιο και διακοσμημένο με άργυρο κάθισμα που βρέθηκε μαζί με βυζαντινά ενώτια, μία γυάλινη δισκοειδή πόρπη και δύο βελόνες για την κόμη.⁴⁰⁴ Επίσης, στο κοιμητήριο του Zamárdi (δυτική Ουγγαρία), το μεγαλύτερο ως σήμερα γνωστό κοιμητήριο της πρώιμης αβαρικής εποχής, εντοπίστηκαν σε πέντε ταφές σιδερένια καθίσματα με διακόσμηση, που πιθανόν προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο με το εύρημα του Kőlked-Feketekapu. Ως ευρήματα βυζαντινής προέλευσης στο Zamárdi θεωρούνται ακόμη τα χάλκινα αγγεία, οι σταυροί από αργυρό έλασμα καθώς και αντικείμενα διακοσμημένα με σταυρούς.⁴⁰⁵

Στο σύνολο των αρχαιολογικών ευρημάτων του αβαρικού χαγανάτου, και όχι μόνο της πρώιμης εποχής, εξέχουσα θέση κατέχει το κοιμητήριο του Keszthely, δυτικά της λίμνης Μπάλατον, από το οποίο προέρχεται και ο ομώνυμος πολιτισμός. Στην περιοχή του Keszthely εντοπίστηκαν 18 διαφορετικές θέσεις ευρημάτων που συναποτελούν τον λεγόμενο “πολιτισμό του Keszthely”, στον οποίο παρατηρούνται διαφορετικά μεταξύ τους πολιτισμικά στοιχεία.

Νότια του σημερινού Keszthely, κοντά στις εκβολές του Zala στη λίμνη Μπάλατον, υπήρχε αρχικά ένα ύστερο ρωμαϊκό οχυρό, γνωστό ως Keszthely-Fenekpuszta, που καταστράφηκε τον Δ΄ αιώνα και ξανακτίστηκε στο δεύτερο ήμισυ του Ε΄ αιώνα. Στο οχυρό, στο οποίο ζούσαν

⁴⁰³ Csállany, *Denkmäler*, σελ. 149. Kovrig, *Contribution*, σελ. 175. Pohl, *Awaren*, σελ. 194. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 480.

⁴⁰⁴ Bálint, *Steppe*, σελ. 178. Για τα πλούσια ευρήματα του κοιμητηρίου βλ. τη διεξοδική μελέτη του A. Kiss, *Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kőlked-Feketekapu* A. *Monographien zur Frühgeschichte und MittelalterArchäologie* 2, Ίνσμπρουκ 1996.

⁴⁰⁵ Pohl, *Awaren*, σελ. 93, 188.

χριστιανικοί ρωμαϊκοί πληθυσμοί, εντοπίστηκαν 22 πέτρινα οικοδομήματα, μεταξύ των οποίων μία παλαιοχριστιανική βασιλική και μία αποθήκη, ενώ μετά το 568 κτίσθηκε μία νέα μεγάλη βασιλική. Κατά τον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των Αβάρων και των Βουλγάρων το 631/32, ο χριστιανικός πληθυσμός του Keszthely τάχθηκε με το μέρος του Αλκιόχου (βλ. επόμενο κεφάλαιο). Το οχυρό πυρπολήθηκε, όπως και η παλαιοχριστιανική βασιλική, ενώ από τον πληθυσμό του επιβίωσε ένα πολύ μικρό τμήμα, το οποίο κατά τη μέση και ύστερη αβαρική εποχή παρέμεινε απομονωμένο από τον υπόλοιπο κόσμο.⁴⁰⁶

Το αρχαιολογικό υλικό του Keszthely δείχνει την ιδιαίτερη σημασία της περιοχής κατά την εποχή της λογγοβαρδικής αρχικά και της αβαρικής κυριαρχίας μετέπειτα. Το Keszthely αποτελούσε κόμβο σημαντικών οδικών αρτηριών προς την Ιταλία και τη Γερμανία, και εμφανίζει ισχυρές πολιτισμικές επιδράσεις από την Αδριατική, όπου το Βυζάντιο είχε ως πολιτισμικά κέντρα τη Ραβέννα και τη Βενετία. Στα ευρήματα του Keszthely συνυπάρχουν τα στοιχεία του χώρου της Αδριατικής, βυζαντινά ή μη, με τα στοιχεία του σαξωνικού και του φραγκικού χώρου, ιδιαίτερα στις πόρπες.⁴⁰⁷ Οι χαρακτηριστικότεροι τύποι ευρημάτων βυζαντινής προέλευσης, εκτός από τις σφραγίδες με ελληνικούς χαρακτήρες, εντοπίζονται στις γυναικείες ταφές, όπως μικρά χρυσά και αργυρά ενώτια σε σχήμα ημισελήνου ή καλαθόσχημα, τραπεζιόσχημα ενώτια με ελικοειδή διακόσμηση, βελόνες, δισκοειδείς πόρπες, συχνά με χριστιανικές παραστάσεις, βραχιόλια με κεφαλές όφεων, περόνες, μεταξύ των οποίων μία διακοσμημένη με πέρλες και με την επιγραφή BONOSA, περιδέραια από πολύτιμα μέταλλα, δαχτυλίδια και επάργυρες πόρπες σε σχήμα S.⁴⁰⁸ Τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό την επιβίωση χριστιανικών ύστερων ρωμαϊκών παραδόσεων που διατηρήθηκαν μέχρι την καταστροφή του Keszthely. Ο πολιτισμός του Keszthely αντιπροσώπευε κατά κύριο λόγο την κληρονομιά του ντόπιου ρωμανικού πληθυσμού που ακόμη και στην αβαρική εποχή

⁴⁰⁶ G. Kiss, Funde der Awarenzeit in Wiener Museen-1. Funde aus der Umgebung von Keszthely, *Archaeologia Austriaca* 68 (1984), σελ. 161-201, ιδ. 164-170. R. Müller, Die Festung "Castellum" Pannonia Inferior. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 91-95. Του ίδιου, Die Keszthely-Kultur, *οπ. παραπ.*, σελ. 265. Του ίδιου, Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. *Awarenforschungen I*, σελ. 279. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 474-475.

⁴⁰⁷ É. Garam, Die awarenzeitliche Scheibenfibeln, *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1993, σελ. 110-118. R. Müller, Die Umgebung des Zala Flusses im 8.-10. Jahrhundert. *Mitteleuropa im 8.-10. Jahrhundert*, σελ. 74. Pohl, *Awaren*, σελ. 191-192, 232-233. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 474-475.

⁴⁰⁸ L. Barkóczi, Das Gräberfeld von Keszthely-Fenekpuszta aus dem 6. Jahrhundert und die frühmittelalterliche Bevölkerungsverhältnisse am Plattensee, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 18 (1971), σελ. 182. É. Garam, Gürtelverzierungen byzantinischen Typs im Karpatenbecken des 6.-7. Jahrhunderts, *AAASH* 50 (1999/2000), σελ. 381. Της ίδιας, *Scheibenfibeln*, σελ. 118. Της ίδιας, *Byzantinische Anteil*, σελ. 258. Müller, *Umgebung*, σελ. 75. Του ίδιου, *Archäologische Funde*, σελ. 276. Του ίδιου, *Keszthely-Kultur*, σελ. 265. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 475.

διατήρησε τις παραδόσεις του, αποδεχόμενος ταυτόχρονα τις επιδράσεις του βυζαντινού χώρου.⁴⁰⁹

Τα πολυάριθμα αρχαιολογικά ευρήματα στο αβαρικό χαγανάτο τα οποία προέρχονται από το Βυζάντιο ή κατασκευάστηκαν με βάση τα βυζαντινά πρότυπα συμβάλλουν στη διερεύνηση των πολιτισμικών επιδράσεων μεταξύ του Βυζαντίου και των Αβάρων και ευρύτερα στην ανασύνθεση των σχέσεών τους. Για την πρώτη φάση της πρώιμης αβαρικής εποχής (568-626), η προέλευση των βυζαντινών αντικειμένων δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα, καθώς μπορεί να αποδοθεί αφενός στη λεία που αποκόμισαν οι Άβαροι από τους πολέμους και τις επιδρομές στα βυζαντινά εδάφη και αφετέρου στα δώρα που εισήλθαν στο χαγανάτο από τις διπλωματικές αποστολές των Βυζαντινών, όπως οι ζώνες⁴¹⁰ και τα αγγεία που κατασκευάστηκαν σε βυζαντινά εργαστήρια.⁴¹¹ Από τις μαρτυρίες των βυζαντινών πηγών συνάγεται επίσης ότι οι διπλωματικές αποστολές των Αβάρων εξυπηρετούσαν και εμπορικούς σκοπούς, όπως π.χ. την αγορά όπλων,⁴¹² ή ότι μέρος του ετήσιου φόρου προς τους Αβάρους καταβαλόταν σε είδος.⁴¹³

Παρά τους συνεχείς πολέμους μεταξύ 568 και 626, ο μεγάλος αριθμός βυζαντινών ευρημάτων στο χαγανάτο δείχνει ότι οι πολιτισμικές επαφές ήταν έντονες. Είναι πολύ πιθανό ότι οι βυζαντινοί απεσταλμένοι που μετέφεραν τον ετήσιο φόρο στους Αβάρους συνοδεύονταν από τεχνίτες που παρέμεναν στο χαγανάτο και κατασκεύαζαν στα εργαστήριά τους αντικείμενα για τους αβάρους ηγεμόνες και αξιωματούχους, όπως ζώνες και αγγεία, τα οποία στη συνέχεια αποτελούσαν το πρότυπο για τους αβάρους τεχνίτες.⁴¹⁴

Για τα δώρα που εισέρχονταν στο αβαρικό χαγανάτο μέσω των διπλωματικών αποστολών υπάρχουν μαρτυρίες στις πηγές, όπως στον Μένανδρο Προτήκτορα, για τις αβαρικές πρεσβείες του 558, του 562 και του 565, καθώς και για τα δώρα που ζήτησε ο χαγάνος μετά την πολιορκία

⁴⁰⁹ Για τις ετερογενείς πολιτισμικές επιδράσεις στη διαμόρφωση του πολιτισμού του Keszthely κατά την προαβαρική και πρώιμη αβαρική εποχή βλ. I. Bóna, *Abriss der Siedlungsgeschichte Ungarns im 5.-7. Jahrhundert und die Awarensiedlung von Dunajvaros*, *Archeologické rozhledy* 20 (1968), σελ. 605-618. L. Barkóczi-Á. Salamon, *Remarks on the 6th Century History of Pannonia*, *AAASH* 23 (1971), σελ. 139-149. E. Tóth, *La survivance de la population romaine en Pannonie*, *Alba Regia* 15 (1976), σελ. 107-120. Cs. Bálint, *Zur Frage der byzantinischen Beziehungen im Fundmaterial Ungarns*. *Archäologische Forschungen zwischen 1970 und 1984. Mitteilungen des Archäologisches Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 14 (1985), σελ. 209.

⁴¹⁰ Daim, *"Byzantinische" Gürtelgarnituren*, σελ. 187-188. Για τα δώρα στις διπλωματικές αποστολές των Βυζαντινών βλ. E. Χρυσός, *Byzantine Diplomacy, A.D. 300-800: means and ends*. *Byzantine Diplomacy*, σελ. 25-39. A. Muthesius, *Silken diplomacy*, όπ. παραπ., σελ. 237-248. Ζ. Ουνταλτσόβα-Γ. Λιτάβριν-Ν. Μεντβέντιεφ, *Βυζαντινή Διπλωματία*, Αθήνα 1995, σελ. 22-23. Garam, *Byzantinische Anteil*, σελ. 258. Avenarius, *Byzantinische Kultur*, σελ. 24.

⁴¹¹ Vida, *Töpferhandwerk*, σελ. 363. Garam, *Byzantinische Anteil*, σελ. 258. Pohl, *Awaren*, σελ. 184.

⁴¹² Βλ. Μέρος Τέταρτο, Α 5, υποσ. 853.

⁴¹³ Μένανδρος, απ. 25. 2, σελ. 226, 63-66: "χαίρειν μὲν γὰρ ἔφασκε τὸν Χαγάνον καὶ ἐπὶ τοῖς καθ' ἕκαστον ἔτος στελλομένοις αὐτῷ παρὰ βασιλέως δώροις· καλὸν γὰρ ὑπάρχειν κτῆμα καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ μὲν οὖν ἐσθῆτα σηρικὴν·" Βλ. ἐπίσης παραπάνω, Α 3, υποσ. 137-138. Β 1, υποσ. 199. Pohl, *Awaren*, σελ. 180, 195.

⁴¹⁴ T. Štefanovičová, *Der Silberschatz von Zemiansky-Vrbovok. Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 275. Garam, *Byzantinische Anteil*, σελ. 258. Avenarius, *byzantinische Kultur*, σελ. 36.

του Σιρμίου το 568.⁴¹⁵ Για τα δώρα του Ιουστινιανού στους Αβάρους πληροφορεί επίσης ο Ιωάννης Εφέσου.⁴¹⁶ Ξεχωριστή σημασία είχαν επίσης και τα μεταξωτά υφάσματα, τα οποία στάλθηκαν από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες στο αβαρικό χαγανάτο ή αγόραζαν οι Άβαροι στην Κωνσταντινούπολη.⁴¹⁷ Εκτός από τα δώρα, αξίζει να σημειωθεί και η μεταφορά “τεχνογνωσίας” από το Βυζάντιο προς τους Αβάρους, όταν ο Βαϊανός ζήτησε από τον Ιουστίνο Β΄ τεχνίτες για το παλάτι και τα λουτρά του, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν και για την κατασκευή γέφυρας στον Δούναβη.⁴¹⁸ Τέλος, εκτός από τις άμεσες επαφές του Βυζαντίου με τους Αβάρους μεταξύ 558 και 626, κάποια στοιχεία του βυζαντινού πολιτισμού έγιναν γνωστά στους τελευταίους κατά τη σύντομη παραμονή τους στον χώρο της Μαύρης Θάλασσας, πριν εγκατασταθούν στην κεντρική Ευρώπη.⁴¹⁹

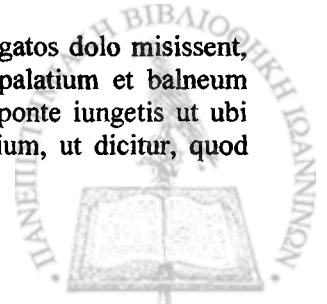
⁴¹⁵ Βλ. παραπ., Α 1, υποσ. 95. Α 2, υποσ. 104. Α 3, υποσ. 122, 143. Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 143. Του ίδιου, *Völkerbewegungen*, σελ. 456. Čilinská, *Frauenschmuck*, σελ. 88. Garam, *Halsketten*, σελ. 151.

⁴¹⁶ Ιωάννης Εφέσου, XXIV, σελ. 246, 22-26: “Quorum legatos cum recepisset, eos auro et argento, et vestibus, et zonis, et ephippiis aureis ditavit, et ceteris rebus quas eis dedit et per eos principibus eorum misit, ita ut mirarentur et alios rursus mitterent;” Για τις αβαρικές αξιώσεις σε χρυσό, άργυρο και πολύτιμους λίθους βλ. επίσης *Λεξικόν τῆς Σούδας* III, Α 522, σελ. 270, 3-4. “Λίθος: θηλυκόν ἢ λίθος. οἱ δέ Ἄβαροι χρυσόν τε καὶ ἄργυρον καὶ λίθων τὰς ἐριτίμους ἀποφέρουσιν ἡξιούν”. Bálint, *Kontakte*, σελ. 411. Pohl, *Awaren*, σελ. 180.

⁴¹⁷ Βλ. παραπ., Α 1, υποσ. 95. Α 3, υποσ. 143. Β 1, υποσ. 199. Pohl, *Awaren*, σελ. 180, 212. Πιθανότατα, μεταξωτά ήταν και τα πολυτελή ενδύματα που είχε μαζί του ο Ηράκλειος ως δώρα για τον χαγάνο κατά την πορεία του προς την Ηράκλεια το 623, βλ. Νικηφόρος, 10, σελ. 50, 13-15: “τὴν θυμελικὴν σκευὴν προύπεμπε, καὶ ἵππικὴν ἀγωνίαν ἐπὶ τῇ δοχῇ αὐτοῦ τελεῖν εὐτρέπιζε, στολήν τε αὐτῷ λαμπρὰν καὶ τοῖς συνομαρτοῦσιν ἐκόμιζεν”.

⁴¹⁸ Ιωάννης Εφέσου, XXIV, σελ. 247, 27-31: “Denique, cum ut amici ad regem Iustinum legatos dolo misissent, eum rogaverunt (rex videlicet eorum) ut ei mechanicos et architectos mitteret ei domum palatium et balneum aedificaturos, quos etiam igitur misit.” XXIV, σελ. 248, 2-26. “Nisi arte vestra Danubium ponte iungetis ut ubi volemus transeamus, nemo vestrum vivet, et vos statim detruncabo.....Et pontem etiam alium, ut dicitur, quod nunquam factum est, fecerunt. Haec etiam fecerunt, malo parati”.

⁴¹⁹ Βλ. παραπ., Β 1, υποσ. 401.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.

Το Βυζάντιο και οι Άβαραι μετά το 626.

A. Οι μαρτυρίες των πηγών.

Μετά την αποτυχημένη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, οι αναφορές των βυζαντινών πηγών για τους Αβάρους είναι ελάχιστες.⁴²⁰ Οι Άβαραι περιορίστηκαν στον χώρο βόρεια του Δούναβη και η συνέχεια του ιστορικού τους βίου στην κεντρική Ευρώπη είναι γνωστή κυρίως από τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις δυτικές πηγές των καρολίγγειων χρόνων.⁴²¹ Η ήττα των Αβάρων το 626 προκάλεσε αρκετές εσωτερικές διενέξεις στο αβαρικό χαγανάτο, οι οποίες το αποδυνάμωσαν πολιτικά και στρατιωτικά. Η πρώτη συνέπεια αυτής της κρίσης ήταν η σύγκρουση ανάμεσα στους Αβάρους και τους Σλάβους υποτελείς τους, η οποία ξέσπασε αμέσως μετά την καταστροφή του σλαβικού στόλου στην Κωνσταντινούπολη, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Γεωργίου Πισίδη⁴²² και του *Πασχάλιου Χρονικού*.⁴²³

Λίγα χρόνια αργότερα, το 631/32, οι διασπαστικές κινήσεις στο χαγανάτο έγιναν εντονότερες, καθώς το ισχυρό βουλγαρικό στοιχείο, με επικεφαλής τον Αλκίοχο, αμφισβήτησε την αβαρική κυριαρχία. Η κρίση αυτή οδήγησε σε έναν σκληρό εμφύλιο πόλεμο, ο οποίος απείλησε σοβαρά τη συνοχή του αβαρικού χαγανάτου. Το *Χρονικόν* του Φρεδεγάρου πληροφορεί ότι ο ηγεμόνας των Βουλγάρων Αλκίοχος διεκδίκησε για τον λαό του ηγεμονικό ρόλο στο χαγανάτο, εκμεταλλευόμενος προφανώς την αποδυνάμωση των Αβάρων εξαιτίας της ήττας τους στην Κωνσταντινούπολη. Μετά τη σύγκρουση των Αβάρων και των Βουλγάρων, οι Βούλγαροι ηττήθηκαν και ο Αλκίοχος, έχοντας μαζί του 9.000 ομοεθνείς του, εγκατέλειψε την Παννονία και ζήτησε καταφύγιο από τον βασιλέα των Φράγκων Δαγοβέρτο Α΄. Ο Δαγοβέρτος, αν και

⁴²⁰ Βλ. Εισαγωγή Β΄, σελ. 16.

⁴²¹ G. Ostrogorsky, *The Byzantine Empire in the World of the Seventh Century*, *DOP* 13 (1959), σελ. 15. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 127. A. Avenarius, *Die Konsolidierung des Awarenkhanates und Byzanz im 7. Jahrhundert*, *Βυζαντινά* 13/2 (1985), σελ. 1021. Pohl, *Awaren*, σελ. 255.

⁴²² Γεώργιος Πισίδης, *Αύτοσχέδιοι πρὸς τὴν γενομένην ἀνάγνωσιν τῶν κελεύσεων χάριν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν τιμίων ξύλων*. *Carmi di Giorgio di Pisidia*, σελ. 244, 78-81: “Πάρθοι δὲ Πέρσας πυρπολοῦσι καὶ Σκύθης Σκλάβον φονεῖ καὶ πάλιν φονεῖται, καὶ τοῖς ἑαυτῶν ἡματωμένοι φόνοις πολλὴν ἔχουσι φύρσιν εἰς μίαν μάχην”

⁴²³ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 724, 15-18: “ἄλλοι δὲ ὀλίγοι Σκλάβοι ἐξειλήσαντες κολύμβη, καὶ ἐξελθόντες ἐπὶ τὸ μέρος ἔνθα ἴστατο ὁ ἄθεος Χαγάνος, ἐσφάγησαν κατ’ ἐπιτροπὴν αὐτοῦ”. 725, 6-8: “Τινὲς δὲ ἔλεγον ὅτι οἱ Σκλάβοι θεωρήσαντες τὸ γεγονός ἐπῆραν καὶ ἀνεχώρησαν, καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη καὶ ὁ κατάρατος Χαγάνος ἀναχωρῆσαι καὶ ἀκολουθῆσαι αὐτοῖς”. B. Zástěrová, *Beitrag zur Diskussion über den Charakter der Beziehungen zwischen Slawen und Awaren*. *Actes du XII Congrès International d’ Études Byzantines*, τόμ. Β΄, Αχρίδα 1961 (Βελιγράδι 1964), σελ. 245. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 282. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 128. Speck, *Zufälliges*, σελ. 31. Fine, *Balkans*, σελ. 43, 49. Pohl, *Awaren*, σελ. 254-255. Curta, *Slavs*, σελ. 109.

τους επέτρεψε αρχικά να παραχειμάσουν στη Βαυαρία, έδωσε εντολή στους Βαυαρούς να τους εξοντώσουν. Από την εξόντωση των Βουλγάρων διασώθηκε μόνο ο Αλκίοχος με 700 άνδρες, ο οποίος έφθασε στη “marca Vinetorum” (σημ. Σλοβενία και Καρινθία) και έγινε δεκτός από τον τοπικό Σλάβο δούκα Βαλούκ.⁴²⁴ Αυτός ο μικρός βουλγαρικός πληθυσμός εγκαταστάθηκε αργότερα, το 663, από τον Λογγοβάρδο βασιλέα Γριμουάλδο (662-671) στην Ιταλία, μεταξύ της Isernia, του Sepinum και του Bovianum και τέθηκε στην υπηρεσία του δούκα του Μπενεβέντο Ρομουάλδου.⁴²⁵ Η πληροφορία του Παύλου Διάκονου για την εγκατάσταση των Βουλγάρων σε ιταλικό έδαφος δεν πρέπει να συσχετιστεί με τη μαρτυρία του Θεοφάνη για την μετανάστευση του 5ου γιου του Κουβράτου μετά τη διάλυση της λεγόμενης “Μεγάλης Βουλγαρίας”, καθώς αφενός ως χώρος εγκατάστασης αναφέρεται η Πεντάπολη της Ραβέννας και αφετέρου αυτό το βουλγαρικό στοιχείο τέθηκε υπό τη βυζαντινή επικυριαρχία.⁴²⁶

Η πρώτη αναφορά των Αβάρων στις βυζαντινές πηγές μετά το 626 χρονολογείται το 634, με την αποστολή μίας βυζαντινής πρεσβείας στο χαγανάτο, η οποία είχε ως σκοπό να απελευθερώσει με χρήματα και δώρα τους τρεις επιφανείς βυζαντινούς ομήρους που κρατούσαν οι Άβαροι από το 623.⁴²⁷ Λόγος για τους Αβάρους γίνεται ξανά στις βυζαντινές πηγές το 678, επί Κωνσταντίνου Δ' (668-685), όταν μία αβαρική πρεσβεία έφθασε στην Κωνσταντινούπολη, μετά την απόκρουση της αραβικής επίθεσης του 674-678 εναντίον της βυζαντινής πρωτεύουσας.⁴²⁸ Σε αυτή την πρεσβεία, οι απεσταλμένοι του χαγάνου πιθανόν συνήψαν

⁴²⁴ Φρεδεγάριος, IV, 72, σελ. 242. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 282-283. Βόνα, *Auftreten*, σελ. 105-106. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 66. Wolfram, *Geburt*, σελ. 95, 341-342. Του ίδιου, *Ethnogenesen*, σελ. 130-131. Pohl, *Awaren*, σελ. 268-269 (με χρονολόγηση του περιστατικού το 635/36). P. J. Geary, *Europäische Völker im frühen Mittelalter. Zur Legende vom Werden der Nationen*, Φρανκφούρτη 2002, σελ. 168.

⁴²⁵ Παύλος Διάκονος, V, 29, σελ. 154, 1-10: “Per haec tempora Vulgarum dux Alzecco nomine, incertum quam ob causam, a sua gente digressus, Italiam pacifice introiens,...Quos Romualdus dux gratanter excipiens, eisdem spatiosa ad habitandum loca, quae usque ad illud tempus deserta erant, contribuit, scilicet Sepinum, Bovianum et Iserniam et alias cum suis territoriis civitates, ipsumque Alzeconem, mutato dignitatis nomine, de duce gastaldium vocitari praecepit”.

⁴²⁶ Βλ. Εισαγωγή, Β, υποσ. 56. Νικηφόρος, 35, σελ. 88, 17-21. Simonyi, *Karpatenbecken*, σελ. 235, 239-240. Α. Στράτος, *Το Βυζάντιον στον Ζ' αιώνα*, τόμ. Ε' (Κωνσταντίνος Δ', 668-687), Αθήνα 1974, σελ. 64-66, 100-102. Horedt, *Völker*, σελ. 15. Christie, *Lombards*, σελ. 98. Για το πρόβλημα της ταύτισης του Αλκίοχου του Φρεδεγάριου με τον Αλτζέκο του Παύλου Διάκονου βλ. V. Beševliev, *Randbemerkungen über die “Miracula Sancti Demetrii”*, *Βυζαντινά* 2 (1970), σελ. 294. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 130, υποσ. 2. Pohl, *Awaren*, σελ. 269-270.

⁴²⁷ Νικηφόρος, 21, σελ. 70, 1-6: “Κατά δὲ τὸν καιρὸν ἐκείνον Μαρία ἡ ἀδελφὴ Ἡρακλείου χρήματα πρὸς τὸν χαγάνον Ἀβάρων ἐπέμψε καὶ τὸν υἱὸν Στέφανον ἀπέλαβε. τοῖς δὲ τοιοῦτοις δώροις ἠσθεῖς ὁ Ἀβαρος ἠρέθισεν Ἀνιανὸν τὸν μάγιστρον, ὡς καὶ αὐτὸς πέμψας δῶρα ἀπολήψεται καὶ τοὺς ἄλλους οὐσπερ κατεῖχεν ομήρους. καὶ δὴ καὶ ἐγένετο οὕτως”. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 167-168. Pohl, *Awaren*, σελ. 246, 272-273. Βλ. ἐπίσης Μέρος Πρώτο, Γ 3, υποσ. 349.

⁴²⁸ Θεοφάνης, σελ. 356, 2-8: “ταῦτα μαθόντες οἱ τὰ ἐσπέρια οἰκοῦντες μέρη, ὃ τε Χαγάνος τῶν Ἀβάρων καὶ οἱ ἐπέκεινα ῥήγες ἐξαρχοὶ τε καὶ κάσταλδοι καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς τὴν δύσιν ἐθνῶν, διὰ πρεσβευτῶν δῶρα τῷ βασιλεῖ στείλαντες εἰρηνικὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην κυραθῆναι ἠτήσαντο. εἷξας οὖν ὁ βασιλεὺς ταῖς αὐτῶν αἰτήσεσιν ἐκύρωσε καὶ πρὸς αὐτοὺς δεσποτικὴν εἰρήνην. καὶ ἐγένετο ἀμεριμνία μεγάλη ἐν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ δύσει”. Νικηφόρος, 34, σελ. 86, 31-35. Στράτος, *Βυζάντιον Ε'*, σελ. 54-55. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 127. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 220-221. Για τη χρονολόγηση της πρεσβείας το 676/77, βλ. Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 146. Lemerle, *Invasions*, σελ. 299-300, υποσ. 3. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, σελ. 72.

συμμαχία με τον Κωνσταντίνο Δ'.⁴²⁹ Η τελευταία αναφορά των βυζαντινών πηγών στους Αβάρους, η οποία χρονολογείται στις αρχές του Θ' αιώνα, δεν αφορά το αβαρικό χαγανάτο, αλλά ένα μέρος των Αβάρων που υποτάχθηκε στους Βουλγάρους μετά την εκστρατεία του Κρούμου ανατολικά του ποταμού Τισσού το 803/04.⁴³⁰ Αυτοί οι Άβαροι, οι οποίοι είχαν περιέλθει σε παρακμή πριν υποταγούν στους Βουλγάρους,⁴³¹ αποτελούσαν τμήμα των στρατιωτικών δυνάμεων του Κρούμου και έλαβαν μέρος τόσο στην καταστροφική για το Βυζάντιο μάχη του 811,⁴³² όσο και κατά την εκστρατεία του βούλγαρου χαγάνου εναντίον της Κωνσταντινούπολης το 813.⁴³³

⁴²⁹ Ditten, *Einwanderung*, σελ. 132. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 195. Avenarius, *Konsolidierung*, σελ. 1022. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 221-222. Για τους λόγους της επαναπροσέγγισης του Βυζαντίου με τους Αβάρους το 678 βλ. παρακάτω, Γ 2, υποσ. 521.

⁴³⁰ Για την εκστρατεία του Κρούμου εναντίον των Αβάρων βλ. P. Váczy, *Der fränkische Krieg und das Volk der Awaren*, *Acta Antiqua Hungarica* 20 (1972), σελ. 395-397. V. Gjuselev, *La Bulgarie médiévale et l' Europe occidentale* (IXe-XIe s.), *Byzantinobulgarica* 8 (1986), σελ. 96. Pohl, *Awaren*, σελ. 198.

⁴³¹ *Λεξικόν τῆς Σούδας* I, Β 423, σελ. 483. 29-484. 12: "ὅτι τοὺς Ἀβάρις κατακράτος ἄρδην ἠφάνισαν οἱ αὐτοὶ Βούλγαροι. ἠρώτησε δὲ Κρέμ τοὺς τῶν Ἀβάρων αἰχμαλώτους· πόθεν συνίετε ὅτι ἀπόλετο ὁ ἄρχων ὑμῶν καὶ τὸ ἔθνος ὅλον; καὶ ἀπεκρίθησαν, ὅτι ἐπλήθυναν αἱ κατ' ἁλλήλων κατηγορίαι καὶ ἀπόλεσαν τοὺς ἀνδριότερους καὶ φρονιμωτέρους, εἴτα οἱ ἄδικοι καὶ οἱ κλέπται κοινωνοὶ τοῖς κριταῖς ἐγένοντο, εἴτα ἡ μέθη-πληθον-θέντος γὰρ τοῦ οἴνου πάντες ἐγένοντο μέθυσοι· εἴτα ἡ δωροδοκία, εἴτα ἡ πραγματεία... τοὺς δὲ Ἀβάρις πάντας, ὡς λέλεκται, ἄρδην ἠφάνισαν". Α 18, σελ. 4, 5-6.

⁴³² *Ανάγνωμον Χρονικόν του έτους 811*, έκδ. I. Dujčev (*La chronique byzantine de l' an 811*), *Travaux et Memoires* 1 (1965), σελ. 212, 42-44: "Λαβόντες οὖν οἱ Βούλγαροι εὐκαιρίαν καὶ θεασάμενοι ἐκ τῶν ὁρέων ὅτι περιεφερόντο πλανώμενοι, μισθωσάμενοι Ἀβάρους καὶ τὰς περὶ Σκλαβίνιας..." Για την εκστρατεία του Νικηφόρου Α' στη Βουλγαρία το 811, βλ. D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*, Λονδίνο 1971, σελ. 67. Gjuselev, *Bulgarie*, σελ. 91. G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Β', Αθήνα 1989, σελ. 67. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 109-110. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 105.

⁴³³ Συμεών Μάγιστρος, *Χρονογραφία*, έκδ. I. Bekker (CSHB), Βόννη 1838, σελ. 617, 10-12: "Λοιπόν οὖν μετὰ ταῦτα ἀνηγγέλη αὐτῶν λεγόντων ὅτι ὁ Κρούμος ἐστράτευσεν λαὸν πολλὴν συναθροίσας καὶ τοὺς Ἀβάρις καὶ πάσας τὰς Σκλαβίνιας". Λέων Γραμματικός, *Ἐπιτομή*, έκδ. I. Bekker (*Scriptor Incertus*), Βόννη 1842, σελ. 347, 11-13. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 116. Για την εκστρατεία του Κρούμου το 813 βλ. Obolensky, *Commonwealth*, σελ. 67-68. Ostrogorsky, *Ιστορία Β'*, σελ. 73. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 111.

B. Τα αρχαιολογικά ευρήματα.

1. Δεύτερη φάση της πρώιμης αβαρικής εποχής (626-665).

Εάν για την πρώτη φάση της πρώιμης αβαρικής εποχής τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι συμπληρωματικά των γραπτών πηγών, σε όλες τις υπόλοιπες περιόδους αποτελούν τη βάση για την αποκατάσταση των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων. Αρκετά βυζαντινά ευρήματα απαντούν σε αβαρικά κοιμητήρια που χρονολογούνται στη δεύτερη φάση της πρώιμης αβαρικής εποχής, η οποία, όπως είδαμε, χαρακτηρίζεται από την εσωτερική κρίση του αβαρικού χαγανάτου. Τα σημαντικότερα από αυτά τα ευρήματα είναι ίσως οι πολυτελείς ζώνες. Στην ταφή ενός υπέα στο Gyenesdiás, 2 χλμ. βορειοανατολικά του Keszthely, εντοπίστηκε ζώνη με διακόσμηση από επίχρυσα ελάσματα. Στην ταφή υπήρχε και νόμισμα του Κώνσταντος Β΄, το οποίο χρονολογείται μεταξύ 654 και 659.⁴³⁴ Αξιοσημείωτη επίσης είναι η σφυρήλατη χρυσή διακόσμηση της ζώνης στην ταφή του υπέα της Kunágota (ανατολική Ουγγαρία), η οποία σχετίζεται με τη βυζαντινή τεχνοτροπία καθώς φέρει χριστιανικά σύμβολα. Αν και μαζί με τη ζώνη υπήρχε και ένας σόλιδος του Ιουστινιανού Α΄, που χρονολογείται μεταξύ 542 και 562, οι περισσότεροι ερευνητές χρονολογούν την ταφή στο δεύτερο τέταρτο του Ζ΄ αιώνα (625-650). Ακόμη, η πολυτελής θήκη του ξίφους του υπέα έφερε εμπίεστα χρυσά ελάσματα. Σύμφωνα με την άποψη του László, τα χρυσά ελάσματα της θήκης αποτελούσαν αρχικά επίστρωση σε ένα μικρό ξύλινο κιβώτιο, και έφεραν διακόσμηση από διονυσιακές σκηνές. Στην ταφή βρέθηκαν επίσης τμήματα ενός βυζαντινού περιδέριου.⁴³⁵ Βυζαντινά θεωρούνται και τα τμήματα μεγάλων αργυρών πιάτων από το κοιμητήριο του Tere (δεύτερο τέταρτο ζ΄ αιώνα), τα οποία αποδίδονται σε λεία.⁴³⁶ Επίσης, στην ταφή του Kunbábony (ανατολική Ουγγαρία, δεύτερο τέταρτο ζ΄ αιώνα), εντοπίστηκε ένας βυζαντινός αμφορέας, χωρητικότητας 53 λίτρων.⁴³⁷

Η κρίση του αβαρικού χαγανάτου μετά το 626 δεν επέφερε κάποια αλλαγή σε πολιτιστικό επίπεδο, αφού η τέχνη και τα ταφικά έθιμα της πρώιμης αβαρικής εποχής δεν μεταβλήθηκαν. Όμως, κατά τη δεύτερη φάση αρχίζει μία διαφοροποίηση στον τρόπο ζωής, που θα φανεί

⁴³⁴ R. Müller, *Das Gräberfeld von Gyenesdiás. Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 411. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 491-492.

⁴³⁵ G. László, *Die byzantinischen Goldbleche des Fundes von Kunágota*, *Archaeologiai Ertesitő* 51 (1938), σελ. 131-148. Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 152-153. Csállany, *Denkmäler*, σελ. 148. Kovrig, *Contribution*, σελ. 175 (δεύτερο ήμισυ ΣΤ΄ αιώνα). Garam, *Münzdatierten Gräber*, σελ. 153-154, 157. Της ίδιας, *Halsketten*, σελ. 159.

⁴³⁶ Csállany, *Denkmäler*, σελ. 205. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 482.

⁴³⁷ E. Tóth, *Kunbábony-Das Grab eines awarischen Khagans. Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 391. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 482. Του ίδιου, *Kunbábony. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 17, έκδ. J. Hoops, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 2001, σελ. 490-495.

εντονότερα μετά το 670, εξαιτίας της αυξανόμενης τάσης προς μόνιμη εγκατάσταση του πληθυσμού. Το τέλος των στρατιωτικών επιτυχιών και της εισροής πλούτου από το Βυζάντιο άλλαξαν τις εσωτερικές ισορροπίες στο χαγανάτο. Η στροφή προς τη μόνιμη εγκατάσταση είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή μετατροπή των πολεμιστών σε καλλιεργητές, γεγονός που προκάλεσε κοινωνικές αναταραχές.⁴³⁸ Μπορούμε ωστόσο να υποθέσουμε, τουλάχιστον από τα αρχαιολογικά ευρήματα, ότι η ηγετική τάξη των Αβάρων δεν επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τη γενικότερη πολιτική, κοινωνική και οικονομική κρίση και αποτέλεσε τη βάση για την πρόσκαιρη ανάκαμψη του αβαρικού χαγανάτου κατά τη μέση αβαρική εποχή.

2. Τα ευρήματα της μέσης αβαρικής εποχής (665-710).

Η μέση αβαρική εποχή σηματοδοτεί την απαρχή του ιστορικού βίου για το δεύτερο αβαρικό χαγανάτο και χαρακτηρίζεται από διαφοροποιήσεις στην εθνολογική σύνθεση και τον υλικό πολιτισμό του χαγανάτου, που προήλθαν κυρίως από την εγκατάσταση στην Παννονία γύρω στο 670 Ονογούρων Βουλγάρων από τις νοτιορωσικές στέπες.⁴³⁹ Ταυτόχρονα με αυτή τη μετανάστευση, επήλθε και η επέκταση των αβαρικών πολιτισμικών στοιχείων στην κεντρική Ευρώπη, καθώς αβαρικοί πληθυσμοί μετακινήθηκαν προς τα βόρεια και τα δυτικά, στον χώρο της σημερινής Σλοβακίας και της Αυστρίας. Στη διάρκεια του δεύτερου αβαρικού χαγανάτου, ιδιαίτερα τον Η' αιώνα, ο χώρος εγκατάστασης των Αβάρων έφθασε στη μεγαλύτερή του επέκταση. Τα όρια των αβαρικών εποικισμών ορίζονταν στα δυτικά κατά μήκος του λεκανοπεδίου της Βιέννης και τις παρυφές των ανατολικών Άλπεων, στα βόρεια στη Σλοβακία, στα ανατολικά στην Τρανσυλβανία και στα νότια κατά μήκος του Δούναβη και του Δραύου ως τα περίχωρα του Ζάγκρεμπ. Το κύριο μέρος των εγκαταστάσεων, όπως και το κέντρο του χαγανάτου, παρέμεναν στις ουγγρικές πεδιάδες.⁴⁴⁰ Οι Ονόγουροι Βούλγαροι ενίσχυσαν εθνολογικά και πολιτισμικά το χαγανάτο των πρώιμων Αβάρων καθώς αποτελούσαν συγγενικό με αυτούς φύλο -τα αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν εξίσου τυπικά κεντροασιατικά

⁴³⁸ Pohl, *Awaren*, σελ. 282, 286.

⁴³⁹ Η πληροφορία για τη μετανάστευσή τους προέρχεται από τον Θεοφάνη και αφορά τον 4ο γιο του Κουβράτου, βλ. Εισαγωγή Β, υποσ. 56. V. Beševliev, *Die Protobulgarische Periode der Bulgarische Geschichte*, Άμστερνταμ 1981, σελ. 161-162. Του ίδιου, *Randbemerkungen*, σελ. 293. Bálint, *Frühawarenzeit*, σελ. 131-138. Bóna, *Archäologischen Quellen*, σελ. 454-455. Pohl, *Awarische Khaganat*, σελ. 41-42. Για την ταύτιση του 4ου γιου του Κουβράτου με τον Κούβερ βλ. Bálint, *Steppe*, σελ. 169, υποσ. 40-42. Horedt, *Völker*, σελ. 15. Fine, *Balkans*, σελ. 44.

⁴⁴⁰ Mitscha-Märheim, *Spuren*, σελ. 142-143. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 273-277. F. Daim, *Awarische Alt funde aus Wien und Niederosterreich. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft* 109 (1979), σελ. 55-101. Avenarius, *Konsolidierung*, σελ. 1021. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 197. Bálint, *Steppe*, σελ. 161, 167.

χαρακτηριστικά για αυτή την περίοδο από ανθρωπολογικής πλευράς- και λόγω της ανάμειξης τους με τον ήδη υπάρχοντα πληθυσμό αφομοιώθηκαν σταδιακά από τους Αβάρους.⁴⁴¹

Η επέκταση του αβαρικού χώρου εποίκησης οφειλόταν και στην ανάκαμψη του χαγανάτου μετά την εσωτερική κρίση που ακολούθησε την ήττα του 626. Δείγμα της αβαρικής στρατιωτικής ανάκαμψης ήταν η επίθεση στη λογγοβαρδική Ιταλία το 663, όταν ο δούκας του Φρίουλι Λούπος εξεγέρθηκε εναντίον του βασιλέως των Λογγοβάρδων Γριμουάλδου (661-671). Ο Γριμουάλδος κάλεσε τότε τους Αβάρους να επιτεθούν στο Φρίουλι. Οι Άβαροι νίκησαν τον Λούπο, κυριεύσαν το Κιβιντάλε και αποχώρησαν αφού τους επιτέθηκε ο Γριμουάλδος. Η αβαρική ανάμειξη στην Ιταλία αποτέλεσε την πρώτη στρατιωτική επιχείρηση των Αβάρων εκτός της Παννονίας μετά το 626.⁴⁴² Η κρίση στις σχέσεις των Αβάρων με τους Λογγοβάρδους το 663 ήταν προσωρινή, καθώς δεν αναφέρονται αβαρικές επιδρομές στην Ιταλία από τότε και μέχρι την υποταγή του λογγοβαρδικού βασιλείου στους Φράγκους το 774.⁴⁴³

Το κύριο χαρακτηριστικό στα αρχαιολογικά ευρήματα της μέσης αβαρικής εποχής είναι η ευρεία χρήση του χυτού χαλκού στη μεταλλοτεχνία, τεχνική αρκετά διαδεδομένη στον χώρο των έφιππων νομάδων από την πεδιάδα του Τισσού μέχρι και την οροσειρά του Αλτάι. Οι Ονόγουροι Βούλγαροι που μετανάστευσαν στην Παννονία χρησιμοποιούσαν πιθανότατα αυτή την τεχνική, με αποτέλεσμα η χυτή διακόσμηση στη μεταλλοτεχνία να αντικαταστήσει σταδιακά την έκτυπη.⁴⁴⁴ Κατά την πρώιμη αβαρική εποχή και τις αρχές της μέσης, η χυτή τεχνολογία ήταν σε χρήση σχεδόν αποκλειστικά για τις πόρπες. Στη διάρκεια όμως της δεύτερης φάσης της μέσης αβαρικής εποχής (690-710) απαντούν χυτά ελάσματα για τους μάντες και χυτές επιστρώσεις ζώνης, συχνά με γεωμετρική διακόσμηση.⁴⁴⁵ Σε ό,τι αφορά την κατάταξη των ευρημάτων, μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

α) Ανδρικές ταφές. Οι μάντες και οι επιστρώσεις ζωνών, από χυτά ή εμπίεστα ελάσματα - κατασκευασμένες όπως και στην πρώιμη αβαρική εποχή από χρυσό, άργυρο ή χαλκό- φέρουν διακόσμηση με πλέγματα ή γεωμετρικά θέματα. Στις ζώνες από χάλκινο έλασμα διακρίνονται ιδιαίτερα οι ορθογώνιες επιστρώσεις με δακτύλιους στο κάτω μέρος, οι οποίοι φέρουν

⁴⁴¹ Vinski, *Haut moyen âge*, σελ. 393. Bálint, *Steppe*, σελ. 152. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 497. Σχετικά με τα ανθρωπολογικά δεδομένα, βλ. P. Lipták, Zur Frage der anthropologischen Beziehungen zwischen dem mittleren Donaubecken und Mittelasien, *Acta Orientalia Hungarica* 5 (1955), σελ. 271-312. Του ίδιου, The "Avar Period" Mongoloids in Hungary, *AAASH* 10 (1959), σελ. 251-279. S. Grefen-Peters, Zur Anthropologie der Awaren. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 424-428.

⁴⁴² Παύλος Διάκονος, V, 20, σελ. 152, 1-3: "Ibi itaque Lupo duce perempto, reliqui qui remanserat sese per castella communiunt. Auares vero per omnes eorum fines discurrentes, cuncta rapinis invadunt vel subposito igni conburunt". Kollautz, *Noricum*, σελ. 631. J. Jarnut, *Geschichte der Langobarden*, Στουτγάρδη 1982, σελ. 60. Avenarius, *Konsolidierung*, σελ. 1022. Pohl, *Awaren*, σελ. 276. Christie, *Lombards*, σελ. 97-98. Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 47-49.

⁴⁴³ Bertels, *Carantania*, σελ. 110.

⁴⁴⁴ Horedt, *Volker*, σελ. 19-20. Dekan, *Bronzeindustrie*, σελ. 444.

⁴⁴⁵ Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 492-493.

διακόσμηση με πλέγματα και εμφανίζονται εντονότερα στην ύστερη αβαρική εποχή. Στο τέλος της μέσης αβαρικής εποχής συναντούμε επίσης ελάσματα με παραστάσεις ζώων, τα οποία όμως δεν είναι οι πρόδρομοι των μετέπειτα επιστρώσεων με διακόσμηση γρυπών. Προσφιλής τεχνική κατά τη μέση αβαρική εποχή είναι και η προσθήκη ύαλου, η οποία παρατηρείται σε κάποιες πολυτελείς επιστρώσεις ζώνης και ιμάντες αυτής της εποχής. Την ίδια περίοδο διαφοροποιείται και ο τρόπος κατασκευής της ζώνης, καθώς υπάρχουν λιγότεροι δευτερεύοντες ιμάντες εξαρτημένοι από τον κεντρικό ιμάντα της ζώνης. Στην ενδυμασία των ανδρών επίσης, απαντά συχνά η πλεξιδωτή πόρπη.⁴⁴⁶

β) Γυναικείες ταφές. Η χρήση πολύτιμων λίθων στα κοσμήματα κατά τη μέση αβαρική εποχή είναι πιο περιορισμένη συγκριτικά με την πρώιμη. Στα ευρήματα απαντούν κυρίως μικρές στρογγυλές χάντρες και ενώτια με ελασμάτινες εξαρτήσεις. Νέοι τύποι ενωτίων, που δεν έχουν πρότυπα στην πρώιμη αβαρική εποχή, είναι εκείνα σε σχήμα πυραμίδας με διακόσμηση από αργυρές ή χάλκινες σφαίρες ή με εξάρτηση από χάντρες. Στις γυναικείες ταφές απαντούν επίσης χρυσά ενώτια, διακοσμημένα με ημιπολύτιμους λίθους, καθώς και περιδέραια είτε από τροχισμένες γυάλινες χάντρες, είτε από χρυσό, αργυρό ή χάλκινο σύρμα και διακοσμημένα με στίγματα, στα οποία αποδίδεται βυζαντινή προέλευση. Στην ενδυμασία των γυναικών οι πόρπες σπάνια κοσμούνται με κάποια πολύτιμη πέτρα, ενώ στις αρθρώσεις του χεριού απαντούν σε κάποιες περιπτώσεις βραχιόλια.⁴⁴⁷

γ) Κεραμική. Στη μέση αβαρική εποχή διευρύνεται η κατασκευή των μεγάλων χειροποίητων αγγείων. Πολύ μικρός είναι ο αριθμός των μεταλλικών αγγείων, όπως οι ημισφαιρικοί σκύφοι, ενώ εντοπίστηκαν ακόμη κάποια γυάλινα δοχεία. Ορισμένα αγγεία παραπέμπουν στην πρώιμη αβαρική εποχή, ιδιαίτερα οι τύποι σε μαύρο και γκρι χρώμα, που κατασκευάστηκαν σε τροχό. Επίσης, αρκετά είναι τα δοχεία με ελαφρώς κοντό λαιμό και χείλος διακοσμημένο με δακτυλικά αποτυπώματα. Ως τοπική ιδιαιτερότητα θεωρούνται τα πήλινα αγγεία σε σχήμα S από το Mödling-an der Goldenen Stiege στην Αυστρία, που αποτέλεσαν το πρότυπο για την κατασκευή των μετέπειτα αγγείων της ύστερης αβαρικής εποχής με κοφτή κατατομή στην παρυφή του στομίου.⁴⁴⁸

Στα κοιμητήρια της μέσης αβαρικής εποχής εντοπίζονται αρκετά τοπικής κατασκευής ευρήματα διακοσμημένα με θέματα της βυζαντινής τέχνης, αλλά και αντικείμενα που προέρχονται από το Βυζάντιο. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελούν τα ευρήματα από το κοιμητήριο της Ozora-Totipuszta στη δυτική Ουγγαρία. Σε μία από τις ταφές, που χρονολογείται

⁴⁴⁶ Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 195-196. Bálint, *Steppe*, σελ. 160.

⁴⁴⁷ Kollautz, *Abaria*, στ. 6-7. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 196. Bálint, *Steppe*, σελ. 159-160.

⁴⁴⁸ Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 196. Bálint, *Steppe*, σελ. 160. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 496-497.

με βάση τον χρυσό σόλιδο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Δ' μεταξύ 668 και 685, υπάρχει μία εξαιρετική διακόσμηση ζώνης από χρυσό, η οποία πιθανότατα φιλοτεχνήθηκε επάνω σε βυζαντινά πρότυπα. Τυπική για την βυζαντινή αλλά και για την επηρεασμένη από το Βυζάντιο τεχνοτροπία είναι επίσης η λεγόμενη “διακοσμητική κόμμα-τελεία”, η οποία περιβάλλει το κεντρικό πεδίο διακόσμησης σχεδόν σε όλες τις επιστρώσεις από την Ozoga. Η γυναικεία ταφή της Ozoga φέρει αρκετά βυζαντινά κοσμήματα, όπως ενώτια με χάντρες από σάρδιο, περιδέριο με διακόσμηση από χρυσό και δύο χρυσές περόνες, όπου επάνω σε στρογγυλά ελάσματα υπάρχουν κυψέλες με πολύτιμους λίθους και προσθήκη ύαλου. Στην ταφή εντοπίστηκαν επίσης ένα δαχτυλίδι, ένα μικρό βραχιόλι και μία πόρπη. Στο σύνολό τους, οι ταφές της Ozoga περιέχουν πολυάριθμα αντικείμενα που είτε προέρχονται από το Βυζάντιο είτε κατασκευάστηκαν με βάση τα βυζαντινά πρότυπα και επιβεβαιώνουν τις επαφές του αβαρικού πολιτισμού με τη Μεσόγειο.⁴⁴⁹

Σημαντικά επίσης είναι τα ευρήματα στο κοιμητήριο του Zemiansky-Vrbovok στη Σλοβακία, όπου βρέθηκαν 18 αργυρά βυζαντινά νομίσματα, αργυρά αγγεία και κοσμήματα. Ιδιαίτερα ευρήματα αποτελούν μία βυζαντινή πόρπη με διακόσμηση από οστό και δύο βραχιόλια που κοσμούνται με μικρούς ρόμβους. Με βάση τα νομίσματα, τα ευρήματα χρονολογούνται μεταξύ 670 και 681 και προέρχονται μάλλον από Βυζαντινούς τεχνίτες που ζούσαν στο αβαρικό χαγανάτο. Ακόμη, στο αβαρικό κοιμητήριο του Želovce, κοντά στο Zemianski Vrbovok, βρέθηκαν δύο ζεύγη από χρυσά δακτυλιόσχημα ενώτια, ένα εκ των οποίων έφερε διακόσμηση από άστρα κατασκευασμένα με κοκκίδωση, πιθανότατα προϊόν βυζαντινού εργαστηρίου.⁴⁵⁰

3. Τα ευρήματα της ύστερης αβαρικής εποχής (710-810).

Ο Η' αιώνας παρουσιάζει για το αβαρικό χαγανάτο πολλές διαφοροποιήσεις στην οικονομία, την κοινωνία, τον πολιτισμό και τους θεσμούς συγκριτικά με το παρελθόν. Η αύξηση του γεωργικού πληθυσμού σήμαινε ταυτόχρονα την αύξηση του ποσοστού των φτωχών στον πληθυσμό. Τα αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν ένα διευρυμένο χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών οικογενειών. Στις ταφές απαντούν πολλά γεωργικά εργαλεία, όπως δρεπάνια, κάδοι,

⁴⁴⁹ Csallany, *Denkmäler*, σελ. 162. Garam, *Münzdatierten Graber*, σελ. 152-153. Της ίδιας, *Awarische Fundstoff*, σελ. 195-196. Της ίδιας, *Halsketten*, σελ. 159, 163. Bálint, *Steppe*, σελ. 161. Pohl, *Awaren*, σελ. 188. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 483.

⁴⁵⁰ Z. Čilinská, Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce, *Archeologica Slovaca-Catalogi V* (1973), σελ. 17-19. Štefanovičová, *Zemiansky-Vrbovok*, σελ. 275-276. Της ίδιας, *Beitrag*, σελ. 446. Garam, *Münzdatierten Graber*, σελ. 152-153. M. Longauerová-S. Longauer-Z. Čilinská, Structural Analysis of the Earrings from early medieval Cemetery in Želovce. *Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, τόμ. I, σελ. 249-253. Avenarius, *Byzantinische Kultur*, σελ. 33, 36-37.

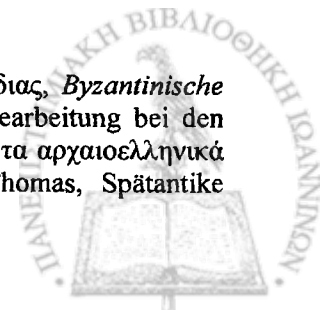
σκεπάρνια, ενώ η ανθρωπολογική εξέταση των οστών φανερώνει σε πολλές περιπτώσεις φθορές ή ίχνη ασθενειών που οφείλονται σε βαριά σωματική κόπωση. Αντίθετα, δεν διαπιστώνονται τραυματισμοί σε μάχη. Κατά την ύστερη αβαρική εποχή, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν παρατηρούνται οι προγενέστερες εθνικές διαφοροποιήσεις στον υλικό πολιτισμό του χαγανάτου, γεγονός που ερμηνεύεται ως αποκρυστάλλωση ενός ομοιογενούς “αβαρικού” πολιτισμού μετά από 150 χρόνια συμβίωσης ετερογενών στοιχείων στο πλαίσιο του αβαρικού χαγανάτου.⁴⁵¹

Το αρχαιολογικό υλικό της ύστερης αβαρικής εποχής, το οποίο καλύπτει σχεδόν ολόκληρο τον Η΄ αιώνα στον χώρο του μέσου Δούναβη, παρουσιάζει ομοιότητες με τα ευρήματα της μέσης αβαρικής εποχής κυρίως στον τρόπο κατασκευής. Στα ύστερα αβαρικά κοιμητήρια υπάρχουν λιγοστά ευρήματα από πολύτιμα μέταλλα. Ακόμη, δεν υπάρχει καμία “μεγαλοπρεπής” ταφή που να αποδίδεται σε ηγεμόνα ή ανώτατο αξιωματούχο. Ωστόσο, όπως θα φανεί στη συνέχεια, η βυζαντινή τεχνοτροπία επέδρασε στον πολιτισμό της ύστερης αβαρικής εποχής, κατά την οποία παρατηρούνται στις χυτές επιστρώσεις ζώνης αρχαιοελληνικά και ελληνιστικά θέματα, όπως οι κληματίδες, το κέρασ της Αμαλθείας, η επίθεση λεόντων σε ελάφι, παραστάσεις Κενταύρων, Νεράιδες επάνω σε δελφίνια κτλ. Στην ύστερη αβαρική εποχή κυριαρχεί η χυτή τεχνολογία για την κατασκευή πορπών, ενώ οι χυτές επιστρώσεις των ζωνών έχουν ως κύριο τεχνοτροπικό χαρακτηριστικό τη διακόσμηση με γρύπες και έλικες. Συχνά απαντά και διακόσμηση με στικτές λεπτομέρειες. Η μετάβαση στη “διακόσμηση των γρυπών και των ελίκων” στις αρχές του Η΄ αιώνα, σηματοδοτεί ταυτόχρονα και τη μετάβαση από τη μέση στην ύστερη αβαρική εποχή.⁴⁵²

Ο γρύπας, που απεικονίζεται με σώμα λέοντα, κεφαλή και φτερά αετού, έχει μακρά παράδοση ως κεντρικό θέμα, καθώς απαντά στην τέχνη της Μεσοποταμίας, την αιγυπτιακή και την ελληνική, από την οποία πέρασε μετέπειτα στη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή. Ως συνδετικός κρίκος “του βασιλέως των αιθέρων με τον βασιλέα της γης”, υπήρξε σύμβολο της δύναμης, συνδεδεμένο με την κοσμική εξουσία. Κεφαλές γρύπα υπάρχουν μόνο σε δύο περιπτώσεις από την πρώιμη αβαρική εποχή, σε επιστρώσεις από το Kunbábony και τη Bocsa. Για περίπου 50 χρόνια, κατά την πρώτη και δεύτερη φάση της ύστερης αβαρικής εποχής (710-760) ο γρύπας απαντά στις χυτές ζώνες. Στη δεύτερη φάση της ύστερης αβαρικής εποχής (725-760) εμφανίζονται δίπλα στις απλές επιστρώσεις με γρύπα και σκηνές πάλης ζώων, ένα επίσης μεσογειακό θέμα, όπου δύο γρύπες επιτίθενται σε ένα ελάφι. Στην τρίτη φάση της ύστερης

⁴⁵¹ Pohl, *Awaren*, σελ. 287-290.

⁴⁵² Dekan, *Bronzeindustrie*, σελ. 329-402. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 192-193. Της ίδιας, *Byzantinische Anteil*, σελ. 259. Bóna, *Archäologischen Quellen*, σελ. 457-459. H. Winter, *Die Buntmetallbearbeitung bei den Awaren*. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 356. Avenarius, *Byzantinische Kultur*, σελ. 38-39. Για τα αρχαιοελληνικά και ελληνιστικά θέματα στην Παννονία κατά την παλαιοχριστιανική εποχή βλ. E. B. Thomas, *Spätantike Metallfunde in Pannonien*. *Metallkunst*, σελ. 56-75.

αβαρικής εποχής (760-810) ο γρύπας απαντά σπάνια και στη θέση του, ως σύμβολο δύναμης, εμφανίζεται ο κάπρος, ο οποίος όμως, σε αντίθεση με τον γρύπα, δεν απαντά στη βυζαντινή εικονογραφία. Ο κάπρος συμβόλιζε την υπέρμετρη δύναμη και το πολεμικό μένος και ήταν ένα αγαπητό θέμα ιδιαίτερα στους λαούς του Βορρά, Κέλτες, Γερμανούς, και Αγγλοσάξωνες.⁴⁵³ Έχοντας ως κύριο θέμα τον γρύπα, τα ευρήματα της ύστερης αβαρικής εποχής παρουσιάζουν τα εξής τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά:

α) Ανδρικές ταφές. Για την πρώτη φάση της ύστερης αβαρικής εποχής (710-725), είναι τυπικές οι ορθογώνιες επιστρώσεις ζώνης με γρύπα, ενώ οι κύριοι μάντες υποδιαιρούνται σε ξεχωριστά μεταξύ τους και διακοσμημένα πεδία. Στη δεύτερη φάση, οι σκηνές πάλης ζώων είναι ένα ιδιαίτερα αγαπητό θέμα και δίπλα σε αυτές απαντούν συχνά παραστάσεις όρθιων ζώων, σκηνές κυνηγιού καθώς και παραστάσεις ανθρώπων που ανάγονται σε ύστερα ελληνιστικά πρότυπα. Ακόμη, οι ορθογώνιες επιστρώσεις της πρώτης φάσης αντικαταστάθηκαν από επιστρώσεις κυκλικού σχήματος ή σε σχήμα οικόσημου και πεντάγωνου. Οι κύριοι μάντες στις ζώνες φέρουν επίσης απλή φυτική διακόσμηση, ενώ η πίσω πλευρά τους κοσμεύεται συχνά με έλικες. Από την άλλη πλευρά, η τρίτη φάση της ύστερης αβαρικής εποχής έφερε σημαντικές καινοτομίες. Οι παραστάσεις ανθρώπων και ζώων, ακόμη και του γρύπα, περιορίζονται αισθητά και στη θέση τους εμφανίζονται διακοσμήσεις με έλικες που ως το τέλος του Η' αιώνα εξελίσσονται σε έναν μικρό φοίνικα. Οι κυκλικές επιστρώσεις αντικαταστάθηκαν από επιστρώσεις σε σχήμα γλωσσίδας, ενώ στους μάντες απαντά η διακόσμηση με σκηνές τσίρκου καθώς και η λεγόμενη "διακόσμηση κρίνου" (φυτά και έλικες). Στην ανδρική ενδυμασία επίσης, είναι συνήθεις οι χυτές πλεξιδωτές πόρπες καθώς και οι σιδερένιες πόρπες σε σχήμα τραπεζίου ή "8".⁴⁵⁴

β) Γυναικείες ταφές. Στις γυναικείες ταφές εντοπίζονται πόρπες με μορφή ιστού αράχνης και αρκετές φέρουν διακόσμηση με τεθλασμένες γραμμές ή ραβδώσεις. Απαντούν ακόμη κοκκάλινες βελονοθήκες σε διάφορους τύπους. Νέο στοιχείο στις γυναικείες ταφές είναι τα ενώτια από εν μέρει τροχισμένες και επιμήκεις χάντρες με εξάρτηση σε σχήμα πρίσματος. Απαντούν επίσης χάλκινα ενώτια με χυτή εξάρτηση σε σχήμα τσαμπιού, ημισελήνου ή άστρου. Προς το τέλος της ύστερης αβαρικής εποχής εμφανίζονται νέοι τύποι ενωτίων, ιδιαίτερα από

⁴⁵³ D. Csállany, Neue Ergebnisse der awarenzeitlichen Forschungen in Ostungarn, *Studijne Zvesti* 16, σελ. 60-66. B. M. Szöke, Über die späthellenistischen Wirkungen in der spätawarischen Kunst des Karpatenbeckens. Eine kritische Untersuchung. *Dissertationes Archaeologicae*, Ser. II/3 (1974), σελ. 60-139. H. Brandenburg, Greif. *Reallexikon für Antike und Christentum* 12, έκδ. Th. Klauser, Στουγγάρδη 1981, στ. 951-995. F. Daim, Zu einigen byzantinischen Motiven in der awarischen Kunst. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 261. Του ίδιου, Der awarische Greif und die byzantinische Antike. *Typen der Ethnogenese II*, σελ. 273-280.

⁴⁵⁴ Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 197. Bálint, *Steppe*, σελ. 160-161. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 501-502. Του ίδιου, *Awarische Greif*, σελ. 289. Του ίδιου, "Byzantinische" Gürtelgarnituren, σελ. 90-91.

χάλκινο έλασμα, με απόληξη σε σχήμα S ή σπειροειδή. Απαντούν ακόμη σπειροειδή δαχτυλίδια, τετράγωνα ή κιβωτιόσχημα κομβία ενδυμάτων, καθώς και χάλκινες περόνες με ένθετο ύαλο σε σχήμα άνθους. Τα βραχιόλια κοσμούνται συνήθως με κεφαλές ζώων ή πέτρες στις απολήξεις τους, ενώ σπανιότερα είναι τα ραβδωτά βραχιόλια.⁴⁵⁵

γ) Κεραμική. Η κεραμική της ύστερης αβαρικής εποχής χαρακτηρίζεται από τις χειροποίητες στάμνες, τα κατασκευασμένα σε τροχό γκρίζα δοχεία, διακοσμημένα με τεθλασμένες γραμμές ή σφραγίδα στη βάση, καθώς και τις προχές. Καινοτομία στην ύστερη αβαρική εποχή αποτέλεσε μία ιδιαίτερη βιοτεχνία που κατασκεύαζε λεπτά αγγεία σε γρήγορα περιστρεφόμενο τροχό, τα οποία έχουν συχνά παραστάσεις. Αυτά τα αγγεία από λεπτό πηλό, συνήθως με μορφή σάκου, που φέρουν χρωματισμό, δακτυλιόσχημη λαβή, και στόμιο προχής, είναι γνωστά ως “κίτρινη κεραμική”, ένας τύπος εξαιρετικής ποιότητας και με ποικίλα θέματα διακόσμησης. Η “κίτρινη κεραμική”, στην οποία έχει αποδοθεί από ορισμένους ερευνητές βυζαντινή προέλευση, απαντά στο αβαρικό χαγανάτο στις αρχές και στα μέσα του Η' αιώνα. Ευρύτερα, στα θέματα της τροχήλατης κεραμικής, παρατηρούνται συχνά τεθλασμένες ή ευθείες γραμμές και λοφία ως διακόσμηση στον λαιμό του αγγείου, ενώ στα χειροποίητα αγγεία δακτυλικά αποτυπώματα ή εγκοπές στο χείλος του στομίου. Ακόμη, στις αβαρικές εγκαταστάσεις στον χώρο του Τισσού απαντούν αγγεία με έκτυπα γεωμετρικά θέματα, τα οποία είναι διαφορετικά στην τυπολογία τους από τα πρώιμα αβαρικά.⁴⁵⁶

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για τα βυζαντινά ευρημάτα στο αβαρικό χαγανάτο κατά την ύστερη αβαρική εποχή αποτελεί το κοιμητήριο του Κομάarno στη Σλοβακία, στη συμβολή του Waag με τον Δούναβη. Τα ευρήματα του Κομάarno αντανakλούν τις πολιτισμικές επαφές του χαγανάτου με τη Μεσόγειο, ιδιαίτερα με τον βυζαντινό και τον ιταλοβυζαντινό χώρο. Ανάμεσα στα ευρήματα του κοιμητηρίου υπάρχουν απομιμήσεις νομισμάτων με παραστάσεις αετών και το σύμβολο “X”, απεικονίσεις πτηνών και ρόδακες επάνω σε επιστρώσεις, καθώς και διακοσμητικές μεταλλικές πλάκες με μορφή κεφαλών γρύπα. Τα θέματα ανάγονται σε μεσογειακά πρότυπα, ενώ οι ελικοτοί βλαστοί και η διακόσμηση με άνθη σε μέρος των ευρημάτων δείχνουν επιδράσεις από την άπω Ανατολή.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ Kollautz, *Abaria*, στ. 8-9. Vinski, *Haut moyen âge*, σελ. 393. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 197. Bálint, *Steppe*, σελ. 161-163.

⁴⁵⁶ D. Bialeková, Zur Frage der Genesis der gelben Keramik aus der Zeit des zweiten awarischen Khaganates im Karpatenbecken, *Študijné Zvesti* 16, σελ. 27, 30-31. Vinski, *Haut moyen âge*, σελ. 393. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 198. Για τις θέσεις σχετικά με την κεντροασιατική προέλευση της κίτρινης κεραμικής, βλ. Bálint, *Steppe*, σελ. 163-164, 174-175. T.Vida, Das Töpferhandwerk in der Awarenzeit. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 363.

⁴⁵⁷ Csállany, *Archäologische Denkmäler*, σελ. 145-146. Z. Čilinská, Das Kunsthandwerk im 7.-8. Jahrhundert in der Südwestslowakei. *Zbornik posveten*, σελ. 280. A. Trugly, Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno I, *Slovenská Archeológia* 35/2 (1987), σελ. 282-287. Του ίδιου, Gräberfeld aus der Zeit des

Ο σπουδαιότερος αρχαιολογικός θησαυρός της ύστερης αβαρικής εποχής, και ένας από τους σημαντικότερους της μεσαιωνικής Ευρώπης, στον οποίο διακρίνονται και βυζαντινές επιδράσεις, είναι ο θησαυρός του Nagyszentmiklós (όνομα μίας τοποθεσίας στις όχθες του ποταμού Aranka στο Βανάτο). Στον θησαυρό του Nagyszentmiklós περιλαμβάνονται 23 χρυσά αγγεία, ενώτια και ένας βυζαντινός σταυρός. Τα περισσότερα, και ποιοτικά καλύτερα αγγεία του θησαυρού, κατασκευάστηκαν τον Ζ΄ και Η΄ αιώνα, ενώ κάποια χρονολογούνται ακόμη και τον Θ΄ αιώνα. Το αξιοσημείωτο στα αγγεία του θησαυρού είναι οι επιγραφές, οι οποίες διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: α) ελληνικές επιγραφές με ελληνικούς χαρακτήρες. β) τουρκικές επιγραφές με ελληνικούς χαρακτήρες ή μικτές γλωσσικά με ρουνικούς και ελληνικούς χαρακτήρες. γ) τουρκικές επιγραφές με ρουνικούς χαρακτήρες. Στο αγγείο αρ. 7 της πρώτης ομάδας (Ζ΄ αιώνας) μία μορφή κρατά στο χέρι έναν αετό, ο οποίος έχει στο ράμφος ένα κέλυφος και παραπέμπει στη σκηνή του Δία με τον Γανυμήδη. Στη δεύτερη ομάδα αγγείων (ύστερος Ζ΄ ή πρώϊμος Η΄ αιώνας) η εικονογράφηση είναι πιο πολύμορφη. Υπάρχουν μεταξύ άλλων μυθικά θέματα, Κένταυροι, σκηνές πάλης ζώων, παραστάσεις υπέων, και γεράνια, ενώ στην τρίτη ομάδα αγγείων (β΄ ή γ΄ τρίτο του Η΄ αιώνα) εμφανίζεται συχνότερα το παγώνι-δράκος. Το σύμπλεγμα των ελίκων και οι “ραβδοέλικες”, που εμφανίζονται στην τρίτη ομάδα απαντούν αρχικά στις ανατολικές Άλπεις και στον Δούναβη, στις επιστρώσεις ζώνης τύπου Hohenberg, και η προέλευσή τους αποδίδεται στον ιταλικό βυζαντινό χώρο. Οι τύποι και η διακόσμηση των τμημάτων του θησαυρού δείχνουν ότι είναι προϊόντα διαφορετικών εργαστηρίων και μαρτυρούν τη συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων, όπως βυζαντινών, τουρανικών και ύστερων σασσανιδικών.⁴⁵⁸

Το σύνολο των ευρημάτων της ύστερης αβαρικής εποχής δείχνει έντονες επιδράσεις από τον βυζαντινό χώρο (όπως και από την ανατολικοευρωπαϊκή στέπα), καθώς ορισμένα στοιχεία στα πρότυπα της διακόσμησης, όπως ο γρύπας, οι σκηνές τσίρκου, οι Νεράιδες και μέρος των φυτικών θεμάτων φαίνεται ότι εισήλθαν απευθείας από το Βυζάντιο.⁴⁵⁹ Η μίμηση βυζαντινών

awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno II, *Slovenská Archeológia* 41/2 (1993), σελ. 220-225. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 511, 520.

⁴⁵⁸ G. László-I. Racz, *Der Goldschatz von Nagyszentmiklós*, Βουδαπέστη 1983. Bálint, *Steppe*, σελ. 187-192. R. Göbl/A. Róna-Tas, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós. Eine paläographische Dokumentation. *DÖAW, philosophisch-historische Klasse* 240, Βιέννη 1995. F. Daim-P. Stadler, *Der Goldschatz von Sinnicolaul Mare (Nagyszentmiklós)*. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 439-445. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 515-516. Η θέση του M. Rusu (Le trésor de Vrap a-t-il appartenu au prince slave Acamir de Belzitia ? *Zbornik posveten*, σελ. 189, υποσ. 8) ότι ορισμένα αγγεία του θησαυρού κατασκευάστηκαν στην Κωνσταντινούπολη και αποτελούσαν δώρα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε' (741-775) στους Αβάρους πρέπει μάλλον να απορριφθεί, καθώς δεν υπάρχει αφενός μαρτυρία για πρεσβεία μεταξύ του Βυζαντίου και των Αβάρων την εποχή του Κωνσταντίνου Ε' και αφετέρου τα ευρήματα του θησαυρού παρουσιάζουν αρκετά προβλήματα χρονολόγησης. Βλ. Bálint, *Steppe*, σελ. 188.

⁴⁵⁹ Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 507-508. Του ίδιου, *Byzantinischen Motiven*, σελ. 261. Του ίδιου, *Awarische Greif*, σελ. 281-292. Avenarius, *Byzantinische Kultur*, σελ. 41. Για την απόδοση του συνόλου ή μέρους των

στοιχείων παρατηρείται και σε κάποιες ύστερες αβαρικές πόρπες και επιστρώσεις ζώνης, οι οποίες απεικονίζουν τον βυζαντινό αυτοκράτορα.⁴⁶⁰

4. Τα νομισματικά ευρήματα.

Αρκετά σημαντική για την εξέταση των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων είναι η ανακάλυψη βυζαντινών νομισμάτων στα αβαρικά κοιμητήρια, τα οποία διευκολύνουν σε μεγάλο βαθμό τη χρονολόγηση διαφόρων τύπων ευρημάτων. Με βάση τα νομισματικά ευρήματα, τα αβαρικά αρχαιολογικά κατάλοιπα μεταξύ 568 και 680 είναι τα ασφαλέστερα χρονολογημένα συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιόδους του αβαρικού υλικού πολιτισμού.⁴⁶¹ Σε περίπου 100 διαφορετικές τοποθεσίες, έχουν εντοπιστεί γύρω στα 600 βυζαντινά νομίσματα από την εποχή του Ιουστινιανού Α΄ ως του Λέοντος Δ΄ (527-780), εκ των οποίων το μεγαλύτερο μέρος χρονολογείται στο διάστημα από τη βασιλεία του Ιουστίνου Β΄ ως τον Ηράκλειο (565-641).⁴⁶²

Για τα βυζαντινά χρυσά νομίσματα (σόλιδοι) που χρονολογούνται ως το 626, ο κυριότερος λόγος της παρουσίας τους στο αβαρικό χαγανάτο σχετίζεται με την καταβολή ετήσιου φόρου από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες προκειμένου να εξασφαλίσουν την ειρήνη με τους Αβάρους. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πηγών και με σχετικούς υπολογισμούς, οι Άβαροι απέσπασαν μέσω των συνθηκών με την αυτοκρατορία γύρω στα 6,5 εκατομμύρια χρυσά νομίσματα, εκτός από τα λύτρα που αποκόμιζαν περιστασιακά για να ελευθερώσουν αιχμαλώτους (ένα χρυσό νόμισμα για κάθε αιχμάλωτο) αλλά και όσα αποκόμισαν από λεία. Από το 574 ο ετήσιος φόρος ανερχόταν σε 80.000 σόλιδους, από το 585 σε 100.000, από το 598 σε 120.000, από το 604 σε 140.000 (πιθανόν 180.000 μεταξύ 620-623) και από το 623 ως το 626 σε 200.000 σόλιδους, χρήματα τα οποία επέτρεψαν στους Αβάρους να ξεπεράσουν την κρίση μετά την καταστροφή του 626.⁴⁶³ Επίσης, οι έντονες εμπορικές σχέσεις του Βυζαντίου με τους

θεμάτων στη μετανάστευση των Ονογούρων Βουλγάρων στην Παννονία γύρω στο 670 βλ. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 196-198. Bálint, *Steppe*, σελ. 169-171, 174-175. Περσικές επιδράσεις στην ύστερη αβαρική τέχνη επισημαίνουν οι Bóna (*Reitervolk*, σελ. 17), και E. Goldina (*Gürtelteile mit Pflanzenornamenten aus dem Kamagebiet. Awarenforschungen I*, σελ. 499).

⁴⁶⁰ Daim, *Byzantinischen Motiven*, σελ. 261, 263 (εικ. 5. 104).

⁴⁶¹ Csállany, *Ergebnisse*, σελ. 64. Štefanovičová, *Beitrag*, σελ. 446. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 195. Bóna, *Archäologischen Quellen*, σελ. 441. Bálint, *Steppe*, σελ. 149.

⁴⁶² Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur II*, σελ. 217. Štefanovičová, *Beitrag*, σελ. 447. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 193. P. Somogyi, *Byzantinischen Fundmünzen der Awarzeit. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5 (Studien zur Archäologie der Awaren 8)*, Ίνσμπρουκ 1997, σελ. 109-117.

⁴⁶³ Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur II*, σελ. 216. A. Kiss, *Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5.-10. Jahrhundert. Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen, AAASH 38 (1986)*, σελ. 109. Bóna, *Archäologischen Quellen*, σελ. 446-447. Pohl, *Awaren*, σελ. 180-181. W. Hahn, *Die Awaren und das byzantinische Münzwesen. Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 250-251. H. Winter, *Die byzantinischen Fundmünzen aus dem österreichischen Bereich der Avaria. Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 46.

Αβάρους ως το 626 επιβεβαιώνονται από τον μεγάλο αριθμό των χάλκινων νομισμάτων, τα οποία ξεπερνούν το ήμισυ του συνόλου των νομισματικών ευρημάτων.⁴⁶⁴

Οι σπουδαιότεροι νομισματικοί θησαυροί στο αβαρικό χαγανάτο είναι ο θησαυρός του Firtosch, που περιλαμβάνει περίπου 5.000 ρωμαϊκά και βυζαντινά νομίσματα από την εποχή του Αυρηλιανού (270-275 μ.Χ.) ως και αυτήν του Ηρακλείου (610-641 μ.Χ.), και ο θησαυρός του Zemiansky Vrbovok στη νοτιοδυτική Σλοβακία, όπου βρέθηκαν 18 βυζαντινά αργυρά νομίσματα, εκ των οποίων 17 από την τελευταία φάση της βασιλείας του Κώνσταντος Β΄ και ένα από τις αρχές της βασιλείας του Κωνσταντίνου Δ΄.⁴⁶⁵ Στον χώρο του χαγανάτου απαντούν ακόμη απομμήσεις βυζαντινών σόλιδων (οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν ως οβολοί στις ταφές) που χρονολογούνται την εποχή του Ηρακλείου, του Κώνσταντος Β΄ και του Κωνσταντίνου Δ΄,⁴⁶⁶ καθώς και χρυσά μετάλλια με απεικονίσεις βυζαντινών αυτοκρατόρων, όπως του Ιουστινιανού στην Kunágota, του Φωκά στο Szentendre και του Ηράκλειου-Κωνσταντίνου στο Korond-Firtos.⁴⁶⁷

Ο μικρός, συγκριτικά με την πρόιμη, αριθμός των νομισματικών ευρημάτων κατά την μέση και ύστερη αβαρική εποχή έχει ορθά αποδοθεί στην παύση της καταβολής του ετήσιου φόρου σε χρυσό το 626.⁴⁶⁸ Από την άλλη πλευρά, η υπόθεση περί συνέχειας της καταβολής του ετήσιου φόρου στους Αβάρους, με το επιχείρημα ότι εξακολουθούν να υπάρχουν χρυσά βυζαντινά νομίσματα στο χαγανάτο μετά το 626, δεν βασιζείται στις πηγές.⁴⁶⁹ Η σημαντική μείωση των νομισματικών ευρημάτων μετά την εποχή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Δ΄ (668-685) έχει ερμηνευθεί και ως απότομη διακοπή της εισαγωγής βυζαντινών αντικειμένων από πολύτιμα μέταλλα, κυρίως λόγω της ίδρυσης του βουλγαρικού χαγανάτου.⁴⁷⁰ Πιθανότατα όμως, αυτή η μείωση δεν οφείλεται σε μία μακροχρόνια κάμψη της εμπορικής δραστηριότητας των Βυζαντινών προς τα βόρεια, αλλά στη γενικότερη οικονομική κατάσταση της αυτοκρατορίας

⁴⁶⁴ M. Kozub, *The Chronology of the Inflow of Byzantine Coins into the Avar Khaganate. Origins of Central Europe*, σελ. 241, 244.

⁴⁶⁵ P. Radomersky, *Byzantinische Münzen aus dem Verwahrfunde in Zemiansky Vrbovok, Památky Archeologické* 44 (1953), σελ. 125-127. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 259-260. Avenarius, *Konsolidierung*, σελ. 1024. Somogyi, *Byzantinischen Fundmünzen*, σελ. 40-42, 97-98, 137-139.

⁴⁶⁶ I. Bóna, "Barbarische" Nachahmungen von byzantinischen Goldmünzen im Awarenreich, *Rivista Italiana di Numismatica* 95 (1993), σελ. 529-538. Somogyi, *Byzantinischen Fundmünzen*, σελ. 122-134. M. Wolooszyn, *Die byzantinische Münze im Gebiet des awarischen Khaganats (Bemerkungen zum Buch von P. Somogyi, 1997)*, *Archeologia Polski* 44 1/2 (1999), σελ. 176. Winter, *Avaria*, σελ. 51-52.

⁴⁶⁷ Kovrig, *Contribution*, σελ. 170, 175.

⁴⁶⁸ G. Féher, *Les relations avaro-byzantines et la fondation de l' état bulgare, AAASH* 5 (1955), σελ. 59. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur II*, σελ. 217-218. Kiss, *Goldfunde*, σελ. 111. Bóna, *Nachahmungen*, σελ. 531, 536. Somogyi, *Byzantinischen Fundmünzen*, σελ. 9. Winter, *Avaria*, σελ. 45.

⁴⁶⁹ Avenarius, *Konsolidierung*, σελ. 1024-1025. A. Kiss, *Die "barbarischen" Könige des 4-7. Jahrhunderts im Karpatenbecken, als verbundeten des römischen bzw. byzantinischen Reiches. Communicationes Archaeologiae Hungariae* 1991, σελ. 122-123 (σε αντίθεση με την προηγούμενη θέση του, *Goldfunde*, σελ. 111).

⁴⁷⁰ Mitscha-Märheim, *Spuren*, σελ. 141. Vinski, *Haut moyen âge*, σελ. 393. Horedt, *Völker*, σελ. 20-21.

εκείνη την εποχή, η οποία χαρακτηρίζεται από την κρίση του βυζαντινού νομισματικού συστήματος. Εξαιτίας αυτής της κρίσης, τα νομισματικά ευρήματα είναι περιορισμένα κατά τους λεγόμενους “σκοτεινούς χρόνους” ακόμη και στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας.⁴⁷¹ Επίσης, δεν πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι οι Φράγκοι κατάφεραν να αποσπάσουν τους θησαυρούς των Αβάρων, στους οποίους πιθανότατα συμπεριλαμβανόταν και μεγάλος αριθμός νομισμάτων, που θα παρείχε ακόμη περισσότερες πληροφορίες για τις βυζαντινοαβαρικές σχέσεις.⁴⁷²

Εξετάζοντας προσεκτικότερα τα βυζαντινά νομισματικά ευρήματα στον χώρο του αβαρικού χαγανάτου από το 626 ως το 796, στο διάστημα δηλαδή από την παύση της καταβολής του ετήσιου φόρου στους Αβάρους μέχρι την υποταγή των Αβάρων στους Φράγκους, δεν παρατηρείται διακοπή των βυζαντινών νομισμάτων παρά μόνο για το διάστημα της βασιλείας του Κωνσταντίνου ΣΤ΄ και της Ειρήνης (780-802), ενώ για τη βασιλεία του Λέοντος Δ΄ (775-780) υπάρχει μόλις ένα χάλκινο νόμισμα. Τα νομισματικά ευρήματα της περιόδου 641-775 (μάλλον ως το 756 όπως θα φανεί στη συνέχεια), κατανέμονται ως εξής: Κώνστανς Β΄ 50, Κωνσταντίνος Δ΄ 7, Ιουστινιανός Β΄ 2, Τιβέριος Β΄ 1, Φιλίππικος 1, Αναστάσιος Β΄ 2, Θεοδόσιος Γ΄ 2, Λέων Γ΄ 3 και Κωνσταντίνος Ε΄ 15.⁴⁷³

5. Τα χριστιανικά σύμβολα στο αβαρικό χαγανάτο.

Ανάμεσα στα πολυάριθμα αρχαιολογικά ευρήματα της αβαρικής εποχής έχουν εντοπιστεί αρκετά αντικείμενα τα οποία φέρουν χριστιανικά σύμβολα. Η παρουσία αυτών των συμβόλων στο αβαρικό χαγανάτο έχει οδηγήσει σε υποθέσεις εάν οι Άβαροι αποδέχθηκαν, ακόμη και σε πολύ μικρό βαθμό, τον Χριστιανισμό αλλά και εάν η προέλευσή τους σχετίζεται με τη βυζαντινή αυτοκρατορία.⁴⁷⁴ Τα χριστιανικά σύμβολα απαντούν σε πολλά κοιμητήρια, όπως π.χ. στο

⁴⁷¹ Štefanovičová, *Beitrag*, σελ. 448. Kiss, *Goldfunde*, σελ. 113-114. Kozub, *Byzantine Coins*, σελ. 244. Wolooszyn, *Byzantinische Münze*, σελ. 177. C. Morrisson, *Survivance de l' économie monétaire à Byzance (VIIe-IXe siècle)*, *Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 377-397. Γερολυμάτου, *Εμπορική δραστηριότητα*, σελ. 347-349.

⁴⁷² Einhardi, *Annales*, a. 741-829, *MGH, SS I*, σελ. 182, 3-7 (a. 796): “Sed et Heiricus dux Foroiuliensis misit hominibus sui seum Wonomyro Sclavo in Pannonias hringum gentis Avarorum... thesaurum priscorum regum multa seculorum prolixitate collectum domno regi Carolo ad Aquis palatium misit...” 183, 5-8 (a. 796): “Missus est ad hoc Angilbertus, abbas monasterii sancti Richarii, per quem etiam tunc ad sanctum Petrum magnam partem thesauri, quem Ericus dux Foroiuliensis spoliata Hunorum regia, quae hringus vocabatur, eodem anno regi de Pannonia detulerat, misit...”

⁴⁷³ Somogyi, *Byzantinischen Fundmünzen*, σελ. 110. Kozub, *Byzantine Coins*, σελ. 242. Στα παραπάνω νομισματικά ευρήματα πρέπει να προστεθεί και η πρόσφατη ανακάλυψη στην περιοχή της Μπρατισλάβας ενός σόλιδου των αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου Ε΄ και Λέοντος Δ΄ που χρονολογείται το 751-775. Βλ. σχετικά J. Hunka-M. Budaj, *Výnimočny nález zlatej byzantskej mince zo Svätého Jura* (Το εξαιρετικό εύρημα χρυσού βυζαντινού νομίσματος από τον Άγιο Γεώργιο), *Zborník Slovenského Národného Múzea* (Archeológia 15, 2005), σελ. 63-72.

⁴⁷⁴ T. Vida, *Neue Beiträge zur Forschung der frühchristlichen Funde der Awarenzeit. Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae* (Vjesnik za Archeologiju i Historiju Dalmatinsku, Supl. Vol. 87-89), Σπλιτ 1998, σελ. 529-540. Kollautz, *Denkmäler*, σελ. 24-26, ο οποίος αποδίδει κάποια ευρήματα σε ιεραποστολικό

Kunszentmárton, όπου το εγκόλπιο στη διακόσμηση μίας ζώνης φέρει αγκυρόσχημο σταυρό και φυτική διακόσμηση, η οποία είναι προσαρμοσμένη επάνω στον σταυρό.⁴⁷⁵ Αντίστοιχη διακόσμηση φέρει και ο μάντας ζώνης από την ηγεμονική ταφή της Ozora-Totipuszta.⁴⁷⁶ Οι δισκοειδείς πόρτες του πρώιμου πολιτισμού του Kesztele (ΣΤ'—αρχές Ζ' αιώνα), από αργυρό ή χάλκινο έλασμα, κοσμούνται επίσης με χριστιανικές παραστάσεις, όπως σταυρούς ή τη μορφή του Χριστού επάνω σε σταυρό, πλαισιωμένη από αγγέλους ή έφιππους Αγίους. Η διακόσμηση των πορπών έχει ομοιότητες με αντίστοιχα ευρήματα άλλων περιοχών, όπως της Αλβανίας, του Μαυροβουνίου και της Καλαβρίας, ενώ τα πρότυπά της εντοπίζονται στη συριακή εικονογραφία.⁴⁷⁷ Οι χριστιανικές παραστάσεις, σε συνδυασμό με την ύπαρξη μίας ακμάζουσας χριστιανικής κοινότητας στο Kesztele κατά την πρώτη φάση της πρώιμης αβαρικής εποχής, έχουν ερμηνευθεί ως επιβίωση κάποιας εκκλησιαστικής οργάνωσης στο Kesztele, συνδεδεμένης με τη Ρώμη, ως το 626.⁴⁷⁸ Δισκοειδείς πόρτες με χριστιανικά σύμβολα βρέθηκαν επίσης στο Nagyharsanyi και στο Ellend.⁴⁷⁹

Μία άλλη κατηγορία ευρημάτων, τα οποία θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως ένδειξη για τη συνέχεια των χριστιανικών ταφικών εθίμων στην Παννονία τον Η' αιώνα, είναι οι σιδερένιοι σταυροί και οι σαρκοφάγοι από το Szekutas.⁴⁸⁰ Τα ευρήματα με σταυρούς, κυρίως στη σημερινή Ουγγαρία, είναι πολυάριθμα και εντοπίστηκαν σε περιοχές όπως το Deszk, το Zavod, το Kiszombor, το Feherto,⁴⁸¹ στον θησαυρό του Nagyszentmiklós,⁴⁸² καθώς και στο Zamárdi.⁴⁸³ Χριστιανικά σύμβολα έφερε και η σφυρήλατη χρυσή διακόσμηση ζώνης της Kunágota,⁴⁸⁴ ενώ το σύμβολο Χ διακρίνεται σε απομιμήσεις βυζαντινών νομισμάτων στο Komárno.⁴⁸⁵ Παρατηρούνται ακόμη συμβολικά θέματα (ιχθείς, αρχάγγελοι), καθώς και θέματα από την Παλαιά Διαθήκη, όπως ο Δανιήλ στον λάκκο των λεόντων, το θαύμα του Ιωνά κτλ.⁴⁸⁶

Η ύπαρξη των παραπάνω χριστιανικών συμβόλων μπορεί να αποδοθεί στην παρουσία χριστιανικών πληθυσμών εντός του αβαρικού χαγανάτου, καθώς ο χώρος της Παννονίας είχε

έργο. Πιθανή θεωρεί την παρουσία βυζαντινών ιεραποστόλων στο αβαρικό χαγανάτο και ο Obolensky (*Commonwealth*, σελ. 136).

⁴⁷⁵ Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 152. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 480.

⁴⁷⁶ Βλ. παραπ., Β 2, υποσ. 449.

⁴⁷⁷ Kollautz, *Denkmäler*, σελ. 19-20. A. Tschilingirov, Eine byzantinische Goldschmiedewerkstatt des 7. Jahrhunderts. *Metallkunst*, σελ. 86-88. Zalesskaja, *Byzantinische Toreutik*, σελ. 106-111. Garam, *Scheibenfibeln*, σελ. 103-105. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 476, 519.

⁴⁷⁸ Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 519.

⁴⁷⁹ Kollautz, *Denkmäler*, σελ. 24-27.

⁴⁸⁰ Vida, *Frühchristlichen Funde*, σελ. 534. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 520.

⁴⁸¹ Kollautz, *Denkmäler*, σελ. 22-24.

⁴⁸² Βλ. παραπ., Β 3, υποσ. 458.

⁴⁸³ Βλ. Μέρος Πρώτο, Δ 2, υποσ. 405.

⁴⁸⁴ Βλ. παραπ., Β 1, υποσ. 435.

⁴⁸⁵ Βλ. παραπ., Β 3, υποσ. 457.

⁴⁸⁶ Kollautz, *Denkmäler*, σελ. 27-33. Pohl, *Awaren*, σελ. 202. Vida, *Frühchristlichen Funde*, σελ. 534.

εκχριστιανιστεί πριν από την εγκατάσταση των Αβάρων.⁴⁸⁷ Από την άλλη πλευρά, στη διάρκεια της αβαρικής κυριαρχίας, παρά τη φυγή χριστιανικών πληθυσμών, συνέχισαν να επιβιώνουν χριστιανικές κοινότητες όπως στο Kesztele, στη Savaria (σημ. Szombathely) και την περιοχή της Sorianae (σημ. Pecs).⁴⁸⁸ Ακόμη, εκτός από τις διπλωματικές αποστολές των Βυζαντινών και την εμπορική δραστηριότητα, είναι πολύ πιθανό ότι οι Άβαροι είχαν γνωρίσει θέματα με χριστιανικά σύμβολα ήδη κατά την παραμονή τους στον χώρο της Μαύρης Θάλασσας και τα έφεραν μαζί τους στην Παννονία, καθώς η περιοχή του Εύξεινου Πόντου είχε παλαιότερα εκχριστιανισθεί από τους Βυζαντινούς. Από τον ίδιο χώρο, και μαζί με τους Αβάρους, μετακινήθηκαν στην Παννονία και άλλοι νομαδικοί λαοί, όπως οι Κουτρίγουροι και οι Ουτίγουροι που είχαν επίσης έλθει σε επαφή με τον βυζαντινό πολιτισμό.⁴⁸⁹

Ανεξάρτητα από τις όποιες απόψεις που θα μπορούσαν να διατυπωθούν για την ύπαρξη των χριστιανικών συμβόλων στο αβαρικό χαγανάτο, το κύριο πρόβλημα συνίσταται στην απόδοση ή μη αυτών των συμβόλων στους ίδιους τους Αβάρους ως τεκμηρίων για την αποδοχή του Χριστιανισμού εκ μέρους τους. Στο πλαίσιο των σχέσεων της βυζαντινής αυτοκρατορίας με τους Αβάρους δεν υπάρχουν μαρτυρίες στις πηγές για προσπάθεια εκχριστιανισμού των Αβάρων από το Βυζάντιο. Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως δεδομένο ότι η ύπαρξη των πολυάριθμων χριστιανικών θεμάτων στον αβαρικό υλικό πολιτισμό σήμαινε αυτομάτως ότι οι Άβαροι, ή έστω ένα τμήμα τους, είχε αποδεχθεί τον Χριστιανισμό. Οι μαρτυρίες των δυτικών πηγών σε αυτό το ζήτημα συνηγορούν για το ακριβώς αντίθετο. Το 696 ο επίσκοπος Ρούπερτ του Σάλτζμπουργκ δεν μπόρεσε να παραμείνει στην Παννονία,⁴⁹⁰ ενώ ο δούκας της Βαυαρίας Τέοντο απέτρεψε γύρω στο 690 τον Έμμεραμ, επίσκοπο του Ρέγκενσμπουργκ, να επιχειρήσει ιεραποστολικό έργο στους Αβάρους.⁴⁹¹ Ακόμη, οι πηγές των καρολίγγειων χρόνων,

⁴⁸⁷ Kollautz, *Denkmäler*, σελ. 9, 18-19.

⁴⁸⁸ K. Sagi, Die spätromische Bevölkerung der Umgebung von Kesztele, *AAASH* 12 (1960), σελ. 187-256. F. Fülle, Beiträge zur frühmittelalterlichen Geschichte von Pécs, *AAASH* 25 (1973), σελ. 307-376. E. Tóth, Bemerkungen zur Kontinuität der römischen Provinzialbevölkerung in Transdanubien (Nordpannonien). *Symposion Tutzing*, σελ. 251-264. Müller, *Kesztele-Kultur*, σελ. 266.

⁴⁸⁹ Kollautz, *Denkmäler*, σελ. 13-14. Avenarius, *Byzantinische Kultur*, σελ. 25, 31. Για τον εκχριστιανισμό των περιοχών βόρεια της Μαύρης Θάλασσας και του Καυκάσου κατά την ύστερη Αρχαιότητα βλ. Κραλίδης, *Χάζαροι*, σελ. 187-190, 194-197.

⁴⁹⁰ *Vita Hrodberti episcopi Salisburgensis*, έκδ. B. Krusch-W. Levison (*MGH, SS rerum Merovingicarum* 6-*Passiones Vitaeque Sanctorum Aevi Merovingici*), Αννόβερο 1913, σελ. 159, 5, 2-5: "Tunc supradictus vir Domini, accepta licentia, per alveum Danubii navigando iter arripuit, sicque tantem perveniens. ad Lavoriacensem civitatem, praedicando verbum doctrinae vitae multosque infirmos variis languoribus oppressos orando per virtutem Domini sanavit". Pohl, *Awaren*, σελ. 203, 308.

⁴⁹¹ Arbeon von Freising, *Vita Haimhrammi Episcopi*, έκδ. B. Krusch (*MGH, rerum Germanicarum* 13), Αννόβερο 1920, σελ. 34, 5: "Tunc praedictus Deoto, dux gentis Bawariorum discordiam se habere cum Avaris praenuntiat, et ob hoc illuc eum ire non debere; sed magis, ut talis et tantus pater apud se suosque remaneret, humili prece postulabat. Postquam autem dulcia illius praedicationis verba gustaverat, tam dux quam subiecta plebs locum egressionis beato patrono Hemmerammo consentire noluerunt, sed potius anhelando sibi eum rectorem constituere, quatenus quod adhuc neophitorum cordibus inherebat, per pii patris doctrinam ad purum attentum mundaretur."

αναφερόμενες στους Αβάρους στα τέλη του Η΄ αιώνα, κάνουν λόγο για ειδωλολάτρες και διώκτες των Χριστιανών.⁴⁹²

Η σταδιακή μεταστροφή των Αβάρων στον Χριστιανισμό άρχισε την εποχή της δεύτερης εκστρατείας των Φράγκων, οπότε και υποτάχθηκαν στον Καρλομάγνο το 796,⁴⁹³ ο οποίος είχε στις πολεμικές του επιχειρήσεις την υποστήριξη του καθολικού κλήρου.⁴⁹⁴ Ο εκχριστιανισμός των Αβάρων ολοκληρώθηκε λίγα χρόνια αργότερα, όταν ο Καρλομάγνος μετέφερε τους Αβάρους από τον χώρο μεταξύ του Δούναβη και του Τισσού προς τη βορειοδυτική Παννονία (*inter Sabariam et Carnuntum*) το 805,⁴⁹⁵ και αναφέρονται για πρώτη φορά ηγεμόνες των Αβάρων με χριστιανικά ονόματα, όπως Θεόδωρος⁴⁹⁶ και Αβραάμ.⁴⁹⁷ Με βάση τις μαρτυρίες των δυτικών πηγών, και παρά την ύπαρξη πολυάριθμων χριστιανικών θεμάτων στα αβαρικά ευρήματα, πρέπει να δεχθούμε ότι ως τους καρολίγγειους πολέμους οι Άβαροι παρέμεναν πιστοί σε δικές τους λατρευτικές δοξασίες, κυρίως στον σαμανισμό.⁴⁹⁸ Οι χριστιανικές παραδόσεις και τα χριστιανικά σύμβολα που εμφανίζονται στο χαγανάτο μέχρι την εποχή των καρολίγγειων πολέμων σχετίζονται προφανώς με την επιβίωση μικρών μη αβαρικών χριστιανικών κοινοτήτων,

Quodsi ad hoc onus suscipiendum resisteret, vel ob humilitatis studium abbas in quolibet coenubio cunctis normali usu praeesse non recusaret". Kollautz, *Denkmäler*, σελ. 38. Pohl, *Awaren*, σελ. 308.

⁴⁹² Einhardi, *Annales*, σελ. 176, 6-11 (791): "...ad Reganesburg pervenit, ibi exercitum suum coniunxit. Ibiq̄ consilio peracto Francorum, Saxonum, Frisonum, disposuerunt propter nimiam malitiam et intollerabilem, quam fecerunt Avari contra sanctam ecclesiam vel populum christianum, unde iustitias per missos impetrare non valuerunt, iter peragendi;..." Βλ. επίσης *Conventus Episcoporum ad ripas Danubii*, έκδ. A. Werminghoff (*MGH, Concilia* II), Γκράιφσβαλντ 1904, σελ. 174, 14-15. Poeta anonymous, De Pippini regis victoria avarica, *Poetae Latini aevi Carolini* I, σελ. 116-117 (a.796). Kollautz, *Denkmäler*, σελ. 16, 27. Turr, *Attitude*, σελ. 111.

⁴⁹³ Einhardi, *Annales*, σελ. 180, 21-24 (795): "Ibi etiam venerunt missi Tudun, qui in gente et regno Avarorum magnam potestatem habebat; qui dixerunt, quod idem tudun cum terra et populo suo se regi dedere vellet et eius ordinatione christianam fidem suscipere vellet". 182, 12-14 (796): "In eodem anno Tudun secundum pollicitationem suam cum magna parte Avarorum ad regem venit, se cum populo sui et patria regi dedit; ipse et populos baptizatus est, et honorifice muneribus donati redierunt..." Βλ. επίσης *Annales Laureshamenses, Pars altera*, a. 768-803 (*MGH, SS I*), σελ. 36 (795). Alkuin, *Epistolae*, έκδ. E. Dümmmler (*MGH, Epistolae* IV), Βερολίνο 1895, αρ. 99, 110, σελ. 143, 157 (796). Theodulfi, *Carmina ad Carolum regem (Poetae Latini aevi Carolini I)*, σελ. 484, 33-40. Váczy, *Fränkische Krieg*, σελ. 407-420. Pohl, *Awaren*, σελ. 204-205, 320. Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 148-152.

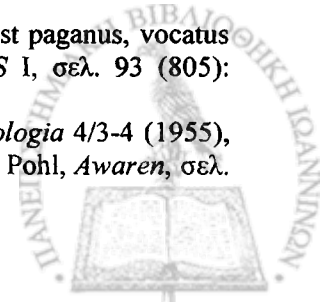
⁴⁹⁴ Monachi Sangallensis, *De gestis Karoli imperatoris libri duo*, *MGH, SS II*, σελ. 738, 17, 1-2: "Idem quoque episcopus, cum bellicosissimus Karolus in bello contra Hunos esset occupatus, ad custodiam gloriosissimae Hildigardae relictus est".

⁴⁹⁵ Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 168-170. Bóna, *Reitervolk*, σελ. 18-19. Wolfram, *Geburt*, σελ. 349.

⁴⁹⁶ Einhardi, *Annales*, σελ. 192, 22-26 (805): "Non multo post capcanus, princeps Hunorum, propter necessitatem populi sui imperatorem adiit, postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum, quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus esse non poterat. Quem imperator benigne suscepit-erat enim capcanus christianus nomine Theodorus- et precibus eius annuens muneribus donatum redire permisit".

⁴⁹⁷ *Annales Iuvavenses maiores*, a. 550-835, *MGH, SS I*, σελ. 87 (805): "hoc anno baptisatus est paganus, vocatus Abraham, 11. Kal. Octobr." *Annales Sancti Emmerammi Ratisponenses Maiores*, *MGH, SS I*, σελ. 93 (805): "Cabuanus venit ad domno Carolo, et Abraham cagonus baptizatus super Fiskaha."

⁴⁹⁸ A. Kollautz, *Der Schamanismus der Awaren. Beiträge zur Religion der Awaren* (1), *Palaeologia* 4/3-4 (1955), σελ. 285-295. J.-P. Roux, *La religion des peuples de la steppe*, *SSCI* 35/2 (1988) σελ. 519-522. Pohl, *Awaren*, σελ. 200. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 520.

ενώ για τους ίδιους τους Αβάρους ήταν απλά τεχνοτροπικά θέματα δίχως κάποιο λατρευτικό περιεχόμενο, συνδεδεμένο με τον Χριστιανισμό.⁴⁹⁹

Γ. Ιστορική ερμηνεία των βυζαντινών ευρημάτων στο αβαρικό χαγανάτο μετά το 626.

1. Δεύτερη φάση της πρώιμης αβαρικής εποχής.

Το μόνο που γνωρίζουμε με βεβαιότητα για τις επαφές της αυτοκρατορίας με τους Αβάρους από το 626 ως το 665 ήταν η αποστολή της βυζαντινής πρεσβείας το 634, η οποία κατέβαλε λύτρα για την απελευθέρωση του Στέφανου, ανηψιού του αυτοκράτορα Ηρακλείου, και των άλλων δύο βυζαντινών ομήρων.⁵⁰⁰ Τα στοιχεία του βυζαντινού πολιτισμού που απαντούν στο αβαρικό χαγανάτο κατά την περίοδο αυτή δεν μπορούν να αποδοθούν σε σταθερές πολιτικές και εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών. Πιθανότατα, ο σημαντικότερος παράγοντας για την παρουσία τους στο χαγανάτο από το 626 ως το 665 (ή και λίγο αργότερα) ήταν η διαβίωση βυζαντινού πληθυσμού στην Παννονία που είχε μεταφερθεί εκεί από τους Αβάρους. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πηγών, οι Άβαροι, μετά από κάποιες επιθέσεις τους εναντίον του Βυζαντίου, μετατόπισαν Βυζαντινούς αιχμαλώτους πολέμου στον χώρο της Παννονίας, και τους εγκατέστησαν σε ασφαλή απόσταση από τα βυζαντινά σύνορα.

Η πρώτη σαφής μαρτυρία για μεταφορά βυζαντινών πληθυσμών προέρχεται από τη δεύτερη κατάληψη της Σιγγηδόνας το 595, όταν ο χαγάνος υποχρέωνε τους κατοίκους “να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να μείνουν σε ξένη χώρα”,⁵⁰¹ γεγονός που οδήγησε μέρος του πληθυσμού της πόλης σε αβαρικά εδάφη. Επίσης, ο Ιωάννης Νικίου πληροφορεί ότι οι Άβαροι “οδήγησαν τους κατοίκους στην αιχμαλωσία”, μετά τις επιθέσεις τους στις βαλκανικές επαρχίες του Βυζαντίου το 609/10.⁵⁰² Αρκετά μεγάλος ήταν ο πληθυσμός που μεταφέρθηκε από τους Αβάρους στην Παννονία μετά την ανεπιτυχή προσπάθεια αιχμαλώτισης του αυτοκράτορα Ηράκλειου το 623, τον οποίο ο Γεώργιος Μοναχός αριθμεί σε 70.000⁵⁰³ ενώ ο Νικηφόρος σε

⁴⁹⁹ Pohl, *Awaren*, σελ. 202, 204. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 521.

⁵⁰⁰ Βλ. παραπ., Α, υποσ. 427.

⁵⁰¹ Βλ. Μέρος Πρώτο, Β 3, υποσ. 259.

⁵⁰² Βλ. Μέρος Πρώτο, Γ 1, υποσ. 313.

⁵⁰³ Γεώργιος Μοναχός, σελ. 669, 16-20: “οί δὲ τοῦτον ἐπιδιώξαντες ἕως τόπου πολλοῦ καὶ μὴ φθάσαντες πᾶσαν τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ εἰληφότες καὶ τὰ Θρακῆα μέρη δηρώσαντες ἤχμαλώτευσαν ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας χιλιάδας ὅ καὶ ὑπέστρεψαν εἰς τοὺς τόπους αὐτῶν”.

270.000 κατοίκους,⁵⁰⁴ αριθμός βέβαια υπερβολικός, καθώς δεν αναφέρεται η κατάληψη κάποιας πόλης.

Η παρουσία των βυζαντινών πληθυσμών στο αβαρικό χαγανάτο επιβεβαιώνεται από το λεγόμενο “επεισόδιο του Κούβερ”, στα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*.⁵⁰⁵ Ο Κούβερ, αρχηγός των Βουλγάρων της Παννονίας, συγκρούστηκε με τον χαγάνο των Αβάρων και αφού τον νίκησε έξι φορές μετακινήθηκε με τον λαό του προς τα νότια. Ο Κούβερ ήλθε σε επαφή με το Βυζάντιο και ζήτησε από τον αυτοκράτορα άδεια για εγκατάσταση μέσα στα εδάφη της αυτοκρατορίας, τον ανεφοδιασμό του από το σλαβικό φύλο των Δρουγουβιτών, ενώ επεδίωξε ακόμη και την κατάληψη της Θεσσαλονίκης.⁵⁰⁶ Ως αρχικός τόπος εγκατάστασης του Κούβερ αναφέρεται η περιοχή του Κεραμήσιου κάμπου, ο οποίος βρισκόταν στην Πελαγονία, μεταξύ των Στόβων (κοντά στην Πρίλαπο) και της Ηράκλειας Λυγκιστικής (Μοναστήρι/Vitola), ανατολικά της λίμνης της Αχρίδας.⁵⁰⁷ Η παρουσία του Κούβερ στη βορειοδυτική Μακεδονία υπήρξε βραχύβια και δεν αναφέρεται η ίδρυση κάποιας ηγεμονίας υπό την εξουσία του.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Νικηφόρος, 10, σελ. 52, 37-41: “πλείστον δέ ὄσον λαόν ἀνδραποδισάμενοι δοριάλωτον ἄγοντες πρὸς τῆ σφετέρᾳ ἀπεκόμισαν· εἰς ἑβδομήκοντα δὲ καὶ διακοσίας χιλιάδας ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, καθάπερ ἔνιοι τῶν ἀλόντων διαδράντες ἀλλήλοις συνφθὰ ἔφασαν, ὁ ἀριθμὸς αὐτοῖς ἅπας συνήνεκτο”. Βλ. επίσης Σύγκελλος, *Ὁμιλία*, X, σελ. 77, 34-37. *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 713, 5-14. Στράτος, *Βυζάντιον Α΄*, σελ. 373-374. Του ίδιου, *Guet-apens*, σελ. 130. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 263. Lemerle, *Miracles* II, σελ. 102. Fine, *Balkans*, σελ. 42. Pohl, *Awaren*, σελ. 192, 246.

⁵⁰⁵ Lemerle, *Miracles* I, 284-285, σελ. 227-228. Παλαιότεροι ιστορικοί (H. Grégoire, *L'origine et le nom des Croates et des Serbes*, *Byzantion* 17 (1944-1945), σελ. 88-118. A. Maricq, *Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie et sur l'emploi de "Slave" comme appellatif*, *Byzantion* 22 (1952), σελ. 345-347. Lemerle, *Invasions*, σελ. 299. Του ίδιου, *Composition*, σελ. 360, αλλά και οι Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 271) προσπάθησαν να ταυτίσουν τον Κούβερ με τον Κούβρατο ή με τον Χρωβάτο, θέσεις που δεν βρήκαν μετέπειτα υποστηρικτές. Βλ. Α. Στράτος, *Το Βυζάντιον στον Ζ΄ αιώνα*, τόμ. Γ΄ (634-641), Αθήνα 1969, σελ. 176-177. Του ίδιου, *Βυζάντιον Ε΄*, σελ. 74-77. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 131. Lemerle, *Miracles* II, σελ. 145. Fine, *Balkans*, σελ. 48. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 96. Σε αντίθεση με τις παραπάνω απόψεις έρχονται οι νεότερες θέσεις του Geary (*Europäische Völker*, σελ. 168), που θεωρεί πιθανό ότι τα ονόματα Κούβρατος, Κούβερ και Χρωβάτος δήλωναν αρχικά κάποιον αβαρικό τίτλο και αργότερα μετεξελίχθηκαν σε ονόματα προσώπων ή λαών.

⁵⁰⁶ Lemerle, *Miracles* I, 287-295, σελ. 228-231. Του ίδιου, *Miracles* II, σελ. 148-153. Avenarius, *Awaren und Slaven*, σελ. 26. Στράτος, *Βυζάντιον Ε΄*, σελ. 71-73. Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Το επεισόδιο του Κούβερ στα Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*, *Βυζαντινά* 1 (1981), σελ. 69-72. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σελ. 163-169. Του ίδιου, *Randbemerkungen*, σελ. 294-298. Pohl, *Awaren*, σελ. 278-279. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 65-68.

⁵⁰⁷ Lemerle, *Miracles* I, 288, σελ. 228, 28-30: “Ὡς λοιπὸν μετὰ νίκης περᾶσαντα τὸν αὐτὸν Κούβερ μετὰ τοῦ εἰρημένου σὺν αὐτῷ παντὸς λαοῦ τὸν προαφηγηθέντα Δανούβιν ποταμὸν, καὶ ἔλθειν εἰς τὰ πρὸς ἡμᾶς μέρη, καὶ κρατῆσαι τὸν Κεραμήσιον κάμπου”. Του ίδιου, *Miracles* II, σελ. 147. V. Tapkova-Zaimova, *Ethnische Schichten auf dem Balkan und die byzantinische Macht im 7. Jahrhundert*. *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz*, σελ. 69. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Κούβερ*, σελ. 70. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σελ. 163-164. Pohl, *Awaren*, σελ. 278. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 66. Σύμφωνα με τον Στράτο (*Βυζάντιον Ε΄*, σελ. 78-79), ο Κεραμήσιος Κάμπος προσδιορίζεται στην περιοχή της Αλμωπίας.

⁵⁰⁸ Η παλαιά θέση του V. Zlatarski (*Istorija na bulgaskata durzava* I, Σόφια 1918, σελ. 148-151) και αργότερα του Fine (*Balkans*, σελ. 46) αλλά και μεταγενέστερων Βούλγαρων ιστορικών για ίδρυση ενός μικρότερου πρωτοβουλγαρικού κράτους στη ΒΔ Μακεδονία από τον Κούβερ σχεδόν ταυτόχρονα με εκείνο του Ασπαρούχ δεν τεκμηριώνεται από τις πηγές και έχει πειστικά απορριφθεί. Βλ. Π. Χαρανής, *Kouber, the Chronology of his Activities and their ethnic Effects on the Region around Thessalonica*, *Balkan Studies* 11/2 (1970), σελ. 245-247. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Κούβερ*, σελ. 72-87. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 99-100. Αντίθετα, ο

Ιδιαίτερη αξία ως προς το εξεταζόμενο ζήτημα έχει η μαρτυρία των *Θαυμάτων* ότι ο λαός του Κούβερ δεν ήταν ομοιογενής εθνολογικά, αλλά αποτελείτο από διαφορετικές εθνότητες, “Ρωμαίους”, Βουλγάρους, Αβάρους και άλλα έθνη, διατηρούσε όμως “ρωμαϊκή” συνείδηση, παρέμενε πιστός στον χριστιανισμό και επιθυμούσε επιστροφή στα εδάφη των προγόνων του.⁵⁰⁹

Ο λαός του Κούβερ είχε εγκατασταθεί από τους Αβάρους στην ευρύτερη περιοχή του Σιρμιού (ο αγιογράφος τους ονομάζει *Σερμησιάνους*⁵¹⁰) στην κάτω Παννονία, προερχόταν όμως από αρκετές περιοχές της αυτοκρατορίας.⁵¹¹ Σύμφωνα με την περιγραφή των *Θαυμάτων*, οι *Σερμησιάνοι* εξεγέρθηκαν “κάπου εξήντα χρόνια” μετά τη βίαιη μεταφορά τους στην Παννονία από τους Αβάρους ως αιχμάλωτοι πολέμου.⁵¹²

Ο χρόνος της εξέγερσης και της καθόδου των *Σερμησιάνων* προσδιορίζεται σε διαφορετικές μεταξύ τους χρονολογίες όπως το 678,⁵¹³ το 680-685⁵¹⁴ ή ακόμη και το 635-640.⁵¹⁵ Οι υποστηρικτές των δύο πρώτων θέσεων θεωρούν δικαιολογημένα πως επρόκειτο για βυζαντινούς πληθυσμούς που οι Άβαροι είχαν πάρει μαζί τους κατά το διάστημα 614-623, ενώ οι υποστηρικτές της τρίτης θέσης αποδίδουν την μεταφορά των αιχμαλώτων στις επιδρομές του 578-584. Αυτή η θέση είναι μάλλον αβάσιμη, καθώς οι σχετικές μαρτυρίες του Μενάνδρου Προτήκτορα και του Ιωάννη Εφέσου αφορούν επιδρομές ανεξάρτητων σλαβικών φύλων που ζούσαν βόρεια του κάτω Δούναβη.⁵¹⁶ Η φυγή των *Σερμησιάνων* του Κούβερ από την Παννονία έπειτα από εξήντα περίπου χρόνια επιβεβαιώνει ότι για χρονικό διάστημα δύο γενεών βυζαντινοί

Beševliev (*Protobulgarische Periode* σελ. 168), αποδίδει στον Κούβερ πρόθεση ίδρυσης ενός βουλγαροσλαβικού κράτους.

⁵⁰⁹ Lemerle, *Miracles* I, 285, σελ. 228, 6-14: “Ἐξ ἐκείνου ὄν ἐπιμιγνέτες μετὰ Βουλγάρων καὶ Ἀβάρων καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν, καὶ παιδοποιησάντων ἀπ’ ἀλλήλων, καὶ λαοῦ ἀπείρου καὶ παμπόλλου γεγονότος, παῖς δὲ παρὰ πατρός ἕκαστος τὰς ἐνεγκάμενας παρειληφτόν καὶ τὴν ὁρμὴν τοῦ γένους κατὰ τῶν ἡθῶν τῶν Ῥωμαίων...καὶ θάτερος θατέρῳ περὶ τῶν πατριῶν τοποθεσιῶν ἀφηγούμενος, ἀλλήλοισι πῦρ ἐν ταῖς καρδίαις τῆς ἀποδράσεως ὑφῆπτον”. Σιράτος, *Βυζάντιον Ε΄*, σελ. 77-78. Ταρκονα-Ζαίμονα, *Ethnische Schichten*, σελ. 70. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Κούβερ*, σελ. 69, 74-75. Beševliev, *Randbemerkungen*, σελ. 289-291. Pohl, *Awaren*, σελ. 217. Του ἰδίου, *Awarische Khaganat*, σελ. 42. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 66.

⁵¹⁰ Lemerle, *Miracles* I, 292, σελ. 280, 7-8: “...κελεύσας πάντας τοὺς ἐκ τῶν τοῦ λεχθέντος Κούβερ Σερμησιάνους ἀποφύγους ὑπ’ αὐτόν τὸν Μαῦρον γενέσθαι”. 302-303, σελ. 233, 7-11. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 130. Η. Αναγνωστάκης, “*Περιοῦσιος λαός*”. *Σκοτεινοὶ Αἰῶνες*, σελ. 332-338. Pohl, *Non-Roman Empire*, σελ. 581.

⁵¹¹ Lemerle, *Miracles* I, 284, σελ. 227. 16-228. 6. Του ἰδίου, *Miracles* II, σελ. 138-139, 177. Ostrogorsky, *Byzantine Empire*, σελ. 17. Beševliev, *Randbemerkungen*, σελ. 287-289. Pohl, *Awaren*, σελ. 192-193.

⁵¹² Lemerle, *Miracles* I, 286, σελ. 228, 15-18: “Χρόνων γὰρ ἐξήκοντα ἤδη που καὶ πρὸς διαδραμόντων ἀπ’ ἧς εἰς τοὺς αὐτῶν γεννήτορας ἢ παρὰ τῶν βαρβάρων γεγένηται πόρθησις, καὶ λοιπὸν ἄλλος νέος ἐκεῖσε λαός ἀνεφαίνετο, ἐλευθέρους δὲ τοὺς πλείστους αὐτῶν ἐκ τοῦ χρόνου γεγονέναι”.

⁵¹³ Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σελ. 168-170. Του ἰδίου, *Randbemerkungen*, σελ. 296. Fine, *Balkans*, σελ. 44-49. M. Whittow, *The Making of Orthodox Byzantium 600-1025*, Λονδίνο 1996, σελ. 263.

⁵¹⁴ Χαρανῆς, *Kouver*, σελ. 243. Ταρκονα-Ζαίμονα, *Ethnische Schichten*, σελ. 69. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 131. Lemerle, *Miracles* II, σελ. 161. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 68. Αναγνωστάκης, “*Περιοῦσιος λαός*”, σελ. 334.

⁵¹⁵ F. Dvornik, *The Making of Central and Eastern Europe*, Λονδίνο 1949, σελ. 288. Lemerle, *Invasions*, σελ. 299 (παλαιότερη θέση του). Χαρανῆς, *Ethnic Changes*, σελ. 38 (παλαιότερη θέση του). Jenkins, *Commentary*, σελ. 117. Για τις θέσεις σχετικά με τη χρονολόγηση βλ. επίσης Χαρανῆς, *Kouver*, σελ. 236 (υποσ. 6), 240. Fine, *Balkans*, σελ. 46.

⁵¹⁶ Μενάνδρος, απ. 20. 2, σελ. 190, 150-155. Ιωάννης Εφέσου, XXV, σελ. 248. 27.-249. 15. Βλ. επίσης Μέρος Πρώτο, Α 4, υποσ. 170.

πληθυσμοί διαβιούσαν μέσα στα όρια του αβαρικού χαγανάτου και μετέφεραν στην Παννονία τον πολιτισμό της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Η παρουσία αυτού του πληθυσμού στην Παννονία πρέπει να συνδέεται με τα βυζαντινά στοιχεία που απαντούν στον υλικό πολιτισμό του αβαρικού χαγανάτου κατά τη δεύτερη φάση της πρώιμης αβαρικής εποχής.⁵¹⁷

2. Μέση αβαρική εποχή.

Για το βραχύ χρονικό διάστημα της μέσης αβαρικής εποχής (665-710), η προέλευση των βυζαντινών θεμάτων στο αβαρικό χαγανάτο μπορεί να αποδοθεί κατ' αρχήν σε δύο γεγονότα, αφενός στη μετανάστευση από τις νοτιορωσικές στέπες στην Παννονία των Ονογούρων Βουλγάρων του Κούβερ και αφετέρου στην αβαρική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη το 678.

Μεγάλος αριθμός αντικειμένων στο αβαρικό χαγανάτο, προερχόμενων από το Βυζάντιο ή κατασκευασμένων επάνω σε βυζαντινά πρότυπα, συνδέεται στο τελευταίο τρίτο του Ζ' αιώνα με τους Ονογούρους Βουλγάρους του Κούβερ. Πιθανότατα, στον φιλοβυζαντινό χώρο του Κουβράτου στον Βόλγα και τη Μαύρη Θάλασσα κατασκευάζονταν περιδέραια από πολύτιμα μέταλλα, περόνες, σταυροί από πολύτιμους λίθους και επιστρώσεις ζώνης που είχαν αντιστοιχίες με τον βυζαντινό χώρο. Τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα αυτής της ομάδας αντικειμένων αποτελούν τα κοσμήματα και οι επιστρώσεις ζώνης από το Igar, το Dunapentele, το Dunapatai, την Kimbaknaza και το Kiskoros, τα οποία χρονολογούνται στο τελευταίο τρίτο του Ζ' αιώνα.⁵¹⁸ Οι Ονόγουροι Βούλγαροι, κατά τη μετανάστευσή τους στην Παννονία, μετέφεραν πολιτισμικά στοιχεία που είτε είχαν αποδεχτεί την εποχή του Κουβράτου από το Βυζάντιο είτε προϋπήρχαν στον χώρο του Δον, της Κριμαίας και του Καυκάσου από τον Δ' αιώνα.⁵¹⁹

Η πρεσβεία των Αβάρων το 678 προς τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ' αποτελεί την τελευταία πληροφορία για διπλωματικές επαφές της αυτοκρατορίας με τους Αβάρους και σχετίζεται με την απόκρουση της αραβικής επίθεσης στην Κωνσταντινούπολη. Το 678 το αβαρικό χαγανάτο είχε ήδη ανακάμψει από την καταστροφή του 626 και τις εσωτερικές διενέξεις που ακολούθησαν, όπως τουλάχιστον προκύπτει από την επίθεση των Αβάρων στην Ιταλία το 663.⁵²⁰ Η αβαρική πρεσβεία ακολουθεί χρονικά την επανεμφάνιση μεγάλου σχετικά αριθμού βυζαντινών νομισμάτων και αντικειμένων πολυτελείας στον χώρο του χαγανάτου. Η μεσοαβαρική ταφή της Ozora-Totipuszta, που ανήκει σε ηγεμόνα, δείχνει ότι οι ανώτατοι

⁵¹⁷ Garam, *Byzantinische Anteil*, σελ. 258. Müller, *Archäologische Funde*, σελ. 253-254.

⁵¹⁸ Garam, *Byzantinische Anteil*, σελ. 258-259.

⁵¹⁹ Bálint, *Kontakte*, σελ. 329-335. Goldina, *Kamagebiet*, σελ. 498-501. Daim, "Byzantinische" Gürtelgarnituren, σελ. 183.

⁵²⁰ Βλ. παραπ., Β 2, υποσ. 442.

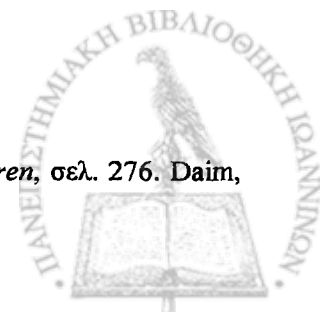

άρχοντες των Αβάρων έφεραν πολλά στοιχεία βυζαντινής διακόσμησης, τα οποία πρέπει να αποδοθούν στην πρεσβεία του 678 στην Κωνσταντινούπολη. Η αβαρική πρεσβεία του 678, καθώς και μέρος των αρχαιολογικών ευρημάτων, επιβεβαιώνουν τη διπλωματική επαναπροσέγγιση της αυτοκρατορίας με τους Αβάρους στο τελευταίο τέταρτο του Ζ΄ αιώνα. Η ανανέωση των σχέσεων με τους Αβάρους οφείλεται πιθανότατα στο γεγονός ότι το αβαρικό χαγανάτο απέκτησε ξανά για τους Βυζαντινούς ενδιαφέρον είτε στο πλαίσιο εμπορικών συναλλαγών είτε για στρατιωτικούς λόγους. Η ανάκαμψη του χαγανάτου μετά το 660 ήταν αρκετά εμφανής για να αναζητήσει το Βυζάντιο έναν σύμμαχο στον χώρο του Δούναβη λίγο πριν από την ίδρυση του βουλγαρικού χαγανάτου στα Βαλκάνια το 681.⁵²¹

3. Ύστερη αβαρική εποχή.

Η διερεύνηση των βυζαντινών επιδράσεων στον πολιτισμό της ύστερης αβαρικής εποχής παρουσιάζει τις μεγαλύτερες δυσκολίες συγκριτικά με τις δύο προηγούμενες περιόδους. Στη διάρκεια του Η΄ αιώνα, που ταυτίζεται με την ύστερη αβαρική εποχή, δεν υπάρχει καμία γραπτή μαρτυρία για διπλωματικές ή εμπορικές σχέσεις μεταξύ του Βυζαντίου και των Αβάρων. Η έλλειψη των σχετικών πληροφοριών στις πηγές δεν επιτρέπει ασφαλή συμπεράσματα γύρω από την εμφάνιση των βυζαντινών θεμάτων στην αβαρική τέχνη, με δεδομένο ότι δεν υπήρχε άμεση επικοινωνία μεταξύ των δύο πλευρών. Αν και τα αρχαιολογικά ευρήματα της ύστερης αβαρικής εποχής δεν συνηγορούν στη διακοπή των σχέσεων με το Βυζάντιο, οι πιθανές δίοδοι επικοινωνίας της αυτοκρατορίας με τους Αβάρους και η δυνατότητα της χρήσης τους τον Η΄ αιώνα παραμένουν αρκετά δυσδιάκριτες. Ως προς αυτές τις διόδους επικοινωνίας έχουν προταθεί τόσο ο βαλκανικός χώρος όσο και η βορειοανατολική Ιταλία, δίχως όμως περαιτέρω εξέταση για πόσο μεγάλο χρονικό διάστημα θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν. Σε κάθε περίπτωση, η αποκατάσταση των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων κατά τον Η΄ αιώνα δεν μπορεί να αγνοεί τις δυνατότητες επικοινωνίας του μεσογειακού κόσμου με την κεντρική Ευρώπη, οι οποίες ήταν άμεσα συνδεδεμένες με τα γεωπολιτικά δεδομένα στα Βαλκάνια, την Ιταλία και πιθανόν σε άλλες περιοχές.

⁵²¹ Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 153. Avenarius, *Konsolidierung*, σελ. 1024. Pohl, *Awaren*, σελ. 276. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 489, 517.

Ι. Η ίδρυση του πρωτοβουλγαρικού χαγανάτου (681).

Στη διάρκεια της μέσης αβαρικής εποχής, μόλις τρία χρόνια μετά τη συνθήκη του Βυζαντίου με τους Αβάρους το 678, ιδρύθηκε στα βορειοανατολικά της βαλκανικής χερσονήσου το πρωτοβουλγαρικό χαγανάτο. Ο τρίτος γιος του Κουβράτου, ο Ασπαρούχ (635/640-περ. 700), ακολουθούμενος από ένα μέρος του λαού της “Μεγάλης Βουλγαρίας”,⁵²² εγκατέλειψε τα εδάφη της και μετακινήθηκε προς τα δυτικά. Αφού πέρασε τους ποταμούς Δνείπερο και Δνείστερο, εγκαταστάθηκε αρχικά στη σημερινή κάτω Βεσσαραβία πιθανότατα μεταξύ 670 και 680. Λίγο αργότερα, το 681, κατάφερε να νικήσει τα στρατεύματα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Δ΄ και να εγκατασταθεί βόρεια της οροσειράς του Αίμου.⁵²³ Το βουλγαρικό χαγανάτο του Ασπαρούχ, το οποίο εκτεινόταν από τις εκβολές του Δνεϊστερου ως τον Αίμο, περιελάμβανε τη Βεσσαραβία, τμήμα της Βλαχίας, τη Δοβρουτσά και την παλαιά επαρχία της κάτω Μυσίας, ανάμεσα στην ακτή της Μαύρης Θάλασσας και στον ποταμό Ίσκο (αργότερα ως τον Τιμόκ). Το πολιτικό και οικονομικό κέντρο του νέου χαγανάτου βρισκόταν στην ανατολική Μυσία, καθώς εκεί ο Ασπαρούχ εγκατέστησε την πρωτεύουσά του Πλίσκα.⁵²⁴

Σύμφωνα με τις πληροφορίες της “Αρμενικής Γεωγραφίας” (Ζ΄ αιώνας), προκύπτει ότι υπήρξε πόλεμος και ανάμεσα στον Ασπαρούχ με τους Αβάρους, πιθανόν μεταξύ 680 και 685. Οι Άβαροι εκδιώχθηκαν από τον χώρο νότια του κάτω Δούναβη και απελευθερώθηκαν από την κυριαρχία τους οι Σλάβοι Τιμοτσάνοι που ζούσαν εκατέρωθεν του ποταμού. Τα δυτικά όρια των Βουλγάρων έφθασαν μέχρι τις Σιδηρές Πύλες, περιορίζοντας έτσι την ισχύ του αβαρικού χαγανάτου.⁵²⁵ Σχετικά με τους Σλάβους της Μυσίας, ο Θεοφάνης αναφέρει ότι οι Βούλγαροι εγκατέστησαν τους Σεβέρεις στα νέα σύνορά τους με το Βυζάντιο, κοντά στα ορεινά περάσματα των Βερεγάβων (σημ. Ρις), ενώ μετακίνησαν τις λεγόμενες “επτά φυλές” προς τα σύνορά τους με το αβαρικό χαγανάτο.⁵²⁶

⁵²² Για τη “Μεγάλη Βουλγαρία” και τον ηγεμόνα της Κούβρατο βλ. Μέρος Τρίτο, Γ΄.

⁵²³ Ε. Χρυσός, *Zur Gründung des ersten bulgarischen Staates*, *Κυριλλομεθοδιανά* 2 (1972-1973), σελ. 7-13. Στράτος, *Βυζάντιον Ε΄*, σελ. 102, 107-114. J. Ferluga, *Untersuchungen zur byzantinischen Ansiedlungspolitik auf dem Balkan von der Mitte des 7. bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts*, *ZRVI* 23 (1984), σελ. 50, 53. Ostrogorsky, *Ιστορία Α΄*, σελ. 196. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 96-99. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 50-53, 162-174.

⁵²⁴ Στράτος, *Βυζάντιον Ε΄*, σελ. 114. Fine, *Balkans*, σελ. 67-69. Whittow, *Making*, σελ. 272. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 99. J. Shepard, *Slavs and Bulgars*. *The New Cambridge Medieval History* II, σελ. 229. E. Hösch, *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, Μόναχο 2002, σελ. 39.

⁵²⁵ Maricq, *Appellatif*, σελ. 343. V. Gjuzelev, *Chan Asparuch und die Gründung des bulgarischen Reiches*. *Miscellanea Bulgarica* 3, Βιέννη 1986, σελ. 20. Pohl, *Awaren*, σελ. 277. Cs. Bálint, *Die Awaren und die Osten aus historischer Sicht*. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 230.

⁵²⁶ Βλ. Εισαγωγή Β, υποσ. 56. Νικηφόρος, 36, σελ. 90, 23-26. I. Dujčev, *Les sept tribus slaves de la Moesie*, *Medioevo Bizantino-Slavo* I (1965), σελ. 55-65. Του ίδιου, *Protobulgares*, σελ. 69-82. Στράτος, *Βυζάντιον Ε΄*, σελ. 111-113. Ταρκονα-Ζαίμονα, *Ethnische Schichten*, σελ. 67. Gjuzelev, *Chan Asparuch*, σελ. 18. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 56, 104. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 53-62.

Η ίδρυση του πρωτοβουλγαρικού χαγανάτου στα Βαλκάνια έχει οδηγήσει αρκετούς ερευνητές στο συμπέρασμα ότι αυτό αποτέλεσε την αιτία για τη διακοπή των επαφών μεταξύ του Βυζαντίου και των Αβάρων, καθώς θεωρούν ότι οι Βούλγαροι απέκοψαν τις οδούς επικοινωνίας της αυτοκρατορίας προς την Παννονία.⁵²⁷ Αντίθετα, άλλοι ερευνητές υποστήριξαν ότι η ίδρυση του πρωτοβουλγαρικού χαγανάτου δεν είχε αρνητικές συνέπειες για τις βυζαντινοαβαρικές σχέσεις.⁵²⁸

Εξετάζοντας τον χώρο εγκατάστασης των Βουλγάρων του Ασπαρούχ με βάση το οδικό δίκτυο των ρωμαϊκών και πρωτοβυζαντινών χρόνων, φαίνεται καθαρά ότι οι Βούλγαροι κατέλαβαν εδάφη από τα οποία περνούσαν σημαντικοί διαβαλκανικοί οδοί που συνέδεαν την Κωνσταντινούπολη και τη Θράκη με τις περιοχές βόρεια του Αίμου και του Δούναβη. Οι σπουδαιότεροι από αυτές τις οδούς ήταν η οδός από τη Νικόπολη του Δούναβη προς την Αδριανούπολη μέσω της Βερόης, η λεγόμενη “οδός του Τραϊανού”, από την Ισκο ως τη Φιλιπούπολη, οι δύο οδοί που συνέδεαν τη Μαρκιανούπολη με την Αγχίαλο και την Οδησσό με τη Μεσημβρία, η παράκτια οδός που οδηγούσε από την Οδησσό στην Τόμιν, η οδός Νονιόδομ-Μαρκιανούπολης, η λεγόμενη “οδός του Δούναβη” από τη Σιγγηδόνα ως την Ad Stoma, και τέλος η οδός που οδηγούσε από τη Ναϊσσό στη Ρατιάρια του Δούναβη.⁵²⁹ Από την άλλη βέβαια, υπήρχαν και σημαντικοί διαβαλκανικοί οδοί που δεν διέρχονταν μέσα από τα όρια της βουλγαρικής εγκατάστασης. Μία από αυτές ήταν και η σημαντικότερη διαβαλκανική οδός, η ρωμαϊκή Via Militaris, γνωστή αργότερα ως “Βασιλική Οδός”, η οποία είχε μήκος 624 ρωμαϊκά μίλια (ή 924,2 χιλιόμετρα) και οδηγούσε από τη Σιγγηδόνα στην Κωνσταντινούπολη, μέσω Βιμνακίου, Ναϊσσού, Σερδικής, Φιλιπούπολης και Αδριανούπολης, ενώ μία νότια διακλάδωσή της συνέδεε τη Σερδική με τη Θεσσαλονίκη.⁵³⁰

Εκτός από το χερσαίο οδικό δίκτυο, υπήρχαν δύο σημαντικοί πλωτοί διαβαλκανικοί οδοί. Αυτές ήταν η κοιλάδα Μοράβα-Αξιού με έξοδο προς τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη (μέσω Φιλιπούπολης), καθώς και η κοιλάδα Ισκου-Στρυμόνα με κατεύθυνση προς τη Θεσσαλονίκη. Για την πρώτη πλωτή οδό, η οποία δεν ελεγχόταν από τους Βουλγάρους, υπήρχε μία διακλάδωση στα Σκόπια που οδηγούσε στη Θεσσαλονίκη είτε από τα

⁵²⁷ Vinski, *Haut moyen âge*, σελ. 377. Bálint, *Steppe* σελ. 172. Pohl, *Awaren*, σελ. 181. M. McKormick, *Byzantium and the West, 700-900. The New Cambridge Medieval History II*, σελ. 358.

⁵²⁸ Féher, *Relations avaro-byzantines*, σελ. 58-59. Kiss, “*Barbarischen*” *Könige*, σελ. 122. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 504. Του ίδιου, “*Byzantinische*” *Gürtelgarnituren*, σελ. 190.

⁵²⁹ Beševliev, *Heerstrassen*, σελ. 484-492. G. Skrivanić, *Roman Roads and Settlements in the Balkans. A Historical Geography of the Balkans*, έκδ. F. W. Carter, Λονδίνο-Νέα Υόρκη-Σαν Φρανσίσκο 1977, σελ. 126-129. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Το οδικό δίκτυο της Χερσονήσου του Αίμου και η σημασία του κατά τους μέσους χρόνους (Γενικές επισημάνσεις και προτάσεις έρευνας), *Βυζάντιο και Σλάβοι*, σελ. 55. Της ίδιας, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 20.

⁵³⁰ Beševliev, *Heerstrassen*, σελ. 491. Skrivanić, *Roman Roads*, σελ. 120-122. Fine, *Balkans*, σελ. 3. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οδικό δίκτυο*, σελ. 53-54.

δυτικά, μέσω Μοναστηρίου, είτε από τα ανατολικά μέσω Τιβεριούπολης (Στρώμιτσα).⁵³¹ Αρκετά μακριά από το βουλγαρικό χαγανάτο βρισκόταν και η Εγνατία Οδός που συνέδεε το νότιο τμήμα των Βαλκανίων, από το Δυρράχιο ως την Κωνσταντινούπολη.⁵³²

Ανεξάρτητα από τις οδούς που διέρχονταν εντός ή εκτός του χώρου εγκατάστασης των Βουλγάρων του Ασπαρούχ, το ερώτημα που τίθεται αρχικά είναι εάν οι Βυζαντινοί είχαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν το οδικό δίκτυο στο εσωτερικό των Βαλκανίων μετά την εγκατάσταση των Σλάβων και την απώλεια ελέγχου πολλών βαλκανικών επαρχιών στα χρόνια του Φωκά και του Ηρακλείου.⁵³³ Πιθανότατα, αρκετές δεκαετίες πριν από την έλευση του Ασπαρούχ, οι Βυζαντινοί δεν ήλεγχαν τις διόδους επικοινωνίας με τον Παννονία μέσω της βαλκανικής χερσονήσου και είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν πράγματι η βουλγαρική εγκατάσταση είχε ουσιαστικές συνέπειες στο ζήτημα της επικοινωνίας της αυτοκρατορίας με τις περιοχές βόρεια του Δούναβη. Για τις διαβαλκανικές οδούς δεν υπάρχουν μαρτυρίες στις πηγές ακόμη και για γεγονότα όπως η κάθοδος του Κούβερ ή η άφιξη της αβαρικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη το 678.⁵³⁴

Μετά τη συνθήκη του Βυζαντίου με τους Βουλγάρους το 681 δεν έχουμε καμία πληροφορία για την εξέλιξη των σχέσεών τους μέχρι το 688, όταν ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β΄ επιτέθηκε εναντίον των Βουλγάρων και των Σλάβων στη Θράκη.⁵³⁵ Το 689 ο αυτοκράτορας με νέα εκστρατεία εναντίον των Σλάβων και των Βουλγάρων έφθασε μέχρι τη Θεσσαλονίκη. Στην επιστροφή του, σύμφωνα με τον Θεοφάνη, δέχθηκε επίθεση από τους Βουλγάρους και έχασε μεγάλο μέρος του στρατού του.⁵³⁶ Με την εκστρατεία του Ιουστινιανού Β΄ ολοκληρώθηκε η υποταγή των Σλάβων της Θράκης και της Μακεδονίας (Ρυγγίνοι, Στρυμονίτες και Σαγουδάτοι), η οποία είχε αρχίσει με την εκστρατεία του Κώνσταντος Β΄ στη Μακεδονία το 658. Ο Κώνσταντος

⁵³¹ Στράτος, *Βυζάντιον Α΄*, σελ. 73. Lemerle, *Miracles II*, σελ. 175. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οδικό δίκτυο*, σελ. 54-55.

⁵³² Skrivanić, *Roman Roads*, σελ. 122-126. Fine, *Balkans*, σελ. 3. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οδικό δίκτυο*, σελ. 52.

⁵³³ Βλ. Μέρος Πρώτο, Γ 1-2.

⁵³⁴ Για την πιθανή πορεία του Κούβερ βλ. J. Werner, *Der Schatzfund von Vrap in Albanien*, Βιέννη 1986, σελ. 21 (κοιλάδα Μοράβα-Αζιού, μέσω Νις και Σκοπίων). D. Ončarov, *Die Protobulgaren und ihre Wanderungen nach Südosteuropa. Symposium Tutzing*, σελ. 177 (κάθοδος από την Παννονία στον Κεραμήσιο κάμπο μέσω Σάβου, δυτικής Σερβίας, Βοσνίας και του Vrap στην Αλβανία, περιοχή όπου βρέθηκε ένας σημαντικός μεσοαβαρικός θησαυρός). Για τον θησαυρό του Vrap βλ. P. Stadler, *Der Schatz von Vrap, Albanien. Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 432-438. Werner, *Vrap*, σελ. 23-69. Daim, *“Byzantinische” Gürtelgarnituren*, σελ. 94-107. Rusu, *Acamir*, σελ. 187-194.

⁵³⁵ Θεοφάνης, σελ. 364, 5-9. B. Head, *Justinian II of Byzantium*, Ουισκόνσιν 1972, σελ. 36. Α. Στράτος, *Το Βυζάντιον στον Ζ΄ αιώνα*, τόμ. ΣΤ΄ (Ιουστινιανός Β΄, 685-711), Αθήνα 1977, σελ. 21. Ostrogorsky, *Ιστορία Α΄*, σελ. 200. Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, Η εκστρατεία του Ιουστινιανού Β΄ κατά των Βουλγάρων και Σλάβων (688), *Βυζαντιακά 2* (1982), σελ. 113-124. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 63.

⁵³⁶ Θεοφάνης, σελ. 364, 11-18. Νικηφόρος 38, σελ. 92, 5-11. Obolensky, *Northern Neighbours*, σελ. 489. Head, *Justinian II*, σελ. 41. Στράτος, *Βυζάντιον ΣΤ΄*, σελ. 21. Ostrogorsky, *Ιστορία Α΄*, σελ. 200. Fine, *Balkans*, σελ. 71-72. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 63-64.

Β' είχε αποκαταστήσει τη βυζαντινή κυριαρχία στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης,⁵³⁷ και κατ' επέκταση την επικοινωνία της Θεσσαλονίκης με την Κωνσταντινούπολη μέσω της Εγνατίας Οδού.

Οι πηγές σιωπούν στη συνέχεια για τις σχέσεις του Βυζαντίου και των Βουλγάρων από το 688 ως το 704. Το 705 αναφέρεται η συνεργασία του Ιουστινιανού Β' με τον Βούλγαρο χαγάνο Τέρβελη (701-718), διάδοχο του Ασπαρούχ, ώστε ο πρώτος να ανακτήσει τον βυζαντινό θρόνο, έπειτα από την ανατροπή του το 695 και την εξορία του στη Χερσόνα. Ο Τέρβελης εισήλθε στο παλάτι ενδεδυμένος με αυτοκρατορική γλαμύδα κατά την ενθρόνιση του Ιουστινιανού Β', ο οποίος του απένειμε τον τίτλο του καίσαρα, τον υψηλότερο τίτλο στην ιεραρχία μετά τον αυτοκράτορα.⁵³⁸ Οι δύο ηγεμόνες συγκρούστηκαν το 708/09 και αποκατέστησαν τις σχέσεις τους το 711. Το 712 οι Βούλγαροι λεηλάτησαν τη Θράκη ενώ το 717/18 ο Τέρβελης βοήθησε τους Βυζαντινούς κατά την αραβική πολιορκία της Κωνσταντινούπολης.⁵³⁹

II. Η βυζαντινοβουλγαρική συνθήκη του 716.

Ένα σημαντικό στοιχείο στην προσπάθεια διερεύνησης των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων κατά τον Η' αιώνα αποτελεί η συνθήκη του 716, την οποία συνήψε ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Γ' (715-717) με τον Βούλγαρο χαγάνο Κορμέσιο (716/21-738). Η συνθήκη διευθετούσε αφενός το ζήτημα των συνόρων και αφετέρου ρύθμιζε τις εμπορικές σχέσεις της αυτοκρατορίας με τους Βουλγάρους. Σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης, τα βυζαντινοβουλγαρικά σύνορα περνούσαν από τα υψώματα των Μηλεώνων (Bakadzik) στον άνω ρου του ποταμού Τούντζα, ανάμεσα στον Αίμο και τον Αντσιαίμο, ενώ η αυτοκρατορία αναλάμβανε την υποχρέωση να αποδίδει κάθε χρόνο στον Βούλγαρο ηγεμόνα “έσθητάς τε και κόκκινα δέρματα”, αξίας τριάντα λιτρών χρυσού. Η συνθήκη καθόριζε επίσημα τις οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές, καθώς οι εμπορευόμενοι έπρεπε να είναι εφοδιασμένοι με έγγραφα επικυρωμένα με

⁵³⁷ Α. Στράτος, *Το Βυζάντιον στον Ζ' αιώνα*, τόμ. Δ' (Κωνσταντίνος Γ' / Κώνστας, 642-668), Αθήνα 1972, σελ. 189-194. Koder, *Siedlungsgebiete*, σελ. 316. Lemerle, *Miracles II*, σελ. 189. J. Ferluga, *Byzanz und die Bildung der frühesten südslawischen Staaten. Byzantium on the Balkans*, σελ. 247. Του ίδιου, *Frühen Mittelalter*, σελ. 5. Fine, *Balkans*, σελ. 45, 66. Curta, *Slavs*, σελ. 110.

⁵³⁸ Θεοφάνης, σελ. 374. 16-375. 1. Νικηφόρος, 42, σελ. 102. 58-104. 64. Head, *Justinian II*, σελ. 124. Στράτος, *Βυζάντιον ΣΤ'*, σελ. 125-132. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 212-213. Gjuselev, *Bulgarie médiévale*, σελ. 90. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Sceaux byzantins Improprement appelés protobulgares, Βυζαντιακά 11* (1991), σελ. 17-18. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 73-74.

⁵³⁹ Head, *Justinian II*, σελ. 124. Στράτος, *Βυζάντιον ΣΤ'*, σελ. 165-166, 188. Gjuselev, *Bulgarie médiévale*, σελ. 90. Whittow, *Making*, σελ. 273-274. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 102. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 74-80.

σφραγίδες, διαφορετικά τα εμπορεύματά τους θα κατάσχονταν.⁵⁴⁰ Η συνθήκη του 716 ήταν σε γενικές γραμμές επωφελής για τους Βουλγάρους, αφού ο Κρούμος, μετά τη νίκη του εναντίον των Βυζαντινών το 811, ζήτησε τον επόμενο χρόνο την ανανέωσή της με πρεσβεία που απέστειλε προς τον βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβέ (811-813).⁵⁴¹

Ο σχετικός με το εμπόριο τέταρτος όρος της συνθήκης (*τούς δὲ ἐμπορευομένους εἰς ἑκατέρας χώρας διὰ σιγιλλίων καὶ σφραγίδων συνίστασθαι*) πιθανότατα δεν οριοθετούσε την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων μόνο ανάμεσα στο Βυζάντιο και τη Βουλγαρία. Εκτός από τους διακανονισμούς για τη μετακίνηση των εμπορικών ανάμεσα στα δύο κράτη και την επισημοποίηση των εμπορικών τους σχέσεων, οι Βυζαντινοί εξασφάλισαν το δικαίωμα να μεταφέρουν εμπορεύματα μέσω της Βουλγαρίας και προς άλλες περιοχές, είτε βόρεια του Δούναβη, όπου βρισκόταν το αβαρικό χαγανάτο, ή ακόμη και προς τη Δύση.⁵⁴² Από το γεγονός αυτό προκύπτει το συμπέρασμα ότι η ίδρυση του πρωτοβουλγαρικού χαγανάτου, με την επιβολή μίας μορφής εξουσίας στο βορειοανατολικό τμήμα των Βαλκανίων, διευκόλυνε την αποκατάσταση των εμπορικών σχέσεων της αυτοκρατορίας με τις περιοχές βόρεια του Δούναβη μέσω των οδών που οδηγούσαν εκεί -όταν βέβαια οι σχέσεις με τους Βουλγάρους ήταν καλές- αφού οι νόμιμα εμπορευόμενοι είχαν ασφάλεια, διέθεταν επίσημα έγγραφα και κατέβαλαν τα προβλεπόμενα τέλη.

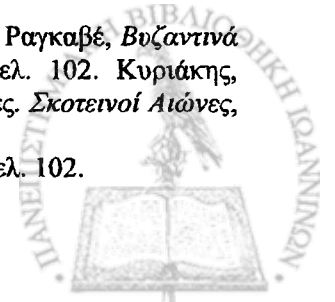
Ανεξάρτητα από την απόδοση στον Βούλγαρο ηγεμόνα επίσημων αυλικών ενδυμάτων σύμφωνα με τον δεύτερο όρο της συνθήκης (*ἔσθητάς τε καὶ κόκκινα δέρματα*), φαίνεται ότι αντίστοιχα ενδύματα (και πιθανόν διάφορα άλλα δώρα) εξακολούθησαν να φθάνουν στο αβαρικό χαγανάτο, όπως συνέβαινε και πριν το 626.⁵⁴³ Η αποστολή τέτοιων επίσημων ενδυμάτων από το Βυζάντιο προς τους Αβάρους, που υποδηλώνει τη συνέχεια των σχέσεών τους, μαρτυρείται έμμεσα και από τον αβαρικό θησαυρό που έπεσε στα χέρια των Φράγκων το 796, για τη μεταφορά του οποίου “φορτώθηκαν 15 οχήματα γεμάτα χρυσό, άργυρο και

⁵⁴⁰ Θεοφάνης, σελ. 497, 16-26: “Τούτω τῷ ἔτει Κρούμμος, ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγός, διὰ Δαργαμηροῦ τὰ περὶ τῆς εἰρήνης ἀδθις πρὸς Μιχαήλ τὸν βασιλέα ἐπρεσβεύσατο, ζητῶν τὰς ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Ἀδραμυτινοῦ στοιχηθείσας καὶ Γερμανοῦ τοῦ πατριάρχου σπονδὰς πρὸς Κορμέσιον, τὸν κατ’ ἐκεῖνο καιροῦ κύριον Βουλγαρίας· αἱ τοὺς ὄρους περιεῖχον ἀπὸ Μηλεῶνων τῆς Θράκης, ἔσθητάς τε καὶ κόκκινα δέρματα ἕως τιμῆς λ’ λιτρῶν χρυσοῦ· καὶ ἐπὶ τούτοις τοὺς πρόσφυγας ἑκατέρων ἀποστρέφεισθαι πρὸς ἑκάτερον, κὰν τύχωσιν ἐπιβουλεύοντες ταῖς ἀρχαῖς, τοὺς δὲ ἐμπορευομένους εἰς ἑκατέρας χώρας διὰ σιγιλλίων καὶ σφραγίδων συνίστασθαι, <τοῖς δὲ σφραγίδας μὴ ἔχουσιν ἀφαιρεῖσθαι> τὰ προσόντα αὐτοῖς καὶ εἰσκομίζεσθαι τοῖς δημοσίοις λόγοις”. J. Ferluga, *Der byzantinische Handel nach dem Norden im 9. und 10. Jahrhundert. Untersuchungen zu Handel und Verkehr IV*, σελ. 620-621. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 101-102, 115. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 183-184.

⁵⁴¹ Θ. Κορρές, *Σχέσεις Βυζαντίου και Βουλγαρίας στην περίοδο της βασιλείας του Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβέ, Βυζαντινά 11* (1982), σελ. 143-156, ιδ. 148-149. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 102. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 183. Μ. Γερολυμάτου, *Εμπορική δραστηριότητα κατά τους Σκοτεινούς Αιώνες, Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 359.

⁵⁴² Féher, *Relations avaro-byzantines*, σελ. 59. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 102.

⁵⁴³ Βλ. Μέρος Πρώτο, Δ 2, υποσ. 417.

ολομέταξες εσθήτες (*pallia holoserica*), ενώ κάθε όχημα το έσερναν τέσσερα βόδια”.⁵⁴⁴ Αυτές οι εσθήτες που βρέθηκαν στην Παννονία προέρχονταν είτε από το εμπόριο είτε από τα δώρα του αυτοκράτορα σε “βάρβαρους” ηγεμόνες, όπως οι χαγάνοι των Αβάρων. Στον ίδιο χώρο έχουν βρεθεί και κινεζικά μεταξωτά ενδύματα, τα οποία είναι διακοσμημένα με τελείως διαφορετικά θέματα, όπως όφεις και δράκους,⁵⁴⁵ αποτελούν ωστόσο ένδειξη για την επικοινωνία του αβαρικού χαγανάτου με την άπω Ανατολή ή τουλάχιστον κάποια εμπορική δραστηριότητα μέσω της ευρασιατικής στέπας.

Η συνθήκη του 716 αποκατέστησε μετά από περίπου έναν αιώνα την ενδοβαλκανική εμπορική δραστηριότητα, η οποία είχε διακοπεί εξαιτίας της καταστροφής αρκετών πόλεων στο εσωτερικό των Βαλκανίων αλλά και στο δέλτα του Δούναβη κατά το πρώτο τέταρτο του Ζ' αιώνα.⁵⁴⁶ Έχοντας ως δίοδο επικοινωνίας τη βουλγαρική επικράτεια, οι Βυζαντινοί ανανέωσαν τις εμπορικές σχέσεις με τους Αβάρους για τέσσερις δεκαετίες, μέχρι το 756, όταν άρχισε ο εικοσαετής πόλεμος του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε' (741-775) με τους Βουλγάρους.⁵⁴⁷ Στο διάστημα από το 716 ως το 756 φαίνεται ότι μεταφέρθηκαν στο αβαρικό χαγανάτο μέσω του διαβαλκανικού οδικού δικτύου πολλά από τα στοιχεία της βυζαντινής τέχνης. Σε συνδυασμό μάλιστα με την πρόσκαιρη επικράτηση της εικονομαχίας στο Βυζάντιο, τα συγκεκριμένα θέματα, όπου κυριαρχούν οι παραστάσεις ζώων και φυτών, συνδέονται με τη βυζαντινή τέχνη, καθώς μετά το 726 οι εικονομάχοι αυτοκράτορες απαγόρευσαν τόσο τη λατρεία των εικόνων όσο και την απεικόνιση των προσώπων.⁵⁴⁸ Τα εικονομαχικά θέματα είχαν αντιστοιχίες με την αρχαία μυθολογία και επιβίωσαν στον βυζαντινό χώρο κυρίως μέσα από την κοσμική τέχνη, η οποία αναπτύχθηκε ταυτόχρονα με τη χριστιανική.⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ *Ex vetustis Annalibus Nordhumbranis, Historiae regum Anglorum et Dacorum insertis*, έκδ. G. Waitz (MGH SS XIII), Αννόβερο 1881, σελ. 155, 22-25: “Idem rex fortissimos Karolus cum manu valida Hunorum gentem armis vastando subegerat, eorum principe fugato, et ipsius exercitu superato vel perempto, sublatis inde XV. plaustris auro argentoque paliisque olosericis preciosis repletis, quorum quodque quattor trahebant boves”. D. Claude, *Der Handel im westlichen Mittelmeer während des Frühmittelalters. Untersuchungen zu Handel und Verkehr* II, σελ. 162. Pohl, *Awaren*, σελ. 181. Του ίδιου, *Awarenforschung*, σελ. 263.

⁵⁴⁵ A. Kollautz, *Denkmäler Byzantinischen Christentums aus der Awarzeit der Donauländer*, Άμστερνταμ 1970, σελ. 37. Για τα θέματα των βυζαντινών μεταξωτών υφασμάτων κατά τον Δ'-Η' αι. βλ. Μ. Θεοχάρη, *Πολυτελή υφάσματα στο Βυζάντιο, κοσμικά και εκκλησιαστικά*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1994, σελ. 16-26.

⁵⁴⁶ Claude, *Handel*, σελ. 162-164.

⁵⁴⁷ Για τις εκστρατείες του Κωνσταντίνου Ε' στη Βουλγαρία βλ. Ostrogorsky, *Ιστορία Β'*, σελ. 34-35. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σελ. 207-226. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 105-107. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 81-91. Shepard, *Slavs and Bulgars*, σελ. 232-233.

⁵⁴⁸ Kollautz, *Denkmäler*, σελ. 36-37. K. Wessel, *Die Kultur von Byzanz. Handbuch der Kulturgeschichte*, τόμ. II, *Kulturen der Völker*, Φρανκφούρτη 1970, σελ. 253-254. G. Dagron, *Der Ikonoklasmus und die Begründung der Orthodoxie (726-847). Die Geschichte des Christentums. Religion-Politik-Kultur*, τόμ. 4, *Bischöfe, Mönche und Kaizer (642-1054)*, έκδ. G. Dagron- P. Riche-A. Vauchez, Φράμπουργκ 1994, σελ. 99, 113. Avenarius, *Byzantinische Kultur*, σελ. 38-40.

⁵⁴⁹ Για τα αρχαιοελληνικά θέματα στη βυζαντινή τέχνη βλ. K. Weitzmann, *The Survival of Mythological Representations in Early Christian and Byzantine Art and their Impact on Christian Iconography*, *DOP* 14 (1960),

Τα αρχαιολογικά ευρήματα του πρωτοβουλγαρικού χαγανάτου δείχνουν ότι η περιοχή μεταξύ του Αίμου και του Δούναβη εξελίχθηκε γρήγορα σε έναν ενδιάμεσο πολιτισμικό χώρο για τα Βαλκάνια και τον μέσο Δούναβη. Παλαιοβουλγαρικά ευρήματα του Η΄ αιώνα, όπως η διακοσμημένη με κοκκίδωση και γεωμετρικά θέματα ζώνη από τα Μάδαρα, ή ο διακοσμημένος με σμάλτο μάντας από τη Βάρνα, μαρτυρούν πολιτισμικές σχέσεις με το Βυζάντιο και έχουν ομοιότητες με ευρήματα του αβαρικού χώρου. Παρά τη μικρή πολιτική του επιρροή κατά τον Η΄ αιώνα, φαίνεται ότι το αβαρικό χαγανάτο δεν είχε αποκοπεί πολιτισμικά αλλά διατηρούσε μία ισχυρή δικτύωση με την Ιταλία, τα Βαλκάνια και τη Μαύρη Θάλασσα.⁵⁵⁰ Αυτές οι πολιτισμικές επιδράσεις θα πρέπει να αποδοθούν και στην εμπορική δραστηριότητα των ίδιων των Αβάρων. Σύμφωνα με το *Λεξικόν της Σούδας*, μία από τις αιτίες για την παρακμή του αβαρικού χαγανάτου ήταν το γεγονός ότι οι Άβαροι “ήταν όλοι έμποροι και εξαπατούσαν ο ένας τον άλλο”.⁵⁵¹

III. Η βυζαντινή Ιστρία.

Εκτός από το οδικό δίκτυο που οδηγούσε μέσω της Βουλγαρίας προς τον Δούναβη και την Παννονία, ως πιθανή δίοδος επικοινωνίας του Βυζαντίου με τους Αβάρους κατά τον Η΄ αιώνα έχει θεωρηθεί το βυζαντινό εξαρχάτο της Ραβέννας, ιδιαίτερα η Βενετία και η Ιστρία, οι οποίες αποτελούσαν κομβικό σημείο στην επικοινωνία του χώρου της Αδριατικής με τη Δύση και την κεντρική Ευρώπη.⁵⁵²

Η βυζαντινή επαρχία της Ιστρίας (τμήμα της ύστερης ρωμαϊκής επαρχίας Venetia και Histria), είχε ως επίκεντρο την περιοχή της Τεργέστης. Τα όρια της επαρχίας, κατά μήκος της ακτής, έφθαναν από τα περίχωρα της Τεργέστης μέχρι τα φιορδ του Plomin (Fianona), περνούσαν βόρεια από την Ucka (Monte Maggiore) ως το Kastav, ένα παλιό κάστρο βορείως της Ριέκα, και συνέχιζαν βόρεια του Sneznik (Schneeberg), στο Javornik, το Nanos ως το σημερινό San Giovanni. Η Ιστρία είχε ενιαία διοικητική δομή με επικεφαλής έναν *magister militum* και υπαγόταν στο εξαρχάτο της Ραβέννας. Η Τεργέστη και τα περίχωρά της, αν και υπάγονταν επίσης στο εξαρχάτο της Ραβέννας, αποτελούσαν μία ειδικού τύπου πολιτική-στρατιωτική ενότητα (*numerus*), η οποία σχημάτιζε τη βόρεια ζώνη άμυνας της Ιστρίας εναντίον των

σελ. 45-68. V. N. Zalesskaja, *Die byzantinische Toreutik des 6. Jahrhunderts. Einige Aspekte ihrer Erforschung. Metallkunst*, σελ. 97-111.

⁵⁵⁰ Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 522. Του ίδιου, “Byzantinische” Gürtelgarnituren, σελ. 103-107, 155-158. Avenarius, *Byzantinische Kultur*, σελ. 43.

⁵⁵¹ *Λεξικόν τῆς Σούδας* I, B 423, σελ. 484, 2: “πάντες γὰρ ἐγένοντο ἔμποροι καὶ ἀλλήλους δολιοῦμενοι”. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 239. Claude, *Handel*, σελ. 161-162. Pohl, *Awaren*, σελ. 198. Του ίδιου, *Krieg, Raub und Handel in der awarischen Gesellschaft. Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 348.

⁵⁵² A. Verhulst, *Economic Organisation. The New Cambridge Medieval History* II, σελ. 506-507. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 522. Του ίδιου, “Byzantinische” Gürtelgarnituren, σελ. 190-194.

Αβάρων, των Σλάβων και των Λογγοβάρδων, που τον ΣΤ΄ και Ζ΄ αιώνα πραγματοποιούσαν επιδρομές και ερήμωναν την περιοχή. Η οργάνωση του *numerus* της Τεργέστης, η οποία πραγματοποιήθηκε πιθανόν στα τέλη του ΣΤ΄ αιώνα και ολοκληρώθηκε στη διάρκεια του Ζ΄, είχε ομοιότητες με το σύστημα των *limitanei* της ύστερης ρωμαϊκής εποχής.⁵⁵³

Με εξαίρεση ένα μικρό διάστημα που βρέθηκε υπό τον έλεγχο των Οστρογόθων, η Ιστρία παρέμεινε διαρκώς μέχρι το 751 βυζαντινή, οπότε έπεσε στα χέρια των Λογγοβάρδων μετά την κατάρρευση του εξαρχάτου της Ραβέννας. Οι Βυζαντινοί την ανακατέλαβαν προσωρινά από το 774 ως το 788, όταν ηττήθηκαν από τους Φράγκους στη νότια Ιταλία και στη συνέχεια τμήμα του φραγκικού στρατού έφθασε στο Φρίουλι. Οι σλαβικοί πληθυσμοί των ακτών της Ιστρίας και του Νορικού, όπως και οι Κροάτες της Δαλματίας και της Παννονίας, έγιναν υπήκοοι των Φράγκων, ενώ το Βυζάντιο διατήρησε τις κτήσεις του στις δαλματικές ακτές και τη Βενετία με τη συνθήκη της Aix-la-Chapelle (Aachen) το 811/12.⁵⁵⁴

Το 799, όταν οι Άβαροι εξεγέρθηκαν εναντίον των Φράγκων, ο Φράγκος δούκας του Φρίουλι Ερίκος δολοφονήθηκε στην πόλη Tarsatica (σημ. Trsat κοντά στη Ριέκα) από τους κατοίκους της πριν εκστρατεύσει στην Παννονία.⁵⁵⁵ Η ενέργεια των κατοίκων της Tarsatica θεωρήθηκε ως υποκινούμενη από του Βυζαντινούς και ότι αποσκοπούσε στην υποστήριξη των εξεγερμένων Αβάρων.⁵⁵⁶ Η παραπάνω υπόθεση είναι εξαιρετικά αμφίβολη, καθώς οι Βυζαντινοί δεν ήταν αρκετά ισχυροί τη δεδομένη χρονική στιγμή για να υποκινήσουν εξεγέρσεις σε βάρος των Φράγκων τόσο στην Αδριατική όσο και στην Παννονία. Ακόμη, όπως θα φανεί στη συνέχεια, το Βυζάντιο είχε χάσει αρκετά νωρίτερα τις δυνατότητες επικοινωνίας που διέθετε με το αβαρικό χαγανάτο.

Όπως προκύπτει από την εξέταση των αρχαιολογικών ευρημάτων της ύστερης αβαρικής εποχής, παρατηρούνται αρκετά μεσογειακά θέματα τον Η΄ αιώνα στον χώρο του αβαρικού χαγανάτου, τα οποία αποδίδονται στις επαφές του αβαρικού πολιτισμού με τον βυζαντινό και τον ιταλο-βυζαντινό χώρο. Σημαντικά είναι επίσης τα αντίστοιχα ευρήματα στην περιφέρεια του ύστερου αβαρικού χαγανάτου, με κύρια σημεία αναφοράς τις νότιες και δυτικές παρυφές της αβαρικής εγκατάστασης. Αρκετές ζώνες που χρονολογούνται τον Η΄ αιώνα και θεωρούνται ως προϊόντα βυζαντινών εργαστηρίων απαντούν στην Καραντανία (Hohenberg, Kanzianiberg), σε

⁵⁵³ Kollautz, *Noricum*, σελ. 624. J. Ferluga, Überlegungen zur Geschichte der byzantinischen Provinz Istrien. *Untersuchungen zur byzantinischen Provinzverwaltung, VI-XIII Jahrhundert. Gesammelte Aufsätze*, Άμστερνταμ 1992, σελ. 391-394. Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 231-236, 243. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 165, υποσ. 343.

⁵⁵⁴ Kollautz, *Noricum*, σελ. 627. Ferluga, *Istrien*, σελ. 392, 396-397. Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 179-181, 199-200. T. Brown, *Byzantine Italy, c. 680-c.876. The New Cambridge Medieval History II*, σελ. 327, 338. Hösch, *Balkanländer*, σελ. 46-47.

⁵⁵⁵ *Annales Fuldenses, MGH, SS I*, σελ. 352, 9-10 (799): "Ehericus dux Foroiuliensis iuxta Tarsaticam Liburniae civitatem insidiis oppidanorum occisus est". Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 152-153.

⁵⁵⁶ Katičić, *Anfänge*, σελ. 303, υποσ. 18. Wolfram, *Ethnogenesisen*, σελ. 133-134, υποσ. 193. Pohl, *Awaren*, σελ. 321.

περιοχές όπου κυριαρχούσαν σλαβικά φύλα (Micheldorf-Kremsdorf στην Αυστρία, Mikulcice στην Τσεχία), στην Κροατία (Biskupija), στον χώρο του Δούναβη μεταξύ Βιέννης και Κομάρνο, αλλά και την περιοχή του Kesztele στο εσωτερικό του χαγανάτου.⁵⁵⁷ Το γεγονός ότι η βυζαντινή ζώνη, την οποία έφεραν στο Βυζάντιο κάποιοι υψηλοί αξιωματούχοι,⁵⁵⁸ εντοπίζεται σε αυτές τις περιοχές, πρέπει να αποδοθεί σε επαφές της αυτοκρατορίας με τοπικούς ηγεμόνες, όπως στην Καραντανία και γενικότερα με τους Σλάβους των Άλπεων, οι οποίοι είχαν απομακρυνθεί από την αβαρική κυριαρχία.⁵⁵⁹

Η Ιστρία, όπως και οι βυζαντινές δαλματικές κτήσεις, είχαν πιθανότατα ενδιάμεσο ρόλο και στη διάδοση βυζαντινών τεχνοτροπικών στοιχείων στη δυτική βαλκανική ενδοχώρα, όπως προκύπτει από την εξέταση του πρώιμου υλικού πολιτισμού της Κροατίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα ευρήματα των λεγόμενων “πρώιμων κροατικών ενωτίων” (βοτρυόσχημα ενώτια από χρυσό ή άλλους πολύτιμους λίθους) καθώς και διάφοροι τύποι ενωτίων από άργυρο ή χαλκό σε σχήμα S, Ω, ή άστρου. Οι επιδράσεις αυτές αποδίδονται στην εμπορική δραστηριότητα των βυζαντινών κτήσεων στην Αδριατική με τη δαλματική ενδοχώρα.⁵⁶⁰

Εκτός από την απουσία πληροφοριών για διπλωματικές αποστολές μεταξύ των Βυζαντινών και των Αβάρων κατά τον Η΄ αιώνα, πρέπει να σημειωθεί ότι στις γραπτές πηγές δεν υπάρχουν πληροφορίες ούτε για επικοινωνία ή εμπορική δραστηριότητα ανάμεσα στο αβαρικό χαγανάτο και τον χώρο της Αδριατικής.⁵⁶¹ Παρά το γεγονός ότι η διάδοση βυζαντινών προτύπων στο αβαρικό χαγανάτο μέσω των ιταλικών κτήσεων του Βυζαντίου αποτελεί μία απόλυτα λογική υπόθεση, δεν έχει διευκρινιστεί για πόσο μεγάλο χρονικό διάστημα μετά το 626 αυτές μπορούσαν να αποτελούν τη διόδο επικοινωνίας του Βυζαντίου με τους Αβάρους. Η σημαντικότερη παράμετρος για αυτή την επικοινωνία ήταν οι σχέσεις του Βυζαντίου με τους

⁵⁵⁷ Daim, "Byzantinische" Gürtelgarnituren, σελ. 136-155, 189-190. L. Dal Ri, Die Ausgrabungen in der Kirche St. Vigilius am Virgl, Bozen, und eine Bestattung aus dem 8. Jahrhundert. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 249-252. U. Neuhäuser, Vergleichende technische Untersuchungen an Riemenzungen von Hohenberg (Steiermark) und Bozen (Südtirol), *οπ. παραπ.*, σελ. 253-266. J. Zábojník, Zur Problematik der "byzantinischen" Gürtelbeschläge aus Čataj, Slowakei, *οπ. παραπ.*, σελ. 327-365. T. Vida (mit einem Beitrag von Zs. Kasztovszky), Der Messingbeschlag aus Gic, Westungarn. Betrachtungen zu den mediterranen Beziehungen der spätawarenzeitlichen Kunst im Karpatenbecken, *οπ. παραπ.*, σελ. 305-325.

⁵⁵⁸ Απεικόνιση διακοσμημένης ζώνης υψηλών αξιωματούχων, αντιστοιχίας των ευρημάτων στις παραπάνω περιοχές, απαντά σε νοπογραφία των μέσων του Η΄ αιώνα στον ναό της S. Maria Antiqua στη Ρώμη στην οποία διακρίνεται ένας νέος άνδρας, πιθανόν με την αμφίσηση του magister militum. Βλ. σχετικά A. Rettner, Zu einem vielteiligen Gürtel des 8. Jahrhunderts in Santa Maria Antiqua (Rom). *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 267-282. Daim, "Byzantinische" Gürtelgarnituren, σελ. 77.

⁵⁵⁹ Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 508-509. Του ίδιου, "Byzantinische" Gürtelgarnituren, σελ. 185-187. Pohl, *Awaren*, σελ. 276. Kollautz, *Noricum*, σελ. 642. Bertels, *Carantania*, σελ. 103.

⁵⁶⁰ Ferluga, *Byzantinische Handel*, σελ. 627. I. Goldstein, Byzantine Presence on the Eastern Adriatic Coast, 6th-12th Century, *Byzantinoslavica* 57/2 (1996), σελ. 259. V. Sokol, The Archaeological Heritage of the Early Croats. *Croatia in the Early Middle Ages*, σελ. 124.

⁵⁶¹ Claude, *Handel*, σελ. 138-140, 162.

Λογγοβάρδους, καθώς βόρεια της Ιστρίας και της Βενετίας υπήρχε το λογγοβαρδικό δουκάτο του Φρίουλι, που καταλάμβανε τον χώρο της βορειοανατολικής Ιταλίας και ήταν άμεσα εξαρτημένο από το λογγοβαρδικό βασίλειο. Το δουκάτο του Φρίουλι έφθανε στον βορρά μέχρι τις Ιουλιανές Άλπεις και συνόρευε με το ρωμαϊκό *Noricum mediterraneum*. Στα ανατολικά συνόρευε με την παλαιά *Pannonia superior* (την *Savia* του Διοκλητιανού), ενώ στα νότια είχε σύνορα με τις βυζαντινές κτήσεις στη Βενετία και την Ιστρία.⁵⁶²

Λόγω της γεωγραφικής θέσης του δουκάτου, οποιαδήποτε αποστολή των Βυζαντινών είτε προς τα σλαβικά φύλα της Καρινθίας και της κάτω Αυστρίας είτε προς τους Αβάρους έπρεπε να διέλθει από τα εδάφη του Φρίουλι. Η επικοινωνία με τα φύλα της Καρινθίας και της κάτω Αυστρίας ήταν εφικτή μέσα από τα περάσματα των ανατολικών Άλπεων. Η σημαντικότερη αρτηρία που συνέδεε την Ιστρία, τη Βενετία και το Φρίουλι με την Καρινθία και τον άνω Δραύο ήταν η *Via Julia Augusta*, η οποία διακλαδιζόταν μετά τον ποταμό Fella στις νορικές Άλπεις. Η μία κατεύθυνση του δρόμου οδηγούσε μέσω του *Plöckenpaß* (*Mons crucis*) προς το Ίνσμπρουκ, ενώ η άλλη κατεύθυνσή του οδηγούσε στο *Virunum* μέσω του *Saifnitzpaß* και της *Kanaltal* και συνέχιζε βόρεια μέχρι το *Lauriacum* στον Δούναβη.⁵⁶³ Από την άλλη πλευρά, υπήρχε η ρωμαϊκή “οδός της Παννονίας” που συνέδεε την Ιταλία με την κεντρική Ευρώπη. Ο δρόμος οδηγούσε από την Ακυληία (μετέπειτα τη Βενετία) στην *Emona* (Λιουμπλιάνα), την *Celeia*, το *Roetovio* (*Ptuj*), τη *Savaria*, τη *Scarabantia* και έφθανε μέχρι το *Carnuntum*. Το τμήμα της από την Ακυληία μέχρι την *Emona* (*Via Gemina*) συνέδεε την κοιλάδα του Πάδου και την Αδριατική με τον Σάβο και τον κάτω Δραύο.⁵⁶⁴ Σύμφωνα με νεότερα αρχαιολογικά δεδομένα, τα λογγοβαρδικά ευρήματα απαντούν σε μεγάλο βαθμό στο έδαφος της σημερινής Σλοβενίας, και ιδιαίτερη αξία έχουν εκείνα στην περιοχή του Σάβου καθώς και σε σημεία κατά μήκος της *Via Gemina*,⁵⁶⁵ τα οποία επιβεβαιώνουν τον λογγοβαρδικό έλεγχο στην επικοινωνία της Αδριατικής με την Παννονία.

Για τη δυνατότητα χρήσης των παραπάνω δρόμων από τους Βυζαντινούς μετά το 626, η διατύπωση κάποιων συμπερασμάτων δεν μπορεί να παραβλέπει την εξέλιξη των βυζαντινολογγοβαρδικών σχέσεων. Μετά την αποστολή μίας βυζαντινής πρεσβείας στον βασιλέα των Λογγοβάρδων Αδαλόαλδο (616-626) από τον Ηράκλειο το 623/24 (τον οποίο ο

⁵⁶² Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 11.

⁵⁶³ P. Csendes, *König Flaccitheus und die Alpenpässe, Carinthia I* 155 (1965), σελ. 291-292. H. Callies, *Alpenpässe/Altertum. Reallexikon der Germanischen Alttertumskunde*, έκδ. H. Joops, τόμ. 1, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1973, σελ. 196. Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 15-16.

⁵⁶⁴ Csendes, *König Flaccitheus*, σελ. 292. Callies, *Alpenpässe/Altertum*, σελ. 196. Claude, *Untersuchungen*, σελ. 137. Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 17.

⁵⁶⁵ S. Ciglenc̆ki, *Langobardische Präsenz im Südostalpenraum im Lichte neuer Forschungen. Die Langobarden. Herrschaft und Identität*, έκδ. W. Pohl - P. Erhart (*DÖAW*, phil.-hist. Klasse 329), Βιέννη 2005, σελ. 265-280.

Φρεδεγάριος συγγέει με τον Μαυρίκιο),⁵⁶⁶ ακολούθησε περίοδος ειρήνης ως την άνοδο στον λογγοβαρδικό θρόνο του Ροθάριου (636-652), ο οποίος επιτέθηκε και κατέλαβε τη βυζαντινή Λιγουρία (643).⁵⁶⁷ Μετά τις επιχειρήσεις του Ροθάριου δεν αναφέρονται εκ νέου εχθροπραξίες ως το 663, όταν ο αυτοκράτορας Κώνσταντ Β' επιχείρησε να καταλύσει το λογγοβαρδικό δουκάτο του Βενεβέντου στη νότια Ιταλία και ηττήθηκε από τον βασιλέα των Λογγοβάρδων Γριμουάλδο (662-671).⁵⁶⁸

Οι σχέσεις των Λογγοβάρδων με το Βυζάντιο βελτιώθηκαν στα χρόνια της βασιλείας του Περκτάριτ (671-687), ο οποίος συνήψε συνθήκη με το Βυζάντιο το 678, ταυτόχρονα με την αβαρική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη.⁵⁶⁹ Οι ειρηνικές σχέσεις διατηρήθηκαν την εποχή του Κούνικπερτ (687-712) και διακόπηκαν μάλλον οριστικά κατά την βασιλεία του Λιουτπράνδου (712-744), ο οποίος ακολούθησε επιθετική πολιτική απέναντι στο Βυζάντιο με στόχο την κατάλυση του εξαρχάτου της Ραβέννας. Οι διαδοχικές επιθέσεις του στο εξαρχάτο (713, 717, 727/28, 740-743) είχαν ως αποτέλεσμα τον εδαφικό περιορισμό των Βυζαντινών στην Ιταλία. Η ίδια πολιτική συνεχίστηκε και από τους διαδόχους του Ράχη (744-749) και Αϊστούλφο, ο οποίος κατέλυσε το βυζαντινό εξαρχάτο το 751.⁵⁷⁰ Επιπλέον, η δυνατότητα επικοινωνίας με το αβαρικό χαγανάτο μέσω του Φρίουλι κατά το πρώτο ήμισυ του Η' αιώνα έγινε ακόμη πιο δυσχερής και από τις εχθροπραξίες ανάμεσα στους δούκες του Φρίουλι και των Σλάβων στα ανατολικά του δουκάτου (706, 720 και 739).⁵⁷¹

Οι συχνά εχθρικές σχέσεις του Βυζαντίου με τους Λογγοβάρδους πιθανότατα δεν επέτρεψαν στην Ιστρία και τη Βενετία να αποτελέσουν για μακρό χρονικό διάστημα την πύλη επικοινωνίας με το αβαρικό χαγανάτο. Όπως προκύπτει από την εξέλιξη των βυζαντινολογγοβαρδικών σχέσεων, οι ειρηνικές περίοδοι μετά τη βασιλεία του Ηρακλείου μπορούν να εντοπιστούν αφενός μεταξύ 643 και 663, από τη λογγοβαρδική επίθεση στη Λιγουρία ως την άφιξη του Κώνσταντα Β' στην Ιταλία, και αφετέρου στο διάστημα 671/78 με 712. Κατά συνέπεια, ένας *terminus post quem* για την διακοπή της επικοινωνίας του Βυζαντίου με τους Αβάρους μέσω

⁵⁶⁶ Φρεδεγάριος, IV, 49, σελ. 210: "Ipsoque anno 40. Chlotharie Adloaldus rex Langobardorum, filius Agone regi, cum patri suo successisset in regno, legato Mauricio imperatoris nomen Eusebio ingeniose ad se venientem benigne suscepit. Inunctus in balneo nescio quibus ungentes, ab ipsi Eusebio persuadetur et post inunctionem nec quicquam aliud, nisi quod ab Eusebio hortabatur, facere non potebat. Persuasos ab ipso, primatis et nobiliores cunctis in regno Langobardorum interficere ordinavit; eiusdem stinctis, se cum omni gente Langobardorum imperio traderit. Quod cum iam vel duodecem ex eis, nullis culpis extantibus, gladio trucedasset, reliqui cernentes eorum esse vitae periculum". Kusternig, *Fredегarii*, σελ. 210, υποσ. 74-75. Pohl, *Awaren*, σελ. 426, κεφ. 7. 3, υποσ. 8. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 190-191.

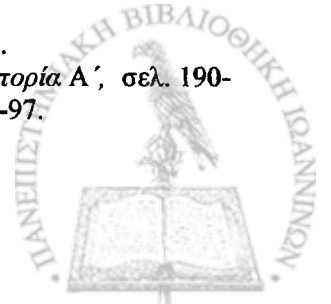
⁵⁶⁷ Jarnut, *Langobarden*, σελ. 57-58. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 195. Christie, *Lombards*, σελ. 95-96.

⁵⁶⁸ Στράτος, *Βυζάντιον Δ'*, σελ. 217-226. Avenarius, *Konsolidierung*, σελ. 1023. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 190-191. Jarnut, *Langobarden*, σελ. 60. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 204-210. Christie, *Lombards*, σελ. 96-97.

⁵⁶⁹ Βλ. παραπ., Α, υποσ. 428.

⁵⁷⁰ Jarnut, *Langobarden*, σελ. 86-93, 110. Christie, *Lombards*, σελ. 100-105.

⁵⁷¹ Bertels, *Carantania*, σελ. 111-113.

των ιταλικών κτήσεων της αυτοκρατορίας θα μπορούσε να θεωρηθεί η βασιλεία του Λιουτπράνδου. Οι δύο περίοδοι των ειρηνικών σχέσεων με τους Λογγοβάρδους ταυτίζονται αφενός με τη δεύτερη φάση της πρώιμης αβαρικής εποχής (626-665) και αφετέρου με την μέση αβαρική εποχή (665-710), για τις οποίες, εκτός από τα όσα ήδη αναφέρθηκαν, η Ιστρία είχε ενδιάμεσο ρόλο για τη διάδοση των βυζαντινών θεμάτων στην αβαρική τέχνη.

Εάν αποδεχθούμε την διακοπή των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων μέσω των δρόμων που διέρχονταν από το δουκάτο του Φρίουλι το 712, πρέπει να απορριφθεί η μεταφορά των εικονοκλαστικών θεμάτων στο αβαρικό χαγανάτο από τον δυτικό μεσογειακό χώρο. Παρά το γεγονός ότι το 732, επί Λέοντος Γ', η Κωνσταντινούπολη ανέκτησε τον έλεγχο στην εκκλησιαστική διοίκηση της Καλαβρίας, της Σικελίας, της Κρήτης και του Ιλλυρικού, στο οποίο υπάγονταν η Δαλματία και η Ιστρία,⁵⁷² φαίνεται ότι εξαιτίας των εχθρικών σχέσεων με τους Λογγοβάρδους τα εικονοκλαστικά θέματα δεν βρήκαν δίοδο προς την Παννονία μέσω του βυζαντινού εξαρχάτου της Ραβέννας.

IV. Η βυζαντινή Κριμαία.

Μία ακόμη πιθανή δίοδος για τα βυζαντινά θέματα στο αβαρικό χαγανάτο κατά την ύστερη αβαρική εποχή, η οποία δεν έχει επισημανθεί από τους ερευνητές, είναι οι εμπορικοί δρόμοι που οδηγούσαν από τον χώρο της Μαύρης Θάλασσας προς την κεντρική Ευρώπη. Σε αυτή την περίπτωση, η δραστηριότητα των βυζαντινών εμπόρων θα είχε ως βάση τις κτήσεις του Βυζαντίου στις ακτές της Κριμαίας, οι οποίες αποτελούσαν τον συνδετικό κρίκο για την άσκηση της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής με τους λαούς της Μαύρης Θάλασσας και του Καυκάσου.⁵⁷³

Όπως είδαμε για την πρώιμη και τη μέση αβαρική εποχή, ο χώρος της Μαύρης Θάλασσας είχε ιδιαίτερη σημασία για τη μεταφορά βυζαντινών στοιχείων στον μέσο Δούναβη, εξαιτίας της μετανάστευσης νομαδικών λαών που είχαν ήδη έλθει σε επαφή με τον βυζαντινό πολιτισμό. Κατά την ύστερη αβαρική εποχή, δεν αναφέρεται αντίστοιχη μετανάστευση κάποιου λαού. Τον Η' αιώνα ο παραπάνω χώρος βρέθηκε υπό τον έλεγχο ενός άλλου νομαδικού λαού, των Χαζάρων. Το χαζαρικό χαγανάτο καταλάμβανε τον βορειοανατολικό Καύκασο και τις στέπες

⁵⁷² Goldstein, *Byzantine Presence*, σελ. 258. Του ίδιου, *Between Byzantium, the Adriatic and Central Europe. Croatia in the Early Middle Ages*, σελ. 170. Brown, *Byzantine Italy*, σελ. 325-326. Ostrogorsky, *Byzantine Empire*, σελ. 8. Vlasto, *Christendom*, σελ. 54-55, 189.

⁵⁷³ Βλ. Μέρος Πρώτο, Α 1, υποσ. 83.

ανάμεσα στην Αζοφική και τον κάτω Βόλγα. Μετά την υποταγή της “Μεγάλης Βουλγαρίας” οι Χάζαροι επεκτάθηκαν ως τον Δνείπερο και την Κριμαία.⁵⁷⁴

Η δυνατότητα χρήσης των εμπορικών δρόμων βόρεια της Μαύρης Θάλασσας από τους Βυζαντινούς τον Η΄ αιώνα ήταν άμεσα εξαρτημένη από τις σχέσεις της αυτοκρατορίας με τους Χαζάρους. Μετά τις διενέξεις των δύο πλευρών κατά την δεύτερη φάση της βασιλείας του Ιουστινιανού Β΄ (705-711)⁵⁷⁵ οι σχέσεις της αυτοκρατορίας με τους Χαζάρους ομαλοποιήθηκαν την εποχή του Λέοντος Γ΄. Η προσέγγιση των Χαζάρων οφειλόταν αφενός στην επιθυμία των Βυζαντινών να αποκαταστήσουν τον έλεγχό τους στον “αχανή διάδρομο” μετά τη διάλυση της “Μεγάλης Βουλγαρίας” και αφετέρου στην κοινή απειλή που αντιμετώπιζαν τόσο οι Βυζαντινοί όσο και οι Χάζαροι από τους Άραβες.⁵⁷⁶ Γύρω στο 730 ο αυτοκράτορας Λέοντας Γ΄ έστειλε πρεσβεία στους Χαζάρους, προτείνοντας τον γάμο του γιου και διαδόχου του Κωνσταντίνου Ε΄ με την κόρη του χαγάνου Cicak. Ο Κωνσταντίνος παντρεύτηκε την πριγκίπισσα των Χαζάρων το 733, η οποία βαπτίστηκε χριστιανή και ονομάστηκε Ειρήνη.⁵⁷⁷ Οι καλές σχέσεις των Βυζαντινών με τους Χαζάρους διατηρήθηκαν ως το 760 περίπου, όταν οι Χάζαροι στράφηκαν σταδιακά προς την πλευρά των Αράβων, συμμετέχοντας ακόμη και σε κοινές εκστρατείες εναντίον του Βυζαντίου. Το 780 οι Βυζαντινοί και οι Χάζαροι συγκρούστηκαν για τον έλεγχο της Αβασγίας ενώ το 787 οι Χάζαροι εισέβαλαν στην Κριμαία και κατέλαβαν την πόλη Δόρο.⁵⁷⁸

Σε ό,τι αφορά την εμπορική δραστηριότητα, ο χώρος των Χαζάρων κάλυπτε το δυτικό τμήμα του λεγόμενου βόρειου δρόμου του μεταξιού. Ο βόρειος δρόμος του μεταξιού οδηγούσε από τον ποταμό Υαζάρτη στην κεντρική Ασία προς τη Σογδιανή και μέσω της στέπας του Καζακστάν και της Κασπίας έφθανε στη Μαύρη Θάλασσα και την Κριμαία. Άλλος ένας σημαντικός εμπορικός δρόμος οδηγούσε από το Παντικάπαιον ή Βόσπορο (Κερτζ) στους ποταμούς Δνείπερο, Μπουγκ, Δνείστερο και Δούναβη. Η πρόσβαση στη βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν επίσης εφικτή και μέσω του εμπορικού δρόμου από την κοιλάδα του Κουμπάν και τα περάσματα

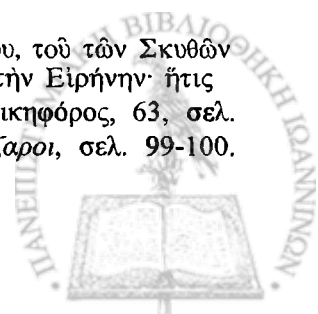
⁵⁷⁴ A. H. Posselt, *Geschichte des chazarisch-jüdischen Staates*, Βιέννη 1982, σελ. 14. H. W. Haussig, *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in islamischer Zeit*, Ντάρμστατ 1988, σελ. 43-45. Noonan, *Khazars*, σελ. 123-124. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Η Βυζαντινή Κριμαία (4ος-12ος αι.)*. Γενική Επισκόπηση. Πελοπόννησος. Πόλεις και επικοινωνίες στη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα. Επιλογή ανακοινώσεων από τα Ε΄, ΣΤ΄, Ζ΄ και Η΄ Συμπόσια Ιστορίας και Τέχνης του Μονεμβασιώτικου Ομίλου, Αθήνα 2006, σελ. 304.

⁵⁷⁵ Posselt, *Geschichte*, σελ. 16-17. Noonan, *Khazars*, σελ. 112-113. Κραλίδης, *Χάζαροι*, σελ. 90-97.

⁵⁷⁶ Noonan, *Khazars*, σελ. 129-130. Κραλίδης, *Χάζαροι*, σελ. 100-101.

⁵⁷⁷ Θεοφάνης, σελ. 409. 29-410. 3: “Τούτω τῷ ἔτει Λέων ὁ βασιλεὺς τὴν θυγατέρα Χαγάνου, τοῦ τῶν Σκυθῶν δυνάστου, τῷ υἱῷ Κωνσταντίνῳ ἐνυμφεύσατο, ποιήσας αὐτὴν Χριστιανὴν καὶ ὀνομάσας αὐτὴν Εἰρήνην· ἣτις ἐκμαθοῦσα τὰ ἱερά γράμματα διέπρεπεν ἐν εὐσεβείᾳ τὴν τούτων δυσσέβειαν ἐλέγχουσα”. Νικηφόρος, 63, σελ. 130, 1-4. Posselt, *Geschichte*, σελ. 17-18. Noonan, *Khazars*, σελ. 113. Κραλίδης, *Χάζαροι*, σελ. 99-100. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βυζαντινὴ Κριμαία*, σελ. 305.

⁵⁷⁸ Noonan, *Khazars*, σελ. 113-114, 126. Κραλίδης, *Χάζαροι*, σελ. 101-103, 201.

του Καυκάσου στη Γεωργία και τη Λαζική, τον οποίο χρησιμοποιούσαν Σογδιανοί έμποροι τον Ζ' και Η' αιώνα.⁵⁷⁹

Το Βυζάντιο είχε αναπτύξει εμπορικές σχέσεις με τους Χαζάρους τον Η' αιώνα, οι οποίες ήταν ιδιαίτερα σημαντικές για την εισαγωγή του σογδιανού μεταξιού στο Βυζάντιο αλλά και την εξαγωγή του βυζαντινού μεταξιού στην βόρεια Ευρώπη. Κινεζικά και σογδιανά μεταξωτά υφάσματα που χρονολογούνται στα τέλη του Ζ' και τον Η' αιώνα και εντοπίστηκαν σε ταφές στον βόρειο Καύκασο, επιβεβαιώνουν τη συνέχεια του δρόμου του μεταξιού παρά την απουσία σχετικών μαρτυριών στις πηγές.⁵⁸⁰ Από την άλλη πλευρά, βυζαντινοί έμποροι από τη Χερσόνα δραστηριοποιούνταν στις εκβολές του Δον, ο οποίος αποτελούσε κομβικό σημείο για το εμπόριο στον δρόμο του μεταξιού μετά την πτώση του Βοσπόρου στους Τούρκους γύρω στο 576.⁵⁸¹ Αξιοσημείωτη επίσης είναι η δραστηριότητα των Εβραίων εμπόρων στον χώρο της χαζαρικής κυριαρχίας, η οποία, μέσω των εμπορικών δρόμων προς τη Δύση βορείως των Καρπαθίων, έφθανε ως την Πράγα, το Ρέγκενσμπουργκ και το Μάιντζ.⁵⁸² Σε αυτή την εμπορική δραστηριότητα θα πρέπει πιθανόν να αποδοθούν και τα ευρήματα κινεζικών μεταξωτών υφασμάτων στο αβαρικό χαγανάτο.⁵⁸³

Η επικοινωνία μεταξύ της δυτικής Ευρασίας και της κεντρικής Ευρώπης τον Η' αιώνα επέτρεπε στους βυζαντινούς εμπόρους, ανάλογα και με την εξέλιξη των σχέσεων της αυτοκρατορίας με τους Χαζάρους, να μεταφέρουν τα εμπορεύματά τους προς τον χώρο των Καρπαθίων και τη Δύση. Παρά τις όποιες απόψεις έχουν διατυπωθεί, φαίνεται τουλάχιστον από την επιρροή της επισκοπής Γοθθίας ότι τον Η' αιώνα οι βυζαντινές κτήσεις στην Κριμαία, ιδιαίτερα η Χερσόνα, παρέμεναν ισχυρά αστικά κέντρα.⁵⁸⁴ Σύμφωνα με τον πρώτο επισκοπικό κατάλογο (Notitia), ο οποίος χρονολογείται στα μέσα του Η' αιώνα (733-746), είχαν συσταθεί αρκετές επισκοπές εκτός της βυζαντινής αυτοκρατορίας, οι οποίες υπάγονταν στην επαρχία Γοθθίας. Έδρα του μητροπολίτη Γοθθίας ήταν η πόλη Δόρος και σε αυτόν υπάγονταν συνολικά επτά επίσκοποι, ο Χοτζίρων, ο Αστήλ, ο Χουάλης, ο Ονογούρων, ο Ρετέγ, ο Ούννων και ο

⁵⁷⁹ Haussig, *Islamischer Zeit*, σελ. 41-42. H.-J. Klimkeit, *Die Seidenstrasse. Handelsweg und Kulturbrücke zwischen Morgen- und Abendland*, Κολωνία 1988, σελ. 12. Κορδώσης, *Ιστοριογεωγραφικά*, σελ. 116-119.

⁵⁸⁰ H. W. Haussig, *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in vorislamischer Zeit*, Ντάρμστατ 1992, σελ. 154-155. Του ίδιου, *Islamischer Zeit*, σελ. 43. Noonan, *Khazars*, σελ. 122. Ι. Δημητρούκας, *Reisen und Verkehr im byzantinischen Reich vom Anfang des 6. bis zur Mitte des 11. Jr.s.*, Ιστορικές Μονογραφίες 18, Αθήνα 1997, τόμ. Ι, σελ. 166-167.

⁵⁸¹ Haussig, *Vorislamischer Zeit*, σελ. 155. Του ίδιου, *Islamischer Zeit*, σελ. 43.

⁵⁸² Haussig, *Islamischer Zeit*, σελ. 47-48.

⁵⁸³ Βλ. παραλ., Γ 3, II, υποσ. 545.

⁵⁸⁴ Βλ. σχετικά Α. Ι. Romančuk, *Studien zur Geschichte und Archäologie des byzantinischen Cherson*, Λάντεν-Βοστόνη 2005, σελ. 35-38, 61-63. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βυζαντινή Κριμαία*, σελ. 304-305.

Ταμάταρχα.⁵⁸⁵ Η επιρροή του Βυζαντίου στο χαζαρικό χαγανάτο στα μέσα του Η΄ αιώνα διαφαίνεται από τη σύσταση της επισκοπής Αστήλ, η οποία φέρει το όνομα της χαζαρικής πρωτεύουσας Ιτύλ,⁵⁸⁶ ενώ η παρουσία χριστιανικών ναών στους Χαζάρους που χρονολογούνται τον Η΄ αιώνα έχει αποδοθεί στον εκχριστιανισμό των ανώτερων κοινωνικών τάξεων των Χαζάρων.⁵⁸⁷

Η συνέχεια της εμπορικής δραστηριότητας και του αστικού βίου των βυζαντινών κτήσεων στην Κριμαία στα μέσα του Η΄ αιώνα επιβεβαιώνεται επίσης από τα αυτοκρατορικά κομμάτια και τα μολυβδόβουλλα των κομμερτσιάρων που χρονολογούνται μεταξύ 720 και 746, τα οποία προέρχονται από τον εμπορικό λιμένα της Σουγδαίας (σημ. Sudak), και φέρουν τις μορφές των αυτοκρατόρων Λέοντος Γ΄ και Κωνσταντίνου Ε΄. Παρόμοιες σφραγίδες προέρχονται και από τη Χερσώνα και χρονολογούνται τον Ζ΄-Η΄ αιώνα. Οι σφραγίδες μαρτυρούν την παρουσία αυτοκρατορικών σπαθαρίων και αρχόντων της Χερσώνας, ενός άρχοντος του βλαττίου (739-751) και του αυτοκρατορικού σπαθαρίου και γενικού λογοθέτη Θεοφάνη (δεύτερο ήμισυ του Η΄ αιώνα).⁵⁸⁸ Οι εμπορικές σχέσεις των Βυζαντινών με τους Χαζάρους τεκμηριώνονται και από τα βυζαντινά νομίσματα του Η΄ αιώνα που εντοπίστηκαν στον χώρο του χαζαρικού χαγανάτου.⁵⁸⁹ Αν και δεν μπορούμε, λόγω των περιορισμένων πληροφοριών που διαθέτουμε, να προσδιορίσουμε με απόλυτη ακρίβεια την ειρηνική περίοδο των βυζαντινοχαζαρικών σχέσεων κατά τον Η΄ αιώνα, αυτή πρέπει να διατηρήθηκε για περίπου 40 χρόνια, από το 720 ως το 760. Σε αυτό το διάστημα, η εμπορική δραστηριότητα των Βυζαντινών από την Κριμαία ήταν εφικτή κατά μήκος των εμπορικών δρόμων βόρεια της Μαύρης Θάλασσας, οι οποίοι συνέδεαν την ευρασιατική στέπα με την κεντρική Ευρώπη.

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις για τις πιθανές διόδους επικοινωνίας του Βυζαντίου με τους Αβάρους μετά το 626 μπορούμε να συνδέσουμε την ύπαρξη των βυζαντινών νομισμάτων στο αβαρικό χαγανάτο με τη συνέχεια της επικοινωνίας των δύο πλευρών. Λαμβάνοντας υπόψη τα ιστορικά δεδομένα, ο μεγάλος αριθμός των νομισμάτων του Κωνσταντίνου Β΄ θα μπορούσε να συνδεθεί με την προσωρινή αποκατάσταση των βυζαντινολογοβαρδικών σχέσεων μεταξύ του 643 και του 663 και κατ' επέκταση την επικοινωνία της βυζαντινής Ιταλίας με την κεντρική Ευρώπη. Τα νομίσματα του Κωνσταντίνου Δ΄ σχετίζονται μάλλον με την αποστολή της

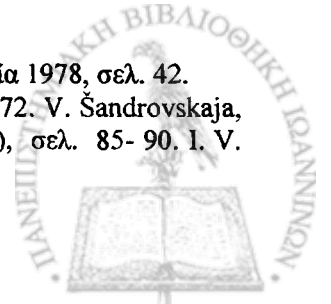
⁵⁸⁵ *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, έκδ. J. Darrouzès, Παρίσι 1981, Not. 3, 611-618, σελ. 241-242: ΑΗ΄ έπαρχία Γοθθίας. α΄ Δόρος μητρόπολις. β΄ ό Χοτζίρων. γ΄ ό Αστήλ. δ΄ ό Χουάλης. ε΄ ό Όνογούρων. ζ΄ ό Ρετέγ. ζ΄ ό Οδννων. η΄ ό Ταμάταρχα. Κραλίδης, *Χάζαροι*, σελ. 198.

⁵⁸⁶ Κραλίδης, *Χάζαροι*, σελ. 199-200.

⁵⁸⁷ S. Alexandrowna-Pletnewa, *Die Chasaren. Mittelalterliches Reich an Don und Wolga*, Λειψία 1978, σελ. 42.

⁵⁸⁸ G. Zacos-A. Vegler, *Byzantine Lead Seals*, τόμ. I/2 (1973, 2345), I/3 (3106), Βασιλεία 1972. V. Šandrovskaja, *Die Funde der byzantinischen Bleisiegel in Sudak. Studies in Byzantine sigillography* 3 (1993), σελ. 85-90. I. V. Sokolova, *Les sceaux byzantins de Cherson*, όπ. παραπ., σελ. 106.

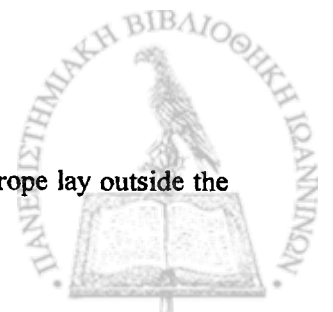
⁵⁸⁹ Pletnewa, *Chasaren*, σελ. 41, 69.

αβαρικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη το 678, ενώ του Θεοδοσίου Γ', του Λέοντος Γ' και του Κωνσταντίνου Ε' με την εμπορική δραστηριότητα κατά τον Η' αιώνα, η οποία οφείλεται τόσο στη βυζαντινοβουλγαρική συνθήκη του 716, όσο και στη βελτίωση των σχέσεων με τους Χαζάρους. Φαίνεται λοιπόν ότι για τις δύο πρώτες περιπτώσεις το σημείο επαφής του Βυζαντίου με τους Αβάρους ήταν η βόρεια Αδριατική, εάν δεχθούμε ότι η αβαρική πρεσβεία δεν ήλθε μέσω κάποιας διαβαλκανικής οδού, ενώ για τις υπόλοιπες ενδιάμεσος χώρος υπήρξε η Βουλγαρία και η Κριμαία. Ακόμη, τα ελάχιστα νομισματικά ευρήματα κατά τη βασιλεία των αυτοκρατόρων Ιουστινιανού Β', Τιβέριου Β' και Φιλιππικού (685-713) συμπίπτουν χρονικά με τις καλές σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Λογγοβάρδων την εποχή του Περκτάριτ και του Κούνιπερτ (671-712), συνεπώς συνδέονται με τον δυτικό δρόμο επικοινωνίας. Αντίθετα, με τον διαβαλκανικό δρόμο θα πρέπει να συνδεθεί το νόμισμα του Αναστασίου Β' (713-715), εάν το χρονολογήσουμε στο τελευταίο έτος της βασιλείας του.

Συνοψίζοντας την προσπάθεια αποκατάστασης των σχέσεων του Βυζαντίου με τους Αβάρους μετά το 626 μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι, παρά τις ελάχιστες μαρτυρίες των γραπτών πηγών, τα βυζαντινής προέλευσης αντικείμενα ή θέματα στην αβαρική τέχνη και τα νομισματικά ευρήματα επιβεβαιώνουν τη συνέχεια των επαφών των δύο πλευρών σχεδόν μέχρι το τέλος του αβαρικού χαγανάτου, με διόδους επικοινωνίας τη βόρεια Αδριατική, το ελεγχόμενο από τους Βουλγάρους οδικό δίκτυο των ανατολικών Βαλκανίων και πιθανότατα τη βυζαντινή Κριμαία. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω δεδομένα, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι, τουλάχιστον μέχρι το 756, δεν υπήρξε διακοπή στις σχέσεις του Βυζαντίου και των Αβάρων. Τα αρχαιολογικά ευρήματα στο σύνολό τους αποδεικνύουν τη μεγάλη έκταση των πολιτισμικών και εμπορικών επαφών του Βυζαντίου και των Αβάρων κατά τον Ζ' και Η' αιώνα και επιτρέπουν την αναθεώρηση παλαιότερων θέσεων, σύμφωνα με τις οποίες "η κεντρική Ευρώπη έμεινε έξω από τη σφαίρα επιρροής του Βυζαντίου για δύο αιώνες (650-850)".⁵⁹⁰

⁵⁹⁰ Obolensky, *Commonwealth*, σελ. 136: "For two centuries, between 650 and 850, Central Europe lay outside the orbit of Byzantium".

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Οι εξεγέρσεις στην περιφέρεια του αβαρικού χαγανάτου την εποχή του αυτοκράτορα Ηρακλείου (610-641) και η βυζαντινή εξωτερική πολιτική.

Α. Η εξέγερση του Σάμο.

Το έτος 623/24 αναφέρεται σε δυτικές πηγές μία μεγάλη εξέγερση δυτικοσλαβικών φύλων εναντίον των Αβάρων υπό την καθοδήγηση του Σάμο, η οποία αποτέλεσε την πρώτη διασπαστική κίνηση στο αβαρικό χαγανάτο μετά την εγκατάσταση και κυριαρχία των Αβάρων στην κεντρική Ευρώπη.⁵⁹¹ Για την εξέγερση του Σάμο δεν υπάρχει καμία μαρτυρία στις βυζαντινές πηγές. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε προέρχονται κυρίως από το Δ' βιβλίο του *Χρονικού* του Φρεδεγάρου⁵⁹² (περ. 660) και συμπληρώνονται από δύο μεταγενέστερες πηγές που αντλούν από αυτό, τα *Gesta Dagoberti I. regis Francorum*⁵⁹³ (περ. 835) και την *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*⁵⁹⁴ (περ. 870), οι οποίες όμως παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους.

Η εξέγερση του Σάμο εναντίον των Αβάρων και η δημιουργία του “πρώτου σλαβικού κράτους” μετά την επικράτησή του, έχει θεωρηθεί από μέρος ερευνητών ως αποτέλεσμα της βυζαντινής διπλωματικής δραστηριότητας εναντίον του αβαρικού χαγανάτου στα κρίσιμα για το Βυζάντιο χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου.⁵⁹⁵ Επίσης, η χρονική ταύτιση της ενέδρας των Αβάρων για την αιχμαλώτιση του Ηρακλείου με την εξέγερση του Σάμο θεωρήθηκε από τον Ν. Στράτο ως ενέργεια αντεκδίκησης των Αβάρων για την ανάμειξη του Βυζαντίου στον χώρο

⁵⁹¹ Η εξέγερση χρονολογείται σύμφωνα με τον Φρεδεγόριο στο 40ο έτος της βασιλείας του Φράγκου βασιλέως Λοθαρίου Β' (584-629), βλ. Φρεδεγόριος, IV, 48, σελ. 206-208: “Anno 40 regni Chlothariae homo nomen Samo natione Francos de pago senonago plures secum negutiantes adciivit, exercendum negucium in Sclavos coinomendo Winedos perrexit. Sclavi iam contra Avaris coinomento Chunis et regem eorum gagano ceperant revellare”. Η χρονολόγηση του Φρεδεγάρου έχει αμφισβητηθεί και ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ορθότερη κάποια μεταγενέστερη, γύρω στο 626 ή μετέπειτα. Βλ. σχετικά Fritze, *Untersuchungen*, σελ. 86. Pohl, *Awaren*, σελ. 257. H. Kunstmann, *Böhmens Urslaven und ihr Troianisches Erbe*, Αμβούργο 2000, σελ. 13. M. Eggers, Samo – “Der erste König der Slawen”. Eine kritische Forschungsübersicht, *Bohemia* 42 (2001), σελ. 68. Curta, *Slavs*, σελ. 109.

⁵⁹² Οι αναφορές του Φρεδεγάρου σχετικά με τον Σάμο εντοπίζονται κυρίως στα κεφάλαια 48 και 68 και κατά δεύτερο λόγο στα κεφάλαια 72, 74-75 και 77 του Δ' βιβλίου του *Χρονικού* του. Βλ. F. Curta, *Slavs in Fredegar and Paul the Diacon: medieval gens or “scourge of God”?* *Early Medieval Europe* 6/2 (1997), σελ. 141-167. Eggers, *Samo*, σελ. 62-63.

⁵⁹³ *Gesta Dagoberti I. regis Francorum*, έκδ. B. Krusch (MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum* II), Αννόβερο 1888, σελ. 396-425.

⁵⁹⁴ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantainen und Panonien*, έκδ. H. Wolfram, Βιέννη-Γκρατς 1979.

⁵⁹⁵ V. Chaloupecký, *Considerations sur Samon, le premier roi des Slaves*, *Byzantinoslavica* 11 (1950), σελ. 229. Obolensky, *Northern Neighbours*, σελ. 482. Του ίδιου, *Commonwealth*, σελ. 59. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σελ. 231. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 127. Haldon, *Seventh Century*, σελ. 46-47.

επιρροής του χαγανάτου.⁵⁹⁶ Σε κάθε περίπτωση, η σύνδεση της εξέγερσης του Σάμο με την εξωτερική πολιτική του Ηρακλείου δεν φαίνεται ιδιαίτερα πιθανή με βάση τις μαρτυρίες των πηγών αλλά και των ευρύτερων γεωπολιτικών συνθηκών στην κεντρική Ευρώπη κατά το πρώτο τέταρτο του Ζ' αιώνα. Ουσιαστικότεροι παράμετροι για την ορθότητα ή όχι της παραπάνω υπόθεσης, οι οποίοι παραβλέπονται στη διατύπωσή της, είναι η γεωγραφική θέση του λεγόμενου “κράτους του Σάμο” καθώς και οι επιδιώξεις της φραγκικής εξωτερικής πολιτικής στην ανατολική κεντρική Ευρώπη.

1. Η “ανατολική πολιτική” των Φράγκων τον ΣΤ' και Ζ' αιώνα και η αποστολή του Σάμο στους Σλάβους.

Η αποστολή του Σάμο στους Σλάβους πραγματοποιήθηκε, σύμφωνα με τον Φρεδεγάριο, το 623, όταν ο Φράγκος βασιλεύς Λοθάριος Β' όρισε τον γιο του Δαγοβέρτο ως βασιλέα της Αυστρασίας.⁵⁹⁷ Η Αυστρασία, η “ανατολική χώρα”, περιελάμβανε ως τμήμα του φραγκικού βασιλείου την περιοχή μεταξύ του Ρήνου και του Μάας, τον χώρο ανατολικά του Ρήνου που κατακτήθηκε από τον Θεοδέριχο Α' (511-533) και τον γιο του Θεοδοβέρτο Α' (533-547), καθώς και μεγάλο τμήμα της κεντρικής και νότιας Γαλατίας με κέντρο αρχικά τη Ρέμς και μετέπειτα το Μετς. Η Αυστρασία είχε αναπτυχθεί ως αυτόνομη πολιτική οντότητα με δική της εξωτερική πολιτική, την οποία χαρακτήριζε κυρίως η τάση για επέκταση στα ανατολικά και στα νότια.⁵⁹⁸

Στον χώρο ανατολικά του Ρήνου, οι Φράγκοι είχαν επιδείξει μία δυναμική παρουσία από τις αρχές του ΣΤ' αιώνα και σταδιακά έθεσαν υπό τον έλεγχό τους τα γερμανικά και σλαβικά φύλα μέχρι τον Έλβα. Η φραγκική επικυριαρχία αναγνωρίστηκε από τους Θουριγγίους, τους Σάξωνες αλλά και τους Σορβίους, οι οποίοι ζούσαν μεταξύ των ποταμών Σάαλ και Έλβα.⁵⁹⁹ Η ισχυροποίηση των Φράγκων ανατολικά του Ρήνου τους επέτρεψε προς το τέλος του ΣΤ' αιώνα να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στις ανατολικές Άλπεις. Στόχος της νοτιοανατολικής

⁵⁹⁶ Α. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 362-363. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 370-371. Βλ. επίσης Μέρος Πρώτο, Γ 3, υποσ. 342.

⁵⁹⁷ Φρεδεγάριος, IV, 47, σελ. 206: “Anno vero tricesimo nono regni sui Clotharius rex Dagobertum, filium suum, consortem regni facit eumque super Austrasios regem statuit, retinens sibi, quod Ardenna et Vosagus versus Neustriam et Burgundiam excludebant”. *Gesta Dagoberti* 12, σελ. 404, 13-15. Pohl, *Awaren*, σελ. 256. I. Wood, *The Merovingian Kingdoms 450-751*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1994, σελ. 140, 145.

⁵⁹⁸ Fritze, *Untersuchungen*, σελ. 73-74. P. J. Geary, *Die Merowinger. Europa vor Karl dem Grossen*, Μόναχο 1996, σελ. 124.

⁵⁹⁹ H. Patze-W. Schlesinger, *Geschichte Thüringens*, Κολωνία-Γκκρατς 1968, σελ. 334-336. Dvornik, *Civilisation*, σελ. 69-70. G. Hauptfeld, *Die Gentes im Vorfeld von Ostgoten und Franken im sechsten Jahrhundert. Die Bayern und ihre Nachbarn I*, σελ. 123, 126-130. Wood, *Kingdoms*, σελ. 161-164.

φραγκικής πολιτικής τη δεκαετία του 590 ήταν, με διπλωματικά ή στρατιωτικά μέσα, η αποτροπή της προσέγγισης μεταξύ των Λογγοβάρδων, των Βαυαρών και των Αβάρων.⁶⁰⁰

Το 613 ο Λοθάριος Β΄ (584-629) επανένωσε το φραγκικό κράτος ως το 623, όταν η Αυστρασία ξανάγινε ξεχωριστό βασίλειο με ηγεμόνα τον ανήλικο γιο του Λοθάριου Β΄ Δαγοβέρτο Α΄ (623/29-639). Το 631/32 ολόκληρο το φραγκικό κράτος ενώθηκε εκ νέου υπό τον Δαγοβέρτο, που ήδη είχε μεταφέρει την έδρα του στο Παρίσι. Η ήττα όμως των Φράγκων στο Wogastisburg από τον Σάμο το 631 (βλ. παρακάτω), είχε σημαντικό αντίκτυπο στους Φράγκους, καθώς οι επιχειρήσεις τους εναντίον των σλαβικών φύλων μάλλον τερματίστηκαν, και για την ανατολική τους πολιτική κατά τις επόμενες δεκαετίες δεν υπάρχουν μαρτυρίες στις πηγές.⁶⁰¹

Η αποστολή του Σάμο στους Σλάβους από τον Δαγοβέρτο Α΄ εντασσόταν προφανώς στο πλαίσιο μίας ευρύτερης και μακροπρόθεσμης πολιτικής του φραγκικού βασιλείου στην κεντρική Ευρώπη, η οποία είχε ως απώτερο στόχο την υποταγή των δυτικών Σλάβων και των Αβάρων.⁶⁰² Ο Φρεδεγάριος παρουσιάζει την πρώτη επαφή του μετέπειτα “βασιλέως των Σλάβων” με τους μελλοντικούς υπηκόους του ως “εμπορική δραστηριότητα”, καθώς ο Σάμο συνοδευόταν από εμπόρους: “Στο 40ο έτος της βασιλείας του Λοθάριου κάποιος Σάμο, ένας Φράγκος καταγόμενος από το *ragus Senonago*, συγκέντρωσε μερικούς άνδρες που είχαν εμπορικές συναλλαγές μαζί του, και πήγαν στους Σλάβους, που ονομάζονται και *Winedi*, για να εμπορευθεί μαζί τους”.⁶⁰³ Σύντομα όμως, πήρε μέρος σε μία εξέγερση εναντίον των Αβάρων.

Οι ακόλουθοι του Σάμο δύσκολα θα μπορούσαν να θεωρηθούν είτε ως απλοί έμποροι είτε ως επίσημοι πρεσβευτές του Δαγοβέρτου για να υποκινήσουν την εξέγερση, αφού ο Φρεδεγάριος ονομάζει τις επίσημες πρεσβείες “*legationes*”. Ο ρόλος αυτών των “εμπόρων” υπερέβαινε τα στενά επαγγελματικά τους πλαίσια και είναι ενδεικτικό ότι η δολοφονία κάποιων Φράγκων “*neguciantes*” λίγα χρόνια αργότερα στη χώρα των *Winedi* αποτέλεσε την αφορμή του πολέμου μεταξύ του Δαγοβέρτου και του Σάμο.⁶⁰⁴

⁶⁰⁰ Fritze, *Untersuchungen* σελ. 80.

⁶⁰¹ H. Kunstmann, Was besagt der Name Samo, und wo liegt Wogastisburg? *WdS* 24 (1979), σελ. 20. Fritze, *Untersuchungen* σελ. 83. Eggers, *Samo*, σελ. 65.

⁶⁰² Φρεδεγάριος, IV, 58, σελ. 224: “*Timorem vero sic forte sua concusserat utelitas, ut iam devotione adreperint suae se tradere dicionem; ut etiam gente, que circa limite Avarorum et Sclavorum consistent, ei prumptae expetirint, ut ille post tergum eorum iret feliciter, et Avaros et Sclavos ceterasque gentium nationes usque manum publicam suae dicione subiciendum fiducialiter spondebant*”. *Gesta Dagoberti*, 22, σελ. 408, 15-19. Avenarius, *Europa*, σελ. 135-136. W. Schlesinger, Zur politischen Geschichte der fränkischen Ostbewegung vor Karl dem Großen, *Nationes* 2 (1975), σελ. 9. Pohl, *Awaren*, σελ. 256.

⁶⁰³ Οπ. παραπ., υποσ. 591. Για την απόδοση του Σάμο ως ηγεμονικού τίτλου κι όχι ως προσωπικού ονόματος βλ. F. Tiso, The Empire of Samo (623-658), *Slovak Studies* 1 (1961), σελ. 13-14. Kunstmann, *Wogastisburg*, σελ. 1-7. Του ίδιου, Samo, Dervanus und der slovenenfurst Wallucus, *WdS* 25/1 (1980), σελ. 171. Pohl, *Awaren*, σελ. 257-258.

⁶⁰⁴ Φρεδεγάριος, IV, 68, σελ. 234-238: “*Eo anno Sclavi coinomento Winidi in regno Samone neguciantes Francorum cum plure multitudine interfecissent et rebus expoliassint, haec fuit initium scandali inter Dagobertum et*

Οι πληροφορίες του Φρεδεγάριου σχετικά με τον Σάμο έχουν οδηγήσει σε αρκετές υποθέσεις αναφορικά με την ιδιότητα και τον τόπο καταγωγής του. Για την ιδιότητα του Σάμο, που δηλώνεται με το *exercentum negucium*, έχει υποστηριχθεί ότι ήταν πράκτορας,⁶⁰⁵ διαπραγματευτής,⁶⁰⁶ έμπορος όπλων,⁶⁰⁷ δουλέμπορος,⁶⁰⁸ τυχοδιώκτης⁶⁰⁹ ή πολεμιστής.⁶¹⁰ Με την εξέγερση του Σάμο έχει συνδεθεί ακόμη και η σχεδιαζόμενη ιεραποστολή στους Σλάβους του αγίου Άμαντου, του “αποστόλου των Βέλγων”.⁶¹¹ Για την εθνική καταγωγή του έχουν προταθεί διαφορετικές θέσεις, όπως ότι ήταν Φράγκος,⁶¹² Σλάβος,⁶¹³ Κελτογαλάτης/Ρωμαιογαλάτης,⁶¹⁴ αυτόχθων Γερμανός,⁶¹⁵ Εβραίος⁶¹⁶ ή Σύρος,⁶¹⁷ ενώ για το *rago Senonago*, που δηλώνει τον τόπο καταγωγής του, έχει προταθεί η βελγική πόλη Soignies,⁶¹⁸ η βουργουνδική Sens⁶¹⁹ και το βαυαρικό Saal(e)gau.⁶²⁰

Samonem regem Slavinorum”. *Gesta Dagoberti*, 27, σελ. 410, 15-18. Eggers, *Samo*, σελ. 66-67. Dvornik, *Civilisation*, σελ. 64. Pohl, *Awaren*, σελ. 256.

⁶⁰⁵ Geary, *Merowinger*, σελ. 160.

⁶⁰⁶ Chaloupecký, *Considerations*, σελ. 231. Preidel, *Besiedlung*, σελ. 83, 88. C. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, τόμ. 1 (*Das Mittelalter*), Κλάγκενφουρτ 1984, σελ. 50.

⁶⁰⁷ M. Hellmann, Grundfragen slawischer Verfassungsgeschichte des frühen Mittelalters, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2/4 (1954), σελ. 391. Fritze, *Untersuchungen*, σελ. 87.

⁶⁰⁸ J. Mikkola, Samo und sein Reich, *Archiv für slavische Filologie* 42 (1929), σελ. 94. C. Verlinden, Problèmes d'histoire économique franque. Le Franc Samo, *Revue Belge de Philologie et Histoire* 12 (1933), σελ. 1094. Eggers, *Samo*, σελ. 81.

⁶⁰⁹ R. Collins, *Early Medieval Europe, 300-1000*, Νέα Υόρκη 1999, σελ. 274.

⁶¹⁰ F. M. Pelzel, Abhandlung über den Samo, König der Slawen, *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen für Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte und der Naturgeschichte*, Πράγα 1775, σελ. 226.

⁶¹¹ Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 319-320, 390. Eggers, *Samo*, σελ. 67, υποσ. 29.

⁶¹² Hellmann, *Verfassungsgeschichte*, σελ. 391. Obolensky, *Commonwealth*, σελ. 59. Dvornik, *Civilisation*, σελ. 64. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 127. Collins, *Europe*, σελ. 274. E. Mannová, *A Concise History of Slovakia*, Μπρατισλάβα 2000, σελ. 17. P. Barford, *The Early Slavs*, Νέα Υόρκη 2001, σελ. 79. Eggers, *Samo*, σελ. 81.

⁶¹³ F. M. Pelzel, *Geschichte der Böhmen. Erste Abteilung*, Πράγα 1774, σελ. 24. Του ίδιου, *Abhandlung*, σελ. 223-228. Ο Pelzel ερμήνευσε το *natione Francos* ως *genere Francos*, θεωρώντας ότι ο Σάμο δεν ήταν Φράγκος στην καταγωγή αλλά Σλάβος υπήκοος των Φράγκων και προερχόταν από μία σλαβική περιοχή που ήταν υποτελής στο φραγκικό βασίλειο. Ως πιθανότερο τόπο καταγωγής του προσδιόρισε τη Λουσατία (Σαξωνία/Βρανδεμβούργο) και τη Μοραβία, ενώ του απέδωσε το σλαβικό όνομα Samoslav. Την υπόθεση για την καταγωγή του Σάμο από έναν μικτό σλαβοφραγκικό πληθυσμό στις ανατολικές παρυφές του βασιλείου των Μεροβιγγίων διατυπώνει ο Pohl (*Awaren*, σελ. 256).

⁶¹⁴ Mikkola, *Reich*, σελ. 77. Chaloupecký, *Considerations*, σελ. 224. Tiso, *Empire*, σελ. 16-17. F. Prinz, *Böhmen im mittelalterlichen Europa. Frühzeit, Hochmittelalter, Kolonisationepoche*, Μόναχο 1984, σελ. 47. J. Hönsch, *Geschichte Böhmens von der slavischen Landnahme bis zur Gegenwart*, Μόναχο 1997, σελ. 32.

⁶¹⁵ Για τη συγκεκριμένη άποψη που εξέφραζε μέρος της γερμανικής ιστοριογραφίας τον ΙΘ' και Κ' αιώνα, βλ. Tiso, *Empire*, σελ. 15-16, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Στην ιστοριογραφία της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας, ο Σάμο παρουσιάστηκε ως ένα πρόσωπο ημιμυθικό, “ένας Γερμανός ήρωας, ο οποίος με το στιβαρό του χέρι κυβερνούσε τους Σλάβους, που αδυνατούσαν να οργανώσουν ένα κράτος”. Ταυτόχρονα, εμφανίστηκε η θεωρία “της ατέλειωτης υποτελείας των Σλάβων”, οι οποίοι ήταν μόνιμα υποταγμένοι είτε σε Γερμανούς είτε σε τουρανικά φύλα, κυρίως τους Αβάρους, ενώ η πρώτη κοινωνικοπολιτική τους οργάνωση δημιουργήθηκε υπό γερμανικές και τουρκομογγολικές επιδράσεις, καθώς θεωρήθηκε ότι οι Σλάβοι ήλθαν στην Παννονία και στα Βαλκάνια ως ποιμένες και δούλοι των Αβάρων.

⁶¹⁶ Την υπόθεση διατύπωσε ο G. Vernadsky (*The Beginnings of the Czech State, Byzantion* 17 (1944-1945), σελ. 325), που θεωρεί πιθανό το όνομα Σάμο να αποτελεί σύντμηση του ονόματος Σαμουήλ. Tiso, *Empire*, σελ. 14.

⁶¹⁷ O. Klima, Samo: “natione Francos”? *A Green Leaf Papers in Honour of Prof. Jens P. Asmussen* (Λάιντεν 1988), σελ. 489-491, ο οποίος αναζήτησε την ετυμολογία του ονόματος Σάμο στην αραμαϊκή γλώσσα. Eggers, *Samo*, σελ. 65, υποσ. 20.

⁶¹⁸ Verlinden, *Problèmes*, σελ. 1090-1091.

Οι λόγοι της εξέγερσης των Σλάβων αποδίδονται από τον Φρεδεγάριο στην μεταχείριση που είχαν από τους Αβάρους. Οι Άβαροι παραχείμαζαν σε σλαβικές περιοχές και εκτός από τη συγκομιδή έπαιρναν και τις γυναίκες των Σλάβων με τις οποίες αποκτούσαν παιδιά. Αυτός ο μικτός αβαροσλαβικός πληθυσμός, που είχε προέλθει από Αβάρους πολεμιστές και Σλάβες γυναίκες, οι “filii Chunorum”, ήταν εκείνοι που εξεγέρθηκαν εναντίον των πατέρων τους και αποτίναξαν την αβαρική κυριαρχία.⁶²¹ Αντίστοιχη μαρτυρία με τον Φρεδεγάριο για καταπίεση των Σλάβων από τους Αβάρους απαντά μετέπειτα και στο παλαιορωσικό *Χρονικόν του Νέστορα*.⁶²²

Ο Σάμο επέδειξε στον πόλεμο κατά των Αβάρων στρατιωτικές και ηγετικές ικανότητες και επιβλήθηκε στους Σλάβους “που αναγνώρισαν την ικανότητά του και τον εξέλεξαν βασιλέα τους”.⁶²³ Κατάφερε ακόμη να ενώσει διαφορετικά φύλα ή τοπικές ηγεμονίες και δημιούργησε μία νέα μεγάλη ηγεμονία ανεξάρτητη από το φραγκικό βασίλειο, την οποία υπεράσπισε αργότερα όταν ήρθε σε σύγκρουση με τον Δαγοβέρτο. Ο Σάμο επεδίωξε να θεμελιώσει την εξουσία του ανάμεσα στους Σλάβους και να ισχυροποιήσει τη θέση του με μία σειρά γάμων με πολιτική σκοπιμότητα. Οι δώδεκα Σλάβες γυναίκες του που αναφέρει ο Φρεδεγάριος μάλλον δεν αποτελεί μύθο αλλά δηλώνει την επιθυμία του Σάμο να συνδεθεί με τις ηγετικές φυλές των Σλάβων.⁶²⁴ Η εξουσία του Σάμο διήρκεσε τριανταπέντε χρόνια και με το θάνατό του διαλύθηκε και η ηγεμονία του.⁶²⁵ Το ιστορικό πλαίσιο της εξέγερσης των Σλάβων υπό την καθοδήγηση του Σάμο πρέπει να εξεταστεί με βάση τόσο τον γεωγραφικό χώρο όπου πραγματοποιήθηκε, όσο και την ευρύτερη διπλωματική δραστηριότητα της εποχής κατά την οποία χρονολογείται η εξέγερση, ώστε να διευκρινιστούν οι συνθήκες που θα επέτρεπαν ή όχι την υπόθεση για παρέμβαση του Βυζαντίου στο συγκεκριμένο γεγονός.

⁶¹⁹ Mikkola, *Reich*, σελ. 78-79. Chaloupecký, *Considerations*, σελ. 224. Eggers, *Samo*, σελ. 65.

⁶²⁰ H. Kunstmann, Über die Herkunft Samos, *WdS* 25/2 (1980), σελ. 297-302. Βλ. επίσης Pohl, *Awaren*, σελ. 256. Eggers, *Samo*, σελ. 65-66.

⁶²¹ Φρεδεγάριος, IV, 48, σελ. 208: “Chuni aemandum annis singulis in Esclavos veniebant, uxores Sclavorum et filias eorum strato sumebant; tributa super alias opressiones Sclavi Chunis solvebant. Filii Chunorum, quos in uxores Winidorum et filias generaverant, tandem non subferentes maliciam ferre et opressionem, Chunorum dominatione negantes, ut supra memine, ceperant revellare”.

⁶²² Müller, *Nestorchronik*, 12. 86, σελ. 11: “Αυτοί οι Άβαροι έκαναν πόλεμο εναντίον των Σλάβων και καταπίεζαν τους Dulebi, οι οποίοι είναι Σλάβοι, και ασκούσαν βία στις γυναίκες τους”. A. Kollautz, Nestors Quelle über die Unterdrückung der Duleben durch die Obri (Awaren), *WdS* 27/2 (1982), σελ. 307-320. H. Kunstmann, Nestors Dulebi und die Glopeani des Geographus Bavarus, *WdS* 29/1 (1984), σελ. 44. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 58-59. Pohl, *Awaren*, σελ. 113, 256-257.

⁶²³ Φρεδεγάριος, IV, 48, σελ. 210: “Winidi cernentes utilitatem Samones, eum super se eligunt regem, ubi 30 et 5 annos regnavit feliciter”. Pohl, *Awaren*, σελ. 257. Eggers, *Samo*, σελ. 64.

⁶²⁴ Φρεδεγάριος, IV, 48, σελ. 210: “Samo 12 uxores ex genere Winidorum habebat, de quibus 22 filius et quindecim filias habuit”. Chaloupecký, *Considerations*, σελ. 228. Eggers, *Samo*, σελ. 64. Pohl, *Awaren*, σελ. 257.

⁶²⁵ Dvornik, *Civilisation*, σελ. 64. Avenarius, *Europa*, σελ. 138. Wolfram, *Geburt*, σελ. 341. Pohl, *Awaren*, σελ. 257.

2. Ο χώρος της εξέγερσης του Σάμο.

Για τον εντοπισμό του χώρου όπου πραγματοποιήθηκε η εξέγερση του Σάμο και αποτέλεσε τον πυρήνα της ηγεμονίας του, υπάρχουν δύο διαφορετικές θέσεις, η λεγόμενη “βοημική-τσεχική θεωρία” από τη μία και η λεγόμενη “θεωρία της Καραντανίας” από την άλλη.⁶²⁶ Η πρώτη θεωρία στηρίζεται μόνο στα δεδομένα του Φρεδεγάριου με κύρια σημεία αναφοράς:

α) Την τριήμερη μάχη μεταξύ των Φράγκων και του Σάμο το 631 στο Wogastisburg,⁶²⁷ τοποθεσία που προσδιορίζεται από τους περισσότερους ερευνητές στον χώρο της σημερινής Βοημίας (βλ. παρακάτω).

β) Την προσχώρηση των Σλάβων (Σορβίων) του Ντερβάν, που ήταν εγκατεστημένοι μεταξύ του Έλβα και του Σάαλ, στην ηγεμονία του Σάμο μετά τη νίκη του τελευταίου επί των Φράγκων στο Wogastisburg.⁶²⁸

γ) Τις συχνές εισβολές των Σλάβων του Σάμο στη Θουριγγία και “άλλες περιοχές του φραγκικού βασιλείου”, με αποτέλεσμα ο Δαγοβέρτος να τοποθετήσει ως ηγεμόνα στη Θουριγγία τον Radulf για να διασφαλίσει τα σύνορά του.⁶²⁹

δ) Την επιθυμία των Σαξόνων να υπερασπίσουν τα ανατολικά σύνορα του φραγκικού βασιλείου με αντάλλαγμα την απαλλαγή τους από τον φόρο που κατέβαλαν στους Φράγκους.⁶³⁰

Αυτή η θεωρία τοποθετεί κατά κανόνα την εξέγερση των Σλάβων και το κέντρο της ηγεμονίας του Σάμο στον χώρο της σημερινής Βοημίας ή ευρύτερα της τεως Τσεχοσλοβακίας.

Από την άλλη πλευρά, η “θεωρία της Καραντανίας” στηρίζεται:

⁶²⁶ Tiso, *Empire* σελ. 4-12. Avenarius, *Europa*, σελ. 124-125. Ο πρώτος ιστορικός που εισήγαγε τη “βοημική θεωρία” ήταν ο J. Thunmann (*Untersuchungen über die Geschichte der ostlichen europäischen Völker*, Λειψία 1774, σελ. 127-128). Βλ. Tiso, *Empire*, σελ. 5, υποσ. 18.

⁶²⁷ Φρεδεγάριος, IV, 68, σελ. 236-238: “Aostasiae vero cum ad castro Wogastisburc, ubi plurima manus forcium Venedorum inmuraverant, circumdantes, triduo priliantes, pluris ibidem de exercito Dagoberti gladio trucidantur et exinde fogaceter, omnes tinturius et res quas habuerunt reliquentes, ad proprias sedebus revertuntur”. Pohl, *Awaren*, σελ. 260. Eggers, *Samo*, σελ. 62.

⁶²⁸ Φρεδεγάριος, IV, 68, σελ. 238: “...sedebus revertuntur. etiam et Dervanus dux gente Surbiorum, que ex genere Slavinarum erant et ad regnum Francorum iam olem aspexerant, se ad regnum Samonem cum suis tradedit”. Patze-Schlesinger, *Geschichte Thüringens*, σελ. 336. H.-J. Brachmann, *Historische und kulturelle Beziehungen der Sorben zu Böhmen und Mähren*, *Rapports* 1, σελ. 117-118. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 75. Pohl, *Awaren*, σελ. 260. Eggers, *Samo*, σελ. 64, 70.

⁶²⁹ Φρεδεγάριος, IV, 68, σελ. 238: “Multis post haec vecebus Winidi in Toringia et relequos vastandum pagus in Francorum regnum inruunt”. IV, 74, σελ. 244: “Anno decemo regni Dagoberti, cum ei nunciatum fuisset, exercitum Winitorum Toringia fuisse ingressum”. IV, 75, σελ. 246: “Anno undecimo regni Dagoberti, cum Winidi iusso Samone forteter severint et sepius, transcesso eorum limite, regnum Francorum vastandum Toringia et relequos pagus ingrederint”. IV, 77, σελ. 248: “Radulfus dux, filius Chamaro, quem Dagobertus Toringia docem instetuit, pluris vecibus cum exercito Winedorum demicans, eosque victus vertit in fogam”. *Gesta Dagoberti*, 30-31, σελ. 412. Patze-Schlesinger, *Geschichte Thüringens*, σελ. 236. Kunstmann, *Herkunft*, σελ. 304. Hauptfeld, *Gentes*, σελ. 130.

⁶³⁰ Φρεδεγάριος, IV, 74, σελ. 244-246: “Saxones missus ad Dagobertum dirigunt, petentes, ut eis tributa, quas fisci dicionibus dissolvebant, indulgerit; ipse vero eorum studio et utilitate Winidis resistendum spondent et Francorum limete de illis partibus custodire promittent”. *Gesta Dagoberti*, 30, σελ. 412. Patze-Schlesinger, *Geschichte Thüringens*, σελ. 337. Eggers, *Samo*, σελ. 70-71.

α) Στο χαρακτηρισμό των εξεγερθέντων Σλάβων από τον Φρεδεγάριο ως “Sclavi coinomento Winedi”.⁶³¹ Το όνομα “Winedi” αναφέρεται και για τους Σλάβους που ζούσαν στην ηγεμονία του πρίγκιπα Βαλούκ στην Καρινθία (τιμήμα της Καραντανίας), στην οποία βρήκαν προσωρινά καταφύγιο οι Βούλγαροι του Αλκιόχου όταν διέφυγαν από το αβαρικό χαγανάτο μετά το 630.⁶³²

β) Στην πληροφορία του Φρεδεγάρου ότι στον πόλεμο που κήρυξε ο Δαγοβέρτος Α΄ το 631 εναντίον του Σάμο, οι Λογγοβάρδοι πήραν μέρος σε αυτόν ως σύμμαχοι των Φράγκων.⁶³³

γ) Το κυριότερο επιχείρημα της “θεωρίας της Καραντανίας” σχετίζεται με την πληροφορία της *Conversio* ότι την εποχή του Δαγοβέρτου Α΄ ηγεμόνας των Καραντάνων ήταν ο Σάμο,⁶³⁴ γεγονός που “αποδεικνύει” ότι το επίκεντρο της εξέγερσης βρισκόταν στη νοτιοανατολική μεθόριο των Φράγκων.

Η εξέταση του συνόλου των επιχειρημάτων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορία της πρώιμης μεσαιωνικής Ευρώπης, καθώς η βραχύβια ηγεμονία του Σάμο ήταν η πρώτη που σχηματίστηκε μέσα στα όρια του σλαβικού κόσμου. Κατά συνέπεια, ο ακριβής ή κατά προσέγγιση εντοπισμός του κέντρου αυτής της ηγεμονίας προσδιορίζει και τον χώρο όπου έγιναν οι πρώτες διεργασίες για τη συνένωση σλαβικών φύλων υπό μία υποτυπώδη κεντρική-προσωποπαγή εξουσία. Στην προκειμένη περίπτωση πάντως, δεν μπορεί να γίνεται λόγος για “κράτος” ή πολύ περισσότερο για “αυτοκρατορία” του Σάμο, όπως συχνά απαντά στη βιβλιογραφία. Οι Σλάβοι, όταν εμφανίστηκαν στην ιστορία της Ευρώπης, δεν είχαν δομές κρατικής οργάνωσης.⁶³⁵ Το λεγόμενο “κράτος” του Σάμο ήταν μάλλον μία ηγεμονία ή ένωση

⁶³¹ Φρεδεγάριος, IV, 48, σελ. 206-208: “Anno 40. regni Chlothariae homo nomen Samo natione Francos de pago Senonago plures secum neguntiantes advivit, exercendum negucium in Sclavos coinomento Winedos perrexit”. IV, 68, σελ. 234: “Eo anno Sclavi coinomento Winidi in regno Samone neguciantes Francorum cum plure multitudine interfecissent...” *Gesta Dagoberti*, 27, σελ. 410, 15.

⁶³² Φρεδεγάριος, IV, 72, σελ. 242: “Quod protinus a Baiovaries est impletum; nec quisquam ex illis remansit Bulgaris, nisi tantum Alciocus cum septinientis viris et uxoris cum liberis, qui in marca Vinedorum salvatus est. Post haec cum Walluchum ducem Winedorum annis plurimis vixit cum suis”.

⁶³³ Φρεδεγάριος, IV, 68, σελ. 236: “Dagobertus superveter iubet de universum regnum Austrasiorum contra Samonem et Winidis movere exercitum; ubi trebus turmis falange super Wenedus exercitus ingreditur, etiam et Langobardi solucione Dagoberti idemque osteleter in Sclavos perrixerunt. Sclavi his et alies locis e contrario preparantes, Alamannorum exercitus cum Crodoberto duci in parte qua ingressus est victuriam optenuit. Langobardi idemque victuriam optenuerunt, et pluremum nummerum captivorum de Sclavos Alamanni et Langobardi secum duxerunt”. *Gesta Dagoberti*, 27, σελ. 410, 30-35. Wolfram, *Geburt*, σελ. 341. Pohl, *Awaren*, σελ. 260. Krahwinkler, *Friaul*, σελ. 45-46. W. Fritze, *Untersuchungen*, σελ. 90. Eggers, *Samo*, σελ. 64.

⁶³⁴ *Conversio*, 4, σελ. 40: “Nunc recapitulandum est de Quarantanis. Temporibus gloriosi regis Francorum Dagoberti Samo nomine quidam Sclavus manens in Quarantanis fuit dux gentis illius. Qui venientes negotiatores Dagoberti regis interficere iussit et regna expoliavit pecunia”. *Excerptum de Karentanis*, εκδ. H. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, σελ. 58, 2 E: “Tempore Dagoberti Regis Francorum preerant Karentanis dux Samo, post quem Boruch, post quem Karastus et post hunc Chenmarus, et post hunc Waltunc. Item sub Carolo et eius successoribus Priwizlauga, Cemicas, Zpoimar, Etagar”.

⁶³⁵ Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 40-42. Της ίδιας, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σελ. 67-68. H. Kunstmann, *Die Slaven*, Στουτγάρδη 1996, σελ. 51-53. Barford, *Slavs*, σελ. 124-129.

μικρών σλαβικών ηγεμονιών ή φύλων και όχι ένα πραγματικό κράτος ή βασίλειο, παρά το γεγονός ότι ο Φρεδεγάριος το ονομάζει *regnum*.⁶³⁶

I. Η “βοημική-τσεχική θεωρία”.

Η επονομαζόμενη “βοημική-τσεχική θεωρία” αποτελεί στην ουσία το σύνολο διαφορετικών εκδοχών που τοποθετούν το κέντρο της ηγεμονίας του Σάμο στον χώρο της πρώην Τσεχοσλοβακίας, με επίκεντρό της είτε τη Βοημία, είτε την κοιλάδα του τσεχικού Μοράβα, είτε τη Σλοβακία. Συνεπώς, θα ήταν ίσως ορθότερο να γίνεται λόγος αρχικά για “βόρεια θεωρία” ή “υπόθεση”, στην οποία συμπεριλαμβάνονται όλες αυτές οι επιμέρους εκδοχές (καθώς και ορισμένες νεότερες για τη βορειοανατολική Βαυαρία ή Αυστρία), που στο σύνολό τους εκφράζουν τις απόψεις της πλειοψηφίας των ερευνητών.

Οι θέσεις για το κέντρο της ηγεμονίας του Σάμο στο πλαίσιο της “βόρειας” υπόθεσης διαφοροποιούνται με βάση την πιθανή σχέση των Σλάβων Winedi με τους Αβάρους, εάν δηλαδή οι εξεγερμένοι Σλάβοι βρίσκονταν μέσα στα όρια του αβαρικού χαγανάτου ή εάν ζούσαν έξω από αυτό και ήταν φόρου υποτελείς στον χαγάνο. Οι υποστηρικτές της βοημικής εκδοχής θεωρούν ότι ο πυρήνας της ηγεμονίας του Σάμο ήταν ο σλαβικός χώρος της Βοημίας, τον οποίο οι Φράγκοι είχαν χάσει από τους Αβάρους με τις συνθήκες του 566 και του 596 και για τον λόγο αυτό, θεωρώντας ότι τους ανήκε, έστειλαν τον Σάμο να υποκινήσει την εξέγερση εναντίον των Αβάρων. Καθοριστικός παράγοντας για την επιτυχία της εξέγερσης θεωρείται η απόσταση της περιοχής από το κέντρο του χαγανάτου στην Παννονία, η οποία θα διευκόλυνε τον αγώνα των Winedi. Επίσης, λίγο πριν από τον πόλεμο μεταξύ του Δαγοβέρτου και του Σάμο το 631, ο απεσταλμένος του Δαγοβέρτου Σιχάριος ζήτησε από τον Σάμο να παραμείνει πιστός στο *servicium*⁶³⁷ που όφειλε στο βασιλιά των Φράγκων, δείχνοντας ότι η χώρα των Winedi αποτελούσε για τους Φράγκους περιοχή συνδεδεμένη με το βασίλειό τους και δεν αναγνώριζαν την απόσχισή της από τη σφαίρα επιρροής της Αυστρασίας. Σύμφωνα με αυτές τις ενδείξεις, η

⁶³⁶ Φρεδεγάριος, IV, 68, σελ. 234: “Eo anno Sclavi coinomento Winidi in regno Samone negociantes Francorum...” J. Herrmann, Staatsbildung in Südosteuropa und in Mitteleuropa. Zum Problem von Kontinuität und Diskontinuität bei der Überwindung der antiken Sklavereigesellschaft und der Herausbildung der Feudalgesellschaft, *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus* 5 (1981), σελ. 29, 33-34. Kunstmann, *Die Slaven*, σελ. 53. Αντίθετα, η σλαβική ιστοριογραφία ονομάζει κράτος, αυτοκρατορία ή βασίλειο τον χώρο εξουσίας του Σάμο. Βλ. Chaloupecký, *Considerations* σελ. 230, 236. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σελ. 171.

⁶³⁷ Φρεδεγάριος, IV, 68, σελ. 236: “Sicharius, sicut stultus legatus, verba inproperiae, quas iniunctas non habuerat, et menas adversus Samonem loquitur, eo quod Samo et populus regni sui Dagobertum dixerint servicium”. Pohl, *Awaren*, σελ. 258-259. Hauptfeld, *Gentes*, σελ. 134. Για την ερμηνεία του όρου *servicium*, βλ. Avenarius, *Europa*, σελ. 136. Wolfram, *Conversio*, σελ. 85-86 (υπηρεσία, υποτέλεια). Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 235 (εξάρτηση). Chaloupecký, *Considerations*, σελ. 229. W. Fritze, Die fränkische Schwurfreundschaft der Merowingerzeit, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 84 (1954), σελ. 112-115. Kusternig, *Fredegar*, σελ. 237 (υποταγή). Preidel, *Besiedlung*, σελ. 90 (φόρου υποτέλης). Βλ. επίσης, Eggers, *Samo*, σελ. 70.

ηγεμονία του Σάμο πρέπει να βρισκόταν στη μεθόριο του φραγκικού βασιλείου. Η περιοχή, η οποία πέρασε στον έλεγχο των Αβάρων μετά τη συνθήκη μεταξύ του Σιγιβέρτου της Αυστρασίας και του Βαϊανού το 566, εκτεινόταν ανατολικά του Έλβα και του Σάαλ, και περιελάμβανε ένα τμήμα της Θουριγγίας που κατέλαβαν οι Φράγκοι το 532, και πιθανόν τη Βοημία, η οποία περιήλθε στους Αβάρους είτε τότε είτε, το αργότερο, το 596.⁶³⁸

Για τους υποστηρικτές της βοημικής εκδοχής, οι Σλάβοι του Σάμο ήταν φόρου υποτελείς στους Αβάρους και όχι υποταγμένοι σε αυτούς, ζούσαν δηλαδή έξω από τα όρια του αβαρικού χαγανάτου. Στο γεγονός αυτό συνέβαλαν και γεωγραφικοί λόγοι, καθώς στο αβαρικό χαγανάτο υπήρχαν εκτεταμένες πεδιάδες, αρκετοί ποταμοί και λίμνες. Αντίθετα, στον βοημικό χώρο δεν υπήρχαν αντίστοιχες συνθήκες για τους νομάδες, αφού η Βοημία καλύπτεται κατά κύριο λόγο από δάση και επικοινωνούσε με την Παννονία μέσω μακρών και δύσβατων οδών. Εξαιτίας αυτών των συνθηκών η Βοημία, που δεν γειτνιάζε με την Παννονία, δεν εποικίστηκε από τους Αβάρους. Όπως αναφέρει ο Φρεδεγάριος, η είσπραξη των φόρων γινόταν μία φορά τον χρόνο, κατά τους χειμερινούς μήνες, όταν οι Άβαροι έπαιρναν τη συγκομιδή που παρείχαν σε αυτούς οι περιοχές της Βοημίας. Για τους παραπάνω λόγους, οι υποστηρικτές της βοημικής εκδοχής θεωρούν ότι η εξέγερση του Σάμο θα μπορούσε πιο εύκολα να πραγματοποιηθεί στη Βοημία παρά στη βορειοανατολική Αυστρία, στον νότιο τσεχικό Μοράβα ή στη Σλοβακία.⁶³⁹

Εκτός από τα γεωπολιτικά δεδομένα, η έλλειψη επαρκών αρχαιολογικών τεκμηρίων νομαδικού χαρακτήρα στη Βοημία ενισχύει τη θέση αυτής της εκδοχής, καθώς τα ευρήματα της αβαρικής εποχής στη Βοημία είναι λιγοστά συγκριτικά με τη Μοραβία, τη Σλοβακία και τη βορειοανατολική Αυστρία.⁶⁴⁰ Σημαντικό επιχείρημα αποτελεί ακόμη η ταύτιση του κάστρου Wogastisburg, το οποίο υπήρξε ο χώρος της σύγκρουσης του Δαγοβέρτου με τον Σάμο το 631, με κάποιες θέσεις στη Βοημία. Πιο συγκεκριμένα, ο χώρος της μάχης ταυτίζεται με τις τοποθεσίες Doigtsburg,⁶⁴¹ Burberg/Purberg⁶⁴² (γνωστό ως Uhost μέχρι τον ΙΕ' αιώνα), ή με το

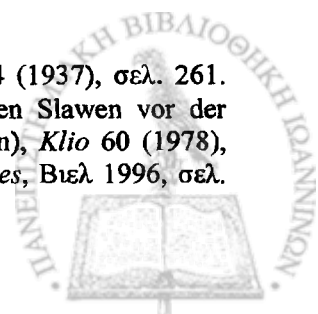
⁶³⁸ Preidel, *Besiedlung*, σελ. 94-95. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 227. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 89. Eggers, *Samo*, σελ. 69. Βλ. επίσης Μέρος Πρώτο, Α 2, υποσ. 113.

⁶³⁹ Preidel, *Besiedlung*, σελ. 90-97. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 231. Mitscha-Märheim, *Spuren*, σελ. 138. Wolfram, *Conversio*, σελ. 73. Του ίδιου, *Ethnogenesisen*, σελ. 97-151, 130. Του ίδιου, *Geburt*, σελ. 95, 341. Eggers, *Samo*, σελ. 77. Geary, *Europäische Völker*, σελ. 165.

⁶⁴⁰ Avenarius, *Europa*, σελ. 126-127. R. Turek, *Die kulturelle Sendung Böhmens im 7. bis 11. Jahrhundert. Rapports I*, σελ. 847-848. Eggers, *Samo*, σελ. 76.

⁶⁴¹ Pelzel, *Geschichte*, σελ. 26. Του ίδιου, *Abhandlung*, σελ. 235.

⁶⁴² Mikkola, *Reich*, σελ. 95. R. Käubler, *Wogastisburg, Zeitschrift für slavische Philologie* 14 (1937), σελ. 261. Tiso, *Empire*, σελ. 5. H. Ditten, *Bemerkungen zu ersten Ansätzen zur Staatsbildung bei den Slawen vor der Gründung des bulgarisch-slawischen Staates (unter besonderer Berücksichtigung der Slowenen)*, *Klio* 60 (1978), σελ. 522. H. Schröke, *Germanen-Slawen. Vor- und Frühgeschichte des ostgermanisches Raumes*, Βιελ 1996, σελ. 208.

Atschau,⁶⁴³ οι οποίες βρίσκονται στην περιοχή του Kaaden, ή στην κοντινή περιοχή του Eger⁶⁴⁴ στη βόρεια Βοημία. Επίσης, οι πληροφορίες του Φρεδεγάριου για την προσχώρηση των Σορβίων στον Σάμο και τις επιδρομές του τελευταίου στη Θουριγγία παραπέμπουν σε έναν γειτονικό χώρο αυτών των περιοχών που πιθανότατα είναι η Βοημία. Σύμφωνα με τις νεότερες θέσεις του H. Kunstmann, το οχυρό Wogastisburg ταυτίζεται με το Burk, μεταξύ Βαμβέργης, Forchheim και Knezzgau στη βορειοανατολική Βαυαρία, ενώ το κέντρο της ηγεμονίας του Σάμο τοποθετείται στον χώρο της βαυαρικής Oberfranken.⁶⁴⁵ Οι θέσεις του Kunstmann βρήκαν υποστηρικτές τόσο για την ταύτιση του Wogastisburg με το Burk⁶⁴⁶ όσο και για το κέντρο της εξέγερσης.⁶⁴⁷

Η εκδοχή για το κέντρο της ηγεμονίας του Σάμο στη Μοραβία και τη Σλοβακία έχει ως αφετηρία την υπόθεση ότι οι Σλάβοι που εξεγέρθηκαν κατά των Αβάρων ζούσαν μέσα στα όρια του χαγανάτου, για αυτό και υφίσταντο έντονα την καταπίεση των νομάδων κυρίων τους. Κατά συνέπεια, η απομακρυσμένη και μη κατεχόμενη από τους Αβάρους Βοημία δεν θα μπορούσε να ήταν ο χώρος όπου ζούσε ένας μικτός αβαροσλαβικός πληθυσμός, οι “filii Chunorum”. Οι υποστηρικτές της μοραβικής-σλοβακικής εκδοχής οριοθετούν τη σλαβική εξέγερση εναντίον των Αβάρων ανάμεσα στον μέσο Δούναβη και τον Μοράβα, και θεωρούν ότι εκεί συγκροτήθηκε το πρώτο ιστορικά γνωστό σλαβικό “κράτος”. Ως επίκεντρο της ηγεμονίας εκλαμβάνουν τον χώρο μεταξύ του κάτω Μοράβα, της Tulln στη βορειοανατολική Αυστρία, και, κυρίως, τη

⁶⁴³ Preidel, *Besiedlung*, σελ. 101, όπου επισημαίνεται η απουσία πειστικών αρχαιολογικών ευρημάτων για την ταύτιση του Wogastisburg με το Burberg του Kaaden. J. Bahlcke-W. Eberhard, *Böhmen und Mähren*, Στουτγάρδη 1998, σελ. 244. Βλ. επίσης Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 236. Fritze, *Untersuchungen*, σελ. 90.

⁶⁴⁴ Wolfram, *Conversio*, σελ. 74. Fritze, *Untersuchungen* σελ. 90. Οι Kollautz-Miyakawa (*Geschichte und Kultur I*, σελ. 233) πρότειναν ένα πιθανό δρομολόγιο των Φράγκων μέχρι το σημείο της σύγκρουσης στη βόρεια Βοημία: Μετς-Μάιντζ-Θουριγγία -Eger. Η υπόθεση στηρίζεται στην πληροφορία της *Vita Sturmi* για έναν εμπορικό δρόμο προς τα ανατολικά, βλ. *Vita Sturmi*, *MGH SS II*, σελ. 369, 5-9 (a. 736): “...Tunc quadam die dum pergeret, pervenit ad viam, quae a Turingorum regione mercandi causa ad Magontiam pergentes ducit; ubi platea illa super flumen Fuldam vadit, ibi magnam Sclavorum multitudinem reperit eiusdem fluminis alveo natantes, lavandis corporibus se immersisse;” Άλλος δρόμος που έχει προταθεί για την πορεία του φραγκικού στρατού είναι εκείνος από το Μετς προς στο Μάιντζ και τη σημερινή Πράγα. Βλ. Chaloupecký, *Considerations*, σελ. 234-235, ο οποίος προσδιόρισε το Wogastisburg σε έναν αρχαίο δρόμο μεταξύ του Douron και των Μεταλλικών Ορέων (Krusnohori). Μία διαφορετική άποψη για το Wogastisburg εξέφρασε ο G. Labuda (Wogastis-burg, *Slavia Antiqua* 2 (1949-1950), σελ. 252), ο οποίος υποστήριξε ότι δεν επρόκειτο για κάποιο κάστρο αλλά για ένα οχυρωμένο στρατόπεδο, ανάλογο με εκείνα που χρησιμοποιούσαν οι Άβαροι, κατασκευασμένο από τα κέρα τους, με ενισχυτικό ξύλινο τείχος εξωτερικά και επιχωμάτωση.

⁶⁴⁵ Kunstmann, *Herkunft*, σελ. 308-312. Του ίδιου, *Wogastisburg*, σελ. 14-19. Του ίδιου, *Wo lag das Zentrum von Samos Reich?* *WdS* 26/1 (1981), σελ. 67-101. Του ίδιου, *Die Slaven*, σελ. 137, όπου θεωρεί δύσκολο, με βάση την εκδοχή της Σλοβακίας, να διήνυσε ο στρατός του Δαγοβέρτου έναν τόσο μεγάλο δρόμο από το Μετς μέχρι τη Βιέννη και το Carnuntum στον μέσο Δούναβη. Eggers, *Samo*, σελ. 71-72.

⁶⁴⁶ H. Jakob, *War Burk das historische Wogastisburg, und wo lag das oppidum Berleich? Eine historisch-geographische Standort-Analyse*, *WdS* 25/1 (1980), σελ. 39-67. Pohl, *Awaren*, σελ. 260. Βλ. επίσης Eggers, *Samo*, σελ. 72, 82. Στη Βαυαρία επίσης και στον χώρο του ποταμού Main, δίχως να το ταυτίζει με κάποιο οχυρό, τοποθετεί και ο Avenarius (*Europa*, σελ. 137) τη θέση του Wogastisburg.

⁶⁴⁷ H. -J. Brachmann, *Als aber die Austrasier das castrum Wogastisburg belagerten....*(Fredegar IV, 68), *Onomastica Slavogermanica* 19 (1990), σελ. 17-33. Eggers, *Samo*, σελ. 82.

δυτική Σλοβακία, περιοχή που θεωρείται για τον Ζ' αιώνα στρατηγικά σπουδαιότερη και πιο πυκνοκατοικημένη από τη Βοημία, η οποία ήταν απομονωμένη στις μεγάλες δασώδεις εκτάσεις μεταξύ του Μοράβα και του Έλβα.⁶⁴⁸

Η μοραβική-σλοβακική εκδοχή επικαλείται ιδιαίτερα τα αρχαιολογικά δεδομένα, τα οποία επιβεβαιώνουν την έντονη αβαρική παρουσία στον παραπάνω χώρο, σε αντίθεση με τη Βοημία, αν και τονίζεται ταυτόχρονα η υιοθέτηση αβαρικών ταφικών εθίμων από τους Σλάβους.⁶⁴⁹ Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι τα ευρήματα της Μοραβίας, της Σλοβακίας και της ανατολικής κάτω Αυστρίας εμφανίζουν αντιστοιχίες με τα ευρήματα στο κέντρο του αβαρικού χαγανάτου, ανάμεσα στον Δούναβη και τον Τισσό, κυρίως κατά τη διάρκεια της ύστερης αβαρικής εποχής (710-810), γεγονός που οφείλεται στην εγκατάσταση αβαρικού πληθυσμού έξω από τα όρια της Παννονίας.⁶⁵⁰ Στη Σλοβακία, η επέκταση του αβαρικού χαγανάτου οριοθετείται σε μία νοητή γραμμή από τις πόλεις Μπρατισλάβα (Devínska Nová Ves)–Senec-Dolní Krškány-Levice–Želovce-Prša-Košice-Ševastovce.⁶⁵¹

Για πολλούς από τους υποστηρικτές αυτής της εκδοχής, η ηγεμονία του Σάμο στη Μοραβία και τη Σλοβακία αποτέλεσε τον πρόδρομο της Μεγάλης Μοραβίας τον Θ' αιώνα, το κέντρο της οποίας τοποθετείται στον ίδιο γεωγραφικό χώρο. Αρκετοί μάλιστα συνδέουν, εκτός από το κέντρο εξουσίας, και την καταγωγή των Μοραβών ηγεμόνων με τον Σάμο,⁶⁵² ή ακόμη και της δυναστείας των Πρεμυσιδών τον ΙΑ' αιώνα που δημιούργησε το μεσαιωνικό τσεχικό βασίλειο,⁶⁵³ θέσεις που παρατηρούνται συχνά στην ιστοριογραφία, ιδιαίτερα της τέως Τσεχοσλοβακίας. Η αντίληψη επίσης για το κοινό φυλετικό, γεωγραφικό και ιστορικό υπόβαθρο μέρους ή του συνόλου της τέως Τσεχοσλοβακίας εκφράζεται και από τις απόψεις για ενιαίο

⁶⁴⁸ Chaloupecký, *Conciderations*, σελ. 234. Tiso, *Empire*, σελ. 7-9. Dvornik, *Civilisation*, σελ. 64 (μόνο στη Μοραβία). Z. Čilinská, *Zur Frage des Samo-Reiches, Rapports* 2, σελ. 82. Fritze, *Untersuchungen*, σελ. 99. Mannová, *Slovakia*, σελ. 17. Για την πιθανή έδρα του Σάμο στη μοραβική-σλοβακική εκδοχή βλ. Schröke, *Germanen-Slawen*, σελ. 208 (Mikulčice). M. Kučera, *Genèse de l' état et de la société féodale en Slovaquie à la lumière de l' historiographie slovaque (1960-1977)*, *SHS* 11 (1980), σελ. 46 (η σημερινή Μπρατισλάβα). Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 158 (το Devín ή το Staré Město στην κοιλάδα του Μοράβα). Βλ. επίσης Eggers, *Samo*, σελ. 72, υποσ. 67.

⁶⁴⁹ Chaloupecký, *Conciderations*, σελ. 228. Tiso, *Empire*, σελ. 7-8. Avenarius, *Europa*, σελ. 126-127. Čilinská, *Zur Frage*, σελ. 81. Της ίδιας, *The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and Their Social-Cultural Contribution to Great Moravia*, *Slovenská Archaeológia* 30 (1983), σελ. 250. Της ίδιας, *Awaro-slawische Beziehungen und ihre Spiegelung in der archäologischen und historischen Quellen. Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.-7. Oktober 1983*, έκδ. P. Salkovský (Nitra 1984), σελ. 52.

⁶⁵⁰ H. Preidel, *Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren*, Μόναχο 1953, σελ. 69. N. Profandová, *Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. Awarforschungungen II*, σελ. 606-657. Eggers, *Samo*, σελ. 68-69. Βλ. επίσης Μέρος Δεύτερο, Β 2, υποσ. 428.

⁶⁵¹ Profandová, *Siedlungsgrenzen*, σελ. 606. Mannová, *Slovakia*, σελ. 17.

⁶⁵² Chaloupecký, *Conciderations*, σελ. 238. Kučera, *Genèse*, σελ. 46-47. Čilinská, *Zur Frage*, σελ. 84. Fritze, *Untersuchungen*, σελ. 99.

⁶⁵³ Η θέση αυτή γνώρισε ιδιαίτερη άνθιση στις αρχές του Κ' αιώνα, βλ. Tiso, *Empire*, σελ. 14, υποσ. 60-64.

κέντρο της εξέγερσης στη Βοημία και τη Μοραβία,⁶⁵⁴ ή στο σύνολο του πρώην τσεχοσλοβακικού χώρου⁶⁵⁵, δίχως όμως να θεωρείται πάντα δεδομένη η αυθαίρετη σύνδεση του Σάμο με τους ηγεμόνες της Μοραβίας ή τους Πρεμυσλίδες. Τέλος, σύμφωνα με μία άλλη εκδοχή, το επίκεντρο της εξέγερσης του Σάμο περιελάμβανε μόνο τη Μοραβία και τον χώρο της κάτω Αυστρίας,⁶⁵⁶ ή μόνο την κάτω Αυστρία, με έδρα του Σάμο τη σημερινή Βιέννη.⁶⁵⁷

II. Η “θεωρία της Καραντανίας”.

Στον αντίποδα της βόρειας υπόθεσης υπάρχει, όπως αναφέρθηκε, η “θεωρία της Καραντανίας”, με σημεία αναφοράς την πληροφορία της *Conversio* ότι ο Σάμο έγινε ηγεμόνας στην Καραντανία, όπου ζούσαν οι *Winedi*, και τη συμμετοχή των Λογγοβάρδων στην εκστρατεία του Δαγοβέρτου εναντίον του Σάμο το 631. Ως προς τα γεωγραφικά της όρια, η Καραντανία συνόρευε στα δυτικά και τα βορειοδυτικά με τη Βαυαρία. Περιελάμβανε το ανατολικό Τιρόλο, την Καρινθία, την κοιλάδα του Enns στη Στυρία, την κοιλάδα του Krems, τη νότια κάτω Αυστρία και τμήμα της σημερινής βόρειας Σλοβενίας. Τα ανατολικά της όρια ακολουθούσαν την οροσειρά του Berg, μεταξύ του Buckligen Welt στην κάτω Αυστρία και του μέσου Mur, ενώ το νοτιοανατολικό της όριο σχημάτιζαν οι Κάρνιες Άλπεις.⁶⁵⁸

Κύριος υπέρμαχος της θεωρίας της Καραντανίας ήταν ο Φινλανδός σλαβολόγος J. Mikkola,⁶⁵⁹ οι θέσεις του όμως δεν βρήκαν αρκετούς υποστηρικτές.⁶⁶⁰ Ο Mikkola υποστήριξε, παρά τις εμφανείς διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο πηγών, ότι η *Conversio* αντλεί απευθείας από τον Φρεδεγάριο (άποψη που διατύπωσε αρχικά ο J. Goll),⁶⁶¹ και ταυτόχρονα εμπλουτίζει αυτές τις πληροφορίες με στοιχεία από την τοπική παράδοση. Ακόμη, η φράση “*manens in Quarantanis fuit dux gentis illius*” επιβεβαίωνε ότι το κέντρο της ηγεμονίας του Σάμο ήταν στην Καραντανία, νότια του Δούναβη, και όχι στη Βοημία, στη Μοραβία ή στη Σλοβακία, περιοχές

⁶⁵⁴ Στράτος, *Βυζάντιον Α΄*, σελ. 363. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 371. Pohl, *Awaren*, σελ. 119, 261. Του ίδιου, *Non-Roman Empire*, σελ. 584, 593. Whittow, *Making*, σελ. 263. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 52. Hönsch, *Geschichte Böhmens*, σελ. 32. Hösch, *Balkanländer*, σελ. 38.

⁶⁵⁵ Obolensky, *Commonwealth*, σελ. 59. Του ίδιου, *Northern Neighbours*, σελ. 482. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 127. Του ίδιου, *Staatsbildung*, σελ. 521. Fine, *Balkans*, σελ. 49.

⁶⁵⁶ Avenarius *Europa*, σελ. 127. H. Friesinger, *Die Slawen in Niederösterreich*, Σεν Πέλτεν-Βιέννη 1976, σελ. 9-10. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 65-66, 71 (με προσθήκη και του βόρειου τμήματος της Ουγγαρίας).

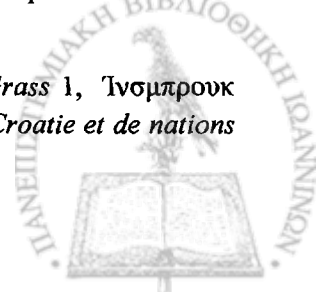
⁶⁵⁷ K. Öttinger, *Das Werden Wiens*, Βιέννη 1951, σελ. 66-71. Barford, *Early Slavs*, σελ. 79.

⁶⁵⁸ B. Grafenauer, *Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des altkarantanischen Raumes, Alpes Orientales 5* (1969), σελ. 57. Wolfram, *Geburt*, σελ. 346. Του ίδιου, *Ethnogenesisen*, σελ. 139.

⁶⁵⁹ Mikkola, *Reich*, σελ. 77-97.

⁶⁶⁰ H. Baltl, *Zur karantanischen Geschichte des 6.-9. Jahrhunderts. Festschrift für Nikolaus Grass 1*, Ίνσμπρουκ 1974, σελ. 407-423 (με έδρα του Σάμο το Zollfeld της Καρινθίας). G. Peroche, *Histoire de la Croatie et de nations slaves du Sud*, Παρίσι 1992, σελ. 17, 35.

⁶⁶¹ J. Goll, *Samo und die karantanischen Slawen*, *MIÖG* 11 (1890), σελ. 443-446.

που θεώρησε ότι περιήλθαν στην εξουσία του Σάμο μετά την επέκταση της ηγεμονίας του προς τα βόρεια. Η χρήση του ονόματος *Winedi* από τον Φρεδεγάριο για τους Σλάβους που εξεγέρθηκαν υπό τον Σάμο, θεωρήθηκε από τον Mikkola ως “διευκρινιστικό” για τους Σλάβους της Καραντανίας, σε αντίθεση με τους Σλάβους της Βοημίας, οι οποίοι δεν αναφέρονται στις πηγές ως *Winidi/Winedi* αλλά ως *Beu-Winidi* ή *Beehaimi*.⁶⁶² Το ίδιο όνομα χρησιμοποιεί ο Φρεδεγάριος για την ηγεμονία του Βαλούκ στην Καραντανία (*marca Vinedorum*) στην οποία βρήκαν καταφύγιο ο Αλκίοχος και οι 700 ακόλουθοί του που διασώθηκαν από την εξόντωση των Βουλγάρων στη Βαυαρία.⁶⁶³

Τα επιχειρήματα του Mikkola σχετικά με τη φιλολογική παράδοση της *Conversio* έχουν αντικρουσθεί από τον H. Wolfram, ο οποίος έθεσε το ζήτημα της προέλευσης της ιστορίας του Σάμο στο Δ' κεφάλαιο της *Conversio*. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του, ο Φρεδεγάριος, από τον οποίο θεωρείται ότι αντλεί η πηγή, τον προσδιορίζει ως *Φράγκο* και τον ονομάζει *βασιλέα* (*rex*). Στην *Conversio* όμως, ο Σάμο είναι ένας Σλάβος πρίγκιπας (*dux*) της Καραντανίας, και όχι βασιλεύς.⁶⁶⁴ Ο Wolfram, δίχως να αμφισβητεί την πιθανή επίδραση των προφορικών παραδόσεων για τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει η *Conversio*, εκλαμβάνει ως κύρια πηγή για το Δ' κεφάλαιο του έργου τα εξαρτώμενα από τον Φρεδεγάριο *Gesta Dagoberti I regis Francorum*, τα οποία περιγράφουν την ιστορία του Σάμο δίχως να χρησιμοποιούν κάποια άλλη πηγή εκτός του Φρεδεγαρίου ή την όποια προφορική παράδοση. Τα *Gesta Dagoberti* χαρακτηρίζουν τον Σάμο ως “βασιλέα των Σλάβων”⁶⁶⁵ και όχι ως “Φράγκο έμπορο” που έγινε βασιλέας των *Winedi*, πληροφορία που ο γραφέας της *Conversio* μετέτρεψε σε “Σλάβο ηγεμόνα”, δίχως να κάνει λόγο για τη φραγκική καταγωγή του. Ο Wolfram επισημαίνει ότι, σε αντίθεση με τον Φρεδεγάριο, τα *Gesta Dagoberti* και η *Conversio* πληροφορούν για νίκη του Δαγοβέρτου εναντίον του Σάμο,⁶⁶⁶ δεν αναφέρουν την ηγεμονία του Βαλούκ όπου κατέφυγε ο Αλκίοχος και ακόμη, ότι μεταξύ του θανάτου του Σάμο (658) και του Boruth, του πρώτου

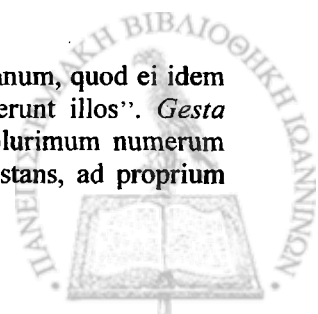
⁶⁶² Mikkola, *Reich*, σελ. 79-80. Tiso, *Empire*, σελ. 6.

⁶⁶³ Βλ. Μέρος Δεύτερο, Α, υποσ. 424.

⁶⁶⁴ *Conversio*, 4, σελ. 40: “Temporibus gloriosi regis Francorum Dagoberti Samo nomine quidam Sclavus manens in Quarantanis fuit dux gentis illius”.

⁶⁶⁵ *Gesta Dagoberti*, 27, σελ. 410, 17-18: “...et Samonem regem Sclavorum”.

⁶⁶⁶ *Conversio* 4, σελ. 40-42: “Quod dum comperit Dagobertus rex, misit exercitum suum et damnum, quod ei idem Samo fecit, vindicare iussit. Sicuti fecerunt, qui ab eo missi sunt, et regis servitio subdiderunt illos”. *Gesta Dagoberti* 27, σελ. 410, 34-36: “Langobardi item cum Dagoberto victoriam optinuerunt, et plurimum numerum captivorum de Sclavis Alamanni et Langobardi secum duxerunt. Rex vero terram illam devastans, ad proprium regnum reversus est”.

βεβαιωμένου πρίγκιπα της Καραντανίας (740), υπάρχει ένα χρονικό χάσμα περίπου 80 χρόνων.⁶⁶⁷

Η ιδιαίτερη μαρτυρία της *Conversio* για την καταγωγή του Σάμο δικαιολογείται μόνο από τη σκοπιμότητα του γραφέα όταν συνέταξε το κείμενο. Απώτερος στόχος του κειμένου ήταν η νομιμοποίηση των διεκδικήσεων της αρχιεπισκοπής του Σάλτζμπουργκ στον χώρο των Σλάβων της Παννονίας και του Νορικού τον Θ' αιώνα, και μάλιστα σε μία χρονική στιγμή όπου η σύγκρουση του Σάλτζμπουργκ με τη βυζαντινή ιεραποστολή υπό τον Μεθόδιο είχε φθάσει στο απόγειό της. Οι Φράγκοι, οι Βαυαροί και οι Καραντάνοι αποτελούσαν για τον γραφέα μία παλιά πολιτική και εκκλησιαστική ενότητα. Προκειμένου να δικαιολογηθεί η φραγκική επέκταση προς τους Σλάβους της Καρινθίας τον Θ' αιώνα και η ένταξή τους στην δικαιοδοσία της αρχιεπισκοπής του Σάλτζμπουργκ, οι Καραντάνοι και ο υποτιθέμενος ηγεμόνας τους Σάμο εμφανίζονται ως υποτελείς των Φράγκων τον Ζ' αιώνα.⁶⁶⁸

Αδιευκρίνιστη παραμένει η ακριβής σημασία του ονόματος Winedi/Winidi που αναφέρουν ο Φρεδεγάριος και τα *Gesta Dagoberti*, καθώς, αν και τους διαφοροποιούν από τους Σλάβους⁶⁶⁹ (οι Winedi εξέλεξαν τον Σάμο βασιλιά τους και όχι οι Σλάβοι), δεν δίνουν περισσότερα στοιχεία για το πού ζούσαν. Πιθανότατα, ο Φρεδεγάριος παραθέτει έναν "εθνογενετικό μύθο" για την καταγωγή τους, αποδίδοντάς την στην ένωση των Αβάρων πολεμιστών με τις γυναίκες των Σλάβων.⁶⁷⁰ Ο Φρεδεγάριος δεν αναφέρει για ποιον, μάλλον σλαβικό, κλάδο πρόκειται, ενώ ονομαστικά αναφέρονται μόνο οι Σόρβιοι και ο ηγεμόνας τους Ντερβάν, που συμμαχίσε με τον Σάμο μετά τη νίκη του τελευταίου εναντίον των Φράγκων στο Wogastisburg.⁶⁷¹ Δεν είναι επίσης απόλυτα βέβαιο εάν οι Winedi ταυτίζονται με τους Venedi του Ιορδάνη.⁶⁷² Οι Άβαροι πάντως,

⁶⁶⁷ Wolfram, *Conversio*, σελ. 74-75. Του ίδιου, *Ethnogenesisen*, σελ. 137. Για τη συγκριτική εξέταση των πηγών και των διαφοροποιήσεών τους βλ. επίσης Goll, *Karantanischen Slawen*, σελ. 444-446. Tiso, *Empire*, σελ. 2-3, 18-20. Fritze, *Untersuchungen*, σελ. 93. Bertels, *Carantania*, σελ. 107. Eggers, *Samo*, σελ. 75.

⁶⁶⁸ Chaloupecký, *Conciderations*, σελ. 224. Tiso, *Empire*, σελ. 20. Kollautz, *Noricum*, σελ. 638. Wolfram, *Conversio*, σελ. 16-17. Bertels, *Carantania*, σελ. 107.

⁶⁶⁹ Φρεδεγάριος, IV, 48, σελ. 208: "...exercendum negucium in Sclavos coinomendo Winedos perrexit". IV, 48, σελ. 210. "Winidi cernentes utilitatem Samones, eum super se eligunt regem... Samo 12 uxores ex genere Winidorum habebat..." IV, 68, σελ. 236: "Dagobertus...contra Samonem et Winidis movere exercitum". IV, 68, σελ. 234: "Eo anno Sclavi coinomendo Winidi in regno Samone neguciantes Francorum..." *Gesta Dagoberti*, 27, σελ. 410, 15, 31.

⁶⁷⁰ Chaloupecký, *Conciderations*, σελ. 227-228. Curta, *Fredegar*, σελ. 148-149.

⁶⁷¹ Οπ. παραπ., A 2, υποσ. 628.

⁶⁷² Jordanes, *Getica*, MGH, AA V /1, V 34, σελ. 62. 13-63. 1: "in trorsus illis Dacia est, ad coronae speciem arduis Alpibus emunita, iuxta quorum sinistrum latus, qui in aquiline vergit, ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa consedit. Quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur". XXIII 119, σελ. 88.18-89.1: "post Herulorum cede item Hermanaricus in Venethos arma commovit, qui, quamvis armis despecti, sed numerositate pollentes, primum resistere conabantur....nam hi, ut in initio expositionis vel catalogo gentium dicere coepimus, ab una stirpe exorti, tria nunc nomina ediderunt, id est Venethi, Antes, Sclaveni;" Curta, *Fredegar*, σελ. 152.

χρησιμοποιούσαν τους Σλάβους ως βοηθητικά στρατεύματα (*befulci*)⁶⁷³, οπότε οι *Winedi* θα μπορούσαν να είναι ένα ιδιαίτερο στρατιωτικό σώμα των Αβάρων, ή πιθανόν, τα ονόματα *Winedi* και *Σλάβοι* να προσδιορίζουν μία ιδιαίτερη κοινωνική και πολιτική διαμόρφωση, και να ενέχουν περισσότερο γεωγραφική παρά “εθνική” σημασία.⁶⁷⁴ Κατά συνέπεια, σε ό,τι αφορά τον προσδιορισμό του “εθνικού” χαρακτήρα και του χώρου εγκατάστασης των *Winedi*, παρά το γεγονός ότι έχουν διατυπωθεί αρκετές υποθέσεις,⁶⁷⁵ καμία από αυτές δεν μπορεί να γίνει ανεπιφύλακτα δεκτή. Επίσης, τα ονόματα *Beheimi* κτλ. για τα σλαβικά φύλα της Βοημίας απαντούν σε μεταγενέστερες πηγές και δεν μπορούν να ληφθούν ως τεκμήριο για τις συνθήκες του Ζ' αιώνα.⁶⁷⁶

Σχετικά με την εκστρατεία των Λογγοβάρδων το 631, ο Φρεδεγάριος πληροφορεί ότι ο λογγοβαρδικός στρατός συμμετείχε νικηφόρα στον πόλεμο του Δαγοβέρτου εναντίον των Σλάβων.⁶⁷⁷ Στην *Ιστορία των Λογγοβάρδων* του Παύλου Διάκονου επίσης αναφέρεται ότι ο *Taso* και ο *Cacco*, γιοι του Γιζούλφου Β' (+611) και δούκες του Φρίουλι, κατέλαβαν τις σλαβικές περιοχές της Ζέλια και της Μεκλάρια στη σημερινή Καρινθία. Με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις των δύο αδελφών επήλθε για πρώτη φορά εξάρτηση σλαβικών φύλων από το δουκάτο του Φρίουλι, στο οποίο παρέμειναν φόρου υποτελή ως την εποχή του δούκα Ράχη (περ. 738), μετέπειτα βασιλέα των Λογγοβάρδων (744-749).⁶⁷⁸ Κάποιοι ερευνητές συνέδεσαν αδικαιολόγητα αυτό το μη ακριβώς χρονολογημένο περιστατικό (πιθανόν μεταξύ 620 και 627) με τη φραγκική εκστρατεία εναντίον του Σάμο το 631 και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το δουκάτο του Φρίουλι είχε σύνορα με την ηγεμονία του Σάμο στην *Gailtal* και την *Kanaltal* της Καρινθίας, μέχρι το *Thörl-Maglern*.⁶⁷⁹ Το εγχείρημα των δύο αδελφών εναντίον των γειτονικών

⁶⁷³ Φρεδεγάριος, IV, 48, σελ. 208: “*Winedi befulci Chunis fuerant*”. *Avenarius, Europa*, σελ. 128-134. *Curta, Fredegar*, σελ. 149-151. *Eggers, Samo*, σελ. 79-80.

⁶⁷⁴ *Curta, Fredegar*, σελ. 153.

⁶⁷⁵ Βλ. *Tiso Empire*, σελ. 21 (οι πρόγονοι των σημερινών Σλοβένων και Σλοβάκων). *Kollautz-Miyakawa, Geschichte und Kultur* 1, σελ. 227 (τα σλαβικά φύλα μεταξύ του Μοράβα και του άνω Έλβα). *Curta, Fredegar*, σελ. 152. *Barford, Early Slavs*, σελ. 29 (οι ανατολικοί γείτονες των Φράγκων).

⁶⁷⁶ *Einhardi, Annales*, σελ. 209, 34-39 (α. 822): “*Ibique generali conventu congregato necessaria quaeque ad utilitatem orientalium partium regni sui pertinentia more solemnium cum opotimatibus, quos ad hoc evocare iusserat, tractare curavit. In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est Abodritorum, Soraborum, Wilzororum, Beheimorum, Marvanorum, Praedenecentorum, et in Pannonia residentium Abarum legationes cum muneribus ad se directas audivit*”. *Annales Fuldenses*, σελ. 364, 23-24 (α. 845): “*Hludowicus XIII ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari iussit*”. *Wolfram, Ethnogenesen*, σελ. 140.

⁶⁷⁷ Φρεδεγάριος, IV, 68, σελ. 236: “*Langobardi idemque victuriam optenuerunt, et pluremum nummerum captivorum de Sclavos Alamanni et Langobardi secum duxerunt*”.

⁶⁷⁸ Παύλος Διάκονος, IV, 38, σελ. 132, 21-23: “*Mortuo, ut diximus, Gisulfo duce Foroiulensi, Taso et Cacco, filii eius, eundem ducatum regendum susceperunt. Hi suo tempore Sclavorum regionem quae Zellia appellatur usque ad locum qui Medaria dicitur possiderunt*”. *Kollautz, Noricum*, σελ. 626, 638. *Bertels, Carantania*, σελ. 99. *Christie, Lombards*, σελ. 94. *Krahwinkler, Friaul*, σελ. 45. *Eggers, Samo*, σελ. 74. *Curta, Slavs*, σελ. 110.

⁶⁷⁹ E. Klebel, *Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische und Deutsche Reich, Carinthia* I 150 (1960), σελ. 667-668. *Fräss-Ehrfeld, Geschichte Kärntens*, σελ. 51.

τους Σλάβων είναι δύσκολο να ταυτιστεί με τη λογγοβαρδική υποστήριξη στον Δαγοβέρτο, καθώς οι επιχειρήσεις τους είχαν τοπικό χαρακτήρα και αποσκοπούσαν στην προστασία του δουκάτου από τις επιδρομές των Καραντάνων γειτόνων τους.⁶⁸⁰ Σε κάθε περίπτωση όμως, η επίθεση των Λογγοβάρδων εναντίον του Σάμο, είτε προερχόταν από το λογγοβαρδικό βασίλειο είτε, κατά μία άλλη άποψη, μόνο από το δουκάτο του Φρίουλι,⁶⁸¹ ήταν στην ουσία μία “περιφερειακή” στρατιωτική επιχείρηση, διότι, εάν το κέντρο του Σάμο βρισκόταν στην Καραντανία, θα είχε δεχθεί επίθεση από τον κύριο στρατό του Δαγοβέρτου και τα γερμανικά συμμαχικά του στρατεύματα, και όχι από βοηθητικά λογγοβαρδικά αποσπάσματα.⁶⁸²

Η πολιτική θέση της Καραντανίας είναι άγνωστη την εποχή της φραγκικής επίθεσης εναντίον του Σάμο, εάν δηλαδή οι Καραντάνοι ήταν σύμμαχοι (ή υποτελείς) του Σάμο,⁶⁸³ εάν ανήκαν στο Φρίουλι ή τους Αβάρους⁶⁸⁴ ή εάν αποτελούσαν γύρω στο 630 μία αυτόνομη πολιτική οντότητα υπό τον δούκα Βαλούκ.⁶⁸⁵ Από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια και η εδαφική έκταση της ηγεμονίας του Σάμο το 631, όταν πραγματοποιήθηκε η πολυμέτωπη επίθεση του Δαγοβέρτου. Με ελάχιστες εξαιρέσεις πάντως, τα όριά της θεωρείται ότι περιελάμβαναν τη Σαξωνία (μετά την προσχώρηση του Ντερβάν), τον χώρο της πρώην Τσεχοσλοβακίας, την ανατολική Βαυαρία, την κάτω Αυστρία και πιθανόν την Καρινθία.⁶⁸⁶

Από τη συνολική παράθεση των επιχειρημάτων για τον εντοπισμό του κέντρου της ηγεμονίας του Σάμο, φαίνεται ότι η βόρεια υπόθεση, ιδιαίτερα η βοημική εκδοχή, παρουσιάζει ισχυρότερα επιχειρήματα και θα πρέπει να γίνει αποδεκτή. Αντίθετα, η Καραντανία αποτέλεσε μάλλον ένα περιφερειακό τμήμα της ηγεμονίας του Σάμο, όταν αυτή επεκτάθηκε προς τα νότια. Στα επιχειρήματα υπέρ της βόρειας υπόθεσης πρέπει να προστεθεί και μία ακόμη πληροφορία, η οποία δεν έχει επισημανθεί στο συγκεκριμένο ζήτημα. Πρόκειται για την πληροφορία του Φρεδεγάρου ότι ο Σάμο κυβέρνησε “ευτυχισμένα”⁶⁸⁷ στα χρόνια της βασιλείας του, και ότι η

⁶⁸⁰ Kollautz-Miyakawa *Geschichte und Kultur* II, σελ. 404 (το 620/21). H.-D. Kahl, *Die Baiern und ihre Nachbarn bis zum Tode des Herzogs Theodo (717/718)*. *Die Bayern und ihre Nachbarn* I, σελ. 185. Pohl, *Awaren*, σελ. 259-260.

⁶⁸¹ Pohl, *Awaren*, σελ. 259.

⁶⁸² Tiso, *Empire*, σελ. 7.

⁶⁸³ Hellmann, *Grundfragen*, σελ. 394. Tiso *Empire*, σελ. 11, 20. Čilinská, *Zur Frage*, σελ. 83. Wolfram, *Geburt*, σελ. 341. Eggers, *Samo*, σελ. 79.

⁶⁸⁴ Pelzel, *Abhandlung*, σελ. 231.

⁶⁸⁵ Preidel, *Besiedlung*, σελ. 96-97. Avenarius, *Europa*, σελ. 137.

⁶⁸⁶ Chaloupecký, *Considerations* σελ. 224, 234. Ditten, *Bemerkungen*, σελ. 523. Čilinská, *Zur Frage*, σελ. 83. Fritze, *Untersuchungen*, σελ. 89. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, σελ. 50. Hönsch, *Geschichte Böhmens*, σελ. 32. Mannová, *Slovakia*, σελ. 17. Αντίθετα, η παλαιά θέση του Pelzel (*Abhandlung*, σελ. 229) και μετέπειτα του Tiso (*Empire*, σελ. 12), που εμφάνιζε ένα σλαβικό κράτος “από τη Βαλτική ως τη Μεσόγειο” δεν ανταποκρίνεται στην ιστορική πραγματικότητα.

⁶⁸⁷ Φρεδεγάρου, IV, 48, σελ. 210: “Winidi cernentes utilitatem Samones, eum super se eligunt regem, ubi 30 et 5 annos regnavit feliciter”.

ηγεμονία του παρέμεινε ισχυρή μέχρι τον θάνατό του. Η πληροφορία αυτή δύσκολα θα ήταν αξιόπιστη, εάν ο Σάμο είχε απωλέσει το κέντρο της ηγεμονίας του στον πόλεμο με τον Δαγοβέρτο. Η τύχη αυτού του κέντρου, και κατ' επέκταση της ηγεμονίας του, δεν κρίθηκε από τη νίκη των Λογγοβάρδων αλλά από τη νίκη του Σάμο στη μάχη του Wogastisburg, πολύ βορειότερα από την Καραντανία.

3. Η δυνατότητα παρέμβασης του Βυζαντίου στην εξέγερση του Σάμο.

Με δεδομένη την τοποθέτηση της ηγεμονίας του Σάμο στην ανατολική κεντρική Ευρώπη (πιθανότατα στη Βοημία), προκύπτουν πολλά ερωτήματα σχετικά με τη δυνατότητα παρέμβασης του Βυζαντίου και την υποκίνηση μίας εξέγερσης σε αυτόν τον χώρο, τα οποία θα ήταν λιγότερα εάν αυτή η ηγεμονία βρισκόταν στην Καραντανία. Το γεγονός ότι το κέντρο της εξέγερσης του Σάμο το 623 προσδιορίζεται πέρα από τα βορειοδυτικά όρια του αβαρικού χαγανάτου θέτει σε αμφισβήτηση την ανάμειξη του Βυζαντίου σε αυτή, εξαιτίας της έλλειψης κάποιων στρατηγικών παραμέτρων.

Καθοριστική για οποιαδήποτε παρέμβαση του Βυζαντίου θα ήταν η ύπαρξη απαραίτητων πολιτικών ή στρατιωτικών ερεισμάτων για την υλοποίησή της. Μετά την κατάρρευση του βυζαντινού συνόρου στον Δούναβη την εποχή του Φωκά (602-610) και την εγκατάσταση των Σλάβων στις βαλκανικές επαρχίες, σε συνδυασμό και με τις επιθέσεις των Αβάρων που συνεχίστηκαν μέχρι το 626, το Βυζάντιο έχασε τον έλεγχο στο εσωτερικό της βαλκανικής χερσονήσου, ενώ οι κτήσεις του στη Δαλματία περιορίστηκαν σε κάποιες παράκτιες πόλεις και νησιά.⁶⁸⁸ Εξαιτίας αυτών, η επαφή με την ελεγχόμενη από τους Αβάρους ανατολική κεντρική Ευρώπη κατέστη αδύνατη μέσω των διαβαλκανικών οδών. Το οδικό δίκτυο των Βαλκανίων δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί προς αυτή την κατεύθυνση την εποχή του Ηρακλείου και το ερώτημα πώς κάποιοι βυζαντινοί διπλωμάτες θα έφθαναν ως τη Βοημία δεν έχει θιγεί ή απαντηθεί.

Μία άλλη δυνατότητα πρόσβασης, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως πιθανή, ήταν μέσω της βόρειας Ιταλίας. Και αυτή η δυνατότητα όμως πρέπει να αποκλειστεί, καθώς το βυζαντινό εξαρχάτο της Ραβέννας βρισκόταν συχνά σε αντιπαράθεση με τους Λογγοβάρδους από την εποχή της μετανάστευσης των τελευταίων στην Ιταλία. Οι διενέξεις του Βυζαντίου με το λογγοβαρδικό βασίλειο συνεχίστηκαν την εποχή του Φωκά και του Ηρακλείου, παρά τις προσπάθειες των δύο βυζαντινών αυτοκρατόρων για ειρηνικές σχέσεις με τους

⁶⁸⁸ Βλ. Μέρος Πρώτο, Γ 2, υποσ. 334.

Λογγοβάρδους.⁶⁸⁹ Ακόμη, οι δρόμοι που οδηγούσαν από τη βορειοανατολική Ιταλία προς τη Βοημία κατά τον πρώιμο Ζ' αιώνα (τουλάχιστον μέχρι το 630) μέσω της κάτω Αυστρίας και της Μοραβίας διέρχονταν από εδάφη όπου ζούσαν σλαβικά φύλα ελεγχόμενα από τους Αβάρους.⁶⁹⁰ Συνεπώς, ούτε οι δαλματικές κτήσεις ούτε το εξαρχάτο της Ραβέννας θα μπορούσαν να αποτελέσουν ερείσματα για διπλωματική παρέμβαση του Βυζαντίου στη Βοημία το 623. Αντίθετα, εάν η ηγεμονία του Σάμο είχε ως κέντρο την Καραντανία, η οποία ήταν πλησιέστερη σε περιοχές που ήλεγχε η Κωνσταντινούπολη, οι παραπάνω βυζαντινές κτήσεις θα αποτελούσαν ίσως κάποιο έρεισμα για την υποκίνηση μίας εξέγερσης.

Άλλη μία εκδοχή ως προς την υποκίνηση της εξέγερσης θα μπορούσε να είναι η έμμεση παρέμβαση του Βυζαντίου, η οποία θα είχε πραγματοποιηθεί μέσω μίας άλλης δύναμης, στη συγκεκριμένη περίπτωση των Φράγκων, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι οι Φράγκοι είχαν καθαρά δικούς τους λόγους να προκαλέσουν ταραχές μέσα στο αβαρικό χαγανάτο. Μία τέτοια ενέργεια θα ήταν το αποτέλεσμα κάποιας συμμαχίας των Βυζαντινών με τους Φράγκους εναντίον των Αβάρων. Οι μαρτυρίες για διπλωματικές επαφές της Κωνσταντινούπολης με τους Φράγκους είναι αρκετές την εποχή του Μαυρικίου⁶⁹¹ και αναφέρεται ακόμη μία σύναψη συμμαχίας την εποχή του Φωκά, το 602/03, καθώς οι Βυζαντινοί και οι Φράγκοι αντιμετώπιζαν τους Αβάρους (όπως και τους Λογγοβάρδους) ως κοινό τους εχθρό.⁶⁹² Η άποψη, ή υπόθεση, όμως ότι ο Ηράκλειος πριν από την εξέγερση του Σάμο, ή μέχρι το 626, είχε συνάψει συμμαχία με τους Φράγκους εναντίον των Αβάρων⁶⁹³ δεν τεκμηριώνεται από κάποια πηγή. Μετά το 602/03, η επόμενη μαρτυρία για ανταλλαγή πρεσβειών ανάμεσα στο Βυζάντιο και τους Φράγκους χρονολογείται το 630, όταν οι δύο πλευρές οδηγήθηκαν στη σύναψη "αιώνιας ειρήνης,"⁶⁹⁴ και το 634, όταν ο Ηράκλειος ζήτησε από τον βασιλέα των Φράγκων να βαπτισθούν οι Ιουδαίοι του βασιλείου του, αίτημα που έγινε δεκτό από τον Δαγοβέρτο Α'.⁶⁹⁵

⁶⁸⁹ Jarnut, *Langobarden*, σελ. 56-58. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 158, 190. Christie, *Lombards*, σελ. 76-96.

⁶⁹⁰ Βλ. Μέρος Δεύτερο, Γ 3, III, υποσ. 563-565.

⁶⁹¹ Βλ. Λουγγής, *Ambassades*, σελ. 95-103. Shlosser, *Emperor Maurikios*, σελ. 64-66.

⁶⁹² Βλ. Μέρος Πρώτο, Γ 1, υποσ. 314.

⁶⁹³ Hellmann, *Verfassungsgeschichte*, σελ. 391. Jenkins, *Commentary*, σελ. 131. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 363. Avenarius, *Europa*, σελ. 136. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 319. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 129.

⁶⁹⁴ Φρεδεγάριος, IV, 62, σελ. 226-228: "Eo anno legati Dagoberti, quos ad Aeraclio imperatore direxerat, nomenibus Servatus et Paternus ad eodem revertuntur, nunciantes pacem perpetuam cum Aeraclio firmasse. Acta vero miraculi, quae ab Aeraclio factae sunt, non praetermittam". *Gesta Dagoberti* 24, σελ. 409, 22-26. Dölger, *Regesten I*, σελ. 23/ 202. Dvornik, *Eastern Europe*, σελ. 287 (το 629). Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 778. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 231 (το 628, μετά το τέλος του περσικού πολέμου). Λουγγής, *Ambassades*, σελ. 108. Fritze, *Untersuchungen*, σελ. 83.

⁶⁹⁵ Φρεδεγάριος, IV, 65, σελ. 230: "Aeraglius emperatur...legationem ad Dagobertum regem Francorum dirigens, petens, ut omnes Iudeos regni sui ad fidem catolicam baptizandum preciperit. Quod protenus Dagobertus emplevit". *Gesta Dagoberti* 24, σελ. 409, 27-31. Dölger, *Regesten I*, σελ. 24/206-207. Λουγγής, *Ambassades*, σελ. 108. Του ίδιου, *Byzantinischen Gesandten*, σελ. 61.

Οι μαρτυρίες των πηγών για επαφές του Ηρακλείου με τη Δύση από το 602/03 ως το 623 αφορούν κυρίως τους Λογγοβάρδους. Το 611 ο Ηράκλειος ανανέωσε για έναν χρόνο τη συνθήκη του 606 με τον Αγιλούλφο (591-616), ο οποίος την ίδια χρονιά σύναψε συνθήκη και με τους Φράγκους.⁶⁹⁶ Ο Ηράκλειος ανανέωσε για δεύτερη φορά τη συνθήκη με τους Λογγοβάρδους το 612/13, η οποία διατηρήθηκε ως το 616.⁶⁹⁷ Στη συνέχεια, αναφέρεται άλλη μία βυζαντινή πρεσβεία στους Λογγοβάρδους το 623/24,⁶⁹⁸ καθώς και μία βησιγοθτική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη το 616,⁶⁹⁹ οι οποίες όμως δεν σχετίζονταν με τους Αβάρους. Συνεπώς, οι όποιες υποθέσεις για συνεργασία των Βυζαντινών με τους Φράγκους στην εξέγερση του Σάμο δεν δείχνουν πειστικές, παρά το γεγονός ότι το μικρό ενδιαφέρον που έδειξαν για τη Δύση οι βυζαντινές πηγές την εποχή του Ηρακλείου δεν σημαίνει με βεβαιότητα ότι έπαψε τελείως η επικοινωνία του Βυζαντίου με αυτή.⁷⁰⁰

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω δεδομένα, η εξέγερση του Σάμο και η δημιουργία του “πρώτου σλαβικού κράτους” θα πρέπει να αποσυνδεθούν από την αβαρική πολιτική του Βυζαντίου καθώς, με τα όσα επισημάνθηκαν, δεν τεκμηριώνεται η άμεση ή έμμεση συμμετοχή της Κωνσταντινούπολης στην εξέγερση του 623. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά την ίδρυση, την εξέλιξη και το τέλος αυτής της ηγεμονίας, δεν υπάρχει καμία αναφορά στις βυζαντινές πηγές. Από την άλλη πλευρά, ούτε οι δυτικές πηγές αναφέρουν κάποια σχέση του Βυζαντίου με τον Σάμο κατά την περίοδο 623-658, όταν Σάμο εξουσίαζε τους Winedi. Η εξέγερση του Σάμο σχετίζεται μόνο με την φραγκική ανατολική πολιτική, καθώς πραγματοποιήθηκε σε έναν χώρο τον οποίο οι Φράγκοι θεωρούσαν ως δική τους σφαίρα επιρροής, βρισκόταν όμως υπό αβαρικό έλεγχο μετά τις συνθήκες των Αβάρων με τους Φράγκους στο δεύτερο ήμισυ του ΣΤ΄ αιώνα.

⁶⁹⁶ Andrea Danduli, *Chronicon*, έκδ. E. Pastorelle, *Rerum Italicarum Scriptores*, πύονα, 12/2, Μπολώνια 1938, VI, 5, σελ. 91: “...Heraclius ecciam et Franci cum Agilulfo rege Longobardorum pacem ad invicem iniunt, qua de re Caganus, rex Avarum, colecto exercitu, Fori iullium ingreditur...” Dölger, *Regesten* I, σελ. 18/164. Λουγγής, *Ambassades*, σελ. 105, 111. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 160.

⁶⁹⁷ Παύλος Διάκονος, IV, 40, σελ. 133, 16-18: “Rex vero Agilulf pacem cum imperatore in annum unum itemque in alterum faciens, cum Francis quoque iterato pacis concordiam renovavit. Hoc nihilominus anno Sclavi Histriam, interfectis militibus, lacrimabiliter depraedati sunt”. Λουγγής, *Ambassades*, σελ. 105-106, 111. Χρήστου, *Byzanz*, σελ. 160-161.

⁶⁹⁸ Βλ. Μέρος Δεύτερο, Γ 3, III, υποσ. 566.

⁶⁹⁹ Dölger, *Regesten* I, σελ. 19/168. Στράτος, *Βυζάντιον Α΄*, σελ. 304.

⁷⁰⁰ P. Barnwell, War and peace: historiography and seventh-century embassies, *Early Medieval Europe* 6/2 (1997), σελ. 127-128, 133.

B. Η κάθοδος των Κροατών και των Σέρβων στα Βαλκάνια.

Η κάθοδος των Κροατών και των Σέρβων αποτελεί τη δεύτερη φάση του σλαβικού εποικισμού στα Βαλκάνια, και συνδέεται με την εξασθένιση του αβαρικού χαγανάτου μετά την αποτυχία των Αβάρων κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626.⁷⁰¹ Οι μόνες πληροφορίες που διαθέτουμε για την μετακίνηση και τις συνθήκες της εγκατάστασής τους στη βαλκανική χερσόνησο προέρχονται από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο στα μέσα του Ι' αιώνα, χρονικά περισσότερο από τρεις αιώνες μετά την κάθοδο των δύο φύλων στα Βαλκάνια. Τα σχετικά με τους Κροάτες περιγράφονται στα κεφάλαια 30 και 31 της πραγματείας του Πορφυρογέννητου *Πρός τόν Ίδιον υιόν 'Ρωμανόν*, ενώ στους Σέρβους αναφέρεται το κεφάλαιο 32. Ακόμη, το κεφάλαιο 29 περιλαμβάνει αναφορές στους Κροάτες και σε άλλα νοτιοσλαβικά φύλα.⁷⁰²

Σύμφωνα με τον Πορφυρογέννητο, η κάθοδος των Κροατών και των Σέρβων στα δυτικά Βαλκάνια πραγματοποιήθηκε την εποχή του αυτοκράτορα Ηρακλείου (610-641) με πρώτους χρονολογικά τους Κροάτες και ως *terminus post quem* θεωρείται από τους ερευνητές η ήττα των Αβάρων το 626.⁷⁰³ Για τη μετανάστευση των Κροατών, μία τελείως διαφορετική προσέγγιση αποτελεί η θέση των Κλαιί και Margetić, οι οποίοι τη χρονολογούν στα τέλη του Η' αιώνα, στη διάρκεια του πολέμου μεταξύ των Αβάρων και των Φράγκων, και με την άδεια των Φράγκων.⁷⁰⁴ Αν και με την υπόθεση αυτή "εξαφανίζονται" οι δύο σκοτεινοί αιώνες της ιστορίας των Κροατών, η θέση των Κλαιί και Margetić δεν βρήκε απήχηση, αφενός διότι δεν υπάρχουν μαρτυρίες για τη μετακίνηση εκείνη την εποχή κάποιου λαού από τα Καρπάθια προς τη δυτική

⁷⁰¹ Ostrogorsky, *Byzantine Empire*, σελ. 5. Χαρανής, *Ethnic Changes*, σελ. 39. Fine, *Balkans*, σελ. 56, 59. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 57, 123.

⁷⁰² *DAI*, σελ. 138-160. Jenkins, *Commentary*, σελ. 112-137. Κατιčić, *Αδριατική*, σελ. 39-52. Fine, *Balkans*, σελ. 49-52. Τ. Λουγγής, *Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, De Administrando Imperio (Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν)*. Μία μέθοδος ανάγνωσης, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 78-91. Γ. Μωϋσείδου, *Το Βυζάντιο και οι βόρειοι γείτονές του τον 10ο αιώνα*, Ιστορικές Μονογραφίες 15, Αθήνα 1995, σελ. 307-309, 372-374.

⁷⁰³ *DAI*, 31, σελ. 146. 8-148. 10: "Οί δέ αυτοί Χρωβάτοι εις τόν βασιλέα τών 'Ρωμαίων, 'Ηράκλειον πρόσφυγες παρεγένοντο πρό τού τούς Σέρβλους προσφυγείν εις τόν αυτόν βασιλέα, 'Ηράκλειον κατά τόν καιρόν..." 32, σελ. 152, 7-9: "Δύο δέ αδελφών τήν αρχήν τής Σερβλίας εκ τού πατρός διαδεξαμένων, ό εις αυτών τó τού λαού αναλαβόμενος ήμισυ, εις 'Ηράκλειον, τόν βασιλέα 'Ρωμαίων, προσέφυγεν..." Obolensky, *Northern Neighbours*, σελ. 482. Ρορονιέ, *Témoins*, σελ. 504. Fine, *Balkans*, σελ. 56. Ferluga, *Ansiedlungspolitik*, σελ. 51. Για τις επιμέρους θέσεις σχετικά με τη χρονολόγηση βλ. Jenkins, *Commentary*, σελ. 117, 124, 131. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 814-815. Peroche, *Croatie*, σελ. 17, 35. Μωϋσείδου, *Βυζάντιο*, σελ. 324 (υποσ. 65), 375, 382.

⁷⁰⁴ Ν. Κλαιί, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (Ιστορία των Κροατών στον πρώιμο Μεσαίωνα), Ζάγκρεμπ 1975, σελ. 36-39, 133-140. Του ίδιου, *Problemima stare domovine, dolaska i pokrstenja dalmatinskih Hrvata* (Προβλήματα σχετικά με την παλαιά πατρίδα, την έλευση και τον εκχριστιανισμό των Κροατών της Δαλματίας), *Zgodovinski Casopis* 38 (1984), σελ. 253-270. L. Margetić, *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata* (Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος και ο χρόνος της έλευσης των Κροατών), *Zbornik Historijskog Zavoda Jugoslavenske Akademije* 8 (1977), σελ. 5-88.

Βαλκανική και αφετέρου διότι είναι απίθανο να υπήρχε ως τα τέλη του Η' αιώνα ένα μεγάλο πληθυσμιακό κενό στη Δαλματία.⁷⁰⁵

Ενδιαφέρον ως προς τον ακριβέστερο χρονολογικό προσδιορισμό της καθόδου των δύο φύλων παρουσιάζει η θέση των H. Ditten και R.-J. Lilie, σύμφωνα με την οποία το Βυζάντιο θα είχε θεωρητικά τη δυνατότητα να δραστηριοποιηθεί πολιτικά στα Βαλκάνια μεταξύ του 628, όταν τελείωσε ο περσικός πόλεμος του Ηρακλείου, και του 634, όταν άρχισε η αραβική εισβολή στα εδάφη της αυτοκρατορίας.⁷⁰⁶ Η θέση των δύο Γερμανών ιστορικών, αν και λαμβάνει υπόψη τα ιστορικά δεδομένα στην Ανατολή, προϋποθέτει την άμεση ανάμειξη του Βυζαντίου στην κάθοδο και εγκατάσταση των Κροατών και των Σέρβων, η οποία όμως έχει έντονα αμφισβητηθεί (βλ. παρακάτω).

1. Η μετανάστευση των Κροατών και των Σέρβων και η “αβαρική” πολιτική του Ηρακλείου.

Η μετανάστευση των Κροατών και των Σέρβων από την κεντρική Ευρώπη προς τα Βαλκάνια έχει αποδοθεί από ορισμένους ερευνητές σε παρέμβαση της βυζαντινής διπλωματίας στον αρχικό χώρο της εγκατάστασής τους, η οποία υποκίνησε την εξέγερσή τους εναντίον των Αβάρων και προκάλεσε τη μετακίνησή τους προς τα νότια.⁷⁰⁷ Παρά το γεγονός ότι δεν είναι ξεκάθαρο εάν τα δύο φύλα εξεγέρθηκαν εναντίον των Αβάρων (η πιθανότερη εκδοχή) ή απλά διέφυγαν από την κεντρική Ευρώπη μετά την εξασθένηση του αβαρικού χαγανάτου το 626, το ζήτημα που τίθεται, όπως και στην περίπτωση της εξέγερσης του Σάμο, είναι η δυνατότητα παρέμβασης των Βυζαντινών στην κεντρική Ευρώπη, και ειδικότερα στις βόρειες παρυφές του αβαρικού χαγανάτου, την εποχή του Ηρακλείου.

Ο χαρακτηρισμός της αρχικής πατρίδας των Κροατών και των Σέρβων από τον Πορφυρογέννητο ως *αβάπτιστος*⁷⁰⁸ (ή “μεγάλης” σε άλλες περιπτώσεις) υποδήλωνε, σύμφωνα με τη βυζαντινή εικόνα του κόσμου, έναν χώρο εκτός των ορίων της αυτοκρατορίας, όπου ζούσαν ειδωλολατρικοί λαοί (π.χ. Μεγάλη Σκυθία, Βουλγαρία, Μοραβία κτλ.). Αντίθετα, το

⁷⁰⁵ Κατιčić, *Anfänge*, σελ. 310, υποσ. 49. Του ίδιου, *Αδριατική*, σελ. 52. H. Wolfram, *The Image of Central Europe in Constantine VII Porphyrogenitus. Ο Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος και η εποχή του. Β' Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση, Δελφοί, 22-26 Ιουλίου 1987 (Αθήνα 1989)*, σελ. 12. Pohl, *Awaren*, σελ. 262-263.

⁷⁰⁶ Ditten, *Einwanderung*, σελ. 131-132. Lilie, *Herakleios*, σελ. 23.

⁷⁰⁷ Ditten, *Staatsbildung*, σελ. 519. Lemerle, *Miracles II*, σελ. 186. Fine, *Balkans*, σελ. 55. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 52, 123. Gazi, *Croatia*, σελ. 16. Δίχως απήχηση παρέμεινε η παλαιά θέση του Pelzel (*Geschichte der Böhmen*, σελ. 27), ότι οι Κροάτες αποτίναξαν την κυριαρχία του Σάμο.

⁷⁰⁸ *DAI*, 31, σελ. 152, 83-84: “Ότι ή μεγάλη Χρωατία, ή και άσπρη έπονομαζόμενη, άβάπτιστος τυγχάνει μέ - χρι τής σήμερα, καθώς και οι πλησιάζοντες αυτήν Σέρβλοι”. Σχετικά με το πολυσυζητημένο επίθετο *αβάπτιστος*, βλ. Λουγγής, *Μέθοδος*, σελ. 102-106.

επίθετο “μικρή” προσδιόριζε έναν χώρο εντός των εδαφών της αυτοκρατορίας ως τμήμα της χριστιανικής οικουμένης (π.χ. Μικρή Γοτθία, Σκυθία κτλ.).⁷⁰⁹ Η πληροφορία του βυζαντινού αυτοκράτορα ότι οι Κροάτες είχαν αρχικά γείτονες τους Βαυαρούς, τους Ούγγρους, τους Φράγκους και τους Λευκούς Σέρβους, προσδιορίζει την αρχική τους κοιτίδα βόρεια των Καρπαθίων.⁷¹⁰

Εκτός από τον Πορφυρογέννητο, περσικές και αραβικές πηγές του Θ'-ΙΑ' αιώνα, όπως ο Gardizi, ο Ibn-Rustah και ο al Mas'udi, επιβεβαιώνουν την ύπαρξη Κροατών (Chrvatin) δίπλα στους Surbin (Σέρβου/Σόρβιοι), τους Mrawa (Μοραβοί) και άλλους σλαβικούς λαούς.⁷¹¹ Ακόμη, σύμφωνα με τη γεωγραφική πραγματεία του Άγγλου βασιλέα Αλφρέδου του Μεγάλου (871-899), βορειοανατολικά των Μοραβών ζούσαν οι Δαλαμίντσοι (Dalamentsan), οι οποίοι είχαν στα ανατολικά τους Κροάτες (Horiti) και στα βόρεια τους Σέρβους (Surpe).⁷¹² Γύρω στο έτος 1000, το Χρονικόν του Νέστορα τοποθετούσε τους Κροάτες ανάμεσα σε σλαβικά φύλα που ζούσαν στους ποταμούς Δνείστερο και Προύθο.⁷¹³ Η παρουσία Κροατών στη Βοημία

⁷⁰⁹ R. Dostálová, Μεγάλη Μοραβία, *Byzantinoslavica* 27 (1966), σελ. 346. Wolfram, *Image*, σελ. 8-9. Pohl, *Awaren*, 267. Του ίδιου, *Grundlagen*, σελ. 221-222. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 171, υποσ. 362. Π. Αντωνόπουλος, *Ο Αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος και οι Ούγγροι*, Ιστορικές Μονογραφίες 17, Αθήνα 1996, σελ. 124. Για τη συζήτηση περί γεωγραφικών ορίων στα κεφάλαια του DAI, ο Π. Αντωνόπουλος (*Ούγγροι*, σελ. 122) επισημαίνει ότι ο ακριβής προσδιορισμός των γεωγραφικών ορίων δεν ενδιαφέρει τον μακράν ευρισκόμενο συντάκτη του DAI, και ως εκ τούτου είναι μάταιη η εμπλοκή σε μια συζήτηση που ξεπερνά τις γνώσεις και τα ενδιαφέροντα του Κωνσταντίνου.

⁷¹⁰ DAI, 30, σελ. 142, 61-75: “Οἱ δὲ Χρωβάτοι κατὰ τὸν ποταμὸν ἐκεῖθεν Βαγιβαρείας, ἔνθα εἰσὶν ἄρτιως οἱ Βελοχρωβάτοι... ὑπόκεινται δὲ ὧτ' αὖ, τῷ μεγάλῳ ῥηγί Φραγγίας, τῆς καὶ Σαξίας, καὶ ἀβάπτιστοι τυγχάνουσιν, συμπεθερίας μετὰ τοὺς Τούρκους καὶ ἀγάπας ἔχοντες”. 31, σελ. 146, 3-6: “Ὅτι οἱ Χρωβάτοι, οἱ εἰς τὰ τῆς Δελματίας νῦν κατοικοῦντες μέρη, ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Χρωβάτων, τῶν καὶ ἀσπρῶν ἐπονομαζομένων, κατάγονται, οἵτινες Τουρκίας μὲν ἐκεῖθεν, Φραγγίας δὲ πλησίον κατοικοῦσι, καὶ συνοροῦσι Σκλάβοις, τοῖς ἀβαπτίστοις Σέρβλοις”. Dvornik, *Eastern Europe*, σελ. 268-270. Fine, *Balkans*, σελ. 57-58. Pohl, *Grundlagen*, σελ. 218. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοὶ Λαοὶ*, σελ. 123. Μωϋσειδου, *Βυζάντιο*, σελ. 373. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 161-162, 167.

⁷¹¹ Για τα σχετικά αποσπάσματα των περσικών και αραβικών πηγών βλ. J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840-940)*, Λειψία 1903, σελ. 106-110, 129-135. T. Lewicki, Les Carpates dans les écrits des géographes arabes et persans du IXe-XIIe siècle, *Acta Archaeologica Carpatica* 1 (1959), σελ. 191-208. Του ίδιου, L'apport des sources arabes médiévales (IXe-Xe siècles) a la connaissance de l'Europe centrale et orientale, *SSCI* 12/1 (1965), σελ. 476-477. U. Lewicka-Rajewska, The Slavs of Central Europe and the Muslim World until the Beginning of the 10th Century A.D. in the Light of the Arabic written Sources. *Origins of Central Europe*, σελ. 218-222.

⁷¹² R Ekblom, Alfred the Great as Geographer, *Studia Neophilologica* 14 (1941), σελ. 117: “Be norpaneastan Maroara sindon Dalamentsan, ond be eastan Dalamentsan sindon Horigti, ond be norpan Dalamentsan sindon Surpe, ond be westan him Sysyle”. Marquart, *Streifzüge*, σελ. 130. Dvornik, *Eastern Europe*, σελ. 272-273. Του ίδιου, *Civilisation*, σελ. 36. Jenkins, *Commentary*, σελ. 116. Pohl, *Awaren*, σελ. 264.

⁷¹³ Χρονικόν του Νέστορα, 12. 96, σελ. 12: “Καὶ ζούσαν εἰρηνικὰ οἱ Πολιάνοι καὶ οἱ Δερεβλιάνοι καὶ οἱ Σεβεριάνοι καὶ οἱ Ριντμίτσιοι καὶ οἱ Βιάτιτσοι καὶ οἱ Χρωβάτοι”. Marquart, *Streifzüge*, σελ. 130. Dvornik, *Eastern Europe*, σελ. 298-299. Jenkins, *Commentary*, σελ. 116. W. Pohl, Das Awarenreich und die “kroatischen” Ethnogenesen. *Die Bayern und ihre Nachbarn* I, σελ. 294.

μαρτυρείται στο έγγραφο του αυτοκράτορα Ερρίκου Δ΄ για την επισκοπή της Πράγας το 1086, όπου γινόταν λόγος για “Chrouati et altera Chrowati” στον χώρο δικαιοδοσίας της επισκοπής.⁷¹⁴

Η αρχική εγκατάσταση των Κροατών στην κεντρική Ευρώπη (η *Λευκή* ή *αβάπτιστη* Κροατία του Πορφυρογέννητου) τοποθετείται σε διαφορετικές μεταξύ τους περιοχές, όπως η Σιλεσία και η Κρακοβία,⁷¹⁵ η Γαλικία,⁷¹⁶ η Βοημία,⁷¹⁷ ή μία ευρύτερη περιοχή που περιελάμβανε τη Γαλικία, τη Σιλεσία και την ανατολική Βοημία.⁷¹⁸ Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη μίας “νότιας υπόθεσης”, που εκλαμβάνει ως κέντρο της Λευκής Κροατίας την Καρινθία,⁷¹⁹ αγνοεί ουσιαστικά τη γειτονική θέση των *αβαπτίστων Σέρβων*, κατάλοιπα των οποίων υπάρχουν ακόμη στα γερμανικά κρατίδια της Σαξωνίας και του Βρανδεμβούργου (οι Σόρβιοι της Λουσατίας).

Εκτός από τον γεωγραφικό προσδιορισμό της αρχικής τους πατρίδας, αρκετά αμφιλεγόμενο ζήτημα αποτελεί η φυλετική καταγωγή των Κροατών, όπως και των Σέρβων. Στηριζόμενος σε προγενέστερες πηγές, ο Πορφυρογέννητος αναφέρει στο έργο του “*Περί της βασιλείου τάξεως*” την παρουσία των *Κρεβατάδων* και του *Σαρβάν* στον Καύκασο.⁷²⁰ Οι πληροφορίες αυτές θεωρήθηκαν από αρκετούς ερευνητές ως απόδειξη για την ιρανική-σαρματική καταγωγή των Κροατών και των Σέρβων, οι οποίοι αφομοιώθηκαν στη συνέχεια από τον υποταγμένο σε αυτούς σλαβικό πληθυσμό.⁷²¹ Υποστηρίχθηκε επίσης ότι το όνομα *Κροάτες* τον Ζ΄ αιώνα δεν

⁷¹⁴ *Heinrici IV. Diplomata pars II*, έκδ. D. v. Gladiss (*MGH, Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae VI*), Βαϊμάρη 1952, σελ. 517/390, 1-4: “Deinde ad aquilonem hi sunt termini: Psouane, Chrouati et altera Chrowati, Zlasane, Trebouane, Pobarane, Dedosize usque ad mediam silvam, qua Milcianorum occurrunt termini”. Marquart, *Streifzüge*, σελ. 129-130. G. Vernadsky, *Great Moravia and White Chorvatia*, *JAOS* 65 (1945), σελ. 257. Jenkins, *Commentary*, σελ. 116. H. Kunstmann, *Wer waren die Weißkroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos?*, *WdS* 29 (1984), σελ. 111. Pohl, “*Kroatischen*” *Ethnogenesen*, σελ. 294.

⁷¹⁵ Marquart, *Streifzüge* σελ. 130. Lewicki, *Sources*, σελ. 476. P. Ratkoš, *La conquête de la Slovaquie par les Mayars*, *SHS* 3 (1965), σελ. 15-19. Peroche, *Croatie*, σελ. 17. Gazi, *Croatia*, σελ. 16.

⁷¹⁶ Vernadsky, *White Chorvatia*, σελ. 257-258. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 270. Kollautz, *Ausbreitung*, σελ. 154.

⁷¹⁷ Chaloupecký, *Considerations*, σελ. 232. Jenkins, *Commentary*, σελ. 116. Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 306.

⁷¹⁸ Ekblom, *Alfred*, σελ. 132. Dvornik, *Eastern Europe*, σελ. 270, 285-286. Του ίδιου, *Civilisation*, σελ. 36. Obolensky, *Commonwealth*, σελ. 59. Avenarius, *Europa*, σελ. 141. Για τις διαφορετικές θέσεις σχετικά με την κοιτίδα των Κροατών βλ. επίσης Kunstmann, *Weißkroaten*, σελ. 111-112.

⁷¹⁹ O. Kronsteiner, *Gab es unter den Alpenslawen eine kroatische ethnische Gruppe?* *Wiener slavistisches Jahrbuch* 24 (1978), σελ. 141-144. Kunstmann, *Weißkroaten*, σελ. 117-119.

⁷²⁰ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, *Περί της βασιλείου τάξεως*, έκδ. J. Reiske (*De cerimoniis aulae Byzantinae, CSHB*), Βόννη 1829, τόμ. II, 48, σελ. 688, 10-14: “εις τὸν ἄρχοντα Ἀλβανίας· εἰς τὸν ἄρχοντα τῶν Κρεβατάδων, ἤγουν τὸν λεγόμενον Κρεβατᾶν...εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ Σαρβᾶν, οἵτινες κείνται μέσον Ἀλανίας καὶ Τζα-ναρίας.” Η αρχική παρουσία των Σέρβων στον χώρο μεταξύ του Δον και του Καυκάσου μαρτυρείται σε πηγές του Β΄ αιώνα μ. Χ., όπως τον Πτολεμαίο (*Γεωγραφία*, II, έκδ. C.F.A. Nobbe, Λειψία 1845, V, 9, 21, σελ. 42: “μεταξὺ δὲ τῶν Κεραυνίων ὄρεων καὶ τοῦ Ῥᾶ ποταμοῦ Οριναῖοι, καὶ Οθάλοι, καὶ Σέρβοι”) και τον Πλίνιο (*Φυσική Ιστορία*, VI, 7, 19, έκδ. K. Brodersen, Ζυρίχη 1996, σελ. 22: “A Cimmerico accollunt Maeotici, Vali, Serbi, Serrei, Scizi, Gnissi”). Dvornik, *Eastern Europe*, σελ. 279. Του ίδιου, *Civilisation*, σελ. 36-37. Jenkins, *Commentary*, σελ. 115, 132. Peroche, *Croatie*, σελ. 16, 35. T. Judah, *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, New Heaven-Λονδίνο 1997, σελ. 8.

⁷²¹ S. Sakač, *Iranische Herkunft des kroatischen Volksnamens*, *Orientalia Christiana Periodica* 15 (1949), σελ. 317-340. Dvornik, *Eastern Europe*, σελ. 277, 285. Του ίδιου, *Civilisation*, σελ. 35-37. Vernadsky, *White Chorvatia*, σελ. 258. Ditten, *Staatsbildung*, σελ. 521. Fine, *Balkans*, σελ. 56-59. Για όλες τις επιμέρους θέσεις γύρω από την καταγωγή των Κροατών και των Σέρβων (ιρανική, γοτθική, σλαβική) βλ. τη διεξοδική παρουσίαση του R. Katičić,

αποτελούσε κάποιο εθνώνυμιο, αλλά υποδήλωνε είτε ένα τιμητικό τίτλο είτε ένα αξίωμα, ή μία ανώτερη σλαβική κοινωνική ομάδα που ανήλθε στον αβαρικό στρατό και ασπάσθηκε κάποιες αβαρικές παραδόσεις.⁷²²

Αντίστοιχα με τους Κροάτες, η αρχική πατρίδα των Σέρβων τοποθετείται από τον Πορφυρογέννητο στην κεντρική Ευρώπη, στη λεγόμενη Λευκή Σερβία, γειτονική των Κροατών,⁷²³ η οποία ταυτίζεται με το φύλο των Sorabi/Surbi που απαντά στις δυτικές πηγές.⁷²⁴ Η θέση της Μεγάλης (ή Λευκής) Σερβίας έχει προσδιοριστεί από τους ερευνητές είτε στη Λουσατία, μεταξύ των ποταμών Έλβα, Όντερ και Σάαλ,⁷²⁵ είτε στον χώρο της νοτιοδυτικής Πολωνίας και της βόρειας Τσεχίας.⁷²⁶ Ακόμη, η περιοχή του ποταμού Βιστούλα στη νότια Πολωνία αναφέρεται ως αρχική πατρίδα του σερβικού φύλου των Ζαχλούμων, που εγκαταστάθηκε στη σημερινή Ερζεγοβίνη.⁷²⁷

Η τοποθέτηση της αρχικής πατρίδας των Κροατών και των Σέρβων στην κεντρική Ευρώπη δεν επιτρέπει μάλλον την υπόθεση για παρέμβαση του Βυζαντίου σε μία εξέγερση των δύο φύλων εναντίον των Αβάρων. Όπως και στην περίπτωση του Σάμο, η βυζαντινή διπλωματία, με δεδομένη την κατάσταση της αυτοκρατορίας λίγο μετά το 626, δεν είχε τα απαραίτητα γεωπολιτικά ερείσματα ώστε να επηρεάσει τις εξελίξεις σε περιοχές βόρεια του αβαρικού χαγανάτου. Κατά συνέπεια, τόσο η πιθανή εξέγερση των Κροατών και των Σέρβων εναντίον των Αβάρων όσο και η φυγή τους από την κεντρική Ευρώπη δεν συνδέονται με την “αβαρική” πολιτική του Ηρακλείου. Οι εξελίξεις αυτές επήλθαν ανεξάρτητα από τις διαθέσεις της

The Origins of the Croats. *Croatia in the Early Middle Ages*, σελ. 149-168, ιδ. 156-166. Βλ. επίσης Jenkins, *Commentary*, σελ. 115-117, 132. Στράτος, *Βυζάντιον Β΄*, σελ. 815, 823-824. Peroche, *Croatie*, σελ. 16-17. Μωυσειδου, *Βυζάντιο*, σελ. 370, υποσ. 4.

⁷²² Kronsteiner, *Alpenslawen*, σελ. 155. Budak, *Adriaküste*, 134-135. Pohl, “Kroatischen” *Ethnogenesen*, σελ. 297-298. Του ίδιου, *Grundlagen*, σελ. 218-221. Geary, *Europäische Völker*, σελ. 166.

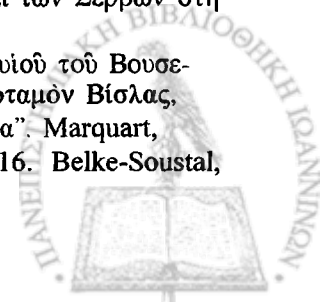
⁷²³ *DAI*, 32, σελ. 152, 2-7: “Ιστέον, ότι οι Σέρβλοι από τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων, τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων, κατάγονται, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν κατοικούντων εἰς τὸν παρ’ αὐτοῖς Βοΐκι τόπον ἐπονομαζόμενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρωατία, ἡ ἀβάπτιστος, ἡ καὶ ἄσπρη προσαγορευομένη ἐκεῖσε τοίνυν καὶ οὗτοι οἱ Σέρβλοι τὸ ἀπ’ ἀρχῆς κατῴκουν”. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 172.

⁷²⁴ Einhardi, *Annales*, σελ. 163, 23-24: “Interea regi adlatum est, quod Sorabi Sclavi, qui campos inter Albim et Salam interiacentes incolunt...” Βαυαρὸς Γεωγράφος, *Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii*, ἐκδ. B. Horák-D. Trávníček, *Rozprawy Československé Akademie VĚD, ŘADA Společenský Věd* 66/2 (1956) σελ. 2: “Iuxta illos est regio, quae vocatur Surbi, in qua regione plures sunt, quae habent civitates L. Iuxta illos sunt, quos [vocant] Talamenzi, qui habent civitates XIII. Beheimare, in qua sunt civitates XV”. Για την αναφορά των Σέρβων στις αραβικές πηγές βλ. παραρ., υποσ. 711.

⁷²⁵ Marquart, *Streifzüge*, σελ. 106-107. Ekblom, *Alfred*, 132. Horák-Trávníček, *Descriptio*, σελ. 18. Jenkins, *Commentary*, σελ. 130. Dvornik, *Eastern Europe*, σελ. 270, 285. Του ίδιου, *Civilisation*, σελ. 36. Obolensky, *Commonwealth*, σελ. 59. Fritze, *Bedeutung*, σελ. 75-77.

⁷²⁶ B. Ferjancić, *Dolazak Hrvata i Srba na balkansko poluostrvo* (Η ἔλευση των Κροατών και των Σέρβων στη βαλκανική χερσόνησο), *ZRVI* 35 (1995), σελ. 152. Judah, *Serbs*, σελ. 7.

⁷²⁷ *DAI*, 33, σελ. 160. 16-162. 19: “Ὅτι ἡ γενεὰ τοῦ ἀνθυπάτου καὶ πατρικίου Μιχαήλ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βουσεβούτζη, τοῦ ἀρχοντος τῶν Ζαχλούμων, ἦλθεν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἀβαπτίστων εἰς τὸν ποταμὸν Βίσλας, τοὺς ἐπονομαζόμενους Λιτζίκη, καὶ ᾤκησεν εἰς τὸν ποταμὸν, τὸν ἐπονομαζόμενον Ζαχλούμα”. Marquart, *Streifzüge*, σελ. 110-111. Jenkins, *Commentary*, σελ. 139. Στράτος, *Βυζάντιον Β΄*, σελ. 816. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 179-180.

αυτοκρατορίας και ήταν αποτέλεσμα της εξασθένησης του αβαρικού χαγανάτου μετά την ήττα του 626, όταν στο εσωτερικό και την περιφέρειά του εκδηλώθηκαν αποσχιστικές τάσεις υποτελών φύλων.

2. Το Βυζάντιο και οι Άβαροι στο πλαίσιο της εγκατάστασης των Κροατών και των Σέρβων στα Βαλκάνια.

Για την εγκατάσταση των Κροατών και των Σέρβων στα Βαλκάνια, ο Πορφυρογέννητος επισημαίνει τον ενεργό ρόλο του αυτοκράτορα Ηρακλείου ενώ, μόνο για τους Κροάτες, πληροφορεί ότι επικράτησαν σε πόλεμο εναντίον των Αβάρων. Μεγάλο μέρος ερευνητών θεωρεί ότι οι πληροφορίες του βυζαντινού αυτοκράτορα αντικατοπτρίζουν το πραγματικό ιστορικό πλαίσιο ως προς την εγκατάσταση των δύο φύλων στα Βαλκάνια με την άδεια ή συναίνεση του Ηρακλείου και υπό την επικυριαρχία της Κωνσταντινούπολης.⁷²⁸

Σύμφωνα με την περιγραφή του Πορφυρογέννητου, ένα τμήμα των Λευκών Κροατών υπό την καθοδήγηση των επτά φυλάρχων του, εγκατέλειψε την αρχική του πατρίδα και κατευθύνθηκε προς τα νότια.⁷²⁹ Για την πορεία που ακολούθησαν, έχουν προταθεί δύο διαφορετικές εκδοχές: α) ο λεγόμενος “ανατολικός δρόμος”, ο οποίος κατέρχεται από τον Προύθο και τον Σέρετο προς τον κάτω Δούναβη και τη Θράκη,⁷³⁰ και β) ο λεγόμενος “δυτικός δρόμος” μέσω Μοραβίας, κάτω Αυστρίας και δυτικής Ουγγαρίας.⁷³¹ Αντίστοιχες θέσεις περί ανατολικού⁷³² και δυτικού δρόμου⁷³³ παρατηρούνται και για την περίπτωση της σερβικής μετανάστευσης. Ο δυτικός δρόμος φαίνεται ότι ήταν ο πιθανότερος, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την απόσταση μεταξύ της αρχικής κοιτίδας και του χώρου εγκατάστασης.

Οι Κροάτες κατέλαβαν τον χώρο της σλαβονικής πεδιάδας μεταξύ του Σάβου και του Δραύου καθώς και την ορεινή περιοχή της Ιλλυρικής Κροατίας, κατά μήκος των ακτών της Αδριατικής, δίπλα στους ρωμαϊκούς πληθυσμούς που ζούσαν στις παράκτιες πόλεις. Στα νότια, τα σύνορά τους έφθαναν ως τις εκβολές του Τσέτινα και στα ανατολικά έως τους ποταμούς Βρμπας και

⁷²⁸ Jenkins, *Commentary*, σελ. 124. Budak, *Adriaküste*, σελ. 130. Κατιϊά, *Anfänge*, σελ. 310-311. Του ίδιου, *Αδριατική*, σελ. 45-46, 51-52. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 123-124. L. Maksimović, *Η εθνογένεση των Σέρβων στον Μεσαίωνα*, Ίδρυμα Γουλιανδρή-Χορν, Αθήνα 1994, σελ. 10. Βλ. επίσης Μωϊσειδίου, *Βυζάντιο*, σελ. 382.

⁷²⁹ *DAI*, 30, σελ. 142, 63-67: “Μία δὲ γενεὰ διαχωρισθεῖσα ἐξ αὐτῶν, ἦγον ἀδελφοὶ πέντε, ὃ τε Κλουκάς καὶ ὁ Λόβελος καὶ ὁ Κοσέντζης καὶ ὁ Μουχλῶ καὶ ὁ Χρωβάτος καὶ ἀδελφαὶ δύο, ἡ Τουγά καὶ ἡ Βουγά, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτῶν ἦλθον εἰς Δελματίαν, καὶ εἶρον τοὺς Ἄβαρεις κατέχοντας τὴν τοιαύτην γῆν”.

⁷³⁰ Jenkins, *Commentary*, σελ. 117, ο οποίος θεωρεί ότι οι Βυζαντινοί μετέφεραν τους Κροάτες από τη Θράκη προς τη Δαλματία.

⁷³¹ Waldmüller, *Begegnungen*, σελ. 306-307. Gazi, *Croatia*, σελ. 16.

⁷³² Jenkins, *Commentary*, σελ. 131-132. Στράτος, *Βυζάντιον Β΄*, σελ. 817.

⁷³³ Lilie, *Herakleios* σελ. 29-30.

Κούπα. Στα βόρεια επεκτάθηκαν μέχρι τους ποταμούς Ράσα και Λάμπιν στην Ιστρία, ενώ υπό τον έλεγχό τους περιήλθε και το τμήμα της κάτω Παννονίας μεταξύ του Σάβου και του Δούναβη (Pannonia Sirmiensis).⁷³⁴

Οι Σέρβοι εγκαταστάθηκαν νοτιοανατολικά των Κροατών, στον χώρο που περικλείεται από τους ποταμούς Δρίνο, Μοράβα, Τσέτινα, Τμπαρ, Τάρα, Λιμ, Ούβατς, Ράσκα και Πίβα. Το κέντρο της εγκατάστασής τους ήταν η περιοχή της Ράσκια.⁷³⁵ Ακόμη, στα κεφάλαια 33-36 ο Πορφυρογέννητος αναφέρει άλλα μικρότερα φύλα (Ζαχλούμοι, Τερβουνιάτες και Καναλίτες, Διοκλητιανού/Διοκλειάνοι, Παγανοί ή Αρεντανοί), τα οποία εποίκισαν τμήμα της δυτικής Βαλκανικής μέχρι τα αδριατικά παράλια, ιδιαίτερα τον χώρο της σημερινής Ερζεγοβίνης και του Μαυροβουνίου.⁷³⁶ Τα φύλα αυτά (εκτός των Διοκλειάνων) χαρακτηρίζονται ως σερβικά,⁷³⁷ συνεπώς ο πραγματικός χώρος της σερβικής εποίκισης ήταν ακόμη μεγαλύτερος με την προσθήκη των παραπάνω φύλων.

Στην εξιστόρηση της εγκατάστασης των Κροατών, ο Πορφυρογέννητος παρουσιάζει δύο διαφορετικές εκδοχές, η προέλευση των οποίων έχει αποδοθεί σε ανεξάρτητες μεταξύ τους πηγές. Πιθανότατα, οι πληροφορίες του κεφ. 30 στηρίζονται στην κροατική προφορική παράδοση, ενώ του κεφ. 31 εκφράζουν την “επίσημη” βυζαντινή εκδοχή.⁷³⁸ Σύμφωνα με την περιγραφή του κεφ. 30, όταν οι Κροάτες έφθασαν στη Δαλματία συγκρούστηκαν με τους Αβάρους και, αφού τους νίκησαν, εγκαταστάθηκαν στα εδάφη της, δίχως την ανάμειξη της βυζαντινής αυτοκρατορίας.⁷³⁹ Αντίθετα, στο κεφ. 31, ο Πορφυρογέννητος αναφέρει ότι οι

⁷³⁴ DAI, 30, σελ. 142, 75-77: “Από δὲ τῶν Χρωβάτων, τῶν ἐλθόντων ἐν Δελματία, διεχωρίσθη μέρος τι, καὶ ἐκράτησεν τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὴν Παννονίαν” 30, σελ. 144. 113-146. 117. Jenkins, *Commentary*, σελ. 123, 129. Peroche, *Croatie*, σελ. 17-18. Gazi, *Croatia*, σελ. 16. Μωϋσειδου, *Βυζάντιο*, σελ. 375-376. Ferjancić, *Dolazak*, σελ. 153.

⁷³⁵ DAI, 30, σελ. 146, 117-119: “Ἡ γὰρ χώρα Σερβλίας εἰς κεφαλὴν μὲν ἐστὶν πασῶν τῶν λοιπῶν χωρῶν, πρὸς ἄρκτον δὲ πλησιάζει τῇ Χρωβατία, πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῇ Βουλγαρίᾳ”. 32, σελ. 160, 149-151. Jenkins, *Commentary*, σελ. 134. Fine, *Balkans*, σελ. 53. S. Ercegonić-Pavlović/D. Minić, *Serben und Serbien. Welt der Slawen*, σελ. 100. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοὶ Λαοὶ*, σελ. 123-126. Maksimović, *Εθνογέννεση*, σελ. 11.

⁷³⁶ Βλ. Μέρος Πρώτο, Γ 2, υποσ. 336.

⁷³⁷ DAI, 33, σελ. 160, 8-10: “Οἱ δὲ νῦν οἰκοῦντες ἐκεῖσε Ζαχλοῦμοι Σέρβλοι τυγχάνουσιν ἐξ ἐκείνου τοῦ ἄρχοντος, τοῦ εἰς τὸν βασιλεῖα Ἡράκλειον προσφυγόντος”. 34, σελ. 162, 3-4: “Ὅτι ἡ τῶν Τερβουνιωτῶν καὶ τῶν Καναλιτῶν χώρα μία ὑπάρχει. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων οἱ ἐκεῖσε οἰκοῦντες κατάγονται...” 36, σελ. 164, 5-7: “Οἱ δὲ αὐτοὶ Παγανοὶ ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων κατάγονται ἐξ ἐκείνου τοῦ ἄρχοντος, τοῦ εἰς τὸν βασιλεῖα Ἡράκλειον προσφυγόντος”. Ferluga, *Ansiedlungspolitik*, σελ. 50. Του ἰδίου, *Südslawischen Staaten*, σελ. 252. Maksimović, *Εθνογέννεση*, σελ. 11-13. Μωϋσειδου, *Βυζάντιο*, σελ. 309. Ferjancić, *Dolazak*, σελ. 153-154. Επιφυλάξεις για τον σερβικό χαρακτήρα αυτών των φύλων διατυπώνουν οι Jenkins (*Commentary*, σελ. 139, 142), Budak (*Adriaküste*, σελ. 131-133) και Pohl (*Awaren*, σελ. 268).

⁷³⁸ Jenkins, *Commentary*, σελ. 114-115. Avenarius, *Europa*, σελ. 143-144. Κατιϊέ, *Origins*, σελ. 150-151. Για τις επιμέρους θέσεις ως προς τις διαφοροποιήσεις των κεφ. 30 και 31 βλ. Ferjancić, *Dolazak*, σελ. 151-152. Σύμφωνα με τον Κατιϊέ (*Αδριατική*, σελ. 52-68), την ίδια προφορική παράδοση για την πρώιμη ιστορία των Κροατών ακολούθησε τον ΙΓ΄ αιώνα και ο Θωμάς του Σπαλάτου.

⁷³⁹ DAI, 30, σελ. 142, 67-71: “Ἐπὶ τινὰς οὖν χρόνους πολεμούντες ἀλλήλους, ὑπερίσχυσαν οἱ Χρωβάτοι, καὶ τοὺς μὲν τῶν Ἀβάρων κατέσφαξαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ὑποταγῆναι κατηνάγκασαν. Ἐκτοτε οὖν κατεκρατήθη ἡ

Κροάτες ήλθαν αρχικά σε επαφή με τον αυτοκράτορα Ηράκλειο, ο οποίος τους έδωσε εντολή να πολεμήσουν τους Αβάρους και στη συνέχεια την άδεια να εγκατασταθούν στα εδάφη που κατέλαβαν.⁷⁴⁰ Στην περιγραφή του Πορφυρογέννητου για τη μετανάστευση των Κροατών από τη *Λευκή Κροατία* και την εγκατάσταση στην μεταγενέστερη πατρίδα τους, αφού νίκησαν τους Αβάρους, έχει επισημανθεί ένα μυθολογικό υπόβαθρο συνδεδεμένο με τη λαϊκή προφορική παράδοση, η οποία διέσωσε στοιχεία της κροατικής "origo gentis". Αυτή η παράδοση ανάγει την κροατική εγκατάσταση και εθνογένεση στη νίκη των Κροατών επί των Αβάρων και την κατάληψη από αυτούς πρώην ρωμαϊκών εδαφών νότια του Δούναβη στα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου.⁷⁴¹

Σε αντίθεση με τις πληροφορίες που παρέχει για τους Κροάτες, ο Πορφυρογέννητος δεν αναφέρει καμία σύγκρουση των Σέρβων με τους Αβάρους.⁷⁴² Για την εγκατάσταση των Σέρβων δεν υπάρχουν διαφορετικές μεταξύ τους παραδόσεις, για αυτό και δεν διασώζονται αυθεντικά στοιχεία μίας σερβικής "origo gentis".⁷⁴³ Οι πληροφορίες του Πορφυρογέννητου για τους Σέρβους απεικονίζουν τη βυζαντινή οπτική, όπως η ετυμολογία του ονόματός τους,⁷⁴⁴ καθώς και η εγκατάστασή τους από τον Ηράκλειο στα Σέρβια, δυτικά της Θεσσαλονίκης. Οι Σέρβοι θέλησαν να επιστρέψουν στην αρχική πατρίδα τους, όμως, όταν έφθασαν στον Δούναβη προτίμησαν να παραμείνουν μέσα στα όρια της αυτοκρατορίας και ζήτησαν γη για εγκατάσταση από τον βυζαντινό στρατηγό του Βελιγραδίου.⁷⁴⁵ Η πληροφορία για τον έλεγχο του Βελιγραδίου από τους Βυζαντινούς την εποχή του Ηρακλείου έχει εκληφθεί είτε ως απόδειξη για την

τοιαύτη χώρα παρά τῶν Χρωβάτων, καὶ εἰσὶν ἀκμὴν ἐν Χρωβατία ἐκ (τοῦς) τῶν Ἀβάρων, καὶ γινώσκονται Ἄβαροι ὄντες".

⁷⁴⁰ *DAI*, 31, σελ. 148, 17-20: "Προστάξει οὖν τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου οἱ αὐτοὶ Χρωβάτοι καταπολεμήσαντες καὶ ἀπὸ τῶν ἐκείσε τοὺς Ἀβάρους ἐκδιώξαντες, Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως κελεύσει ἐν τῇ αὐτῇ τῶν Ἀβάρων χώρα, εἰς ἣν νῦν οἰκοῦσιν, κατεσκήνωσαν". Ostrogorsky, *Byzantine Empire*, σελ. 5. Jenkins, *Commentary*, σελ. 114-115. Σπράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 809, 819. Κατιčić, *Anfänge*, σελ. 309. Του ἰδίου, *Αδριατική*, σελ. 48-49. Fine, *Balkans*, σελ. 54. Μωῦσειδου, *Βυζάντιο*, σελ. 375.

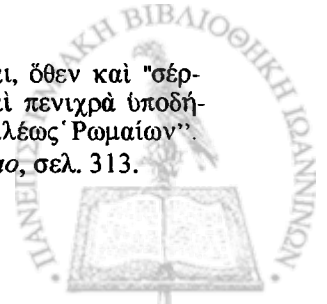
⁷⁴¹ Avenarius, *Europa*, σελ. 140-141. Κατιčić, *Anfänge*, σελ. 308. Του ἰδίου, *Croats*, σελ. 151. Fine, *Balkans*, σελ. 53-54, 58. Pohl, *Grundlagen*, σελ. 211-212, 218-220. Του ἰδίου, "*Kroatischen*" *Ethnogenesen*, σελ. 293-296. Μωῦσειδου, *Βυζάντιο*, σελ. 382. Geary, *Europäische Völker*, σελ. 166.

⁷⁴² Jenkins, *Commentary*, σελ. 131-133, σύμφωνα με τον οποίο, επικεφαλής των Σέρβων που κατευθύνθηκαν προς τα Βαλκάνια ἦταν ο ἀδελφός του Ντερβάν, συμμάχου του Σάμο. Η υπόθεση του Dvornik (*Eastern Europe*, σελ. 287, *Civilisation*, 65-66), ὅτι οἱ Σέρβοι προσέφεραν βοήθεια στους Κροάτες κατά τον πόλεμο με τους Αβάρους πρέπει να αποκλειστεί, καθώς ο Πορφυρογέννητος δεν αναφέρει σύγκρουση Σέρβων και Αβάρων.

⁷⁴³ Avenarius, *Europa*, σελ. 143. Pohl, *Awaren*, σελ. 267. Maksimović, *Εθνογένεση*, σελ. 10.

⁷⁴⁴ *DAI*, 32, σελ. 152, 12-16: "Σέρβλοι δὲ τῇ τῶν Ῥωμαίων διαλέκτῳ "δοῦλοι" προσαγορεύονται, ὅθεν καὶ "σέρβουλα" ἢ κοινῇ συνήθεια τὰ δουρικὰ φησὶν ὑποδήματα, καὶ "τζερβουλιανούς" τοὺς τὰ εὐτελεῆ καὶ πενιχρὰ ὑποδήματα φοροῦντας. Ταύτην δὲ τὴν ἑπωνυμίαν ἔσχον οἱ Σέρβλοι διὰ τὸ δοῦλοι γενέσθαι τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων". Jenkins, *Commentary*, σελ. 132. Fine, *Balkans*, σελ. 52. Lilie, *Herakleios*, 26. Μωῦσειδου, *Βυζάντιο*, σελ. 313.

⁷⁴⁵ *DAI*, 32, σελ. 152, 7-20.

αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας μέχρι τον Δούναβη μετά την ήττα των Αβάρων το 626,⁷⁴⁶ είτε ως επινόηση του Πορφυρογέννητου.⁷⁴⁷

Η ανάμειξη της Κωνσταντινούπολης στην εγκατάσταση των δύο φύλων στα Βαλκάνια έχει δικαιολογημένα αμφισβητηθεί, κυρίως λόγω του ιδεολογικού υπόβαθρου και της πολιτικής σκοπιμότητας που ενέχουν οι πληροφορίες του βυζαντινού αυτοκράτορα. Στην περιγραφή του Πορφυρογέννητου τονίζεται ιδιαίτερα η αδιάκοπη εξάρτηση από το Βυζάντιο του χώρου εγκατάστασης των Κροατών, των Σέρβων και των μικρότερων σερβικών φύλων,⁷⁴⁸ γεγονός που αντικατοπτρίζει την πολιτική και ιδεολογική πραγματικότητα της εποχής της Μακεδονικής δυναστείας. Γεγονότα όπως η ισχυροποίηση της βυζαντινής παρουσίας στην Αδριατική την εποχή του Βασιλείου Α' (867-886), η αποτυχία του Συμεών Α' της Βουλγαρίας (893-927) να κυριαρχήσει στα Βαλκάνια και να υποτάξει τη Σερβία και την Κροατία, η προσπάθεια των Φράγκων για τον έλεγχο του δαλματικού χώρου, ή η σύμπραξη των Σέρβων με το Βυζάντιο εναντίον του Συμεών, αποτέλεσαν άξονες επάνω στους οποίους ο Πορφυρογέννητος θεμελίωσε και "νομιμοποίησε" τη συνεχή επικυριαρχία των Βυζαντινών στα φύλα της βορειοδυτικής Βαλκανικής από την εποχή του αυτοκράτορα Ηρακλείου.⁷⁴⁹ Η περιγραφή του Πορφυρογέννητου προβάλλει και διασώζει ιστορικά τα στοιχεία που θεμελιώναν τα κυριαρχικά δικαιώματα της αυτοκρατορίας στους Κροάτες και τους Σέρβους: την παράκληση για γη στον αυτοκράτορα, την άδεια για εγκατάσταση, τη συμμαχία εναντίον των Αβάρων και τον εκχριστιανισμό τους.⁷⁵⁰

Η πολιτική-ιδεολογική διάσταση των πληροφοριών του Πορφυρογέννητου καθιστά αμφίβολη την αξιοπιστία του κεφ. 31 ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας ενίσχυσε τους Κροάτες κατά τη σύγκρουσή τους με τους Αβάρους. Με δεδομένες επίσης τις γεωπολιτικές συνθήκες της εποχής του Ηρακλείου, υποστηρίχθηκε ότι δεν υπάρχουν ενδείξεις για μία μεθοδική βαλκανική πολιτική

⁷⁴⁶ Jenkins, *Commentary*, σελ. 133. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 809-810, 822-823. J. Kovačević, *Die awarische Militärgrenze in der Umgebung von Beograd im VIII. Jahrhundert*, *Archaeologia Jugoslavica* 14 (1973), σελ. 49-55. Ρορονιό, *Témoins*, σελ. 503-504. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 132-134. Fine, *Balkans*, σελ. 36.

⁷⁴⁷ Lilie, *Herakleios*, σελ. 24-28, 31-42, ο οποίος ταυτίζει το Βελέγραδον με την δαλματική πόλη Biograd/Zara vecchia, την οποία θεωρεί κέντρο της βυζαντινής διοίκησης στη Δαλματία μετά την πτώση των Σαλώνων. Ferjancić, *Dolazak*, σελ. 152. Η θέση του Lilie, όπως και η ταύτιση των Σερβίων με την πόλη Srb στον άνω ρου του Una απορρίπτονται από τους Ferjancić (*Dolazak*, σελ. 152) και Belke-Soustal (*Byzantiner*, σελ. 173, υποσ. 367).

⁷⁴⁸ DAI, 29, σελ. 124, 54-58: "Ότι από τής βασιλείας 'Ηρακλείου, τοῦ βασιλέως 'Ρωμαίων, καθ' ὄν μέλλει τρόπον ρηθῆσθεσθαι ἐν τῇ περὶ τῶν Χρωβάτων καὶ Σέρβλων συγγραφῇ, πᾶσα ἡ Δελματία καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἔθνη, οἷον Χρωβάτοι, Σέρβλοι, Ζαχλοῦμοι, Τερβουνιώται, Καναλίται, Διοκλητιανοὶ καὶ 'Αρεντανοί, οἱ καὶ Παγανοὶ προσαγορευόμενοι, ἦσαν τῷ βασιλεὶ 'Ρωμαίων ὑποτασσόμενοι". 30-36, σελ. 138-164. Belke-Soustal, *Byzantiner*, σελ. 145, 159, 168-173, 178-182.

⁷⁴⁹ Μωῦσειδου, *Βυζάντιο*, σελ. 317-320, 382.

⁷⁵⁰ Fine, *Balkans*, σελ. 54-55. Pohl, *Grundlagen*, σελ. 221. Μωῦσειδου, *Βυζάντιο*, σελ. 325. Για το ιδεολογικό υπόβαθρο στο έργο του Πορφυρογέννητου βλ. Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1988, σελ. 56-61. Α. Κωνσταντακοπούλου, Χώρος και εξουσία στο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. "Περὶ τῶν θεμάτων" και "Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν 'Ρωμανόν". *Χώρος και Ιστορία. Αστικός, αρχιτεκτονικός και περιφερειακός χώρος*. Πρακτικά Συμποσίου Σκοπέλου, Σεπτέμβριος 1987 (Θεσσαλονίκη 1989) σελ. 113-129. Λουγγής, *Μέθοδος*, σελ. 78-79, 90-91.

ούτε πριν ούτε μετά τους περσικούς πολέμους,⁷⁵¹ ή ακόμη ότι η αυτοκρατορία δεν είχε τη δυνατότητα να αποτρέψει την εγκατάστασή τους και το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να έχει ειρηνικές σχέσεις μαζί τους.⁷⁵² Αν και η σύγκρουση των Κροατών με τους Αβάρους, που αναφέρεται τόσο στο κεφ. 30 όσο και στο κεφ. 31, πρέπει να εκληφθεί ως πραγματικό γεγονός, η εκδοχή του κεφ. 30, όπου δεν αναφέρεται καμία ανάμειξη της αυτοκρατορίας σε αυτή τη σύγκρουση, δείχνει περισσότερο αξιόπιστη. Κατ' επέκταση, δεν πρέπει να υπήρξε "άδεια" ή "συναίνεση" του Ηρακλείου για την εγκατάσταση των Κροατών, των Σέρβων και των υπόλοιπων φύλων στις παλαιές επαρχίες της αυτοκρατορίας, δεδομένου ότι το Βυζάντιο δεν μπορούσε να την αποτρέψει εκείνη τη στιγμή με διπλωματικά ή στρατιωτικά μέσα.

Σε ό,τι αφορά τους Σέρβους, η ειρηνική εγκατάστασή τους, ανεξάρτητα από τα όσα αναφέρονται για την παρέμβαση του βυζαντινού αυτοκράτορα, φαίνεται αρκετά πιθανή, καθώς εγκαταστάθηκαν σε εδάφη μακριά από το αβαρικό χαγανάτο, σε αντίθεση με τους Κροάτες που κατέλαβαν εδάφη στη νοτιοδυτική μεθόριο των Αβάρων. Από την άλλη πλευρά, πολιτικές διαστάσεις ως προς τους Αβάρους μπορούσε να έχει η προσέγγιση των δύο νοτιοσλαβικών φύλων από τον βυζαντινό αυτοκράτορα μόνο όταν η εγκατάστασή τους αποτελούσε ένα τετελεσμένο γεγονός, το οποίο ο Ηράκλειος έπρεπε να "διαχειριστεί" προς όφελος των βυζαντινών συμφερόντων. Παρά την ήττα του 626 και τη σοβαρή κρίση που ακολούθησε στο εσωτερικό του αβαρικού χαγανάτου, η απειλή μίας μελλοντικής επανάκαμψης των Αβάρων στο βαλκανικό χώρο δεν έπαψε να υφίσταται. Η σταδιακή προσέγγιση των δύο φύλων και η ένταξή τους στη βυζαντινή σφαίρα επιρροής θα επέτρεπε στην αυτοκρατορία να δημιουργήσει ένα ανάχωμα σε ενδεχόμενες αβαρικές επιθέσεις στη δυτική Βαλκανική και να προστατεύσει με αυτό τον τρόπο τις κτήσεις της στη Δαλματία.⁷⁵³

⁷⁵¹ Lillie, *Herakleios*, σελ. 43.

⁷⁵² Fine, *Balkans*, σελ. 54-55. Haldon, *Seventh Century*, σελ. 47.

⁷⁵³ Τον ρόλο του αναχώματος για τους Κροάτες και τους Σέρβους ως προς την προστασία των βαλκανικών επαρχιών της αυτοκρατορίας από τους Αβάρους αποδέχονται οι Σπράτος (*Attack*, σελ. 376, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 820, *Βυζάντιον Γ'*, σελ. 171) και Ταρκονα-Ζαϊμονα (*Ethnische Schichten*, σελ. 67).

Γ. Η εξέγερση του Κουβράτου.

Ένα ακόμη επεισόδιο που συνδέεται με κινήσεις υποτελών φύλων εναντίον του αβαρικού χαγανάτου κατά τη βασιλεία του Ηρακλείου είναι η εξέγερση του χαγάνου των Ονογούρων Βουλγάρων Κουβράτου, για τον οποίο ο Πατριάρχης Νικηφόρος πληροφορεί ότι απελευθέρωσε τους Ονογούρους από τον έλεγχο των Αβάρων.⁷⁵⁴ Η εξέγερση του Κουβράτου θεωρήθηκε ως αποτέλεσμα της πολιτικής του αυτοκράτορα Ηρακλείου εναντίον των Αβάρων και αποδόθηκε σε ενεργό ανάμειξη της Κωνσταντινούπολης.⁷⁵⁵ Η νίκη του Κουβράτου οδήγησε στη σύσταση της λεγόμενης “Μεγάλης Βουλγαρίας” η οποία είχε ως κέντρο τις περιοχές γύρω από την Αζοφική Θάλασσα και εκτεινόταν στις στέπες που περικλείουν οι ποταμοί Δνείπερος, Δον και Κουμπάν.⁷⁵⁶ Η χρονολόγηση της εξέγερσης δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένη και προτείνονται διάφορες χρονολογήσεις όπως το 630⁷⁵⁷, το 635⁷⁵⁸ ή μεταξύ 635 και 641.⁷⁵⁹

Ο Ηράκλειος, προφανώς για να ενισχύσει τη θέση της αυτοκρατορίας στον “αχανή διάδρομο”, είχε προσεγγίσει τους Ονογούρους ήδη από την πρώτη δεκαετία της βασιλείας του. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Ιωάννη Νικίου και του Νικηφόρου, ο ηγεμόνας των Ονογούρων Ορχάν επισκέφθηκε μαζί με τον νεαρό ανηψιό του Κούβρατο την Κωνσταντινούπολη το 619 και κατά την εκεί παραμονή τους βαπτίσθηκαν χριστιανοί. Ο Ορχάν απέκτησε τον τίτλο του πατρικίου ενώ ο Κούβρατος παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη για μεγαλύτερο διάστημα μετά την αποχώρηση του Ορχάν.⁷⁶⁰

⁷⁵⁴ Νικηφόρος, 22, σελ. 70, 1-7: “Υπό δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐπανεστὴ Κούβρατος ὁ ἀνεψιὸς Ὁργανά ὁ τῶν Οὐνογουνδούρων κύριος τῶν Ἀβάρων χαγάνω, καὶ ὃν εἶχε παρ’ αὐτοῦ λαὸν περιυβρίσας ἐξεδίωξε τῆς οἰκείας γῆς, διαπρесеβέεται δὲ πρὸς Ἡράκλειον καὶ σπένδεται εἰρήνην μετ’ αὐτοῦ, ἥπερ ἐφύλαξαν μέχρι τέλους τῆς ἑαυτῶν ζωῆς· δῶρά τε γὰρ αὐτῷ ἔπεμψε καὶ τῆ τοῦ πατρικίου ἀξία ἐτίμησεν”.

⁷⁵⁵ Ostrogorsky, *Byzantine Empire*, σελ. 16-17. Obolensky, *Northern Neighbours*, σελ. 483. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 128. Lemerle, *Miracles II*, σελ. 185-186. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σελ. 149. Fine, *Balkans*, σελ. 43-44, 48-49. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 52, 96. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 47-48.

⁷⁵⁶ Θεοφάνης, σελ. 356. 19-357. 11. Νικηφόρος, 35, σελ. 86. 1-88. 5. Moravcsik, *Onoguren*, σελ. 71-72. Jenkins, *Commentary*, σελ. 62. Czeglédy, *Migrations*, σελ. 103, 109. Βλ. επίσης παραπ., υποσ. 755. Οι Gjuzelev (*Chan Asparuch*, σελ. 3, 11), Ονčarov (*Protobulgaren*, σελ. 175) και S. Alexandrowna-Pletnewa (*Chasaren*, σελ. 28-29), θεωρούν ως πρωτεύουσα της “Μεγάλης Βουλγαρίας” τη Φαναγόρια στη χερσόνησο του Taman.

⁷⁵⁷ Gjuzelev, *Chan Asparuch*, σελ. 10. Haldon, *Seventh Century*, σελ. 47. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 52, 96. Bálint, *Osten*, σελ. 229-230. Whittow, *Making*, σελ. 263.

⁷⁵⁸ Obolensky, *Northern Neighbours*, σελ. 483. Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 159. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σελ. 149. Βόνα, *Auftreten*, σελ. 107. J. Werner, *Kagan Kuvrat, der Begründer Grossbulgariens*, *Südosteuropa-Mitteilungen* 24/3 (1984), σελ. 64. Pohl, *Awaren*, σελ. 271-272. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 47-48.

⁷⁵⁹ Dvornik, *Civilisation*, σελ. 67. Ditten, *Einwanderung*, σελ. 128.

⁷⁶⁰ Ιωάννης Νικίου, 120. 47, σελ. 197: “Όταν οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης έμαθαν αυτά τα νέα, είπαν: “Αυτό το σχέδιο σχετίζεται με τον Κούβρατο, αρχηγό των Ούννων και ανηψιό του Οργανά, που βαπτίστηκε στην Κωνσταντινούπολη και έγινε μέλος της χριστιανικής κοινότητας στην παιδική του ηλικία και μεγάλωσε στο αυτοκρατορικό παλάτι”. Νικηφόρος, 9, σελ. 48. 1-50. 9. Ostrogorsky, *Byzantine Empire*, σελ. 16. Fine, *Balkans*, σελ. 44. Werner, *Kagan Kuvrat*, σελ. 64. Pohl, *Awaren*, σελ. 215, 271 (το 620). Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 48-49, υποσ. 8. Κραλίδης, *Χάζαροι*, σελ. 76.

Η υποτιθέμενη εξέγερση του Κουβράτου εναντίον των Αβάρων συνδέεται με μία μεταγενέστερη πρεσβεία του στην Κωνσταντινούπολη, ίσως το 635, αφού πρώτα είχε απελευθερώσει τον λαό του. Ο Ηράκλειος αποδέχθηκε τη σύναψη συμμαχίας με τον Κούβρατο, η οποία, σύμφωνα με τον Νικηφόρο, διατηρήθηκε μέχρι τον θάνατο του Ηρακλείου το 641. Στον ηγεμόνα των Ονογούρων στάλθηκαν πλούσια δώρα και του απονεμήθηκε από τον αυτοκράτορα ο τίτλος του πατρικίου.⁷⁶¹ Αν και ο Νικηφόρος, η μοναδική πηγή που αναφέρει την πρεσβεία του Κουβράτου στην Κωνσταντινούπολη, δεν παρέχει ειδικότερες πληροφορίες όσον αφορά το περιεχόμενο της συνθήκης, αυτή πρέπει να ήταν αρκετά σημαντική, καθώς τα πλούσια δώρα και ιδιαίτερα ο βυζαντινός τίτλος του πατρικίου είναι στοιχεία που φανερώνουν τις στενές σχέσεις του Ονογούρου ηγεμόνα με το Βυζάντιο. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στη σταθεροποίηση της πολιτικής θέσης του Κουβράτου στο εσωτερικό της χώρας του και ενίσχυσε το κύρος του εκτός της ηγεμονίας του.⁷⁶² Μετά τον θάνατο του Ηρακλείου το 641, ο Κούβρατος αναμείχθηκε στην έριδα της διαδοχής, υποστηρίζοντας τα δικαιώματα της χήρας του Ηρακλείου Μαρτίνας και του γιου της Ηρακλωνά εναντίον του Κωνσταντίνου Γ'.⁷⁶³

Ο Κούβρατος αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός “δορυφόρου ηγεμόνα” στον ζωτικής σημασίας για το Βυζάντιο χώρο βόρεια του Καυκάσου. Η προσέγγισή του με την Κωνσταντινούπολη υπήρξε σημαντικό επίτευγμα της βυζαντινής διπλωματίας, τη στιγμή που η αυτοκρατορία αντιμετώπιζε στην Ανατολή τους Άραβες και είχε ήδη απωλέσει μεγάλο μέρος της Βαλκανικής εξαιτίας των σλαβικών εγκαταστάσεων. Το Βυζάντιο απέκτησε έναν ισχυρό και έμπιστο σύμμαχο για τον έλεγχο του “αχανούς διαδρόμου”, ενώ μακροπρόθεσμα η προσέγγιση του Κουβράτου είχε θετική επίδραση στην εξέλιξη των βυζαντινοβουλγαρικών σχέσεων. Υπήρξε αφενός η απαρχή της ένταξης των Βουλγάρων στη σφαίρα της πολιτικής και πνευματικής επιρροής του Βυζαντίου και αφετέρου τέθηκαν οι βάσεις πάνω στις οποίες στηρίχθηκαν και αναπτύχθηκαν οι σχέσεις της αυτοκρατορίας με τους Βουλγάρους μετά τον θάνατο του Κουβράτου.⁷⁶⁴

Έχοντας πλέον ισχυροποιήσει τη θέση του, ο Κούβρατος ένωσε σταδιακά κάτω από την εξουσία του όλα τα βουλγαρικά φύλα που ζούσαν βορειοανατολικά της Μαύρης Θάλασσας, της

⁷⁶¹ Βλ. παραπ., υποσ. 754-755.

⁷⁶² Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 50, 161.

⁷⁶³ Ιωάννης Νικίου, 120. 48-49, σελ. 197: “Και ανάμεσα σε αυτόν και τον βασιλέα Ηράκλειο υπήρχε μεγάλη αγάπη και ειρήνη. Την ίδια αγάπη έδειξε ο Κούβρατος μετά το θάνατο του Ηρακλείου στους γιους του και τη σύζυγό του Μαρτίνα, χάρη στην καλοσύνη που είχε δείξει στον ίδιο ο Ηράκλειος. Ο Κούβρατος, αφού βαπτίσθηκε χριστιανός, νίκησε όλους τους βάρβαρους και τους ειδωλολάτρες με τη δύναμη του αγίου βαπτίσματος και τώρα από αγάπη για τον Ηράκλειο υποστηρίζει τα δικαιώματα των παιδιών του απέναντι στους γιους του Κωνσταντίνου”. Ostrogorsky, *Byzantine Empire*, σελ. 17. Στράτος, *Βυζάντιον Γ'*, σελ. 175. Werner, *Kagan Kuvrat*, σελ. 64. Gjuzelev, *Chan Asparuch*, σελ. 14. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 49, υποσ. 8.

⁷⁶⁴ Obolensky, *Northern Neighbours*, σελ. 483. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 50, 162.

Αζοφικής και του Καυκάσου και δημιούργησε τη λεγόμενη “Μεγάλη ή παλαιά Βουλγαρία”. Λίγο μετά τον θάνατο του Κουβράτου, ο οποίος χρονολογείται την εποχή του Κώνσταντος Β΄ (641-668), το χαγανάτο του διαλύθηκε εξαιτίας εσωτερικών διενέξεων αλλά και της προέλασης των Χαζάρων.⁷⁶⁵

Η επαφή του Κουβράτου με τον βυζαντινό πολιτισμό παρατηρείται σε μία σημαντική ταφή που ανακαλύφθηκε το 1912 στη Μαλάγια Περεστσέπινα κοντά στην Πολτάβα (βορειοανατολική Ουκρανία), την οποία ο J. Werner απέδωσε στον ηγεμόνα της “Μεγάλης Βουλγαρίας”. Τα ευρήματα της ταφής, η οποία είναι η πλουσιότερη της ευρασιατικής στέπας αλλά και της πρώιμης μεσαιωνικής Ευρώπης, δείχνουν σχέσεις με το Βυζάντιο. Η ταφή περιείχε χρυσά και αργυρά κοσμήματα βάρους περίπου 20 κιλών, όπλα, ιπποσκευή και εξάρτυση ανώτατου άρχοντα, που έζησε μάλλον στο δεύτερο τρίτο του Ζ΄ αιώνα. Ανάμεσα στα ευρήματα ξεχωρίζουν δύο χρυσά περιβραχιόνια, μία χρυσή αλυσίδα, μία χρυσή πόρπη ζώνης και μία λαβή σπάθης, διακοσμημένη με πολύτιμες πέτρες σε σχήμα σταυρού, τα οποία, κατά την άποψη του Werner, έχουν βυζαντινή προέλευση και ήταν τα κύρια διακριτικά που συνόδευαν τον τίτλο του πατρικίου. Το σημαντικότερο επιχείρημα στην υπόθεση του Werner προέρχεται από την επιγραφή *Κούβρατος πατρικίος* στην επιφάνεια δύο χρυσών δαχτυλιδιών. Εκτός από τα κοσμήματα, εντοπίστηκαν και 68 βυζαντινοί σόλδοι, μεταξύ των οποίων 18 του Κώνσταντος Β΄, που χρονολογούνται το 642-647 και αποτελούν έναν *terminus post quem* για τη χρονολόγηση της ταφής.⁷⁶⁶ Παρά τις όποιες επιφυλάξεις που έχουν διατυπωθεί,⁷⁶⁷ το σύνολο των ευρημάτων δικαιώνει μάλλον τη θέση του Werner ότι η ταφή ανήκε στον ηγεμόνα των Ονογούρων Βουλγάρων Κούβρατο.

Το κύριο ζήτημα που τίθεται για την εξέγερση του Κουβράτου αφορά τον λαό εναντίον του οποίου εξεγέρθηκε. Έχοντας ως μόνη μαρτυρία την πληροφορία του Νικηφόρου ότι ο Κούβρατος εξεγέρθηκε εναντίον των Αβάρων, ήταν γενικά αποδεκτό ότι αποτίναξε την αβαρική κυριαρχία και δημιούργησε το χαγανάτο της “Μεγάλης Βουλγαρίας” με την υποστήριξη της

⁷⁶⁵ Θεοφάνης, σελ. 357. 11-358. 11. Νικηφόρος, 35, σελ. 88, 5-34. Ostrogorsky, *Ιστορία Α΄*, σελ. 196. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σελ. 153. Werner, *Kagan Kuvrat*, σελ. 64. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βαλκανικοί Λαοί*, σελ. 96. Noonan, *Khazars*, σελ. 124. Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σελ. 48.

⁷⁶⁶ J. Werner, Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren. *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, phil-hist. Klasse*, N.F. 91, Μόναχο 1984. Του ίδιου, *Kagan Kuvrat*, σελ. 66-68. Kiss, “Barbarischen” Könige, σελ. 120. H. Buschhausen, Byzantinische Repräsentationskultur: Gold, Silber, Seide, Elfenbein. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 239. Avenarius, *Byzantinische Kultur*, σελ. 22.

⁷⁶⁷ Cs. Bálint, Zur Identifizierung des Grabes von Kuvrat, *AAASH* 36 (1984), σελ. 263-268. Του ίδιου, *Frühawarenzeit*, σελ. 137. Horedt, *Völker*, σελ. 14. Pohl, *Awaren*, σελ. 272. V. Zaleskaya, Byzantinische Gegenstände im Komplex von Mala Pereščepina. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 218. Z. A. Lvova-B. I. Maršak-N.A. Fonjakova, Der Schatz von Mala Pereščepina (Malaja Pereščepina). *Fundgeschichte, Zusammensetzung und historische Interpretation*, όπ. παραπ., σελ. 211.

βυζαντινής αυλής.⁷⁶⁸ Η θέση αυτή όμως αμφισβητήθηκε έντονα τις τελευταίες δεκαετίες από ορισμένους ερευνητές, οι οποίοι, εξετάζοντας την εξέλιξη των γεγονότων στις νοτιορωσικές στέπες κατά το δεύτερο ήμισυ του ΣΤ' και τις αρχές του Ζ' αιώνα, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο Κούβρατος εξεγέρθηκε εναντίον των δυτικών Τούρκων.⁷⁶⁹

Σύμφωνα με τον Μένανδρο Προτήκτορα, το 558 οι Άβαροι συγκρούστηκαν με τους Ονογούρους, τους οποίους και υπέταξαν, και στη συνέχεια νίκησαν τους Ζάλους, τους Σαβείρους και τους Άντες.⁷⁷⁰ Μετά την υποταγή αυτών των φύλων, μέρος των οποίων ακολούθησε τους Αβάρους, οι Άβαροι μετακινήθηκαν προς τα δυτικά. Στον χώρο βόρεια του Καυκάσου φαίνεται ότι κυριάρχησαν μετά το 567 οι δυτικοί Τούρκοι, οι οποίοι υπέταξαν τους λαούς που ζούσαν ανάμεσα στον Βόλγα, τον Δον και τον Καύκασο (Ογούρους, Ονογούρους και Αλανούς). Οι πληροφορίες για τις εξελίξεις στις νοτιορωσικές στέπες μετά τη φυγή των Αβάρων ήλθαν στην Κωνσταντινούπολη το 571 από τον Ζήμαρχο, όταν επέστρεψε μετά από δύο χρόνια παραμονής στο τουρκικό χαγανάτο ως βυζαντινός απεσταλμένος.

Όταν κατά την επιστροφή του ο Ζήμαρχος έφθασε στον κάτω Βόλγα, το κέντρο της μετέπειτα χαζαρικής επικράτειας, ο Ογούρος ηγεμόνας κυβερνούσε ήδη στο όνομα του Τούρκου χαγάνου.⁷⁷¹ Το 576, και ενώ οι Άβαροι ήταν ήδη στην Παννονία, ο ηγεμόνας των δυτικών Τούρκων Τούρξανθος, μαζί με τον ηγεμόνα των Ουτιγούρων Αναγαίο, κατέλαβαν την πόλη του Βοσπόρου (σήμ. Κερτζ) στην Κριμαία.⁷⁷² Ο Μένανδρος διασώζει τη συνομιλία του Τουρξάνθου με τη βυζαντινή πρεσβεία λίγο πριν από την επίθεση του Τούρκου χαγάνου στην Κριμαία⁷⁷³ καθώς και τη συνάντηση του βυζαντινού πρέσβη Βαλεντίνου με τον ηγεμόνα των Ουτιγούρων

⁷⁶⁸ Βλ. παραπ., υποσ. 755.

⁷⁶⁹ Avenarius, *Europa*, σελ. 155. Pletnewa, *Chasaren*, σελ. 28. Czeglédy, *Migrations*, σελ. 39. Ονάρων, *Protobulgaren*, σελ. 175. Gjuzeev, *Chan Asparuch*, σελ. 10. Pohl, *Awaren*, σελ. 273. Η παραπάνω άποψη είχε διατυπωθεί παλαιότερα από τον Moravcsik (*Onoguren*, σελ. 74, 79). Ο Moravcsik υποστήριξε επίσης ότι εναντίον των Αβάρων εξεγέρθηκαν οι Κουτρίγουροι, οι οποίοι ζούσαν δυτικά του Ντον και μετέπειτα υποτάχθηκαν στον Κούβρατο.

⁷⁷⁰ Βλ. Μέρος Πρώτο, Α 1, υποσ. 86.

⁷⁷¹ Μένανδρος, απ. 10. 4, σελ. 124, 24-27: "ταύτη τοι ὁ τῶν Ουγούρων ἡγούμενος, ὃς διέσωζεν ἐκεῖσε τοῦ Σιζαβούλου τὸ κράτος, πληρώσας ὕδατος ἄσκοῦς παρέσχετο τοῖς περὶ Ζήμαρχον, ὡς ἂν ἔχοιεν ὄθεν ὑδρεύσονται διὰ τῆς ἀνύδρου ἰόντες." Czeglédy, *Migrations*, σελ. 39, 106-109.

⁷⁷² Μένανδρος, απ. 19. 1, σελ. 178, 135-141: "ἐκεῖσε τοίνυν κατὰ τὸ Ἐκτέλ ὄρος ἀπιόντος Ουαλεντίνου, ἠπειλήσεν ὁ Τουρξάνθος ἢ μὴν ἀπτίκα ἐκπολιορκήσῃν τὴν Βόσπορον... παραχρήμα ὄγε σὺν πλείστη δυνάμει Τούρκων ἐξέπεμψε τὸν Βάχανον καθαιρήσοντα Βόσπορον, Ἀναγαίου ἤδη περὶ τὰ ἐκεῖσε στρατοπεδευομένου σὺν ἑτέρᾳ δυνάμει Τούρκων". 19. 2, σελ. 178, 1-3: "Ἐν ᾧ ἡ πόλις [καὶ] ὁ Βόσπορος ἦλῶ, οἱ πρέσβεις ἔτυχον παρὰ Τούρκους οἱ τῶν Ῥωμαίων, κὰκ τούτου γέγονε δῆλον ὡς Τούρκοι ἐξεπολεμώθησαν Ῥωμαίοις". Blockley, *Menander*, σελ. 277-278, υποσ. 233, 235. Στράτος, *Βυζάντιον Α'* σελ. 58. Pletnewa, *Chasaren*, σελ. 27. Pohl, *Awaren*, σελ. 67, 273. Η επίθεση του Τουρξάνθου συνδέεται με την δυσαρέσκειά του για την προσέγγιση των Βυζαντινών με τους Αβάρους, βλ. Μέρος Πρώτο, Α 4, υποσ. 167.

⁷⁷³ Μένανδρος, απ. 19. 1, σελ. 174. 83-176. 90: "ἔμοι γὰρ ὑποκέκλιται πᾶσα ἡ γῆ... ἐσαθρήσατε, ᾧ δειλαιοί, τὰ Ἀλανικὰ ἔθνη, ἔτι γε μὴν καὶ τὰ φύλα τῶν Ουνιγούρων, οἳ γε ἐπὶ πολὺ θαρραλέοι τέ τινες ὄντες καὶ τῆ οἰκείᾳ πίσυνοι δυνάμει ἀντετάξαντο μὲν τῷ ἀκαταμαχίτῳ τῶν Τούρκων, οὐκ ἀπάναντο δὲ τῶν ἐλπίδων. ταύτη τοι καὶ ὑπακούουσιν ἡμῖν καὶ ἐν μοῖρᾳ καθεστήκασι δούλου".

Αναγαίο.⁷⁷⁴ Από τις πληροφορίες του Μενάνδρου επιβεβαιώνεται ότι μετά τη φυγή των Αβάρων οι δυτικοί Τούρκοι επέβαλαν σταδιακά την κυριαρχία τους βόρεια του Καυκάσου και πιθανόν μεταξύ 571 και 576 υπέταξαν τους Αλανούς και τους Ονογούρους, οι οποίοι παρέμειναν υποτελείς τους μέχρι την εξέγερση του Κουβράτου.⁷⁷⁵

Μετά την εγκατάστασή τους στην κεντρική Ευρώπη, η παρουσία των Αβάρων ανατολικά του κάτω Δούναβη μαρτυρείται το 602, όταν επιτέθηκαν στους Άντες.⁷⁷⁶ Τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Άβαροι στο εσωτερικό και την περιφέρεια του χαγανάτου εξαιτίας της ήττας τους το 626 πολύ δύσκολα θα τους επέτρεπαν την κυριαρχία στους Βουλγάρους της Αζοφικής.⁷⁷⁷ Την ίδια εποχή επίσης, οι δυτικοί Τούρκοι ήλεγχαν τους δρόμους προς τον Καύκασο, καθώς επιτέθηκαν το 627 και το 628 μέσω των Κασπίων Πυλών στην Περσαρμενία, όπου υποστήριξαν τον Ηράκλειο στον πόλεμο εναντίον των Περσών.⁷⁷⁸

Οι μαρτυρίες των πηγών για τους νομαδικούς λαούς στις νοτιορωσικές στέπες μετά το 561/62, όταν οι Άβαροι μετακινήθηκαν από τον Καύκασο προς τον Δούναβη, δεν παρέχουν κάποια ένδειξη για επιρροή των Αβάρων στον Καύκασο και την Αζοφική. Σε αυτόν τον χώρο κυριάρχησε λίγο αργότερα το χαγανάτο των δυτικών Τούρκων, οι οποίοι υπέταξαν τα εκεί βουλγαρικά και ιρανικά φύλα, και, κατ' επέκταση, πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι ο Κούβρατος αποτίναξε την τουρκική και όχι την αβαρική κυριαρχία.

Η πληροφορία του Νικηφόρου για την υποτιθέμενη εξέγερση των Ονογούρων του Κουβράτου εναντίον των Αβάρων έχει αμφισβητηθεί από τον Pohl με βάση και τα γεγονότα στην Παννονία την εποχή του Ηρακλείου. Ο Pohl υποστήριξε ότι υπάρχει παρανόηση στην πληροφορία του Νικηφόρου, η οποία οφείλεται στο γεγονός ότι λίγο νωρίτερα οι Βούλγαροι του Αλκίοχου είχαν εξεγερθεί εναντίον των Αβάρων και ο Νικηφόρος συγχέει διαφορετικά μεταξύ

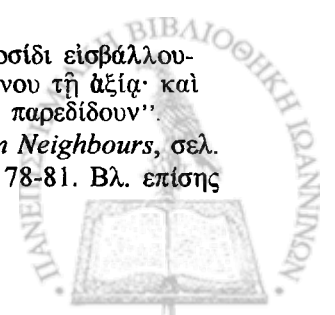
⁷⁷⁴ Μενάνδρος, απ. 19. 1, σελ. 172, 22-32: "ἐκεῖνα δὴ οὖν τὰ ἐκ τῶν λιμναίων ὑδάτων περιθεόμενα πεδία οἷ γε ἀμφὶ Οὐαλεντίνου ἰππασάμενοι...οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς λεγομένης Ἀκκάγας (ὄνομα δὲ γυναικὸς ἀρχούσης τῶν ἀνὰ τὰ ἐκεῖνη Σκυθῶν χειροτονηθείσης τῆνικαῦτα ἐς τοῦτο ὑπὸ Ἄναγαίου, ὃς ἐκράτει τοῦ φύλου τῶν Οὐτιγούρων) ὡς δὲ ξύμπαν εἰπεῖν, πολλαῖς ἀτραποῖς ὁμιλήσαντες καὶ δυσχωρίαις παρεγένοντο ἔνθα τὰ πολεμικὰ σύμβολα τοῦ Τουρξάνθου ἐτύγχανεν ὄντα· οὗτος δὲ εἰς τῶν παρὰ Τούρκους ἡγεμόνων".

⁷⁷⁵ Moravcsik, *Onoguren*, σελ. 63, 74. Οντσαρον, *Protobulgaren*, σελ. 175. Gjuzelew, *Chan Asparuch*, σελ. 9. Pohl, *Awaren*, σελ. 40, 66, ο οποίος επισημαίνει ότι η κυριαρχία των Τούρκων επάνω σε τμήματα Ουτιγούρων και άλλων βουλγαρικών φύλων που δεν ακολούθησαν τους Αβάρους στην Παννονία δεν δικαιολογεί τις αξιώσεις των Αβάρων στον Ιουστίνο Β' για την καταβολή των φόρων που αυτά τα φύλα εισέπρατταν νωρίτερα από το Βυζάντιο. Βλ. Μέρος Πρώτο, Α 3, υποσ. 126, 128.

⁷⁷⁶ Βλ. Μέρος Πρώτο, Β 4, υποσ. 297.

⁷⁷⁷ Dvornik, *Civilisation*, σελ. 67. Avenarius, *Europa*, σελ. 156-157. Pohl, *Awaren*, σελ. 273.

⁷⁷⁸ Θεοφάνης, σελ. 315. 26-316. 4: "οἱ δὲ Χάζαροι διαρρήξαντες τὰς Κασπίας πύλας ἐν Περσίδι εἰσβάλλουσιν εἰς τὴν χώραν τοῦ Ἀδραϊγᾶν σὺν τῷ αὐτῶν στρατηγῷ Ζιέβηλ, δευτέρῳ ὄντι τοῦ Χαγάνου τῆ ἀξίᾳ· καὶ ἐν οἷς ἂν τόποις διέβαινον, τοὺς τε Πέρσας ἠχμαλώτευσον καὶ τὰς πόλεις καὶ κώμας τῷ πυρὶ παρεδίδουν". Ostrogorsky, *Byzantine Empire*, σελ. 18. Του ίδιου, *Ἱστορία Α'*, σελ. 169. Obolensky, *Northern Neighbours*, σελ. 486. Στράτος, *Βυζάντιον Β'*, σελ. 550. Του ίδιου, *Attack*, σελ. 376. Κραλίδης, *Χάζαροι*, σελ. 78-81. Βλ. επίσης Μέρος Πρώτο, Γ 4, υποσ. 361.

τους περιστατικά.⁷⁷⁹ Πιθανός επίσης μπορεί να είναι και ένας αναχρονισμός στη μαρτυρία του Νικηφόρου, εξαιτίας της υποταγής των Ονογούρων και άλλων νομαδικών λαών στους Αβάρους μεταξύ 558 και 562, μέρος των οποίων ακολούθησε τους Αβάρους στις πεδιάδες της Παννονίας. Η αποδοχή της παραπάνω θέσης για την εξέγερση του Κουβράτου εναντίον της κυριαρχίας των δυτικών Τούρκων, ανεξάρτητα από το αν αυτή υποκινήθηκε από το Βυζάντιο, αποσυνδέει την διπλωματική προσέγγιση του Κουβράτου από την όποια πολιτική του αυτοκράτορα Ηρακλείου απέναντι στο αβαρικό χαγανάτο. Η προσέγγιση αυτή δεν είχε ως στόχο τους Αβάρους αλλά τον έλεγχο επάνω στον “αχανή διάδρομο” βορείως του Καυκάσου, τον οποίο η αυτοκρατορία επεδίωξε να διασφαλίσει μέσω της συμμαχίας της με τον εκχριστιανισμένο ηγεμόνα της “Μεγάλης Βουλγαρίας”.

⁷⁷⁹ Pohl, *Awaren*, σελ. 273. Λανθασμένη θεώρηση την πληροφορία του Νικηφόρου και ο Avenarius (*Europa*, σελ. 157).

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Οι επιδράσεις μεταξύ Βυζαντίου και Αβάρων στην πολεμική τέχνη.

Α. Ζητήματα οπλισμού.

1. Το “σχήμα των Αβάρων” στο *Στρατηγικόν του Μαυρικού*.

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό κεφάλαιο στις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους αποτελούν οι εκατέρωθεν επιδράσεις στο ζήτημα της πολεμικής τέχνης, οι οποίες αφορούν τον οπλισμό, κυρίως του βαριά οπλισμένου ιππέα, την τακτική, καθώς και τη χρήση πολεμικών μηχανών. Για την πολεμική τέχνη των Αβάρων υπάρχουν αρκετές πληροφορίες στις βυζαντινές πηγές ως την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626, οι κυριότερες των οποίων εντοπίζονται στο *Στρατηγικόν του Μαυρικού*, στον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη και στα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*. Πολύτιμες πληροφορίες επίσης για τη γνώση του πολεμικού εξοπλισμού των Αβάρων παρέχουν τα αρχαιολογικά ευρήματα της αβαρικής εποχής στον χώρο της κεντρικής Ευρώπης και της βόρειας Βαλκανικής, στα οποία υπάρχουν άφθονα δείγματα των όπλων που χρησιμοποιούσαν οι Άβαροι.

Το σπουδαιότερο έργο για τη συγκριτική εξέταση της πολεμικής τέχνης των Βυζαντινών και των Αβάρων είναι το λεγόμενο *Στρατηγικόν του Μαυρικού*, το οποίο στο σύνολό του πραγματεύεται τον οπλισμό, την τακτική και τη δομή των μονάδων του βυζαντινού στρατού.⁷⁸⁰ Αξιοσημείωτη σχετικά με τους Αβάρους στο *Στρατηγικόν* είναι η χρήση κοινών τόπων για τον τρόπο μάχης των νομαδικών λαών, όπως η ταχύτητα, οι αιφνιδιασμοί και η δεινότητά τους στην έφωπη τοξοβολία, στοιχεία που αναφέρονται για τα νομαδικά φύλα ήδη από την εποχή του Ηροδότου.⁷⁸¹ Οι μεταρρυθμίσεις στον βυζαντινό στρατό, όπως αυτές εμφανίζονται στο

⁷⁸⁰ Η πλειονοψηφία των ερευνητών δέχεται ότι το *Στρατηγικόν* γράφτηκε την εποχή του Μαυρικού από τον ίδιο τον αυτοκράτορα ή κάποιον ανώτατο στρατιωτικό αξιωματούχο. Βλ. σχετικά Zástěrová, *Maurice*, σελ. 5. Τ. Κόλιας, *Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung (Byzantina Vindobonensia 17)*, Βιέννη 1988, σελ. 31. Του ίδιου, *Tradition und Erneuerung im frühbyzantinischen Reich am Beispiel der Militärischen Sprache und Terminologie, L'armée romaine et les barbares*, σελ. 39. G. Dagron, *Modèles de combattants et technologie militaire dans le Stratégikon de Maurice*, όπ. παραπ., σελ. 279. Shlosser, *Emperor Maurikios*, σελ. 33-34. D. Nicolle, *Medieval Warfare Source Book*, τόμ. 2: *Christian Europe and its Neighbours*, Νέα Υόρκη 1996, σελ. 32. Για τις παλαιότερες θέσεις της χρονολόγησης του *Στρατηγικού* την εποχή του Ηρακλείου, βλ. E. Darkó, *Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins*, *Byzantion* 12 (1937), σελ. 122-125. L. Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Παρίσι 1949, σελ. 342. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 321-322.

⁷⁸¹ E. Darkó, *Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins*, *Byzantion* 10 (1935), σελ. 447. Του ίδιου, *Influences touraniennes* 12, σελ. 141. Zástěrová, *Maurice*, σελ. 16-19, 23-

Στρατηγικόν, φαίνεται ότι διατηρήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η επόμενη στρατιωτική πραγματεία, τα *Τακτικά* του Λέοντα ΣΤ' (τέλη του Θ' αιώνα), δεν παρέχει ενδείξεις για ριζικές αλλαγές στον βυζαντινό στρατό, καθώς ο Λέοντας ΣΤ' στηρίχθηκε στο *Στρατηγικόν* κάνοντας ορισμένες επιμέρους αλλαγές.⁷⁸² Κατά συνέπεια, οι μεταρρυθμίσεις του Μαυρικού στα τέλη του ΣΤ' ή στις αρχές του Ζ' αιώνα συνέχισαν να είναι σε ισχύ ως την εποχή του Λέοντα ΣΤ', διάστημα κατά το οποίο η στρατιωτική οργάνωση των Βυζαντινών δεν υπέστη κάποια σημαντική αλλαγή.⁷⁸³

Το ζήτημα των αβαρικών επιδράσεων στον οπλισμό του βυζαντινού στρατού έχει ως σημείο αναφοράς τον βαριά οπλισμένο ιππέα, στην εξάρτηση του οποίου θα επικεντρωθεί τόσο το ενδιαφέρον της εξέτασης των γραπτών πηγών όσο και των αρχαιολογικών ευρημάτων. Οι ομοιότητες που παρουσιάζει στο *Στρατηγικόν* ο οπλισμός του βυζαντινού και του αβαρικού ιππικού, σε συνδυασμό με τις συχνές αναφορές του Μαυρικού στο *σχῆμα τῶν Ἀβάρων*, έχουν οδηγήσει αρκετούς ερευνητές στο συμπέρασμα ότι ο γραφέας του *Στρατηγικού* είχε ως πρότυπο των ιππέων των Αβάρων για τον εξοπλισμό του βαριά οπλισμένου βυζαντινού ιππέα.⁷⁸⁴ Ειδικότερα, οι αναφορές του Μαυρικού αφορούν:

- α) Το ακόντιο με ιμάντα στη μέση, και μικρή σημαία κάτω από την αιχμή του.⁷⁸⁵
- β) Το υφασμάτινο στρογγυλό περιτραχήλιο, παραγεμισμένο με μαλλί και κρόσσια εξωτερικά.⁷⁸⁶
- γ) Τη θωράκιση των ίππων, ιδιαίτερα των αξιωματούχων και των επίλεκτων δυνάμεων, οι οποίοι έπρεπε να φέρουν σιδερένια προμετωπίδια και θωράκιση από σίδηρο ή από ύφασμα για το στέρνο και τον λαιμό του ίππου.⁷⁸⁷
- δ) Τα ενδύματα των ιππέων, που έπρεπε να είναι άνετα και στα μέτρα τους, είτε λινά, είτε από δέρμα αίγας είτε από χοντρό ύφασμα, τα οποία κάλυπταν ως τα γόνατα τον ιππέα, και τον βοηθούσαν να φαίνεται μεγαλοπρεπής.⁷⁸⁸

27. O. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Βιέννη-Κολωνία-Γκκρατς 1978, σελ. 96-97. A. Bracher, *Der Reflexbogen als Beispiel gentiler Bewaffnung. Typen der Ethnogenese I*, σελ. 139. Dagron, *Modèles*, σελ. 280.

⁷⁸² Λέων ΣΤ', *Τακτικά*, έκδ. P. J. Migne (PG 107), Παρίσι 1863, στ. 671-1120.

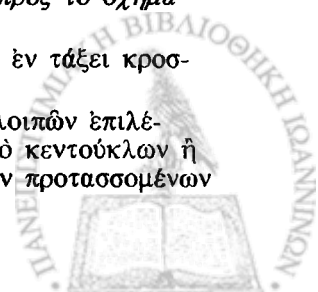
⁷⁸³ Darkó, *Influences touraniennes* 12, σελ. 138-139.

⁷⁸⁴ F. Aussaresses, *L' Armée byzantine à la fin du 6e siècle d' après le Strategicon de l' Empereur Maurice*, Παρίσι 1909, σελ. 54. Darkó, *Influences touraniennes* 12, σελ. 128. Bréhier, *Institutions*, σελ. 279. G. László, *Études archéologiques sur l' histoire de la société des Avars, Archaeologia Hungarica Series Nova* 24, Βουδαπέστη 1955, σελ. 144. J. F. Haldon, *Some Aspects of the Byzantine Military Technology from the Sixth to the Tenth Centuries, Byzantine and Modern Greek Studies* 1 (1975), σελ. 22-23. Bracher, *Reflexbogen*, σελ. 141. Dagron, *Modèles*, σελ. 280-281.

⁷⁸⁵ Μαυρικός, I. β', σελ. 78, 18-19: "κοντάρια καβαλλαρικά έχοντα λωρία κατά τοῦ μέσου, πρὸς τὸ σχῆμα τῶν Ἀβάρων, μετὰ φλαμούλων..."

⁷⁸⁶ Μαυρικός, I. β', σελ. 78, 20-21: "περιτραχήλια στρογγύλα, κατά τὸ τῶν Ἀβάρων σχῆμα, ἐν τάξει κροσσιῶν λινῶν ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν ἑρεῶν"

⁷⁸⁷ Μαυρικός, I. β', σελ. 80, 35-39: "Χρη τοὺς ἵππους καὶ μάλιστα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιλέκτων προμετωπίδια ἔχειν σιδηρὰ κατά τῶν μετώπων τῶν ἵππων καὶ στηθιστήρια σιδηρὰ ἢ ἀπὸ κεντούκλων ἢ κατά τὸ σχῆμα τῶν Ἀβάρων σκέπεσθαι τὰ στήθη καὶ τοὺς τραχήλους αὐτῶν καὶ μάλιστα τῶν προτασσομένων ἐν τῇ μάχῃ"

ε) Τη χρήση της αβαρικής σκηνής.⁷⁸⁹

Στο *Στρατηγικόν* δεν γίνεται αναφορά στον οπλισμό του ελαφρού ιππικού και πρέπει να θεωρήσουμε ότι, όπως την εποχή του Ιουστινιανού, το ελαφρύ ιππικό σχηματιζόταν από μισθοφόρους εκτός της αυτοκρατορίας καθώς και από μικρότερα τμήματα γηγενών οπλιτών.⁷⁹⁰

2. Ο οπλισμός του αβάρου και του βυζαντινού ιπέα.

Οι Άβαροι, ως νομαδικός λαός, στήριζαν την πολεμική τους ισχύ στο ιππικό τους, το οποίο φαίνεται ότι ήταν βαριά οπλισμένο.⁷⁹¹ Το *Στρατηγικόν* του Μαυρικού παρέχει στο ΙΑ' κεφάλαιο μία αναλυτική περιγραφή του οπλισμού των Αβάρων ιπέων: "Οπλίζονται με ζάβες, σπαθιά, τόξα και ακόντια. Στη μάχη οι περισσότεροι από αυτούς φέρουν δύο όπλα, έχοντας στον ώμο το ακόντιο και στα χέρια το τόξο, χρησιμοποιώντας τα κατά περίπτωση. Τα άλογα των επιφανών προστατεύονται από σίδηρο ή παχιά υφάσματα. Ασκούνται με ιδιαίτερη φροντίδα στην έφιππη τοξοβολία..."⁷⁹²

Η εικόνα του αβάρου ιπέα στο *Στρατηγικόν* επιβεβαιώνεται σε μεγάλο βαθμό από τα πολυάριθμα ευρήματα των αβαρικών κοιμητηρίων. Το γεγονός ότι στην ταφή του πολεμιστή υπήρχαν συχνά όπλα, τα οποία δήλωναν και την κοινωνική θέση του κατόχου τους, επιτρέπει την ανασύνθεση του εξοπλισμού του Αβάρου ιπέα, παρά το γεγονός ότι οι ταφές με πλήρη εξοπλισμό είναι ελάχιστες. Στα αβαρικά κοιμητήρια εντοπίζονται άφθονα δείγματα πολεμικής εξάρτυσης, όπως κράνη, ελασμάτινες και αλυσιδωτές (πλεκτές) θωρακίσεις, ενισχυτικά

⁷⁸⁸ Μαυρίκιος, Ι. β', σελ. 80, 46-49: "Χρή τὰ ἰμάτια αὐτῶν πλατέα καὶ τέλεια εἶναι, κατὰ τὸ σχῆμα τῶν Ἀβάρων κεκομμένα, τουτέστι ζωστάρια, εἴτε λινὰ εἰσιν, εἴτε αἰγία, εἴτε ράσα, ἐφ' ᾧ καβαλλικευόντων αὐτῶν σκέπεσθαι δι' αὐτῶν τὰ γόνατα καὶ ἐσχήμους αὐτοὺς φαίνεσθαι".

⁷⁸⁹ Μαυρίκιος, Ι. β', σελ. 82, 59-61: "Χρή τένδαν κατὰ κοντουβέρνιν καὶ δρέπανα καὶ ἀξίνας ἔχειν αὐτοὺς διὰ τὸ ἀναγκαῖον τῆς χρείας· καλὸν δέ ἐστι τὰς τένδας κατὰ τὸ σχῆμα τῶν Ἀβάρων γίνεσθαι, ὅτι καὶ κομπαι καὶ χρειώδεις εἰσίν..." Aussaresses, *Strategicon*, σελ. 49-50, 58. Darkó, *Influences touraniennes* 12, σελ. 129. Zástěroná, *Maurice*, σελ. 38-40. Haldon, *Aspects*, σελ. 21-22. S. Szadeczky-Kardoss, *Der awarisch-türkische Einfluss auf die byzantinische Kriegskunst um 600*, *Studia Turco-Hungarica* 5 (1981), σελ. 65, 69-70. Pohl, *Awaren*, σελ. 171. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 79, 200-201. J. Diethart, "Bulgaren" und "Hunnen" in Ägypten. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 255. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 37-39.

⁷⁹⁰ Haldon, *Aspects*, σελ. 23.

⁷⁹¹ Βόνα, *Archäologischen Quellen*, σελ. 451. Του ίδιου, *Reitervolk*, σελ. 12. J. Szentpéteri, *Archaeologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarantums im Karpatenbecken II*, *AAASH* 46 (1994), σελ. 248-249. N. Hofer, *Bewaffnung und Kriegstechnologie der Awaren. Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 353.

⁷⁹² Μαυρίκιος, XI. β', σελ. 362, 24-30: "Οπλίζονται δὲ ζάβαις καὶ σπαθίοις τόξοις τε κονταρίοις, ὅθεν ἐν ταῖς μάχαις διπλοῦν ἄρμα οἱ πλείους αὐτῶν ἐπιφέρονται, ἐν τοῖς ὁμοῖς τὰ κοντάρια ἀναβαστάζοντες καὶ τὰ τόξα ἐν ταῖς χερσὶ κατέχοντες, ἀμφοτέροις κατὰ τὴν ἀπαντῶσαν χρείαν κεχηρημένοι. Οὐκ αὐτοὶ δὲ μόνον ὀπλοφοροῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἵπποι τῶν ἐμφανῶν σιδήρω ἢ κεντούκλοις τὰ ἐμπροσθεν μέρη σκέπονται. Ἦσκη- νται δὲ ἐπιμελῶς καὶ πρὸς τὴν ἐφιππον τοξείαν..." László, *Société*, σελ. 144. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 76-77. Zástěroná, *Maurice*, σελ. 38. Bracher, *Reflexbogen*, σελ. 143. Pohl, *Awaren*, σελ. 170-171. J. Szentpéteri, *Archaeologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarantums im Karpatenbecken I*, *AAASH* 45 (1993), σελ. 166. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 36.

ελάσματα για την προστασία των χεριών και των ποδιών, ξίφη, ακόντια, τόξα, σπάθες, μαχαίρια και πελέκεις.⁷⁹³

Εκτός από τα ευρήματα των όπλων, πληροφορίες για τον οπλισμό του Αβάρου υπέα παρέχουν και κάποιες παραστάσεις πολεμιστών, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζει ο λεγόμενος “νικηφόρος πρίγκιπας” σε ένα από τα χρυσά αγγεία του θησαυρού του Nagyszentmiklós. Στο αγγείο αρ. 2 του θησαυρού εικονίζεται ένας βαριά οπλισμένος υπέας δίχως τόξο και αναβολέα, που φέρει ακόντιο και κωνικό κράνος με εξαρτημένο από αυτό περιτραχήλιο. Το σώμα του προστατεύεται από πλεκτή θωράκιση και ενισχυτικά ελάσματα στα χέρια και στα πόδια.⁷⁹⁴ Στο αβαρικό κοιμητήριο του Mödling (Αυστρία), στο δισκοειδές κομβίο του μανδύα από την ταφή αρ. 144, απεικονίζονται δύο γονατιστοί τοξότες που φέρουν ελασμάτινο θώρακα, ενώ σε ύστερο αβαρικό μάντα που εντοπίστηκε στην Klarafalva (Ουγγαρία) απεικονίζεται ιπποτοξότης με επίσης ελασμάτινο θώρακα να κυνηγά λαγό.⁷⁹⁵ Σε ένα ανάγλυφο βράχου στο Suliek της Σιβηρίας, που αποδίδεται σε Άβαρο υπέα, διακρίνεται το κωνικό κράνος με τις παραγναθίδες, δίχως όμως περιτραχήλιο, καθώς και ένας μακρύς ελασμάτινος θώρακας με κοντά μανίκια.⁷⁹⁶ Επίσης, στο ψαλτήρι της Ουτρέχτης (γύρω στο 820) απεικονίζονται ειδωλολάτρες υπείς με αναβολέα, μικρό παλίντονο τόξο και λεπιδωτό θώρακα, οι οποίοι έχουν θεωρηθεί ως παράσταση αβάρων υπέων.⁷⁹⁷

Τα παραπάνω στοιχεία για τον οπλισμό του αβάρου υπέα μπορούν να αποτελέσουν ένα ασφαλές μέτρο σύγκρισης με τον οπλισμό του αντίστοιχου βυζαντινού, όπως αυτός παρουσιάζεται στη σχετική περιγραφή του *Στρατηγικού*. Ο βυζαντινός υπέας έφερε ως θωράκιση έναν μακρύ αλυσιδωτό θώρακα (ζάβα/λωρίκιον) με κουκούλα, ο οποίος έφθανε ως τους αστραγάλους. Το κράνος ήταν σιδερένιο και είχε ένα μικρό λοφίο. Ο λαιμός του υπέα καλυπτόταν με υφασμάτινο κυκλικό περιτραχήλιο, παραγεμισμένο με μαλλί και κρόσσια εξωτερικά. Η θωράκιση των χεριών (χειρομάνικα) υπήρχε μόνο στα επίλεκτα στρατεύματα, τους Βουκελλάριους, ενώ συμπλήρωμα του αμυντικού εξοπλισμού αποτελούσε σε ορισμένες περιπτώσεις η ασπίδα. Ο οπλισμός του βυζαντινού υπέα περιελάμβανε ακόμη ξίφος και

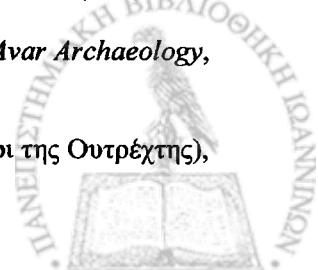
⁷⁹³ J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Μπρατισλάβα 1952, σελ. 288-292. László, *Société*, σελ. 145-150, 232-238. Garam, *Fundmaterial*, σελ. 253-254. Της ίδιας, *Awarische Fundstoff*, σελ. 194-195. Pohl, *Awaren*, σελ. 89, 173-174. B. W. Swietoslowski, *Die Elemente der fernöstlichen Bewaffnung im frühmittelalterlichen West-und Mitteleuropa. Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, τόμ. IV, σελ. 282-284. J. Szentpéteri, *Archäologische Studien I*, σελ. 165-276. Του ίδιου, *Archäologische Studien II*, σελ. 231-306.

⁷⁹⁴ H. Russell-Robinson, *Oriental Armour*, Λονδίνο 1967, σελ. 56-57. Pohl, *Awaren*, σελ. 171. Για τον θησαυρό του Nagyszentmiklós βλ. Μέρος Δεύτερο, Β 3, υποσ. 458.

⁷⁹⁵ Pohl, *Awaren*, σελ. 171. Daim, *Byzantinischen Motiven*, σελ. 261, 300 (εικ. 5.283). Του ίδιου, *Avar Archaeology*, σελ. 499.

⁷⁹⁶ Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 57-58. Haldon, *Aspects*, σελ. 25.

⁷⁹⁷ K. Mesterházy, *Az utrechtli zsoldár avar ábrázolásai (Οι απεικονίσεις των Αβάρων στο Ψαλτήρι της Ουτρέχτης)*, *Alba Regia 8-9* (1968), σελ. 245-248. Pohl, *Awaren*, σελ. 313.

ακόντιο. Επιπλέον, από τη σέλα ή από έναν ιμάντα στη μέση του ιππέα κρεμόταν το τόξο, η τοξοθήκη και μία φαρέτρα με κάλυμμα για 30 ως 40 βέλη. Στον εξοπλισμό του ιππέα συμπεριλαμβάνονταν εφεδρικές χορδές, διάφορα μικρά εργαλεία, δύο αναβολείς, σάκοι και μία σκηνή. Συμπληρωματικό στον οπλισμό των στρατιωτών ήταν ένα μακρύ πανωφόρι από παχύ ύφασμα, ανθεκτικό στη βροχή και στα βέλη, ενώ τα υπόλοιπα ενδύματά τους, όπως αναφέρθηκε, έπρεπε να είναι άνετα, ταιριαστά και να δείχνουν τον ιππέα μεγαλοπρεπή.⁷⁹⁸

Παρά το γεγονός ότι ο Μαυρίκιος χρησιμοποιεί πέντε φορές τον χαρακτηρισμό *κατά τὸ σχῆμα τῶν Ἀβάρων*, δεν είναι σαφές εάν όντως υποδηλώνεται κάποιο νέο πρότυπο από τον γραφέα του *Στρατηγικού*, ή αφορά ορισμένες ιδιαιτερότητες του οπλισμού των Αβάρων ή ακόμη και αν το όνομα των Αβάρων χρησιμοποιείται απλά ως παράδειγμα εξαιτίας της χρονικής ταύτισης της συγγραφής του *Στρατηγικού* με τις επιχειρήσεις του Μαυρικίου εναντίον τους από το 592 ως το 602. Το ζήτημα των αβαρικών επιδράσεων και το τι αποτελούσε καινοτομία στον οπλισμό του βυζαντινού ιππέα, οφειλόμενη αποκλειστικά στους Αβάρους, προϋποθέτει μία ευρύτερη εξέταση των επιδράσεων άλλων λαών στον βυζαντινό στρατό πριν από το 558, όταν για πρώτη φορά οι Βυζαντινοί ήλθαν σε επαφή με τους Αβάρους. Ιδιαίτερη σημασία για τη διάκριση των πιθανών αβαρικών προτύπων στον βυζαντινό στρατό έχουν οι προγενέστερες επιδράσεις τόσο από τον κόσμο της στέπας όσο και από τη σασσανιδική Περσία.

3. Οι νομάδες μισθοφόροι στον βυζαντινό στρατό.

Η πολεμική τέχνη των λαών της στέπας έγινε ιδιαίτερα οικεία στους Βυζαντινούς από τις καταστρεπτικές επιδρομές των Ούννων και τις συγκρούσεις των βυζαντινών στρατευμάτων μαζί τους την εποχή του Αττίλα. Μετά τη διάλυση του ουννικού βασιλείου στην κεντρική Ευρώπη, οι Ούννοι απαντούν συχνά στις βυζαντινές πηγές ως μισθοφόροι στις τάξεις του βυζαντινού στρατού, ιδιαίτερα ως επίλεκτοι ιπποτοξότες. Η δεινότητά τους στην έφιππη τοξοβολία και η αποφασιστική συμβολή τους στην έκβαση των συγκρούσεων μαρτυρείται σε πολλές

⁷⁹⁸ Μαυρίκιος, I. β', σελ. 78. 10-82. 61. Aussaresses, *Strategicon*, σελ. 48-57. Darkó, *Influences touraniennes* 12, σελ. 128. Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 319. Zástěroná, *Maurice*, σελ. 39-40. Haldon, *Aspects*, σελ. 21-22. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 79, 200-201, 227-229. Για την πιθανότητα περσικής προέλευσης ζάβα και την ταύτισή της με το λωρίκιον, βλ. *Λεξικόν τῆς Σούδας*, II, σελ. 499, Z 1-2: "Ζαβαρείον ἐν ᾧ αἱ ζάβαι, αἱ εἰσιν ὄπλα πολεμικά, ἀπόκεινται. ζάβα γάρ τὸ λωρίκιον". A. D. H. Bivar, *Cavalry Equipment and Tactics on the Euphrates Frontier*, *DOP* 26 (1972), σελ. 288. Haldon, *Aspects*, σελ. 24, 34. T. Κόλιας, Ζάβα-Ζαβάρειον-Ζαβαρειώτης, *JÖB* 29 (1980), σελ. 27-35, ιδ. 27-31. Του ίδιου, *Waffen*, σελ. 37-44. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 38.

περιπτώσεις, όπως κατά τις επιχειρήσεις ανακατάκτησης της βορείου Αφρικής και της Ιταλίας την εποχή του Ιουστινιανού Α'.⁷⁹⁹

Ανάμεσα στους νομάδες μισθοφόρους των Βυζαντινών, πριν από τις συγκρούσεις των τελευταίων με τους Αβάρους, υπήρχαν και βουλγαρικά φύλα (Ονόγουροι και Κουτρίγουροι) που χρησιμοποιούσαν παρόμοιες πολεμικές μεθόδους.⁸⁰⁰ Η πρώτη επαφή των Βουλγάρων ως μισθοφόρων με τους Βυζαντινούς χρονολογείται την εποχή του αυτοκράτορα Ζήνωνα (474-491), ο οποίος το 482 ζήτησε τη βοήθειά τους για να αντιμετωπίσει τους Γότθους.⁸⁰¹ Η γνώση του εξοπλισμού των βουλγαρικών φύλων διαφαίνεται στο *Στρατηγικόν* από την αναφορά στα βουλγαρικά σαγιά⁸⁰² (πανωφόρια), τα οποία ο Μαυρίκιος δεν συνιστούσε για την ένδυση των βαριά οπλισμένων πεζών.

Η παρουσία των Ούννων και των Βουλγάρων μισθοφόρων στον ρωμαϊκό και στον βυζαντινό στρατό αύξησε τη σημασία της έφιππης τοξοβολίας και οδήγησε σταδιακά στη δημιουργία του "σύνθετου" ιππέα ο οποίος έφερε ακόντιο και τόξο, στοιχείο που δείχνει ότι οι Βυζαντινοί είχαν την ικανότητα να προσαρμόζον στις εκάστοτε συνθήκες πολέμου την τακτική και τον οπλισμό τους. Η προσαρμογή επίσης των Βυζαντινών στο τόξο των Ούννων (το λεγόμενο σύνθετο ή παλίντονο τόξο) βελτίωσε την αποτελεσματικότητα του ιππικού και συνέβαλε στις στρατιωτικές επιτυχίες των Βυζαντινών την εποχή του Μαυρίκιου και του Ηρακλείου εναντίον των Περσών.⁸⁰³

Ο καλός χειρισμός του τόξου εθεωρείτο πλεονέκτημα και αποτελούσε στον βυζαντινό στρατό του ΣΤ'-Ζ' αιώνα μία από τις σημαντικότερες τεχνικές που διδάσκονταν οι οπλίτες. Σύμφωνα με το *Στρατηγικόν*, οι γηγενείς οπλίτες μέχρι την ηλικία των 40 ετών έπρεπε να γνωρίζουν τοξοβολία, να έχουν μαζί τους τόξο και φαρέτρα καθώς και δύο ακόντια (το δεύτερο ως

⁷⁹⁹ Darkó, *Influences touraniennes* 10, σελ. 465-469. Brehier, *Institutions*, σελ. 278. Χαρανής, *Ethnic Changes*, σελ. 31-32. J. Teall, *The barbarians in Justinian's armies*, *Speculum* 40 (1965), σελ. 310-312. Dagron, *Modèles*, σελ. 282.

⁸⁰⁰ Moravcsik, *Onoguren*, σελ. 69, 78. Teall, *Barbarians*, σελ. 299-303, 309-310. V. Beševliev, *Bulgaren als Söldner in den italienischen Kriegen Justinians I*, *JÖB* 29 (1980), σελ. 21-26. Βόνα, *Auftreten*, σελ. 85-86, 103. Pohl, *Awaren*, σελ. 55, 228. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 28. J. Diethart-E. Kislinger, "Bulgaren" und "Hunnen" in Ägypten. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 11.

⁸⁰¹ Ιωάννης Αντιοχέας, *Χρονογραφία*, σελ. 135, 13-16: "καὶ ἡ τῶν Θεωδωρίων συζυγία αὐθις τὰ Ῥωμαίων ἐτάραττε, καὶ τὰς περὶ τὴν Θράκην πόλεις ἐξεπόρθει, ὡς ἀναγκασθῆναι τὸν Ζήνωνα τότε πρῶτον τοὺς καλουμένους Βουλγάρους εἰς συμμαχίαν προτρέψασθαι". Moravcsik, *Onoguren*, σελ. 69. Simonyi, *Karpatenbecken*, σελ. 238-239. Στράτος, *Βυζάντιον Ε'*, σελ. 94. Βόνα, *Auftreten*, σελ. 82.

⁸⁰² Μαυρίκιος, XII. Β', α, σελ. 420, 8: "ζωνάρια δὲ λιτὰ καὶ οὐ Βουλγαρικὰ σαγιά." Diethart-Kislinger, *Ägypten*, σελ. 10.

⁸⁰³ Darkó, *Influences touraniennes* 10, σελ. 467. Brehier, *Institutions*, σελ. 278. Haldon, *Aspects*, σελ. 12. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 214-215, 234. Dagron, *Modèles*, σελ. 281. Για τα χαρακτηριστικά του παλίντονου τόξου βλ. επίσης Eisner, *Devínska Nová Ves*, σελ. 292-293. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σελ. 166, 175. Bracher, *Reflexbogen*, σελ. 137. Hofer, *Bewaffnung*, σελ. 351. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 465, 478.

εφεδρικό).⁸⁰⁴ Η χρήση από τους Βυζαντινούς του δυσκολότερου στον χειρισμό τουρανικού παλίντονου τόξου και όχι του ελαφρύτερου περσικού προκύπτει από τις πληροφορίες του Μαυρίκιου⁸⁰⁵ για την ανάγκη εξοικείωσης με την τοξοβολία, όπου πολλοί οπλίτες αδυνατούσαν να ανταποκριθούν σε αυτή, καθώς και τις επισημάνσεις του Προκοπίου⁸⁰⁶ για τις διαφορές του περσικού με το “βυζαντινό” τόξο. Έτσι, η αποδοχή του παλίντονου τόξου των νομάδων από τους Βυζαντινούς δεν μπορεί να οφείλεται στους Αβάρους αλλά μάλλον στους Ούννους που υπηρέτησαν σε προγενέστερη εποχή ως μισθοφόροι την αυτοκρατορία.

Περίπου μισό αιώνα πριν από τη συγγραφή του *Στρατηγικού*, οι επιδράσεις στον βυζαντινό στρατό από τον κόσμο της στέπας διαφαίνονται στις περιγραφές του Προκοπίου για τον οπλισμό του βυζαντινού ιππικού, το οποίο αποτελείτο κατά κανόνα από ουννικής και βουλγαρικής καταγωγής μισθοφόρους. Ο Προκόπιος πληροφορεί ότι ο βαριά οπλισμένος ιππέας έφερε θωράκιση για το σώμα, περικνημίδες, τόξο, φαρέτρα, ξίφος και ακόντιο, ενώ στον αριστερό του ώμο κρεμόταν μία μικρή στρογγυλή ασπίδα δίχως λαβή για την προστασία του προσώπου και του λαιμού.⁸⁰⁷ Η εμφάνιση της ασπίδας για τους ιππείς τόσο στον Προκόπιο όσο και στον Μαυρίκιο, η οποία δεν βρισκόταν στα χέρια του ιππέα αλλά στηριζόταν με μάντα από τον άνω βραχίονα και προστάτευε το πρόσωπο και τον λαιμό, έχει ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της χρήσης του ακοντίου και με τα δύο χέρια, ένας τρόπος μάχης που πέρασε από τους νομαδικούς λαούς στους ιππείς του Βυζαντίου και της Περσίας.⁸⁰⁸ Στο *Στρατηγικόν* η ασπίδα συνιστάται για όσους ιππείς φέρουν μόνο ακόντιο,⁸⁰⁹ σε αντίθεση με τον ιππέα των Αβάρων, ο οποίος είναι αμφίβολο εάν έφερε ασπίδα, καθώς αυτή απουσιάζει από τα αρχαιολογικά ευρήματα.⁸¹⁰ Ακόμη, η ύπαρξη ενός μικρού τμήματος ιπποτοξοτών που φέρουν ασπίδα στο *Στρατηγικόν* έχει θεωρηθεί

⁸⁰⁴ Μαυρίκιος, I. β', σελ. 78, 28-34. Darkó, *Influences touraniennes* 12, σελ. 129. Zástěroná, *Maurice*, σελ. 38. Haldon, *Aspects*, σελ. 22. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 231-233. Dagron, *Modèles*, σελ. 281. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 31.

⁸⁰⁵ Μαυρίκιος, I. α', σελ. 74-76.

⁸⁰⁶ Προκόπιος, *Υπέρ τῶν Πολέμων*, έκδ. J. Haury (*Procopii Caesariensis Opera Omnia*), Λειψία 1963, I, I. 18, σελ. 96, 8-21. A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Κοπεγχάγη 1944, σελ. 368. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 36.

⁸⁰⁷ Προκόπιος, *Υπέρ τῶν Πολέμων*, I, I. 1, σελ. 6. 20-7. 1: “οἱ δὲ γε τανῶν τοξόται ἴασι μὲν ἐς μάχην τεθωρακισμένοι τε καὶ κνημίδας ἐναρμοσάμενοι μέχρι ἐς γόνυ. ἤρτηται δὲ αὐτοῖς ἀπὸ μὲν τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τὰ βέλη, ἀπὸ δὲ τῆς ἐτέρας τὸ ξίφος. εἰσὶ δὲ οἷς καὶ δόρυ προσαποκρέμαται καὶ βραχεῖά τις ἐπὶ τῶν ὤμων ἀσπίς ὀχάνου χωρὶς, οἷα τὰ τε ἀμφὶ τὸ πρόσωπον καὶ <τὸν> ἀνχένα ἐπικαλύπτειν”. Darkó, *Influences touraniennes* 10, σελ. 466. Haldon, *Aspects*, σελ. 18. Dagron, *Modèles*, σελ. 281. Bracher, *Reflexbogen*, σελ. 143.

⁸⁰⁸ J. C. Coulston, Roman, Parthian and Sassanid Tactical Developments. *The Defense of the Roman and Byzantine East. Proceedings of a Colloquium held at the University of Sheffield in April 1986*, έκδ. Ph. Freeman-D. Kennedy (*British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph 8*), Οξφόρδη 1986, τόμ. Α', *Tactical Developments*, σελ. 67. Περσικά πρότυπα στη χρήση της συγκεκριμένης ασπίδας από τους Βυζαντινούς διακρίνει ο T. Κόλιας (*Waffen*, σελ. 112, 122), καθώς την ίδια ασπίδα φέρει και ο Χοσρόης Β' στο ανάγλυφο του Ταγκ-ι-Μπουστάν (βλ. παρακάτω).

⁸⁰⁹ Μαυρίκιος, I. β', σελ. 78, 21-22: “τοὺς δὲ μὴ εἰδότας νεανίσκους ἐθνικοὺς τοξεῦσαι κοντάρια μετὰ σκουταρίων”. Bracher, *Reflexbogen*, σελ. 143. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 112.

⁸¹⁰ Szentpéteri, *Archäologische Studien* I, σελ. 194, 206. Hofer, *Bewaffnung*, σελ. 352.

ως επιβίωση του εξοπλισμού του ιππέα που ανέφερε ο Προκόπιος για την εποχή του Ιουστινιανού.⁸¹¹ Ο Προκόπιος περιέγραφε επίσης τις ικανότητες του ιπποτοξότη και τον τρόπο με τον οποίο έβαλε εν κινήσει “τόσο δυνατά που καμία ασπίδα ή θώρακας δεν μπορούσε να ανακόψει ένα βέλος με τόσο μεγάλη ταχύτητα”.⁸¹² Οι πολεμικές επιδράσεις στο Βυζάντιο από τους λαούς της στέπας κατά το πρώτο ήμισυ του ΣΤ΄ αιώνα διαφαίνονται και στο έργο *Περί Στρατηγίας* του Ανώνυμου Βυζαντίου, στο οποίο αφιερώνονται τέσσερα κεφάλαια για τη σημασία της χρήσης του τόξου, τις τεχνικές έλξης της χορδής και την εξάσκηση στην έφιππη τοξοβολία.⁸¹³

4. Οι σασσανιδικές επιδράσεις στον βυζαντινό στρατό.

Εκτός από τις παραπάνω επιδράσεις από τους λαούς της στέπας, παρατηρούνται στον στρατό της πρώιμης βυζαντινής εποχής σημαντικές επιδράσεις και από το σασσανιδικό βασίλειο. Η απαρχή τους ανάγεται στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή, καθώς στα μέσα του Γ΄ αιώνα οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες δημιούργησαν έφιππα στρατιωτικά τμήματα με βάση τον οπλισμό του βαρέως σασσανιδικού ιππικού (των κατάφρακτων και των κλιβανάρων).

Η διαφορά μεταξύ του κλιβανάρου και του κατάφρακτου δεν είναι ευδιάκριτη στις πηγές. Πιθανότατα, οι κλιβανάριοι έφεραν τόξο και ακόντιο, ενώ οι κατάφρακτοι ήταν οπλισμένοι με ακόντιο και ασπίδα και έφεραν προσωπίδα.⁸¹⁴ Το όνομά του κλιβανάρου προέρχεται μάλλον

⁸¹¹ Μαυρίκιος, III. α΄, σελ. 146, 13: “ὁ τέταρτος τῆς ἀκίας καὶ οὐραγός, τοξότης μετὰ σκούτου”. Bracher, *Reflexbogen*, σελ. 143.

⁸¹² Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων*, I, 1.1, σελ. 7, 1-9: “ἵππεύονται δὲ ὡς ἄριστα καὶ θεόντος αὐτοῖς ὡς τάχι-στα τοῦ ἵππου τὰ τόξα τε οὐ χαλεπῶς ἐντείνειν οἷοί τε εἰσὶν ἐφ’ ἑκάτερα καὶ διώκοντάς τε βάλλειν τοὺς πο-λεμίους καὶ φεύγοντας. ἔλκεται δὲ αὐτοῖς κατὰ τὸ μέτωπον ἢ νευρὰ παρ’ αὐτὸ μάλιστα τῶν ὠτων τὸ δεξιὸν, τοσαύτης ἀλκῆς ἐμπιπλάσα τὸ βέλος, ὥστε τὸν αἶε παραπίπτοντα κτείνειν, οὔτε ἀσπίδος ἴσως οὔτε θώρακος ἀποκρούεσθαι τι δυναμένου τῆς ρύμης”. Darkó, *Influences touraniennes* 10, σελ. 466-467. Bivar, *Cavalry Equipment*, σελ. 286. Haldon, *Aspects*, σελ. 19. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 234.

⁸¹³ Ανώνυμος Βυζαντίου, *Περί Στρατηγίας*, έκδ. G. Dennis (*Three Byzantine Military Treatises, CFHB XXV*), Ουάσινγκτον 1985, μδ΄-μζ΄, σελ. 128-134. O. Schissel von Fleschenberg, Spätantike Anleitung zum Bogenschiessen, *Wiener Studien* 59 (1941), σελ. 110-124. Του ίδιου Spätantike Anleitung zum Bogenschiessen II, *Wiener Studien* 60 (1942), σελ. 43-70. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 229-237. Σύμφωνα με τον Bivar (*Cavalry Equipment*, σελ. 284), η τεχνική της έλξης της χορδής με τον αντίχειρα, όπως αυτή περιγράφεται στον *Ανώνυμο*, έγινε γνωστή στους Βυζαντινούς από τους Ούννους μισθοφόρους. Για τη χρονολόγηση του έργου στα μέσα του Θ΄ αιώνα, βλ. S. Cosentino, The Syrianos’s “Strategikon”: a 9th century source? *Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, Serie Seconda, Anno II-2000, σελ. 243-280.

⁸¹⁴ Vita Severi Alexandri, έκδ. G. P. Goold (*Scriptores Historiae Augustae II*), Λονδίνο 1980, 56. 5, σελ. 290-292: “centum et viginti milia equitum eorum fudimus, cataphractarios, quos illi clibanarios vocant...”. Ammianus Marcellinus, *Historiae*, τόμ. I (14-16), έκδ. E. Galletier, Παρίσι, 1978, 16. 10, σελ. 165, 8: “...sparsique cataphracti equites, quos clibanarios dicitant...”. M. P. Speidel, Catafractarii, clibanarii and the rise of the Later Roman mailed cavalry: a gravestone from Claudiopolis in Bithynia, *Epigraphica Anatolica* 4 (1984), σελ. 153-154, J. Diethart-P. Dintsis, Die Leontoklibanarier. Versuch einer archäologisch-papyrologischen Zusammenschau. *BYZANTIOS. Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag*, Βιέννη 1984, σελ. 68-70, 77. Coulston, *Tactical Developments*, σελ. 67. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 109, 205. H. von Gall, *Das Reiterkampfbild in der iranischen und iranisch beeinflussten Kunst parthischer und sassanidischer Zeit*, Βερολίνο 1990, σελ. 74-75.

από το κλιβάνιον, έναν ελασμάτινο ή λεπιδωτό θώρακα με κοντά μανίκια που έφθανε μέχρι τη μέση, τον οποίο οι πολεμιστές φορούσαν ως επιπλέον ενίσχυση επάνω από την πλεκτή θωράκιση.⁸¹⁵

Πριν από τους Σασσανίδες (227-651 μ.Χ.), οι Πάρθοι ήταν εκείνοι που δημιούργησαν ένα νέο πρότυπο του κατάφρακτου/κλιβανάριου, ο οποίος έφερε βαριά θωράκιση και αποτελούσε σύνθεση του αρχαίου Έλληνα κατάφρακτου, των Περσών της αχαιμενιδικής εποχής, καθώς και των ίδιων των Πάρθων. Ο βαρύς εξοπλισμός του κατάφρακτου/κλιβανάριου της παρθικής εποχής περιελάμβανε: θώρακα (αλυσιδωτό, λεπιδωτό ή ελασμάτινο), μικρή ασπίδα, περιτραχήλιο, περικνημίδες, κωνικό ή ημισφαιρικό κράνος με προσωπίδα, ενισχυτικά μεταλλικά ελάσματα στα χέρια, τα πόδια και το στήθος, χιτώνιο, βαρύ πανωφόρι από δέρμα ή ύφασμα δίχως μανίκια, φαρδιά δερμάτινα παντελόνια, ακόντιο, ξίφος, τόξο, μαχαίρι και τσεκούρι ή ρόπαλο.⁸¹⁶

Η αμυντική προστασία του κατάφρακτου/κλιβανάριου με λεπιδωτό, ελασμάτινο ή πλεκτό θώρακα επέφερε ριζική αλλαγή στον τρόπο θωράκισης του ιππικού αλλά και του πεζικού, καθώς αντικατέστησε σε μεγάλο βαθμό τις συνήθειες θωρακίσεις της αρχαιότητας, όπως ο αρθρωτός και ο δερμάτινος θώρακας.⁸¹⁷ Μέρος της θωράκισης του κατάφρακτου/κλιβανάριου αποτελούσαν ακόμη οι ελασμάτινες περιχειρίδες και περικνημίδες, τις οποίες οι βαριά οπλισμένοι ιππείς χρησιμοποιούσαν σε συνδυασμό με τον πλεκτό ή τον λεπιδωτό θώρακα.⁸¹⁸ Από τον Δ΄ αιώνα πάντως, η πλεκτή θωράκιση αποτέλεσε τον κύριο τύπο θωράκισης των Ρωμαίων και των Σασσανιδών, καθώς μπορούσε να συνδυαστεί με άλλους τύπους θώρακα, ιδιαίτερα τον ελασμάτινο. Η πλεκτή θωράκιση επίσης μπορούσε να προστεθεί και στο κράνος για να καλύψει τον λαιμό και το πρόσωπο του ιππέα.⁸¹⁹

Μετά την κατάλυση της παρθικής κυριαρχίας στο ιρανικό οροπέδιο και την εγκαθίδρυση της νεοπερσικής δυναστείας των Σασσανιδών το 227 μ.Χ., ο τύπος του κατάφρακτου/κλιβανάριου πέρασε από τους Πάρθους στους Σασσανίδες. Σύμφωνα με τα *Αιθιοπικά* του Ηλιοδώρου (Δ΄

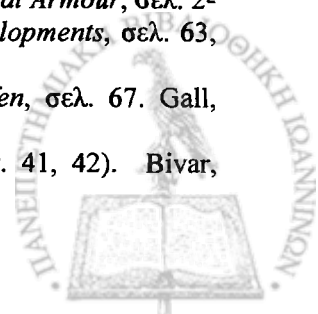
⁸¹⁵ Haldon, *Aspects*, σελ. 27. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 44-49.

⁸¹⁶ Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 19-22. O. Gamber, *Kataphrakten, Clibanarier, Normanenreiter*, *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 64 (1968), σελ. 7-14, 23-26, 31. Bivar, *Equipment*, σελ. 276. Diethart-Dintsis, *Leontoklibanarier*, σελ. 72, 77-78. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 182-184. Για την πιθανή απεικόνιση Πάρθου κατάφρακτου/κλιβανάριου σε εγχάρακτη παράσταση στη Δούρα-Ευρωπό (μέσα του Γ΄ αιώνα) βλ. Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 20 (εικ. 8). Gamber, *Kataphrakten*, σελ. 18-19, 30 (εικ. 43). Speidel, *Catafractarii*, σελ. 155, ο οποίος θεωρεί τον εικονιζόμενο κλιβανάριο Ρωμαίο.

⁸¹⁷ Gamber, *Kataphrakten*, σελ. 8-11. Για τους τρεις τύπους θώρακα βλ. Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 2-12. Bivar, *Equipment*, σελ. 276-278. Haldon, *Aspects*, σελ. 13-15, 18. Coulston, *Tactical Developments*, σελ. 63, 70. Gall, *Reiterkampfbild*, σελ. 61-67. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 37-38.

⁸¹⁸ Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 13. Haldon, *Aspects*, σελ. 16-17. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 67. Gall, *Reiterkampfbild*, σελ. 67-69.

⁸¹⁹ Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 23-24. Gamber, *Kataphrakten*, σελ. 26, 29 (εικ. 41, 42). Bivar, *Equipment*, σελ. 275. Diethart-Dintsis, *Leontoklibanarier*, σελ. 73. Κόλιας *Waffen*, σελ. 40-41.

αιώνας), ο βαριά οπλισμένος Πέρσης ιππέας έφερε κράνος με προσωπίδα, ακόντιο, ξίφος, λεπιδωτό θώρακα ως τα γόνατα και περικνημίδες.⁸²⁰ Αυτός ο οπλισμός αποτέλεσε κατά τον Γ' και Δ' αιώνα το πρότυπο για τη συγκρότηση των κλιβανάρων και των κατάφρακτων στο ρωμαϊκό και το βυζαντινό ιππικό, το οποίο έμοιαζε αρκετά με το περσικό.⁸²¹

Ο οπλισμός του περσικού ιππικού κατά τον ΣΤ' αιώνα παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για την αναζήτηση των επιδράσεων στον οπλισμό των βυζαντινών ιππέων την εποχή του Ιουστινιανού και κυρίως του Μαυρικού. Το *Στρατηγικόν* πληροφορεί για τους Πέρσες ότι «οπλίζονται με ζάβες ή λωρίκια, τόξα, σπαθιά και είναι εξασκημένοι στη γρήγορη τοξοβολία, η οποία όμως δεν είναι πολύ ισχυρή, περισσότερο από όλους τους πολεμικούς λαούς»...⁸²² Εκτός από τον Μαυρίκιο, μία αραβική πηγή, ο Αλ-Τάμπαραι, πληροφορεί για τον οπλισμό του Πέρση ιππέα την εποχή του Χοσρόη Α' (531-579). Ο ιππέας έφερε πλεκτό θώρακα ενισχυμένο με ελάσματα στο στήθος, κράνος, ζώνη, ενισχυτικά ελάσματα στα πόδια και στα χέρια, ακόντιο, ασπίδα, ξίφος, ρόπαλο, τσεκούρι, φαρέτρα για 30 βέλη, τοξοθήκη με δύο τόξα και δύο εφεδρικές χορδές, ενώ και ο ίππος του έφερε θωράκιση.⁸²³

Τις περιγραφές των γραπτών πηγών για τον οπλισμό συμπληρώνουν οι απεικονίσεις σασσανιδών βασιλέων ή πολεμιστών. Στην απεικόνιση του Χοσρόη Β' (591-628) ως κατάφρακτου/κλιβανάρου στο ανάγλυφο του Ταγκ-ι-Μπουστάν, ο Πέρσης βασιλεύς φέρει πλεκτή θωράκιση μέχρι τα γόνατα, κυκλικό κράνος με λοφίο, πλεκτό περιτραχήλιο και αλυσιδωτό κάλυμμα για το πρόσωπο, εξαρτημένο από το κράνος, που αφήνει κενό χώρο μόνο για τα μάτια. Φέρει επίσης μικρή κυρτή ασπίδα, ακόντιο και φαρέτρα.⁸²⁴ Ακόμη, σε μετεγενέστερους αργυρούς σασσανιδικούς δίσκους διακρίνεται ο συνδυασμός της πλεκτής και της ελασμάτινης θωράκισης καθώς και τα πλεκτά ή ελασμάτινα περιτραχήλια.⁸²⁵ Σχετικά με την περιγραφή του Αλ-Τάμπαραι, είναι πιθανόν τα ενισχυτικά ελάσματα στον θώρακα να έχουν

⁸²⁰ Ηλιόδωρος, *Αίθιοπικά*, έκδ. R. M. Rattenbury, Παρίσι 1960, III, 9. 15, σελ. 57, 1-3. Gamber, *Kataphrakten*, σελ. 27-28. Diethart-Dintsis, *Leontoklibanarier*, σελ. 73-74. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 203-204.

⁸²¹ Gamber, *Kataphrakten*, σελ. 15-23, 28-29. Bivar, *Equipment*, σελ. 279. Diethart-Dintsis, *Leontoklibanarier*, σελ. 70-71, 74-78. Speidel, *Catafractarii*, σελ. 151. Τ. Κόλιας, *Η πολεμική τεχνολογία των Βυζαντινών, Δωδώνη ΙΗ'*, τόμ. 1 (1989), σελ. 23. Του ίδιου, *Waffen*, σελ. 40, 69. Gall, *Reiterkampfbild*, σελ. 77-78.

⁸²² Μαυρίκιος, XI. α', σελ. 354, 15-17: «Οπλίζεται δὲ ζάβαις ἢ λωρικίοις, τόξοις τε καὶ σπαθίοις, ἡσκημένον τὴν σύντομον τοξείαν, ἀλλ' οὐκ ἰσχυρὰν, ὑπὲρ πάντα τὰ πολεμικὰ ἔθνη».

⁸²³ Αλ-Τάμπαραι, *Ιστορία*, έκδ. C. E. Bosworth (*The History of Al-Tabari*, τόμ. 5, *The Sasanids, the Byzantines, the Lakmids and Yemen*), Νέα Υόρκη 1999, 964, σελ. 262-263. Christensen, *Sassanides*, σελ. 368. Bivar, *Equipment*, σελ. 276. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 122, υποσ. 179.

⁸²⁴ Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 24-25. Haldon, *Aspects*, σελ. 24. L. Vanden Berghe, *Reliefs rupestres de l' Iran ancien*, Βρυξέλλες 1984, σελ. 147. Diethart-Dintsis, *Leontoklibanarier*, σελ. 73-74. Coulston, *Tactical Developments*, σελ. 64 (εικ. 6. 1). R. W. Ferrier, *The Arts of Persia*, New Heaven-Λονδίνο 1989, σελ. 76-78. Gall, *Reiterkampfbild*, σελ. 78. Το μνημειακό ανάγλυφο του Ταγκ-ι-Μπουστάν έχει θεωρηθεί και ως απεικόνιση του βασιλιά Περόζη (459-484 μ.Χ.), βλ. Gamber, *Kataphrakten*, σελ. 30. Gall, *Reiterkampfbild*, σελ. 38, 44-46. Σε κάθε περίπτωση όμως, ο οπλισμός του εικονιζόμενου ιππέα διαφοροποιείται από τους παλαιότερους κατάφρακτους/κλιβανάρους του Γ' και Δ' αιώνα.

⁸²⁵ Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 23-24, 57. Haldon, *Aspects*, σελ. 24-25.

αντιστοιχία με τα *περισθηθίδια* που αναφέρει στην πραγματεία του ο *Ανώνυμος Βυζάντιος*,⁸²⁶ τα οποία προστάτευαν ακόμη περισσότερο τους στρατιώτες από τα εχθρικά χτυπήματα.

Εκτός από τη βαριά θωράκιση του ιππέα, στο πρότυπο του κατάφρακτου/κλιβανάριου απαντά και η θωράκιση του ίππου. Οι Πάρθοι χρησιμοποιούσαν θωράκιση από μέταλλο ή ύφασμα για τους ίππους, η οποία κάλυπτε εξολοκλήρου το σώμα τους.⁸²⁷ Αντίστοιχη θωράκιση για τους περσικούς ίππους αναφέρουν τα *Αιθιοπικά* του Ηλιοδώρου κατά την εποχή των πρώιμων Σασσανιδών.⁸²⁸ Σε μεταγενέστερες παραστάσεις όμως, όπως στο ανάγλυφο του Χοσρόη Β' στο Ταγκ-ι-Μπουστάν, δεν εμφανίζεται θωράκιση σε όλο το σώμα του ίππου, αλλά μόνο στο κεφάλι το στέρνο και τον λαιμό.⁸²⁹ Πιθανότατα, την εποχή του Μαυρικού, οι ίπποι των Περσών έφεραν θωράκιση μόνο στο κεφάλι, τον λαιμό και το στέρνο και όχι σε ολόκληρο το σώμα.⁸³⁰ Παρόμοια θωράκιση έφεραν και οι βυζαντινοί ίπποι στο *Στρατηγικόν*,⁸³¹ αλλά και στον *Ανώνυμο*.⁸³²

Τα στοιχεία της θωράκισης του βαριά οπλισμένου Πέρση ιππέα κατά τον ΣΤ' αιώνα εμφανίζουν αρκετές ομοιότητες με τον βυζαντινό ιππέα του Μαυρικού, όπως την πλεκτή θωράκιση (ζάβα/λωρίκιον), το κράνος με μικρό λοφίο, το κυκλικό περιτραχήλιο, τη μικρή στρογγυλή ασπίδα, το ξίφος, το ακόντιο, το τόξο, την τοξοθήκη, την φαρέτρα με κάλυμμα για 30 ως 40 βέλη και το μακρύ πανωφόρι. Ο ίππος επίσης έφερε θωράκιση από σίδηρο ή από ύφασμα για το στέρνο και τον λαιμό καθώς και σιδερένιο προμετωπίδιο. Οι ομοιότητες του Πέρση ιππέα με τον ιππέα του Μαυρικού παραπέμπουν κυρίως στον εξοπλισμό του Χοσρόη Β' και τον "ιππέα του Αλ-Τάμπαρι", παρά στους παλαιότερους και βαρύτερα θωρακισμένους τύπους κατάφρακτων/κλιβανάριων. Φαίνεται λοιπόν ότι το κύριο πρότυπο στον οπλισμό του βαρέως βυζαντινού ιππικού την εποχή του Μαυρικού δεν ήταν ο ιππέας των Αβάρων αλλά τύποι του

⁸²⁶ *Ανώνυμος Βυζάντιος*, ιρ', σελ. 54. 58-56. 63: "...οί δέ λοιποί ζάβαις καί θώραξι καί περικεφαλαίας ταῖς ἐκ πῖλου καί βύρσης συντεθειμέναις. ὡς ἂν δὲ μὴ λυπῆ ταῦτα τὸ σώματῃ σκληρότητι, ὑποκείσθωσαν καὶ αὐτοῖς περισθηθίδια, καθάπερ ἐπὶ τῶν σιδηρῶν θωρακίων καὶ τῶν ἄλλων ἐλέγομεν. ὠφελήσει γὰρ κἀνταῦθα τῇ παχύτητι ταῦτα, οὐ ῥαδίως τῶν βελῶν διερχομένων ἢ οὐ σφόδρα φθανόντων τὸ βάθος τοῦ σώματος". Βλ. επίσης Κόλιας, *Waffen*, σελ. 50-51.

⁸²⁷ *Λεξικόν τῆς Σούδας*, II, σελ. 724, Θ 439, 16-18: "ὀπλίζουσι δὲ καὶ τὸν ἵππον ὁμοίως σιδήρῳ πάντα μέχρι τῶν ὀνύχων, διότι οὐδὲν αὐτοῖς ὄφελος ἂν εἴη τῶν ἰδίων ὀπλων, εἰ ὁ ἵππος αὐτοῖς προαπόλοιτο". Gamber, *Kataphrakten*, σελ. 25. Coulston, *Tactical Developments*, σελ. 62. Gall, *Reiterkampfbild*, σελ. 74. Για τις λεπιδωτές θωρακίσεις ἵππων που βρέθηκαν στη Δούρα-Ευρωπό βλ. Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 20 (εικ. 8). Bivar, *Equipment*, σελ. 275. Haldon, *Aspects*, σελ. 20. Diethart-Dintsis, *Leontoklibanarier*, σελ. 79.

⁸²⁸ Ηλιοδώρος, III, 9. 15, σελ. 57-58, 4. Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 21 (εικ. 9/A,B). Gall, *Reiterkampfbild*, σελ. 78.

⁸²⁹ Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 23 (εικ. 11).

⁸³⁰ Στράτος, *Βυζάντιον Α'*, σελ. 317.

⁸³¹ Βλ. παραπ., Α 1, υποσ. 784. Για τα κέντουκλα που αναφέρονται στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού βλ. επίσης *Λεξικόν τῆς Σούδας*, IV, σελ. 131. 1597: Πίλημα περίτροχον: περιφερές σκέπασμα. 1599: Πιλία: τὰ κέντουκλα.

⁸³² *Ανώνυμος Βυζάντιος*, ιφ', σελ. 56, 12-16: "Δεῖ δὲ τοὺς ἵππους τῶν πρωτοστατούντων μὴτ' ἄγαν νέους εἶναι μὴτε θορύβων ἀπίρους, φέρειν τε αὐτοὺς προμετωπίδια τε καὶ περιστέρνια σιδηρᾶ, πρὸς δὲ καὶ περιτραχήλια, ὥστε καταφράττειν αὐτοῖς τὰ πρὸς τὴν μάχην μέρη τῶν ἵππων εἰς τὸ μὴ καὶ αὐτοὺς πάσχοντας ἀναταράττεσθαι τε καὶ καταβάλλειν τοὺς ἵππείας".

Πέρση κλιβανάριου του Ε΄ και ΣΤ΄ αιώνα, οι οποίοι είναι προγενέστεροι από τις επαφές της αυτοκρατορίας με τους Αβάρους. Ο Χοσρόης Β΄, ο “ιπέας του Αλ-Τάμπιρι” και ο βαριά οπλισμένος ιπέας του Μαυρικού διαφοροποιούνται από τους παλαιότερους κατάφρακτους/κλιβανάριους του ρωμαϊκού και του βυζαντινού στρατού του Γ΄ και Δ΄ αιώνα, οι οποίοι ήταν περισσότερο “δύσκαμπτοι”, καθώς χρησιμοποιούσαν κατά κανόνα τον λεπιδωτό θώρακα, συνδύαζαν συχνότερα δύο διαφορετικούς θώρακες, έφεραν προσωπίδα αντί για αλυσιδωτό κάλυμμα στο πρόσωπο και κάλυπταν ολόκληρο το σώμα του ίππου τους. Συγκριτικά επίσης με τον ιπέα του Προκοπίου και του Αωνόμου Βυζαντίου, ο ιπέας του Μαυρικού εμφανίζεται πληρέστερα εξοπλισμένος με την προσθήκη κουκούλας, περιτραχήλιου και περιχειρίδων, ενώ δεν φέρει περικνημίδες.

5. Συμπεράσματα για το “σχήμα των Αβάρων” του Στρατηγικού.

Όπως επισημάνθηκε, η αναφορά του Μαυρικού σε πέντε σημεία του *Στρατηγικού* στο σχήμα των Αβάρων σχετικά με τον εξοπλισμό του βυζαντινού ιπέα έχει θεωρηθεί ως απόδειξη για την αποδοχή αβαρικών προτύπων από τους Βυζαντινούς την εποχή της συγγραφής του *Στρατηγικού*. Από την άλλη πλευρά, η εξέταση των επιδράσεων στο βυζαντινό βαριά οπλισμένο ιππικό από τους λαούς της στέπας και τον παρθοσασσανιδικό χώρο ως τα μέσα του ΣΤ΄ αιώνα, αναδεικνύει πάρα πολλά στοιχεία που εισήλθαν στον οπλισμό και την τακτική των Βυζαντινών πριν από την επαφή της αυτοκρατορίας με τους Αβάρους, στους οποίους αποδίδεται μέρος ή το σύνολο των μεταρρυθμίσεων που απαντούν στο *Στρατηγικόν*.⁸³³ Με βάση τις επιδράσεις που καταγράφηκαν από τους νομάδες και τους Σασσανίδες, το κύριο ερώτημα που τίθεται είναι τι θα μπορούσε να αποτελεί κάποια καινοτομία στη βυζαντινή πολεμική τέχνη, οφειλόμενη αποκλειστικά σε αβαρικές επιδράσεις. Λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των στοιχείων που προαναφέρθηκαν σχετικά με τα νομαδικά φύλα και τους Σασσανίδες, θα μπορούσαν να γίνουν οι εξής παρατηρήσεις:

α) Ακόντιο με μιάντα στη μέση, και μικρή σημαία κάτω από την αιχμή του. Η χρήση ακοντίου με μιάντα στη μέση δεν μαρτυρείται σε κάποια άλλη πηγή πριν από το *Στρατηγικόν*, ούτε υπάρχει στις βυζαντινές απεικονίσεις.⁸³⁴ Η χρήση του από τους Αβάρους επιβεβαιώνεται από το ανάγλυφο του Suliek, όπου εικονίζεται ιπέας με αντίστοιχο ακόντιο.⁸³⁵ Η διαφοροποίηση του βυζαντινού και του άβαρου ιπέα εντοπίζεται στην τοποθέτηση μικρών σημαίων στα ακόντια. Η

⁸³³ Βλ. παραπ., Α 1, υποσ. 784.

⁸³⁴ Κόλιας, *Waffen*, σελ. 200-201.

⁸³⁵ Βλ. παραπ., Α 2, υποσ. 796.

μικρή σημαία κάτω από την αιχμή της λόγχης, που εμπόδιζε την βαθιά διείσδυση του ακοντίου, ήταν μία καινοτομία των λαών της στέπας, που μεταφέρθηκε στη Δύση μάλλον από τους Αβάρους.⁸³⁶ Οι Άβαροι φαίνεται ότι τη διατηρούσαν στο ακόντιο κατά τη διάρκεια της μάχης, όπως προκύπτει από τις απεικονίσεις του Suliek και του Nagyszentmiklós.⁸³⁷ Αντίθετα, σε τρεις περιπτώσεις, το *Στρατηγικόν* αναφέρει ότι κατά τη μάχη τα ακόντια των ιππέων δεν πρέπει να έχουν σημαίες, αλλά αυτές να βρίσκονται στη θήκη τους, καθώς δυσκολεύουν τις τακτικές κινήσεις και τις ρίψεις των ακοντιστών και των τοξοτών.⁸³⁸

β) Στρογγυλό υφασμάτινο περιτραχήλιο, παραγεμισμένο με μαλλί και κρόσσια εξωτερικά. Η χρήση του περιτραχήλιου από τους Βυζαντινούς ως εξαρτήματος αμυντικής θωράκισης δεν αποτελεί καινοτομία. Πρόκειται μάλλον για την αποδοχή ενός διαδεδομένου στους Αβάρους περιτραχήλιου, το οποίο διέφερε από το αντίστοιχο αλυσιδωτό που χρησιμοποιούσαν οι Σασσανίδες για την προστασία του λαιμού και του αυχένα.

γ) Σιδερένια προμετωπίδια και θωράκιση από σίδηρο ή από ύφασμα που κάλυπτε το στέρνο και τον λαιμό του ίππου. Σε αυτό το σημείο παρουσιάζει πρόβλημα η ερμηνεία του “σχήματος των Αβάρων”, καθώς η θωράκιση του ίππου αποτελούσε μία πολύ παλαιά πρακτική. Πιθανότατα, μπορεί να ερμηνευθεί ως μια ιδιαιτερότητα του τύπου της θωράκισης (ελασμάτινη), καθώς οι Άβαροι ήταν εκείνοι που εισήγαγαν την ελασμάτινη θωράκιση του ίππου αντί για την λεπιδωτή, την υφασμάτινη κτλ.⁸³⁹

δ) Τα άνετα και ταιριαστά ενδύματα των ιππέων από λινό ύφασμα, ή από δέρμα αίγας ή από χοντρό ύφασμα, που κάλυπταν τα γόνατα του πολεμιστή και τον έδειχναν μεγαλοπρεπή. Αυτός ο τρόπος ενδυμασίας παραπέμπει σε παλαιότερα παρθικά πρότυπα, τα οποία σχετίζονται με την ενδυμασία του κατάφρακτου/κλιβανάριου. Η ιδιαιτερότητα στο *Στρατηγικόν* έγκειται στο “κατὰ τὸ σχῆμα τῶν Ἀβάρων κεκομμένα”, το οποίο αφορούσε μάλλον μία διαφορετική μορφή των ενδυμάτων του ιππέα.

ε) Σκηνή για τους οπλίτες αντίστοιχη με την αβαρική. Για τον συγκεκριμένο τύπο σκηνής, καθώς δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες, υποστηρίζεται ότι πρόκειται για τη στρογγυλή σκηνή των νομάδων, γνωστή ως “γιούρτα”, η οποία είχε επίπεδη οροφή. Η γιούρτα ήταν περισσότερο ανθεκτική στον άνεμο από την παραδοσιακή τετράγωνη σκηνή των Ρωμαίων και μπορούσε να στηθεί, να λυθεί και να μεταφερθεί πολύ εύκολα.⁸⁴⁰ Εάν όντως το *Στρατηγικόν* αναφέρεται στην τυπική νομαδική “γιούρτα”, δύσκολα θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή η χρήση

⁸³⁶ Coulston, *Tactical Developments*, σελ. 66.

⁸³⁷ Βλ. παραπ., Α 2, υποσ. 794, 796.

⁸³⁸ Μαυρίκιος, Π. ι', σελ. 130. VII. Β' ιζ', σελ. 260, 5-8. VII. Β' ιζ', σελ. 264, 14-16. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 210.

⁸³⁹ Haldon, *Aspects*, σελ. 22, υποσ. 56.

⁸⁴⁰ Szadeczky-Kardoss, *Awarisch-türkische Einfluss*, σελ. 70-71. Pohl, *Awaren*, σελ. 171.

της για πρώτη φορά την εποχή του Μαυρικού. Την ίδια σκηνή χρησιμοποιούσαν όλοι οι νομαδικοί λαοί και η εισαγωγή της στον βυζαντινό στρατό πρέπει να αποδοθεί στους προγενέστερους μισθοφόρους από τους λαούς της στέπας. Συνεπώς, η συγκεκριμένη αναφορά στο “*σχῆμα τῶν Ἀβάρων*” έχει στην πραγματικότητα μία ευρύτερη έννοια και υποδηλώνει τον τύπο της σκηνής των νομαδικών λαών.

Οι παραπάνω επισημάνσεις μπορούν να αποδώσουν τον πραγματικό βαθμό των επιδράσεων που εισήλθαν στη βυζαντινή πολεμική τέχνη από τους Αβάρους. Με εξαίρεση τη σκηνή των στρατιωτών, όλα τα υπόλοιπα αποτελούν “αβαρικά πρότυπα”, τα οποία όμως πρέπει να διακριθούν σε καινοτομίες και ιδιαιτερότητες συγκριτικά με τον εξοπλισμό του βυζαντινού ιππέα. Καινοτομία αποτέλεσε η χρήση του ιμάντα και η μικρή σημαία στο ακόντιο, ενώ ως αβαρικές ιδιαιτερότητες πρέπει να γίνουν αποδεκτές η χρήση του υφασμάτινου περιτραχήλιου με κρόσσια καθώς και ο αποδιδόμενος στους Αβάρους τρόπος θωράκισης του αλόγου και ενδυμασίας του ιππέα. Κατά συνέπεια, οι θεωρούμενες ως “μεγάλες επιδράσεις” από τους Αβάρους στον βαριά οπλισμένο βυζαντινό ιππέα του *Στρατηγικού* ήταν στην πραγματικότητα αρκετά περιορισμένες καθώς αποτελούσαν επιμέρους προσθήκες ή διαφοροποιήσεις σε παλαιότερα πρότυπα που οι Βυζαντινοί είχαν δεχθεί από τους νομάδες μισθοφόρους και τους Σασσανίδες.

Το στοιχείο εξοπλισμού που αποτέλεσε σημαντική καινοτομία όχι μόνο για τον βυζαντινό στρατό της εποχής του Μαυρικού αλλά και την πολεμική τέχνη του πρώιμου Μεσαίωνα, παρά το γεγονός ότι στο *Στρατηγικόν* δεν αναφέρεται ως “*σχῆμα τῶν Ἀβάρων*”, ήταν η χρήση του σιδερένιου αναβολέα, η έλευση του οποίου στην Ευρώπη αποδίδεται στους Αβάρους.⁸⁴¹ Οι πρωϊμότεροι σιδερένιοι αναβολείς που εντοπίστηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο προέρχονται από αβαρικές ταφές στην Ουγγαρία, οι οποίες χρονολογούνται στο δεύτερο ήμισυ του ΣΤ΄ και στις αρχές του Ζ΄ αιώνα.⁸⁴² Ο αναβολέας, προσαρμοσμένος στις δύο πλευρές της σέλας, προσέφερε καλύτερη στήριξη στον ιππέα, ιδιαίτερα τον βαριά οπλισμένο, επάνω στο αλόγο του, και του επέτρεπε να ιππεύει και να μάχεται με περισσότερη άνεση και σταθερότητα.⁸⁴³

⁸⁴¹ Eisner, *Devínska Nová Ves*, σελ. 287. Zástěrová, *Maurice*, σελ. 40. Szadeczky-Kardoss, *Awarisch-türkische Einfluss*, σελ. 66-69. Bálint, *Steppe*, σελ. 168. Bóna, *Archäologischen Quellen*, σελ. 444. Swietoslawski, *Elemente*, σελ. 284. Daim, *Avar Archaeology*, σελ. 468.

⁸⁴² M. Jope, *Vehicles and Harness. A History of Technology*, έκδ. Ch. Singer- E. Holmyard- A. Hall- T. Williams, Οξφόρδη 1972, σελ. 557. M. Aiken-Littauer, *Early Stirrups*, *Antiquity* 55 (1981), σελ. 103-105. Garam, *Bemerkungen*, σελ. 253. Müller, *Gyenesdiás*, σελ. 411.

⁸⁴³ Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σελ. 158. Bóna, *Anbruch*, σελ. 105-106. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 204. Pohl, *Awaren*, σελ. 171. Για την τυπολογία και τις τεχνικές κατασκευής του αναβολέα, βλ. Kovrig, *Contribution*, σελ. 163-164, 180-183. Garam, *Awarische Fundstoff*, σελ. 194. L. Kovacs, *Über einige Steigbügeltypen der Landnahmenzeit*, *AAASH* 38 (1986), σελ. 195-225. Bálint, *Steppe*, σελ. 155-161.

Στις βυζαντινές πηγές, ο αναβολέας απαντά για πρώτη φορά στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού με το λατινικό όνομα *σκάλα*,⁸⁴⁴ γεγονός που οδήγησε στην υπόθεση μίας προγενέστερης αποδοχής του στον ρωμαϊκό και στον βυζαντινό στρατό, πιθανόν από τους Ούννους.⁸⁴⁵ Για τη χρήση του όμως από τους Ούννους δεν υπάρχουν μαρτυρίες στις πηγές ούτε σχετικά ευρήματα στις συννικές ταφές.⁸⁴⁶ Δυσδιάκριτος είναι επίσης και ο χώρος όπου επινοήθηκε για πρώτη φορά ο μεταλλικός αναβολέας, ο οποίος προσδιορίζεται είτε στην κεντροασιατική στέπα και τη Σιβηρία⁸⁴⁷ είτε στην Κίνα, όπου υπάρχει και η παλαιότερη αναφορά του στις πηγές που χρονολογείται το 477 μ.Χ.⁸⁴⁸ Οι Βυζαντινοί ήταν εκείνοι που πρώτοι υιοθέτησαν τη χρήση του κατά τη διάρκεια των συγκρούσεών τους με τους Αβάρους στο δεύτερο ήμισυ του ΣΤ΄ αιώνα,⁸⁴⁹ ενώ στους Μουσουλμάνους εμφανίστηκε αργότερα, στα τέλη του Ζ΄, και στη Δύση τον Η΄ αιώνα.⁸⁵⁰

Τα ευρήματα των αβαρικών κοιμητηρίων αναδεικνύουν και κάποια στοιχεία τα οποία πρέπει να θεωρηθούν ως πρότυπα που εισήγαγαν οι Άβαροι από τον βυζαντινό στρατό. Στις αβαρικές ταφές απαντούν κωνικά κράνη, αποτελούμενα από τέσσερα ή έξι κλείστρα, με επιρρύνιο και -κατά περίπτωση- παραγναθίδες, τα οποία ήταν σε χρήση ήδη από την ύστερη ρωμαϊκή εποχή.⁸⁵¹ Ακόμη, για ορισμένα από τα αμφίστομα ξίφη της πρώιμης αβαρικής εποχής, με χάλκινο προφυλακτήρα και σφαίρωμα επάνω από τη λαβή, θεωρείται πιθανή η βυζαντινή προέλευσή τους.⁸⁵² Τα συγκεκριμένα ευρήματα στο αβαρικό χαγανάτο μπορούν να συνδεθούν με την πληροφορία του Μενάνδρου Προτήκτορα για αγορά όπλων από τους Αβάρους στην

⁸⁴⁴ Μαυρίκιος, I. β΄, σελ. 80, 41-42: "...έχειν δὲ εἰς τὰς σέλλας σκάλας σιδηρᾶς δύο..." II. θ΄, σελ. 128, 23-28: "...δεῖ τὰς σκάλας τῶν δημοτάτων κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ μέρους τῆς σέλλας ποιεῖν, τουτέστι τὴν μίαν πρὸς τῆ κούρβα, ὡς ἔθος ἐστί, καὶ τὴν ἄλλην πρὸς τῆ ὀπισθοκούρβα, ἵνα τῶν δύο ἐπὶ τὸν ἵππον βουλομένων ἀνέρχεσθαι, τουτέστιν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ ἀπομάχου, ὁ μὲν διὰ τῆς πρὸς τῆ κούρβα σκάλας ἀνέρχεται, ὁ δὲ διὰ τῆς πρὸς τῆ ὀπισθοκούρβα". *Λεξικόν τῆς Σούδας* I, A 1811, σελ. 162: "Αναβολεύς ὁ ἐπὶ τὸν ἵππον ἀνάγων... Ἄναβολεύς καὶ ἡ παρὰ Ῥωμαίους λεγομένη σκάλα". Aussaresses, *Strategicon*, σελ. 58. L. White, *Medieval Technology and Social Change*, Οξφόρδη 1963, σελ. 20.

⁸⁴⁵ Κόλιας, *Πολεμικὴ τεχνολογία*, σελ. 28. Του ἰδίου, *Tradition und Erneuerung*, σελ. 41.

⁸⁴⁶ White, *Medieval Technology*, σελ. 14. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σελ. 158. Aiken-Littauer, *Early Stirrups*, σελ. 104. P. Tomka, *Die Hunnen im Karpatenbecken. Tracht, Bewaffnung und soziale Schichtung. Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 128.

⁸⁴⁷ A. D. H. Bihar, *The stirrup and its origins*, *Oriental Art* N.S.1 (1955), σελ. 61-65. Csállany, *Ergebnisse*, σελ. 59. Jope, *Vehicles and Harness*, σελ. 557. Coulston, *Tactical Developments*, σελ. 61.

⁸⁴⁸ Bihar, *Stirrup*, σελ. 62. Aiken-Littauer, *Early Stirrups*, σελ. 105. L. White, *Die Ausbreitung der Technik. Europäische Wirtschaftsgeschichte*, τόμ. Α΄, ἐκδ. C. M. Cipolla, Στουγγάρδη-Νέα Υόρκη 1983, σελ. 104. D. Keightley, *The Origins of Chinese Civilisation*, Λονδίνο 1983, σελ. 285-286. Swietoslawski, *Elemente*, σελ. 284.

⁸⁴⁹ Bihar, *Stirrup*, σελ. 62-63. White, *Medieval Technology*, σελ. 21. Haldon, *Aspects*, σελ. 22. Κόλιας, *Πολεμικὴ τεχνολογία*, σελ. 28. Του ἰδίου, *Waffen*, σελ. 206. Pohl, *Awaren*, σελ. 171.

⁸⁵⁰ White, *Medieval Technology*, σελ. 19, 24. C. Cahen, *Les changements techniques militaires dans le Proche Orient médiéval et leur importance historique. War, Technology and Society in the Middle East*, ἐκδ. V. J. Parry-M. E. Yapp, Λονδίνο-Νέα Υόρκη-Τορόντο 1975, σελ. 114. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 38.

⁸⁵¹ Russell-Robinson, *Oriental Armour*, σελ. 55-56. Gamber, *Kataphrakten*, σελ. 22. E. Manevá, *Casque à fermoir d'Heraclée*, *Archaeologia Jugoslavica* 24 (1987), σελ. 101-111, ἰδ. 103. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 37. Hofer, *Bewaffnung*, σελ. 352.

⁸⁵² A. Kiss, *Frühmittelalterliche byzantinische Swerter im Karpatenbecken*, *AAASH* 39 (1987), σελ. 194-195.

Κωνσταντινούπολη το 562⁸⁵³ -ίσως και σε άλλες περιπτώσεις- και αποτελούν ένδειξη για την αποδοχή του βυζαντινού ξίφους από τους Αβάρους. Τέλος, στις ταφές ηγεμόνων ή ανώτατων αξιωματούχων της πρώιμης αβαρικής εποχής απαντούν ορισμένα ξίφη με επίστρωση από χρυσό ή αργυρό έλασμα στη λαβή και στη θήκη τους, τα οποία αποτελούσαν μάλλον δώρα βυζαντινών διπλωματικών αποστολών.⁸⁵⁴

⁸⁵³ Βλ. Μέρος Πρώτο, Α 1, υποσ. 95.

⁸⁵⁴ Kovrig, *Contribution*, σελ. 175. Mitscha-Märheim, *Spuren*, σελ. 145. Garam, *Bemerkungen*, σελ. 254. Της ίδιας, *Awarische Fundstoff*, σελ. 194-195. Κόλιας, *Waffen*, σελ. 134. Szentpéteri, *Archäologische Studien I*, σελ. 176, 181.

B. Ζητήματα πολεμικής τακτικής.

Παρόμοια με τα ζητήματα του οπλισμού, έχει υποστηριχθεί ότι στο *Στρατηγικόν* διαφαίνεται μία συνολική αλλαγή στην πολεμική τακτική των Βυζαντινών, η οποία οφείλεται εν μέρει ή εξ ολοκλήρου στις επιδράσεις των Αβάρων.⁸⁵⁵ Πριν επιχειρήσουμε, αντίστοιχα με τον οπλισμό, την αναζήτηση της προέλευσης κάποιων χαρακτηριστικών της βυζαντινής τακτικής σε παλαιότερες επιδράσεις από τον κόσμο της στέπας, θα πρέπει να διακρίνουμε μέσα από την περιγραφή του *Στρατηγικού* ορισμένες αρχές αφενός της βυζαντινής και αφετέρου της αβαρικής πολεμικής τακτικής.

Κύριο χαρακτηριστικό της βυζαντινής στρατιωτικής παράταξης στο *Στρατηγικόν*, η οποία κατά κανόνα προσαρμοζόταν ανάλογα με τον αντίπαλο, ήταν ο διαχωρισμός των διαθέσιμων δυνάμεων σε τρία μέρη, διακριτά μεταξύ τους. Η τριμερής παράταξη των Βυζαντινών διαφαίνεται συχνά στις οδηγίες του *Στρατηγικού*⁸⁵⁶ και είναι επίσης εμφανής στις περιγραφές μαχών του βυζαντινού στρατού κατά τον ΣΤ΄ αιώνα.⁸⁵⁷

Ιδιαίτερη βαρύτητα στο *Στρατηγικόν* είχε η παράταξη του ιππικού στην οποία, όπως με τον οπλισμό του ιπέα, επικεντρώνεται το ζήτημα των αβαρικών επιδράσεων. Η παράταξη του βυζαντινού ιππικού χωριζόταν σε τρία τμήματα και σχημάτιζε τρεις γραμμές μάχης, με απόσταση 400 μέτρων μεταξύ τους. Η πρώτη γραμμή μάχης, αποτελούμενη από τα 2/3 της συνολικής δύναμης κρούσεως, απαρτιζόταν από τρεις ταξιαρχίες, με κενά μεταξύ τους, όπου κάθε μία είχε τρία συντάγματα. Οι τοξότες ως *κούρσορες* (ελαφρά οπλισμένοι), τοποθετούνταν στα πλευρά των ταξιαρχιών, ενώ οι ακοντιστές ως *δηφένσορες* (βαριά οπλισμένοι), στο μέσον. Ανάμεσα στους δηφένσορες υπήρχαν τα επίλεκτα τμήματα του ιππικού (οι *βουκελλάριοι*, οι *φοιδεράτοι* και οι *οπτιμάτοι*), που ήταν πληρέστερα εξοπλισμένα. Η δεύτερη γραμμή μάχης χωριζόταν σε τέσσερα ισοδύναμα τμήματα. Περιελάμβανε το 1/3 της δύναμης κρούσεως, μπορούσε να ενισχύει την άμυνα ή την επίθεση της πρώτης γραμμής και να αντιμετωπίσει έκτακτες καταστάσεις ως εφεδρική δύναμη. Στα κενά διαστήματα ανάμεσα στα τμήματά της κατέφευγε η πρώτη γραμμή, εάν αναγκαζόταν να υποχωρήσει. Στο σύνολο της παράταξης, η

⁸⁵⁵ Darkó, *Influences touraniennes* 12, σελ. 143. Bréhier, *Institutions*, σελ. 272, 277. Haldon, *Aspects*, σελ. 12. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 20.

⁸⁵⁶ Μαυρίκιος, I. δ', σελ. 88. 14-90. 23: "Τὰς δὲ μοίρας ταύτας τρία μέρη γενέσθαι ἴσα καὶ ἐπιστῆναι αὐτοῖς μεράρχας, τοὺς λεγομένους στρατηλάτας... Ἔστιν οὖν ἡ τάξις οὕτως. Διαιροῦνται πρότερον οἱ καβαλλάριοι εἰς τάγματα διάφορα, τὰ δὲ τάγματα εἰς μοίρας ἤτοι χιλιαρχίας, αἱ δὲ μοῖραι εἰς μέρη τρία ἴσα, τουτέστι μέσον, δεξιόν, ἀριστερόν, τὰ ποιοῦντα τὴν παράταξιν τὴν ὑπὸ τῷ στρατηγῷ τεταγμένην". II. β', σελ. 116. 8-10. III. ε', σελ. 160, 86-87.

⁸⁵⁷ Σιμοκάττης, I. 9, σελ. 56, 10-13: "ὁ μὲν οὖν Ἰωάννης τὴν πᾶσαν πληθὺν τῆς δυνάμεως τριτταῖς κατετάξατο μοίραις, καὶ αὐτὸς μὲν ἀνεδέξατο τοῦ μαχίμου τὸ μεσώτατον, Κούρς δὲ τὸ δεξιόν ὁ ὑποστράτηγος, Ἀριούλφ δὲ τὸ λαιόν". II. 3, σελ. 73, 13-15. VIII. 2, σελ. 286, 21-22.

αναλογία ήταν δύο δηφένσορες προς έναν κούρσορα. Η δεξιά πτέρυγα αναλάμβανε συνήθως την επίθεση εναντίον του εχθρού, ενώ η αριστερή είχε αμυντικό ρόλο. Ως οπισθοφυλακή υπήρχε μία τρίτη γραμμή μάχης, ενώ πίσω από την παράταξη βρισκόταν το ενεδρεύον τμήμα, χωρισμένο σε δύο μικρότερα τμήματα, από τρεις ως τέσσερις εκατονταρχίες το καθένα.⁸⁵⁸

Η δημιουργία διαφορετικών γραμμών μάχης στο *Στρατηγικόν* διαφοροποιείται από την παλαιότερη τακτική των Ρωμαίων και των Περσών, όπου το ιππικό παρατασσόταν σε μία συμπαγή διάταξη. Κύρια επιδίωξη ήταν αφενός η αποτελεσματική άμυνα απέναντι σε ένα ισχυρό ιππικό που επιτίθετο στον αντίπαλο όχι μόνο κατά μέτωπο αλλά και στα πλευρά και στα νώτα του γρήγορα και αιφνιδιαστικά, και αφετέρου η δυνατότητα αντεπίθεσης με τις ίδιες μεθόδους.⁸⁵⁹

Το *Στρατηγικόν* στο ΙΑ' κεφάλαιο παρέχει πολύτιμες πληροφορίες και για την τακτική των Αβάρων, η οποία είχε ως σημείο αναφοράς το ιππικό αλλά και μία σειρά τεχνασμάτων για την εξαπάτηση του αντιπάλου: «*Στη μάχη δεν σχηματίζουν την παράταξή τους σε τρία μέρη, όπως οι Βυζαντινοί και οι Πέρσες, αλλά σε ξεχωριστές μεταξύ τους 'μοίρες', τοποθετημένες με τρόπο αντίστοιχο των βυζαντινών δρούγγων, δίνοντας την εικόνα μίας ενιαίας παράταξης. Έξω από την παράταξή τους έχουν ένα επιπλέον στρατιωτικό τμήμα, το οποίο είτε στέλνουν ως ενέδρα εναντίον όσων τους επιτίθενται δίχως επαρκή κάλυψη, ή ως βοήθεια στο τμήμα που δέχεται επίθεση... Αν και οι γραμμές τους δεν έχουν συγκεκριμένο βάθος, ενδιαφέρονται για το βάθος της παράταξής τους, και σχηματίζουν ευθύ και πυκνό μέτωπο... Τους αρέσουν ακόμη οι μάχες εξ αποστάσεως, οι ενέδρες, οι κυκλωτικές κινήσεις, η καλά οργανωμένη προσποιητή φυγή με αναστροφή, καθώς και η σφηνοειδής παράταξη*».⁸⁶⁰

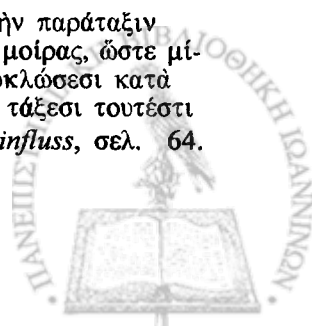
Για τον τρόπο οργάνωσης της αβαρικής παράταξης σε «μοίρες» γίνεται λόγος και σε άλλο σημείο του *Στρατηγικού*, με την επισήμανση για εσωτερικό διαχωρισμό των αβαρικών δυνάμεων σε διαφορετικές γραμμές μάχης, στοιχείο που συμπληρώνει τις πληροφορίες του ΙΑ' κεφαλαίου για την τακτική των Αβάρων.⁸⁶¹ Αντίστοιχη έννοια με τις «μοίρες» του *Στρατηγικού* για τον

⁸⁵⁸ Μαυρίκιος, II. α-στ', σελ. 110-126. III. ή-ι, σελ. 168-178. Aussaresses, *Strategicon*, σελ. 54. Darkó, *Influences touraniennes* 12, σελ. 131-132. Bréhier, *Institutions*, σελ. 278-279. Bivar, *Cavalry Equipment*, σελ. 288-290. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 30-32.

⁸⁵⁹ Darkó, *Influences touraniennes* 12, σελ. 130, 133. Bréhier, *Institutions*, σελ. 279.

⁸⁶⁰ Μαυρίκιος, XI. β', σελ. 362. 40-364. 55: «'Εν δὲ τῇ μάχῃ οὐχ ὡς Ῥωμαῖοι καὶ Πέρσαι τὴν παράταξιν τάσσουσιν ἐν τρισὶ μέρεσιν, ἀλλ' ἐν διαφόροις μοίραις δρούγγιστι συνάπτοντες ἀλλήλοις τὰς μοίρας, ὥστε μίαν τινὰ φαίνεσθαι παράταξιν... Χαίρουσι δὲ ταῖς ἀπὸ μήκοθεν μάχαις καὶ ἐνέδραις καὶ ταῖς κυκλώσεσι κατὰ τῶν ἐναντίων καὶ ταῖς ἐσχηματισμέναις ὑποχωρήσεσι καὶ ἀντιστροφαῖς καὶ ταῖς κατὰ κούνας τάξεσι τουτέστι ταῖς διεσπαρμέναις». Zástěroná, *Maurice*, σελ. 41. Szadeczky-Kardoss, *Awarisch-türkische Einfluss*, σελ. 64. Pohl, *Awaren*, σελ. 157, 172.

⁸⁶¹ Μαυρίκιος, II. α, σελ. 110. 19-112. 27. Hofer, *Bewaffnung*, σελ. 353.

τρόπο συγκρότησης της αβαρικής παράταξης έχει μάλλον ο όρος “συστήματα”⁸⁶² που αναφέρει ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης κατά τις πολεμικές επιχειρήσεις του Πρίσκου εναντίον των Αβάρων το καλοκαίρι του 599. Από τις περιγραφές των μαχών επίσης, προκύπτει ότι οι Άβαροι σχημάτιζαν ενιαία και όχι τριμερή παράταξη.⁸⁶³ Η ενιαία παράταξη εμφανίζεται στο *Στρατηγικόν* ως χαρακτηριστικό γνώρισμα των νομαδικών λαών (η λεγόμενη “σκυθική γυμνασία”),⁸⁶⁴ και συνιστάται στον βυζαντινό στρατηγό η αποφυγή της κατά τη μάχη.⁸⁶⁵

Από την περιγραφή του *Στρατηγικού* διακρίνεται η βαθιά γνώση του συγγραφέα για τις πολεμικές μεθόδους των νομαδικών φύλων, η οποία όμως στηρίζεται σε προγενέστερες πραγματείες⁸⁶⁶ και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αποδοθεί μονομερώς στις επαφές της αυτοκρατορίας με τους Αβάρους. Τέτοιες πολεμικές μέθοδοι ήταν μεταξύ άλλων το τέχνασμα της προσποιητής φυγής με αναστροφή και η σφηνοειδής παράταξη.⁸⁶⁷

Στην προσποιητή φυγή, την οποία το *Στρατηγικόν* ονομάζει “σκυθική ενέδρα”, η επίθεση της πρώτης γραμμής μάχης συνοδευόταν από εικονική υποχώρηση κατά την οποία οι επιτιθέμενοι, έχοντας στρέψει τα νώτα τους, κρατούσαν σε απόσταση ασφαλείας τον επελαύνοντα εχθρό με τοξοβολίες προς τα πίσω και τον οδηγούσαν μεθοδικά σε μία καλά προετοιμασμένη ενέδρα. Όταν οι αντίπαλοί τους έφθαναν εκεί, δέχονταν την έφοδο του ενεδρεύοντος τμήματος στα πλευρά και τα νώτα τους. Το αντίπαλο τμήμα όχι μόνο αναχαιτιζόταν αλλά κυκλωνόταν και καταστρεφόταν ολοκληρωτικά, αφού η “καταδιωκόμενη” πρώτη γραμμή των νομάδων, με ταυτόχρονη επιθετική αναστροφή, έκλεινε τον κύκλο γύρω από τους αντιπάλους.⁸⁶⁸

Το τέχνασμα της προσποιητής φυγής δεν υιοθετήθηκε από τη βυζαντινή στρατηγική κατά το δεύτερο ήμισυ του ΣΤ΄ αιώνα αλλά πιθανότατα έγινε γνωστό από τους Ούννους, καθώς η εφαρμογή του από τους Βυζαντινούς αναφέρεται σε προγενέστερες του *Στρατηγικού* πηγές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η νίκη του Ναρσή εναντίον των Φράγκων στη βόρεια Ιταλία, η οποία επετεύχθη χάρη στην εφαρμογή του συγκεκριμένου τεχνάσματος.⁸⁶⁹ Το

⁸⁶² Σιμοκάττης, VIII. 2, σελ. 286, 25-26: “τῶν δὲ Ἀβάρων δέκα καὶ πέντε συστήμασιν ἐξοπλισάντων τὴν ἑκταξίν, ...” VIII. 3, σελ. 288, 13-14: “ὁ δὲ βάρβαρος δυοκαίδεκα συστήμασιν ἐξοπλίζει τὸν πόλεμον”.

⁸⁶³ Σιμοκάττης, VIII. 3, σελ. 287, 18-21: “ὁ μὲν οὖν Πρίσκος τρισσαῖς αἰθῆς φάλαγγι τὰς δυνάμεις κατεστρατεύσατο, ὁ δὲ βάρβαρος μίαν συστησάμενος φάλαγγα κατὰ τοῦ Πρίσκου ἐχώρησεν”.

⁸⁶⁴ Μαυρίκιος, VI. ἄ, σελ. 218: “Περὶ Σκυθικῆς γυμνασίας σχηματικῆς”.

⁸⁶⁵ Μαυρίκιος, II. ἄ, σελ. 110, 5-8: “Ἐν ταῖς δημοσίαις καθαρῶν μάχαις ἀπεριέργως ἐν μὲν παρατάξει τὸν πάντα στρατὸν εἰς ὄψιν ἐκτάσσειν καὶ μηδὲν εἰς δευτέραν τύχην πρὸς διαφόρους ἐγχειρήσεις φυλάττειν ἀνδρὸς ἀπείρου καὶ προφανῶς κινδυνεύειν ἐθέλοντος ἴδιον ἐστίν”. II. ἄ, σελ. 112, 27-29.

⁸⁶⁶ Βλ. παραπ., A 1, υποσ. 781.

⁸⁶⁷ Οπ. παραπ., υποσ. 860.

⁸⁶⁸ Μαυρίκιος, IV. 2, σελ. 194: “Περὶ Σκυθικῆς ἐνέδρας”. Darkó, *Influences touraniennes* 10, σελ. 450. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 32.

⁸⁶⁹ Αγαθίας, A, 22, σελ. 38, 1-2: “Ὡς δὲ οὐδὲν ἐπημαίνοντο, διαλογισάμενος ἅπαντα ὁ Ναρσῆς βαρβαρικὴν τινα στρατηγίαν καὶ μᾶλλον τοῖς Ούννοις μεμελετημένην ἐμηχανάτο...οἱ δὲ Φράγγοι τῇ φυγῇ ἐξηπατημένοι καὶ ἀληθῆς τὸ δέος εἶναι ὑποτοπήσαντες ἀτίκα θαρραλέοι τὴν τε φάλαγγα διέλυσαν καὶ τῆς ὕλης ὑπεκβάντες ἐς

Στρατηγικόν δεν φέρει ως παράδειγμα για την προσποιητή φυγή κάποιο περιστατικό με τους Αβάρους, αλλά τη νίκη των Εφθαλιτών Ούννων εναντίον του βασιλέως των Περσών Περόζη το 484 μ.Χ.,⁸⁷⁰ παρά το γεγονός ότι οι Βυζαντινοί εφάρμοσαν με επιτυχία την προσποιητή φυγή και εναντίον των Αβάρων στην Αδριανούπολη το 586.⁸⁷¹

Σχετικά με τη σφηνοειδή παράταξη (*ταῖς κατὰ κούνας τάξεσι*), πρόκειται για στρατιωτική διάταξη των νομάδων γνωστή ήδη από την ελληνική αρχαιότητα, την οποία Έλληνες συγγραφείς *Τακτικῶν* (Ασκληπιδότος, Αιλιανός και Αρριανός) απέδιδαν στους Σκύθες, αλλά και στους Θράκες, και στη συνέχεια εφαρμόστηκε από τον μακεδονικό στρατό την εποχή του Φιλίππου. Η σφηνοειδής παράταξη είχε γωνιώδες μέτωπο και διείσδυε εύκολα στις εχθρικές γραμμές, ενώ ταυτόχρονα μπορούσε να εκτελέσει με ταχύτητα κινήσεις προς τα άκρα ή να μεταβάλει το μέτωπό της.⁸⁷² Σύμφωνα με τη *Notitia Dignitatum* (αρχές του Ε΄ αιώνα), στον βυζαντινό στρατό απαντά ένα ξεχωριστό σώμα έφιππων τοξοτών που έφερε την ονομασία *cuneus* (σφήνα).⁸⁷³

Κατά συνέπεια, και στην περίπτωση της σφηνοειδούς παράταξης το *Στρατηγικόν* δεν καταγράφει κάποια τακτική καινοτομία των Αβάρων, αλλά έναν αρχαίο σκυθικό σχηματισμό για το ιππικό γνωστό ήδη από τους Έλληνες συγγραφείς *Τακτικῶν*.

Στις βυζαντινές στρατιωτικές πραγματείες του ΣΤ΄ αιώνα διακρίνονται επιδράσεις στον οπλισμό και στην τακτική από τον κόσμο της στέπας, οι οποίες οφείλονται κατά κύριο λόγο στους Ούννους. Στο διάστημα πριν από την επαφή με τους Ούννους, ο ρωμαϊκός-βυζαντινός στρατός απαρτιζόταν κυρίως από βαριά οπλισμένους πεζούς, ενώ το ιππικό είχε ρόλο υποστήριξης, καλύπτοντας τα πλευρά του πεζικού, ή διενεργούσε αναγνωρίσεις και αιφνιδιαστικές επιδρομές. Τον Δ΄ αιώνα, και ιδιαίτερα τον Ε΄ και τον ΣΤ΄, η ανάγκη αντιμετώπισης των νομάδων της στέπας προσέδωσε βαρύτητα στο ιππικό, με το πεζικό να περιέρχεται σε ρόλο υποστήριξης.⁸⁷⁴ Η αλλαγή της στρατιωτικής φιλοσοφίας επήλθε από την έμφαση που δόθηκε σε ένα κύριο στοιχείο της τουρανικής τακτικής, το οποίο ήταν ο συνδυασμός του ιπέα και του τόξου και η δυνατότητα του ιπέα να βάλει με αυτό εν κινήσει.

τήν δίωξιν ηπέγοντο". Zástěroná, *Maurice*, σελ. 25. Bracher, *Reflexbogen*, σελ. 141. Nicolle, *Medieval Warfare*, σελ. 30.

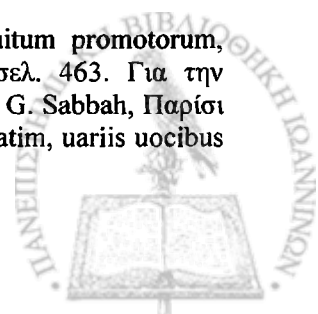
⁸⁷⁰ Μαυρίκιος, IV.γ΄, σελ. 196, 19-20: "τούτω τῷ τρόπῳ ἐχρήσαντο Νεφθαλίται κατὰ Περόζου βασιλέως Περσῶν". Kollautz-Miyakawa, *Geschichte und Kultur I*, σελ. 102. Bivar, *Cavalry Equipment*, σελ. 288.

⁸⁷¹ Σμοκάττης, II. 17, σελ. 104, 21-26: "κατεστρατήγει γάρ τῶν πολεμίων ὁ ὑποστράτηγος Δρόκτων. ἐπιπλάστω γὰρ φυγῇ τὸ ἐκείνου κέρας ἔδοξε τοῖς πολεμίοις τὰ νῶτα παρέχεσθαι, ὡς οἷα δεδοικότες τοῦ Ρωμαϊκοῦ τὸ ἀντίπαλον· εἶτα τοῦμπαλιν ἀντεδίωξε καὶ μετόπισθεν τῶν βαρβάρων γενόμενον τοὺς συντυχόντας διώλεσεν".

⁸⁷² Darkó, *Influences touraniennes* 10, σελ. 463-464.

⁸⁷³ *Notitia Dignitatum*, έκδ. O. Seeck, Βερολίνο 1876, XLI, σελ. 93, 13-14: "Cuneus equitum promotorum, Flauiana. Cuneus equitum sagittariorum, Tricornio". Darkó, *Influences touraniennes* 10, σελ. 463. Για την σφηνοειδή παράταξη στους Ούννους βλ. Ammianus Marcellinus, *Historiae*, τόμ. 6 (29-31), έκδ. G. Sabbah, Παρίσι 1999, 31. 2, σελ. 100, 8: "(Hunni) Et pugnant non numquam lacessiti, sed ineuntes proelia cuneatim, uariis uocibus sonantibus toruum". Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σελ. 155.

⁸⁷⁴ Coulston, *Tactical Developments*, σελ. 60., 70-71. Dagon, *Modèles*, σελ. 280.

Επρόκειτο για μία νέα αντίληψη τακτικής, με κύριο γνώρισμα την κινητικότητα και τον αιφνιδιασμό χάρη στους έφιππους τοξότες. Στο ιππικό υπήρξε σύνθεση ιπποτοξοτών και ακοντιστών ενώ οι τοξότες αποτέλεσαν το σημαντικότερο τμήμα και στο πεζικό του βυζαντινού στρατού.⁸⁷⁵

Οι Ρωμαίοι και οι Βυζαντινοί γνώρισαν επίσης από τους νομάδες μισθοφόρους τις τακτικές του κλεφτοπολέμου. Αποφεύγοντας τη μαζική επίθεση, παρενοχλούσαν τον εχθρό με τμηματικές επιθέσεις και ελιγμούς με στόχο να διασπάσουν τις αντίπαλες γραμμές, να επιφέρουν σύγχυση στην επικοινωνία του και να αποκόψουν τον ανεφοδιασμό και τις εφεδρείες του αντιπάλου.⁸⁷⁶

Οι σταδιακές επιδράσεις από τον κόσμο της στέπας είχαν ως αποτέλεσμα να διαμορφωθεί ένα “σκυθικό” πρότυπο στις μεθόδους τακτικής (όπως και σε τμήμα του οπλισμού) του βυζαντινού στρατού την εποχή του Ιουστινιανού και του Μαυρικού, όπως προκύπτει από τις στρατιωτικές πραγματείες και άλλες αφηγηματικές πηγές.⁸⁷⁷ Οι επιδράσεις αυτές είναι γεγονός ότι αποτυπώνονται εντονότερα στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού, στο σύνολό τους όμως δεν αποτελούν καινοτομίες που προήλθαν από τις συγκρούσεις της αυτοκρατορίας με τους Αβάρους αλλά το αποτέλεσμα της προσαρμογής των Βυζαντινών σε νέες μεθόδους πολεμικής τακτικής που εισήλθαν στον βυζαντινό στρατό από τα ουννικά και τα βουλγαρικά φύλα, τα οποία υπηρετούσαν στην αυτοκρατορία ως μισθοφόροι.

⁸⁷⁵ Darkó, *Influences touraniennes* 10, σελ. 466. Haldon, *Aspects*, σελ. 13, 41.

⁸⁷⁶ Darkó, *Influences touraniennes* 10, σελ. 449-450, 469. Bréhier, *Institutions*, σελ. 279.

⁸⁷⁷ Coulston, *Tactical Developments*, σελ. 60. Dagron, *Modèles*, σελ. 281-282.

Γ. Η πολιορκητική τέχνη.

Στο ζήτημα των επιδράσεων μεταξύ του Βυζαντίου και των Αβάρων ως προς την πολεμική τέχνη, αρκετή συζήτηση έχει προκαλέσει η χρήση πολιορκητικών μηχανών από τους Αβάρους, αντίστοιχων με εκείνες των Βυζαντινών. Με δεδομένο ότι η πολιορκητική τέχνη είχε μακρά παράδοση στους Βυζαντινούς, τίθεται το ερώτημα εάν οι Άβαροι γνώρισαν τις πολιορκητικές μηχανές κατά τις συγκρούσεις τους με τη βυζαντινή αυτοκρατορία ή σε προγενέστερη εποχή.

Οι βυζαντινές πηγές παρέχουν αρκετές πληροφορίες για τη χρήση πολιορκητικών μηχανών από τους Αβάρους καθώς και λεπτομέρειες για την κατασκευή τους. Τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*, περιγράφοντας την πολιορκία της Θεσσαλονίκης από τους Αβάρους και τους Σλάβους τον Σεπτέμβριο του 586 (ή 597),⁸⁷⁸ δίνουν μία σαφή εικόνα για τα πετροβόλα μηχανήματα που διέθεταν οι Άβαροι: “*Ήταν τετράγωνα με πλατιά βάση και κατέληγαν σε στενότερες κορυφές στις οποίες υπήρχαν κολώνες καλυμμένοι με σίδηρο στις απολήξεις τους. Επάνω στους κολώνες υπήρχαν ξύλινοι δοκοί με σφενδόνες που εκτόξευαν μεγάλες πέτρες. Οι ρίψεις αυτών των μηχανών κατέστρεφαν οποιοδήποτε οίκημα ή αντικείμενο κτυπούσαν. Οι Άβαροι κάλυψαν με σανίδες τρεις από τις πλευρές των τετράγωνων πετροβόλων για να προστατεύσουν τις μηχανές τους και να μην βάλονται από τους τοξότες των τειχών*”.⁸⁷⁹ Η πηγή πληροφορεί ότι οι Άβαροι κατασκεύασαν περισσότερες από 50 τέτοιες μηχανές στο ανατολικό τμήμα των τειχών της Θεσσαλονίκης.⁸⁸⁰ Εκτός από τα πετροβόλα μηχανήματα, οι Άβαροι χρησιμοποίησαν ελεπόλεις, πολιορκητικούς κριούς και “*χελώνες*”, οι οποίες καλύπτονταν με αποξηραμένα δέρματα. Άλλος τρόπος κάλυψης των πολιορκητικών μηχανών για να μην καταστραφούν από φωτιά ή ζεστή πίσσα ήταν τα δέρματα βοδιών ή καμηλών.⁸⁸¹

Το 617/18 οι Άβαροι, έχοντας μαζί τους και βουλγαρικά στρατεύματα, πολιορκήσαν εκ νέου τη Θεσσαλονίκη.⁸⁸² Τα *Θαύματα* κάνουν λόγο για “*ουρανομήκη πετροβόλα μηχανήματα που το ύψος τους ξεπερνούσε τις εσωτερικές επάλξεις των οχυρώσεων*”, χελώνες και πολιορκητικούς κριούς για τις καστρόπορτες, κατασκευασμένους από μεγάλα ξύλα.⁸⁸³ Οι Άβαροι

⁸⁷⁸ Για το ζήτημα της χρονολόγησης της πολιορκίας βλ. Μέρος Πρώτο, Β 1, υποσ. 222-223.

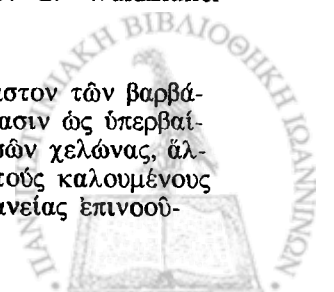
⁸⁷⁹ Lemerle, *Miracles* I, 151, σελ. 154, 9-17. Βρυώνης, *Evolution*, σελ. 384. Pohl, *Awaren*, σελ. 104.

⁸⁸⁰ Lemerle, *Miracles* I, 154, σελ. 155, 21-22: “...καίτοι τῶν εἰρημένων πετροβόλων ἐν τῷ ἀνατολικῷ καὶ μόνῳ μέρει τῆς πόλεως πλεῖον τῶν πενήκοντα τυγχανόντων”. Βρυώνης, *Evolution*, σελ. 384. Pohl, *Awaren*, σελ. 104.

⁸⁸¹ Lemerle, *Miracles* I, 139, σελ. 148. 26-149. 6. Βλ. επίσης 146-147, σελ. 152. 8-153. 2. Waldmüller *Begegnungen*, σελ. 176-177. Βρυώνης, *Evolution*, σελ. 383-384. Pohl, *Awaren*, σελ. 104.

⁸⁸² Βλ. Μέρος Πρώτο, Γ 2, υποσ. 327.

⁸⁸³ Lemerle, *Miracles* I, 203, σελ. 186, 20-28: “Τότε δὴ ἐωρακότες οἱ τῆς πόλεως τὸ ἀνείκαστον τῶν βαρβάρων πλῆθος ἔβαν σεσιδηρωμένον, καὶ τὴν τῶν πετροβόλων ἐκ πάντοθεν οὐρανομήκη παράστασιν ὡς ὑπερβαίνειν τῷ ὕψει τὰς τῶν ἔσω τειχῶν ἐπάλξεις, ἄλλους δὲ τὰς καλουμένας ἐκ πλοκῶν καὶ βυσσῶν χελώνας, ἄλλους πρὸς ταῖς πύλαις κριούς ἐκ ξύλων μεγίστων καὶ τροχῶν ἐμπειροκυκίστων, ἑτέρους δὲ τοὺς καλουμένους ὄρηκας ἐμπεπηγῶτας, ἄλλους ὑποτρόχους κλίμακας ἐπιφερομένους, ἑτέρους διαπύρους μαγγανείας ἐπινοοῦ-

χρησιμοποίησαν ακόμη στη διάρκεια της πολιορκίας ξύλινους πύργους με οπλίτες επάνω τους, τους οποίους έφεραν κοντά στα τείχη.⁸⁸⁴ Η δεινότητά τους στην πολιορκητική τέχνη μαρτυρείται στα *Θαύματα* και από τους κατοίκους άλλων πόλεων που έπεσαν στα χέρια των Αβάρων γύρω στο 615, όπως της Ναϊσσοῦ και της Σερδικής.⁸⁸⁵

Αναφορές στη χρήση πολεμικών μηχανών από τους Αβάρους υπάρχουν και κατά τις πολεμικές επιχειρήσεις στη Βαλκανική την εποχή του Μαυρίκιου. Το 595 ο στρατηγός Πρίσκος πληροφορήθηκε ότι ο χαγάνος ισοπέδωσε τα τείχη της Σιγγηδόνας και επιχείρησε να μεταφέρει τον πληθυσμό της βόρεια του Δούναβη, ενώ την ίδια χρονιά οι Άβαροι εισέβαλαν στη Δαλματία και στην πορεία τους κατέλαβαν τις Βόγκεις και σαράντα ακόμη οχυρά με τη χρήση πολεμικών μηχανών.⁸⁸⁶ Η χρήση τους αναφέρεται επίσης και στην πολιορκία των Δριζιπάρων από τους Αβάρους το 592.⁸⁸⁷

Κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626, οι βυζαντινές πηγές αναφέρονται ξανά στις αβαρικές πολεμικές μηχανές. Σύμφωνα με το *Πασχάλιον Χρονικόν*, οι πολιορκητές της Κωνσταντινούπολης έστησαν "μαγγανικά, χελώνες και πετράριες", τις οποίες κάλυψαν με δέρματα, και κατασκεύασαν δώδεκα μεγάλους πολιορκητικούς πύργους (*πυργοκαστέλλους*) που έφθαναν ως το ύψος των προμαχόνων, καλυπτόμενους επίσης με δέρματα.⁸⁸⁸ Παρόμοιες πληροφορίες παρέχει και ο Γεώργιος Πισίδης, ο οποίος αναφέρεται σε χελώνες, πετροβόλα μηχανήματα και σε "νόθους πύργους",⁸⁸⁹ ενώ ο Πατριάρχης Νικηφόρος κάνει λόγο για "τειχομάχα μηχανήματα" (χελώνες και ξύλινους πύργους).⁸⁹⁰ Αρκετοί όροι σχετικά με την πολιορκητική τέχνη των Αβάρων απαντούν επίσης στον Θεόδωρο Σύγκελλο, όπως ελεπόλεις,

ντας..." 211, σελ. 188. 34-189. 2.

⁸⁸⁴ Lemerle, *Miracles* I, 211, σελ. 188, 30-31: "καί γάρ τοῦ παρ' αὐτῶν ξυλοπόργου, ὄντινα ἐδόκουν ὑπερ πάντα φοβερώτερον καί ἐπιτήδειον εἶναι..." 203, σελ. 186, 24-26. Pohl, *Awaren*, σελ. 242.

⁸⁸⁵ Lemerle, *Miracles* I, 200, σελ. 186, 4-6: "ἕτεροι δέ τῶν ἀπό Ναῖσσοῦ καί Σαρδικῆς ὑπαρχόντων, ὡς πείραν τῆς αὐτῶν τειχομαχίας εἰληφότες, μετὰ θρήνων ἔλεγον δι· "Ἐκεῖθεν φυγόντες ἐνταῦθα ἤκομεν μεθ' ἡμῶν ἀπολέσθαι, μία γάρ τούτων λίθου βολή τὸ τεῖχος κατεάξει". Του ἰδίου, *Invasions*, σελ. 296. Ρορονιέ *Témoins*, σελ. 490-493. Fine, *Balkans*, σελ. 42. Pohl, *Awaren*, σελ. 242. Του ἰδίου, *Awarenforschung*, σελ. 266.

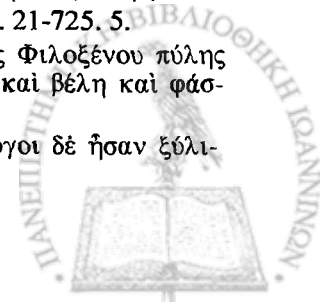
⁸⁸⁶ Βλ. Μέρος Πρώτο, Β 3, υποσ. 259, 262.

⁸⁸⁷ Σιμοκάττης, VI, 5, σελ. 228, 6-10: "πέμπτης δέ παρφορηκυίας ἡμέρας πρὸς τὰ Δριζίπερα μετοχετεῦει τὸν χάρακα τὴν τε πόλιν ἐνεχείρει πως παραστήσασθαι. ἐπεὶ δέ οἱ τοῦ ἄστεος ἐς τὸ καρτερόν παρετάττοντο, τὰς ἐλεπόλεις ἐβδόμη ἡμέρᾳ ὁ βάρβαρος ἐτεκταίνετο". Θεοφάνης, σελ. 269, 23-25. Βλ. επίσης Μέρος Πρώτο, Β 2, υποσ. 239.

⁸⁸⁸ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σελ. 719. 14-720. 3: "καὶ περὶ ἐσπέραν ἔστησεν ὀλίγα μαγγανικά καὶ χελώνας ἀπὸ Βραχιαλίου καὶ ἕως Βραχιαλίου. καὶ πάλιν τῇ ἐξῆς ἔστησε πλῆθος μαγγανικῶν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τὸ πολεμηθὲν παρ' αὐτοῦ σύνεγγυς ἀλλήλων...ἐκαλάμωσε δὲ τὰς πετραρίας αὐτοῦ καὶ ἐξωθεν ἐβύρσωσεν. παρεσκεύασεν δὲ εἰς τὸ διάστημα τὸ ἀπὸ τῆς Πολυανδρίου πόρτας ἕως τῆς πόρτας τοῦ ἁγίου Ῥωμανοῦ στήναι ἰβ' πυργοκαστέλλους ὑψηλοῦς, φθάνοντας σχεδὸν ἕως τῶν προμαχεῶνων, καὶ ἐβύρσωσεν αὐτούς..." 724. 21-725. 5.

⁸⁸⁹ Γεώργιος Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἐφοδον*, σελ. 170, 217-222: "καὶ πρὸς τὰ τείχη τῆς Φιλοξένου πύλης πλῆθη προσήλθεν, ὡσπερ ἦν εἰκασμένα ὀκτῶ συναθροίζοντα μυριαρχίας, παρῆν δὲ σάλπιγξ καὶ βέλη καὶ φάσιγανα, πῦρ καὶ χελῶναι καὶ διάττοντες λίθοι νόθων τε πύργων μηχαναὶ καὶ συνθέσεις"

⁸⁹⁰ Νικηφόρος, σελ. 58, 13, 15-17: "οἱ οὖν Ἄβαροι μηχανήματα τειχομάχα ἐτεκταίνον· πύργοι δὲ ἦσαν ξύλινοι καὶ χελῶναι τὰ κατασκευάσματα".

χελώνες, τριβόλοι και ξύλινοι πύργοι,⁸⁹¹ ενώ ο Θεοφάνης αναφέρεται γενικά σε “πολλές μηχανές”.⁸⁹²

Από το σύνολο των παραπάνω περιγραφών προκύπτει ότι οι Άβαροι είχαν στη διάθεσή τους όλα τα τεχνικά μέσα που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για την άλωση των βυζαντινών πόλεων, παραμένει όμως αδιευκρίνιστο το πότε γνώρισαν τη χρήση των πολεμικών μηχανών. Σε μία λεπτομερή εξέταση του ζητήματος, ο Σ. Βρυώνης έθεσε το συγκεκριμένο ερώτημα,⁸⁹³ και αναζήτησε την επίλυσή του σε ένα απόσπασμα του Σιμοκάττη για την άλωση της Αππιάρειας από τους Αβάρους το 586/87.⁸⁹⁴

Σύμφωνα με τον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη, οι Άβαροι συνέλαβαν στη διάρκεια της πολιορκίας κάποιον Βυζαντινό στρατιώτη,⁸⁹⁵ τον Βουσά, και, αφού τον οδήγησαν έξω από τα τείχη, απειλούσαν να τον εκτελέσουν εάν οι κάτοικοί της δεν τον εξαγόραζαν. Παρά τις εκκλήσεις του, ο Βουσάς δεν κέρδισε την ελευθερία του, αφού κανείς δεν δέχτηκε να καταβάλλει τα λύτρα. Για να εκδικηθεί τους κατοίκους και τη φρουρά, ο Βουσάς υποσχέθηκε στους Αβάρους να τους βοηθήσει να κυριεύσουν την πόλη και τους δίδαξε την κατασκευή μίας πολιορκητικής μηχανής (ελεπόλεως).⁸⁹⁶ Με τη βοήθεια αυτής της μηχανής, οι Άβαροι κυριεύσαν την Αππιάρεια.⁸⁹⁷ Ιδιαίτερα σημαντική είναι η παρατήρηση του Σιμοκάττη ότι οι Άβαροι ώς εκείνη τη στιγμή αγνοούσαν τη χρήση των πολεμικών μηχανών.

⁸⁹¹ Σύγκελλος, *Όμιλία*, XXXV, σελ. 88, 31-35: “άμα γάρ ἔδω ὁ ἥλιος και νύξ ἐπεγένετό, τὰς χελώνας, τοὺς τριβόλους, τὰς ἐλεπόλεις, τοὺς πύργους τοῦ ἐκ τῶν ξύλων καὶ πάσας τὰς μηχανὰς καὶ πᾶν ἀφετήριον ὄργανον ἅπερ ἦσαν ἅπαντα, ἐφ’ ἁμαξῶν τε κομίσαντες ἢ καὶ ἐνταῦθα κατασκευάσαντες, πυρσούς δι’ ὄλου τοῦ τείχους κατέφλεξαν οἱ κατάρτοι...” ΧΙ, σελ. 78, 21-24. XVII, σελ. 81, 22-24. XVIII, σελ. 81, 28-9. XX, σελ. 82, 13-14. XXIV, σελ. 84, 4-6. *Ἱστορία σύντομος*, σελ. 110, 16-18: “Ποιήσαντες οὖν οἱ Ἄβαροι πυργοκαστέλλους καὶ μαγγανικά, τοξοβολίστρας τε καὶ ἐλεπόλεις καὶ πλείστα ἕτερα μηχανουργήματα ἐπολιόρκουν το τείχος”.

⁸⁹² Θεοφάνης, σελ. 316, 17-19: “...καὶ οἱ Ἄβαροι ἐκ τῆς Θράκης τῆ πόλει πλησιάζαντες, ταύτην ἐλεῖν ἐβούλοντο, καὶ πολλὰς μηχανὰς κατ’ αὐτῆς κινήσαντες...”.

⁸⁹³ Βρυώνης, *Evolution*, σελ. 384: “*When did the Avaro-Slavs acquire the poliorcetic technology necessary for military success against the fortified Byzantine cities?*”

⁸⁹⁴ Για την πτώση της Αππιάρειας βλ. Μέρος Πρώτο, Β 1, υποσ. 216. Σύμφωνα με τον Προκόπιο (*Περὶ Κτισμάτων*, ἐκδ. J. Haury, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, Λειψία 1964, IV, 4. 11, σελ. 148. 1: Αππιάρα), η Αππιάρεια είχε τειχιστεί από τον Ιουστινιανό.

⁸⁹⁵ Αν και ο Σιμοκάττης (II. 16, σελ. 101, 12-13) ονομάζει τον Βουσά *στρατιώτη* (“στρατιώτης τις ἦν, Βουσὰς ὄνομα αὐτῶ.”) ο Θεοφάνης (σελ. 258, 23-24) τον ονομάζει *μαγγανάρην* (“εὐρών δὲ Βουσάν, τὸν τῆς πόλεως μαγγανάρην, ἀνελεῖν αὐτὸν ἐπειράτο.”) Βλ. επίσης Pohl, *Awaren*, σελ. 363, κεφ. 3.7, υποσ. 15.

⁸⁹⁶ Η λέξη *ἐλεπόλις* που αναφέρει ο Σιμοκάττης (II.16, σελ. 102. 27-103. 1: “καὶ δῆτα ὁ Βουσὰς τοὺς Ἀβάρους ἐδίδασκε συμπηγνύσθαι πολιορκητικὸν τι μηχανήμα ἐτι τῶν τοιούτων ὀργάνων ἀμαθεστάτους ὑπάρχοντας,

ἀκροβολίζειν τε παρεσκεύαζε τὴν ἐλέπολιν.”) φαίνεται ότι έχει γενικότερη σημασία και μάλλον δεν υποδηλώνει κάποια συγκεκριμένη πολιορκητική μηχανή. Βλ. E. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods* (from B. C. 146 to A. D. 1100.) Νέα Υόρκη-Λειψία 1888, σελ. 449: ἐλεπόλις (helepolis)= πολεμική μηχανή. E. Κριαράς, *Λεξικὸν Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημιώδους Γραμματείας* (1100-1669) τόμ. 5, Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 412: ἐλεπόλις = πολιορκητική μηχανή. Από την άλλη πλευρά, ο Θεοφάνης (σελ. 259, 1-3) αποδίδει την ἐλέπολη ως πολιορκητικὸν κριό: “ἐπεὶ τοῖνυν κατεφρονήθη ὁ Βουσὰς, ὑπισχνεῖτο τῶ Χαγάνῳ παραδιδόναι τὴν πόλιν, καὶ πολιορκητικὸν ὄργανον συμπηγνύμενος, ὃν κριὸν ὀνομάζουσιν, τὴν πόλιν παρέλαβεν”.

⁸⁹⁷ Για το επεισόδιο του Βουσά βλ. Σιμοκάττης, II. 16, σελ. 101. 12-103. 4. Θεοφάνης, σελ. 258. 21-259. 5. Zástěroná, *Maurice*, σελ. 72, υποσ. 114. Βρυώνης, *Evolution*, σελ. 388. Pohl, *Awaren*, σελ. 87-88, 173. Σ. Πατούρα, *Οι αιχμάλωτοι ως παράγοντες επικοινωνίας και πληροφόρησης (4ος-10ος αι.)*, Αθήνα 1994, σελ. 62.

Σε ό,τι αφορά την αξιοπιστία της παραπάνω πληροφορίας, έχει επισημανθεί η ύπαρξη ενός κοινού τόπου, σύμφωνα με τον οποίο οι Άβαροι δεν μπορούσαν να γνωρίζουν την πολιορκητική τέχνη παρά μόνο μέσω της προδοσίας.⁸⁹⁸ Εκλαμβάνοντας ως αξιόπιστη την πληροφορία του Σιμοκάττη για την άλωση της Αππάρειας, η οποία αποδίδει τη γνώση των πολιορκητικών μηχανών στους Αβάρους σε έναν βυζαντινό αιχμάλωτο, ο Βρυώνης κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το έτος 587 πρέπει να θεωρηθεί ως το χρονικό σημείο που οι Άβαροι γνώρισαν τη χρήση των πολιορκητικών μηχανών. Κατ' επέκταση, εφόσον το γεγονός αυτό χρονολογείται το 587, υποστήριξε ότι η πρώτη μεγάλη αβαροσλαβική πολιορκία της Θεσσαλονίκης πρέπει να χρονολογηθεί το 597, αφού το 586 οι Άβαροι δεν διέθεταν πολιορκητικές μηχανές.⁸⁹⁹

Ανεξάρτητα από το εάν η μαρτυρία του Σιμοκάττη μπορεί να εκληφθεί απλά ως ένας κοινός τόπος, υπάρχει μία άλλη σημαντικότερη παράμετρος που θέτει υπό αμφισβήτηση τη γνώση των πολεμικών μηχανών από τους Αβάρους για πρώτη φορά έξω από τα τείχη της Αππάρειας. Η παράμετρος αυτή είναι η χρήση πολεμικών μηχανών ευρύτερα από τους νομαδικούς λαούς στις συγκρούσεις τους με τους “πολιτισμένους” και μόνιμα εγκατεστημένους πληθυσμούς που ζούσαν σε οχυρωμένες πόλεις. Λαμβάνοντας υπόψη αυτό το γεγονός, μπορούμε να εστιάσουμε την προσοχή μας στο εσωτερικό του αβαρικού χαγανάτου και στους λαούς που ζούσαν μέσα στα όρια του υπό τον αβαρικό έλεγχο.

Μετά την επιβολή της αβαρικής κυριαρχίας στον μέσο Δούναβη το 568, το αβαρικό χαγανάτο ήταν στην πραγματικότητα ένα πολυεθνικό μόρφωμα, το οποίο περιελάμβανε Σλάβους, Γεπίδες, βουλγαρικά και ουννικά φύλα κτλ.⁹⁰⁰ Τα νομαδικά φύλα αυτής της “συνομοσπονδίας” είχαν υποταχθεί στους Αβάρους πριν από την εγκατάσταση των τελευταίων στην κεντρική Ευρώπη, ενώ τα πολιτισμικά τους στοιχεία επέδρασαν στον υλικό πολιτισμό των Αβάρων και τον οπλισμό του στρατού τους.⁹⁰¹ Στη διάρκεια της νικηφόρας πορείας των Αβάρων στις νοτιορωσικές στέπες, ο Μένανδρος Προτήκτορ αναφέρει νομαδικά φύλα, όπως τους Ονογούρους και τους ουννικής καταγωγής Ζάλους και Σαβείρους, οι οποίοι νικήθηκαν από τους Αβάρους μεταξύ 558 και 561/62. Την ίδια εποχή, ή λίγο αργότερα, υποτάχθηκαν στους Αβάρους και οι Κουτρίγουροι, οι οποίοι αναφέρονται στις πηγές για τελευταία φορά το 568, όταν επιτέθηκαν στη Δαλματία ως ξεχωριστό τμήμα του αβαρικού στρατού, μετά από εντολή του

⁸⁹⁸ Pohl, *Awaren*, σελ. 88. Curta, *Slavs*, σελ. 97. Για τον κοινό τόπο στις βυζαντινές πηγές βλ. Zástěroná, *Maurice*, σελ. 8 εξ. Pohl, *Verlaufsformen*, σελ. 117.

⁸⁹⁹ Βρυώνης, *Evolution*, σελ. 384 (υποσ. 23), 387-389. Για την αναθεώρηση της συγκεκριμένης άποψης βλ. G. Kardaras, *The Episode of Bousas (586/7) and the Use of Siege Engines by the Avars*, *Byzantinoslavica* 63 (2005), σελ. 53-65.

⁹⁰⁰ Kollautz, *Nomadenherrschaft*, σελ. 133-134. Pohl, *Awaren*, σελ. 216-221, 225-236. Του ίδιου, *Verlaufsformen*, σελ. 120. Του ίδιου, *Awarische Khaganat*, σελ. 41-52. J. Szentpéteri, *Archäologische Studien* II, σελ. 233.

⁹⁰¹ Kovrig, *Contribution*, σελ. 178-184. Bálint, *Frühawarenzeit*, σελ. 132, 136-137. Horedt, *Völker*, σελ. 20. Pohl, *Awaren*, σελ. 90. Szentpéteri, *Archäologische Studien* II, σελ. 233, υποσ. 18-20.

Βαϊανού.⁹⁰² Η κυριαρχία των Αβάρων στους Κουτριγούρους και σε ένα ακόμη βουλγαρικό φύλο, τους Ουτιγούρους, επιβεβαιώνεται από τους ίδιους τους Αβάρους, όπως προκύπτει από τα αιτήματα που υπέβαλαν στον Ιουστίνο Β΄ κατά τις πρεσβείες του 568 και του 569.⁹⁰³

Το απόσπασμα του Σιμοκάττη σχετικά με τον Βουσά, αν και έχει θεωρηθεί ως απόδειξη ότι οι Άβαροι γνώρισαν τις πολεμικές μηχανές το 587, δεν δίνει ουσιαστική απάντηση στο πρόβλημα, καθώς η επίλυσή του δεν μπορεί να απομονώνει τους Αβάρους από τον ευρύτερο περίγυρο του νομαδικού κόσμου. Η παράμετρος αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς μετά το 558 ζούσαν υπό τον αβαρικό έλεγχο νομαδικά φύλα που σε προγενέστερη εποχή είχαν επιχειρήσει να κυριεύσουν οχυρωμένες πόλεις με τη βοήθεια πολιορκητικών μηχανών, ανεξάρτητα από το εάν τις κατασκεύασαν οι ίδιοι ή χρησιμοποίησαν αιχμαλώτους και λιποτάκτες των εχθρών τους για τον σκοπό αυτό.

Ανατρέχοντας στις μαρτυρίες των πηγών σχετικά με τη χρήση πολιορκητικών μηχανών από νομαδικούς λαούς κατά τον Ε΄ και ΣΤ΄ αιώνα, προκύπτει το συμπέρασμα ότι πολλοί νομαδικοί λαοί ήταν αρκετά εξοικειωμένοι με τη χρήση τους. Στην περιγραφή του Πρίσκου για την πολιορκία της Ναϊσσού από τους Ούννους το 442, γίνεται λόγος για πολιορκητικούς κριούς και χελώνες που βοήθησαν τους πολιορκητές να πλησιάσουν τα τείχη και να υποσκάψουν τα θεμέλιά τους.⁹⁰⁴ Σύμφωνα με τον Ιορδάνη, οι Ούννοι χρησιμοποίησαν πολιορκητικές μηχανές για να αλώσουν την Ακυληία το 452.⁹⁰⁵ Στην περιγραφή του Αγαθία για την πολιορκία της Χερρονήσου στη Θράκη από τους Κουτριγούρους του Ζαβεργάν το 558/59, εκτός από κλίμακες, αναφέρεται η χρήση ελεπόλεων (πολιορκητικών μηχανών).⁹⁰⁶ Αν και το απόσπασμα του Αγαθία αποτελεί μία ξεκάθαρη απόδειξη για τη γνώση της πολιορκητικής τέχνης στον νομαδικό κόσμο,

⁹⁰² Βλ. Μέρος Πρώτο, Α 1, υποσ. 86, 89-90. Ανεξάρτητα από τις επιμέρους θέσεις που διατυπώθηκαν, η υποταγή των Κουτριγούρων στους Αβάρους χρονολογείται περίπου δύο δεκαετίες πριν την πτώση της Απλιάρειας το 586/87.

⁹⁰³ Βλ. Μέρος Πρώτο Α 3, υποσ. 155, 157. Για τον "εθνικό" χαρακτήρα αυτών των φύλων βλ. Pohl, *Verlaufsformen*, σελ. 118.

⁹⁰⁴ Πρίσκος, απ. 6. 2, σελ. 230-232: "Επολιόρκουν οι Σκύθαι την Ναϊσσόν... και μηχανάς τῷ περιβόλῳ προσήγον, πρώτον μὲν δοκοὺς ἐπὶ τροχῶν κειμένας διὰ τὸ πρόχειρον αὐτῶν εἶναι [ως] τὴν προσαγωγὴν... ὥστε γάρ ἐν τοῖς ἐπὶ τῆς δοκοῦ ἀνδράσιν ἀκίνδονον εἶναι τὴν μάχην, λύγοις διαπλόκοις ἐκαλύπτοντο δέρρεις καὶ διφθέρας ἔχουσαι, κάλυμα τῶν τε ἄλλων βελῶν καὶ ὅσα ἐπὶ σφᾶς πυρφόρα ἐκπέμποιτο. πολλῶν δὲ τῷ τρόπῳ τούτῳ ἐπιτειχισθέντων ὀργάνων τῇ πόλει, ὥστε διὰ πλῆθος βελῶν ἐνδοῦναι καὶ ὑποχωρῆσαι τοὺς ἐπὶ τῶν ἐπάλλεων, προσήγοντο καὶ οἱ καλούμενοι κριοί. μεγίστη δὲ ἄρα καὶ ἦδε ἡ μηχανή· δοκὸς ἐκ ξύλων πρὸς ἀλληλα νεύοντων χαλαραῖς ἀπρωρημένη ἀλύσειν, ἐπιδορατίδα καὶ προκαλύμματα ὃν εἴρηται τρόπον ἔχουσα, ἀσφαλείας ἔνεκα τῶν ἐργαζομένων. καλωδίους γάρ ἐκ τῆς ὀπισθεν κεραίας εἰλκον βιαίως ἄνδρες αὐτὴν ἐς τὸ ἐναντίον τοῦ δεξιμένου τὴν πληγὴν, καὶ μετὰ ταῦτα ἤφισαν, ὥστε τῇ ῥύμῃ πᾶν τὸ ἐμπίπτοντοῦ τείχους ἀφανίζεσθαι μέρος. καὶ γὰρ δὴ προσήγον καὶ κλίμακας, ὥστε πῆ μὲν ἐκ τῶν κριῶν λυθέντος τοῦ τείχους, πῆ δὲ τῶν ἐν ταῖς ἐπάλλεσι βιαζομένων ὑπὸ τοῦ πλῆθους τῶν μηχανῶν, ἀλῶναι τὴν πόλιν, τῶν βαρβάρων ἐσφρησάντων κατὰ τὸ ῥαγὲν τοῦ περιβόλου μέρος ἐκ τῆς τοῦ κριοῦ πληγῆς. τοῦτο δὲ καὶ διὰ τῶν κλιμάκων, αἱ τῷ μήπῳ πεσόντι τοῦ τείχους προσήγοντο". Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σελ. 86.

⁹⁰⁵ Jordanes, *Getica*, XLII 221-222, σελ. 114: "animos suorum rursus ad oppugnandam Aquileiam inflammat. qui machinis constructis omniaque genera tormentorum adhibita, nec mora et invadunt civitatem, spoliant, dividunt vastantque crudeliter, ita ut vix eius vestigia ut appareat reliquerunt". Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σελ. 102, 155.

⁹⁰⁶ Αγαθίας, Ε 21. 1, σελ. 190: "Ἐν τούτῳ δὲ ἄτερος τῶν βαρβάρων ἀποδασμός, οἱ δὴ ἐτύγγανον ἐφεδρεύοντες τῇ Χερρονήσῳ, πολλάκις μὲν τῷ περιβόλῳ προσέβαλλον, κλίμακας τε προσάγοντες καὶ τὰς μηχανὰς τὰς ἐλεπόλεις, πολλάκις δὲ ὑπὸ τῶν ἐνδον ὄντων Ῥωμαίων ἀπεκρούοντο σθένει παντὶ ἀμυνομένων".

ο Βρυώνης θεωρεί τους Κουτριγούρους ως “προσωρινούς παρείσακτους”, προσθέτοντας ότι αυτή η πολεμική τεχνολογία δεν φαίνεται να πέρασε από τους Κουτριγούρους στους Αβαροσλάβους.⁹⁰⁷ Ιδιαίτερης προσοχής επίσης χρίζει η μαρτυρία του Προκόπιου ότι στη διάρκεια του γ’ Περσικού Πολέμου (549-557) οι σύμμαχοι των Βυζαντινών Σάβειροι Ούννοι κατασκεύασαν τρεις πολιορκητικούς κριούς για να κυριεύσουν την πόλη Πέτρα (551) χρησιμοποιώντας τεχνικές που ως τότε ήταν άγνωστες τόσο στους Βυζαντινούς όσο και στους Πέρσες.⁹⁰⁸

Αν και δεν διαθέτουμε κάποια συγκεκριμένη πληροφορία για τη χρήση πολεμικών μηχανών από τους ίδιους τους Αβάρους πριν από το περιστατικό με τον Βουσά, τα αποτελέσματα των επιθέσεών τους στα εδάφη της αυτοκρατορίας επιτρέπουν μία τέτοια υπόθεση. Όπως σημειώνει ο Rohl για τις αβαρικές επιχειρήσεις το φθινόπωρο του 585, “σε καμία άλλη περίπτωση οι Άβαροι δεν κυριεύσαν τόσα πολλά οχυρά σε τόσο σύντομο χρόνο”. Στη διάρκεια αυτής της εισβολής στη Βαλκανική, οι Άβαροι κυριεύσαν στην περιοχή του Δούναβη τις πόλεις Ρατιάρια, Βονώνεια, Άκου, Δορόστολον, Ζάλδαπα, Πάννασα, Μαρκιανούπολη και Τρόπαιον.⁹⁰⁹ Με δεδομένο ότι σχεδόν όλες αυτές οι πόλεις είχαν τειχιστεί από τον Ιουστινιανό Α.⁹¹⁰ και λαμβάνοντας υπόψη την πληροφορία του Σιμοκάττη ότι δεν έπεσαν στους Αβάρους δίχως αντίσταση,⁹¹¹ φαίνεται πιθανή η χρήση πολεμικών μηχανών από τους Αβάρους εναντίον αυτών των οχυρωμένων πόλεων. Επιπλέον, το προηγούμενο έτος, το καλοκαίρι του 584, οι Άβαροι κατέλαβαν σε σύντομο διάστημα ισχυρότατα βυζαντινά φρούρια, όπως η Σιγγηδόνα, το

⁹⁰⁷ Βρυώνης, *Evolution*, σελ. 387, υποσ. 31: “temporary interlopers”.

⁹⁰⁸ Προκόπιος, *Υπέρ των Πολέμων*, II, 8, 11, σελ. 539, 27-540, 20: “οἱ οὗτοι ἐπειδὴ Ῥωμαίους εἶδον ἀπογνόντας τε καὶ ἀπορουμένους τὸ παρὸν θέσθαι, μηχανὴν τινα ἐπετεχνήσαντο, οἷα οὔτε Ῥωμαίων οὔτε Περσῶν τι, ἐξ οὗ γεγόνασιν ἀνθρωποί... ἐς χρεῖαν δὲ πολλάκις ἐς τὸν πάντα αἰῶνα κατέστησαν τῆς μηχανῆς ἑκάτεροι ταύτης, ... κριὸν γὰρ αὐτοσχεδιάζουσιν οἱ Σάβειροι οὗτοι, οὐχ ἦπερ εἰώθει, ἀλλὰ καινουργήσαντες ἑτέρῳ τῷ τρόπῳ. οὐ γὰρ δοκοῦς ἐς τὴν μηχανὴν ταύτην, οὐκ ὀρθὰς, οὐκ ἐγκαρσίας ἐμβέβληνται, ἀλλὰ ῥάβδους παχείας τινὰς ἐς ἀλήλας ξυνδέοντες, καὶ αὐτὰς ἀντὶ τῶν δοκῶν πανταχόθι ἐναρμοσάμενοι, βύρσαις τε τὴν μηχανὴν καλύψαντες ὅλην τὸ τοῦ κριοῦ διεσώσαντο σχῆμα, μίαν δοκὸν μόνην, ἦπερ εἰθισται, κατὰ μέσσην τὴν μηχανὴν ἀλύσειν ἀναρτήσαντες χαλαραῖς τισιν, ἥσπερ τὸ ἄκρον ὄξυ γεγεννημένον καὶ σιδήρῳ περικαλυφθὲν ὡσπερ βέλους ἀκίς ἐμελλε συχνὰ κατὰ τοῦ περιβόλου ἐμβάλλεσθαι. οὕτω δὲ κούφην τὴν μηχανὴν ἀπειργάσαντο, ὥστε οὐκέτι αὐτὴν πρὸς ἀνδρῶν τῶν ἐνδον ὄντων ἐφέλκεσθαι ἢ διωθεῖσθαι ἀναγκαῖον ἐγένετο, ἀλλ’ ἀνδρες τεσσαράκοντα, οἱ καὶ τὴν δοκὸν ἀνασύρειν τε καὶ κατὰ τοῦ περιβόλου ἐμβάλλεσθαι ἐμελλον, ἐνδον τῆς μηχανῆς ὄντες καὶ ὑπὸ τῶν βυρσῶν καλυπτόμενοι ἔφερον τὸν κριὸν ἐπὶ τῶν ὤμων οὐδενὶ πόνῳ. τρεῖς μὲν οὗτοι οἱ βάρβαροι μηχανὰς τοιαύτας εἰργάσαντο, τὰς δοκοῦς ξὺν τῷ σιδήρῳ ἐκ τῶν κριῶν ἀφελόμενοι, οὓς δὴ Ῥωμαῖοι ἐν παρασκευῇ ἔχοντες οὐχ οἷοί τε ἦσαν ἐς τὸ τείχος ἐφέλκειν”.

⁹⁰⁹ Βλ. Μέρος Πρώτο, Β 1, υποσ. 212.

⁹¹⁰ Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων*, 4, 6, σελ. 129, 11-12: “ἐν δὲ Βονωνία τε καὶ Νοβῶ προμαχεῶνας διερρηκτότας ἀνενώσατο.” 4, 6, σελ. 128, 24-25: “Ἦν δὲ τι πολίχνιον ἐγγὺς κείμενον, Ἀκυὲς ὄνομα, οὐπερ ὀλίγα αἰτὰ σαθρὰ γεγονότα ὀβασιλεὺς ἐπηνώρθασε”. 4, 7, σελ. 132, 11-14: “ἔστι δὲ τρία ἐξῆς ὀχυρώματα παρὰ τὴν τοῦ Ἰστρου ἡῖονα, Σαλτουπύργος τε καὶ Δορόστολος καὶ Συκιδάβα. ὧν δὴ ἐκάστου τὰ πεπονθότα οὐκ ἀπημειλμένος ὁ βασιλεὺς ἐπηνώρθασε”. 4, 11, σελ. 148, 29: Μαρκιανούπολις. 4, 11, σελ. 149, 8: Ζάλδαπα. 4, 6, σελ. 129, 13: “καὶ Ρατιαρίας πόλεως ὅσα καταπεπτώκει, ὀρθὰ ἐστήσατο”.

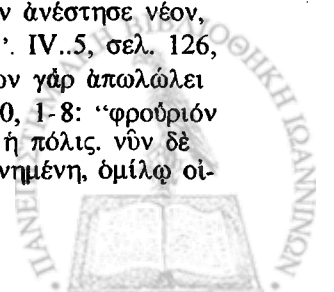
⁹¹¹ Σιμοκάττης, I, 8, σελ. 55, 2-3: “οὐ γὰρ ἀνιδρωτὶ καὶ ἀπεριμερίμως τάδε παρεστήσατο τὰ πολίσματα...”

Βιμινάκιο και η Αυγούστα στις εκβολές του Μοράβα,⁹¹² πόλεις που είχαν επίσης τειχιστεί από τον Ιουστινιανό Α'.⁹¹³

Σε κάθε περίπτωση, εάν περιορίσουμε το πρόβλημα στις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους δεν τεκμηριώνεται η μετάδοση της πολιορκητικής τέχνης στους Αβάρους από τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Το όλο ζήτημα είναι αρκετά σύνθετο και ξεπερνά το πλαίσιο των σχέσεων του Βυζαντίου με τους Αβάρους. Ουσιαστικότερο ίσως πρόβλημα είναι η εμφάνιση των πολιορκητικών μηχανών ευρύτερα στον κόσμο των νομάδων και εάν αυτό οφειλόταν στις επαφές των νομαδικών φύλων με τον ρωμαϊκό κόσμο, την Περσία ή την Κίνα, όπου υπήρχε μακρά παράδοση στη χρήση τέτοιων μηχανών. Κατά συνέπεια, η θέση ότι οι Άβαροι γνώρισαν την πολιορκητική τέχνη απευθείας από το Βυζάντιο κατά την πολιορκία της Αλπάρειας πρέπει να εγκαταλειφθεί, καθώς φαίνεται πιθανότερο ότι οι Άβαροι γνώρισαν τον τρόπο να κατασκευάζουν και να χρησιμοποιούν τις πολιορκητικές μηχανές από νομαδικά φύλα που είχαν ήδη υποτάξει και ζούσαν υπό την αβαρική κυριαρχία στην κεντρική Ευρώπη.

⁹¹² Βλ. Μέρος Πρώτο, Β 1, υποσ. 202.

⁹¹³ Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων*, IV. 5, σελ. 125. 27-126. 11: "πόλιν οὖν παρὰ τὴν ἐκείνη ἀκτὴν, ὄνομα Σιγγηδόνον, ... βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς ἀνανεωσάμενος ξύμπασαν καὶ τειχίσματι ὀχυρωτάτῳ περιβαλὼν, πόλιν περιφανή τε καὶ λόγου πολλοῦ ἀξίαν πεποίηκεν αὐτῆς. φρουρίον τε ἄλλο διαφερόντως ἐχυρὸν ἀνέστησε νέον, πόλεως Σιγγηδόνου ὀκτῶ μάλιστα σημείοις διέχον, ὅπερ Ὀκταβὸν λόγῳ τῷ εἰκότι καλοῦσιν". IV..5, σελ. 126, 11-14: "ἐπίπροσθεν δὲ αὐτοῦ πόλις ἦν ἀρχαία τὸ Βιμινάκιον, ἥνπερ ὁ βασιλεὺς (ἐκ θεμελίων γὰρ ἀπωλώλει τῶν ἐσχάτων πολλῷ πρότερον) ἀνοικοδομησάμενος ξύμπασαν ἀπέδειξε νέαν". IV. 6, σελ. 130, 1-8: "φρουρίον τε οὐ πρότερον ὄν ἐν Βιγранаῖ ἡδεημιούργηκε... Ἀυγούστες ὠνομάζετο ἐν τοῖς ἀνω χρόνοις ἡ πόλις. νῦν δὲ τὸ μὲν παλαιὸν ὄνομα ἔχουσα, νέα δὲ καὶ ἀκραιφνῆς ὄλη πρὸς Ἰουστινιανοῦ βασιλέως γεγεννημένη, ὁμίλῳ οἰκητόρων ἐπιεικῶς πλήθει".

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

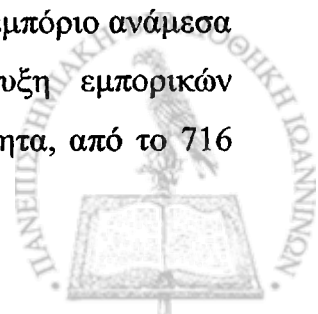
Οι σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους μπορούν να διακριθούν σε δύο διαφορετικά επίπεδα, τις πολιτικές-διπλωματικές αφενός και τις πολιτισμικές αφετέρου, στις οποίες δεν είχε δοθεί ιδιαίτερη έμφαση από την έρευνα ως τις τελευταίες δεκαετίες. Η πολιτισμική διάσταση αποκαλύπτει κατά κύριο λόγο το εύρος των επαφών της αυτοκρατορίας με τους Αβάρους μετά το 626 και αποδεικνύει ότι το τέλος της αβαρικής απειλής για το Βυζάντιο μετά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης δεν αποτέλεσε ταυτόχρονα και την παύση της επικοινωνίας μεταξύ των δύο πλευρών.

Με βάση τις πολιτικές-διπλωματικές επαφές των δύο μερών, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η απαρχή των σχέσεων του Βυζαντίου με τους Αβάρους είχε ως άξονα την πολιτική της αυτοκρατορίας στον λεγόμενο “αχανή διάδρομο” και την προάσπιση των βυζαντινών συμφερόντων στον ευρύτερο χώρο του Καυκάσου, της Μαύρης Θάλασσας και του Δούναβη. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός επιχείρησε να εκμεταλλευτεί την παρουσία των Αβάρων βόρεια του Καυκάσου για τη διευθέτηση του συσχετισμού δυνάμεων στην περιοχή, όπου κυριαρχούσαν άλλα νομαδικά φύλα, τα οποία ήταν σύμμαχοι της αυτοκρατορίας. Αν και δεν αποδέχτηκε το αίτημα των Αβάρων να ενταχθούν ως υπόσπονδοι στην υπηρεσία της βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά την πρώτη τους πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη το 558, πέτυχε να τους στρέψει εναντίον των Ονογούρων, των Ζάλων, των Σαβείρων και των Αντών. Η νίκη των Αβάρων τους κατέστησε αυτομάτως τοποτηρητές των βυζαντινών συμφερόντων στον “αχανή διάδρομο”. Η μετακίνησή τους όμως προς το Δέλτα του Δούναβη το 562 σήμαινε την προσωρινή ανατροπή των ισορροπιών στις νοτιορωσικές στέπες, οι οποίες αποκαταστάθηκαν πολύ σύντομα, καθώς αρχικά ο Ιουστινιανός και μετέπειτα ο Ιουστίνος Β΄ προσέγγισαν τους δυτικούς Τούρκους. Το 568 οι Άβαροι εκμεταλλεύθηκαν τη σύγκρουση των Γεπιδών με τους Λογγοβάρδους και, μετά την αποχώρηση των τελευταίων προς την Ιταλία, δημιούργησαν στον μέσο Δούναβη ένα ισχυρό χαγανάτο, το οποίο επιβίωσε για περισσότερο από δύο αιώνες. Η ίδρυση του αβαρικού χαγανάτου αποτέλεσε ένα σοβαρότατο ζήτημα για τη βυζαντινή εξωτερική πολιτική στον χώρο του μέσου και του κάτω Δούναβη. Για την αντιμετώπιση των Αβάρων ως το 626 παρατηρούνται διαφορετικές μεταξύ τους πολιτικές, όπως η αδιάλλακτη στάση του Ιουστίνου Β΄, η πολιτική προσέγγισης του Τιβέριου, στο πλαίσιο της οποίας υπήρξε και η μοναδική στρατιωτική συνεργασία των δύο πλευρών εναντίον των σλαβικών φύλων του κάτω Δούναβη, η επιθετική πολιτική του Μαυρικού μετά το 592 για την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στα Βαλκάνια, και τέλος η πολιτική εξαγοράς της ειρήνης από τους αυτοκράτορες Φωκά και Ηράκλειο. Καμία όμως από τις παραπάνω πολιτικές δεν απέδωσε ουσιαστικά αποτελέσματα και

στην Αδριατική και στην κεντρική Ευρώπη. Η αποδοχή της θέσης ότι από το 626 έως το 751 (όταν καταλύθηκε το εξαρχάτο), το Βυζάντιο μπορούσε να επικοινωνεί με τους Αβάρους δίχως διακοπή μέσω των ιταλικών του κτήσεων, δεν φαίνεται πιθανή, εάν ληφθούν υπόψη οι γεωπολιτικοί παράγοντες της εποχής. Κύρια παράμετρος για την αναθεώρηση αυτής της άποψης είναι οι σχέσεις του Βυζαντίου με το λογγοβαρδικό βασίλειο και το εξαρτώμενο από αυτό δουκάτο του Φρίουλι, το οποίο κάλυπτε τον χώρο της βορειοανατολικής Ιταλίας και από τα εδάφη του διέρχονταν οι δρόμοι προς την κεντρική Ευρώπη. Η πορεία των συγκρούσεων και των ειρηνικών περιόδων ανάμεσα στο Βυζάντιο και τους Λογγοβάρδους δείχνει ότι η επικοινωνία μέσω των ιταλικών κτήσεων του Βυζαντίου πρέπει να περιοριστεί στη διάρκεια του Ζ' και στις αρχές του Η' αιώνα, αφού διακόπηκε το 712 με την άνοδο στον λογγοβαρδικό θρόνο του Λιουτπράνδου. Κατά συνέπεια, με την επικοινωνία μέσω των ιταλικών κτήσεων συνδέονται τα βυζαντινά ευρήματα και πρότυπα στο αβαρικό χαγανάτο κατά τη δεύτερη φάση της πρώιμης αβαρικής εποχής (626-665) και κατά τη μέση αβαρική εποχή (665-710).

Σε συνάρτηση με την παραπάνω δυνατότητα επικοινωνίας πρέπει να επισημανθεί ότι για τα βυζαντινά αντικείμενα ή θέματα που απαντούν στο αβαρικό χαγανάτο από το 626 έως το 680 περίπου, ουσιαστικό ρόλο είχαν οι βυζαντινοί πληθυσμοί οι οποίοι είχαν μεταφερθεί από τους Αβάρους στην Παννονία ως αιχμάλωτοι στα τέλη του ΣΤ' και στις αρχές του Ζ' αιώνα. Πιθανότατα σε αυτούς, αλλά και σε προγενέστερους αυτόχθονες χριστιανικούς πληθυσμούς, οφείλονται τα χριστιανικά θέματα στη διακόσμηση, αφού οι Άβαροι παρέμειναν ειδωλολάτρες ως την υποταγή τους στους Φράγκους. Μία έμμεση μεταφορά βυζαντινών θεμάτων κατά τη μέση αβαρική εποχή μπορεί επίσης να αποδοθεί στη μετανάστευση των Ονογούρων Βουλγάρων του Κούβερ από τις νοτιορωσικές στέπες προς την Παννονία γύρω στο 670.

Μία δεύτερη δυνατότητα επικοινωνίας, διαμέσου των Βαλκανίων, σχετίζεται με τη βουλγαρική επικράτεια μετά την ίδρυση του πρωτοβουλγαρικού χαγανάτου το 681. Αναφορικά με τον βαλκανικό χώρο, πρέπει να απορριφθούν οι θέσεις που υποστηρίζουν τη διακοπή των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων εξαιτίας της ίδρυσης του χαγανάτου του Ασπαρούχ, καθώς από το 602 έως το 681 η βυζαντινή κυριαρχία δεν είχε αποκατασταθεί ως τον κάτω Δούναβη και εξέλιπαν οι προϋποθέσεις για επαφές με την κεντρική Ευρώπη μέσω του διαβαλκανικού οδικού δικτύου. Αντίθετα, η εγκαθίδρυση μετά από πολλές δεκαετίες μίας σταθερής εξουσίας ανάμεσα στον Αίμο και τον Δούναβη αποτέλεσε προϋπόθεση για την αποκατάσταση αυτών των επαφών. Η βυζαντινοβουλγαρική συνθήκη του 716, με τις ρυθμίσεις που περιείχε για το εμπόριο ανάμεσα στα δύο συμβαλλόμενα μέρη, φαίνεται ότι δεν απέτρεπε την ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων βόρεια της βουλγαρικής επικράτειας. Σε αυτή τη δραστηριότητα, από το 716

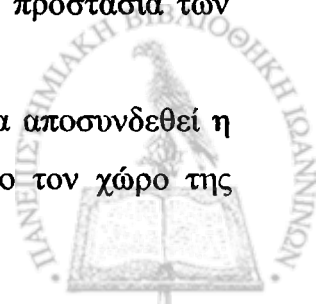

ώς το 756, θα πρέπει να αποδοθούν πολλά από τα στοιχεία της βυζαντινής, ιδιαίτερα της εικονοκλαστικής, τέχνης στο αβαρικό χαγανάτο κατά την ύστερη αβαρική εποχή (710-810).

Ως μία τρίτη πιθανότητα επικοινωνίας κατά τον Η΄ αιώνα μπορεί να θεωρηθεί η βυζαντινή Κριμαία, λαμβάνοντας υπόψη τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Χαζάρους. Η επέκταση του χαζαρικού χαγανάτου βόρεια της Μαύρης Θάλασσας έθεσε υπό τον έλεγχο των Χαζάρων τους εμπορικούς δρόμους που συνέδεαν την ευρασιατική στέπα με την κεντρική και τη δυτική Ευρώπη. Παρά τις αντίθετες απόψεις που έχουν εκφραστεί, οι βυζαντινές πόλεις στην Κριμαία, κυρίως η Χερσώνα, δεν περιέπεσαν σε παρακμή κατά τον Η΄ αιώνα και συνέχιζαν να αποτελούν κέντρα εμπορικής δραστηριότητας. Οι καλές σχέσεις της αυτοκρατορίας με τους Χαζάρους από το 720 ως το 760 περίπου, επέτρεψαν πιθανότατα στους βυζαντινούς εμπόρους της Κριμαίας να διακινούνται στους παραπάνω εμπορικούς δρόμους και να μεταφέρουν με αυτό τον τρόπο βυζαντινά αντικείμενα ή τεχνοτροπικά θέματα προς τα Καρπάθια και την Παννονία. Όπως και με την περίπτωση της Βουλγαρίας, αυτή η εμπορική δραστηριότητα συνδέεται με τα ευρήματα της ύστερης αβαρικής εποχής.

Στο πλαίσιο των πολιτικών και πολιτισμικών σχέσεων του Βυζαντίου με τους Αβάρους υπάρχουν δύο παράμετροι, οι οποίοι αποτελούν ξεχωριστής σημασίας ζητήματα για την έρευνα των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων. Σε ό,τι αφορά την πρώτη παράμετρο, αρκετοί ερευνητές απέδωσαν ενεργό ρόλο στον αυτοκράτορα Ηράκλειο για τις εξεγέρσεις υποτελών φύλων στην περιφέρεια του αβαρικού χαγανάτου. Η εξέγερση του Σάμο χρονολογείται το 623/24 και ως επίκεντρό της είχε πιθανότατα τον χώρο της Βοημίας. Η απόδοσή της σε υποκίνηση των Βυζαντινών δεν δικαιολογείται εξαιτίας των πολλών εσωτερικών προβλημάτων της αυτοκρατορίας και της αδυναμίας επικοινωνίας με την κεντρική Ευρώπη τη δεδομένη στιγμή. Επίσης, όπως προκύπτει από την εξέταση των γραπτών πηγών, οι Βυζαντινοί δεν μετείχαν ούτε έμμεσα στην εξέγερση του Σάμο, με συνεργασία κάποιας άλλης δύναμης. Η υποκίνησή της αλλά και η μετέπειτα εξέλιξη των γεγονότων δείχνουν ότι σχετιζόταν μόνο με την ανατολική πολιτική των Φράγκων την εποχή του Δαγοβέρτου Α΄. Οι ίδιοι γεωπολιτικοί παράμετροι καθιστούν ανέφικτη και την υπόθεση για υποκίνηση της εξέγερσης των Κροατών και των Σέρβων εναντίον των Αβάρων από το Βυζάντιο και της καθόδου τους στα Βαλκάνια, πιθανότατα μεταξύ 628 και 635. Η μετανάστευση και εγκατάσταση των δύο φύλων στη δυτική Βαλκανική, αποτέλεσμα της εξασθένησης του χαγανάτου μετά το 626, έδωσε την ευκαιρία στο Βυζάντιο να προσεγγίσει τους Κροάτες και τους Σέρβους και να δημιουργήσει ένα φυσικό ανάχωμα για την προστασία των δαλματικών του κτήσεων από ενδεχόμενες νέες αβαρικές επιθέσεις.

Από την πολιτική του Ηρακλείου απέναντι στους Αβάρους πρέπει επίσης να αποσυνδεθεί η εξέγερση του ηγεμόνα των Ονογούρων Βουλγάρων Κουβράτου με επίκεντρο τον χώρο της

Αζοφικής. Σε αυτή την περίπτωση η βυζαντινή αυλή είχε ενεργό συμμετοχή, όμως, σύμφωνα με την επανεξέταση των ιστορικών και γεωγραφικών δεδομένων προκύπτει ότι ο Κούβρατος δεν εξεγέρθηκε εναντίον των Αβάρων αλλά εναντίον των δυτικών Τούρκων.

Ως παράμετρος των εκατέρωθεν πολιτισμικών επιδράσεων στις βυζαντινοαβαρικές σχέσεις θα πρέπει να θεωρηθεί και το αρκετά επίμαχο ζήτημα της πολεμικής τέχνης. Η εξέταση των σχετικών μαρτυριών δείχνει ότι τα στοιχεία που η μία πλευρά αποδέχθηκε από την άλλη είναι περιορισμένα και δεν συνιστούν δομικές αλλαγές στον οπλισμό ή στην τακτική. Οι αναφορές στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού στο *σχῆμα τῶν Ἀβάρων*, αν και αφορούν επιμέρους στοιχεία του οπλισμού των Βυζαντινών, θεωρήθηκαν αδικαιολόγητα ως ένδειξη για την αποδοχή των αβαρικών προτύπων στην οργάνωση και στον εξοπλισμό του βυζαντινού στρατού. Οι θέσεις αυτές είναι αρκετά επισφαλείς, καθώς δεν λαμβάνουν υπόψη της προγενέστερες επαφές των Βυζαντινών τόσο με τον κόσμο της στέπας όσο και με τους Σασσανίδες, από της οποίους υιοθέτησαν πρότυπα για τον οπλισμό του ιππικού και τακτικές για τον αιφνιδιασμό του αντιπάλου. Οι αλλαγές στον οπλισμό και στην τακτική των Βυζαντινών που διαφαίνονται στο *Στρατηγικόν*, δεν είναι το αποτέλεσμα της επαφής με της Αβάρους κατά το δεύτερο ήμισυ του ΣΤ΄ αιώνα αλλά αντανακλούν τις βαθμιαίες νομαδικές και σασσανιδικές επιδράσεις στην πολεμική τέχνη των Βυζαντινών από τα μέσα του Ε΄ αιώνα ως τα τέλη του ΣΤ΄ ή τις αρχές του Ζ΄ αιώνα, όταν γράφτηκε το *Στρατηγικόν*.

Στη διάρκεια αυτών των 150 χρόνων περίπου, πολλά στοιχεία της πολεμικής τέχνης των λαών της στέπας έγιναν αποδεκτά στο Βυζάντιο και είναι εμφανή σε προγενέστερες του *Στρατηγικού* πηγές, όπως ο *Ανώνυμος Βυζάντιος* και ο Προκόπιος. Εκτός από της πολεμικές αναμετρήσεις των Βυζαντινών με τα τουρανικά φύλα, ο κυριότερος παράγοντας για την αποδοχή αυτών των προτύπων υπήρξαν οι νομάδες μισθοφόροι του βυζαντινού στρατού, όπως οι Ούννοι, οι Κουτρίγουροι, οι Σάβειροι κτλ. Η παρουσία τους στον βυζαντινό στρατό οδήγησε στην αποδοχή όπλων και τακτικών που απαντούν αργότερα και στους Αβάρους, αφού οι τελευταίοι ήταν επίσης λαός της στέπας. Από την άλλη πλευρά, καθοριστικές για τη διαμόρφωση του βυζαντινού ιπέα του *Στρατηγικού* ήταν οι επιδράσεις από τη σασσανιδική Περσία. Αν και η αρχική μορφή του κατάφρακτου/κλιβανάριου διαφοροποιήθηκε στα τέλη του Ε΄ ή στα μέσα του ΣΤ΄ αιώνα, εντούτοις φαίνεται ότι το βαρύ περσικό ιππικό αποτελούσε το πρότυπο για τη συγκρότηση του αντίστοιχου βυζαντινού την εποχή του Μαυρικού. Οι πραγματικές επιδράσεις ή ιδιαιτερότητες των Αβάρων δεν εμφανίζονται καθόλου σε επίπεδο τακτικής παρά μόνο σε μέρη της εξάρτυσης του βυζαντινού ιπέα, όπως το ακόντιο, το περιτραχήλιο, η μορφή των ενδυμάτων, η χρήση ελασμάτινης θωράκισης για την προστασία των ίππων και ο αναβολέας.

Για την εμφάνιση των πολεμικών μηχανών στους Αβάρους, πρέπει να αναθεωρηθεί η θέση

ότι οι Άβαραι γνώρισαν την πολιορκητική τέχνη από της Βυζαντινούς, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη, κατά την πολιορκία της Αππάρειας το 586/87. Η πολιορκητική τέχνη ήταν γνωστή στους λαούς της στέπας πριν από την έλευση των Αβάρων στην Ευρώπη. Το γεγονός ότι οι Άβαραι είχαν ήδη υποτάξει αρκετούς νομαδικούς λαούς όταν εγκαταστάθηκαν στην Παννονία αποτελεί ένα ασφαλές τεκμήριο για την μετάδοση της πολιορκητικής τέχνης στους Αβάρους από τα υποτελή σε αυτούς νομαδικά φύλα δύο ή τρεις δεκαετίες νωρίτερα από την πολιορκία της Αππάρειας.

Όπως σημειώθηκε αρχικά, η διάκριση των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων σε πολιτικές-διπλωματικές και πολιτισμικές φανερώνει το εύρος των επαφών τους, το οποίο τεκμαίρεται σε μεγάλο βαθμό από τα αρχαιολογικά ευρήματα. Σε αντίθεση με τις έντονες αλλά συγκριτικά περιορισμένης διάρκειας πολιτικές-διπλωματικές σχέσεις από το 558 ως το 626, οι πολιτισμικές τους επαφές ήταν διαρκέστερες, αφού κάλυψαν όλο σχεδόν τον βίο του αβαρικού χαγανάτου. Έτσι, ως καθοριστικότερος παράγοντας για τη συνέχεια των βυζαντινοαβαρικών σχέσεων μετά το 626 εμφανίζεται η εμπορική δραστηριότητα και η παρουσία βυζαντινών τεχνιτών και πληθυσμών στο αβαρικό χαγανάτο, οι οποίοι υπήρξαν φορείς του βυζαντινού πολιτισμού στην κεντρική Ευρώπη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- Αγαθίας, *Ἱστοριῶν*, έκδ. R. Keydel (*CFHB*, Series Berolinensis τόμ. II), Βερολίνο 1967.
- Alkuin, *Epistolae*, έκδ. E. Dümmler (*MGH, Epistolae IV*), Βερολίνο 1895.
- Ammianus Marcellinus, *Historiae*, τόμ. I (βιβλ. 14-16), έκδ. E. Galletier, Παρίσι, 1978. Τόμ. VI (βιβλ. 29-31), έκδ. G. Sabbah, Παρίσι 1999.
- Ανδρέας Καισαρείας, *Εἰς τὴν ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου*, έκδ. J.-P. Migne (*PG 106*), Παρίσι 1863, στ. 216-457.
- Andrea Danduli, *Chronicon*, έκδ. E. Pastorelle, *Rerum Italicarum Scriptores*, nuova, 12/2, Μπολώνια 1938.
- Annales Iuvavenses maiores*, a. 550-835, έκδ. G. H. Pertz (*MGH SS I*), Αννόβερο 1826, σελ. 86-88.
- Annales Laureshamenses, Pars altera*, a. 768-803, έκδ. G. H. Pertz (*MGH SS I*), Αννόβερο 1826, σελ. 30-39.
- Annales Sancti Emmerammi Ratisponenses Miores*, έκδ. G. H. Pertz (*MGH SS I*), Αννόβερο 1826, σελ. 92-93.
- Annales Fuldenses*, έκδ. G. H. Pertz (*MGH SS I*), Αννόβερο 1826, σελ. 337-415.
- Ανώνυμος Βυζάντιος, *Περὶ Στρατηγίας*, έκδ. G. Dennis (*Three Byzantine Military Treatises, CFHB XXV*), Ουάσιγκτον 1985, σελ. 1-136.
- Ανώνυμον Χρονικόν του έτους 811, έκδ. I. Dujčev (*La chronique byzantine de l'an 811, Travaux et Memoires 1* (1965), σελ. 205-254.
- Arbeon von Freising, *Vita Haimhrammi Episcopi*, έκδ. B. Krusch (*MGH, rerum Germanicarum 13*), Αννόβερο 1920, σελ. 1-99.
- Conventus Episcoporum ad ripas Danubii*, έκδ. A. Werminghoff (*MGH, Concilia II*), Γκράιφσβαλντ 1904, σελ. 172-176.
- Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Panonnien*, έκδ. H. Wolfram, Βιέννη-Γκκρατς 1979.
- Einhardi, *Annales*, a. 741-829, έκδ. G. H. Pertz (*MGH SS I*), Αννόβερο 1826, σελ. 124-218.
- Ευάγγριος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, έκδ. J. Bidez-L. Parmentier, Λονδίνο 1898 (ανατ. Ἀμστερνταμ 1964).

Excerptum de Karentanis, έκδ. H. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, σελ. 58-59.

Ex vetustis Annalibus Nordhumbranis, Historiae regum Anglorum et Dacorum insertis, έκδ. G. Waitz (*MGH, SS XIII*), Αννόβερο 1881, σελ. 154-156.

Flavius Cresconius Corippus, *In Laudem Iustini Augusti Minoris* lib. IV, έκδ. A. Cameron, Λονδίνο 1976.

Φρεδεγάριος, *Χρονικόν*, έκδ. A. Kusternig (*Chronicarum quae dicuntur Fredegarii libri quattor*), *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* 4a, Ντάρμστατ 1982, σελ. 160-271.

Gesta Dagoberti I. regis Francorum, έκδ. B. Krusch (*MGH, Scriptorum rerum Merovingicarum* II), Αννόβερο 1888, σελ. 396-425.

Gregorii I Papae, *Registrum Epistolarum*, έκδ. P. Ewald-L. Hartmann (*MGH, Epistulae*) τόμ. I-II, Βερολίνο 1891-1899.

Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν*, έκδ. C. de Boor, Λειψία 1904.

Γρηγόριος Τυρς, *Historiarum*, έκδ. B. Krusch-W. Levison (*Scriptores Rerum Merovingicarum* I/1), Αννόβερο 1951.

Ηλιόδωρος, *Αίθιοπικά*, έκδ. R. M. Rattenbury, Παρίσι 1960.

Ηρόδοτος, *Ίστορία*, έκδ. J. Feix, Μόναχο-Ζυρίχη 1988.

Ioannes Biclarensis Abbas, *Chronica*, έκδ. Th. Mommsen (*MGH, AA XI/1*), Βερολίνο 1894, σελ. 207-223.

Jordanes, *Getica*, έκδ. Th. Mommsen (*MGH, AA V/1*), Βερολίνο 1882, σελ. 53-138.

Isidorus Hispalensis, *Chronica*, έκδ. Th. Mommsen (*MGH, AA XI/1*), Βερολίνο 1894, σελ. 241-481.

Isidorus Hispalensis, *Additamenta ad Chronica Maiora*, έκδ. Th. Mommsen (*MGH, AA XI/1*), Βερολίνο 1894, σελ. 489-490.

Ιωάννης Αντιοχέας, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor (*Excerpta de insidiis*), Βερολίνο 1905, σελ. 58-150.

Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστική Ίστορία*, έκδ. E. W. Brooks (*CSCO 106, Scriptorum Syri 55*), Λουβαίν 1964.

Ιωάννης, επίσκοπος Νικίου, *Χρονικόν*, έκδ. R. H. Charles (*The Chronicle of John, Coptic Bishop of Nikiu, c. 690 A.D.*), Άμστερνταμ 1916.

Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, έκδ. Th. Büttner-Wobst, Βόννη 1897.

Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, *Πρός τόν ἴδιον υἱόν Ῥωμανόν*, έκδ. G. Moravcsik-R. J. H. Jenkins (*DAI, Dumbarton Oaks Texts, CFHB I*), Ουάσιγκτον 1967.

Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, *Περί τῆς βασιλείου τάξεως*, έκδ. J. Reiske (*De cerimoniis aulae Byzantinae, CSHB*), Βόννη 1829.

Λεξικόν τῆς Σούδας, έκδ. A. Adler, τόμ. I, Λειψία 1928. II, 1931. III, 1933. IV, 1935.

Λέων Γραμματικός, *Ἐπιτομή*, έκδ. I. Bekker (*Scriptor Incertus*), Βόννη 1842, σελ. 335-362.

Λέων ΣΤ΄, *Τακτικά*, έκδ. J.-P. Migne (*PG 107*), Παρίσι 1863, στ. 671-1120.

Marii Episcopi Aventicensis, *Chronica*, έκδ. Th. Mommsen (*MGH, AA XI/1*), Βερολίνο 1894, σελ. 225-239.

Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, έκδ. G. T. Dennis-E. Gamillscheg, (*CFHB XVII, series Vindobonensis*), Βιέννη 1981.

Μένανδρος Προτήκτορ, *Ἱστορία*, έκδ. R. C. Blockley (*The History of Menander the Guardsman*), Λίβερπουλ 1985.

Μιχαήλ Σύρος, *Χρονικόν*, έκδ. J.-B. Chabot, Παρίσι 1901.

Monachi Sangallensis, *De gestis Karoli imperatoris libri duo*, έκδ. G. H. Pertz (*MGH SS II*), Αννόβερο 1829, σελ. 726-763.

Χρονικόν Νέστορα (Die Nestorchronik, γερμ. μτφρ. L. Müller, Μόναχο 2001).

Νικηφόρος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία σύντομος*, έκδ. C. Mango (*CFHB XIII, Dumbarton Oaks Texts X*) Ουάσιγκτον 1990.

Notitia Dignitatum, έκδ. O. Seeck, Βερολίνο 1876.

Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, έκδ. J. Darrouzès, Παρίσι 1981.

Πασχάλιον Χρονικόν, έκδ. L. Dindorf (*CSHB*), Βόννη 1832.

Παύλος Διάκονος, *Historia Langobardorum*, έκδ. L. Bethmann-G. Weitz (*MGH, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX*), Αννόβερο 1878, σελ. 12-187.

Περί κτίσεως τῆς Μονεμβασίας Χρονικόν, έκδ. I. Dujčev, Παλέρμο 1976.

Γεώργιος Πισίδης, *Εἰς τήν γενομένην ἐφοδον τῶν βαρβάρων καί εἰς τήν αὐτῶν ἀστοχίαν (Bellum Avaricum)*, έκδ. L. Tartaglia (*Carmi di Giorgio di Pisidia*), Τορίνο 1998, σελ. 155-191.

Γεώργιος Πισίδης, *Ἡρακλειάς Β΄*, *Carmi di Giorgio di Pisidia*, σελ. 210-225.

Γεώργιος Πισίδης, *Αύτοσχέδιοι πρὸς τὴν γενομένην ανάγνωσιν τῶν κελεύσεων χάριν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν τιμῶν ξύλων* (In restitutionem sanctae cruces), *Carmi di Giorgio di Pisidia*, σελ. 239-247.

Πλίνιος, *Φυσικὴ Ἱστορία*, ἐκδ. K. Brodersen, Ζυρίχη 1996.

Poeta anonymous: *De Pippini regis victoria avarica* (a.796), ἐκδ. E. Dümmler (*Poetae Latini aevi Carolini I*), Βερολίνο 1881, σελ. 116-117.

Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, ἐκδ. R. C. Blockley (*The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Τόμ. II, Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*), Λίβερπουλ 1983, σελ. 222-400.

Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων*, ἐκδ. J. Haury (*Procopii Caesariensis Opera Omnia*), τόμ. I-II, Λειψία 1963.

Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων*, ἐκδ. J. Haury (*Procopii Caesariensis Opera Omnia*), τόμ. IV, Λειψία 1964.

Πτολεμαῖος, *Γεωγραφία*, ἐκδ. C. F. A. Nobbe, Λειψία 1845.

Reginonis Abbatis Prumiensis Chronicon, ἐκδ. G. H. Pertz (*MGH SS I*), Αννόβερο 1826, σελ. 537-629.

Σεβαῖος, *Αρμενικὴ Ἱστορία*, αγγλ. μτφρ. R. W. Thomson (*The Armenian History attributed to Sebeos*), Λίβερπουλ 1999.

Θεόδωρος Σύγκελλος, *Ὁμιλία*, ἐκδ. F. Makk (*Traduction et commentaire de l' homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626*), *Opuscula Byzantina III*, σελ. 74-96.

Θεόδωρος Σύγκελλος, *Ἱστορία σύντομος περὶ τῆς ἐλεύσεως τῶν Περσῶν καὶ Ἀβάρων*, ἐκδ. F. Makk (*Opuscula Byzantina III*), σελ. 110-111.

Συμεών Μάγιστρος, *Χρονογραφία*, ἐκδ. I. Bekker (*CSHB*), Βόννη 1838, σελ. 603-780.

Τάκιτος, *Germania*, ἐκδ. A. Mauersberger, Φρανκφούρτη 1980.

Αλ-Τάμπαρα, *Ἱστορία*, ἐκδ. C. E. Bosworth (*The History of Al-Tabari, τόμ. 5, The Sasanids, the Byzantines, the Lakmids and Yemen*), Νέα Υόρκη 1999.

Θαύματα Ἁγίου Δημητρίου, ἐκδ. P. Lemerle (*Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*), τόμ. I, Le Texte, Παρίσι 1979. Τόμ. II, Commentaire, Παρίσι 1981.

Theodulfi, *Carmina ad Carolum regem*, ἐκδ. E. Dümmler (*Poetae Latini aevi Carolini I*), Βερολίνο 1881, σελ. 483-489.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, ἐκδ. C. de Boor, Λειψία 1883.

Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, *Ίστορία*, έκδ. C. de Boor, Λειψία 1887.

Θεοφάνης Βυζάντιος, *Άποσπάσματα*, έκδ. C. Müller (*Fragmenta Historicorum Graecorum* τόμ. 4), Παρίσι 1851, σελ. 270-271.

Θωμάς Πρεσβύτερος, *Χρονικόν*, έκδ. A. Palmer (*The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*), Λίβερπουλ 1993, σελ. 5-25.

Βαυαρός Γεωγράφος, *Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii*, έκδ. B. Horák-D. Trávníček, *Rozpravy Československé Akademie VĚD, ŘADA Společenský Věd* 66/2 (1956).

Victoris Episcopi Tonnensis, *Chronica*, έκδ. Th. Mommsen (*MGH, AA XI/1*), Βερολίνο 1894, σελ. 178-206.

Vita Hrodberti episcopi Salisburgensis, έκδ. W. Levison (*MGH SS rerum Merovingicarum 6-Passionis Vitaeque Sanctorum Aevi Merovingici*), Αννόβερο 1913, σελ. 140-162.

Vita Severi Alexandri, έκδ. G. P. Goold (*Scriptores Historiae Augustae* τόμ. II), Λονδίνο 1980.

Vita Sturmi, έκδ. G. H. Pertz (*MGH, SS II*), Αννόβερο 1829, σελ. 365-379.

Ζαχαρίας Ρήτωρ, *Έκκλησιαστική Ίστορία*, έκδ. E. W. Brooks (*CSCO, Scriptores Syri 6/II*), Λουβαίν 1924.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

A. Αβραμέα, *Les Slaves dans le Péloponnèse, Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 293-302.

M. Aiken-Littauer, *Early Stirrups*, *Antiquity* 55 (1981), σελ. 99-105.

S. Alexandrowna-Pletnewa, *Die Chasären. Mittelalterliches Reich an Don und Wolga*, Λειψία 1978.

H. Αναγνωστάκης, *“Περιοσίσιος λαός”*. *Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 325-346.

J. Andrasi, *A gold belt-end from the Ashmolean Museum, Oxford. Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 67-76.

Π. Αντωνόπουλος, *Ο Αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος και οι Ούγγροι*, *Ιστορικές Μονογραφίες* 17, Αθήνα 1996.

F. Aussaresses, *L' Armée byzantine à la fin du 6e siècle d' après le Strategicon de l' Empereur Maurice*, Παρίσι 1909.

A. Avenarius, *Die Awaren und die Slaven in den Miracula Sancti Demetrii*, *Byzantina* 5 (1973), σελ. 9-27.

A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Άμστερνταμ-Μπρατισλάβα 1974.

- A. Avenarius, Die Konsolidierung des Awarenkhanates und Byzanz im 7. Jahrhundert, *Βυζαντινά* 13/2 (1985), σελ. 1019-1032.
- A. Avenarius, *Die byzantinische Kultur und die Slawen*, Βιέννη-Μόναχο 2000.
- J. Bahlcke-W. Eberhard, *Böhmen und Mähren*, Στουτγάρδη 1998.
- Cs. Bálint, Über einige östliche Beziehungen der Frühawarenzeit (568-circa 670/680). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10-11 (1980-1981), σελ. 131-146.
- Cs. Bálint, Zur Identifizierung des Grabes von Kuvrat, *AAASH* 36 (1984), σελ. 263-268.
- Cs. Bálint, Zur Frage der byzantinischen Beziehungen im Fundmaterial Ungarns. Archäologische Forschungen zwischen 1970 und 1984. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 14 (1985), σελ. 209-223.
- Cs. Bálint, *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Wolga und Donau vom 6. bis zum 9. Jahrhundert*, Βιέννη-Κολωνία 1988.
- Cs. Bálint, Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üç Tepe (Azermaitžan) und der beschlagverzierte Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert. *Awarenforschungen I*, σελ. 309-496.
- Cs. Bálint, Die Awaren und die Osten aus historischer Sicht. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 229-235.
- Cs. Bálint, Byzantinisches zur Herkunftsfrage des vielteiligen Gürtels. *Varia Archaeologia Hungarica* 10 (2000), σελ. 99-162.
- H. Baltl, Zur karantanischen Geschichte des 6.-9. Jahrhunderts. *Festschrift für Nikolaus Grass* 1, Τυμπρουκ 1974, σελ. 407-423.
- P. Barford, *The Early Slavs*, Νέα Υόρκη 2001.
- F. Barišić, Le siège de Constantinople par les Avars et les Slaves en 626, *Byzantion* 24 (1954), σελ. 371-395.
- L. Barkóczi, Das Gräberfeld von Kesztey-Fenekpuszta aus dem 6. Jahrhundert und die frühmittelalterliche Bevölkerungsverhältnisse am Plattensee, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 18 (1971), σελ. 179-191.
- L. Barkóczi-Á. Salamon, Remarks on the 6th Century History of Pannonia, *AAASH* 23 (1971), σελ. 139-149.
- P. Barnwell, War and peace: historiography and seventh-century embassies, *Early Medieval Europe* 6/2 (1997), σελ. 127-139.
- A. D. H. Bivar, The stirrup and its origins, *Oriental Art* N.S.1 (1955), σελ. 61-65.

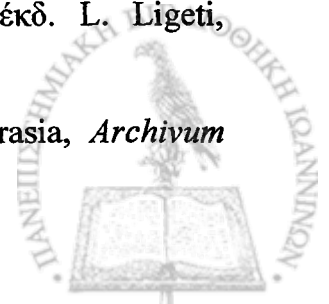
- A. D. H. Bivar, Cavalry Equipment and Tactics on the Euphrates Frontier, *DOP* 26 (1972), σελ. 271-291.
- K. Belke-P. Soustal, Die Byzantiner und Ihre Nachbarn. Die *De Administrando Imperio* genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos für seinen Sohn Romanos (*Byzantinische Geschichtsschreiber* 19), Βιέννη 1995.
- K. Bertels, Carantania. Beobachtungen zur politisch-geographischen Terminologie und zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung im frühen Mittelalter, *Carinthia* I 177 (1987), σελ. 87-196.
- V. Beševliev, Bemerkungen über die antiken Heerstrassen im Ostteil der Balkanhalbinsel, *Klio* 51 (1969), σελ. 483-495.
- V. Beševliev, Randbemerkungen über die "Miracula Sancti Demetrii", *Βυζαντινά* 2 (1970), σελ. 285-300.
- V. Beševliev, Bulgaren als Söldner in den italienischen Kriegen Justinians I, *JÖB* 29 (1980), σελ. 21-26.
- V. Beševliev, *Die Protobulgarische Periode der Bulgarische Geschichte*, Άμστερνταμ 1981.
- D. Bialeková, Zur Frage der Genesis der gelben Keramik aus der Zeit des zweiten awarischen Khaganates im Karpatenbecken. *Študijné Zvesti* 16, σελ. 21-33.
- I. Bóna, Abriss der Siedlungsgeschichte Ungarns im 5.-7. Jahrhundert und die Awarensiedlung von Dunajvaros, *Archeologické rozhledy* 20 (1968), σελ. 605-618.
- I. Bóna, Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn, *AAASH* 23 (1971), σελ. 265-336.
- I. Bóna, *Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken*, Βουδαπέστη 1976.
- I. Bóna, Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken, *Studia Turco-Hungarica* 5 (1981), σελ. 79-112.
- I. Bóna, Die Awaren. Ein asiatisches Reitervolk an der Mittleren Donau. *Awaren in Europa*, σελ. 5-20.
- I. Bóna, Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen, *SSCI* 35/2 (1988), σελ. 437-463.
- I. Bóna, "Barbarische" Nachahmungen von byzantinischen Goldmünzen im Awarenreich, *Rivista Italiana di Numismatica* 95 (1993), σελ. 529-538.
- A. Bracher, Der Reflexbogen als Beispiel gentiler Bewaffnung. *Typen der Ethnogenese* I, σελ. 137-146.

- H.-J. Brachmann, Historische und kulturelle Beziehungen der Sorben zu Böhmen und Mähren, *Rapports* 1, σελ. 117-124.
- H.-J. Brachmann, Als aber die Austrasier das castrum Wogastisburc belagerten....(Fredegar IV, 68), *Onomastica Slavogermanica* 19 (1990), σελ. 17-33.
- H. Brandenburg, Greif. *Reallexikon für Antike und Christentum* 12, έκδ. Th. Klauser, Στουτγάρδη 1981, στ. 951-995.
- L. Bréhier, *Les institutions de l' empire byzantin*, Παρίσι 1949.
- T. Brown, *Byzantine Italy, c. 680-c.876. The New Cambridge Medieval History* II, σελ. 320-348.
- J. Brunšmid, Eine griechische Ziegelinschrift aus Sirmium, *Eranos Vindobonensis* 1893, σελ. 331-333.
- N. Budak, Die südslawischen Ethnogenesen an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter. *Typen der Ethnogenese* I, σελ. 129-136.
- H. Buschhausen, Byzantinische Repräsentationskultur: Gold, Silber, Seide, Elfenbein. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 238-247.
- C. Cahen, Les changements techniques militaires dans le Proche Orient médiéval et leur importance historique. *War, Technology and Society in the Middle East*, έκδ. V. J. Parry-M. E. Yapp, Λονδίνο-Νέα Υόρκη-Τορόντο 1975, σελ. 113-124.
- H. Callies, Alpenpässe/Alttertum. *Reallexikon der Germanischen Alttertumskunde*, έκδ. H. Joops, τόμ. I, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1973, σελ. 194-196.
- V. Chaloupecký, Considerations sur Samon, le premier roi des Slaves, *Byzantinoslavica* 11 (1950), σελ. 223-239.
- Π. Χαράνης, The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlement in Greece, *DOP* 5 (1950) σελ. 141-160.
- Π. Χαράνης, Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century, *DOP* 13 (1959), σελ. 23-44.
- Π. Χαράνης, Kouver, the Chronology of his Activities and their ethnic Effects on the Region around Thessalonica, *Balkan Studies* 11/2 (1970), σελ. 229-247.
- Π. Χαράνης, Graecia in Isidore of Seville, *BZ* 64 (1971) σελ. 22-25.
- N. Christie, *The Lombards*, Οξφόρδη 1998.
- A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Κοπεγχάγη 1944.
- K. Χρήστου, *Byzanz und die Langobarden. Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500-680)*, Ιστορικές Μονογραφίες 11, Αθήνα 1991.

- E. Χρυσός, *Το Βυζάντιον και οι Γότθοι. Συμβολή εις την εξωτερικήν πολιτικήν του Βυζαντίου κατά τον Δ' αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1972.
- E. Χρυσός, *Zur Gründung des ersten bulgarischen Staates*, *Κυριλλομεθοδιανά* 2 (1972-1973), σελ. 7-13.
- E. Χρυσός, *Die Nordgrenze des byzantinischen Reiches im 6.bis 8. Jahrhundert. Symposion Tutzing*, σελ. 27-40.
- E. Χρυσός, *Byzantine Diplomacy, A.D. 300-800: means and ends. Byzantine Diplomacy*, σελ. 25-39.
- S. Ciglenc̆ki, *Langobardische Präsenz im Südostalpenraum im Lichte neuer Forschungen. Die Langobarden. Herrschaft und Identität*, έκδ. W. Pohl-P. Erhart (*DÖAW*, phil.-hist. Klasse 329), Βιέννη 2005, σελ. 265-280.
- D. Claude, *Der Handel im westlichen Mittelmeer während des Frühmittelalters. Untersuchungen zu Handel und Verkehr II*.
- R. Collins, *Early Medieval Europe, 300-1000*, Νέα Υόρκη 1999.
- M. Comşa, *Einige Betrachtungen über die Ereignisse im 6.-7. Jh. an der unteren Donau, Slavia antiqua* 21 (1974), σελ. 61-81.
- S. Cosentino, *The Syrianos's "Strategikon": a 9th century source? Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, Serie Seconda, Anno II-2000, σελ. 243-280.
- J. C. Coulston, *Roman, Parthian and Sassanid Tactical Developments. The Defense of the Roman and Byzantine East. Proceedings of a Colloquium held at the University of Sheffield in April 1986*, έκδ. Ph. Freeman-D. Kennedy (*British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph 8*), Οξφόρδη 1986, τόμ. Α' σελ. 59-75.
- D. Csállany, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Βουδαπέστη 1956.
- D. Csállany, *Neue Ergebnisse der awarenzeitlichen Forschungen in Ostungarn. Študijné Zvesti* 16, σελ. 59-70.
- P. Csendes, *König Flaccitheus und die Alpenpässe, Carinthia I* 155 (1965), σελ. 289-294.
- F. Curta, *Slavs in Fredegar and Paul the Diacon: medieval gens or "scourge of God"? Early Medieval Europe* 6/2 (1997), σελ. 141-167.
- F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Καίμπριτζ 2001.
- K. Czeglédy, *Pseudo-Zacharias Rhetor on the Nomads. Studia Turcica*, έκδ. L. Ligeti, Βουδαπέστη 1971, σελ. 133-148.
- K. Czeglédy, *From East to West: The Age of Nomadic Migrations in Eurasia, Archivum Eurasiae Medii Aevi* 3 (1983), σελ. 25-125.

- Z. Čilinská, Zur Frage des Zweiten awarischen Kaganats, *Slovenská Archeológia* 15/2 (1967), σελ. 447-454.
- Z. Čilinská, Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce, *Archeologica Slovaca-Catalogi V* (1973), σελ. 17-19.
- Z. Čilinská, Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken, *Slovenská Archeológia* 23/1 (1975), σελ. 63-96.
- Z. Čilinská, Zur Frage des Samo-Reiches. *Rapports 2*, σελ. 79-86.
- Z. Čilinská, The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and Their Social-Cultural Contribution to Great Moravia, *Slovenská Archaeológia* 30 (1983), σελ. 237-276.
- Z. Čilinská, Avaro-slawische Beziehungen und ihre Spiegelung in der archäologischen und historischen Quellen. *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.-7. Oktober 1983*, έκδ. P. Salkovský (Νίτρα 1984), σελ. 49-56.
- Z. Čilinská, Das Kunsthandwerk im 7.-8. Jahrhundert in der Südwestslowakei. *Zbornik posveten*, σελ. 279-283.
- G. Dagron, Modèles de combattants et technologie militaire dans le Stratégikon de Maurice. *L'armée romaine et les barbares*, σελ. 279-284.
- G. Dagron, Der Ikonoklasmus und die Begründung der Orthodoxie (726-847). *Die Geschichte des Christentums. Religion-Politik-Kultur*, τόμ. 4, *Bischöfe, Mönche und Kaizer (642-1054)*, έκδ. G. Dagron- P. Riche-A. Vauchez, Φράμπουργκ 1994, σελ. 97-175.
- F. Daim, Awarische Altfunde aus Wien und Niederosterreich, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft* 109 (1979), σελ. 55-101.
- F. Daim, Der awarische Greif und die byzantinische Antike. *Typen der Ethnogenese II*, σελ. 273-304.
- F. Daim, Zu einigen byzantinischen Motiven in der awarischen Kunst. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 261-264.
- F. Daim, Archäologie der Awaren. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 199-201.
- F. Daim, "Byzantinische" Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 77-204.
- F. Daim, "Kunbábony". *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 17, έκδ. J. Hoops, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 2001, σελ. 490-495.
- F. Daim, Avars and Avar Archaeology. An Introduction. *Regna et Gentes*, σελ. 463-569.

- F. Daim-P. Stadler, Der Goldschatz von Sinnicolaul Mare (Nagyszentmiklós). *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 439-445.
- L. Dal Ri, Die Ausgrabungen in der Kirche St. Vigilius am Virgl, Bozen, und eine Bestattung aus dem 8. Jahrhundert. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 249-252.
- E. Darkó, Influences touraniennes sur l' évolution de l' art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins, *Byzantion* 10 (1935), σελ. 443-469.
- E. Darkó, Influences touraniennes sur l' évolution de l' art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins, *Byzantion* 12 (1937), σελ. 119-147.
- M. Deguignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres Tartares occidentaux*, Παρίσι 1756-1758.
- J. Dekan, Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts, *Slovenská Archeológia* 20/2 (1972), σελ. 317-452.
- J. Diethart, "Bulgaren" und "Hunnen" in Ägypten. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 254-257.
- J. Diethart-P. Dintsis, Die Leontoklibanarier. Versuch einer archäologisch-papyrologischen Zusammenschau. *BYZANTIOS. Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag*, Βιέννη 1984, σελ. 67-84.
- J. Diethart-E. Kislinger, "Bulgaren" und "Hunnen" in Ägypten. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 9-14.
- H. Ditten, Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen. *Byzanz im 7. Jahrhundert*, σελ. 73-160.
- H. Ditten, Bemerkungen zu ersten Ansätzen zur Staatsbildung bei den Slawen vor der Gründung des bulgarisch-slawischen Staates (unter besonderer Berücksichtigung der Slowenen), *Klio* 60 (1978), σελ. 517-530.
- I. Δημητρούκας, *Reisen und Verkehr im byzantinischen Reich vom Anfang des 6. bis zur Mitte des 11. Jrs.*, Ιστορικές Μονογραφίες 18, Αθήνα 1997.
- R. Dostálová, Μεγάλη Μοραβία, *Byzantinoslavica* 27 (1966), σελ. 344-349.
- F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, τόμ. I (565-1025), Μόναχο-Βερολίνο 1924.
- I. Dujčev, Les sept tribus slaves de la Moesie, *Medioevo Bizantino-Slavo* I (1965), σελ. 55-65.
- F. Dvornik, *The Making of Central and Eastern Europe*, Λονδίνο 1949.
- F. Dvornik, *Les Slaves. Histoire et Civilisation de l'Antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*, Παρίσι 1970.
- I Ecsedy, Nomads in History and Historical Research, *AOH* 35 (1981), σελ. 201-227.

- M. Eggers, Samo – “Der erste König der Slawen”. Eine kritische Forschungsübersicht, *Bohemia* 42 (2001), σελ. 62-83.
- J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Μπρατισλάβα 1952.
- R. Ekblom, Alfred the Great as Geographer, *Studia Neophilologica* 14 (1941), σελ. 115-144.
- S. Ercegović-Pavlović, D. Minić, Serben und Serbien. *Welt der Slawen*, σελ. 100-103.
- G. Féher, Les relations avaro-byzantines et la fondation de l' état bulgare, *AAASH* 5 (1955), σελ. 58-59.
- B. Ferjancić, Dolazak Hrvata i Srba na balkansko poluostrvo (Η έλευση των Κροατών και των Σέρβων στη βαλκανική χερσόνησο), *ZRVI* 35 (1995), σελ. 117-154.
- J. Ferluga, Les îles dalmates dans l' Empire byzantin. *Byzantium on the Balkans*, σελ. 97-130.
- J. Ferluga, L' archontat de Dalmatie. *Byzantium on the Balkans*, σελ. 131-139.
- J. Ferluga, L' administration Byzantine en Dalmatie. *Byzantium on the Balkans*, σελ. 141-149.
- J. Ferluga, Byzanz und die Bildung der frühesten südslawischen Staaten. *Byzantium on the Balkans*, σελ. 245-259.
- J. Ferluga, Untersuchungen zur byzantinischen Ansiedlungspolitik auf dem Balkan von der Mitte des 7. bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts, *ZRVI* 23 (1984), σελ. 49-61.
- J. Ferluga, Byzanz auf dem Balkan im frühen Mittelalter, *Südostforschungen* 44 (1985), σελ. 1-16.
- J. Ferluga, Der byzantinische Handel nach dem Norden im 9. und 10. Jahrhundert. *Untersuchungen zu Handel und Verkehr* IV, σελ. 616-642.
- J. Ferluga, Überlegungen zur Geschichte der byzantinischen Provinz Istrien. *Untersuchungen zur byzantinischen Provinzverwaltung, VI-XIII Jahrhundert. Gesammelte Aufsätze*, Άμστερνταμ 1992, σελ. 391-400.
- R. W. Ferrier, *The Arts of Persia*, New Haven-Λονδίνο 1989.
- J. Fine, *The Early Medieval Balkans*, Μίτσιγκαν 1983.
- Cl. Fräss-Ehrfeld. *Geschichte Kärntens*, τόμ. 1 (*Das Mittelalter*), Κλάγκενφουρτ 1984.
- H. Friesinger, *Die Slawen in Niederösterreich*, Σεν Πέλτεν-Βιέννη 1976.
- W. Fritze, Die fränkische Schwurfreundschaft der Merowingerzeit, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 84 (1954), σελ. 74-125.

- W. Fritze, Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter. *Frühzeit zwischen Ostsee und Donau*, σελ. 47-99.
- W. Fritze, *Untersuchungen zur frühslawischen und frühfränkischen Geschichte bis ins 7. Jahrhundert*, Φρανκφούρτη 1994.
- F. Füllep, Beiträge zur frühmittelalterlichen Geschichte von Pécs, *AAASH* 25 (1973), σελ. 307-376.
- H. von Gall, *Das Reiterkampfbild in der iranischen und iranisch beeinflussten Kunst parthischer und sassanidischer Zeit*, Βερολίνο 1990.
- O. Gamber, Kataphrakten, Clibanarier, Normanenreiter, *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 64 (1968), σελ. 7-44.
- É. Garam, Der awarische Fundstoff im Karpatenbecken und seine zeitliche Gliederung. *Symposion Tutzing*, σελ. 191-202.
- É. Garam, Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarzeit. *Typen der Ethnogenese I*, σελ. 253-272.
- É. Garam, Über Halsketten, Halsschmucke mit Anhangern und Juvelenkragen byzantinischen Ursprungs aus der Awarzeit, *AAASH* 43/1-2 (1991), σελ. 151-179.
- É. Garam, Die münzdatierten Gräber der Awarzeit. *Awarenforschungen I* σελ. 135-250.
- É. Garam, Die awarzeitliche Scheibenfibeln. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1993, σελ. 99-134.
- É. Garam, Der byzantinische Anteil an der awarischen Kultur. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 258-260.
- É. Garam, Gürtelverzierungen byzantinischen Typs im Karpatenbecken des 6.-7. Jahrhunderts, *AAASH* 50 (1999/2000), σελ. 379-391.
- S. Gazi, *A History of Croatia*, Νέα Υόρκη 1993.
- P. J. Geary, *Die Merowinger. Europa vor Karl dem Grossen*, Μόναχο 1996.
- P. J. Geary, *Europäische Völker im frühen Mittelalter. Zur Legende vom Werden der Nationen*, Φρανκφούρτη 2002.
- Μ. Γερολυμάτου, Εμπορική δραστηριότητα κατά τους Σκοτεινούς Αιώνες. *Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 347-364.
- Αι. Γερουλάνου, *Διάτρητα. Τα διάτρητα χρυσά κοσμήματα από τον 3ο ως τον 7ο αιώνα μ. Χ.*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1999.
- V. Gjuselev, La Bulgarie médiévale et l' Europe occidentale (IXe-XIe s.), *Byzantinobulgarica* 8 (1986), σελ. 89-101.

- V. Gjuzeev, Chan Asparuch und die Gründung des bulgarischen Reiches. *Miscellanea Bulgarica* 3, Βιέννη 1986, σελ. 3-24.
- E. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1988.
- J. Goll, Samo und die karantanischen Slawen, *MIÖG* 11 (1890), σελ. 443-446.
- R. Göbl/A. Róna-Tas, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós. Eine paläographische Dokumentation (*DÖAW, phil.-hist. Klasse* 240), Βιέννη 1995.
- E. Goldina, Gürtelteile mit Pflanzenornamenten aus dem Kamagebiet. *Awarenforschungen* I, σελ. 497-508.
- I. Goldstein, Byzantine Presence on the Eastern Adriatic Coast, 6th-12th Century, *Byzantinoslavica* 57/2 (1996), σελ. 257-264.
- I. Goldstein, Between Byzantium, the Adriatic and Central Europe. *Croatia in the Early Middle Ages*, σελ. 169-180.
- P. Goubert, *Byzance avant l' Islam*, τόμ. II (*Byzance et l' Occident*), Παρίσι 1955.
- P. Goubert, *Byzance avant l' Islam*, τόμ. II/1 (*Byzance et les Francs*), Παρίσι 1956.
- P. Goubert, Les Avars d' après les sources grecques du VIe siècle. *Akten des vierundzwanzigsten Internationalen Orientalisten-Kongresses, Μόναχο 28. August bis 4. September 1957*, έκδ. H. Franke (Βιζμπάντεν 1959), σελ. 214-216.
- P. Goubert, Les guerres sur le Danube à la fin du VIe siècle d' après Ménandre le Protecteur et Théophylacte Simokatta. *Actes du XIIIe Congrès International d' Études Byzantines*, τόμ. Β', Αχρίδα 1961 (Βελιγράδι 1964), σελ. 115-124.
- B. Grafenauer, Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des altkarantanischen Raumes, *Alpes Orientales* 5 (1969), σελ. 55-85.
- S. Grefen-Peters, Zur Anthropologie der Awaren, *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 424-428.
- H. Grégoire, L' origine et le nom des Croates et des Serbes, *Byzantion* 17 (1944-1945), σελ. 88-118.
- V. Grumel, Homélie de Saint Germain sur la délivrance de Constantinople, *RÉB* 16 (1958), σελ. 183-205.
- V. Grumel, La défense maritime de Constantinople du côté de la corne d' or et le siège des Avars, *Byzantinoslavica* 25/2 (1964), σελ. 217-233.
- Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, Το επεισόδιο του Κούβερ στα Θαύματα του Αγίου Δημητρίου, *Βυζαντικά* 1 (1981), σελ. 67-87.

- M. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, Η εκστρατεία του Ιουστινιανού Β' κατά των Βουλγάρων και Σλάβων (688), *Βυζαντικά* 2 (1982), σελ. 113-124.
- W. Hahn, Die Awaren und das byzantinische Münzwesen. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 250-254.
- J. F. Haldon, Some Aspects of the Byzantine Military Technology from the Sixth to the Tenth Centuries, *Byzantine and Modern Greek Studies* 1 (1975), σελ. 11-47.
- J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture*, Καίμπριτζ 1990.
- G. Hauptfeld, Die Gentes im Vorfeld von Ostgoten und Franken im sechsten Jahrhundert. *Die Bayern und ihre Nachbarn* I, σελ. 121-134.
- L. Hauptmann, Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle, *Byzantion* 4 (1927-1928), σελ. 137-170.
- H. W. Haussig, Theophylakts Exkurs über die skythischen Völker, *Byzantion* 23 (1953) σελ. 275-436.
- H. W. Haussig, Die Quellen über die Zentralasiatische Herkunft der Europäischen Awaren, *CAJ* 2 (1956) σελ. 21-43.
- H. W. Haussig, Zur Lösung der Awarenfrage, *Byzantinoslavica* 34 (1973), σελ. 173-192.
- H. W. Haussig, Über die Bedeutung der Namen Hunnen und Awaren, *Ural-altaische Jahrbuch* 47 (1975), σελ. 95-103.
- H. W. Haussig, *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in islamischer Zeit*, Ντάρμστατ 1988.
- H. W. Haussig, *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in vorislamischer Zeit*, Ντάρμστατ 1992.
- B. Head, *Justinian II of Byzantium*, Ουϊσκόνσιν 1972.
- M. Hellmann, Grundfragen slawischer Verfassungsgeschichte des frühen Mittelalters, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2/3 (1954), σελ. 387-404.
- J. Herrin, Constantinople, Rome and the Franks in the seventh and eighth centuries. *Byzantine Diplomacy*, σελ. 91-107.
- J. Herrmann, Staatsbildung in Südosteuropa und in Mitteleuropa. Zum Problem von Kontinuität und Diskontinuität bei der Überwindung der antiken Sklavereigesellschaft und der Herausbildung der Feudalgesellschaft, *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus* 5 (1981), σελ. 9-48.
- N. Hofer, Bewaffnung und Kriegstechnologie der Awaren. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 351-353.

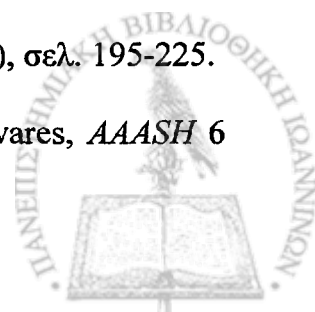
- K. Horedt, Das Fortleben der Gepiden in der frühen Awarenzeit, *Germania* 63/1 (1985), σελ. 164-168.
- K. Horedt, Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. Probleme und Ergebnisse. *Symposion Tutzing*, σελ. 11-26.
- J. Hönsch, *Geschichte Böhmens Von der slavischen Landnahme bis zur Gegenwart*, Μόναχο 1997.
- E. Hösch, *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, Μόναχο 2002.
- H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. Β', Αθήνα 1992. Τόμ. Γ', Αθήνα 1994.
- J. Hunka-M. Budaj, Výmimožný nález zlatej byzantskej mince zo Svätého Jura (Το εξαιρετικό εύρημα χρυσού βυζαντινού νομίσματος από τον Άγιο Γεώργιο), *Zborník Slovenského Národného Múzea* (Archeológia 15, 2005), σελ. 63-72.
- H. Jakob, War Burk das historische *Wogastisburc*, und wo lag das *oppidum Berleich*? Eine historisch-geographische Standort-Analyse, *WdS* 25/1 (1980), σελ. 39-67.
- N. Jakšić, Constantine Porphyrogenitus as the Source for the Destruction of Salona. *Disputationes Salonitanae* 2, σελ. 315-326.
- J. Jarnut, *Geschichte der Langobarden*, Στουτγάρδη 1982.
- R. J. H. Jenkins, *De Administrando Imperio II. Commentary*, Λονδίνο 1962.
- M. Jope, Vehicles and Harness. *A History of Technology*, έκδ. Ch. Singer-E. J. Holmyard-A. R. Hall-T. L. Williams, Οξφόρδη 1972, σελ. 537-562.
- T. Judah, *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, New Heaven-Λονδίνο 1997.
- W. E. Kaegi, New Evidence on the Early Reign of Heraclius, *BZ* 66/2 (1973), σελ. 308-330.
- H.-D. Kahl, Die Baiern und ihre Nachbarn bis zum Tode des Herzogs Theodo (717/718). *Die Bayern und ihre Nachbarn* I, σελ. 159-226.
- G. Kardaras, The Episode of Bousas (586/7) and the Use of Siege Engines by the Avars, *Byzantinoslavica* 63 (2005), σελ. 53-65.
- R. Katičić, Οι αρχές της κροατικής παρουσίας στην Αδριατική. Προβλήματα ιστορικά, φιλολογικά και γλωσσικά, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982), σελ. 36-72.
- R. Katičić, Die Anfänge des kroatischen Staates. *Die Bayern und ihre Nachbarn* I, σελ. 299-314.
- R. Katičić, The Origins of the Croats. *Croatia in the Early Middle Ages*, σελ. 149-168.

- R. Käubler, Wogastisburg, *Zeitschrift für slavische Philologie* 14 (1937), σελ. 255-270.
- D. Keightley, *The Origins of Chinese Civilisation*, Λονδίνο 1983.
- G. Kiss, Funde der Awarenzeit in Wiener Museen-1. Funde aus der Umgebung von Kesztele, *Archaeologia Austriaca* 68 (1984), σελ. 161-201.
- A. Kiss, Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5-10. Jahrhundert. Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen, *AAASH* 38 (1986), σελ. 105-145.
- A. Kiss, Frühmittelalterliche byzantinische Swerter im Karpatenbecken, *AAASH* 39 (1987), σελ. 193-210.
- A. Kiss, Die "barbarischen" Könige des 4.-7. Jahrhunderts im Karpatenbecken, als verbundeten des römischen bzw. byzantinischen Reiches. *Communicationes Archäologie Hungariae* 1991, σελ. 115-128.
- A. Kiss, Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. *Awarenforschungen* I, σελ. 35-134.
- A. Kiss, Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalter Archäologie* 2, Τυσμπρουκ 1996.
- N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (Ιστορία των Κροατών στον πρώιμο Μεσαίωνα), Ζάγκρεμπ 1975.
- N. Klaić, *Problemima stare domovine, dolaska i pokrstenja dalmatinskih Hrvata* (Προβλήματα σχετικά με την παλαιά πατρίδα, την έλευση και τον εκχριστιανισμό των Κροατών της Δαλματίας), *Zgodovinski Casopis* 38 (1984), σελ. 253-270.
- E. Klebel, Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische und Deutsche Reich, *Carinthia* I 150 (1960), σελ. 663-692.
- O. Klima, Samo: "natione Francos"? *A Green Leaf Papers in Honour of Prof. Jens P. Asmussen* (Λάιντεν 1988), σελ. 489-491.
- H.-J. Klimkeit, *Die Seidenstrasse. Handelsweg und Kulturbrücke zwischen Morgen- und Abendland*, Κολωνία 1988.
- J. Koder, Zur Frage der slavischen Siedlungsgebiete im mittelalterlichen Griechenland, *BZ* 71 (1978), σελ. 315-331.
- K. U.- Kóhalmi, Griechisch-sibirische mythologische Parallelen, *Acta Orientalia Hungarica* 25 (1972), σελ. 137-147.
- T. Κόλιας, Ζάβα-Ζαβάρειον-Ζαβαρειώτης, *JÖB* 29 (1980), σελ. 27-35.
- T. Κόλιας, *Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung* (Byzantina Vindobonensia 17), Βιέννη 1988.

- T. Κόλιας, Η πολεμική τεχνολογία των Βυζαντινών, *Δωδώνη* ΙΗ' (1989), σελ. 17-41.
- T. Κόλιας, Tradition und Erneuerung im frühbyzantinischen Reich am Beispiel der Militärischen Sprache und Terminologie. *L' armée romaine et les barbares*, σελ. 39-44.
- A. Kollautz, Die Awaren. Die Schichtung in einer Nomadenherrschaft, *Saeculum* 5 (1954), σελ. 129-178.
- A. Kollautz, Der Schamanismus der Awaren. Beiträge zur Religion der Awaren (1), *Palaeologia* 4/ 3-4 (1955), σελ. 285-295.
- A. Kollautz, Awaren, Langobarden und Slawen in Noricum und Istrien, *Carinthia* I 155 (1965), σελ. 619-645.
- A. Kollautz, Die Ausbreitung der Awaren auf der Balkanhalbinsel und die Kriegszüge gegen die Byzantiner. *Študijské Zvesti* 16, σελ. 135-164.
- A. Kollautz, Abaria. *Reallexikon der Byzantinistik*, τόμ. I, έκδ. P. Wirth, Άμστερνταμ 1969, στ. 2-16.
- A. Kollautz, *Denkmäler Byzantinischen Christentums aus der Awarzeit der Donauländer*, Άμστερνταμ 1970.
- A. Kollautz, Völkerbewegungen an der unteren und mittleren Donau im Zeitraum von 558/562 bis 582 (Fall von Sirmium). *Studien zur Völkerwanderungszeit im östlichen Mitteleuropa*, έκδ. G. Mildenerger, Μάρμπουργκ 1980, σελ. 448-489.
- A. Kollautz, Nestors Quelle über die Unterdrückung der Duleben durch die Obri (Awaren), *WdS* 27/2 (1982), σελ. 307-320.
- A. Kollautz-H. Miyakawa, *Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jou-Jan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa*, τόμ. I (Die Geschichte), τόμ. II (Die Kultur), Κλάγκενφουρτ 1970.
- M. Κορδώσης, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, Αθήνα 1996.
- M. McKormick, Byzantium and the West, 700-900. *The New Cambridge Medieval History* II, σελ. 349-380.
- Θ. Κορρές, Σχέσεις Βυζαντίου και Βουλγαρίας στην περίοδο της βασιλείας του Μιχαήλ Α' Ραγκαβέ, *Βυζαντινά* 11 (1982), σελ. 143-156.
- J. Kovačević, Die awarische Militärgrenze in der Umgebung von Beograd im VIII. Jahrhundert, *Archaeologia Jugoslavica* 14 (1973) σελ. 49-55.
- L. Kovacs, Über einige Steigbügeltypen der Landnahmenzeit, *AAASH* 38 (1986), σελ. 195-225.
- I. Kovrig, Contribution au problème de l'occupation de la Hongrie par les Avars, *AAASH* 6 (1955), σελ. 163-191.

- M. Kozub, The Chronology of the Inflow of Byzantine Coins into the Avar Khaganate, *Origins of Central Europe*, σελ. 241-246.
- H. Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, Βιέννη-Κολωνία-Βαϊμάρη 1992.
- A. Κραλίδης, *Οι Χάζαροι και το Βυζάντιο. Ιστορική και θρησκευτική προσέγγιση*, Αθήνα 2003.
- O. Kronsteiner, Gab es unter den Alpenslawen eine kroatische ethnische Gruppe? *Wiener slavistisches Jahrbuch* 24 (1978), σελ. 137-157.
- M. Kučera, Genèse de l' état et de la société féodale en Slovaquie à la lumière de l' historiographie slovaque (1960-1977), *SHS* 11 (1980), σελ. 39-67.
- H. Kunstmann, Was besagt der Name Samo, und wo liegt Wogastisburg? *WdS* 24 (1979), σελ. 1-21.
- H. Kunstmann, Samo, Dervanus und der slovenenfürst Wallucus, *WdS* 25/1 (1980), σελ. 171-177.
- H. Kunstmann, Über die Herkunft Samos, *WdS* 25/2 (1980), σελ. 293-313.
- H. Kunstmann, Wo lag das Zentrum von Samos Reich? *WdS* 26/1 (1981), σελ. 67-101.
- H. Kunstmann, Wer waren die Weißkroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos?, *WdS* 29 (1984), σελ. 111-122.
- H. Kunstmann, Nestors Dulebi und die Glopeani des Geographus Bavarus, *WdS* 29/1 (1984), σελ. 44-61.
- H. Kunstmann, *Die Slaven*, Στουτγάρδη 1996.
- H. Kunstmann, *Böhmens Urslaven und ihr Troianisches Erbe*, Αμβούργο 2000.
- E. Κυριάκης, *Βυζάντιο και Βούλγαροι (7^{ος}-10^{ος} αι.) Συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου*, Ιστορικές Μονογραφίες 13, Αθήνα 1993.
- A. Κωνσταντακοπούλου, Χώρος και εξουσία στο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. "Περί τῶν θεμάτων" και "Πρός τόν ἴδιον υἱόν Ῥωμανόν". *Χώρος και Ιστορία. Αστικός, αρχιτεκτονικός και περιφερειακός χώρος*. Πρακτικά Συμποσίου Σκοπέλου, Σεπτέμβριος 1987 (Θεσσαλονίκη 1989), σελ. 113-129.
- A. Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη. Χώρος και Ιδεολογία*, Ιωάννινα 1996.
- G. Labuda, Wogastis-burg, *Slavia Antiqua* 2 (1949-1950), σελ. 241-252.
- G. Labuda, Chronologie des guerres de Byzance contre les Avars et les Slaves à la fin du VIe siècle, *Byzantinoslavica* 11 (1950), σελ. 166-173.

A. Λαμπροπούλου-Η. Αναγνωστάκης-Β. Κόντη-Α. Πανοπούλου, Συμβολή στην ερμηνεία των αρχαιολογικών τεκμηρίων της Πελοποννήσου κατά τους "Σκοτεινούς Αιώνες". *Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 189-229.

G. László, Die byzantinischen Goldbleche des Fundes von Kunágota, *Archaeologiai Ertesitö* 51 (1938), σελ. 131-148.

G. László, Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, *Archaeologia Hungarica Series Nova* 24, Βουδαπέστη 1955.

G. László-I. Racz, *Der Goldschatz von Nagyszentmiklós*, Βουδαπέστη 1983.

Z. A. Lvova-B. I. Maršak-N.A. Fonjakova, Der Schatz von Mala Perešćepina (Malaja Perešćepina). Fundgeschichte, Zusammensetzung und historische Interpretation. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 209-212.

P. Lemerle, La composition et la chronologie des deux premiers livres des *Miracula S. Demetrii*, *BZ* 46 (1953), σελ. 349-361.

P. Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis le fin de l' époque romaine jusqu' au VIIIe siècle, *Revue Historique* 211 (1954), σελ. 265-308.

P. Lemerle, La chronique improprement dite de Monemvasie, *RÉB* 21 (1963), σελ. 5-49.

T. Lewicki, Les Carpates dans les écrits des géographes arabes et persans du IXe-XIIe siècle, *Acta Archaeologica Carpatica* 1 (1959), σελ. 191-208.

T. Lewicki, L' apport des sources arabes médiévales (IXe-Xe siècles) à la connaissance de l' Europe centrale et orientale, *SSCI* 12/1 (1965), σελ. 461-485.

U. Lewicka-Rajewska, The Slavs of Central Europe and the Muslim World until the Beginning of the 10th Century A.D. in the Light of the Arabic written Sources. *Origins of Central Europe*, σελ. 213-225.

R.-J. Lilie, Kaiser Herakleios und die Ansiedlung der Serben. Überlegungen zum Kapitel 32 des *De Administrando Imperio*, *Südostforschungen* 44 (1985), σελ. 17-43.

P. Lipták, Zur Frage der anthropologischen Beziehungen zwischen dem mittleren Donaubecken und Mittelasien, *Acta Orientalia Hungarica* 5 (1955), σελ. 271-312.

P. Lipták, The "Avar Period" Mongoloids in Hungary, *AAASH* 10 (1959), σελ. 251-279.

M. Longauerova-S. Longauer-Z. Cilinska, Structural Analysis of the Earrings from early medieval Cemetery in Želovce. *Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, τόμ. I, σελ. 249-253.

T. Λουγγής, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu' aux Croisades (407-1096)*, Αθήνα 1980.

- T. Λουγγής, *Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, De Administrando Imperio (Πρός τόν ίδιον υίόν Ῥωμανόν). Μία μέθοδος ανάγνωσης*, Θεσσαλονίκη 1990.
- T. Λουγγής, Die byzantinischen Gesandten als Vermittler materieller Kultur vom 5. bis ins 11. Jahrhundert. *Kommunikation zwischen Orient und Okzident, Alltag und Sachkultur. Internationaler Kongress Krems an der Donau, 6. bis 9. Oktober 1992* (Βιέννη 1994), σελ. 49-67.
- A. Madgearu, The Province of Scythia and the Avaro-Slavic Invasions (576-626), *Balkan Studies* 37 (1996), σελ. 35-61.
- O. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Βιέννη-Κολωνία-Γκρατς 1978.
- L. Maksimović, Strukturna 32. glave spisa *De Administrando Imperio*, *ZRVI* 21 (1982), σελ. 25-32.
- L. Maksimović, *Η εθνογέννεση των Σέρβων στον Μεσαίωνα*, Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν, Αθήνα 1994.
- Φ. Μαλιγκούδης, Frühe slawische Elemente im Namensgut Griechenlands. *Symposion Tutzing*, σελ. 53-68.
- E. Manevá, Casque à fermoir d'Heraclée, *Archaeologia Jugoslavica* 24 (1987), σελ. 101-111.
- E. Mannová, *A Concise History of Slovakia*, Μπρατισλάβα 2000.
- L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata (Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος και ο χρόνος της έλευσης των Κροατών), *Zbornik Historijskog Zavoda Jugoslavenske Akademije* 8 (1977), σελ. 5-88.
- B. Maricq, Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie et sur l'emploi de "Slave" comme Appellatif, *Byzantion* 22 (1952), σελ. 337-355.
- I. Marović, Reflexions about the Year of the Destruction of Salona. *Disputationes Salonitanae*, σελ. 293-314.
- J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840-940)*, Λειψία 1903.
- O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit*, Κολωνία-Βαϊμάρη-Βιέννη 2001.
- K. Mesterházy, Az utrechtii zsoltár avar ábrázolásai (Οι απεικονίσεις Αβάρων στο ψαλτήρι της Ουτρέχτης), *Alba Regia* 8-9 (1968), σελ. 245-248.
- J. Mikkola, Samo und sein Reich, *Archiv für slavische Filologie* 42 (1929), σελ. 77-97.
- H. Mitscha-Märheim, *Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren*, Βιέννη 1963.
- G. Moravcsik, Zur Geschichte der Onoguren, *Ungarische Jahrbücher* 10/ 1-2 (1930), σελ. 53-90.

- G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*. Τόμ. I, Die byzantinischen Quellen über die Geschichte der Türkvolker. Τόμ. II. Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen, Βερολίνο 1958.
- C. Morrisson, Survivance de l' économie monétaire à Byzance (VIIe-IXe siècle), *Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 377-397.
- A. Muthesius, Silken diplomacy. *Byzantine Diplomacy*, σελ. 237-248.
- R. Müller, Neue archäologische Funde der Keszty-Kultur. *Awarenforschungen I*, σελ. 251-308.
- R. Müller, Die Umgebung des Zala Flusses im 8.-10. Jahrhundert. *Mitteleuropa im 8.-10. Jahrhundert*, σελ. 74-80.
- R. Müller, Die Festung "Castellum" Pannonia Inferior. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 91-95.
- R. Müller, Die Keszty-Kultur. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 265-274.
- R. Müller, Das Gräberfeld von Gyenesdiás. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 411-416.
- Γ. Μωυσειδου, *Το Βυζάντιο και οι βόρειοι γείτονές του τον 10ο αιώνα*, Ιστορικές Μονογραφίες 15, Αθήνα 1995.
- U. Neuhäuser, Vergleichende technische Untersuchungen an Riemenzungen von Hohenberg (Steiermark) und Bozen (Südtirol). *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 253-266.
- D. Nicolle, *Medieval Warfare Source Book*, τόμ. 2: *Christian Europe and it's Neighbours*, Νέα Υόρκη 1996.
- Th. S. Noonan, Byzantium and the Khazars: a special relationship? *Byzantine Diplomacy*, σελ. 109-132.
- Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή εις την χρονολόγησιν των αβαρικών και σλαβικών επιδρομών επί Μαυρικίου (582-602) (μετ' επιμέτρου περί των Περσικών Πολέμων), *Σύμμεικτα 2* (1970), σελ. 145-206.
- Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Sceaux byzantins Improprement appelés protobulgares, *Βυζαντιακά 11* (1991), σελ. 13-22.
- Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικοί Λαοί κατά τους Μέσους Χρόνους*, Θεσσαλονίκη 1992.
- Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Το οδικό δίκτυο της Χερσονήσου του Αίμου και η σημασία του κατά τους μέσους χρόνους (Γενικές επισημάνσεις και προτάσεις έρευνας), *Βυζάντιο και Σλάβοι*, σελ. 51-57.
- Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Σλαβικές εγκαταστάσεις στη Μεσαιωνική Ελλάδα. Γενική επισκόπηση, *Βυζάντιο και Σλάβοι*, σελ. 61-104.

- M. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Η Βυζαντινή Κριμαία (4ος-12ος αι.). Γενική Επισκόπηση. *Πελοπόννησος. Πόλεις και επικοινωνίες στη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα. Επιλογή ανακοινώσεων από τα Ε', ΣΤ', Ζ' και Η' Συμπόσια Ιστορίας και Τέχνης του Μονεμβασιώτικου Ομίλου*, Αθήνα 2006, σελ. 297-320.
- T. Olajos, La chronologie de la dynastie de Bajan, *RÉB* 34 (1976), σελ. 151-158.
- T. Olajos, Quelques remarques sur les événements des dernières années de la guerre byzantine sous l' empereur Maurice. *From Late Antiquity to Early Byzantium. Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference*, έκδ. V. Vavřínek, Πράγα 1985, σελ. 161-165.
- D. Obolensky, The Empire and its Northern Neighbours 565-1018, *Cambridge Medieval History*, σελ. 473-518.
- D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*, Λονδίνο 1971.
- F. Oreb, Archaeological Excavations in the Eastern Part of Ancient Salona. *Disputationes Salonitanae*, σελ. 25-35.
- G. Ostrogorsky, The Byzantine Empire in the World of the Seventh Century, *DOP* 13 (1959), σελ. 1-21.
- G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*. Τόμ. Α', Αθήνα 1978. Τόμ. Β', Αθήνα 1989.
- Z. Ουνταλτσόβα-Γ. Λιτάβριν-Ν. Μεντβέντιεφ, *Βυζαντινή Διπλωματία*, Αθήνα 1995.
- D. Ονčarov, Die Protobulgaren und ihre Wanderungen nach Südosteuropa. *Symposion Tutzing*, σελ. 171-190.
- K. Öttinger, *Das Werden Wiens*, Βιέννη 1951.
- Σ. Πατούρα, Συμβολή στην ιστορία των βορείων επαρχιών της αυτοκρατορίας (4ος-6ος αι.), *Σύμμεικτα* 6 (1985), σελ. 315-351.
- Σ. Πατούρα, Το Βυζάντιο και ο εκχριστιανισμός των λαών του Καυκάσου και της Κριμαίας (6ος αι.), *Σύμμεικτα* 8 (1989), σελ. 405-435.
- Σ. Πατούρα, *Οι αιχμάλωτοι ως παράγοντες επικοινωνίας και πληροφόρησης (4ος-10ος αι.)*, Αθήνα 1994.
- H. Patze-W. Schlesinger, *Geschichte Thüringens*, Κολωνία-Γκρατς 1968.
- F. M. Pelzel, *Geschichte der Böhmen. Erste Abteilung*, Πράγα 1774.
- F. M. Pelzel, Abhandlung über den Samo, König der Slawen. *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen für Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte und der Naturgeschichte*, Πράγα 1775, σελ. 222-242.
- G. Peroche, *Histoire de la Croatie et de nations slaves du Sud*, Παρίσι 1992.

- W. Pohl, Das Awarenreich und die "kroatischen" Ethnogenesen. *Die Bayern und ihre Nachbarn I*, σελ. 293-298.
- W. Pohl, Das awarische Khaganat und die anderen Gentes im Karpatenbecken (6.-8.Jh.). *Symposion Tutzing*, σελ. 41-52.
- W. Pohl, Verlaufsformen der Ethnogenese-Awaren und Bulgaren. *Typen der Ethnogenese I*, σελ. 113-124.
- W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, Μόναχο 1988.
- W. Pohl, Ergebnisse und Probleme der Awarenforschung, *MIÖG* 96/3-4 (1988), σελ. 247-274.
- W. Pohl, Grundlagen der kroatischen Ethnogenese: Awaren und Slawen. *Ethnogeneza Hrvata, Symposion Zagreb 1989*, έκδ. N. Budak (Zάγκρεμπ 1995), σελ. 211-223.
- W. Pohl, Zur Dynamik barbarischen Gesellschaften: Das Beispiel der Awaren, *Klio* 73/2 (1991), σελ. 595-600.
- W. Pohl, Krieg, Raub und Handel in der awarischen Gesellschaft. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 348-349.
- W. Pohl, A Non-Roman Empire in Central Europe. The Avars. *Regna et Gentes*, σελ. 571-595.
- V. Popović, Témoins archéologiques des invasions Avaro-slaves dans l' Illyricum byzantin, *Mélanges de l' École Française de Rome* 87/1 (1975), σελ. 445-504.
- V. Popović, Aux origines de la slavisation des Balkans: La constitution des premières sklavinies macédoniennes vers la fin du VIe siècle. *Comptes rendus de l' Académie des Inscriptions et Belles Lettres* (Παρίσι 1980), σελ. 230-257.
- A. H. Posselt, *Geschichte des chazarisch-jüdischen Staates*, Βιέννη 1982.
- H. Preidel, *Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren*, Μόναχο 1953.
- H. Preidel, *Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens*, τόμ. I, Μόναχο 1954.
- F. Prinz, *Böhmen im mittelalterlichen Europa. Frühzeit, Hochmittelalter, Kolonisationepoche*, Μόναχο 1984.
- N. Profandová, Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. *Awarenforschungen II*, σελ. 605-778.
- P. Radomsky, Byzantinische Münzen aus dem Verwahrfunde in Zemiansky Vrbovok, *Památky Archeologické* 44 (1953), σελ. 125-127.
- P. Ratkoš, La conquête de la Slovaquie par les Mayars, *SHS* 3 (1965), σελ. 7-57.

- A. Rettner, Zu einem vierteiligen Gürtel des 8. Jahrhunderts in Santa Maria Antiqua (Rom). *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 267-282.
- A. I. Romančuk, *Studien zur Geschichte und Archäologie des byzantinischen Cherson*, Λάιντεν-Βοστώνη 2005.
- J. -P. Roux, La religion des peuples de la steppe, *SSCI* 35/2 (1988) σελ. 513-532.
- J. Russell, The persian Invasions of Syria/Palestine and Asia Minor in the Reign of Heraclius: archaeological, numismatic and epigraphic Evidence. *Σκοτεινοί Αιώνες*, σελ. 41-71.
- H. Russell-Robinson, *Oriental Armour*, Λονδίνο 1967.
- M. Rusu, Le trésor de Vrap a-t-il appartenu au prince slave Acamir de Belzitia? *Zbornik posveten* σελ. 187-194.
- K. Sagi, Die spätrömische Bevölkerung der Umgebung von Kesztele, *AAASH* 12 (1960), σελ. 187-256.
- S. Sakač, Iranische Herkunft des kroatischen Volksnamens, *Orientalia Christiana Periodica* 15 (1949), σελ. 313-340.
- W. Samolin, Some Notes on the Avar Problem, *CAJ* 3 (1957-1958), σελ. 62-65.
- A. Σαββίδης, Some notes on the terms khan and khagan in byzantine sources, *Βυζαντινά-Τουρκικά-Μεσαιωνικά. Ιστορικές Συμβολές*, Αθήνα 2002, σελ. 425-437.
- W.-E. Scharlipp, *Die frühen Türken in Zentralasien: eine Einführung in ihre Geschichte und Kultur*, Ντάρμστατ 1992.
- O. Schissel von Fleschenberg, Spätantike Anleitung zum Bogenschiessen, *Wiener Studien* 59 (1941), σελ. 110-124.
- O. Schissel von Fleschenberg, Spätantike Anleitung zum Bogenschiessen II, *Wiener Studien* 60 (1942), σελ. 43-70.
- W. Schlesinger, Zur politischen Geschichte der fränkischen Ostbewegung vor Karl dem Großen, *Nationes* 2 (1975), σελ. 9-62.
- P. Schreiner, Note sur la fondation de Monemvasie en 582/83, *Travaux et Memoires* 4 (1970), σελ. 471-475.
- P. Schreiner, Eine merowingische Gesandtschaft in Konstantinopel (590?), *Fruhmittelalterlichen Studien* 19 (1985), σελ. 195-200.
- P. Schreiner, Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates. *Miscellanea Bulgarica* 2 (1986), σελ. 59-69.

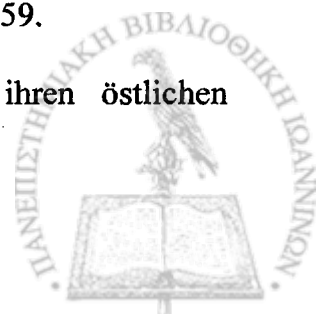
- P. Schreiner, Der brennende Kaiser. Zur Shaffung eines positiven und eines negativen Kaiserbildes in den Legenden um Maurikios. *Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémoire de G. Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance*, έκδ. Τ. Olajos (Acta Universitatis de Attila József Nominatae, Opuscula Byzantina IX), Σέγκεντ 1994, σελ. 25-31.
- H. Schröke, *Germanen-Slawen. Vor- und Frühgeschichte des ostgermanisches Raumes*, Βιελ 1996.
- J. Shepard, Slavs and Bulgars. *The New Cambridge Medieval History II*, σελ. 228-248.
- F. E. Shlosser, *The Reign of the Emperor Maurikios (582-602). A Reassessment*. Ιστορικές Μονογραφίες 14, Αθήνα 1994.
- D. Simonyi, Die Bulgaren des 5. Jahrhunderts im Karpatenbecken, *AAASH 10* (1959), σελ. 227-250.
- D. Sinor, *Introduction à l'étude de l'Eurasie centrale*, Βισμπάντεν 1963.
- G. Skrivanić, Roman Roads and Settlements in the Balkans. *A Historical Geography of the Balkans*, έκδ. F. W. Carter, Λονδίνο-Νέα Υόρκη-Σαν Φρανσίσκο 1977, σελ. 115-145.
- I. V. Sokolova, Les sceaux byzantins de Cherson, *Studies in Byzantine sigillography 3* (1993), σελ. 99-111.
- P. Somogyi, Byzantinischen Fundmünzen der Awarenzeit. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5 (Studien zur Archäologie der Awaren 8)*, Τνσμπρουκ 1997.
- P. Speck, *Zufälliges zum Bellum Avaricum des Georgios Pisides*, *Miscellanea Byzantina Monacensia 24*, Μόναχο 1980.
- M. P. Speidel, Catafractarii, clibanarii and the rise of the Later Roman mailed cavalry: a gravestone from Claudiopolis in Bithynia, *Epigraphica Anatolica 4* (1984), σελ. 151-156.
- P. Stadler, Der Schatz von Vrap, Albanien. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 432-438.
- P. Stadler, Archäologie am Computer: Awarische Chronologie mit Hilfe der Seriation von Grabkomplexen. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 456-461.
- E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornemlich unter den Kaizern Justinus II. u. Tiberius Constantinus*, Στουτγάρδη 1919.
- Α. Σπράτος, *Το Βυζάντιον στον Ζ' αιώνα*. Τόμ. Α' (602-626), Αθήνα 1965. Τόμ. Β' (626-634), Αθήνα 1966. Τόμ. Γ' (634-641), Αθήνα 1969. Τόμ. Δ' (Κωνσταντίνος Γ' / Κώνστας, 642-668), Αθήνα 1972. Τόμ. Ε' (Κωνσταντίνος Δ', 668-687), Αθήνα 1974. Τόμ. ΣΤ' (Ιουστινιανός Β', 685-711), Αθήνα 1977.
- Α. Σπράτος, The Avars' Attack on Byzantium in the Year 626. *Polychordia. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, έκδ. P. Wirth (*Byzantinische Forschungen II*), Άμστερνταμ 1967, σελ. 370-376.

- A. Στράτος, *Le quete-apens des Avars*, *JÖB* 30 (1981), σελ. 113-136.
- K. Συνέλλη, Die Entwicklung der Bedeutung des Terminus "πάκτον" im Rahmen der Entwicklung der "Internationalen" Beziehungen von Byzanz vom 4. bis zum 10. Jahrhundert. *Studien zur Geschichte der römischen Spätantike. Festgabe für Professor Johannes Straub*, έκδ. E. Χρυσός, Αθήνα 1989, σελ. 234-250.
- B. W. Swietoslowski, Die Elemente der fernöstlichen Bewaffnung im frühmittelalterlichen West- und Mitteleuropa. *Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, τόμ. IV, σελ. 282-284.
- S. Szadeczky-Kardoss, Der awarisch-türkische Einfluss auf die byzantinische Kriegskunst um 600, *Studia Turco-Hungarica* 5 (1981), σελ. 63-71.
- J. Szentpéteri, Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarantums im Karpatenbecken I, *AAASH* 45 (1993), σελ. 165-276.
- J. Szentpéteri, Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarantums im Karpatenbecken II, *AAASH* 46 (1994), σελ. 231-306.
- B. M. Szöke, Über die späthellenistischen Wirkungen in der spätawarischen Kunst des Karpatenbeckens. Eine kritische Untersuchung. *Dissertationes Archaeologicae*, Ser. II/3 (1974), σελ. 60-139.
- V. Šandrovskaja, Die Funde der byzantinischen Bleisiegel in Sudak, *Studies in Byzantine sigillography* 3 (1993), σελ. 85-98.
- T. Štefanovičová, Beitrag zu den byzantinischen Einflüssen in Mitteleuropa. *Rapports* 2, σελ. 443-448.
- T. Štefanovičová, Der Silberschatz von Zemiansky-Vrbovok. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 275-280.
- V. Tapkova-Zaimova, Ethnische Schichten auf dem Balkan und die byzantinische Macht im 7. Jahrhundert. *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz*, σελ. 66-72.
- J. Teall, The barbarians in Justinian's armies, *Speculum* 40 (1965), σελ. 310-312.
- M. Θεοχάρη, *Πολυτελή υφάσματα στο Βυζάντιο, κοσμικά και εκκλησιαστικά*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1994.
- E. B. Thomas, Spätantike Metallfunde in Pannonien. *Metallkunst*, σελ. 56-75.
- E. B. Thomas, Savaria Christiana. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Ertesítője* 9/20 (1975-1976), σελ. 105-160.
- J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der ostlichen europäischen Völker*, Λευκία 1774.
- D. A. Tirr, The Attitude of the West towards the Avars, *AAASH* 28 (1976), σελ. 111-121.

- F. Tiso, The Empire of Samo (623-658), *Slovak Studies* 1 (1961), σελ. 1-21.
- P. Tomka, Die Hunnen im Karpatenbecken. Tracht, Bewaffnung und soziale Schichtung. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 127-145.
- E. Tóth, La survivance de la population romaine en Pannonie, *Alba Regia* 15 (1976), σελ. 107-120.
- E. Tóth, Bemerkungen zur Kontinuität der römischen Provinzialbevölkerung in Transdanubien (Nordpannonien). *Symposion Tuzing*, σελ. 251-264.
- E. Tóth, Kunbábony-Das Grab eines awarischen Khagans. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 391-404.
- A. Trugly, Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno I, *Slovenská Archeológia* 35/2 (1987), σελ. 251-344.
- A. Trugly, Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno II, *Slovenská Archeológia* 41/2 (1993), σελ. 191-307.
- B. Tschilingirov, Eine byzantinische Goldschmiedewerkstatt des 7. Jahrhunderts. *Metallkunst*, σελ. 76-89.
- R. Turek, Die kulturelle Sendung Böhmens im 7. bis 11. Jahrhundert. *Rapports* 1, σελ. 847-856.
- P. Váczy, Der fränkische Krieg und das Volk der Awaren, *Acta Antiqua Hungarica* 20 (1972), σελ. 395-420.
- L. Vanden Berghe, *Reliefs rupestres de l' Iran ancien*, Βρυξέλλες 1984.
- V. Varsik, Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donaauraum im 6.-7. Jahrhundert, *Slovenská Archeológia* 40/1 (1992), σελ. 77-106.
- V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, Άμστερνταμ 1977.
- V. Velkov, Der Donaulimes in Bulgarien und das Vordringen der Slawen. *Symposion Tuzing*, σελ. 141-170.
- A. Verhulst, Economic Organisation. *The New Cambridge Medieval History* II, σελ. 481-509.
- C. Verlinden, Problèmes d'histoire économique franque. Le Franc Samo, *Revue Belge de Philologie et Histoire* 12 (1933), σελ. 1090-1095.
- G. Vernadsky, The Beginnings of the Czech State, *Byzantion* 17 (1944-1945), σελ. 315-328.
- G. Vernadsky, Great Moravia and White Chorvatia, *JAOS* 65 (1945), σελ. 257-259.
- T. Vida, Zu einigen handgeformten frühawarischen Keramiktypen und ihren östlichen Beziehungen. *Awarenforschungen* I, σελ. 517-577.

- T. Vida, Das Töpferhandwerk in der Awarenzeit. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 362-364.
- T. Vida, Neue Beiträge zur Forschung der frühchristlichen Funde der Awarenzeit. *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae* (Vjesnik za Archeologiju i Historiju Dalmatinsku, Supl. Vol. 87-89), Σπλιτ 1998, σελ. 529-540.
- T. Vida (mit einem Beitrag von Zs. Kasztovszky), Der Messingbeschlag aus Gic, Westungarn. Betrachtungen zu den mediterranen Beziehungen der spätawarenzeitlichen Kunst im Karpatenbecken. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 305-325.
- T. Vida-A. Pasztor, Der beschlagverzierte Gürtel der Awaren am Beispiel des Inventars von Budakalasz-Dunapart, Ungarn, Grab 696. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 341-347.
- Z. Vinski, Haut moyen âge. *Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie-Rescherches et résultats. Comité National d'Organisation du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Βελιγράδι 1971, σελ. 375-397.
- A. Vlasto, *The Entry of Slavs into Christendom*, Καίμπριτζ 1970.
- Σ. Βρυώνης, The Evolution of Slavic Society and the Slavic Invasions in Greece. The First Major Attack on Thessaloniki, A. D 597, *Hesperia* 50 (1981), σελ. 378-390.
- L. Waldmüller, *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom 6. bis 8. Jahrhundert. Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland*, Άμστερνταμ 1976.
- K. Weitzmann, The Survival of Mythological Representations in Early Christian and Byzantine Art and their Impact on Christian Iconography, *DOP* 14 (1960), σελ. 45-68.
- M. Weithmann, Die slawische Bevölkerung auf der griechischen Halbinsel. Ein Beitrag zur historischen Ethnographie Südoeuropas, Μόναχο 1978.
- J. Werner, Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diergaardt, *Kölner Jahrbuch* 1 (1955), σελ. 36-48.
- J. Werner, Der Grabfund von Malaja Perešćepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren. *Abhandlungen der Bayrischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse*, N. F. 91, Μόναχο 1984.
- J. Werner, Kagan Kuvrat, der Begründer Grossbulgariens, *Südosteuropa-Mitteilungen* 24/3 (1984), σελ. 64-68.
- J. Werner, Der Schatzfund von Vrap in Albanien. *Studien zur Archäologie der Awaren 2* (DÖAW, phil.-hist. Klasse 184), Βιέννη 1986.
- K. Wessel, Die Kultur von Byzanz. *Handbuch der Kulturgeschichte*, τόμ. II, *Kulturen der Völker*, Φρανκφούρτη 1970.
- L. White, *Medieval Technology and Social Change*, Οξφόρδη 1963.

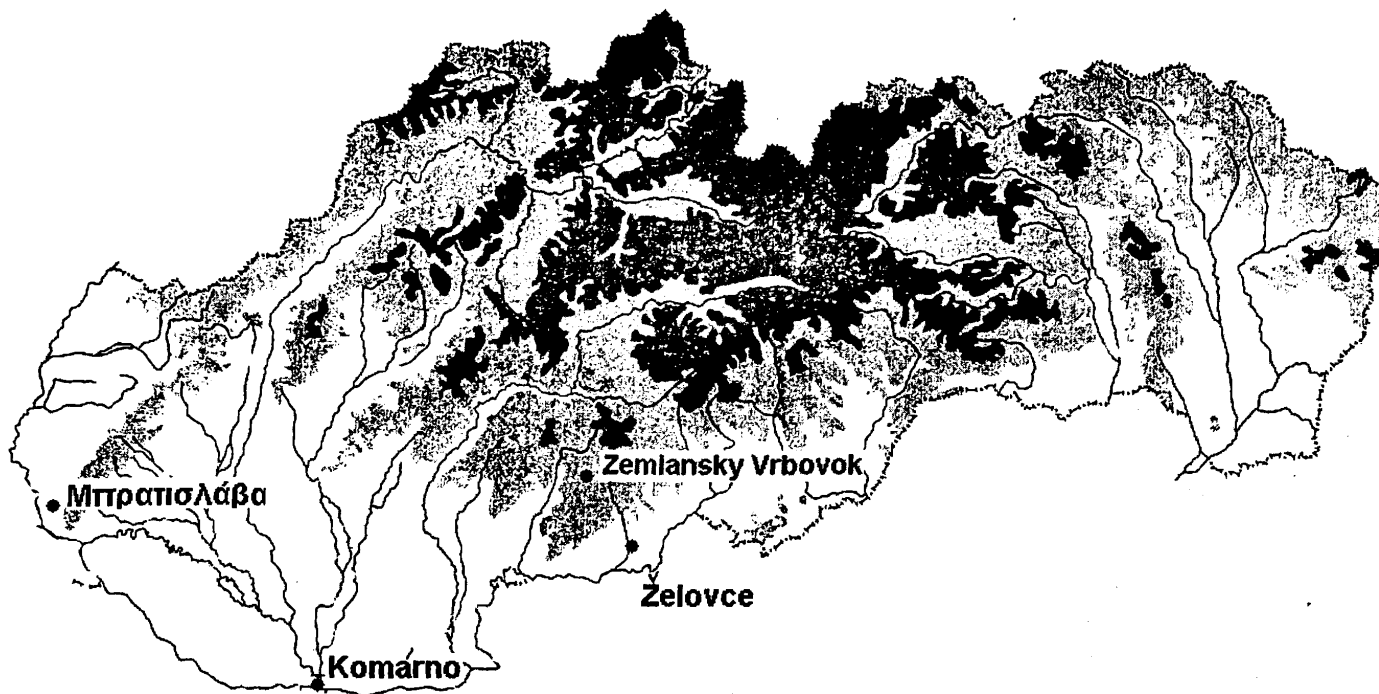
- L. White, Die Ausbreitung der Technik. *Europäische Wirtschaftsgeschichte*, τόμ. Α', έκδ. C. M. Cipolla, Στουτγάρδη-Νέα Υόρκη 1983, σελ. 91-110.
- M. Whittow, *The Making of Orthodox Byzantium 600-1025*, Λονδίνο 1996.
- H. Winter, Die Buntmetallbearbeitung bei den Awaren. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 355-358.
- H. Winter, Die byzantinischen Fundmünzen aus dem österreichischen Bereich der Avaria. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 45-66.
- H. Wolfram, Zur Ansiedlung reichsangehöriger Föderaten. Erklärungsversuche und Forschungsziele, *MIÖG* 91 (1983), σελ. 5-35.
- H. Wolfram, Ethnogenesen im frühmittelalterlichen Donau- und Ostalpenraum (6. bis 10. Jahrhundert), *Nationes* 5 (1985), σελ. 97-151.
- H. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*, Βιέννη 1987.
- H. Wolfram, The Image of Central Europe in Constantine VII Porphyrogenitus. *Ο Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος και η εποχή του. Β' Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση, Δελφοί, 22-26 Ιουλίου 1987* (Αθήνα 1989), σελ. 5-14.
- H. Wolfram, *Das Reich und die Germanen*, Βιέννη 1998.
- M. Wolooszyn, Die byzantinische Münze im Gebiet des awarischen Khaganats (Bemerkungen zum Buch von P. Somogyi, 1997), *Archeologia Polski* 44/ 1-2 (1999), σελ. 171-177.
- I. Wood, *The Merovingian Kingdoms 450-751*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1994.
- J. Zábajník, Zur Problematik der "byzantinischen" Gürtelbeschläge aus Čataj, Slowakei. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σελ. 327-365.
- V. N. Zalesskaya, Die byzantinische Toreutik des 6. Jahrhunderts. Einige Aspekte ihrer Erforschung. *Metallkunst*, σελ. 97-111.
- V. N. Zalesskaya, Byzantinische Gegenstände im Komplex von Mala Pereščepina. *Katalog Hunnen+Awaren*, σελ. 216-220.
- B. Zástěrová, Beitrag zur Diskussion über den Charakter der Beziehungen zwischen Slawen und Awaren. *Actes du XII Congrès International d' Études Byzantines*, τόμ. Β', Αχρίδα 1961 (Βελιγράδι 1964), σελ. 241-247.
- B. Zástěrová, *Les Avars et les Slaves dans la Tactique de Maurice*, Rozpravy Československé Akademie věd 81/3, Πράγα 1971.
- V. Zlatarski, *Istorija na bulgaskata durzava I*, Σόφια 1918.

Η εξάπλωση των αβαρικών εγκαταστάσεων στην κεντρική Ευρώπη. Διακρίνεται σε έντονο πλαίσιο ο χώρος της αρχικής τους εγκατάστασης το 568.
 Πηγή: Pohl, Awaren.

Χάρτης της Σλοβακίας όπου απεικονίζονται οι σημαντικότεροι αρχαιολογικοί χώροι με βυζαντινά ευρήματα.
Πηγή: J. Zbojnik, Slovensko a avarský Kagánát, Μπρατισλάβα 2004.

Ο "νικηφόρος ηρώκλης" στον θυσιαστήρα του Nagyszentmiklós